

KONINKLIJK LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP (LGOG)

Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg

K O N I N K L I J K

LGOG

Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG)

Publications

de la Société Historique et Archéologique
dans le Limbourg

Jaarboek 2018 | deel 154

K O N I N K L I J K

LGOG

Koninklijk Limburgs Geschied- en
Oudheidkundig Genootschap (LGOG)

Bureau LGOG, Brusselsestraat 10^D
Postbus 83, 6200 AB Maastricht
Tel. 0031 (0)43-321 25 86
info@lgog.nl – www.lgog.nl

Publications de la Société Historique
et Archéologique dans le Limbourg,
Jaarboek 2018, deel 154

Redactie

Mr. dr. Th.J. (Jacques) van Rensch, voorzitter
dr. R.M. (Régis) de la Haye, secretaris
dr. P.A.J. (Pieter) Caljé, dr. C.F.H.A. (Chris) Dols,
drs. R.A.M.J. (Rob) Dückers, dr. B. (Bram) van
Hofstraeten, dr. E.W.G. (Eric) Lemmens,
dr. P. (Paul) Puschmann en drs. H. (Henk) Stoepker.

Redactieadres

Bureau LGOG, Postbus 83, 6200 AB Maastricht
(t.a.v. dr. Régis de la Haye, redactiesecretaris)

Bijdragen

De redactie ontvangt graag bijdragen die op enigerlei wijze in betrekking staan tot de geschiedenis of archeologie van Limburg. Artikelen in elektronische vorm zenden naar de redactiesecretaris (zie ook redactieadres). Bijdragen dienen conform de huisregels te worden aangeleverd. Richtlijnen voor auteurs zijn via de redactiesecretaris te verkrijgen, of op de website van het Genootschap: www.lgog.nl.

Ontwerp

Crasborn Communicatie Vormgevers
Valkenburg aan de Geul
crasborn.nl

provincie limburg

Het werk van het Koninklijk Limburgs
Geschied- en Oudheidkundig Genootschap
wordt in belangrijke mate financieel
ondersteund door de Provincie Limburg.

© Koninklijk Limburgs Geschied- en
Oudheidkundig Genootschap, 2019
issn 0167-6652

Inhoud

6 Voorwoord

9 Het 'Maastrichtse Vrijthofboek'

Achtergronden, archeologische resultaten en de betekenis voor Maastricht en de Euregio

Eric Wetzels

75 Het historisch dossier van de heilige Amandus

Régis de la Haye

115 Fossa Eugeniana

Een Schelde-Maas-Rijnverbinding rond 1626: achtergrond, voortraject en onderhandelingen

Roel Zijlmans

161 Charles Guillon (1811-1873)

Een notabel verzamelaar en zijn omgeving

Gerard Venner

205 Provinciaal bestuur van het ongedeelde Limburg (1815-1830)

Kees Schaapveld

249 Het 'Limburger Volkslied'

Een Sittards strijdlid uit het revolutiejaar 1848

Piet Orbons

269 'Met een schone lei beginnen...'

Profilering en uitbouw van de Universiteit Maastricht

Annemieke Klijn

299 Personalía van de auteurs

301 Verslag over 2018

Henk Boersma

335 Register van plaatsen, eïgnamen en zaken

Voorwoord

De bijdragen in dit jaarboek van het LGOG leiden ons van de oorsprong van de stad Maastricht tot de recente actualiteit. Bovendien zijn al deze artikelen mooie voorbeelden van het scala aan methodes van historisch onderzoek.

Een eerste methode van historisch onderzoek betreft de archeologie. Onlangs werd het boek *The Saint-Servatius complex in Maastricht. The Vrijthof excavations (1969-1970)* gepresenteerd, waarin de opgravingen van het Vrijthof in de jaren 1960 wetenschappelijk zijn uitgewerkt. Een omvangrijk boek, met een technische inhoud. Eric Wetzels, archeoloog en wetenschappelijk beleidsmedewerker cultureel erfgoed bij de gemeente Maastricht vat de inhoud van het boek samen en verhaalt wat deze opgravingen aan onze kennis over de geschiedenis van Maastricht, in het bijzonder gedurende de Romeinse Tijd en de Vroege Middeleeuwen, toevoegen.

Heiligenlevens uit de Vroege Middeleeuwen vragen weer een andere benadering. Deze teksten zijn immers niet bedoeld als historische bronnen en dienen op een specifieke manier te worden gelezen. De H. Amandus, bisschop-missionaris in de zevende eeuw, en enkele jaren bisschop van Maastricht, komt echter ook in andere historische teksten voor, waarmee hij de best gedocumenteerde heilige uit zijn eeuw is. Paus Martinus schreef hem zelfs een uitvoerige brief.

Voor een studie naar de aanleg van de Fossa Eugenia, het zeventiende-eeuwse kanaal dat vanaf Venlo de Maas moest verbinden met de Rijn, is klassiek archiefonderzoek nodig. Roel Zijlmans beschrijft, aan de hand van de archieven van de centrale overheden uit die tijd, het voortraject en de onderhandelingen van dit project, dat uiteindelijk nooit volledig werd gerealiseerd.

Archiefdiensten publiceren steeds vaker volledige archiefbestanden op Internet. Dankzij het feit dat ook de Franse archiefdiensten kerkregisters en aktes van de Burgerlijke Stand inscannen en op Internet publiceren, kon Gerard Venner de genealogie van de familie Guillon reconstrueren. Hij beschrijft de herkomst van de familie, en de levensgeschiedenis van Charles Guillon, de bekende verzamelaar van oudheden uit Roermond, van zijn schoonfamilie Engels, en in verband daarmee ook het verhaal van de “sierschijf” van Helden.

Kees Schaapveld heeft zich ingegraven in het Provinciaal Archief, en geeft een inkijk in de wijze waarop de nog ongedeelde provincie Limburg van 1815 tot 1830 door Provinciale Staten werd bestuurd.

Soms leidt een toevallige vondst tot verder onderzoek. Dat overkwam Piet Orbons die het enig bekende exemplaar van het *Limburger Volkslied*, het oudste Limburgse volkslied, gedrukt in 1848, in handen kreeg. In zijn bijdrage plaatst hij dit document binnen de historische context van dat roerige revolutiejaar.

Een geheel nieuwe en actuele methode van historisch onderzoek is *oral history*. Hieronder verstaan wij getuigenissen van mensen die het gebeurde nog zelf hebben meegemaakt en in interviews hun persoonlijke herinneringen vertellen.. Vanuit die invalshoek krijgen we een blik achter de schermen die die bij gebruik van alleen schriftelijke bronnen vaak verborgen blijft. Archieven bevatten nu eenmaal vooral de zakelijke neerslag van activiteiten. Annemieke Klijn beschrijft vanaf het begin hoe de Universiteit Limburg geleidelijk Maastricht University werd.

De redactie van de *Publications*.

Het 'Maastrichtse Vrijthofboek'

Achtergronden, archeologische
resultaten en de betekenis voor
Maastricht en de Euregio

Eric Wetzels

De enorme kuil die nodig was voor de Vrijthofgarage, tijdens de ontgraving. Firma Langen uit Geleen voerde de grond af. Aan de noordelijke wand 'hangt' de Romeinse kelder nog in het profiel. Foto ROB 1969-1970, afkomstig uit opgravingsdocumentatie Vrijthofonderzoek 1969-1970, in beheer bij Gemeente Maastricht/Centre Céramique.

Medio 2017 verscheen een ruim 600 pagina's tellende Engelstalige publicatie van de hand van Frans Theuws, Mirjam Kars en diverse andere archeologen over de opgraving ter plaatse van het Vrijthof in Maastricht in de jaren 1969-1970¹. Hierna wordt dit boek kortweg 'het Vrijthofboek' genoemd. De opgraving is in Maastricht en ver daarbuiten bij velen bekend en er is veel over gepraat, maar eigenlijk was volstrekt onbekend wat er destijds daadwerkelijk is opgegraven en gedocumenteerd. Frans Theuws was tussen 2002 en 2012 hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam met de leerstoel 'historische archeologie van Europa benoorden de Alpen'. Sinds 2012 is hij hoogleraar aan de Universiteit Leiden met de leerstoel 'middeleeuwse archeologie van Europa'. Hij heeft in 2001 het Saint Servatius project opgezet, waarbij hij de verantwoorde-

lijkheid op zich nam om de opgravingsgegevens van een vijftal opgravingen op het Vrijthof en in het Servatiuscomplex definitief te ordenen, te interpreteren en te publiceren. Kars is in 2011 gepromoveerd op een onderzoek naar de vondstensembles van de Vrijthofopgraving 1969-1970 en die van de Sint Servaaspandhofopgraving uit de jaren 1953-1954. Dit artikel wil de informatie uit het Vrijthofboek voor een breder publiek beschrijven en beschikbaar stellen, zonder daarbij volledigheid na te streven. Onvermijdelijk gaat daarbij veel nuance van de oorspronkelijke auteurs verloren. Om de publicatie in het juiste kader te plaatsten, worden in dit artikel eerst enkele voorafgaande publicaties van Theuws en een van Kars gememoreerd die tot het Vrijthofboek hebben geleid. Daarbij worden deze publicaties ook becommentarieerd.

1 Theuws, F. & M. Kars (eds.) 2017: The Saint-Servatius complex in Maastricht. The Vrijthof excavations (1969-1970), Bonn. Met bijdragen van Chrystal Brandenburgh, Menno Dijkstra, Mirjam Kars, Raphael Panhuysen, Titus Panhuysen, Diewertje Smal, Liesbeth Smits, Frans Theuws en Line van Wersch.

Aan het eind volgt een reconstructie van de auteur van dit artikel van enkele aspecten van de stedelijke ontwikkeling van Maastricht in het eerste millennium, waartoe de resultaten van de Vrijthofopgraving aanleiding geven.

Achtergronden van de opgraving op het Vrijthof in 1969-1970

Sinds de opgraving in de jaren 1969-1970 door toenmalig provinciaal archeoloog J.H.F. (Tom) Bloemers is veel tijd verstreken. De opgraving was noodzakelijk omdat er plannen lagen voor de bouw van een ondergrondse parkeergarage, maar de opgravingen vonden uiteindelijk onder zeer onwerkbare omstandigheden plaats. Tot de bouw van de garage was namelijk nog niet officieel besloten en uitgebreid voorafgaand archeologisch onderzoek zou de indruk wekken van een besluit. Het werd dan ook een haastklus. De provinciaal archeoloog zag zich in die tijd vaker voor problemen gesteld, omdat

verplicht archeologisch onderzoek voorafgaand aan bouwprojecten nog geen regel was. Voor het Vrijthofonderzoek werd geld beschikbaar gesteld door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (hfl. 70.000) en door de gemeente Maastricht (hfl. 10.000). De opgravingen moesten vervolgens worden uitgevoerd terwijl de afgravingswerkzaamheden al bezig waren. Een echte opgravingsstrategie kon dan ook niet worden gevolgd en Bloemers kon alleen maar werken in nog beschikbare niet afgegraven gebieden. Dat heeft ertoe geleid dat grote delen van het Vrijthof helemaal niet zijn opgegraven, maar uitsluitend zijn afgegraven, waarbij sprake zou zijn geweest van een bloeiende handel in losse bodemvondsten, met name in enkele om het Vrijthof gelegen cafés. Uiteraard was er bij 'de veroorzaker' geen aandacht voor de uitwerking van de gegevens en een uitgebreide rapportage was toentertijd niet altijd gebruikelijk. Dat maakt het extra bewonderenswaardig hoeveel relevante informatie er tijdens het Servatiusproject nog uit de oude documentatie gefilterd kon worden en hoeveel data toch goed bruikbaar bleken, ondanks de haastige werkwijze. Bloemers – tussen 1982 en 2005 hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam² – heeft destijds een eerste publicatie geleverd, waarin de opgraving werd besproken en de aandacht vooral uit ging naar de Romeinse weg en minder naar de vroege middeleeuwen.³ De aangetroffen Romeinse kelder aan de noordkant van het Vrijthof was hierin niet afgebeeld en we hebben tot het Vrijthofboek moeten wachten om de precieze locatie en foto's van deze mooie vondst te kunnen zien.⁴ Wel waren er veel verhalen en meningen in de stad over wat er gevonden was. Of beter: gevonden zou zijn. Deze verhalen zijn een eigen leven gaan leiden en

2 De leeropdracht van Bloemers was van 1982 tot 2001 culturele prehistorie en provinciaal Romeinse archeologie en werd toen gewijzigd in archeologische monumentenzorg, landschap en erfgoed. In 2005 ging hij met emeritaat.

3 Bloemers 1971-1972; Bloemers 1973.

4 Theuvs 2017, 444-445.

Tijdens de aanleg van de bouwput en van werkput 2 kwam de ontgraving erg dicht bij de Sint Servaaskerk. De enorme steunberen die de Romaanse absis ondersteunen en die moeten voorkomen dat de kerk van de terrasrand afschuift, zijn zichtbaar onder de witte plastic zeilen. Foto ROB 1969-1970, afkomstig uit opgravingsdocumentatie Vrijthofonderzoek 1969-1970, in beheer bij Gemeente Maastricht/Centre Céramique.

werden aangevuld met latere onderzoeksresultaten in Maastricht en uiteindelijk was nauwelijks nog duidelijk wat er daadwerkelijk was gedocumenteerd. Uit de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw zijn verschillende initiatieven bekend om de opgraving uit te werken, maar het werk was zeer omvangrijk, de documentatie weinig transparant en uiteindelijk bleef de opgraving letterlijk op de plank liggen. Dat duurde tot de millenniumwisseling, toen Theuws zich in Maastricht meldde met de mededeling dat hij in het kader van een groot onderzoeksproject met de titel *Sint Servatius project* verschillende oude opgravingen wilde uitwerken. Het ging daarbij om de opgraving van het Vrijthof (1969-1970), de opgraving in de Sint Servaaskerk (1981-1989) en in de Sint Servaaspandhof (1953-1954), naast enkele kleinere omliggende opgravingen (uit begin jaren negentig). Theuws deed dat vanuit zijn positie als docent archeologie van de Universiteit van Amsterdam. Toen hij daar in 2002 hoogleraar werd, ging zijn oratie over Maastricht, meer precies over de Sint Servaaskerk en de sleutel van Sint Servaas.⁵ In 2008 is dit project formeel afgesloten en werd het Anástasis project gestart, waarbij verschillende vroegmiddeleeuwse opgravingen in Zuid-Nederland ter hand werden genomen. Het Maastrichtse aandeel hierin bestond uit de vroegmiddeleeuwse resten van het Boschstraatkwartier.⁶ De eerste grote publicatie van het Servatiusproject was de dissertatie van Mirjam Kars over de materiële cultuur van de vroegmiddeleeuwse grafvelden Maastricht-Vrijthof en Maastricht-Sint Servaaspandhof (maar niet van de kerkopgraving).⁷ De architectuurresten, de bouwresten en de gebouwde grafstructuren van de kerkopgraving in de Sint Servaas (1981-1989) maakten oorspronkelijk ook

deel uit van het Servatiusonderzoek. Daarvan is veel voorwerk gedaan en veel uitgezocht, maar dit heeft helaas niet geleid tot een datering van de afzonderlijke structuren of tot een afgeronde interpretatie, noch tot een publicatie. Nu dit Vrijthofboek zoveel nieuwe kennis en inzichten heeft opgeleverd, heeft de gemeente Maastricht besloten om ook de uitwerking en publicatie van de resultaten van de kerkopgraving uit de jaren tachtig en de pandhofopgraving uit de jaren vijftig te starten, samen met F. Theuws, M. Kars, N. Jaspers en de Universiteit Leiden.

Waarom de geschiedenis van Maastricht bestuderen?

Over de archeologie van Maastricht zijn talrijke publicaties geschreven: *Maastricht staat op zijn verleden* uit 1984 en *Romeins Maastricht en zijn beelden* uit 1996, beide van de hand van Titus Panhuysen, *Mosa Nostra* over de vroege middeleeuwen uit 1999 van Wim Dijkman en vele deelstudies uit de jaren tachtig, negentig en nul (2000-2010) over objecten en collecties van zijn hand.⁸ De stad beheert ca. 250 dossiers van opgravingen uit de jaren tachtig en negentig, maar deze zijn merendeels nauwelijks uitgewerkt. De laatste vijftien jaar worden de opgravingen in de stad stevast gevolgd door een wetenschappelijke, gestandaardiseerde rapportage. Toch mag Maastricht zeker geen goed ontsloten archeologische site genoemd worden. Daarvoor ontbreekt met name de kennis die nog 'verstopt zit' in de onuitgewerkte dossiers. Het gaat hier om dossiers die vaak nog niet ontdekte of niet op juiste wijze geïnterpreteerde informatie bevatten. Dit is géén verwijt naar de verantwoordelijken van destijds of kritiek op de werkwijze van toen. De positie van

5 Theuws 2003.

6 Anástasis betekent wederopstanding. Een metafoor voor de wederopstanding van de opgravingsresultaten van onuitgewerkte opgravingen, in dit geval van Merovingische grafvelden.

7 Kars 2011.

8 Panhuysen 1984, 1996; Dijkman 1999.

de stadarcheoloog, die in die jaren veel bouwactiviteiten achter elkaar moest begeleiden, was niet te benijden. Daarnaast was de financiering van onderzoek, de organisatie en de wijze van gegevens uitwerken en interpreteren destijds anders dan tegenwoordig. Sinds 2007 is met de nieuwe archeologiewet het veroorzakersprincipe ingevoerd en is veldonderzoek, inclusief een standaardrapportage, een verplichting. Sinds 2005 worden in Maastricht alle door archeologische onderzoeksbureaus uitgevoerde onderzoeken opgevolgd door een degelijke rapportage. Dat heeft overigens weer een ander probleem doen ontstaan: een 'rapportenkerkhof', waarbij gegevens weliswaar uitgewerkt en beschikbaar zijn, maar het bijna onmogelijk is om alle informatie te verwerken en in samenhang te interpreteren. Maastricht kent nu minimaal 250 van dergelijke rapporten, die nauwelijks gelezen en gebruikt worden.⁹ Gelukkig worden er in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed wel steeds meer syntheses geschreven over gebieden of periodes, bijvoorbeeld over de overgang van de Romeinse tijd naar de vroege middeleeuwen in Zuid-Nederland en over het Maasdal.¹⁰ Maar de stratigrafie van Maastricht zelf – de laagsgewijze opbouw van de archeologische geschiedenis – behoeft nog veel aandacht, toelichting en evaluatie.

Tijdens de presentatie van het Vrijthofboek op 12 mei 2017 gaf Theuws in een korte lezing aan waarom het belangrijk is om de geschiedenis van Maastricht te bestuderen. Dat is zoals boven betoogd niet het geval omdat Maastricht de best ontsloten archeologische site van de Euregio is. Evenmin is dat het geval omdat

Maastricht over de beste en meeste archeologische data beschikt van de vroege middeleeuwen. En ten slotte is de reden ook niet dat de archeologische en historische gegevens over Maastricht goed met elkaar corresponderen, want dat is juist niet zo. Waarom is het dan wel belangrijk om de geschiedenis van Maastricht te bestuderen? Kort gesteld komt het erop neer dat Maastricht een enorme potentie biedt om te onderzoeken hoe de middeleeuwen voortkomen uit de ruïnes van de Romeinse wereld. Zeker in combinatie met omliggende steden en archeologische sites als Tongeren, Luik, Aken, Huy, eigenlijk met de hele Midden-Maasvallei. Maastricht was in de vroege middeleeuwen een zogenaamde *centrale plaats*: Merovingische koningen hadden veel bezittingen in en rondom Maastricht (voormalige Romeinse staatseigendommen), ze bezochten de stad meerdere keren en in Maastricht en het Maasdal vonden cruciale ontwikkelingen plaats.¹¹

In het Midden-Maasgebied vond namelijk tussen de zesde en het einde van de achtste eeuw een strijd om de macht plaats, die afgelezen kan worden aan de verschillende archeologische sites en historische bronnen van dit gebied en die zijn uitwerking had op de hele Euregio Maas-Rijn. Maastricht was daarbij van cruciaal belang in de zesde eeuw, toen Monulfus de verering van bisschop Servatius – die op het oude Romeinse grafveld begraven zou zijn – bestendigde en uitbouwde. Het is zelfs mogelijk dat Monulfus deze verering startte. Vanaf de tweede helft van de zesde eeuw was Maastricht met zekerheid een bisschopsstad. Daarbij werd de stad geflankeerd door twee andere zeer relevante en goed onderzochte

9 Het ontsluiten van deze rapporten en dossiers is dan ook een deel van de opdracht van de auteur van dit artikel. Deze opdracht is beschreven en gepubliceerd op <https://www.academia.edu> (zoekterm op auteur "Eric Wetzels", de publicatie is getiteld "Erfgoedcollecties waarden en verbinden").

10 Enckevort 2017, Ball 2018. Ook zijn goede studies gemaakt van het vroegmiddeleeuwse grafveld Borgharen-Pasestraat, zie Lauwerier 2011 en 2015.

11 Een centrale plaats (Engels: *central place*) is een begrip waarmee Theuws een plaats karakteriseert waar invloedrijke factoren en ontwikkelingen zijn aan te wijzen die bepalend zijn voor het omliggende gebied. Het gaat nadrukkelijk niet om hoofdsteden (Engels: *capitals*), want die hangen samen met een bijbehorende stedelijke structuur, landschapsinrichting en staatsinrichting.

Merovingisch glaswerk afkomstig uit vroegmiddeleeuwse graven van het laaggelegen grafveld 4 op het Vrijthof.
 Uit: Theuws & Kars 2017, 386, fig. 13.7. Foto Anneke Dekker.

sites. Aan de ene kant was dat Luik, dat in de achtste eeuw een belangrijke religieuze hoofdstad werd van de Euregio Maas-Rijn, nadat daar de bisschopszetel werd gevestigd. Aan de andere kant was dat Aken, dat in de late achtste en vroege negende eeuw de seculiere hoofdstad werd van het rijk van Karel de Grote en waar hij zijn paleis bouwde.

De bovengenoemde machtsstrijd wordt als volgt gereconstrueerd: om te beginnen kennen we de familie van Monulfus (midden van de zesde eeuw), de Chrodonoïden (late zesde en zevende eeuw), de familie van Lambertus (zevende eeuw) en de Pippiniden (zevende en achtste eeuw) die onderling om de macht streden, samen met andere families, die we soms bij naam kennen.¹² Deze strijd was een mengeling van het bevechten van wereldlijke en religieuze posities, waarbij het van belang is

te weten dat die posities nog niet geheel gescheiden waren en een bisschopstiel als onderdeel van een wereldse carrière gezien kon worden. Hoewel deze strijd niet letterlijk in de historische bronnen staat beschreven, is deze wel af te leiden uit de wijze waarop hooggeplaatste aristocraten, hofmeiers en bisschoppen stierven (lees: vermoord werden) en uit bijvoorbeeld de overdracht van macht, huwelijken of schenkingen van land en goederen. Enkele van deze families konden hun macht consolideren en uiteindelijk grote delen van de Euregio Maas-Rijn overheersen. Het is overigens goed mogelijk dat deze families op enige manier onderling verbonden waren, ofwel door afstamming, ofwel door huwelijken. Dat strategische huwelijken op het hoogste adellijke niveau gebruikelijk waren, is bekend. Dat was zeker zo met het oog op bestendiging of uitbreiding van bezit en

12 Werner 1980. Over de familie van Monulfus weten we echter vrijwel niets. We kennen alleen zijn (bisschops)naam.

positie.¹³ De hoofdstad van het Merovingische rijk gedurende de periode tussen 450 en 750 n.Chr. was het Noord-Franse Metz. Maar toen de Merovingische vorsten vanaf het midden van de zevende eeuw marionetten-koningen werden, namen de hofmeiers steeds meer de macht over en bereidden ze een bijna geruisloze machtsovername voor in het Midden-Maasgebied. Geruisloos is daarbij natuurlijk een eufemisme: er werden vele strijden gestreden en concurrenten vermoord. Met geruisloos wordt bedoeld dat het een heel geleidelijke en 'onmerkbaar' overname was. De hofmeiers benoemden op enig moment zelf de koningen (veelal kindkoningen), om te voorkomen dat de indruk werd gewekt dat ze de macht aan het overnemen waren. Ten tijde van Lambertus – in het vierde kwart van de zevende eeuw – waren de hofmeiers de daadwerkelijke leiders van de verschillende landen. En die bevochten elkaar ook weer op leven en dood (zoals Ebroïnus van Neustrië en Pepijn van Herstal van Austrasië). Bisschoppen waren op dat moment ook niet enkel religieuze actoren, maar zeer belangrijke pionnen in een schaakspel om de macht.

Het is juist dit proces dat onderzocht en 'gelezen' kan worden in de archeologische en historische dossiers van het Midden-Maasgebied en dit is de reden waarom de archeologie van Maastricht relevant is. Je zou dan ook kunnen stellen dat het bestuderen van de archeologie van Maastricht in eerste instantie van het grootste belang is voor de juiste interpretatie en reconstructie van de transformatie van de Romeinse naar de vroegmiddeleeuwse periode, zowel op politiek als op religieus vlak, twee aspecten die sterk met elkaar verbonden zijn. Dat belang is daarbij groter dan het belang van de gegevens voor de geschiedenis van Maastricht zelf.

Universitaire aandacht voor Maastricht uit Amsterdam en Leiden

Om de betekenis van het Vrijthofboek toe te lichten, is het nodig om eerst de context en traditie te beschrijven waarbinnen dit boek tot stand kon komen. De interesse van de universiteiten van Amsterdam en Leiden voor de archeologie van Maastricht zijn geheel gekoppeld aan de persoonlijke, maar met name professionele interesse van Theuws.¹⁴ De hieruit voortkomende publicaties over Maastricht van Theuws en Kars zullen hier kort besproken worden en worden voorzien van een toelichting.

Theuws houdt zich al enkele decennia bezig met de bestudering van de overgang van de laat-Romeinse tijd naar de vroege middeleeuwen in de zuidelijke Nederlanden en de Euregio. Zijn specifieke aandacht hebben de Noord-Brabantse zandgronden, de Belgische Kempen en het Midden-Maasdal, inclusief de belangrijkste steden in dit gebied. Sinds het jaar 2000 is daar een specifieke interesse voor de ontwikkeling van Maastricht bij gekomen. De serie artikelen die hij sindsdien publiceerde, culminereren in het Vrijthofboek tot één samenhangende hypothese.

Al zijn publicaties over het Maastrichtse verleden (sinds 2001) en het Vrijthofboek (in 2017), handelden over de overgangperiode en de veranderingen tussen de laat-Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen. Daarin leidt Theuws de discussie – samen met enkele andere wetenschappers zoals Alain Dierkens en Sebastian Ristow – omdat zij in staat zijn om de archeologische data in een Euregionale context te verbinden en op vernieuwende wijze te interpreteren. De geschiedenis van Maastricht, Aken, Luik, Keulen, de Zuid-Nederlandse en Belgische zandgronden en de lössgordel van Noord-Frankrijk tot in Duitsland kan worden

¹³ Theuws & Kars 2017, 26. Zie ook Werner 1980.

¹⁴ Onderstaande duiding van Theuws' publicaties tussen 2001 en 2014 is sterk gebaseerd op een deel van het Engelstalige artikel dat hierover in 2018 is verschenen: Wetzels 2018.

gereconstrueerd door de archeologische data en de historische bronnen met elkaar te verbinden. Het recente boek van Theuws en Kars is daarvan een mooi voorbeeld. Dat betekent niet dat alles kritiekloos mag worden aangenomen, maar de conceptuele basis, de enorme hoeveelheid data en de verrassende invalshoeken mogen zeker een verrijking worden genoemd.

In een van Theuws' eerste artikelen over Maastricht, gepubliceerd in 2001, werd Maastricht gepositioneerd als een van de centrale plaatsen in de Midden-Maasvallei. In dit artikel refereerde hij aan Alain Dierkens en Piet Leupen, zijn voorgangers en collega's in dit onderzoeksveld, op wier werk hij verder bouwde.¹⁵ Theuws schreef dat Maastricht in de laat-Romeinse tijd als de meest noordelijke stad van de beschaafde wereld werd beschouwd, maar daarbij een onbeduidende plaats had kunnen blijven. De verering van Servatius maakte van Maastricht echter een van de centrale plaatsen in een groot rijk. Volgens Gregorius van Tours was Maastricht immers de plek waar Servatius was gestorven, begraven en bovenal werd vereerd. In het Vrijthofboek in 2017 schrijft Theuws dat Servatius echter ook in Tongeren gestorven kan zijn, waar hij bisschop zou zijn geweest voordat hij bisschop van Maastricht werd. Dat kan in de vierde of vijfde eeuw hebben plaats gevonden. Er is bij de onderzoekers binnen de Euregio weinig consensus over het archeologische en historische bewijs voor het ontstaan van het vroege christendom in de Euregio en voor het bewijs van Servatius als bisschop van Tongeren of Maastricht. Wat voor iedereen echter wel vast staat is dat de verering van Servatius al bestaat en continuïteit kent sinds de bouw van de *magnum templum* door de Maastrichtse bisschop Monulfus. We kennen hem uit de geschriften van Gregorius van Tours, uit de tweede helft van de zesde eeuw. Hoe het vroegmiddel-

eeuwse Maastricht eruit zag is niet erg helder: Maastricht bezat hoogstwaarschijnlijk twee kerken en wellicht een derde in Wyck. Aan de westzijde van de Maas bevond zich enerzijds de Onze Lieve Vrouwekerk, waarvan een voorganger van de huidige kerk – gebaseerd op een historische vermelding – teruggaat tot de zevende eeuw en die mogelijk veel ouder is. Deze kerk was gelegen binnen het voormalige Romeinse *castellum* uit de vierde eeuw. Anderzijds bevond zich aan de westzijde van de Maas de kerk van Sint Servaas, die op de plek stond van een oud Romeins grafveld, in ieder geval sinds ca. 560 n.Chr. Hiermee wordt de door Gregorius van Tours in zijn geschriften genoemde *magnum templum* bedoeld. Dat Romeinse grafveld was gelegen op enige afstand van het castellum, op een hoger gelegen terrasrand. De derde kerk, die aan de oostzijde van de Maas gelegen zou hebben, heeft geen historische basis, maar wordt verondersteld op basis van indirecte aanwijzingen (het patrocinium 'Martinus', het bestaan van een Merovingische nederzetting in Wyck en Merovingische vondsten in de nabijheid van de huidige Sint Martinuskerk).

Theuws beschouwde de plaats en het belang van de twee ten westen van de Maas gelegen kerken als de twee sleutelstukken tot de juiste interpretatie van de transitie van de laat-Romeinse tijd naar de vroege middeleeuwen. Dat lijkt een open deur, maar dat is het niet, want in 2001 waren de Servaasopgraving en de Vrijthofopgraving uitgewerkt noch gepubliceerd en een opgraving onder de Onze Lieve Vrouwekerk heeft nooit plaats gevonden. Wel was de opgraving onder hotel Derlon bekend (1983, volledig onuitgewerkt), net als die van de pandhof van de Onze Lieve Vrouwekerk (1996, summier intern gerapporteerd). Bij die laatste opgraving was vastgesteld dat de verwachte Romeinse tempel niet heeft

15 Theuws 2001.

bestaan (wel werd de achtermuur van het Romeinse openluchtheiligdom gevonden) en de verwachte vroegmiddeleeuwse kerk werd evenmin aangetroffen. Dat heeft tot de werkhypothese geleid dat de voorganger van de huidige elfde-eeuwse kerk onder de Onze Lieve Vrouwekerk zelf gezocht moet worden. Dat is een beeld dat overigens overeenkomt met andere plekken in Noordwest-Europa, waar vroegmiddeleeuwse kerken in een hoek van de oude Romeinse versterking werden gebouwd.

Daarmee was voor Theuws de noodzaak tot analyse en publicatie van beide opgravingen helder, maar omwille van tijd, geld en complexiteit moest een keuze gemaakt worden. Theuws koos voor het Servatiuscomplex, maar zijn interesse in beide kerken was bepaald. Niet als sleutelstukken in een religieuze positionering, maar als representanten van een complexe politiek-religieuze machtsstrijd, waarbij voor hem de relatie met de elitegroepen in Maastricht en het direct aangrenzende Maasdal kernpunt van het onderzoek was (de familie van Monulfus, de Chrodonoïden, de familie van Lambertus en de Pippiniden). Voorheen werd het archeologisch-historisch onderzoek gedomineerd door twee traditionele benaderingen: een lijn van onderzoek waarbij de bisschop, zijn positie en zijn instelling centraal stonden en een lijn van onderzoek vanuit economisch perspectief, waarbij de groei van Maastricht werd verklaard door de positie die de stad innam in de langeafstandshandel over de rivieren. Beide benaderingen waren voor Theuws onbevredigend en er was behoefte aan een nieuwe invalshoek.

Nadat hij in 2002 aan de Universiteit van Amsterdam werd benoemd tot hoogleraar in de 'historische archeologie van Europa, benoorden de Alpen', hield Theuws een oratie met als titel 'De sleutel van Sint Servaas'.¹⁶

Hij stelde dat in de vroege middeleeuwen Maastricht een grote prijs was om binnen te halen en een nederzetting van bovenlokaal belang. Maastricht zal van oorsprong Romeins staatsbezit zijn geweest dat in Merovingische tijd 'vanzelf' overging naar koninklijk bezit. Controle over Maastricht en over het daarbinnen gelegen Sint Servatiuscomplex gaven volgens Theuws dan ook toegang tot de Merovingische koning. De strijd om de zeggenschap over Maastricht was een proces dat startte tijdens de Merovingische periode – in ieder geval zichtbaar toen Monulfus zijn magnum templum bouwde – en een proces dat culmineerde in de moord op Lambertus (ca. 705 n.Chr.). Dat laatste leidde tot de formele machtsovername door de Karolingers tijdens de tweede helft van de achtste eeuw, nadat Karel Martel in de eerste helft van de achtste eeuw in hun opkomst de meest bepalende figuur is geweest.

In zijn oratie legde hij de nadruk op het belang van onvervreembare goederen, met als belangrijkste en beste voorbeelden de Sleutel van Servaas en de zogenaamde Einhardboog. De zilveren sleutel was mogelijk een geschenk van lekenabt Einhard uit het begin van de negende eeuw. De zilveren Einhardboog was een voetstuk in de vorm van een triomfboog waarop waarschijnlijk een groot kruis met gemmen gestaan heeft, eveneens daterend uit de negende eeuw. Het grootste belang van deze objecten is volgens Theuws niet de zilverwaarde, maar de symbolische en de representativiteitswaarde en bovenal het feit dat de Servaassleutel zich nog steeds op zijn oorspronkelijke plek bevindt, namelijk in de (schatkamer van de) Sint Servaaskerk. De Einhardboog is in de loop van de geschiedenis verdwenen, daarvan kennen we nu nog slechts een gedetailleerde tekening uit de zeventiende eeuw.¹⁷ Beide objecten waren een levend onderdeel van

¹⁶ Theuws 2003.

¹⁷ Panhuysen 2011, 36-43.

de religieuze praktijk en behoorden als waardevolle goederen toe aan de Servaasabdij en ze werden in het klooster van Sint Servaas bewaard.

In de oratie uit 2003 licht Theuws ook het belang van *tournaments of value* toe, een begrip dat zich slecht laat vertalen.¹⁸ Het gaat om festivalachtige en terugkerende evenementen voor elite, handelaren, gezagsdragers en de clerus (de religieuze 'ambtenarij'), die goederen en geschenken uitwisselden, waar religieuze handelingen en rituelen werden uitgevoerd en waar economische afspraken, culturele waarden en sociale verbanden werden herbevestigd. Dit soort evenementen werd gedurende de vroege middeleeuwen gehouden in de buurt van cultusplaatsen, waarvan de markt van Saint-Denis en wellicht ook het Vrijthof te Maastricht (direct naast het Servatiuscomplex), voorbeelden zijn. Het is zeer goed mogelijk dat de cultus die door Monulfus rondom Servatius was opgebouwd, een rol speelde tijdens deze evenementen. Hierbij verdient het besef aandacht dat in de vroege middeleeuwen de kerkelijke tradities en rituelen enerzijds en de relatie tussen kerk en maatschappij anderzijds van een andere orde waren dan die wij nu kennen. Het christendom was nog in ontwikkeling, de scheiding tussen kerk en staat bestond nog niet en de meeste kerkregels moesten nog geschreven worden.

In een artikel uit 2005 beschreef Theuws een hypothese met betrekking tot de stadsontwikkeling van Maastricht die tegen de gangbare ideeën in ging.¹⁹ De traditionele theorie ging uit van een lineaire ontwikkeling, met als basis (de ruïnes van) het oude Romeinse castellum, waarbij de stad zich vanuit dit castellum in noordelijke richting verplaatste en steeds groter

werd. Theuws ontwikkelde de tweekernen-theorie, waarbij sprake is van de ontwikkeling van twee min of meer onafhankelijke kernen, enerzijds het oude castellum en anderzijds het Servatiuscomplex. Vanaf de elfde eeuw zouden deze naar elkaar toe gegroeid en naar het noorden verschoven zijn om uiteindelijk één stad te vormen. Ook veronderstelde Theuws een versterking (muur) rondom het Servatiuscomplex, daterend uit de Karolingische tijd, die hij zelfs in het laatmiddeleeuwse stratenpatroon dacht te herkennen. Deze reconstructie was volgens Theuws vooral bedoeld als een gedachten-experiment. Hoewel de reconstructie niet met veel harde data onderbouwd is, bevat het artikel vele interessante gedachten.²⁰ En ook bij deze publicatie geldt dat de onderliggende feiten en de daarop gebouwde reconstructie en hypothese gepubliceerd zijn, zodat iedereen ze kan volgen en aannemen of afwijzen, waardoor ze een waardevolle aanvulling op het debat vormen.

Een andere interessante gedachte publiceerde Theuws in 2007 in een artikel met de titel "*where's the eighth century in the towns of the Meuse valley?*"²¹ Zoals deze titel duidelijk maakt, merkte hij op dat de achtste eeuw in de archeologische dataset lijkt te ontbreken in de steden van de Maasvallei. Hij noemt dit het 'Karolingische probleem'. In dit artikel beschrijft hij verschillende Maassteden met hun onderzoeksvragen (Namen, Dinant, Huy, Maastricht), maar alleen Namen en Maastricht worden daarbij uitgewerkt. Luik wordt in dit artikel niet genoemd, blijkbaar is daar geen 'Karolingisch probleem' vastgesteld. Maar Luik kent een andere Merovingische voorgeschiedenis dan de eerdergenoemde steden en heeft vanaf het begin van de achtste eeuw een kerk voor

18 Appadurai 1988.

19 Theuws 2005.

20 Er is bijvoorbeeld geen aandacht besteed aan de geomorfologie, waarbij gekeken kan worden of een versterking op deze plek logisch en inpasbaar is in relatie tot het landschap en de Maasterrassen.

21 Theuws 2007.

de heilige Lambertus. Theuws stelt dat in Maastricht en Namen een zwarte laag vastgesteld kan worden, die als achtste-eeuws gedateerd wordt. Met een dergelijke zwarte laag wordt in een stadsarcheologische context een humusrijke cultuurlaag bedoeld, vaak met veel houtskool. Ook beweert hij dat er weinig bewijs is van continue bewoning en van handel in de overgang van de Merovingische naar de Karolingische periode. De casus Namen lijkt goed onderbouwd en overtuigend. De Maastrichtse casus daarentegen is dun in zijn bewijsvoering. De zwarte laag, die door Theuws wordt aangehaald, wordt inderdaad meermaals genoemd in voorlopige publicaties, maar is niet of nauwelijks terug te vinden in de archeologische documentatie. Vaak wordt met een zwarte laag een voormalige cultuurlaag of zelfs loopniveau aangeduid, die inderdaad donkerder van kleur kan zijn, soms beakkerd werd en die veel vervuiling en houtskool kan bevatten. Maar een zwarte laag (of beter: donkere laag) in site A is niet per se dezelfde als een zwarte laag in site B. Er zou meer bodemkundig onderzoek moeten worden gedaan naar wat een 'zwarte laag' is, wat de samenstelling van zo'n laag is, wat de datering is, welke oorsprong de laag heeft (vuur, landbouw, vervuiling), hoe zo'n laag geïnterpreteerd mag worden en op welke wijze de verschillende zwarte lagen in de verschillende sites vergeleken mogen of moeten worden. Pas daarna mag het voorkomen van een dergelijke laag gebruikt worden om een hypothese te bewijzen of te

schragen. Daar komt bij dat de veronderstelde afwezigheid van archeologische fenomenen uit de achtste eeuw (aardewerk, munten, huisplattengronden) gecombineerd moeten worden met de staat van ontsluiting van de beschikbare dossiers. Veel archeologische dossiers van de binnenstad van Maastricht zijn namelijk volstrekt onvoldoende uitgewerkt om harde uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van de achtste eeuw. Een laatste probleem ten slotte is de hardheid van de aardewerkdateringen van de achtste eeuw. Weten we wel zeker hoe dat aardewerk eruitziet in het achtste-eeuwse Maasdal? Alleen nadat deze zaken beter zijn uitgezocht, lijkt het mogelijk om de vragen rondom die zwarte laag te beantwoorden en om uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van de achtste eeuw in de besproken sites. Bovendien ging Theuws uit van het verlaten van het castellum in de vroege achtste eeuw, direct na de moord op bisschop Lambertus (705 n.Chr.). Een eerste analyse van enkele opgravingen in het Stokstraatkwartier door conservator Wim Dijkman lijkt echter aan te tonen dat in de achtste eeuw gewoon werd gewoond en geleefd in en rondom het voormalige castellum.²² Theuws legt voor zijn hypothese een relatie met het verschuiven van de bisschopszetel van Maastricht naar Luik door Hubertus, direct na de dood van Lambertus (ca. 705 n. Chr.). Volgens De la Haye is er echter eerder sprake van een praktische verschuiving van de bisschopszetel, maar (nog) niet van een juridische.²³ Men kan zich dan ook afvragen of het

22 Op verzoek van de auteur van dit artikel heeft conservator Wim Dijkman deze analyse uitgevoerd. De vraag was: "Is er achtste eeuw vastgesteld in het castellum?" Het antwoord in een e-mailbericht van januari 2014 was dat naast een overzicht van achtste-eeuwse vondsten in Boschstraatkwartier-Noord en -Zuid, Vrijthof en Jekerkwartier, ook achtste-eeuwse vondsten bekend zijn uit de castellumomgeving, te weten: "nederzetting en kerk uit de achtste eeuw": pandhof OLV-basiliek [EW: binnen castellum] (1996. MAVP.9); horizon 66-70, > 720 AD, vondsten sceatta's 5-2-0 en 5-3-1 (T96-1099); eerste helft achtste eeuw. En Mabro [EW: net ten zuiden van castellum] (1981.MAVP.16): vondsten aardewerk 3-8-7: achtste eeuw (T82-1086). Ook Panhuysen 1984, 76 gaat uit van bewoning van het castellum in de achtste eeuw.

23 CHAM-notulen 2018-2019. Tevens werd dit nogmaals mondeling bevestigd door Régis de la Haye op 4 april 2019. Dit beeld past in de 'natuurlijke' verschuiving van bisschopszetels in die tijd (verplaatsing 'de facto'), waarbij de bisschop niet naar de curie in Rome ging om dat vast te leggen. Op enig moment was de nieuwe situatie zo bestendig, dat de verschuiving ook werd vastgelegd (verplaatsing 'de jure'). In Luik is de eerst bekende schriftelijke vastlegging van die stad als bisschopszetel te dateren in het jaar 835. Zie ook R. de la Haye 1985, 85-97 en R. de la Haye 1986.

Karolingische probleem, dat Theuws op zich terecht agendeert, wel voldoende voorzien is van heldere kaders en definities. De hypothese van Theuws komt in ieder geval niet overeen met de historische bronnen die we kennen, waarbij Maastricht wordt omschreven als een belangrijke Karolingische haven, een bloeiende handelsstad en een tolplaats.²⁴ Maar hiervoor heeft Theuws een oplossing: hij positioneert handelsstad Traiectum aan de oostelijke Maaszijde. Op zich niet ongeloofwaardig, maar aanzien dit het deel van de stad betreft dat nadien door de Maas is geërodeerd, kan dit op archeologische gronden nooit bevestigd worden.

De eerste grote publicatie van het Sint Servatius-project was de dissertatie van Mirjam Kars uit 2011 over de vroegmiddeleeuwse grafvondsten van de begraafplaatsen op het Vrijthof en in de pandhof van de Sint Servaaskerk.²⁵ Het eerste deel van haar dissertatie wijdde Kars aan een theoretisch kader, het tweede deel aan de Maastrichtse grafvondsten in relatie tot dat kader.

In het theoretisch kader beschrijft Kars op welke wijze in de afgelopen eeuw de verschillende Merovingische grafvelden werden gepubliceerd en hoe daarbij de graven en grafvelden werden beschreven, geanalyseerd en geïnterpreteerd. Vooral de methode van 'seriatie' heeft een rol gespeeld in het opstellen van chronologieschema's. Hierin is de datering van graven gebaseerd op de typologische kenmerken van grafgraven: hoe meer de graven qua grafgravenensemble op elkaar lijken hoe meer hun datering overeenkomt. Vanuit dit principe is een steeds meer verfijnde chronologie en fasering gegroeid. Die fasering werd steeds specifiekier ingedeeld, soms met perioden van slechts

15 jaar. Onderliggende aanname was dat de grafgraven ooit de persoonlijke eigendommen waren van de dode en daarmee een circulatietijd kenden van slechts een generatie. Door de grafgraven te dateren, werd ook het graf gedaateerd. Deze wijze van onderzoek en interpretatie beschrijft Kars als een eendimensionale benadering die geen recht doet aan een veelheid van aspecten. Ook was deze benadering geen antwoord op de vele vragen die grafcontexten en hun interpretatie opleverden.²⁶ In reactie op deze eendimensionale benadering kwam in de periode tussen 1980 en 2010 de nadruk in het onderzoek te liggen op de rol van de nabestaanden, waarbij nieuwe factoren werden betrokken, zoals de betekenis van objecten in relatie tot sociale competitie, de symbolische creatie van gewenste voorouders en de symbolische toe-eigening van rechten op land en herinneringsstrategieën. Met deze nieuwe benadering stonden de motieven van de nabestaanden centraal en niet de overledene.²⁷ Ook hierop volgde weer een reactie waarbij de onderzoeksstrategie verschoof naar meer aandacht voor de actieve rol van de overledene in de gemeenschap vóór zijn dood en de rol van objecten in de gemeenschap der levenden.

In de dissertatie van Kars wordt teruggegrepen op die laatste benadering, maar daaraan wordt een expliciet cultureel perspectief toegevoegd, namelijk de studie naar de betekenis van die objecten in de tijd voorafgaande aan de begraving. Hierbij wordt gesproken van de culturele biografie van het object. Het gaat daarbij niet alleen om de productie en distributie van het object, maar ook om verwerving, gebruik, uitwisseling, doorgifte en depositie in het graf. Al deze aspecten zijn van invloed op de

24 Van Ommeren 1991, 23 (nr.23) noemt Maastricht als een van de Maassteden (begin achtste eeuw); 27 (nr. 43) noemt Maastricht als een van de belangrijke tolplaatsen in het Frankenrijk (betreft 779 n.Chr.); 31 (nr. 56) noemt handelsplaats Maastricht (830 n.Chr. of weinig later); 32 (nr. 58) noemt Maastricht als versterkte plaats (achtste/negende eeuw).

25 Kars 2011.

26 Kars 2011, 425-426.

27 Kars 2011, 421.

betekenis en de omlooptijd van een object. Pas als een object in een graf gedeponneerd is stopt dit proces. Kars noemt dit proces 'verlengde circulatie'. Zij stelt dat er meerdere vormen van eigendom kunnen bestaan die bij de context en interpretatie betrokken moeten worden en die een 'verlengde circulatie' tot gevolg hebben.

Zo kan een object een onvervreemdbaar persoonlijk goed zijn, dat tijdens het leven werd verworven en gebruikt en dat na het leven mee het graf in ging. Een object kan ook een vervreemdbaar persoonlijk object zijn, dat tijdelijk in bezit was en doorgegeven kan worden aan iemand anders. Een object kan een onvervreemdbaar familiebezit zijn (een erfstuk dat voortdurend wordt doorgegeven), maar het kan ook een gift zijn van de overlevenden aan de dode. Tenslotte kan een object een gelegheidsobject zijn, dat een specifiek doel nastreefde. Ook zijn combinaties van de hierboven beschreven soorten eigendomsvormen van objecten mogelijk. Het fenomeen 'verlengde circulatie' stopt in ieder geval abrupt als een object wordt meegegeven in een graf. Het lijkt erop dat de transformatie van een circulerend object naar grafgift een bewuste keuze geweest moet zijn, bijvoorbeeld als succesvolle culturele doorgifte – zoals doorgifte van de ene op de andere persoon – niet meer zinvol of mogelijk was. Zo kunnen 'lege' graven (graven zonder grafgraven) gezien worden als een manifestatie van geslaagde doorgifte, en dus van succesvolle continuïteit van een familie, in tegenstelling tot de aloude interpretatie dat lege graven de graven van armere personen zouden zijn. Het aspect 'doorgifte' kent nog een diepere dynamiek. Er zijn specifieke vormen van doorgifte te onderkennen. Het object kan een erfstuk zijn, of onderdeel van een bruidsschat. Dat soort objecten zijn primair uitingen van de familie of groep waartoe men

behoorde, die door bijvoorbeeld een huwelijk werd verbonden met een andere familie. Hierin konden objecten een manifeste rol spelen. Al deze variabelen zijn onderdeel van de juiste interpretatie en waarde van grafgraven. Gecombineerd met geslacht en leeftijd van een overledene en zijn of haar sociale positie tijdens het leven geven die variabelen een geheel andere betekenis aan grafgraven, hun interpretatie, hun omlooptijd en daarmee aan de betekenis en datering van het graf en grafveld.

In het tweede deel van haar dissertatie komt Kars toe aan de vondsten, waarvan zij een uitputtende catalogus heeft samengesteld. De vroegmiddeleeuwse graven op de grafvelden van het Vrijthof en de pandhof in Maastricht zijn voorzien van rijke bijgraven en suggereren een elite-begraafplaats. Ondanks de rijke uitrusting komen deze Maastrichtse graven niet in de buurt van de extravagante en zeer luxueuze konings- en koninginnengraven, zoals die in Tournai, Saint-Denis of Keulen.²⁸ De Maastrichtse graven zijn van lagere sociale lagen. Kars heeft de Maastrichtse grafgraven in deze dissertatie gedateerd op basis van de traditionele chronologie, omdat er (nog) geen ander typochronologisch kader beschikbaar was. Wel heeft zij een exclusieve Maastrichtse fasering opgesteld.²⁹ De aandacht voor de datering van de grafensembles zou volgens Kars beter uit kunnen gaan naar de datering van de verschillende objecttypen, gezien de verschillende circulatietijden van de objecttypen die zij heeft besproken.³⁰ Haar benadering heeft daardoor niet geleid tot een meer precieze datering van de Maastrichtse vondsten, maar juist tot een ruimere datering. Die kan uiteenlopen van meer dan één generatie voor sommige objecten tot 100 of zelfs 200 jaar voor andere objecten. Die lange omlooptijd hoeft niet overeen te komen met de werkelijke omlooptijd, maar toont met

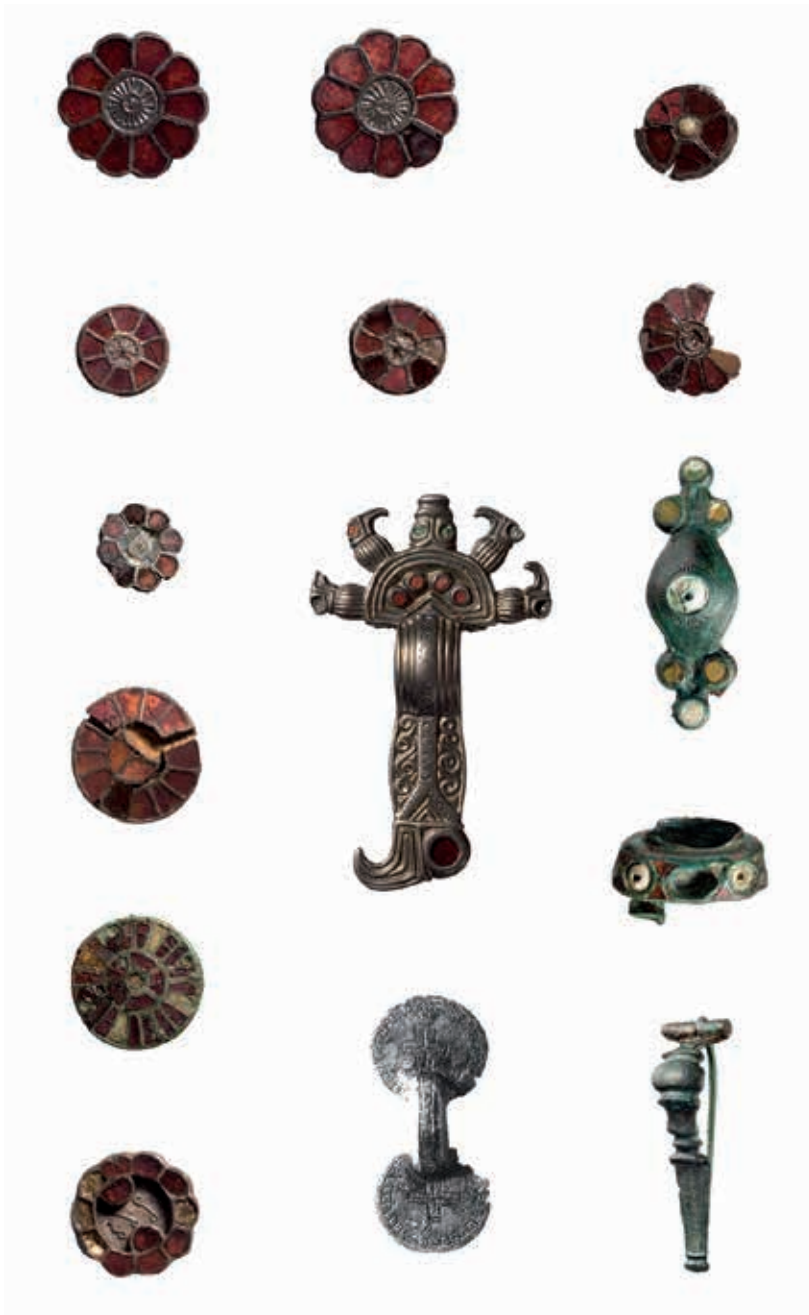
28 Kars 2011, 10.

29 Kars 2011, 129, fig. 11.

30 Kars 2011, 124.

Voorbeelden van Merovingische grafgiften van het Vrijthofgrafveld. Merovingische kralenkettingen uit graven 110, 166, 178, 214, 247, 314 (1172, 1173) en 68. *Uit: Theuvs & Kars 2017, 264, fig. 10.20. Foto Anneke Dekker.*

Voorbeelden van Merovingische grafgiften van het Vrijthofgrafveld. Merovingische schijffibulae, boogfibulae en andere fibulae. *Uit: Theuvs & Kars 2017, 243, fig. 10.10. Foto Anneke Dekker.*

name aan dat 'verlengde circulatie' aandacht verdient en betrokken moet worden bij grafveldonderzoek. Bovendien toont haar onderzoek aan dat de verschillende soorten eigenendom en verschillende betekenissen die een object kan hebben onderdeel moeten zijn van de studie van vroegmiddeleeuwse graven en grafvelden.

In 2014 hield Theuws een tweede oratie, toen hij werd benoemd tot hoogleraar 'middel-eeuwse archeologie van Europa' aan de Universiteit Leiden.³¹ In 2014 was zijn conceptuele kader, begrip en interpretatie van de archeologische bronnen verder ontwikkeld in meer complexe en generieke reconstructies en hypothesen. In deze tweede oratie verklaarde Theuws waarom hij denkt dat de transformaties in de vroege middeleeuwen mede gebaseerd waren op nieuw ontwikkelde economische concepten. De kern daarvan is dat er een grote vraag naar goederen bestond, gebaseerd op een rituele economie. Hij legt uit op welke wijze deze processen van onderop werden gestuurd (boeren en burgers), in plaats van bovenaf (adel en elite).

In een andere publicatie in 2014 richt Theuws zijn aandacht op de ontwikkeling van de Midden-Maasvallei.³² Terwijl de Maasvallei zelf in de vijfde en zesde eeuw nog bewoond was, was het gebied ten noorden daarvan (de Kempen en de Brabantse zandgronden) grotendeels ontvolkt geraakt. De gebieden direct ten westen en oosten van de Maasvallei werden in de loop van de zesde en zevende eeuw weer in gebruik genomen, terwijl de gebieden die verder weg lagen van het Maasdal, pas in de achttiende eeuw weer bewoond waren. In die tijd werden ook rijk gedecoreerde kerken en kloosters gebouwd, ontstonden handelsplaatsen, munt-

plaatsen, paleizen en handwerkersgebieden (artisanale zones). In zijn publicatie legt Theuws ook meer fundamenteel uit – en niet alleen gericht op Maastricht – op welke wijze de Pippiniden en later de Karolingers in staat waren om de politieke macht naar zich toe te trekken. De basis daarvan ligt in de vervlechting van politiek, economie en religie.³³ Er ontstond een innige samenwerking tussen de lokale adel en de Merovingische koningen. Het lijkt erop dat zij het beheer van de zogenaamde fiscale goederen in het Midden-Maasdal (Merovingische koninklijke domeinen waaronder Maastricht) overnamen, waarmee zij geleidelijk 'controle' kregen over de Merovingische koningen, die later zelfs marionettenkoningen of kindkoningen genoemd worden. Op die manier konden zij hen manipuleren en heel geleidelijk uit positie brengen, waardoor ze op de achtergrond de feitelijke macht konden overnemen. Door daarnaast slimme en strategische huwelijken met krachtige en rijke vrouwen aan te gaan (met als voorbeelden Plectrudis en Alpaïda) werd het mogelijk om steeds grotere, aangesloten machtsgebieden te creëren en aan invloed en macht te winnen.³⁴ De controle over cultusplaatsen ten slotte – zoals die van Sint Servaas in Maastricht en van Sint Lambertus in Luik – maakte hun machtskring rond.

In 2015 publiceerde Theuws een Nederlandstalig artikel over de vroegmiddeleeuwse archeologie van de Nederlandse provincie Limburg, dat voor een groter publiek was geschreven.³⁵ In deze publicatie wordt in extenso uitgelegd op welke wijze de periode van de vroege middeleeuwen in het Midden-Maasdal gereconstrueerd en begrepen kan worden. Hij noemt daarin een heel belangrijk aspect, namelijk dat hofmeier Pepijn van

31 Theuws 2014a.

32 Theuws 2014b.

33 Theuws 2014b, 192.

34 Theuws 2014b, 193.

35 Theuws 2015.

Herstal (afkomstig uit het Maasdal) en bisschop Lambertus van Maastricht elkaars tegenstanders waren en dat de moord op Lambertus in Luik in ca. 705 n.Chr. een kantelpunt in de geschiedenis was. Toen hofmeier Pepijn van Herstal vervolgens in 714 n.Chr. stierf, volgde een harde driejarige strijd om de macht tussen Plectrudis, zijn weduwe, en Karel Martel, zijn zoon bij een tweede vrouw. Karel overwon zijn 'stiefmoeder' en verkreeg totale macht over alle familiebezittingen. Hij werd in 717 n.Chr. de laatste Pippinide-hofmeier en tevens de eerste Karolinger-machthebber. In diezelfde tijd werden de resten van de in Maastricht begraven bisschop Lambertus door zijn opvolger bisschop Hubertus overgebracht naar een nieuwe kerk in Luik, waar voor hem een nieuwe cultusplaats werd opgericht.³⁶ Dat kan nauwelijks toeval zijn, want de Pippiniden controleerden het Maasdal. De vraag rijst dan ook of het een strategische zet van de Pippiniden was om met de verering van Lambertus – die tot een vijandige familie behoorde – de gemoederen (de strijd tussen die families) te sussen.³⁷ Tot op heden heeft niemand deze 'toevalligheid' onderzocht.

In 2017 ten slotte verscheen het boek over de Vrijthofopgravingen van de hand van Theuws en Kars, waarbij niet alleen de opgravingsresultaten werden geanalyseerd en gepubliceerd, maar waarbij deze ook in een breder kader en in een Euregionale context werden geplaatst. De Vrijthofopgraving blijkt telkens weer een cruciale opgraving te zijn om de geschiedenis van Maastricht juist te kunnen interpreteren.

Het Vrijthofboek: de structuur

Het Vrijthofboek telt meer dan 600 pagina's, is van groot formaat (meer dan A4), is vijf centimeter dik en weegt drie kilogram. Het boek kent twee editors, Frans Theuws en Mirjam Kars, en negen auteurs.³⁸ Het is daarnaast voorzien van schitterende en scherpe fotografie van Anneke Dekker en vele vondsttekeningen van Bob Donker. De vormgeving is van de hand van Bregt Balk. Het boek is geschreven in de Engelse taal en uitgegeven door Habelt Verlag in Bonn. Dit alles betekent dat het boek met name een naslagwerk is voor archeologen en door de prijs weinig door geïnteresseerden gekocht zal worden.³⁹ Dat is de reden waarom in dit artikel gepoogd wordt om in de Nederlandse taal een samenvatting van een aantal belangrijke aspecten op te stellen en de context te beschrijven waarbinnen dit boek past (zie hierboven) en de betekenis die dit boek voor Maastricht en de Euregio heeft (zie beneden).

Het Vrijthofboek valt in twee delen uiteen: een inhoudelijk deel, met veertien hoofdstukken (pag. 6-411) en een catalogus die bestaat uit veel data (weinig lopende tekst), gedrukt in een klein lettertype en voorzien van vele structuurtekeningen, objecttekeningen en kleurenfoto's van de objecten (pag. 414-571). Ook de graven en enkele andere structuren (zoals de Romeinse kelder) zijn in numerieke volgorde weergegeven en opgenomen in de catalogus. Een aantal bijlagen, tabellen en een uitgebreide bibliografie (pag. 592-606) maken het boek compleet. De profieltekeningen die zeer relevant zijn voor onderzoekers, zijn in de lopende tekst verwerkt op vier uitvouwbare en gekleurde A3-vellen. Op het achterplat is voor de liefhebbers een los

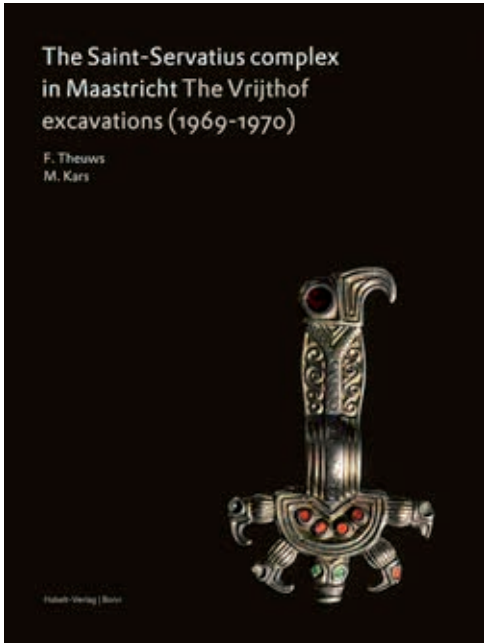
36 De la Haye 2007, 37, 43 meldt 718 n.Chr.; Van Ommeren 1991, 24 (nr. 27) meldt 717 n.Chr.

37 Wetzels 2018, 164, meer specifiek noot 17.

38 Chrystel Brandenburgh voor de textilia, Line van Wersch voor het aardewerk, Raphael Panhuysen en Liesbeth Smits voor de fysische antropologie, Titus Panhuysen voor de opgravingsgeschiedenis op en rondom het Vrijthof, Menno Dijkstra voor de stratigrafie, Diewertje Smal voor de grafstructuren, Mirjam Kars voor de vondsten, de grafgriffenmethodologie, de typonologische ontwikkeling en de begrafenispraktijken en Frans Theuws ten slotte voor de overige hoofdstukken en als coauteur bij vele andere hoofdstukken.

39 Het boek kostte € 119,- bij de presentatie in mei 2017. Het boek maakt deel uit van een serie van publicaties van Merovingische grafvelden, waaronder ook Stein (Limburg), Posterholt (Limburg) en Bergeijk (Brabant).

Omslag van het Vrijthofboek. *Theuvs & Kars 2017.*

bijgeleverde Harrismatrix van de graven meegeleverd. Uiteraard zullen alle losse data (inclusief foto's en tekeningen) ook gedeponeerd worden in het digitale depot van 'DANS', waar ze voor iedereen te raadplegen zijn.⁴⁰

Het best leesbare deel van het boek bestaat uit veertien hoofdstukken, beginnend met de 'archeologie en geschiedenis van het Servaas-complex tot ca. 1050 n.Chr.' en eindigend met de reconstructie van het Vrijthof en de vroege stadontwikkeling van Maastricht. Bijzonder lezenswaardig is hoofdstuk drie, dat handelt over de opgravingspraktijk tijdens de opgraving in de jaren 1969 en 1970. Gezien de moeilijkheden tijdens de opgraving toentertijd en de beperkte documentatiemogelijkheden is het verbazingwekkend hoeveel informatie nog uit deze vijftig jaar oude documentatie gehaald kan worden. Theuvs bespreekt in veel details

allerhande sporen, waarbij de ligging in de onderzoekspotten, de lengte, de diepte, de verschillende niveaus en NAP-hoogten worden genoemd. Dat komt de leesbaarheid niet ten goede, maar wel de verifieerbaarheid. Ook haalt hij vaak aan wat geschreven is in dagrapporten en op de veldtekeningen, iets wat deze publicatie betrouwbaar en controleerbaar maakt.

In de volgende paragraaf zullen niet alle losse hoofdstukken van het boek aandacht krijgen, maar wel de hoofdstukken 1, 5, 6 en 14. De overige hoofdstukken zijn niet van minder belang, maar ze zijn nogal technisch, beschrijvend, conceptueel of opsommend van aard en de conclusies ervan zijn gebruikt in de overige hoofdstukken. In de hieronder volgende toelichting kan niet worden ontkomen aan het noemen van de absolute hoogtes van sporen, dat wil zeggen het niveau van sporen ten opzichte van NAP (Normaal Amsterdams Peil). Aangezien de geschiedenis van het Vrijthof een gelaagde stratigrafie kent en het noodzakelijk is om de verschillende niveaus te onderscheiden, spelen deze hoogtes een rol in de reconstructie en moeten ze in de uitleg worden genoemd.

Het Vrijthofboek: de archeologische waarden

De archeologie van het Vrijthof

Het Vrijthofboek beschrijft niet de geschiedenis van het hele Vrijthof, inclusief omliggende bebouwing, maar slechts de geschiedenis van de huidige publieke ruimte (het plein zelf) en deels van de westelijke rand, waar eerst een Romeins grafveld lag en later de Servaaskerk werd gebouwd. Voor de geschiedenis van het hele Vrijthof heeft de opgraving nauwelijks informatie opgeleverd en zou er allereerst veel historisch en bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd moeten worden naar de panden gelegen aan alle zijden van het Vrijthof.

40 Data Archiving and Network Services; <https://easy.dans.knaw.nl/ui/home>.

De beschrijving van de archeologie van het Vrijthof in engere zin biedt veel inzicht in de achtergronden van het onderzoek en de stand van kennis van het historisch onderzoek. Theuws en Kars beginnen hun verhaal evenwel met de landschappelijke gesteldheid, het politieke landschap en het religieuze landschap.⁴¹

In de Romeinse tijd bevond Zuid-Limburg zich aan de noordgrens van de klassieke beschaving, maar nog honderd tot tweehonderd kilometer verwijderd van de Rijn grens met de Germanen en andere volkeren. Het landschap werd ontsloten via waterwegen en hooggelegen landroutes en vanaf het begin van de jaartelling ook door middel van een netwerk van grindbanen voor het troepentransport van het Romeinse leger. Op de kruispunten van wegen en waterwegen ontstonden nederzettingen zoals Maastricht. Zuid-Limburg lag op de grens van hooggelegen veengebieden in het zuidoosten, een heuvelachtig en ondoordringbaar 'Kolenwoud' in het zuiden, magere zandgronden in het noordwesten en een lösszone die dwars door het gebied liep, vanuit de Aldenhovener Platte in Duitsland naar het Belgische Haspengouw. Theuws deelt het gebied rondom het Maasdal – waar latere ontwikkelingen van cruciale betekenis blijken te zijn in de Europese geschiedenis – in acht regio's in, met als bepalende plaatsen Aken, Maastricht, Tongeren, Luik, Huy, Namen en Dinant.⁴² De eerste regio komt ongeveer overeen met de oude *pagus* Texandrië (min of meer de huidige Kempen), een zandige regio met kleine plekken vochtig broekland. Het gebied kent geen continue bewoning – het is ontvolkt geweest tussen ca. 270-370 en tussen 470-525 – maar er zou koningsgoed hebben gelegen, aangestuurd vanuit bijvoorbeeld Echternach en

Sint-Truiden. De tweede regio ligt er aan de oostzijde tegenover, tussen Maas en Rijn. Dit gebied was nog dunner bevolkt dan het eerdergenoemde. De derde regio is de iets zuidelijker gelegen Roervallei (kleine Roer), waar in Vlodrop en Posterholt grote Merovingische grafvelden zijn opgegraven. Deze horen waarschijnlijk eerder bij grafvelden en nederzettingen in de Duitse regio dan bij het Maasdal, waar zij ver vandaan zijn gelegen. De vierde regio is het gebied rond Aken dat zich kenmerkt door heuvels met lössbedekking. Dit gebied lijkt dun bewoond te zijn geweest tot het einde van de zevende eeuw, al is in Aken een belangrijk Merovingisch grafveld bekend.⁴³ Vanaf de achttiende eeuw wordt dit gebied een echte koninklijke regio. Ten zuidwesten van Maastricht ligt de vijfde regio, de vruchtbare lössregio Haspengouw. Deze regio was dicht bevolkt in Romeinse tijd, wat zeker een gevolg was van de grote weg van Keulen naar Bavaï, die hier dwars doorheen liep. De grote Romeinse *villae* produceerden veel graan voor het Romeinse Rijnleger. Tongeren, de voormalige hoofdstad van de *civitas Tungrorum*, werd een spookstad in de vijfde eeuw.⁴⁴ Dit in tegenstelling tot Maastricht, waar juist veel ambachtelijke productie plaats vond na 'het vertrek' van de Romeinse overheid. De zesde regio is de Condroz: deze streek was druk bewoond in de Merovingische periode. Bewoningscontinuïteit van de Romeinse tijd naar de vroege middeleeuwen is overal te vinden. Deze regio profiteerde zowel van de noordwestelijk gelegen Midden-Maasvallei als van de dichte 'Ardense bossen' in het zuiden die stenen, hout, vlees, zilver, lood en goud opleverden. De zevende regio is gelegen tussen Sambre en Maas en kent Namen als belangrijke stad, precies op de samenvloeiing van deze rivieren. Dit zou het

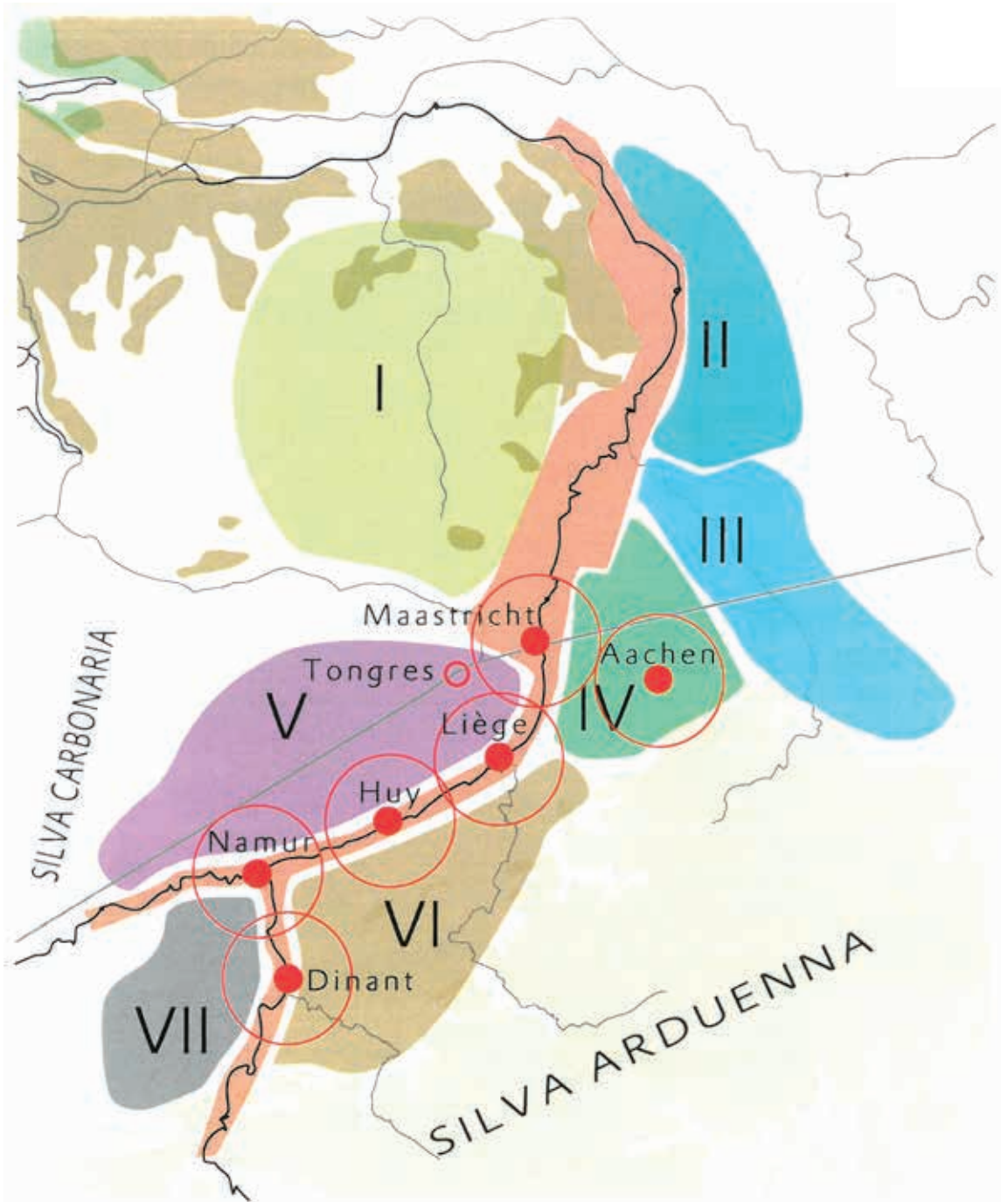
41 Theuws & Kars 2017, 10-16.

42 Theuws & Kars 2017, 12 e.v.

43 Dat kan aangevuld worden met een dissertatie over een grafveld in Jülich (Pöppelmann 2011). De laat-Romeinse graven dateren uit de vierde en vijfde eeuw, de vroegmiddeleeuwse graven uit de zesde en zevende eeuw.

44 De term 'spookstad' werd door Alain Vanderhoeven gebruikt tijdens de voorbereiding van het MERAC-colloquium van 15 november 2017.

De zeven verschillende regio's die het Midden-Maasdal omringen. Uit: Theuws & Kars 2017, 14, fig. 1.4.

thuisland van de Pippiniden kunnen zijn. Centraal tussen deze zeven regio's ligt de achtste regio: het Midden-Maasdal zelf.

De belangrijkste Merovingische centra waren Dinant, Namen, Huy en Maastricht. De positie van Tongeren in de Merovingische tijd is raadselachtig. Er zijn weinig sporen of vondsten bekend en slechts een enkel graf. Sinds kort kennen we een Merovingische en Karolingische kerk. In de Karolingische periode volgen twee plaatsen die zich voegen in het netwerk van centrale plaatsen in de Midden-Maasvallei: Luik en Aken. Luik was primair een cultusplaats die ontstond door de moord op bisschop Lambertus. Toen deze op de plaats waar hij was vermoord, werd herbegraven en vereerd begon de stad te groeien (Place Saint Lambert). Toen weer iets later een bisschop de bisschopszetel van Maastricht naar Luik verplaatste, werd Luik belangrijker dan Maastricht. Aan het einde van de tiende eeuw, onder bisschop Notgerus, was Luik een van de belangrijkste centra van Neder-Lotharingen. Aken daarentegen was een *'palatium'*, een koninklijke residentie, die op zijn hoogtepunt was ten tijde van Karel de Grote en Lodewijk de Vrome. Onder Otto III, kort voor de millenniumwisseling, beleefde Aken een tweede hoogtepunt. Aken, Maastricht en Luik vormen zo een stedencombinatie die alleen in zijn onderlinge samenhang bestudeerd en begrepen kan worden.

De religieuze ontwikkeling van het Maasdal bespreekt Theuws door deze op te delen in vier fases van christianisering. Hij gaat daarbij niet uit van de traditionele ontwikkeling die stelt dat christianisering van bovenaf werd bepaald (top-down), waarmee wordt bedoeld dat vanuit een centrale aansturing de kerstening plaats vond. Hij stelt een omgekeerde ontwikkeling voor waarbij het aannemen van het christendom door de bevolking zelf plaats vond (bottom-up).⁴⁵ Een dergelijke gedachtegang betekent bijvoorbeeld

voor de verhalen rond missionaris Willibrord (achtste eeuw), dat deze niet zozeer 'gekerstend heeft' (het christendom heeft gebracht), maar dat hij kerken bouwde op plekken die al door christelijke gemeenschappen in gebruik waren. Hij versterkte zo de reeds aanwezige wortels en structuren van het christendom. Het christendom was destijds nog niet zo uitgekristalliseerd als wij dat nu kennen en een plotse introductie van het huidige christendom is niet aan de orde geweest. Het was eerder een geleidelijk proces, een religieuze transformatie.

De vier door Theuws genoemde fases zijn:

- **Fase 1:** het christianisatieproces start waarbij 'onderdelen van christelijke waarden' werden aangenomen door individuen, families of kleine gemeenschappen. Het ging daarbij om rituelen en zeden. Er was wellicht geen of nauwelijks toegang tot een echte christelijke infrastructuur en er waren mogelijk nog nauwelijks priesters. Er was nog geen aftekening van het officiële christendom (bijvoorbeeld in grafriten). Theuws noemt het een vorm van particulier christendom (*'do-it-yourself Christianity'*).
- **Fase 2:** deze fase kan gekarakteriseerd worden met de term "clericalisatie". Een formeel christendom werd gecreëerd, inclusief de installatie van een clerus, een religieuze organisatie, met inbegrip van een religieuze hiërarchie. Hiermee groeide ook de macht van die clerus.
- **Fase 3:** het christendom werd geïnstitutionaliseerd. De macht van de clerus werd getransformeerd en bevestigd in kerkelijke instituten. Dat betekende een duidelijke stabilisatie van de bisdommen. Parochies en aartsdiaconaten werden gecreëerd, net als afgebakende grafvelden in landelijke gebieden. Deze fase kan gekarakteriseerd worden met de term "institutionalisering". Vroegere historici gingen daarbij uit van de gedachte

45 Theuws & Kars 2017, 22.

dat de grenzen van de oude Romeinse provincies overeenkwamen met de nieuwe kerkelijke grenzen, maar Theuws wijst erop dat dat een cirkelredenering is. De grenzen van de Romeinse provincies waren namelijk niet precies bekend en werden juist afgeleid van de grenzen van de latere bisdommen.

- **Fase 4:** stabilisatie en groei van het christendom. Deze fase – die als stabilisatiefase gekarakteriseerd kan worden – vond in de Euregio Maas-Rijn plaats vanaf de 12^e eeuw.

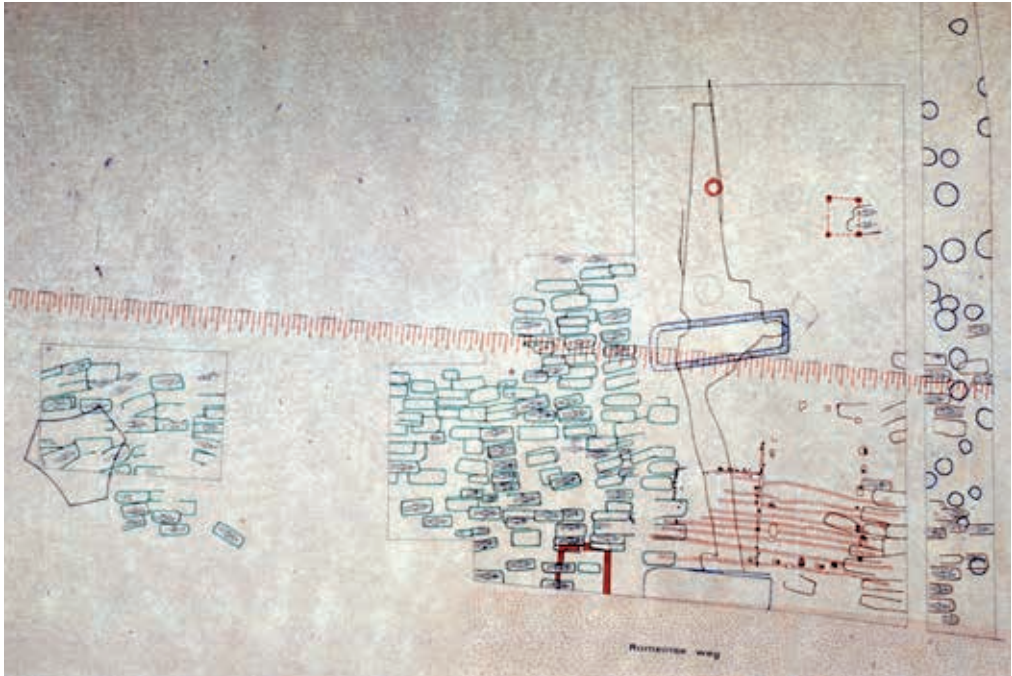
Theuws beschrijft een fasering maar koppelt daar alleen voor de laatste fase een tijdsperiode aan. Hij wil met name de ontwikkelingsrichting schetsen. Hij is niet de enige onderzoeker van het vroege christendom die de ontwikkeling in fases indeelt. Ook Sebastian Ristow hanteert voor de ontwikkeling van het vroege christendom in het Rijnland een drietal fases die hij in 2013 publiceert.⁴⁶ Zijn indeling is als volgt:

1. Gedurende de laat-Romeinse tijd (vanaf de late derde eeuw) vond bekering van delen van de bevolking plaats onder leiding van charismatische personen. Daarbij werden de eerste kerkelijke structuren en verzamelplaatsen opgericht. Het is onduidelijk om welk aandeel van de bevolking het op dat moment ging.
2. De periode tijdens de overgang van de Romeinse naar de vroegmiddeleeuwse periode toonde een terugval. Aan het einde van die eerste periode riep keizer Theodosius in 380 n.Chr het christendom weliswaar uit tot staatsgodsdienst van het Romeinse rijk, maar zeker na de machtswisseling moeten de Franken in de tweede helft van de vijfde eeuw aanvankelijk als niet-christenen beschouwd worden. Wat de precieze betekenis van deze terugval is en hoever deze reikte, is onduidelijk.

3. Na de doop van Clovis rond 500 n.Chr. was een duidelijke en doelgerichte – door de Frankische elite gestuurde – christelijke institutionalisering merkbaar in het oostelijke Frankrijk. Vanaf de zesde eeuw mag de maatschappelijke Frankische bovenlaag tot het christendom gerekend worden. Of dat betekent dat ook de gewone bevolking geheel of gedeeltelijk christelijk was, is niet te zeggen. De volledige christianisering van het Frankrijk ten westen van de Rijn is volgens Ristow vóór de Karolingische periode afgerond.

Bovenstaande faseringen van Theuws en Ristow lijken met elkaar op gespannen voet te staan, maar kunnen elkaar ook aanvullen. Ristow gaat uit van vroege christianisering langs de Rijn en Moezel, gebaseerd op bewijs van de vroegste christelijke gemeenschappen in Keulen en Trier in de derde eeuw. De vraag is in hoeverre dat derde-eeuwse christendom ook opgaat voor het Maasdal, dat geen grote centra als Keulen en Trier kent en waarbij er geen bewijs is van christelijke gemeenschappen vroeger dan de vijfde eeuw. De terugval van de christianisering van Ristow in de late vierde en vijfde eeuw sluit aan bij het spaarzaam voorkomen van bewijs van christelijke gemeenschappen in het Maasdal, waar het christendom zich in de vijfde eeuw voor het eerst toont. De fasering van Theuws gaat vervolgens niet uit van het volledig nieuw opzetten van christelijke structuren, maar van aanpassing van al bestaande kleine christelijke initiatieven, een veel geleidelijker proces. Vanaf het midden van de zesde eeuw zijn christelijke gemeenschappen, christelijke kerken en een kerkelijke organisatie in de Euregio Maas-Rijn gebruikelijk geworden, doordat de Frankische elite het christendom institutionaliseert en uitdraagt.

⁴⁶ Ristow 2013, 3. Theuws refereert hier niet aan.

Veldtekening met vroegmiddeleeuwse graven. Links is werkput 5 te zien, in het midden werkput 4 en rechts werkput 2. De Romeinse weg bevindt zich onderaan de tekening. Het zuiden is boven. *Tekening: opgravingsdocumentatie ROB 1969-1970, in beheer bij Gemeente Maastricht/Centre Céramique.*

Zoals eerder gesteld volgt de fasering van Theuws niet de traditionele lijnen van de ontwikkeling van het christendom; het is daarom van belang om ook de relatie van dit proces met de ontwikkeling van het religieuze landschap te betrekken. Dat kan door bijvoorbeeld de positie en de creatie van cultusplaatsen te bestuderen en op een juiste wijze in de geschiedenis in te passen. Een voorbeeld is de cultus rondom Sint Servaas, die door Monulfus in de tweede helft van de zesde eeuw werd ingezet door het bouwen van een magnum templum te zijner ere en die door hem verder werd ontwikkeld.

Voor dat religieuze landschap in het Midden-Maasdal heeft Theuws ook een classificatie opgesteld, die kan helpen om tot een beter begrip van de ontwikkelingen te komen. Voor Theuws staat vast dat de aristocratische groepen die in een bepaald gebied leidend waren,

ook betrokken waren bij de bouw van de eerste stenen kerken. De Chrodonoïden – waarvan de heilige Oda van Amay deel uitmaakte – en de Pippiniden hadden volgens hem in en rond het Midden-Maasdal hun eigen cultusplaatsen. De oprichting van die cultusplaatsen, van grafkerken, kloosters en plaatsen van heiligenverering was geen serie incidenten, maar onderdeel van een strategisch en samenhangend totaalplan van die aristocratische groepen. Door ketens van kerken werd de autoriteit en macht van die groepen getoond en daarmee werd het christendom door die aristocratische groepen naar de lokale gemeenschappen uitgedragen. Dit betekent dat het religieuze landschap in hoge mate werd bepaald door de heersende aristocratische gemeenschappen. Er was in de vroege middeleeuwen geen expliciete tegenstelling tussen aristocratische groepen en

'de kerk', maar eerder een permanente wisselwerking. Seculiere hoge ambtenaren konden tot bisschop worden benoemd als onderdeel van hun carrière, of als strategische zet van een leidende familie.

Theuws deelt het religieuze landschap van de vroege middeleeuwen als volgt in:⁴⁷

1. Bisschoppelijke kerken gewijd aan Maria. Deze zijn te vinden in Maastricht, Tongeren, Huy, Namur en Dinant. Het gaat daarbij vooral om parochiekerken en minder om grafkerken, die verbonden waren met cultussen van oude heiligen.
2. Grafcultusplaatsen. Dit zijn aanvankelijk geen kerken, maar worden dat later wel. Thier d'Olne (bij Engis in Wallonië) laat deze transformatie goed zien. Deze grafcultusplaatsen waren primair begraafplaatsen (voor christenen) waar de doden herinnerd werden. Er werden geen liturgische handelingen uitgevoerd. Als dat wel gebeurt, spreken we van kerken.
3. Cultusplaatsen die aristocratische familie-kloosters omvatten, zoals Nijvel, Andenne en Aldeneik. Deze waren veelal gesitueerd op familiedomeinen.
4. Kerken gebouwd om een heilige te vereren. Deze kerken waren verbonden aan de belangrijkste aristocratische groepen. Voorbeelden hiervan zijn de magnum templum (de latere Sint Servaaskerk) uit de zesde eeuw in Maastricht, gebouwd door Monulfus en de Sint Lambertuskerk uit de vroege achtste eeuw in Luik, gebouwd door Hubertus. Deze kerken waren gecreëerd door bisschoppen, die tevens aristocraten waren. Pas in tweede instantie werd een begraaffunctie toegevoegd. Zoals bij de Sint Servaas: gecreëerd door een lid van de

aristocratie, een lid dat tevens bisschop was en een reliek (van Sint Servatius) in de cultusplaats had opgenomen. De kerk werd daarna ook de grafkerk van die aristocratische groep.

5. Domeinkerken (*estate-churches*), zoals de paleiskapel in Aken, maar het kan ook gaan om houten of stenen kerkjes in landelijk gebied, zoals in Glons (in het Waalse deel van het Jekerdal). In de kerk van Glons is tevens sprake van hoogwaardig (architectonisch) beeldhouwwerk, te dateren in de zevende of achtste eeuw.⁴⁸ Er is mogelijk een relatie met de aristocratische groep waartoe ook Karel Martel en zijn moeder Alpaïda behoren (de tweede vrouw van Pepijn van Herstal); zij zouden uit de regio van het Maasdal kunnen stammen.

Deze classificatie is uiteraard geen wet van Meden en Perzen, maar een hulpmiddel om de verschillende soorten cultusplaatsen die we kennen en herkennen in te delen en van een betekenis te voorzien. Als deze classificatie stand blijkt te houden, kan dat ons vervolgens weer helpen met de juiste duiding van de geschiedenis van het eerste millennium van de Euregio Maas-Rijn en de rol die het zich ontwikkelende christendom daarin speelt.

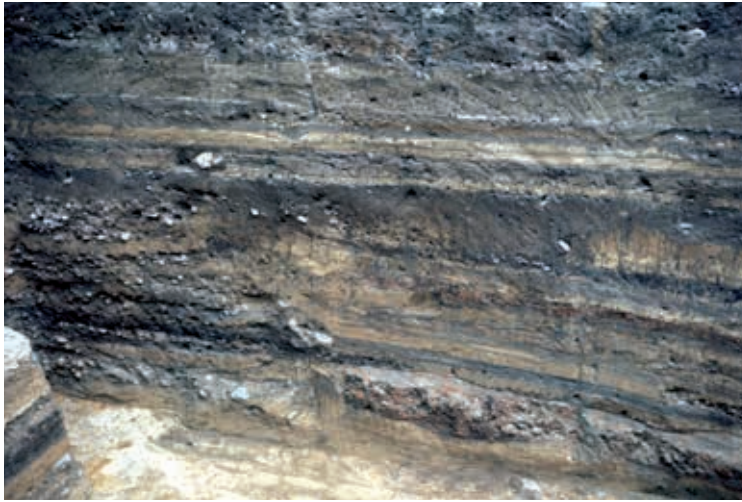
De stratigrafie

De stratigrafie van de Vrijthofopgraving – de opeenvolging van de verschillende lagen en hun relatieve chronologie – is van groot belang om de geschiedenis juist te begrijpen. Het gaat dan niet alleen om het Vrijthof zelf, maar door kennis te nemen van die stratigrafie kan een aantal zaken die betrekking hebben op de bewoonbaarheid en de infrastructuur van heel

⁴⁷ Theuws & Kars 2017, 22-25.

⁴⁸ Theuws vraagt zich in 2014b, 191 af of Chrodoald (een van de Chrodoalden) de opdrachtgever voor de bouw van deze kerk zou kunnen zijn. Een ander idee is dat deze architectuurelementen oorspronkelijk afkomstig zijn van een voorganger van de Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht. Zie: Panhuysen & De la Haye 2002, 106; Timmers 1971, 10-11, fig.4 (met duidelijke foto's). Timmers baseert zich op Verbeek 1958, 346. Het gaat om zes rijk geornamenteerde steenblokken van minimaal twee boogconstructies.

De complexe gelaagdheid van de Vrijthofstratigrafie. Links zijn duidelijk de grindlagen van de Romeinse weg te zien. Foto ROB 1969-1970, afkomstig uit opgravingsdocumentatie Vrijthofonderzoek 1969-1970, in beheer bij Gemeente Maastricht/ Centre Céramique.

Maastricht verklaard worden. Voor het Vrijthofboek is daarbij door Theuws en Kars niet alleen gebruik gemaakt van de opgravingsdocumentatie uit 1969-1970, maar ook van de opgraving die werd uitgevoerd in 2003, op de plek van de nieuwe noordelijke ingang van de parkeergarage. En daarnaast door gebruik te maken van de stratigrafie van de opgraving Entre-Deux (2005) en Markt-Maas (2003).⁴⁹

Het Vrijthof ligt op het terras van Geislingen. Dit terras is afgezet door de Maas, met een gemiddelde hoogte van ca. 43,25 meter + NAP. De Maas liet na insnijding in de oudere lagen een flink grindpakket achter tijdens het Pleistoceen (de IJstijdentijd). Tijdens het vroeg-Holoceen (vanaf circa 10.000 v.Chr.) werden rivierleem afgezet. Hierdoor kwam het niveau van dit terras op een hoogte van ca. 46,90 meter + NAP te liggen. Aan de oostelijke zijde van het Vrijthof (onder de huidige cafétterrassen) is daarbij waarschijnlijk sprake van een loop van een

oude Maasarm (diepste punt op ca. 44,00 meter + NAP), die al ruim voor het begin van onze jaartelling op natuurlijke wijze was opgevuld.

Tijdens de opgravingen is op geen enkele plek moeraskalk (kalk-gyttja) aangetroffen, iets wat men moet verwachten als het Vrijthof deels een moerasachtige onbewoonbare ruimte was, wat voorheen vaak beweerd is.⁵⁰ Moeraskalk kan ontstaan als water lange tijd stil staat, bijvoorbeeld in verlande en afgesloten rivierarmen, in broekland of in moerasachtige regio's. Het niveau van het natuurlijke Vrijthof – dat wil zeggen het Vrijthof voordat er bewoning of wegaanleg plaats vond – ligt op een hoogte van ca. 46,90 meter + NAP. Het was geen vochtig laaggelegen broekland. Ter vergelijking: de bewoonde gebieden direct langs de Maas zijn aangetroffen op een hoogte van 45,80 meter + NAP, ruim een meter lager. Uit al deze gegevens en uit het Vrijthofboek kan dan ook met zekerheid geconcludeerd worden dat het

49 Deze drie opgravingen werden onder verantwoordelijkheid (gemeentelijke projectleiding) van de auteur van dit artikel uitgevoerd en zijn reeds gepubliceerd (Dijkstra & Flamman 2004, Arts 2007) of de publicatie is in afronding (Markt-Maasonderzoek 2001-2005).

50 Panhuysen heeft in meerdere publicaties geschreven dat de zuidelijke helft van het Vrijthof onbewoonbaar was als gevolg van de moerasige ondergrond, zie: Panhuysen 1996, 20, 31 (fig.5) en Panhuysen & De la Haye 2002, 99. Aan de noordzijde van het Vrijthof is in 2003 geen moeraskalk aangetroffen (Dijkstra & Flamman 2004, 25). Hulst 1994, 10 meldt dat er onder het Theater aan het Vrijthof wel moeraskalk is gevonden, maar dit lijkt op een misvatting te berusten. Moeraskalk wordt vaak onterecht 'herkend'. Bij de Entre-Deux-opgraving is evenmin moeraskalk aangetroffen (Arts 2007, 56-57).

Vrijthof al meer dan 2000 jaar een plek is waar gewoond en begraven kon worden en de onbewoonbaarheid ervan blijkt een onjuiste veronderstelling.

De natuurlijke oppervlakte van het Vrijthof is pas veranderd toen de Romeinen hier aan het begin van onze jaartelling een weg aanlegden, die zowel bij de opgraving 1969-1970, als bij de opgraving uit 2003 is aangetroffen.⁵¹ De vlakte waar de weg werd aangelegd betrof een groter gebied dan het huidige Vrijthof en strekte zich ook ten noorden en ten (noord)oosten van het huidige Vrijthof uit, waarbij een microreliëf aanwezig geweest kan zijn. Die natuurlijke vlakte, afgezet door de Maas en ongetwijfeld begroeid, stak sterk af tegen het hoger gelegen terras (het Mechelen-Cabergterras) ter plaatse van de huidige Sint Servaaskerk. Terwijl tussen het laaggelegen Vrijthof en het hooggelegen Sint Servaasklooster nu het hoogteverschil nu zo'n zes meter bedraagt, was het hoogteverschil aan het begin van onze jaartelling circa elf meter, iets wat enerzijds opgemaakt kan worden uit de aanlegdiepte van de graven op het hooggelegen Sint Servaasgrafveld ter hoogte van het Sint Servaasklooster en anderzijds uit de stratigrafie die is waargenomen bij het ontgraven van de parkeergarage in 1969-1970.⁵²

Bij de Romeinse weg aan de noordzijde van het Vrijthof zijn tijdens de opgraving in 2003 diverse fasen waargenomen. Deze zijn in het

Vrijthofboek kortgesloten met de opgraving uit 1969-1970 en met de opgraving onder het Generaalshuis uit 1989.⁵³ Daaruit blijkt dat er zeven fasen in de Romeinse wegaanleg onderscheiden kunnen worden, waarbij de oudste laag op de natuurlijke leemondergrond ligt op ca. 46,90 meter + NAP en het eerste opgehoogde wegdek (het loopvlak) op ca. 47,70 meter + NAP. Het wegdek van de zevende fase bevindt zich op ca. 49,70 meter + NAP en is rond het jaar 200 n.Chr. aangelegd. Een overzicht van de alle wegfasen is te zien in onderstaande tabel, waarbij ook de breedte van het wegdek en de wegzonering zijn genoemd. Met wegzonering wordt de breedte van het hele wegtracé bedoeld, waarbinnen de weg is aangelegd; het wegdek, met daarnaast een eventuele lege zone, een eventuele bijweg en een eventuele greppel op grote afstand van de hoofdweg. Uitgangspunt bij de opgegeven breedte is dat de as van de weg onder de huidige wegas ligt. Dit is een aanname die niet geverifieerd kan worden, zolang er aan de noordzijde van de Romeinse weg geen onderzoek is gepleegd. De opgraving 'Generaalshuis' (1989) heeft hierover geen informatie opgeleverd. Voor greppels die ver van een wegdek verwijderd lagen, geldt dat ze niet beschouwd worden als drainagegreppels, maar als greppels die de wegzonering moesten markeren. In een tabel zien de wegfaseringen er als volgt uit:⁵⁴

51 Theuws baseert dit ook op de Vrijthofopgraving uit 2003 (Dijkstra & Flamman 2004), waar hij nauw bij betrokken was.

52 Theuws & Kars 2017, 101. Het door de auteur van dit artikel gereconstrueerde maaiveld van het hooggelegen Sint Servaasgrafveld ter plaatse van het Sint Servaasklooster lag in de vroege middeleeuwen op ca. 57,80 meter + NAP. Voor het bepalen hiervan is uitgegaan van een aanlegdiepte van Merovingische graven van ca. 50 cm, iets wat aansluit bij enkele gedocumenteerde 'ondiepe' vroegmiddeleeuwse graven in Maastricht op verschillende plekken. Dit betreft twee graven van de Entre-Deuxopgraving 2005, die op ca. 46,00 meter + NAP lagen (datering ca. 600-655 n.Chr. en 660-730 n.Chr. of ca. 740-770 n.Chr.), waarbij het maaiveld op 46,20-46,40 gedocumenteerd werd (Arts 2007,70-71, 505). Daarnaast was een graf op de Boschstraat-Noord bewijsbaar ondiep ingegraven, omdat het letterlijk in elkaar gedrukt was door de inklinking van een erboven gelegen jonger wegdek (datering 735-825 n.Chr.); Markt-Maas 2001-2005, nog ongepubliceerd. Het maaiveld van het hooggelegen Sint Servaasgrafveld ter plaatse van de Sint Servaaskerk/pandhof lag in de vroege middeleeuwen op ca. 52,00-52,80 meter (Verwers 1986, 66). Verwers gaat daarbij uit van een aanleg van het graf op een diepte van 1,20-1,80 meter (zoals tegenwoordig, schrijft hij). De graven in de pandhof waren merendeels (ca. 75% van de zesde- en zevende-eeuwse graven) aangelegd op 50,30-51,10 meter + NAP (onderkant graf). De sarcophagen lagen iets hoger op 50,70-51,25 meter + NAP (onderkant graf) (Verwers 1986, 65).

53 Dijkstra & Flamman 2004; Hulst, 1994.

54 Hiervoor is de faseringsnummering gevolgd van Theuws & Kars 2017. Voor deze tabel is een combinatie gemaakt van informatie in de tekst (p. 101-104) en informatie zichtbaar in de profielen, afbeelding 5.4 (tussen p. 102 en 103) en afbeelding 5.5 (tussen p. 104 en 105).

De ligging van de opgravingen (bruine vlakken), de opgravingsputten (hele kleine zwarte cijfers) en de verschillende grafvelden (grote groene cijfers) op en naast het Vrijthof. Uit: Theuvs en Kars 2017, 68, fig. 3.2.

Fase	Datering	NAP-hoogte	Wegdek/wegzonering	Greppel	Opmerkingen
1	Augusteïsch	47,70 m	ca. 7-8 m / ca. 44 m	ja	Greppel ligt niet direct naast het wegdek
2	Augusteïsch	48,00 m	ca. 8 m / ca. 44 m	ja	Idem
3	Ca. 100 n.Chr.	48,25 m	ca. 11-13 m / ca. 44 m	ja	Ook een bijweg met greppel
4	100-150 n.Chr.	48,50 m	ca. 22 m / ca. 44 m	?	Ook bijweg verder zuidelijk
5	100-150 n.Chr.	49,00 m	ca. 26 m / ca. 40 m	nee	Ook bijweg verder zuidelijk ⁵⁵
6	150-200 n.Chr.	49,70 m	ca. 24 m / ca. 40 m	ja ⁵⁶	Ook bijweg verder zuidelijk
7	Voor 200 n.Chr.	49,80 m	onderdeel van fase 6?	nee	Echte wegfase of reparatie?
8	Karolingisch	ca. 49,00 m	Betreft een grafveld ten Z van hoofdwegdek en óp de bijweg		
9	10 ^e -13 ^e eeuws	50,00 m	ca. 22 m / ca. 22 m?	nee	Wrs. zelfs late 13 ^e eeuw!
10/13	Postmiddeleeuws	50,30-51,90 m	varieert	nee	Loopniveau huidig Vrijthof ca. 51,90 m

55 Toevoeging ijzerslak aan het grind van het wegdek, m.n. aan de zuidzijde van de hoofdweg en op de bijweg.

56 Een drainagegreppel direct aan de hoofdweg.

Romeinse mergelkelder uit de tweede eeuw op het Vrijthof, direct ten zuiden van de Romeinse weg, tegenover het Generaalshuis. Kijkrichting is naar het zuidoosten. *Uit: Theuws & Kars 2017, 445.*

Wat in de tabel opvalt is dat de zevende Romeinse wegfase (die dateert nog van vóór ca. 200 n. Chr.) wordt opgevolgd door een wegdek dat in de tiende tot dertiende eeuw moet worden gedateerd, met grote waarschijnlijkheid zelfs in de late dertiende eeuw. Dat betekent dat het Romeinse wegdek gedurende een periode van ruim 1000 jaar niet is gerepareerd of opgehoogd. Ook niet toen rond het jaar 1000 n.Chr. een groot stenen gebouw – vaak een palts genoemd – aan de noordzijde van de Romeinse weg werd gebouwd. Dit gebouw lag ter plekke van het huidige Theater aan het Vrijthof (ook bekend als Generaalshuis). De conclusie moet dan ook luiden dat het

Romeinse wegdek vanaf de laat-Romeinse tijd, gedurende de Merovingische, de Karolingische en de Ottoonse periode, als wegdek heeft gediend. Pas na de middeleeuwen wordt het wegdek aan de noordzijde van het Vrijthof opgehoogd met een ca. 2 meter dik pakket om tot het huidige NAP-niveau te komen.

Ten zuiden van de weg ziet de stratigrafie er iets anders uit. Nadat de weg tot het jaar 200 n.Chr. was gegroeid tot een dam bestaande uit een ongeveer 2,5 meter dik pakket van vooral grind en opgebrachte grond, werd alleen het deel dat direct aan de zuidzijde aan de weg grensde in gebruik genomen. De rest van het Vrijthof dat nu een plein vormt, werd onge-

moeid gelaten. Alle activiteiten die we hebben kunnen vaststellen, waren gerelateerd aan het bestaan van die weg.

De weg was oorspronkelijk bedoeld voor de Romeinse overheid, voor Romeinse functionarissen en het Romeinse leger. Desondanks zullen ook andere mensen en zeker handelaren er veel gebruik van hebben gemaakt. Er was in eerste instantie geen bewoning langs de weg. Rond het jaar 100 n.Chr. was de weg flink verbreed en voorzien van greppels en er was een bijweg aan de zuidzijde, van de hoofdweg gescheiden door een ophoging van leem. De eerste sporen van bewoning langs die weg dateren echter pas uit het midden van de tweede eeuw, toen er huizen werden gebouwd en de weg inmiddels zijn grootste breedte had bereikt. De huizen waren gebouwd op vlak aangelegde percelen en lagen dwars op de weg. Er zijn resten van minimaal vier huizen gedocumenteerd. Het ging om houten huizen, gebouwd met ingegraven palen of gefundeerd op grondbalken die in een kleine greppel lagen. Bovengronds waren ze waarschijnlijk voorzien van houten wanden of vlechtwerk dat met leem was afgesmeerd. De huizen waren gelegen direct langs de weg, waren zes tot acht meter breed en acht tot tien meter lang (zone 1). Direct achter de huizen lag een kleine binnentuin (zone 2) en daarachter kuilen, schuurtjes en soms een waterput (zone 3). Eén waterput is gedocumenteerd: deze was vierkant, gemaakt van planken en ca. 3,75 meter diep (de onderkant bevond zich op 43,75 meter + NAP). Hierachter lag een iets dieper gelegen tuin of achterterrein (zone 4). Van de tuinomheiningen zijn geen duidelijke sporen gevonden, maar we kennen ze uit andere lössregio's. De achterterreinen lagen iets lager (op ca. 47,00 m + NAP) dan de huizen aan de weg (op 48,00 meter + NAP). De gedocumenteerde huizen lagen deels over elkaar en waren deels opeenvolgend. Volgens

Theuws hebben er niet meer dan twee van deze houten huizen tegelijkertijd gestaan. Ten oosten van deze houten huizen is een gebouwde stenen kelder van blokken Maastrichter kalksteen (mergel) gevonden. De kelder heeft waarschijnlijk onder een houten huis gelegen, want er zijn geen sporen van een stenen huis gevonden, wat men wel mag verwachten bij een dergelijke kelder. In de stenen kelder zijn delen van stukgeslagen beelden van een koperlegering aangetroffen die wijzen op een metaalbewerker. In combinatie met de ijzerslakken die uit deze periode op de voor de huizen liggende bijweg zijn gevonden, mag misschien geconcludeerd worden dat er hier een smid of metaalbewerker gewerkt en gewoond heeft. Het bewoonde areaal van alle huizen samen was waarschijnlijk maar zo'n 40 meter groot (in west-oostelijke richting) en dit groepje huizen lijkt volgens Theuws geen deel te hebben uitgemaakt van de vicus (de ambachtelijke wijk of handelswijk) die verder naar het oosten bij de Maas gelegen moet hebben. De bewoningsperiode heeft slechts ongeveer een halve eeuw geduurd. Na 200 n.Chr. is de bewoning weer verdwenen en pas in de vroege middeleeuwen zijn er weer resten terug te vinden, zoals kuilen, paalkuilen en twee waterputten. In de laat-Romeinse tijd is het Vrijthof wel wat 'opgehoogd'. Doordat het wegdek (ca. 49,00 m + NAP) en de huisplaatsen direct ten zuiden van de weg (ca. 48,00 m + NAP) iets hoger waren gelegen dan het achterterrein (ca. 47,00 m + NAP), was in de laat-Romeinse tijd een niveauverschil ontstaan, dat waarschijnlijk op natuurlijke wijze werd opgevuld door naar beneden stromend erosiemateriaal van de hoger gelegen westelijke helling (colluvium). Hierdoor kwam op het dieper gelegen Vrijthof een ca. één tot anderhalve meter dik pakket van verspoelde löss te liggen, waardoor het gehele gebied min of meer op hetzelfde niveau uit kwam (ca. 48,50 meter + NAP).⁵⁷

57 Theuws & Kars 2017, afbeelding 5,5 (tussen p. 104 en 105).

Opgravingsvlak vol met vroegmiddeleeuwse graven in de winter van 1969-1970. Boven enkele vrijgelegde graven. Onder een gemetseld graf, daaromheen kistgraven, waarvan de houten kist volledig is vergaan. Foto ROB 1969-1970, afkomstig uit opgravingsdocumentatie Vrijthofonderzoek 1969-1970, in beheer bij Gemeente Maastricht/Centre Céramique.

Een van de diepe kuilen die als latrines worden geïnterpreteerd. Let op de 'stapjes' in de verticale zijkanten van de kuil. Uit: Theuws & Kars, 72, fig. 3.5.

In de Merovingische periode (meer precies in de periode van ca. 525-675 n.Chr.) werd het terrein voor de eerste keer weer echt gebruikt: midden op het Vrijthof werd het kleine grafveld 3 in gebruik genomen en iets later aan de noordzijde van het Vrijthof grafveld 4. Met name het noordoostelijke grafveld 4 was groot en werd intensief gebruikt. Wat opvalt is dat dit grafveld twee harde grenzen kende. Behalve de weg aan de noordzijde was ook aan de westzijde een harde grens, in de vorm van een grindspoor. De graven lagen dicht opeengepakt en het grindspoor werd expliciet als grens aangehouden. De zuidgrens van grafveld 4 wordt door Theuws ook hard genoemd, maar aangezien de graven tot aan de putgrens reiken, is het niet heel zeker dat het grafveld hier stopt. De oostelijke grens is zonder meer onduidelijk: zelfs tot in het begin van de Grote Staat zijn Merovingische begravingen gevonden, al kunnen dit ook losse begravingen op eigen erf zijn en hoeven ze niet per se deel uit te maken van grafveld 4.⁵⁸ Alle Merovingische graven zijn in

een donkere omgewerkte en vervuilde laag ingegraven, vanaf een niveau op ca. 49,00 meter + NAP.

In de laat-Merovingische tijd (meer precies in de periode van ca. 675-750 n.Chr.) raakte grafveld 4 buiten gebruik (grafveld 3 was al een eeuw eerder buiten gebruik geraakt) en werd grafveld 5 in gebruik genomen.⁵⁹ Of dit in tijd geheel aansluit, is niet na te gaan. Van belang is dat de topografie van het grafveld wijzigde: de graven van grafveld 5 lagen in groepjes bij elkaar en lagen aan weerszijden van het eerdere grindspoor, dat toen niet meer op het maaiveld aanwezig was. Een duidelijke wijziging ten opzichte van de oudere fase.

Dit grindspoor verdient een nadere toelichting, want het is zeer bepalend voor de reconstructie van het Vrijthof. Dit grindspoor liep min of meer in noord-zuid richting en was in het noorden zo'n 1,5 tot 2 meter breed en in het zuiden slechts 1 meter breed. Er zijn zes lagen gedocumenteerd.⁶⁰ De NAP-hoogtes variëren van 47,60 meter + NAP voor de oudste laag, tot

58 De zgn. '*homo brittanicus*' is een vermoedelijk vroeg middeleeuws graf gevonden onder de kelder van restaurant 'Britannique', met een gereconstrueerde diepte van ca. 47,00-48,70 m + NAP, vermoedelijk op het diepste niveau. Dossier/melding 1998.MAVR.6. Datering cf. mondelinge mededeling Wim Dijkman 3 april 2019.

59 Theuws & Kars 2017, 149.

60 Theuws & Kars 2017, 129.

48,80 meter + NAP voor de jongste laag en het spoor ligt telkens op dezelfde plek. Qua datering is het zeker post-Romeins. In de Merovingische tijd (ten tijde van het gebruik van grafveld 4) was het grindspoor op twee niveaus zeker aanwezig. In de laat-Merovingische tijd (ten tijde van het gebruik van grafveld 5 en de bijbehorende nederzettingresten) was het niet zichtbaar aanwezig. In de opvolgende Karolingische tijd was het op vier niveaus weer wel aanwezig. De functie die het grindspoor heeft gehad is volgens Theuws niet definitief te bepalen. Het zou een afgeleid weggetje van de hoofdweg kunnen zijn, maar aangezien het grind in een lichte verdieping ligt (Theuws levert er helaas geen profielfoto of profieltekening bij), lijkt het erop dat het een (drainage) greppel is. Welke betekenis het grindspoor ook krijgt toegewezen, het is duidelijk dat het in ieder geval een ruimtelijk scheidende functie had. Dit spoor is het grindspoor dat in 1969 werd gezien en dat lange tijd voor een Romeinse of vroegmiddeleeuwse weg werd gehouden, die dwars over het Vrijthof zou hebben gelopen.

Ten zuiden van grafveld 5 werden nederzettingresten aangetroffen (twee waterputten, kuilen, paalkuilen en greppels). De verspreiding daarvan liep door tot midden op het huidige Vrijthof (put 3). Van deze nederzettingssporen moeten twee soorten expliciet toegelicht worden, wederom omdat die bepalend zijn voor onze reconstructie van de Vrijthofgeschiedenis. Het gaat enerzijds om vele als 'latrines' geïnterpreteerde, smalle en diepe kuilen en anderzijds om twee matig diepe, rechthoekige, als mogelijke 'ovenkuilen' geïnterpreteerde sporen.

De tientallen latrines waren 1 tot 1,5 meter in doorsnee, meestal rond, soms vierkant van vorm.⁶¹ Ze waren vele meters diep. De grootste

was 3 meter in doorsnede en 4,5 meter diep. Uit de vulling was af te leiden dat ze destijds snel zijn opgevuld (homogene vulling), de wanden waren nauwelijks ingestort. Soms werden er organische resten onderop waargenomen en in sommige kuilen bevonden zich botten. Aardewerk ter datering werd weinig tot niet aangetroffen. De kuilen, die naar analogie van vergelijkbare grondsporen tijdens de opgraving Köln-Heumarkt door Theuws als latrines zijn geïnterpreteerd, zijn volgens de profielen hoogstwaarschijnlijk in de Merovingische periode te dateren, maar een deel kan in theorie ook in de Karolingische periode thuis horen.⁶²

De tweede categorie nederzettingssporen bestaat uit twee als mogelijke ovenkuilen geïnterpreteerde grondsporen.⁶³ Het betreft rechthoekige en ca. 1,5 meter diep ingegraven kuilen. Theuws beschrijft deze sporen eerst als verdiepte structuren of ingegraven gebouwen en later (op basis van de vulling met verbrande leem en houtskool) als mogelijke ovenkuilen.⁶⁴ De ene ovenkuil mat ca. 9 x 3 meter en was ingegraven vanaf ca. 48,50 meter + NAP, waarbij de vloer zich bevond op ca. 47,10 meter + NAP. Op de bodem van het spoor werd een rondom lopend muurtje van steenblokken aangetroffen. De andere ovenkuil was 11 x 3 meter, ingegraven vanaf ca. 49,00 meter + NAP, met een vloer op ca. 47,70 meter + NAP. Hierin waren geen muurtjes aanwezig. Voor beide kuilen geldt dat er heel veel resten van roodverbrande leem en houtskool aanwezig waren, wat de interpretatie van mogelijke ovenkuil heeft opgeleverd. Bij de kleinste ovenkuil werd een aansluitend ingegraven grondspoor gedocumenteerd, dat – in combinatie met de muurconstructie waarin een dichtgezette opening herkend kan worden – een stookruimte geweest

61 Theuws & Kars 2017, 114.

62 Theuws & Kars 2017, 117.

63 Theuws & Kars 2017, 130-135; het betreft de structuren 497 en 89.

64 Er is geen vergloeiing (een roodverbrande randzone in de omliggende grond) rondom die sporen vastgesteld, wat meer bewijs voor de 'ovenkuilen' zou betekenen.

Een van de als ovenkuil geïnterpreteerde ingraven. De roodverbrande leem is duidelijk herkenbaar. Foto ROB 1969-1970, afkomstig uit opgravingsdocumentatie Vrijthofonderzoek 1969-1970, in beheer bij Gemeente Maastricht/Centre Céramique.

zou kunnen zijn. Beide kuilen lagen aan de noordelijke rand van de Vrijthofnederzetting en in hoogte tussen de eerdergenoemde grindsporen: twee lagen van het grindspoor waren ouder dan de ovenkuil, vier lagen van het grindspoor waren jonger. Dat betekent dat toen de ovenkuilen en grafveld 5 in gebruik waren, er geen grindspoor op het toenmalige maaiveld aanwezig was. De onderlinge relatie tussen de latrines, de ovenkuilen en de graven moet verder onderzocht worden. Theuws interpreteerde de latrines eerst als afval- of toiletkuilen, die tijdens drukbezochte en publieke bijeenkomsten op het Vrijthof nodig waren. Deze bijeenkomsten zouden de eerdergenoemde *tournaments of value* geweest kunnen zijn. Maar uiteindelijk concludeerde hij dat de latrines, net als de ovenkuilen, deel moeten hebben uitgemakt van een tijdelijke nederzetting op het Vrijthof. Deze nederzetting kan wellicht gerelateerd worden aan de bouw van de vroeg-Karolingische basilica.⁶⁵

Op basis van het aangetroffen aardewerk moet deze nederzetting in de zevende en vroege achtste eeuw gedateerd worden. Het ontbreken van typisch Karolingisch aardewerk verduidelijkt dat de nederzetting rond 750 n.Chr. al weer buiten gebruik was. Ook is een klein ander grafveldje aangetroffen (grafveld 6, drie of vier graven), dat gescheiden van de rest van grafveld 5 lag, op een ander niveau, en wellicht hoorde bij eerdergenoemde nederzetting. Dit zouden begravingen op eigen erf kunnen zijn geweest, zoals we die van andere plekken in Maastricht kennen. De structuur van de overige nederzettingssporen lijkt chaotisch en is nog niet herleid tot concrete plattegronden of structuren. Kan het zo zijn dat in deze nederzetting de bouwers van de (vroeg-)Karolingische kerk gewoond hebben? De suggestie klinkt niet onlogisch, maar dan moeten de

nederzetting en de basilica in dezelfde periode gedateerd worden. De uitwerking van de kerkopgraving in de Sint Servaas moet daarover uitsluitel geven.

Uit de Karolingische en Ottoonse periode (meer precies tussen ca. 750 en 1000 na Chr.) zijn zeer weinig vondsten gedocumenteerd. Eerst werd gedacht dat dit een gevolg was van de gebruikte opgravingstechnieken, waarbij soms lagen van 20, 40 en 60 centimeter in een keer moesten worden verwijderd. Uiteindelijk bleek dat deze periode volledig ontbrak in de profielen, zodat er toen blijkbaar geen activiteiten op het Vrijthof hebben plaats gevonden.⁶⁶ Direct bovenop de donkere tot grijszwarte laag waarin de vroegmiddeleeuwse graven van grafveld 5 waren ingegraven, lag een dunne laatmiddeleeuwse laag, die werd afgedekt door een circa drie meter dikke ophoging uit de nieuwe tijd. Deze stratigrafie komt volledig overeen met die van de wegdekken aan de noordelijke zone van het Vrijthof. Dat betekent dat het maaiveld van het Vrijthof van rond 700 n.Chr., waarin de diepe latrinekuilen, de waterputten en de verdere nederzettingstructuren waren ingegraven, gedurende een groot gedeelte van de middeleeuwen op hetzelfde niveau bleef (ca. 49,00 meter + NAP; de zuidzijde van het Vrijthof lag ca. 1 meter lager). In de profielen zien we een donkere tot grijszwarte laag, die waarschijnlijk een rommelige oppervlakte vertegenwoordigt. Zeker na perioden van hevige regenval zal het Vrijthof een moddervlakte zijn geweest. De noordgrens van die vlakte vormde de weg, de westgrens de steilrand met bovenop een kerk en klooster, terwijl de zuid- en oostgrens van de Vrijthofvlakte niet bekend zijn. De Karolingische en Ottoonse periode zijn op het Vrijthof qua bouwactiviteiten volledig afwezig. Er zijn geen structuren en nauwelijks aardewerkvondsten of metaalvondsten bekend. Het

65 Theuws & Kars 2017, 403.

66 Theuws & Kars 2017, 150.

De zuidoosthoek van de 'Parijse maquette 1748' in Musée des Beaux Arts in Lille, waarop het Sint Servaasgasthuis duidelijk zichtbaar is. Foto auteur, 2018.

beeld dat door Theuws geschetst wordt – waarbij de Karolingische en later de Ottoonse kerk geïsoleerd in een verder bijna leeg omliggend landschap stonden – lijkt te kloppen. En dat beeld verandert sterk in de elfde en twaalfde eeuw.

Rond het jaar 1000 na Chr. is een groot aantal veranderingen in de geschiedenis van het Vrijthof te noemen: in 1039 na Chr. wordt de nieuwe Sint Servaaskerk gewijd en direct ten noorden van de weg zijn resten gedocumenteerd van een groot en ongetwijfeld prestigieus gebouw.⁶⁷ Dit is beschouwd als *'palatium'*, waarbij de bouwwijze met dikke muren, de

grootte van het gebouw en de ligging aan het Vrijthof als argumenten gelden.⁶⁸ De bouwactiviteiten van beide constructies zullen al voor het jaar 1000 gestart zijn en hebben misschien wel dezelfde bouwheer: Karel van Lotharingen (de laatste Karel, begraven in het jaar 1001 in de Sint Servaas) of zijn zoon Otto (een van de eerste Otto's). Die bouwactiviteiten staan niet op zichzelf. In de tiende eeuw was Maastricht al van groot belang; Giselbertus wilde Maastricht tot zijn hoofdstad maken en liet zich in het jaar 939 n.Chr. met veel pracht en praal begraven, vermoedelijk in de Sint Servaas.⁶⁹ De Vrijthofvlakte ten oosten, noord-

67 Theuws & Kars 2017, 152; Hulst 1994.

68 Hulst 1994, 6-7, 18 en Panhuysen & Leupen 1990, 449.

69 Theuws & Kars 2017, 31.

oosten en zuidoosten van de basilica was toen waarschijnlijk een open ruimte, doorsneden door de oude (Romeinse) weg, waarbij deze open ruimte in de elfde eeuw voor het eerst enkele grotere gebouwen laat zien. Ook werd het Vrijthof in die tijd (elfde, twaalfde eeuw) wederom in tweeën gedeeld door een grindspoor, dat – toevallig of niet – op dezelfde plaats lag als het eerdere grindspoor.⁷⁰ In de late middeleeuwen en nieuwe tijd was die grens (het grindspoor) niet zichtbaar. In de zuidoosthoek van het Vrijthof stond op het Vrijthof het Sint Servaasgasthuis.⁷¹ Dit gasthuis wordt in een historische bron genoemd in 1171 n.Chr., maar is dus zeker van een oudere constructiedatum. Afsluitend kan gesteld worden dat in de elfde en twaalfde eeuw geen sprake was van ophogingen van het plein zelf en dat het maaiveld ongeveer drie meter lager lag dan tegenwoordig. Het open plein zoals wij dat nu kennen, inclusief de omliggende begrenzendende bebouwing, dateert uit de late middeleeuwen of is zelfs postmiddeleeuws.

De grafvelden⁷²

Op en rond het Vrijthof zijn na de analyse door Theuws en Kars zeven verschillende vroegmiddeleeuwse grafvelden te onderscheiden. Dit is een voorlopig overzicht, want van de pandhofopgraving (1953-1954) en van de Sint Servaaskerkopgraving (1981-1989) zijn wel de vondsten gedateerd, maar de grafstructuren nog niet geanalyseerd.⁷³ Van de Vrijthofopgraving zijn zowel de graven als de vondsten uit die graven

geanalyseerd en gepubliceerd.⁷⁴ Het laaggelegen grafveld ten oosten van de absis (put 2) is niet meegenomen in dit overzicht. Dat zal bij de uitwerking van de Servaaskerk worden beschreven. Dit alles kan uiteraard het definitieve overzicht veranderen.

- 1A. Servatiusgrafveld (Servaaskerk, pandhof en op het Vrijthof het gebiedje direct ten oosten van de absis). Dit is een enorm en dicht belegd laat-Romeins en Merovingisch grafveld uit de vierde tot zevende eeuw met meer dan 1000 graven. De graven in de kerk zijn aangetroffen op een hoogte van 50,00-51,50 meter + NAP.⁷⁵ Ten oosten van de absis zijn op het lager gelegen Vrijthof op twee niveaus graven aangetroffen, waarbij het onderste, mogelijk vroegmiddeleeuws niveau (ca. 47,05-48,00 meter + NAP) bij het Servatiusgrafveld kan horen. De oorspronkelijke Romeinse begraafplaats lag ongetwijfeld uitsluitend boven de steilrand.
- 1B. Servatiusgrafveld, een Karolingisch begraafplaats met meer dan 73 graven
2. Servaasklooster (hoort wellicht bij 1A), vijfde en zevende eeuw: ca. 18 graven. Deze graven lagen op een hoogte van ca. 57,30 meter + NAP (maaiveld op 57,80 meter + NAP).⁷⁶
3. Vrijthof grafveld 3, zesde eeuw: 14 graven. Een klein grafveld met daarbinnen drie duidelijk te onderscheiden groepjes.
4. Vrijthof grafveld 4, tweede helft zesde en zevende eeuw: 335 graven. Een groot noord-oostelijk grafveld dat rond enkele 'stichtersgraven' lijkt te zijn gegroepeerd. Het is zeer

70 Theuws & Kars 2017, 152.

71 Dit gasthuis stond dus daadwerkelijk op het Vrijthof, waarmee bedoeld wordt dat het zich niet bevond binnen de huidige oostelijke rooilijn van het Vrijthof, maar zeker 25 meter ten westen daarvan uitstak. Dit 'uitstekende' gasthuis is op veel afbeeldingen te zien, nog tot in het begin van de negentiende eeuw, toen een latere fase van dit gasthuis werd afgebroken. Deze situatie is ook te zien op de zogenaamde Parijse maquette uit 1748, zoals op bijgaande foto te zien is.

72 Theuws & Kars 2017, 156 en verder. Gecombineerd met de tabel op pagina 391. De aantallen graven en de datering van de grafvelden lijken niet 100% overeen te stemmen tussen tekst en tabel. Voor dit artikel is de nummering van de grafvelden van Theuws & Kars 2017 aangehouden.

73 Mondelinge mededeling M. Kars, 14 februari 2019.

74 Kars 2011.

75 Verwers 1986, 65-66.

76 Theuws & Kars 2017, 101 + 391, tabel 14.1

Grafveld-nummer	Datering	Hoogte (+NAP)	Gedocumenteerd (aantal)	Gereconstrueerd (aantal)	Opmerkingen
3	Merovingisch (500-600 n.Chr.)	46,20-46,60	14	>14	Wellicht het oudste Merovingische grafveld op het Vrijthof.
4	Merovingisch (525-700 n.Chr.)	47,50	335	900-1200	Dicht opeen gepakt, rond stichtersgraf/graven.
5	Laat-Merovingisch/ (vroeg-)Karolingisch (625-750/800 n.Chr.)	48,45-48,75	82	> 82	3 losse groepen, waarvan onderlinge relatie onduidelijk is (soms ook Karolingisch grafveld genoemd).
6	Laat-Merovingisch (625-750 na Chr.)	48,00	3 of 4	3 of 4	Indien gerelateerd aan nederzetting (625-750 na Chr.), dan begraving op eigen erf.

compact, zeer gelaagd en heeft een beperkte horizontale spreiding. Er is een scherpe noordelijke grens (wegdek) en westelijke grens (grindspoor). De oostgrens is niet bepaald.

- Vrijthof grafveld 5, eind zevende of eerste helft achtste eeuw, wellicht tot begin negende eeuw: middelgroot noordwestelijk grafveld van 82 graven in drie groepen.
- Vrijthof grafveld 6, eind zevende of eerste helft achtste eeuw: drie of vier graven.⁷⁷ Dit grafveld ligt op een iets lager niveau dan grafveld 5. Deze graven zouden kunnen horen bij de nederzetting die op het Vrijthof gelegen was. Theuws licht niet toe waarom dit voor grafveld 5 niet geldt.

De onderzochte Vrijthofgrafvelden 3, 4, 5 en 6 leveren het overzicht in bovenstaande tabel op.

Het Merovingische grafveld 4 (het enorme noordoostelijke grafveld) is geen rijengrafveld, maar kent een aantal bijzondere karakteristieken. De graven liggen zeer dicht opeengepakt, tegen en boven op elkaar. De graven zijn onder andere gedateerd op basis van de bijgiften, maar daarvan is duidelijk dat die soms – voor-

dat ze in het graf werden meegegeven – een lange tijd in omloop waren geweest, waardoor het graf te oud gedateerd zou kunnen worden.⁷⁸ Bovendien verstoort de ligging op een licht hellend vlak en de diepte van het graf soms een juiste interpretatie; jongere graven kunnen immers dieper worden ingegraven dan oudere graven, waardoor ze op basis van de aangetroffen diepte ouder lijken.⁷⁹ In een uitgebreid betoog wordt het grafveld in vier verschillende faseringen ingedeeld, met tussenliggende overgangsfases. Theuws en Kars geven zelf al aan dat de verschillen in datering gebaseerd zijn op een aantal factoren, waaronder horizontale en verticale ligging, grafdiepte, oversnijdingen en bijgiften. Wetende dat een deel van het grafveld niet is opgegraven en dat ca. 25% van de graven bestaat uit grafkuilen zonder skeletresten (zogenaamde 'vermoedelijke graven') en zonder bijgiften, is duidelijk dat hier ook veel onzekerheden bestaan. Qua datering van de grafvelden ontstaat enige onduidelijkheid als Theuws en Kars aangeven dat de oudste graven van het laaggelegen Vrijthofgrafveld 4 contemporain kunnen zijn met de oudste graven van het hooggelegen Servatiusgrafveld 1 (late vijfde

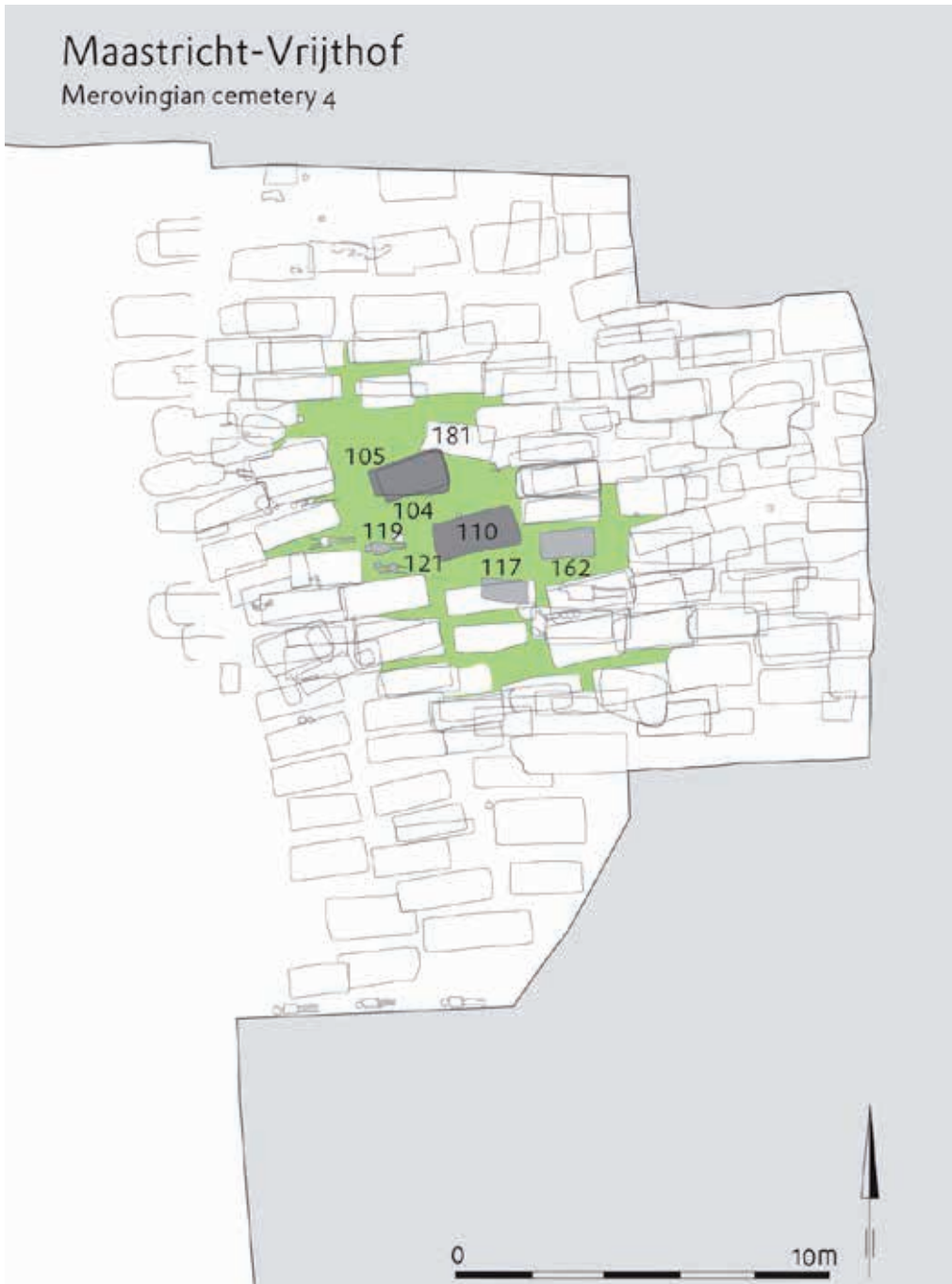
77 Theuws & Kars 2017, 391 (3 graven), 166 (3 of 4 graven), 167, fig. 6.12 (4 graven).

78 Kars 2011, 124.

79 Theuws & Kars 2017, 346-353.

Maastricht-Vrijthof

Merovingian cemetery 4

Centrale graven van grafveld 4, waaromheen een open ruimte werd aangehouden.

Uit: Theuws & Kars 2017, 396, fig. 14.5.

eeuw, maar waarschijnlijker de eerste decennia van de zesde eeuw)⁸⁰, terwijl op het overzicht op pagina 391 het begin van grafveld 1 in de vierde eeuw wordt gedateerd en grafveld 4 in het tweede kwart zesde eeuw wordt gedateerd.⁸¹ Op zich misschien geen groot verschil, maar wel relevant in de latere duiding, waarbij een harde scheiding tussen de grafvelden 4 (het laaggelegen Vrijthofgrafveld) en 1 (het hooggelegen Servatiusgrafveld) wordt verondersteld en die scheiding vervolgens wordt verklaard door de zeggenschap over die grafvelden te koppelen aan rivaliserende aristocratische groepen. De vraag blijft dan ook of grafveld 4 grafveld 1 opvolgt, of dat ze ook gelijktijdig kunnen zijn. Ook de volgorde van de aanleg van grafvelden 3 en 4 is onzeker. Wat zeker lijkt, is de centrale positie van enkele graven van grafveld 4 (graven 110 en 104/105), die omringd worden door vele andere graven, maar die ook enige afstand tot deze centrale graven houden. Deze graven lijken in een open gebiedje te liggen: graf 110 is een vrouwengraf, waar daarna nooit meer een graf bovenop is geplaatst. Hieromheen liggen drie kindergraven. Graven 104 (ouder graf; onbepaald sekse) en 105 (jonger graf; man) liggen kort bij graf 110, maar bovenop elkaar. De omringende graven betreffen gestapelde graven. De aspecten van graf 110 (centrale ligging, open tussenruimte, gestapelde graven eromheen, weinig of geen oversnijdingen door andere graven) vragen om een verklaring. Het veronderstelt op zijn minst een georganiseerde aanleg. De centrale graven 110 en 104/105 zijn daarnaast niet de oudste graven van het grafveld, wat men wellicht zou ver-

wachten. De organisatie en gelaagdheid van dit grafveld (soms is er zelfs sprake van pakketten van graven precies boven elkaar) doen onderlinge relaties vermoeden, waarover Theuus en Kars in het boek verder uitweiden, iets wat in dit artikel niet verder toegelicht wordt.⁸² Een meer precieze datering van alle individuele graven, die op bovenstaande aspecten een antwoord had kunnen geven, is op basis van de beschikbare data niet mogelijk. De begraafplaats wijkt sterk af van Merovingische begraafplaatsen in landelijk gebied, waar de grafvelden altijd tweedimensionaal aangelegd zijn, een fenomeen dat datering, sekse-analyse en onderzoek naar leeftijd bij overlijden mogelijk maakt.⁸³ Voor een dergelijke detaillering is de Vrijthofbegraafplaats ongeschikt. De destijds snel vervaardigde documentatie is daar medeoorzaak van.

Naast een overzicht van de vroegmiddeleeuwse grafvelden op het Vrijthof, geeft het Vrijthofboek ook een overzicht van enkele geïsoleerd liggende begravingen aan de oostelijke zijde van het Vrijthof (Brittanique: vroege middeleeuwen, een graf), op het Dominicanerkerkplein (tweede helft zevende eeuw en achtste eeuw: twee graven), op de hoek Markt-Gubbelstraat (zevende/achtste eeuw: een graf), in de pandhof Onze Lieve Vrouwekerk (zevende eeuw, twee graven), in Wyck-Céramique (zevende eeuw; drie graven). Ook wordt een overzicht gegeven van de vroegmiddeleeuwse grafvelden in het Boschstraatkwartier (zevende eeuw; 50 graven), Lage Kanaaldijk (Merovingisch: 19 graven en Karolingisch: ca. 30 graven).⁸⁴ De vroegmiddeleeuwse oorsprong van de Martinuskerk in Wyck is gebaseerd op het

80 Theuus & Kars 2017, 351.

81 Theuus & Kars 2017, 391, tabel 14.1.

82 Theuus & Kars 2017, 364 e.v.

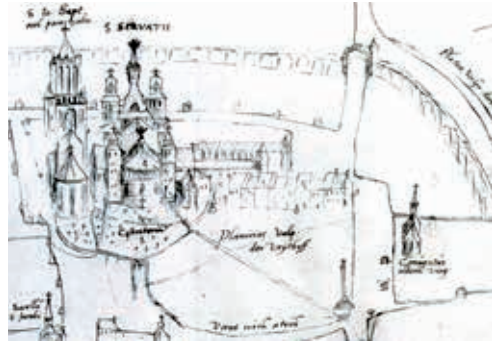
83 Met het begrip tweedimensionaal wordt een rijengrafveld bedoeld. D.w.z. niet in lagen gestapeld, maar allemaal naast elkaar in rijen.

84 Theuus & Kars 2017, 156 en 390-398, meer precies 391, tabel 14.1. Theuus vermeldt het geïsoleerd liggende graf van de Boschstraat niet in zijn overzicht op pagina 391 (laat achtste - begin negende eeuw: een graf). Voor de geïsoleerd liggende graven Boschstraat en Markt-Maas-Gubbelstraat geldt dat zij zijn opgenomen in de conceptrapportage Markt-Maas. Voor de drie weinig bekende kindergraven uit Wyck-Céramique, zie Panhuysen 1992, 263-264. Het geïsoleerd liggende graf (op eigen erf) uit de periode 983-1046 n.Chr. dat is gedocumenteerd tijdens de opgraving Markt-Maas-trafo uit 2006 (Dijkstra & Timmermans 2008, 19) toont aan dat ook in de Ottoonse periode nog geïsoleerde begravingen op eigen erf voorkomen. Zie: Dijkstra & Timmermans 2008.

Martinuspatrocinium en uit de tweede helft van de negende eeuw kennen we een historische bron die het bestaan van de kerk bewijst.⁸⁵ De hierboven genoemde geïsoleerd liggende begravingen zijn waarschijnlijk geen grafvelden, maar begravingen op eigen erf.

Dit overzicht van de grafvelden op het Vrijthof is nog niet compleet. Na het jaar 1000 n.Chr. is er nog sprake van minimaal twee andere grafvelden: het 'ellendigenkerkhof' op het Vrijthof zelf en het grafveld horende bij het Witte Vrouwenklooster direct ten noorden van het Vrijthof (ten noorden van de weg).⁸⁶ Het 'ellendigenkerkhof' of armenkerkhof lag volgens Ubachs direct ten oosten van de absis van het Servaascomplex (dus op het laaggelegen Vrijthof, in de zuidwesthoek) en liep aan de westzijde door tot aan de latere Groote Sociëteit.⁸⁷ Dit kan vanaf het begin van het tweede millennium in gebruik zijn geweest, maar vanaf wanneer precies is onbekend. De oudste vermelding stamt uit 1360 n.Chr. Op dit kerkhof werden de vreemdelingen (en pelgrims) begraven. Volgens Jenniskens lag dit ellendigenkerkhof min of meer achter de oude Hoofdwacht (niet de huidige Hoofdwacht), achter een muur die op verschillende vroeg zeventiende-eeuwse tekeningen te zien is.⁸⁸ Toen in het jaar 1738 tot de bouw van een nieuwe Hoofdwacht werd besloten (de huidige), is deze mogelijk op dit kerkhof gebouwd.⁸⁹ Dit grafveld (het 'ellendigenkerkhof'), of nog een ander grafveld, is goed te zien op tekeningen van het Vrijthof van Simon de Bellomonte uit 1587: drie groepen van graven,

Drie grafveldjes direct ten oosten van de Sint Jan en de Sint Servaas, gescheiden door muurtjes of paden. Tekening Simon de Bellomonte, eind 16e eeuw. Foto-afdruk: eigendom auteur. Origineel: Bibliothèque Nationale, Paris.

gescheiden door lage muurtjes of weggetjes, zijn zichtbaar direct ten oosten van de absis van de Sint Janskerk en de Sint Servaaskerk.⁹⁰ Mogelijk zijn deze grafvelden als (parochie) kerkhoven van deze kerken te beschouwen. Deze graven zullen zeker op een hoger niveau hebben gelegen dan het vroegmiddeleeuwse Servaasgrafveld 1A, dat niet alleen een hooggelegen component kent ter plaatse van de kerk, maar ook een laaggelegen component op het Vrijthof.⁹¹ Het hoogteverschil tussen het grafveld uit de vroege middeleeuwen en het 'ellendigenkerkhof' bestond uit een pakket van ruim twee meter dik, waarin geen graven zijn aangetroffen. Het 'ellendigenkerkhof' zelf werd gevormd door een niveau met graven tussen 50,40 en 51,15 meter + NAP. Dit grafveld strekte zich vermoedelijk tot midden op het Vrijthof uit, want uit put 3 zijn nauwelijks gedocumen-

85 Van Rensch 1983, 7. Wim Dijkman meldt (mondellinge mededeling 3 april 2019) dat er vaatwerk is gevonden dat het bestaan van Merovingische graven ten zuiden van de oorspronkelijke (oostelijk gelegen) absis van de Martinuskerk in het Maastrichter Pastoorstraatje bewijst.

86 Theuws & Kars 2017, 156 noemt kort het kerkhof van de Witte Vrouwen uit de dertiende eeuw; 170 noemt het kerkhof ten oosten van de absis van de Servaaskerk. Deze informatie is voor de volledigheid van het overzicht aangevuld door de auteur van dit artikel.

87 Ubachs & Evers 2005, 163, lemma ellendigenkerkhof.

88 T. Jenniskens, mondellinge mededeling van 14 maart 2018.

89 T. Jenniskens, mondellinge mededeling van 14 maart 2018.

90 Theuws & Kars 2017, 170 beschrijft drie kleine grafvelden, gescheiden door muurtjes of paden. Op de tekening zijn echter duidelijk vier gescheiden grafvelden aangeduid.

91 Theuws & Kars 2017, 170.

Grafveldnaam en -nummer gebruiksperiode	Toelichting
Servatiusgrafveld 1 A +B 300/400 – 900 n.Chr.	Dit grafveld blijft vervolgens in gebruik tot 1812, toen de algemene begraafplaats Tongerseweg in gebruik werd genomen.
Servaasklooster grafveld 2 300/400-600	
Vrijthofgrafveld 3 500-600	
Vrijthofgrafveld 4 525-700	
Vrijthof grafveld 6 625-750	
Vrijthofgrafveld 5 625/700-800/850	
	Ellendigenkerkhof 1000 ?/1360-ca. 1738 ?
	Vrijthof laaggelegen grafvelden ?-1738 ?
	Witte Vrouwenkerkhof ca. 1253-1796 (opheffing)

terde, maar wel waargenomen skeletten bekend, die vier meter (50,50 m + NAP) boven de Merovingische graven (46,50 meter + NAP) lagen en daarmee relatief kort onder het huidige maaiveld.⁹² Het aantal begravingen van dit 'jongere' grafveld is onbepaald.

Tenslotte lag aan de noordzijde van het Vrijthof – ten noorden van de oude Romeinse weg – het kerkhof dat toebehoorde aan het Witte Vrouwenklooster, dat al vóór het jaar 1253 bestond. De oudste, dertiende-eeuwse begravingen zijn ingegraven vanaf een niveau van ca. 48,20 meter + NAP. Er zijn 99 individuen vastgesteld. Volgens opgraver R. Hulst is ca. 30% van de graven gedocumenteerd, wat een minimaal aantal graven van ca. 300 zou betekenen.⁹³ Tijdens de opgraving van de noor-

delijke inrit van de Vrijthofgarage in 2003 werd duidelijk dat dit grafveld uitsluitend aan de noordzijde van het Vrijthof gesitueerd moet worden.⁹⁴

Vanaf het midden van de achttiende eeuw was het Vrijthof primair een militaire parade- en exercitieplaats en zal er niet meer begraven zijn. Vermoedelijk ook niet bij de laaggelegen kerkhoven ten oosten van de Sint Janskerk en de Sint Servaaskerk. Vanaf 1812 wordt de algemene begraafplaats aan de Tongerseweg in gebruik genomen en zijn begravingen in kerken en pandhoven in de binnenstad niet meer toegestaan.

Samenvattend kunnen de volgorde en de gebruikperiodes van de grafvelden worden weergegeven zoals in bovenstaand overzicht.

92 Theuws & Kars 2017, 170.

93 Hulst 1994, 11, afb. 4, 24-25 en 61-63. Theuws en Kars behandelen dit grafveld niet uitgebreid omdat het uit de late middeleeuwen dateert.

94 Dijkstra & Flamman 2004.

Soorten aangetroffen en beschreven Merovingische graven van grafvelden 4, 5 en 6	Aantal graven
Kalkstenen trapezoidale sarcofaag (Theuws & Kars 2017, 191).	1
Gebouwde grafkamer (steenblokken) (Theuws & Kars 2017, 192).	7
Getimmerde houten kistgraf, met of zonder steenblok (Theuws & Kars 2017, 193-195).	56
Kuilgraf (inhumatie), met of zonder steenblok. (Theuws & Kars 2017, 196-197).	159
Graven zonder zichtbare constructie (gearticuleerde skeletresten) (Theuws & Kars 2017, 197).	31
Rechthoekige (graf)kuil zonder skelet (vermoedelijk graf). (Theuws & Kars 2017, 197).	80
Plekken met verrommelde skeletresten (resten van graven). (Theuws & Kars 2017, 198).	27
Plekken met losse objecten (mogelijk van graven). (Theuws & Kars 2017, 198).	9
Totaal aantal graven (komt niet overeen met eerder genoemde aantal van 341!). ⁹⁶	370

Onduidelijk is voornamelijk waar de laat-Karolingische en Ottoonse begraafplaatsen gesitueerd moeten worden. Een deel zal zeker ter plaatse van de Servaaskerk en Servaaspannhof hebben gelegen, naast ongetwijfeld onder de Onze Lieve Vrouwekerk.

Aan dit overzicht van de grafvelden kan informatie uit de hoofdstukken 7 en 8 van het Vrijthofboek worden toegevoegd, waarin een typologie van de grafstructuren worden besproken. Er worden 14 types onderscheiden, die hierboven in de tabel worden weergegeven.⁹⁵ Er zijn op het Vrijthof uitsluitend inhumaties aangetroffen, geen crematies. Het gaat om 234 inhumaties en 107 mogelijke inhumaties, 341 in totaal, verdeeld over grafvelden 4, 5 en 6 (de overige grafvelden zijn niet meegeteld). Complicerende factor is dat veel graven ver-

stoord waren en soms meerdere skeletten of resten van skeletten bevatten. Daarbij gaat het ofwel om secundaire begravingen in hetzelfde graf, ofwel om beschadigingen die zijn ontstaan tijdens het veldwerk, dat immers snel en soms in grote laagpakketten moest worden afgegraven. Daardoor kan het onduidelijk zijn hoeveel en welke resten in een bepaald graf thuishoorden. De graven lagen bovendien zeer dicht op elkaar, zowel in horizontale als in verticale spreiding.

In het Vrijthofboek wordt geconcludeerd dat er op het Vrijthof vooral kuilgraven zijn gevonden (75%) en houten kistgraven (15%), slechts zeven gemetselde graven en één sarcofaag.⁹⁶ Die laatste zijn wel veelvuldig teruggevonden in het Servatiusgrafveld. We kennen twee soorten

⁹⁵ Theuws & Kars 2017, 172 e.v., m.n. 178-184 en 191-202.

⁹⁶ Theuws & Kars 2017, 201-202.

sarcofagen: rechthoekige tufstenen sarcofagen uit de tweede helft van de zesde eeuw en trapezoidale kalkstenen sarcofagen uit de zevende eeuw tot de elfde eeuw.⁹⁷ De opgravingen op de Lage Kanaaldijk hebben bijvoorbeeld ook twintig vroegmiddeleeuwse kalkstenen sarcofagen opgeleverd.⁹⁸ Deze lagen onder de oorspronkelijke Lambertuskapel, het veronderstelde graf van Sint Lambertus. Deze kapel stond waar voorheen het kanaal Luik-Maastricht liep en waar nu de Lage Kanaaldijk ligt. De concentratie van graven lijkt te wijzen op een cultusplaats. Men wilde blijkbaar dicht bij het graf van de heilige Lambertus worden begraven. De kalkstenen sarcofagen komen uit het Maasgebied en zullen zeker via de Maas aangevoerd zijn. De tufstenen sarcofagen die we uit de Servaaskerkopgraving kennen, komen uit het Moezelgebied en Lotharingen en zullen deels over de weg aangevoerd moeten zijn. De bereikbaarheid van het Vrijthof via de Maas is goed te noemen. Transport kan geen reden geweest zijn voor de verschillende soorten graven; een sarcofaag (tufsteen of kalksteen) of een kistgraf (hout of steen) was duidelijk een bewuste keuze. De betekenis van dit verschil is niet verder onderzocht, maar kan natuurlijk gebaseerd zijn op een kostenaspect. Bij grafvelden die verder weg van de Maas gelegen waren, zal transport zeker een bepalende factor geweest zijn, iets wat we kunnen afleiden uit het voorkomen van vooral houten kistgraven.⁹⁹

Ter afsluiting van de behandeling van de grafvelden op het Vrijthof trekt het Vrijthofboek twee duidelijke conclusies:¹⁰⁰

1. 'Overall' op het Vrijthof lagen vroegmiddeleeuwse graven, evenwel in wisselende dichtheden.

2. Het grootste deel van de graven die voor de bouw van de parkeergarage in 1969-1970 aanwezig waren, is bij de bouw van de garage vernield.

De ontwikkeling van het Vrijthof

Samengevat zijn op het Vrijthof de volgende fenomenen gedocumenteerd:

1. Een Romeinse weg met resten van een beperkte lintnederzetting aan de noordzijde van het Vrijthof. De weg is kort na het begin van onze jaartelling aangelegd en tot de dag van vandaag in gebruik gebleven. Ten zuiden van de weg werden in de tweede eeuw enkele huizen gebouwd, waarvan ten minste een met een mergelkelder. De weg werd voortdurend opgehoogd en kwam daarvoor hoger te liggen dan het achter de huizen liggende gebied (in zuidelijke richting). Dit is in de profielen (in de stratigrafie) duidelijk af te lezen. Het nog verder zuidelijk liggende gebied was – voor zover we hebben kunnen documenteren – niet in gebruik in de Romeinse tijd en was geen moeras.
2. Een aantal vroegmiddeleeuwse grafvelden op het laaggelegen Vrijthof, vanaf de zesde eeuw. Grafveld 3 is mogelijk het oudste, daarna volgt het grote noordoostelijke grafveld 4 met zijn complexe structuur, vervolgens 'grafveld' 6 en grafveld 5, dat over de westelijke afscheidingsgrens van grafveld 4 heen gaat en tot in de Karolingische tijd in gebruik was. Grafveld 3 en 5 kennen daarbij een duidelijke structuur: ze bestaan uit verschillende gescheiden groepen, terwijl grafveld 4 een kern kent (die niet de oudste graven bevatte), waar omheen verder begraven is.

97 Voor de tufstenen sarcofagen: Soeters 1989.

98 Hulst 1995, 6; Panhuysen 1995 en Lammers 1989 geven verschillende aantallen sarcofagen. Dossieranalyse door de auteur van dit artikel heeft opgeleverd dat het gaat om 20 kalkstenen sarcofagen, die zowel in de Merovingische als in de Karolingische periode gedateerd worden.

99 Theuws & Kars 2017, 202.

100 Theuws & Kars 2017, 170.

3. Een tijdelijke 'nederzetting' midden op het Vrijthof in de tweede helft van de zevende eeuw, waar grote ovenkuilen bij horen en 'grafveld' 6. Rond 725 n.Chr. wordt dit gebied weer verlaten. Dit gebruik kan misschien horen bij de bouw van de (vroeg-) Karolingische kerk en het bijbehorende klooster. Het noordelijke grafveld 5 kent ook een Karolingische gebruikperiode, maar de relatie met de 'nederzetting' is onduidelijk. De vele aangetroffen latrines zijn in datering ongeveer gelijk, namelijk (laat-)Merovingisch en/of Karolingisch. De functionele relatie tussen latrines en nederzetting kan niet bepaald worden.
4. Een hooggelegen Sint Servaasgrafveld bestaande uit een oude kern uit de Romeinse tijd, waar vermoedelijk (in de vijfde eeuw) ook vroegchristelijke begravingen aangelegd zullen zijn. Voor, tijdens en na de bouw van de magnum templum (tweede helft zesde eeuw) zijn er mensen begraven. Deels zal dit grafveld ook op het lager gelegen, westelijke deel van het Vrijthof gelegen hebben, direct ten oosten van de latere absis van de Servaaskerk. Het hooggelegen grafveld is min of meer doorlopend in gebruik gebleven tot in de late achttiende eeuw (begin van de Franse tijd) en met zekerheid buiten gebruik gesteld na ingebruikname van de algemene begraafplaats aan de Tongerseweg in 1812.
5. Een aantal kleinere grafvelden of beter kerkhoven, die mogelijk gerelateerd zijn aan de Sint Janskerk en de Sint Servaaskerk, naast een zgn. 'ellendigenkerkhof', waar vreemdelingen en pelgrims werden begraven. Deze kleine kerkhoven en het ellendigenkerkhof kunnen elkaar overlappen of zelfs hetzelfde zijn.

Hoe moeten we deze gedocumenteerde opgravingsresten van het Vrijthof nu duiden en wat betekenen zij voor de geschiedenis van de stad? Was Maastricht in de vroege middeleeuwen nu echt een handelsnederzetting? Of eerder een religieus centrum? Of een administratief centrum? Volgens Theuws was Maastricht in de vroege middeleeuwen vooraleerst een ontmoetingsplaats, bijvoorbeeld op de naamdag van Sint Servaas.¹⁰¹ Die dag is later in de geschiedenis vastgelegd op 13 mei, maar dat kan in de vroege middeleeuwen een andere datum zijn geweest.¹⁰² De vorm waarin die ontmoetingen plaats vonden, wordt door Theuws – in navolging van Appadurai – 'tournaments of value' genoemd, waarvoor geen goede Nederlandse vertaling beschikbaar is. Dit fenomeen wordt nergens in de historische bronnen genoemd en de toepassing op Maastricht door Theuws is dan ook hypothetisch van aard. Het begrip wordt uitgelegd als 'complex periodic events that are removed in some culturally well-defined way from the routines of economic life'.¹⁰³ Dit wordt door Appadurai en Theuws verder uitgelegd als festivalachtige evenementen die regelmatig terugkeren, die groepen mensen verbinden en die een verbindende functie hebben tussen sociale groepen, waarmee verbonden worden bekrachtigd, waarbij giften worden uitgewisseld, waarin economische afspraken worden gemaakt, contracten kunnen worden gesloten en machtskwesties worden geregeld. In dit licht kan wellicht ook het werk van de uit de vroege middeleeuwen bekende *monetarii* (muntmeesters) zoals Madelinus worden gezien; zij zouden tijdens deze *tournaments of value* hun betekenisvolle munten hebben geslagen, die tijdens de rituelen en bij de uitwisseling van geschenken een rol kunnen hebben gespeeld.¹⁰⁴

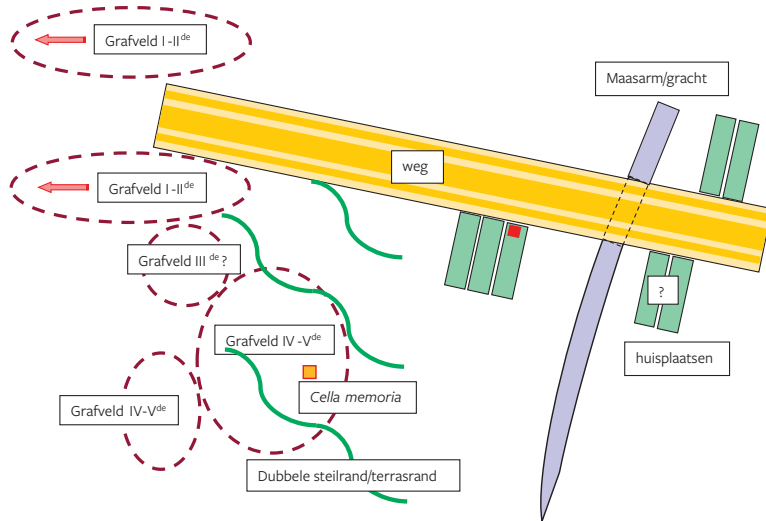
101 Theuws & Kars 2017, 388.

102 13 mei is de oude datum van het feest van Allerheiligen. Mondelinge mededeling Régis de la Haye.

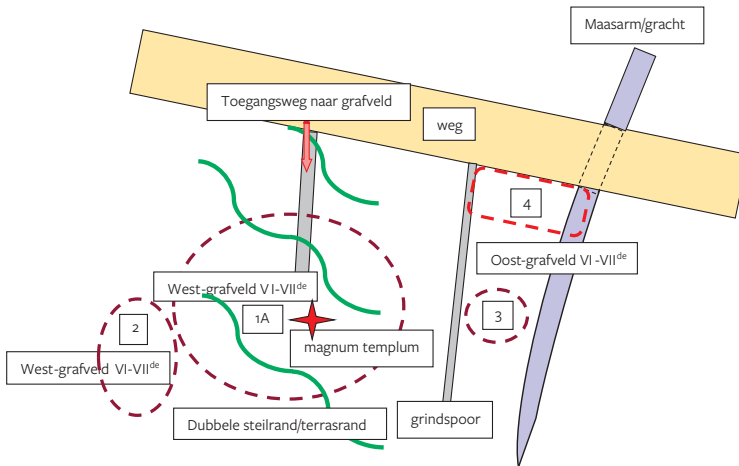
103 Appadurai 1988.

104 Theuws & Kars 2017, 388.

Fase 1 Vrijthof & Servaascomplex
periode ca. 0-450 n.Chr.

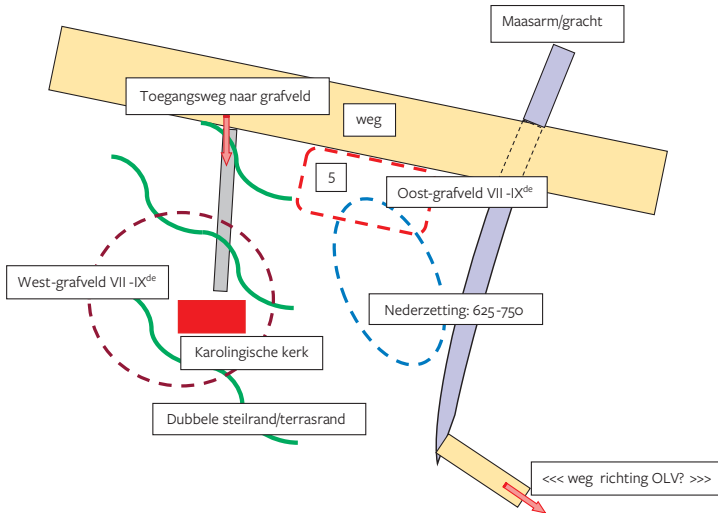
Fase 2 Vrijthof & Servaascomplex
periode ca. 500-650 n.Chr.

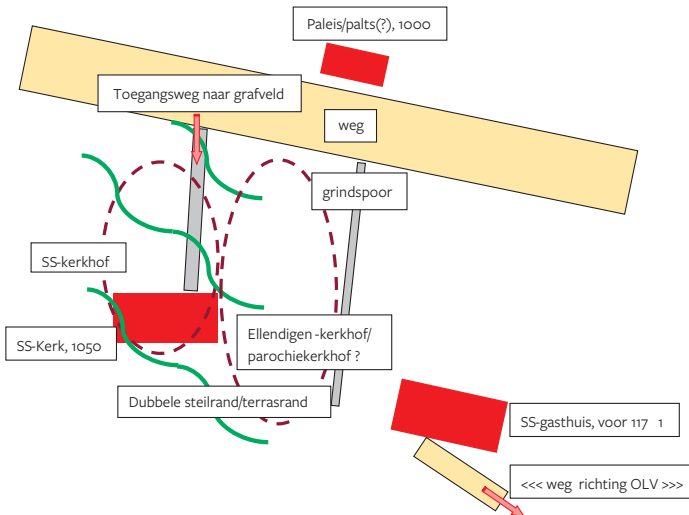
In gereconstrueerde overzichten wordt de ontwikkeling geschetst en de positie weergegeven van de verschillende grafvelden en de bebouwing op en rondom het Vrijthof. In fase 1 is er sprake van een weg, bijwegen, huisplaatsen (groen), de kelder (rood; 150-200 n.Chr.), de verschillende Romeinse grafvelden inclusief de opgegraven cella memoria en de locatie van de voormalige Maasarm in een verder leeg landschap. In fase 2 is er sprake van vroegmiddeleeuwse hooggelegen grafvelden 1A en 2 en de laaggelegen grafvelden 3 en 4, de laatste twee begrensd door het grindspoor. Wellicht was er al sprake van een toegangsweg uit het noorden naar de magnum templum. *Tekening auteur.*

Fase 3 Vrijthof & Servaascomplex
periode ca. 700-900 n.Chr.

Fase 4 Vrijthof & Servaascomplex
periode ca. 900-1100/1200 n.Chr.

In fase 3 is het grindspoor afwezig en in de plaats daarvan zien we een kleine nederzetting midden op het Vrijthof (blauw) en grafveld 5 (rood) ten noorden daarvan. Op het hoge terras zijn inmiddels een Karolingische kerk en klooster gebouwd. In fase 4 doet de weg aan de noordzijde nog steeds dienst, duikt het grindspoor weer op en zijn er drie grote gebouwen te herkennen. Er is een hooggelegen grafveld bij het Servaascomplex en een laaggelegen 'ellendigenkerkhof'. Ook is er mogelijk sprake van een koningsweg (de Bredestraat) die de Onze Lieve Vrouwekerk en het Sint Servaascomplex met elkaar verbindt. Ter oriëntatie kan voor deze overzichten de kadastrale plattegrond van pag. 36 worden aangehouden. *Tekening auteur.*

Maastricht had met zekerheid een aparte positie ten opzichte van de omliggende steden wegens de aanwezigheid van de veronderstelde resten van de heilige Servatius. Maar hoe zag Maastricht er toen uit? Welke omvang had de stad en welke functies waren er in ondergebracht?¹⁰⁵ Theuws stelt dat we ons huidige beeld van een stad moeten loslaten en dat de grens tussen stad en platteland in de vroege middeleeuwen veel vager was dan nu.¹⁰⁶ Specifieke stadsbewoners met rechten en plichten kenden we toen nog niet; dat fenomeen komt pas op met de opkomst van de stadswallen, stadsmuren en stadsrechten. De oude Romeinse castellumuren hebben tot ver in de Karolingische tijd (deels) overeind gestaan, maar zullen voor het jaar 1000 n.Chr. overal bovengronds zijn afgebroken, waarna alleen nog ondergronds de funderingen overbleven. Theuws omschrijft Maastricht als een open stad, waarvan het karakter voor de Merovingische inwoners bekend was en gevoeld zal zijn, maar archeologisch is dat moeilijk tot niet aantoonbaar. Hij definieert vroegmiddeleeuwse steden niet als een vroege vorm van een stad, maar als een ander concept, waarbij de woorden ontmoetingsplaats, open grenzen en *'tournaments of value'* een centrale rol spelen.¹⁰⁷ Het Vrijthof was daarbij geen marktplein met handel als primaire functie, maar een prestedelijke publieke ontmoetingsplaats met tijdelijke of seizoensgebonden activiteiten. Wanneer werd het Vrijthof dan wel een 'plein'? Er zijn archeologisch gezien geen ophogingen waarneembaar of sporen van het egaliseren van de open ruimte tot na de (volle) middeleeuwen. Gedurende de Merovingische, Karolingische en Ottoonse periode bestond het Vrijthof uit een ongelijke, vaak modderige publieke ruimte,

met mogelijk verschillende functies, die zeker 3 meter lager lag dan het huidige Vrijthofniveau. Dat was zeker tot de twaalfde en dertiende eeuw, wellicht zelfs nog iets later het geval. Dit levert een ander beeld op van het Vrijthof dan veel mensen nu hebben, namelijk een afgegrensd plein met bestrating en omliggende bebouwing. En hoe het gebruik ook was – wel of geen evenementen die we archeologisch moeilijk kunnen bewijzen – het fysieke voorkomen zoals in het Vrijthofboek beschreven, blijkt eenduidig uit de opgravingsresultaten.

Ten aanzien van de stedelijke ontwikkeling van Maastricht (en van andere steden) wordt een andere benadering dan traditioneel voorgesteld; voorheen werd de vroege stadsontwikkeling van Romeinse stad tot laatmiddeleeuwse stad als een lineair proces gezien, waarbij de internationale (lange afstandshandel) het kernmechanisme was. Er was daarbij een terugval in de achtste en negende eeuw te herkennen. Daarna zou de internationale handel door meer lokale handel worden vervangen. Die benadering is volgens Theuws te eendimensionaal en onhoudbaar. Evenmin is het juist om de geschiedenis enkel te reconstrueren op basis van de materiële voorkomens zoals kerken, huizen en havens, omdat daarbij alle facetten die geen archeologische relictten achter laten worden genegeerd. Theuws stelt een nieuw model voor, waarbij het uitgangspunt het bestaan van een zwervende stad is, zonder harde scheidslijnen tussen stad en platteland, met een ruimtelijke fixatie die pas in de elfde of twaalfde eeuw te dateren is en waarbij ook een rol is weggelegd voor meer ongrijpbare facetten, zoals seizoensgebonden en tijdelijke evenementen.¹⁰⁸

105 Theuws en Kars gebruiken voor de beantwoording van deze vraag de verspreiding van de Merovingische vindplaatsen en vondsten, maar we moeten ons daarbij realiseren dat dit beeld nog incompleet is omdat veel Maastrichtse opgravingen nog onvoldoende ontsloten zijn.

106 Theuws & Kars 2017, 388-389.

107 Theuws & Kars 2017, 389-390.

108 Theuws & Kars 2017, 390.

De ligging van de verschillende vroegmiddeleeuwse grafvelden was bepalend voor de stedelijke ontwikkeling van Maastricht.¹⁰⁹ Er is sprake van het bestaan van echte grafvelden en van geïsoleerd liggende begravingen op eigen erf. De grafvelden liggen daarbij niet alleen in de huidige binnenstad van Maastricht, maar ook in het Boschstraatkwartier en in Sint Pieter. Waren dit de uitlopers van de vroegmiddeleeuwse prestedelijke nederzetting Maastricht, waren dit grafvelden van vrij liggende gehuchten, of maakten de nederzettingen Boschstraatkwartier en Sint Pieter deel uit van het open landschap, waarvan Theuws stelt dat de grenzen tussen stad en platteland niet zo scherp te stellen zijn? Het is mogelijk dat er een directe relatie tussen het gehucht Boschstraatkwartier en het Vrijthof is te leggen. In het Boschstraatkwartier zijn weliswaar veel graven gevonden, maar de mannelijke graven lijken daarbij te ontbreken. Zijn deze mannen wellicht elders begraven, bijvoorbeeld op het hooggelegen Servaasgrafveld?¹¹⁰ Hoe was trouwens de toewijzing van inwoners aan bepaalde grafvelden geregeld? Wie bepaalde de ligging van de grafvelden en wie bepaalde of men op eigen erf begraven mocht of moest worden? Vragen waarop ook de Vrijthofopgraving nog niet het laatste antwoord heeft gegeven.

Kritische punten en reactie op het Vrijthofboek

Het 'Vrijthofboek' geeft een overdaad aan gegevens en is alleen al daarom van onschatbare waarde. Ook de duiding is verrijkend. Veelal worden nieuwe concepten geïntroduceerd, die men wel of niet kan aanvaarden. Ook aanhangers van de traditionele theorieën kunnen met dit boek uit de voeten, want de onderbouwing uit de documentatie wordt geleverd. Theuws'

kracht is dat hij losse archeologische data probeert te verbinden met de ontwikkeling van de samenleving, waardoor die data zeggingskracht krijgen. Hij schildert een rituele economie, in plaats van een economie op basis van handel en commercie en dat is voor een premoderne samenleving zeker aannemelijk. Maar mij is niet helemaal duidelijk waar Theuws uit wil komen als hij op pagina 388 suggereert dat "*they (de zgn. 'tournaments of value') were enchanted transactions embedded in cosmological meanings*". En waar hij stelt dat het oudste graf op de 'open plek' van het laaggelegen grafveld 4 (graf 104) een 'stichtersgraf' kan zijn, wordt Theuws wellicht voor sommigen onnavolgbaar. Volgens hem hoeft dit graf niet per se naar een lokale leider of historische persoon te verwijzen, het graf kan ook "een gemeenschappelijke inspanning zijn van een familie of groep om een plek te creëren die een rituele inbedding van die groep in een bredere gemeenschap beoogt".¹¹¹ Een symbolisch graf dus, dat eigenlijk staat voor iets anders? Een ruimtelijk statement? De hypothese lijkt onbewijsbaar, maar de redenering levert wel stof om over na te denken, of men nou in deze hypothese 'geloof' of niet.

Ook blijven er soms open einden. Over de *monetarii* (de muntmeesters) en de munten die zij geslagen hebben is nog veel onduidelijk: Theuws suggereert dat de *tremissen* (goudstukken) geslagen kunnen zijn tijdens de zgn. *tournaments of value* en dat zij vooral een betekenis hadden 'in het kader van uitwisseling, geschenken en het bekrachtigen van verbonden'.¹¹² Dat kan zo zijn, maar het is natuurlijk nauwelijks te bewijzen. We kennen een muntmeester als Madelinus en elf andere Maastrichtse muntmeesters bij naam, maar welke functie zij hadden, wat hun rol was en welke verhouding zij hadden tot de koning, de

109 Theuws & Kars 2017, 390.

110 Theuws & Kars 2017, 393.

111 Theuws & Kars 2017, 396-397.

112 Theuws & Kars 2017, 388.

lokale machthebbers en het handelsverkeer, is ons onbekend. Waren het vertegenwoordigers van de koning, waren het kredietleveranciers (banken) en stonden zij garant voor bepaalde betalingen, hadden zij een functie in het handelsverkeer, m.n. over de lange afstand of hadden de munten en de muntmeesters een meer rituele of abstracte rol? Dat tremissen geen gewone betaalmunten waren, is een breed gedeeld begrip, maar welke munten dan wel de gewone betaalmunten waren? Waren dat nog steeds Romeinse munten die in omloop bleven? Was er nou wel of geen munteconomie in de zesde en zevende eeuw? Weideman spreekt over belastingen in geld in de zesde eeuw en op basis van haar analyse van de werken van Gregorius van Tours komt een vrij duidelijk beeld naar voren.¹¹³ Er bestond gemunt en ongemunt goud en zilver naast goudbaren (*regulae*), die gewogen moesten worden. Munsoorten waren de *aureus/solidus*, de *triëns* en de *sestertius* (alleen in Italië). De triëns was een goudstuk van ca. 1,5 gram en had een waarde van een derde van een *aureus*. De munten werden door muntmeesters (monetarii) geslagen. Gemunt goud en zilver werd als betaalmiddel gebruikt. Het beeld is dat (grotere) handel werd afgerekend met muntgeld en dat ruilhandel werd ingezet voor kleinere transacties. Gedurende de vijfde eeuw was er sprake van zilvergeld voor kleinere transacties. Ruilhandel werd niet ingezet voor het economische handelsverkeer. Koopliden hadden vaak een *sacculum pecuniae*, een geldbuidel. Weidemann geeft voorbeelden van bedragen, zoals de betaling van een grote som in *solidi* die aan de

koning werd betaald om een bisschopsambt te verwerven (te kopen!), opgelegde geldstraffen en geldboetes en de betaling van 50.000 solidi aan koning Childebert II, omdat hij gewapende hulp had geleverd in de strijd tegen de Langobarden.¹¹⁴ Of deze voorstelling van zaken het beeld dat Theuws oproept, tegensprekt of daaraan complementair is, is moeilijk uit te maken.

Soms lijken er onvolkomenheden in dit boek te staan. Theuws stelt dat Merovingisch Maastricht niet versterkt was, maar tijdens de Mabro-opgraving in 1980 is wel degelijk een gracht uit de vijfde of zesde eeuw opgegraven, die als nieuwe gracht (voor korte tijd!) rondom het nog in gebruik zijnde castellum is gegraven.¹¹⁵ De vraag daarbij is vervolgens weer wel: hoe correct is deze datering van de gracht, want de Mabro-opgraving is nog niet uitgewerkt. En een ander voorbeeld is graf 105, dat op het ene moment een 'persoon' is (man noch vrouw) is en op het andere moment een man.¹¹⁶ En dat is voor een van de drie centrale graven van grafveld 4 wel zeer relevant. Ook is een aantal malen de legenda bij een grafveld of plattegrond incompleet.¹¹⁷ Kleinigheden, die het nut en de waarde van het boek niet aantasten.

Op pagina 389 staat dat de (vroegmiddel-eeuwse) markt zich bevond 150 meter ten noordoosten van het Vrijthof.¹¹⁸ Dat is niet juist. Deze markt is pas historisch bewijsbaar vanaf 1243 en misschien aannemelijk honderd of tweehonderd jaar eerder. Maar vóór het jaar 1000 zal de markt in eerste instantie in of direct grenzend aan het castellum hebben gelegen.¹¹⁹ Mogelijk al vanaf ca. 900 n.Chr. – als de open-

113 Weidemann 1982, deel 2, 343-351 (meer precies: hoofdstuk Geld- und Münzwesen; 343-346)

114 Weidemann 1982, deel 1, 331-333.

115 Theuws & Kars 2017, 388; Panhuysen 1984, 70-71.

116 Theuws & Kars 2017; graf 105 is een 'persoon' op p. 352 en een 'man' op p. 396.

117 Theuws & Kars 2017, legenda bij figuren 11.6-11.8 (blauw-groen ontbreekt. Moet dat rood-groen zijn?) en bij figuur 14.2 (wat betekenen de oranje driehoekjes: glasproductie?)

118 Theuws & Kars 2017, 389.

119 Van Ommeren meldt een weekmarkt in Maastricht in 919 n.Chr. Zie: Van Ommeren 1991, 43 (nr. 94), vermeld in periode 959-1000 n.Chr.

bare functies zoals bestuur, gevangenis en slachthuis langzaam uit het castellum naar het noorden verschuiven – zal de markt in de buurt van de huidige Kersenmarkt/Maastrichter Smedenstraat hebben gelegen, direct ten noorden van het castellum. Andere aanwijzingen of bewijs voor een vroege markt kennen we niet.

Op pagina 395 staat dat het christelijke grafveld uit de vijfde eeuw onder de Servaas bewezen wordt door de aanwezigheid van eenduidig christelijke grafstenen uit die periode.¹²⁰ Dat kan kloppen, maar opgemerkt moet worden dat geen van deze grafstenen in zijn oorspronkelijke positie lag (dat wil zeggen op het graf waarvoor ze gemaakt waren). Ze lagen allemaal in secundaire context, veelal verwerkt in een muur van een gebouw. De stenen zijn gedateerd op basis van de inscripties en schrijfstijl. Zonder verder ondersteunende dateringen zijn dat geen harde bewijzen, maar (slechts) goede aanwijzingen voor dergelijke zwaarwichtige duidingen.

Qua dateringen is het Vrijthofboek natuurlijk complex, maar het valt op dat er op een enkel moment niet volledig consequent wordt gewerkt: dat betreft de datering van grafveld 5, grafveld 6 en de bijbehorende nederzetting. Die schuiven in de verschillende hoofdstukken op en neer tussen Merovingisch, laat-Merovingisch en (vroeg-)Karolingisch. Dat helpt niet om de duiding te kunnen volgen. In de hoofdstukken over de vondsten is grafveld 5 primair Merovingisch, in andere hoofdstukken een overgangsfase (laat-Merovingisch tot vroeg-Karolingisch), maar als de relatie gelegd wordt tussen de nederzetting en de bouwers van de Karolingische Servaaskerk, kan de datering alleen nog maar Karolingisch zijn. Een en ander wordt ongetwijfeld veroorzaakt doordat de vroeg-Karolingische periode lastig te dateren is en eenduidige Karolingische vondsten weinig

voorkomen, doordat de datering van de graven en de grafvelden gebaseerd is op een combinatie van elkaar soms tegensprekende gegevens en doordat we te maken hebben met incomplete datasets. Wellicht wordt dit probleem opgelost, wanneer de 'Karolingische' Servaaskerk goed gedateerd kan worden.

Daterend uit de Karolingische periode zijn de 'ovenkuilen'. Theuws kent hiervan geen parallellen en misschien bestaan die niet, maar er is in de Maastrichtse archeologische dossiers één opgraving die hier wellicht mee in verband kan worden gebracht. In de briefpublicatie van de opgraving 'Achter de Comedie 10' uit 1988 wordt een archeologisch spoor een 'Karolingische Steinkammer' genoemd.¹²¹ Dit begrip wordt niet verder uitgelegd. Het spoor vertoont – op de afmetingen na – grote overeenkomsten met de ovenkuilen van het Vrijthof. Het spoor is rechthoekig, meet ca. 3,5 x 1,5 meter (in het profiel zichtbaar, het spoor is niet volledig vrij gelegd en dus wellicht groter), ca. 1 meter diep ingegraven, voorzien van een rijtje steenblokken op de vloer (rondom) en er is verbrande leem aanwezig (er is geen vergloeïing van de omliggende grond gedocumenteerd). Dit spoor zou Karolingisch zijn, maar deze datering is gebaseerd op één enkele scherf van een reliëfbandamfoor, die waarschijnlijk (zo staat in de documentatie beschreven) uit het spoor afkomstig is. Qua relatieve chronologie is het spoor zeker vroegmiddeleeuws. Hadden de ovenkuilen van het Vrijthof en de 'Steinkammer' van Achter de Comedie wellicht dezelfde functie?

Ten aanzien van de achtste tot en met tiende eeuw stelt het Vrijthofboek dat deze periode ten oosten en zuiden van het Vrijthof ontbreekt, maar dat beeld kan aangevuld worden. In nog niet gepubliceerde opgravingen van het Jekerkwartier (o.a. Hof van Monica, Lenculenstraat) en Markt-Maas 2001-2005 zijn

120 Theuws & Kars 2017, 395.

121 Panhuysen et al., 1991, 239.

De in 1990 opgegraven 'Steinkammer' van de opgraving Achter de Comedie 10. Foto: gemeente Maastricht, uit opgravingsdossier.

de negende en tiende eeuw wel aanwezig en ook in het castellum is de Karolingische periode in het profiel gedocumenteerd.¹²²

Tenslotte valt op dat Theuws de kritische artikelen van Ristow uit 2012 en 2013 over het vroege christendom niet in zijn boek gebruikt en dat werkt verbazing, aangezien die toch al een paar jaar bestaan en veel toevoegen aan het debat. Ristow beschrijft de christianisering in Noordwest-Europa als volgt: terwijl het vroege christendom in Romeins Gallië zich vanuit Zuid-Frankrijk, vanaf de laat-Romeinse tijd verspreidde en er zich een dicht netwerk van kerken en bisschoppelijke centra ontwikkelde, kenden de Germaanse provincies van het Romeinse rijk een andere ontwikkeling en waren er grote verschillen tussen de gebieden ten westen en oosten van de Rijn.¹²³ De niet-geromaniseerde gebieden ten oosten van de Rijn waren pas in de loop van de zevende en vooral achtste eeuw tot het christendom overgegaan. De wel geromaniseerde gebieden ten westen van de Rijn kenden een duidelijke terugval in de vijfde eeuw, ook in de oude christelijke centra Trier, Keulen en Mainz. Vanaf de vroege zesde eeuw werd de christianisering in die gebieden zeer snel verder ontwikkeld. Kantelpunt lijkt de periode rond 500 n.Chr. te zijn, toen Clovis zich tot het christendom bekeerde. Het lijkt erop dat de leidende Frankische elite vanaf dat moment de christelijke religie organiseerde en uitdroeg en daarmee een sterke impuls heeft gegeven aan de institutionalisering van het christendom.

Ten aanzien van het kwalificeren van archeologische relictten als bewijzen van christendom, neemt Ristow een kritische positie in.¹²⁴ Dat is zeker zo wanneer die relictten als christelijk beschouwde objecten en bouwstructuren betreffen, zoals versiering (druifjes en

duifjes, maar zelfs kruisvormen of christogrammen) en architectuurelementen (bijvoorbeeld absiden). Het voorkomen van een dergelijke versiering op een persoonlijk object zegt volgens hem niet per se iets over het geloof dat die persoon aan hing. En het voorkomen van een absis is geen bewijs voor het bestaan van christelijke gemeenschappen of de aanwezigheid van een gevestigd christendom. Dergelijke verschijningsvormen moeten altijd in hun context worden geïnterpreteerd en geduid.

Behalve deze kritische punten die betrekking hebben op het boek, zullen ook onderzoekers kritisch zijn over de interpretatie van de gegevens. Zo was aan het einde van het MERAC-colloquium stevige discussie over de volgende thema's:¹²⁵

- Is er bewijs voor de aanwezigheid van christelijke gemeenschappen in de Euregio in de derde en vierde eeuw? In Keulen is die aanwezig (Clemens Bayer en Thomas Höltken), in Maastricht is die twijfelachtig (Régis de la Haye), in Tongeren wordt die aanwezigheid verondersteld (Alain Vanderhoeven). Vanaf de vijfde eeuw zijn er overal in het Maasdal (en Rijndal) sporen van een ontluikend of bestaand christendom.
- Moeten we de uitlatingen van Gregorius van Tours over Servatius en Monulfus voor waar aannemen, of mogen we kritisch zijn over de meldingen die hij doet? En wat betekent dat dan? Een nauwkeurige analyse van de omstandigheden waaronder en de redenen waartoe deze geschriften geschreven zijn, is noodzakelijk (Eric Wetzels & Gilbert Soeters), maar voor anderen overbodig (Frans Theuws).¹²⁶
- Zijn er voldoende archeologische en historische bewijzen die staven dat Sint Servaas

122 Opraving Hof van Monica en Markt-Maas o.l.v. de auteur van dit artikel, resp. 2001 en 2001-2005. Dossiers zijn beschikbaar, inclusief interne rapporten in conceptversie. Castellum: zie noot 22.

123 Ristow 2012a, 93-94.

124 Ristow 2012b.

125 MERAC-colloquium van 15 november 2017. Verslag zie: Wetzels 2017b.

126 Wetzels 2017a.

de eerste bisschop was van Tongeren of van Maastricht? Is hij in Tongeren, Maastricht of elders begraven? In hoeverre is er continuïteit tussen de vierde en zesde eeuw, betreffende Sint Servaas en het vroege christendom?¹²⁷ Hierover was veel discussie, maar waar eensgezindheid over was, is dat Monulfus de cultus van Sint Servatius wellicht startte, maar in ieder geval uitbouwde in de tweede helft van de zesde eeuw. Sindsdien is er bewezen continuïteit!

- De hypothese van Theuws dat de strijd om de macht zijn neerslag heeft gehad in de aanleg van twee verschillende grafvelden, werd met name door enkele Duitse collega's als niet-waarschijnlijk afgedaan (Clemens Bayer). Volgens Bayer zijn de bepalingen omtrent de aanleg van grafvelden in de kerkelijke regels vastgelegd. In reactie daarop kan gesteld worden dat dit waar zal zijn vanaf de Karolingische tijd, maar voor de Merovingische tijd hebben we dergelijke bronnen niet en kerkregels zonder meer terug in de tijd van toepassing verklaren is methodisch twijfelachtig of zelfs onacceptabel.

Het boek van Theuws en Kars is van groot belang en dit boek en de discussie leveren ook nieuwe vragen en te testen hypotheses op. Om enkele voorbeelden te geven:

Vraag: Wie bepaalde waar men begraven mocht worden? En wie bepaalde waar grafvelden mochten worden aangelegd? Kan het zo zijn dat de mannen van het Boschstraatkwartier (waar met name vrouwen en kinderen zijn gedocumenteerd) wellicht ook op het Vrijthof begraven werden? Volgens de hypothese van Theuws bepaalde de aristocratie dat, of de aris-

tocratische groep waartoe iemand behoorde (betekent dat overigens ook dat iemand niet onafhankelijk kon zijn?). Onderzoek naar de kerkregels kan daarbij helpen voor de periode waarin die regels bestaan. Maar in de Merovingische periode: wie bepaalde dat toen?

Vraag: Wat doen de geïsoleerd liggende Merovingische en Karolingische begravingen (begravingen op eigen erf, met als voorbeelden 'Britannique' op het Vrijthof, Dominicanerkerkplein, Boschstraat, Markt-Maas-Gubbelstraat) vlak bij bestaande en zichtbare grafvelden? Waarom liggen zij separaat? Wie bepaalde dat?

Vraag: Waren de Boschstraat en Sint Pieter nu losse gehuchten, of onderdelen van een niet scherp afgegrensde 'zwervende' stad Maastricht?¹²⁸ Ook hierbij geldt dat we niet moeten kijken vanuit het nu en vanuit onze notie van het begrip stad, maar dat we een denkoefening mogen doen met betrekking tot het voorgestelde concept van een vroeg-middeleeuwse prestedelijke nederzetting in relatie tot de archeologische en historische bewijsbare bronnen en data. Oftewel: een stad/nederzetting als ontmoetingsplaats, een gebied met open fysieke grenzen, maar voor de bewoners van toen wel een duidelijk gedefinieerde eenheid met eigen rituelen en regels.

De kritische punten die eerder hierboven staan genoemd zijn echt, maar volledig ondergeschikt aan het hogere doel van deze verder uitmuntende publicatie. Als eerste: de data zijn nu bekend en voor iedereen beschikbaar, alleen al daarom is dit boek van zeer grote waarde. De opzet van het boek is zodanig gekozen, dat achtergronden getheoretiseerd en ingekaderd worden. Hoofdstuk 1 geeft zeer goed de context weer waarbinnen de opgravingsresultaten

127 Hierover is eind 2017 een aantal publicaties in NRC Handelsblad en Dagblad De Limburger verschenen, waarbij de discussie verkeerd werd weergegeven (NRC 2017-12-02; DDL 2017-12-04 en 2017-12-05): er werd gesteld dat er twijfel zou zijn over het bestaan van Sint Servatius. Dat was onjuist: er is gediscussieerd over de archeologisch en historische bewijzen die we kennen ten aanzien van de historische Servatius.

128 Theuws & Kars 2017, 388 e.v.

geplaatst moeten worden en hoofdstuk 14 geeft de uitleg en reconstructie. Het lezen van alleen al deze twee hoofdstukken kan de lezer in verwoering brengen over wat er nu allemaal op zijn plek valt. De tussenliggende hoofdstukken behandelen uitvoerig de profielen, de spoorclusters per periode, de graven en de grafarchitectuur, en de vondsten en bijgaven, inclusief de methodologische benadering en duiding. De catalogus is een bruikbaar naslagwerk op object- en spoorniveau. Dit boek kan daarmee gebruikt worden om heel veel andere onderzoeksvragen gerelateerd aan andere opgravingen in de stad, op de juiste wijze te beantwoorden. Tegelijkertijd vraagt dit boek om meer. Nu gebleken is dat (naar onze maatstaf) zelfs technisch niet optimaal uitgevoerde opgravingen uit het verleden nog zoveel nieuws kunnen brengen, moet zo spoedig mogelijk een begin gemaakt worden met de uitwerking en analyse van in ieder geval de opgravingen Mabro 1980, Derlon 1983, pandhof OLV-kerk 1996. De definitieve uitwerking van de kerkopgraving Sint Servaas 1981-1989 is inmiddels gestart.¹²⁹

Synthese: een reconstructie van de stedelijke ontwikkeling van Maastricht, met nadruk op de omgeving van het Vrijthof¹³⁰

Het Vrijthof kent een ononderbroken gebruik vanaf de Romeinse tijd tot nu. Vanaf de eerste decennia van onze jaartelling, wellicht al iets daarvoor, werden verschillende fases van de Romeinse heirbaan aangelegd aan de noordzijde van het Vrijthof. Eerst alleen een brede

weg, daarna werden er greppels langs die weg gegraven en vervolgens werd er een bijweg aan de zuidzijde aangelegd. Deze weg kende vele ophogingen en groeide in de eerste eeuwen van onze jaartelling tot een pakket van ruim twee meter dik.¹³¹ Aan de zuidzijde van die weg trof Bloemers in 1969-1970 restanten van houten huizen en een mergelstenen kelder aan. De huizen sloten direct aan op die weg en de percelen waren tientallen meters diep. Aan de noordzijde lijkt ter hoogte van het Vrijthof geen bebouwing te hebben bestaan. Vanaf de Grote Staat kennen we Romeinse bebouwing langs die weg ter hoogte van de Dominicanerkerk (noordzijde), Maison Louis (zuidzijde; Grote Staat 37-43) en Jodenstraat 26 / nu 32 (noordzijde).¹³² Het Vrijthof zelf was op dat moment een lege ruimte, die heel langzaam vervuild raakte met nederzettingsafval dat van de huizen langs de weg afkomstig was. De percelen in de Romeinse tijd liepen vanaf het niveau van de weg, in zuidelijke richting, duidelijk af. In de laat-Romeinse tijd vulde dit dieper gelegen deel zich op met afgespoeld colluvium van het hoger gelegen terras. Er liep geen weg over het Vrijthof en er was geen moeras. Wel lag aan de oostzijde van het Vrijthof een laagte, een voormalige Maasarm, die als gracht werd uitgegraven rond 900 en vervolgens werd gedicht rond 1100 n.Chr.¹³³ Deze zal ter hoogte van de Grote Staat met een duiker onder het Romeinse wegdek zijn doorgeleid, want in een laagte verzamelt zich altijd water. De weg zal als een dijklichaam van gestapeld grind een dam hebben gevormd; de *agger*, zoals we die kennen uit de

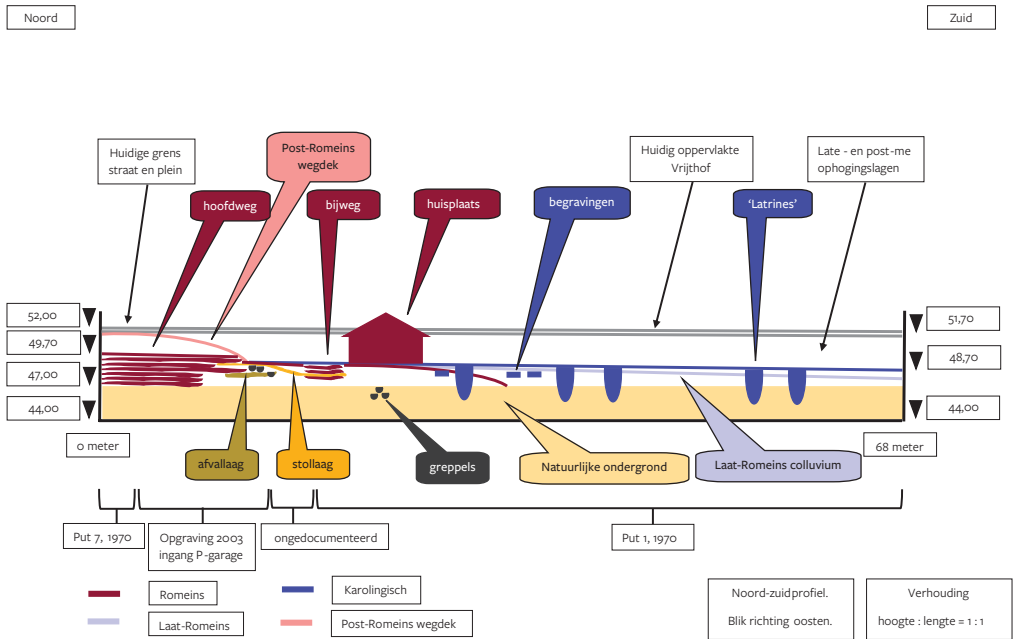
129 Door Frans Theuws, Mirjam Kars en Nina Jaspers.

130 Gebaseerd op de nieuwe kennis van het 'Vrijthofboek' en diverse andere bronnen en boeken, zoals Panhuysen & Leupen 1990, Panhuysen 1996, Panhuysen & De la Haye 2002. De verantwoordelijkheid voor de voorstellingen binnen deze reconstructie ligt bij de auteur van dit artikel. Veel van het gestelde is ontwikkeld binnen de discussies van de Cercle Historique et Archéologique de Maëstricht (CHAM, opgericht in 2006). Leden daarvan zijn Gilbert Soeters, Toon Jenniskens, Regis de la Haye, de auteur van dit artikel en tot zijn recente overlijden Bèr Eggen. Zie hiervoor ook de overzichten op pag. 54 en 55.

131 Dijkstra & Flamman 2004.

132 Hulst 1994; Arts 2007, 66-68; Van der Mark 2007, 20-26; Van Wilgen 2015, 94-102; Panhuysen 1990, 217-218.

133 Arts 2007, 76-77.

Geschematiseerd noord-zuidprofiel. Op deze afbeelding zijn de verschillende niveaus van maaiveld, wegdekken, bewoning en begravingen te zien, op verschillende momenten. Deze afbeelding toont duidelijk aan dat het Romeinse 'Vrijthof' min of meer vlak was en veel lager lag dan tegenwoordig. Ook is zichtbaar dat de enorme ophogingen direct ten zuiden van de weg (in wit weergegeven) en de pleinaanleg pas van de late middeleeuwen of nieuwe tijd dateren. Kijkrichting naar het oosten. *Tekening auteur, gebaseerd op Theuws & Kars 2017.*

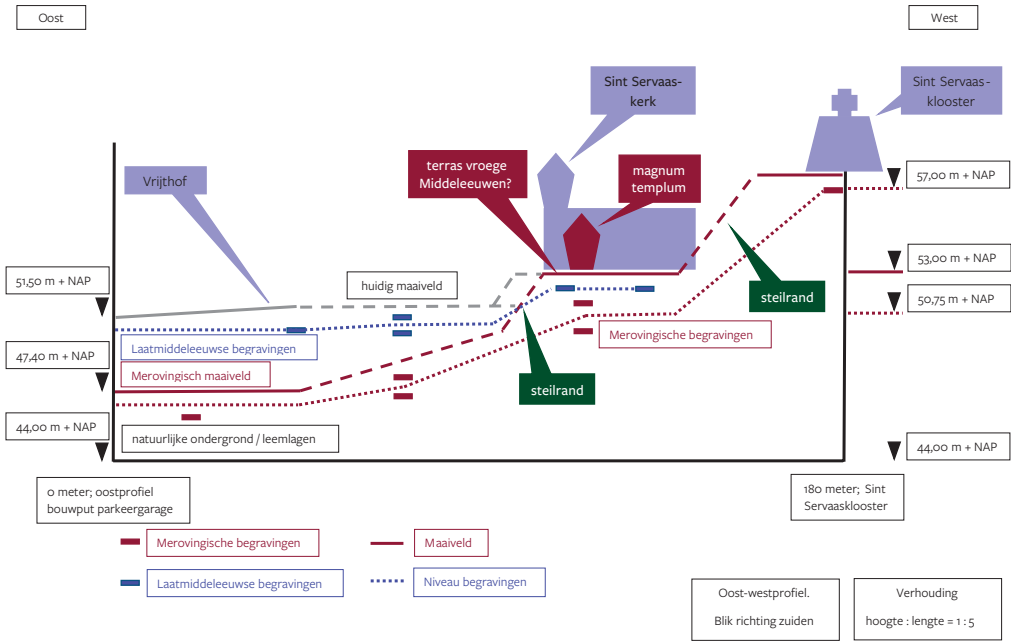
historische bronnen.¹³⁴ De graven uit de eerste en tweede (en derde?) eeuw bevonden zich langs de uitvalsweg verder naar het westen (Tweebergerpoort en Brusselsestraat). In de vierde en vijfde eeuw ontwikkelde zich een grafveld ten zuiden van deze weg, net op de rand van het Maasterras, daar waar later de Servaaskerk werd gebouwd. De vermoedelijke toegangsweg tot dat grafveld lag ongeveer onder de westelijke pandhofgang van de Servaaskerk, de zgn. 'lange gang'.¹³⁵

Het hoogteverschil tussen het hoge terras van Mechelen-Caberg (Servaaskerk) en het lage terras van Geijstingen (Vrijthof) kan bestaan

hebben uit één zuid-noord verlopende steilrand, maar waarschijnlijker is een dubbele steilrand, zowel een direct aan de westzijde van het laaggelegen Vrijthof, als een ter plaatse van de overgang van het Henric van Veldekeplein naar het Sint Servaasklooster. Dat betekent tevens dat er een tussenterras bestond, waarop na egalitatie de verschillende fases van de Sint Servaaskerk werden gebouwd. Dit tussenterras was voldoende groot voor de oudste fases van de Sint Servaaskerk, beginnend met de magnum templum. De jongere kerken werden groter, waardoor de Romaanse Sint Servaaskerk grotendeels op het hoger gelegen tussenterras

134 Van Dam 1988, [Gregorius van Tours], paragraaf 71.

135 Mondelinge mededeling G. Soeters, gebaseerd op Soeters 1989a, b.

Geschematiseerd oost-westprofiel. Op deze afbeelding zijn de verschillende niveaus van maaiveld en begravingen te zien, op verschillende momenten. Deze reconstructie maakt duidelijk dat er niet een, maar twee steilranden (terrassen) geweest moeten zijn. Mogelijk is het tussenterras vergroot, om de latere Sint Servaaskerk te kunnen bouwen. Kijkrichting naar het zuiden. Tekening auteur, gebaseerd op Theuws & Kars 2017.

werd gebouwd en deels (de absis) op het lager gelegen terras, wat gemarkeerd wordt door de aanwezigheid van enorme ondergrondse steunberen die moesten voorkomen dat de absis van de helling zou zakken. Deze steunberen zijn duidelijk zichtbaar op foto's ten tijde van de aanleg van de eerste parkeergarage. De eerste kerk ter plaatse, de magnum templum, heeft waarschijnlijk precies op de rand van die steilrand gelegen, op een gereconstrueerde hoogte van ca. 52,00 meter + NAP. Een ongetwijfeld bewuste keuze, omdat de vroege kerk op die manier zeer zichtbaar en ruim vijf meter hoger

dan de directe omgeving, dominant in het landschap aanwezig was.

Op het hooggelegen grafveld werden in de vierde eeuw een of meer *cellae memoriae* gebouwd (gedachteniskapellen) als onderdeel van het laat-Romeinse grafveld. Direct ten oosten van de *cella memoria* die in de opgraving van 1981-1989 werd gedocumenteerd, werd de eerste fase van de magnum templum van Monulfus opgetrokken in de tweede helft van de zesde eeuw.¹³⁶ De gedocumenteerde *cella memoria* meet 4,30 x 3,90 meter en is aangetroffen op 1,80 meter onder de vloer van de

136 Panhuysen 2005, 75, fig. 3-16-rechts, 76, 80-82. NB: dit betreft Raphaël Panhuysen, niet Titus Panhuysen. R. Panhuysen was als fysisch antropoloog betrokken bij het Servatiusproject van Theuws en heeft deze gegevens opgenomen in zijn dissertatie (Panhuysen 2005).

huidige kerk.¹³⁷ Het is onduidelijk of dit de onderkant of de bovenkant van het fundament is. De huidige kerkvloer ligt op ca. 53,00 meter + NAP, wat betekent dat het maaiveld in de vierde eeuw op 51,20 meter + NAP lag. Panhuysen meldt dat de boven het maaiveld gelegen muurdelen van de cella zich op 50,90 meter + NAP bevinden.¹³⁸ De interpretatie van de cella memoria was dat dit de oorspronkelijke (in de vierde eeuw daterende) begraafplaats van Sint Servaas was en daarmee de basis voor de bouw van de latere magnum templum.¹³⁹ Dat lijkt een onjuiste interpretatie, want de cella memoria lag niet onder de eerste fase van de magnum templum, maar net ten westen daarvan. Er is geen bouwkundige relatie met de eerste fase van de magnum templum. Bovendien is de datering van deze cella memoria nog onzeker; die is gebaseerd op twee munten, die dateren uit de laatste decennia van de vierde eeuw. Eén van de munten is gevonden op de vloer van een bassin dat ten zuiden van de cella memoria lag.¹⁴⁰ Het is dan ook onwaarschijnlijk dat deze cella memoria het vermeende graf van Servatius heeft bevat. Als Sint Servatius daadwerkelijk in Maastricht op deze begraafplaats begraven is, zal zijn graf zich onder de magnum templum hebben bevonden (onder het altaar). De beenderen van de heilige zullen 'tot de altaren verheven' en als relieken opgenomen zijn, waarna de resten van zijn graf in een latere fase van de Servaaskerk zijn weggegraven bij de aanleg van een van de crypten. Nog voordat de magnum templum werd gebouwd, werd vol-

gens R. Panhuysen een serie tufstenen sarcofagen ingegraven en gaan de begravingen weer vergezeld van grafgriffen.¹⁴¹ Pas daarna werd de magnum templum gebouwd (fase II) en weer een fase later (fase IIa) werd de cella memoria overbouwd door een westelijke aanbouw aan deze vroegste kerk (gedateerd na 625 n.Chr.).¹⁴² Er kunnen op dit oude Romeinse grafveld meerdere cellae memoriae hebben gelegen en er hebben zeer waarschijnlijk andere christelijke graven gelegen, want er zijn verschillende vroegchristelijke grafstenen in de directe nabijheid gevonden, die dateren uit de vijfde en zesde eeuw.¹⁴³ Deze zijn als *spolia* in secundaire context gevonden, waardoor ze geen hard bewijs, maar wel een sterke aanwijzing vormen.

De in de tweede helft van de zesde eeuw op dit hooggelegen grafveld gebouwde magnum templum mag ongetwijfeld als een eigenkerk (grafkerk) van Monulfus en zijn familie beschouwd worden, waarbij de opname van de beenderen van Sint Servatius hem en zijn familie legitimatie, status en historische diepte gaf. Daarmee is het overigens nog geen bisschopskerk (*sedes episcopalis*); die lag waarschijnlijk binnen de muren van het oude castellum, onder de huidige Onze Lieve Vrouwekerk. Ten noorden van de magnum templum zijn vervolgens verschillende mensen begraven, waarbij onderscheid te maken is tussen zesde-eeuwse graven (bestaande uit kist-inhumaties, gemetselde graven van losse steenblokken en rechtehoekige tufstenen sarcofagen. Deze laatsten lijken allemaal op een rijtje te liggen langs de

137 Panhuysen 1991, 18.

138 Panhuysen 2005, 75.

139 Panhuysen 1991, 18-19; Panhuysen & De la Haye 2002, 108-109; Panhuysen 2011, 22. In de publicatie uit 1991 schrijft T. Panhuysen dat de magnum templum (fase II) naast de cella (fase I) werd gebouwd en dat de westelijke aanbouw pas in een tweede subfase (IIa) over de cella heen is gebouwd. Dat wil zeggen dat de magnum templum in eerste instantie ten oosten van de cella was opgetrokken. In latere publicaties uit 2002 en 2011 wordt er geen onderscheid meer gemaakt en wordt de magnum templum als eenfasig bouwwerk over de cella heen getekend.

140 Panhuysen 1991, 19.

141 Panhuysen 2005, 81, fig. 3-20 en 82, fig. 3-21 laat de volgorde duidelijk zien.

142 Panhuysen 1991, 19 (een westelijke aanbouw van vijf meter diep).

143 Boppert 1986, 64-96, in het bijzonder 87.

eerder genoemde mogelijke toegangsweg (de 'lange gang').¹⁴⁴ Vanaf de zevende eeuw komen daar kalkstenen trapezoidale sarcofagen bij, die we ook kennen uit de opgraving Lage Kanaaldijk te Sint Pieter en die voorkomen tussen de zevende en de elfde eeuw. In de Karolingische tijd ontstonden hier een Karolingische kerk en een klooster.

Op het huidige Vrijthof zelf zijn twee Merovingische (laaggelegen) grafvelden gevonden (grafvelden 3 en 4), die beide géén onderdeel vormden van het al sinds de Romeinse tijd bestaande en in de Merovingische (en latere) tijd doorlopende hooggelegen grafveld Sint Servaaskerk en -pandhof. De twee Vrijthofgrafvelden dateren uit de zesde en zevende eeuw en voor beide geldt dat de westelijke grens werd gevormd door een grindspoor, dat als harde grens gerespecteerd werd. Iets later werd het noordelijke grafveld 5 aangelegd, dat tot in de Karolingische tijd bleef bestaan en dat de grindspoorgrens niet respecteerde, maar er overheen werd aangelegd. Ook was er in de laat-Merovingische tijd een klein grafveld 6 en een tijdelijke nederzetting, bestaande uit gebouwen, latrines en ovenkuilen. Het Vrijthof als afgegrensde ruimte (plein) bestond niet; er was een uitgestrekte vlakte, doorsneden door een grindweg, waar zowel werd begraven, als werd gewoond. Ook kan het modderige Vrijthof op sommige momenten een publieke ontmoetingsplaats zijn geweest, iets wat maar moeilijk te combineren lijkt. Van belang is te beseffen dat de Vrijthofgrafvelden vijf tot elf meter lager lagen dan het Servatiusgrafveld, dat grotendeels boven op de (getrapte) steilrand van een Maasterras lag. Dit moet toentertijd een visueel zeer duidelijke scheiding zijn geweest.

Hoe is de relatie tussen het hooggelegen en het laaggelegen grafveld te verklaren? Waarom waren ze gescheiden en waarom was er niet één groot grafveld? Traditioneel werd dit uitgelegd als een onderscheid tussen christelijke en heidense graven en grafvelden. Het christelijke grafveld, dat een Romeinse oorsprong zou kennen, zou gelegen hebben bij de Sint Servaaskerk en gebruikt zijn door *Romanen*. Het heidense grafveld, dat Frankisch zou zijn, zou separaat van het eerste Servaasgrafveld op het Vrijthof hebben gelegen en gebruikt zijn door *Germanen*.¹⁴⁵ Daarmee zou de basis van het onderscheid tussen de grafvelden etnisch van aard zijn. Bij de kerk zijn rijke vrouwengraven met veel rijke bijgaven gevonden, waarbij de uitleg was, dat die graven toebehoord moeten hebben aan de hoge (christelijke) elite. Maar ook op het Vrijthof zijn rijke vrouwengraven gedocumenteerd. En mannelijke wapengraven, die Frankisch zouden zijn, komen zowel op het Vrijthof als in de pandhof en in de kerk voor.¹⁴⁶ Theuws oppert dat de oorzaak voor deze dubbele en gelijktijdige grafvelden gevonden kan worden in de hypothese dat de twee grafvelden gecontroleerd werden door twee concurrerende eliteclans. Eén clan bouwde het al bestaande hooggelegen grafveld (1) uit, bouwde er daarna een eigenkerk bij (de *magnum templum*) en plaatste daarin de beenderen van een heilige (Sint Servaas). De andere clan legde een eigen laaggelegen grafveld (4) aan, met misschien ook een kerk er bij (en een eigen heilige?). Dit zou dan een kerk zijn die we nog niet kennen. We kennen uit de bronnen een Sint Michaëlskerk, die we in de topografie van Maastricht nog niet kunnen plaatsen.¹⁴⁷ Door controle over een grafveld, in combinatie met een kerk en een 'toegeëigende' heilige, werd

144 Mondelinge mededeling G. Soeters, gebaseerd op Soeters 1989a en 1989b.

145 Theuws & Kars 2017, 395.

146 Theuws & Kars 2017, 396 en tabel 14.2.

147 Van Ommeren 1991, 27 (nr. 41). Betreft het jaar 772 n.Chr. Hackeng heeft hierover in zijn dissertatie ook een suggestie gedaan, zie: Hackeng 2006, 210.

controle over de stad gesuggereerd: “dodenmanagement” als uiting van een sociale en lokale machtscompetitie? Merovingisch Maastricht was ontegenzeggelijk belangrijk: er was een heilige (Sint Servaas), een kerk (de magnum templum), er zetelde een bisschop (Monulfus, zijn voorgangers en zijn opvolgers), er was muntslag (monetarii), er werden veel ambachtelijke activiteiten uitgevoerd (glas, brons, amber, benen kammen-ateliers, aardewerkovens), de koningen hadden er onroerend goed en ze bezochten de stad. Er was wat te winnen!

Voor de laat-Merovingische of vroeg-Karolingische tijd geldt dat er zich een tijdelijke nederzetting op het Vrijthof bevond en dat er een grafveld bij hoorde (grafveld 6, wellicht heeft grafveld 5 ook een relatie). Naast paalkuilen en latrines zijn er ook twee enorme ovenkuilen gevonden. Deze nederzetting heeft niet lang bestaan en was in ca. 725 na Chr. al weer weg. De hypothese is dat deze ‘nederzetting’ de plaats was waar de bouwers van de Karolingische kerk en klooster enkele tientallen jaren woonden. Na 725 na Chr. werd er alleen nog begraven in het noordelijke grafveld van het Vrijthof (grafveld 5). De rest van het Vrijthof lijkt ongebruikt te zijn, al weten we dat niet geheel zeker, omdat zeker in de zuidelijke helft van het Vrijthof grote delen niet zijn onderzocht. Deze zijn in 1969-1970 zonder archeologisch onderzoek weggegraven.

Na 725 n.Chr. lijkt er sprake te zijn van een Karolingisch probleem: er is geen duidelijk beeld van hoe Karolingisch Maastricht uit zag. De bouwaandacht lijkt geheel te zijn uitgegaan naar Aken, waar een paleis van de (latere) keizer en een (eigen)kerk (de Dom) werden gebouwd (800 n.Chr.). Het munten stopte, net als de ambachtelijke werkzaamheden. De bisschop verplaatste zijn activiteiten (en zetel?) naar Luik. Dit Karolingische probleem is niet alleen als kwestie in Maastricht herkenbaar,

maar ook in het verdere Midden-Maasgebied. Pas na de tiende eeuw was er weer sprake van veel bouwactiviteiten rondom het Vrijthof in Maastricht: begin elfde eeuw de bouw van de Servaasbasilica (Vrijthof-West), in de elfde eeuw het paleisachtige gebouw (Vrijthof-Noord), in de twaalfde eeuw het Servaasgasthuis (bewezen vanaf 1171; Vrijthof-Oost) en dat alles omgeven door een hoge muur. Dit zou volgens Theuws een (tweede) stadskern kunnen zijn.

Verdere informatie over de afgrenzing van het Vrijthof uit die tijd hebben we niet. Bèr Eggen heeft tijdens een bijeenkomst van de Cercle Historique et Archéologique de Maëstricht (CHAM) gesuggereerd dat de oorspronkelijke oostgrens van het Vrijthof niet de huidige rooilijn was, maar de achterliggende Leliestraat. De huidige rooilijn zou uit de late middeleeuwen dateren. Hij concludeerde dit op basis van de afwijkende percelering van het woonblok tussen Vrijthof en Leliestraat, het feit dat de Leliestraat nog in de late middeleeuwen doorliep tot aan de Bredestraat en het gegeven dat de Platielstraat oorspronkelijk helemaal geen toegang gaf tot het Vrijthof, maar werd afgesloten door een muur, iets wat op oude tekeningen te zien is.¹⁴⁸ Als het idee van Eggen klopt, dan lag het gasthuis in de twaalfde eeuw als een los ‘eiland’ op het Vrijthof.

Ook in de oudere kern (het Stokstraatgebied) vonden kort voor de millenniumwisseling activiteiten plaats. Verschillende ‘publieke’ functies werden uit het castellum naar het noorden verplaatst, zoals de veemarkt, het slachthuis, de gevangenis, de groentemarkt en het stadsbestuur, waardoor er in het vroegere castellum plaats ontstond voor een grotere kerk, de huidige OLV-kerk.

De twee kernen ontwikkelden zich volgens Theuws min of meer onafhankelijk van elkaar, zowel naar het noorden als naar elkaar en versmolten samen tot een geheel, dat in de

---

148 CHAM-notulen 2015-2016.

dertiende eeuw werd omsloten door de stadsmuren. Deze tweekernentheorie is nog onderwerp van debat.

Vanaf het jaar 1000 geeft het Vrijthof ons weinig nieuwe informatie over de grote lijnen van de stedelijke ontwikkeling. Die vonden toen eerder plaats in de buurt van de Kersenmarkt, het Dinghuis en de huidige Markt. In de loop van de twaalfde en dertiende eeuw vond een verdere verschuiving naar het noorden plaats, ongeacht of die nu vanuit één kern (het Stokstraatkwartier) of vanuit twee kernen (het Stokstraatkwartier en het Servatiuskwartier) startte. We kunnen dit aflezen aan het eerdergenoemde doorschuiven van de publieke functies, zoals:

- stadsbestuur (van castellum, via Kersenmarkt, via Grote Staat, naar Markt),
- muntslag (van castellum of Vrijthof (?), via omgeving Dinghuis/de Munt, naar de Statenstraat),
- gevangenis (van castellum, via omgeving Dinghuis, naar de Markt, eerst in de Gevangenpoort en later in het stadhuis). Dit ging eerder om een huis van bewaring, want het betrof verdachten en geen veroordeelden. Bovendien was opsluiting geen strafvorm. Bedevaart, radbraken of ophangen waren dat wel.
- rechtspraak (van castellum, via Kersenmarkt, via Dinghuis en Landscroon naar Markt),
- de verschillende markten:
  - de vismarkt verplaatste zich van het Bat, naar de Boschstraat,
  - de veemarkt verplaatste zich van Stokstraatkwartier (de Plankstraat), naar 'Achter het Vleeshuis', naar de Markt-Noordoost (veemarkt) en naar 'Achter de Mathijkskerk' (varkensmarkt),

- de houtmarkt verplaatste zich van het zuidelijke Bat naar Markt-Noord en later Maagdendries,
- de groentemarkt verplaatste zich van Kersenmarkt, via Grote Staat (kleine groenten) naar de zuidoosthoek van de huidige Markt.

Deze verschuiving naar het noorden zou wellicht gekoppeld kunnen worden aan de verwoesting van het fort Maastricht door de Vikingen in 881 n.Chr.¹⁴⁹ Hoewel de Vikingenbrand nog bewezen moet worden met behulp van de archeologische dossiers, lijkt het passend te hypothetiseren dat een dergelijke verwoesting gebruikt werd om een aantal groot-schalige wijzigingen in de stedelijke structuur door te voeren. Daarbij moet ook het verloop van de doorgaande route (de Romeinse weg en de Romeinse brug) betrokken worden. Zolang als het castellum bestond – de afbraak daarvan is in de negende eeuw te dateren¹⁵⁰ – zullen de oude route en de oude brug gebruikt zijn. Toen de publieke functies uit het castellum werden verplaatst en het terrein van het castellum werd heringericht, was dat ook het moment om de doorgaande route naar het noorden te verplaatsen. Deze zou dan ten noorden van het nieuwe bestuurlijke centrum (Kersenmarkt/Maastrichter Smedenstraat) komen te liggen, oftewel op de plek van de huidige Maastrichter Brugstraat. Dit kan rond het jaar 1000 plaats hebben gevonden. Als dat klopt, is de gevolgtrekking daaruit dat er toen in het verlengde van de Maastrichter Brugstraat ook een opvolger van de Romeinse brug gebouwd moet zijn, oftewel op dezelfde plek als waar nu de Servaasbrug ligt.¹⁵¹ Dat betekent dat het niet de Romeinse brug was die in 1275 instortte onder een springprocessie, maar een voorganger van

149 Van Ommeren 1991, 37 (nrs. 75 + 76). Betreft het jaar 881 n.Chr.

150 Documentatie opgraving Derlon 1983; Panhuysen 1984, 60; Wetzels 2017c, 7.

151 Contra Theuws & Kars 2017, 409, waarin wordt gesteld dat het de oude Romeinse brug is die in 1275 instort en die in 1285 wordt herbouwd op de plek waar nu de Servaasbrug ligt.

de huidige Servaasbrug, die op dezelfde plek lag. Daar zijn ook argumenten voor. Er zijn bij de diverse onderzoeken bij de Romeinse brug nooit aanwijzingen voor gebruik of reparaties tijdens de middeleeuwen gevonden, wat je wel mag verwachten als de brug bijna 1000 jaar in gebruik is geweest. Bovendien weten we dat er momenten waren dat er geen brug was: in de kroniek van Sint Truiden wordt aangehaald dat er in de periode 1055-1082 geen bruggen over de Maas waren op de route van Keulen naar Tongeren. In een vertelling over de renovatie van de abdij van Sint Truiden onder Abt Adelardus II, waarbij muren werden herbouwd en 'bezienswaardige zuilen' werden geplaatst, volgt namelijk de volgende strofe: *'In groepen, onder het zingen van hymnen, sleepten ze die zuilen, bij ontstentenis van bruggen, zelfs door de bedding van de Maas naar hier'*.¹⁵² Dit bewijst dat de oude Romeinse brug niet continu tot het jaar 1275 bestaan heeft. Er moet nog een andere middeleeuwse brug over de Maas zijn geweest, die nog niet met zekerheid gelokaliseerd is. De plek van de huidige Servaasbrug is de meest aannemelijke plek voor deze brug. Deze hypothese kan bewezen of aannemelijk worden gemaakt (of weerlegd) als het moment van aanleg van de Maastrichter Brugstraat op de westelijke Maasoever of de Wycker Brugstaat op de oostelijke Maasoever bepaald kan worden. De stedelijke structuur van Maastricht werd definitief vastgelegd toen de stadswallen in ca. 1180, de stadsmuren in ca. 1230 en de buitenwerken vanaf de zestiende eeuw werden aangelegd.

Literatuur

- Appadurai, A., 1988: Introduction: commodities and the politics of Value, in: A. Appadurai (ed.), *The social life of things: commodities in a cultural perspective*, Cambridge, 3-63.
- Arts, J., 2007: *Maastricht Entre-Deux. Archeologische opgraving*, Den Bosch/Deventer (BAAC-rapport 04.201).
- Ball, E.A.G., L.A. Tebbens & C.M. van der Linde (red.) 2018: *Het Maasdal tussen Eijsden en Mook. De bewoningsgeschiedenis van het Malta-tijdperk*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 60).
- Bloemers, J.H.F., 1971-1972: Archeologische kroniek van Limburg over de jaren 1969-1970, *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, 107-108, 52-54.
- Bloemers, J.H.F., 1973: Twenty-five years of ROB-research in Roman Limburg, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 23, 237-258.
- Boppert, W., 1986: Die frühchristlichen Grabungsinschriften aus der Servatiuskirche in Maastricht, in: *Sint Servaas bisschop van Tongeren-Maastricht. Het vroegste christendom in het Maasland. Handelingen van het colloquium te Alden Biesen (Bilzen), Tongeren en Maastricht*, Borgloon-Rijckel (Kunst en Oudheden in Limburg 28).
- Dam, R. van, 1988: *Gregory of Tours. Glory of the confessors*, Liverpool.
- Dijkman, W., 1999: Maastricht, in: *Mosa Nostra. De Maasvallei van Verdun tot Maastricht in de Merovingische periode. 5de – 8ste eeuw*, Namen, 46-57.
- Dijkstra, M.F.P. & J.P. Flamman 2004: *Onderweg naar gisteren. Archeologisch onderzoek naar 2000 jaar wegopbouw langs de noordzijde van het Vrijthof te Maastricht*, Amsterdam (AAC-publicaties 24).
- Dijkstra, J. & F. Timmermans 2008: *Een opgraving achter het stadhuis op de Markt te Maastricht*, Amersfoort (ADC-rapportage 1096).

152 Lavigne 1986, 21. Deze strofe is 'ontdekt' door Bèr Eggen. Het gaat hier over zuilen die van Worms (Duitsland), per schip over de Rijn en van elders met wagens tot Keulen werden gebracht en vervolgens naar Haspengouw werden getransporteerd. Het kan niet anders dan dat deze route via Maastricht heeft gelopen.

- Enckevort, H., van, J. Hendriks & M. Nicasie 2017: *Nieuw licht op donkere middeleeuwen*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 61).
- Hackeng, R., 2006: *Het middeleeuws grondbezit van het Sint Servaaskapittel te Maastricht in de regio Maas-Rijn*, Maastricht.
- Haye, R. de la, 1985: *De Bisschoppen van Maastricht*, Maastricht (Vierkant Maastricht deel 5).
- Haye, R. de la, 1986: Un héritage maastrichtois: le siège épiscopal de Liège, *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois* 98 (Mélanges Georges Hansotte), 233 - 250.
- Haye, R. de la, 2007: Lambertus laatste bisschop van Maastricht. Hubertus eerste bisschop van Luik. Hun eigentijdse levensbeschrijvingen, *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, 143, 9-66.
- Hulst, R.A., 1994: *De theateropgraving in Maastricht (1988-1989)*, Maastricht (Maastrichtse Opgravings-verslagen 1).
- Hulst, R., 1995: *Verslag van de opgraving Lage Kanaaldijk. Code 1994.MALK.13*, Maastricht (Archeologische Rapporten Maastricht, nr. 2).
- Kars, M., 2011: *A cultural perspective on Merovingian burial chronology and the grave goods from the Vrijthof and Pandhof cemeteries in Maastricht*, Amsterdam.
- Lammers, S., 1989: Medieval Christian interments in stone; monolithic sarcophagi, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 39, 377-434.
- Lauwerier, R.C.G.M., A. Müller & D. Smal (red.) 2011: *Merovingers in een villa. Romeinse villa en Merovingisch grafveld Borgharen-Pasestraat. Onderzoek 2008-2009*, Amersfoort (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 189).
- Lauwerier, R.C.G.M. & J.W. de Kort (red.) 2014: *Merovingers in een villa 2. Romeinse villa en Merovingisch grafveld Borgharen-Pasestraat. Onderzoek 2012*, Amersfoort (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 222).
- Lavigne, E., 1986: *Kroniek van de abdij van Sint-Truiden. Eerste deel: 628-1138*, Assen (Maaslandse Monografieën 43).
- Mark, R. van der, et al. 2007: *Maastricht Dominicanenkerk. Definitief Archeologisch Onderzoek*, Den Bosch/Deventer (BAAC-rapport 06.038).
- Ommeren, H.R. van, 1991: Bronnen voor de geschiedenis van Maastricht (359-1204). Deel 1: bronnen betreffende het tijdvak vanaf het jaar 359 tot en met 923, *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 127, Maastricht, 5-48.
- Panhuysen, R.G.A.M., 2005: *Demography and health in early medieval Maastricht: prosopographical observations on two cemeteries*, Amersfoort (proefschrift Universiteit Maastricht).
- Panhuysen, T., 1984: *Maastricht staat op zijn verleden*, Maastricht
- Panhuysen, T., 1991: De Sint Servaaskerk te Maastricht in de vroege middeleeuwen. Voorlopig eindverslag van de opgraving door de dienst Stadsontwikkeling Maastricht in de periode 1981-1989, *Bulletin KNOB*, 1991-1, 15-24.
- Panhuysen, T., 1996: *Romeins Maastricht en zijn Beelden* (Corpus van de Romeinse Beeldhouwkunst, Nederland, Maastricht), Maastricht/Assen.
- Panhuysen, T., 2011: Sleutelfiguren uit de vroegste geschiedenis van de Sint-Servaasabdij van Maastricht, *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 147, 9-62.
- Panhuysen, T. & P. Leupen 1990: Maastricht in het eerste millennium, in: *De vroegste stadsontwikkeling in Nederland. Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de zuidelijke Nederlanden, een archeologisch en historisch probleem*, 14e internationale colloquium, Spa, 6-8 september 1988, Brussels, 411-455.
- Panhuysen, T., P. Boyens, W. Dijkman & R. Hulst 1990: Opgravingen door het Gemeentelijk Oudheidkundig Bodemonderzoek, Maastricht, *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 126, 214-230.

- Panhuysen, T., W. Dijkman, R.A. Hulst & R.G.A.M. Panhuysen 1991: Opgravingen door het Gemeentelijk Oudheidkundig Bodemonderzoek in het jaar 1990, *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 127, 237-239.
- Panhuysen, T., W. Dijkman, R.A. Hulst & R.G.A.M. Panhuysen 1992: Opgravingen door het Gemeentelijk Oudheidkundig Bodemonderzoek in het jaar 1991, *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 128 (1992), 259-288.
- Panhuysen, T. (eindred.) met bijdragen van F. Brounen & R.A. Hulst 1995: Archeologische kroniek van Maastricht 1994, *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 131 (1995), 199-232.
- Panhuysen, T., R. de la Haye with N. Gauthier 2002: Maastricht, in: N. Gauthier et al. (eds.) 2002: *Topographie Chrétienne des sites de la Gaule des origines au milieu de VIIIe siècle*, 12, *Province ecclésiastique de Cologne*, Paris, 91-115.
- Pöppelmann, H., 2011: *Das spätantik-frühmittelalterliche Gräberfeld von Jülich*, Kreis Düren, Bonn (Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie, Band 11).
- Rensch, Th.J. van, 1983: *De Sint Martinuskerk van Wyck*, Maastricht.
- Ristow, S., 2012a: Frühes Christentum in Gallien und Germanien, in: *Christianisierung Europas. Entstehung, Entwicklung und Konsolidierung im archäologischen Befund. Internationale Tagung im Dezember 2010 in Bergisch Gladbach*, Regensburg, 73-94.
- Ristow, S., 2012b: Christliches im archäologischen Befund, in: *Studien zu Spätantike und Frühmittelalter, Wechsel der Religionen - Religionen des Wechsels, Tagungsbeiträge der Arbeitsgemeinschaft Spätantike und Frühmittelalter. 5. Religion im archäologischen Befund (Nürnberg, 27-28 Mai 2010)*, Hamburg.
- Ristow, S., 2013: Forschungsstand und Forschungsstandpunkte zu den Anfängen der christlichen Religion im Rheinland, *Rheinische Vierteljahrsblätter, Jahrgang 77*, 1-24.
- Soeters, G., 1989a: *Het grafveld in de pandhof van de Sint Servaaskerk te Maastricht*, Maastricht. (ongepubliceerde doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam).
- Soeters, G., 1989b: *Gebouwwresten in de pandhof van de Sint Servaaskerk te Maastricht*, Maastricht. (ongepubliceerde doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam).
- Theuws, F., 1988: *De archeologie van de periferie. Studies naar de ontwikkeling van bewoning en samenleving in het Maas-Demer-Schelde gebied in de vroege middeleeuwen*, Amsterdam.
- Theuws, F., 2001: Maastricht as a centre of power, in: M. de Jong & F. Theuws with C. van Rhijn (eds.), *Topographies of power in the early Middle Ages*, Leiden/Boston/Köln, 155-216.
- Theuws, F., 2003: *De sleutel van Sint Servaas. Uitwisseling, religie, identiteit en centrale plaatsen in de vroege middeleeuwen*, Amsterdam (inaugurale rede Universiteit van Amsterdam).
- Theuws, F., 2005: Drie modellen voor de ontwikkeling van het middeleeuwse Maastricht, in: R. Rutte & H. van Engen (eds.), *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht*, Hilversum, 87-122.
- Theuws, F., 2007: Where's the eighth century in the towns of the Meuse valley?, in: J. Henning (ed.), *Post-Roman towns, trade and settlement in Europe and Byzantium. Vol. 1. The heirs of the Roman West, Millennium Studien. Zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr.*, Berlin/ New York, 153-164.
- Theuws, F., 2014a: *De boer en de koning in vroeg-middeleeuws Europa*, Leiden (inaugurale rede Universiteit Leiden).
- Theuws, F., 2014b: Das mittlere Maastal. Wie es zu einem Kerngebiet des Karolingerreichs wurde, in: F. Pohle (ed.), *Karl der Grosse, Charlemagne, Orte der Macht*, Aachen, 188-197.
- Theuws, F., 2015: Cultus, bezit en macht in de vroege middeleeuwen, in: P. Tummers et al. (eds.), *Limburg een geschiedenis, (deel 1) tot 1500*, Maastricht, 171-186.

- Theuws, F. & M. Kars (eds.) 2017: *The Saint-Servatius complex in Maastricht. The Vrijthof excavations (1969-1970)*, Bonn.
- Timmers, J.J., 1971: *De kunst van het Maasland*, Assen.
- Verbeek, A., 1958: Spuren der frühen Bischofskirchen in Tongeren und Maastricht, *Bonner Jahrbücher 158*, 346-371.
- Ubachs, P. & I. Evers 2005: *Historische Encyclopedie van Maastricht*, Maastricht.
- Verwers, W., 1986: Het grafveld in de pandhof van de Sint Servaaskerk te Maastricht, een voorlopig verslag, in: H. Jenniskens et al. (eds.) 1981: *Munsters in de Maasgouw. Archeologie en kerkgeschiedenis in Limburg. Bundel aangeboden aan Pater A.J. Munsters bij zijn tachtigste verjaardag*, Maastricht (werken van het LGOG 9), 56-71.
- Weidemann, M., 1982: *Kulturgeschichte der Merowingerzeit nach den Werken von Gregors von Tours*, Mainz/Bonn.
- Werner, M., 1980: *Der Lütticher Raum in frühkarolingischer Zeit. Untersuchungen zur Geschichte einer Karolingischen Stammlandschaft*, Göttingen.
- Wetzels, E., 2017a: *Some remarks on the recordings of Gregorius of Tours, because of the interpretation concerning the mentioning of Maastricht in these recordings*, gepubliceerd op academia.edu, versie 1.1; revisie 10 augustus 2017.
- Wetzels, E., 2017b: *MERAC preliminary report on 20171115*, gepubliceerd op academia.edu, versie definitief 5 december 2017.
- Wetzels, E., 2017c: *The Maastricht late-Roman castellum concised and revisited*, gepubliceerd op academia.edu, versie 11 juli 2017.
- Wetzels, E., 2018: Frans Theuws and Maastricht: inalienable or inseparable?, in M. Kars e.a. (eds) 2018, *Rural riches and royal rags? Studies on medieval and modern archaeology, presented to Frans Theuws*, Zwolle, 161-166.
- Wilgen, L.R. van, 2015: *Archeologische opgraving en archeologische begeleiding Grote Staat 37-43 en Sporenstraat 1-3, Maastricht, Gemeente Maastricht, Heinenoord (opgravingsrapport SOB-research; proj.nr. 1771-1007)*.

ABSTRACT

The Maastricht' Vrijthof book

In 2017 Theuws and Kars published an important book on the excavations on the Vrijthof-square in Maastricht, carried out in 1969-1970. Although the conditions were harsh, the almost 50-year old documentation still offers a lot of information.

Over 450 graves of originally perhaps 1.500 graves have been documented (excluding the ca. 1.000 graves of the Saint-Servatius-complex-excavation in the fifties and eighties) as well as several settlement-traces, all dating from the period of 400-1000 AD. Most of the graves belonged to Merovingian and Carolingian graveyards. The graves were part of at least six different graveyards. Besides graveyards isolated burials existed as well. These were not only documented on the Vrijthof-square, but also elsewhere in Maastricht.

Theuws and Kars think that the different graveyards belonged to different groups or clans and that the control over these graveyards coincided with the control over early medieval Maastricht (or parts of it). During the early medieval period the first church was built around 560 AD (*magnum templum*), immediately adjacent to the Vrijthof-square, almost on top of the presumed grave of Saint Servatius, the supposed first bishop of Tongeren-Maastricht. Servatius lived, according to the legends, in the late fourth or fifth century. Although the proof of the existence of this bishop is scarce, the worshiping of Servatius was a continuous factor in the development of medieval Maastricht since the second half of the sixth century. Today the church of Servatius still stands on the same slope where its predecessor was built 1450 years ago.

Het historisch dossier van de heilige Amandus

Régis de la Haye

Gedenkt uw leiders, die u het eerst het Woord van God verkondigd hebben. Haalt u weer hun leven en de afloop van hun leven voor de geest; neemt een voorbeeld aan hun geloof.

Brief aan de Hebreëën 13,7

In zijn boek *Histoire de l'Église en Belgique* constateert de kerkhistoricus Édouard de Moreau, wanneer hij spreekt over de H. Amandus, dat er over geen andere heilige in België uit de merovingische tijd zoveel historische bronnen beschikbaar zijn.¹ Genoemde auteur heeft met zijn boek *Saint Amand. Apôtre de la Belgique et du nord de la France* in feite het standaardwerk over Amandus geschreven, bovendien later nog aangevuld met enkele publicaties. Amandus, een van de grote mannen uit de zevende eeuw, de “*eeuw der heiligen*” naar de uitdrukking van Léon van der Essen,² is inderdaad goed gedocumenteerd, niet alleen in zijn levensbeschrijvingen, zijn *vitæ*, maar ook dank zij enkele eigentijdse historische teksten die aanvullende informatie geven.

Nu is algemeen bekend dat vroeg-middeleeuwse levensbeschrijvingen van heiligen (*vitæ*) geen biografieën zijn in de moderne betekenis van het woord. Het zijn teksten die over een heilige zijn geschreven, voornamelijk voor gebruik in de liturgie tijdens de lezingdienst van de Nocturnen, of voor particulier gebruik als stichtende verhalen. Ze zijn dus niet bedoeld als historische verslaglegging, en moeten dan ook als zodanig gelezen worden. Vaak beperkt een groot deel van de inhoud van heiligenlevens zich tot stijlfiguren, letterlijke kopieën uit andere heiligenlevens (met andere woorden plagiaat), gemeenplaatsen (in de vakliteratuur *topoi* genoemd, dat wil zeggen verhalen die identiek ook in andere heiligenlevens voorkomen), standaard deugdcatalogen, dito stichtende moraliserende verhalen, en etiologieën (verzonnen verhalen om een bestaande situatie te verklaren). Maar afgezien daarvan heeft de auteur wel degelijk de bedoeling om eerlijke informatie te verschaffen over de levensloop

van de heilige. Die (soms karige) zakelijke informatie zal de historicus kritisch moeten waarderen.³ Ook de *vita* (levensbeschrijving) van Amandus, weliswaar geschreven kort na zijn dood, bevat vele onjuistheden en fouten en lijdt aan de gebruikelijke kwalen van heiligenlevens.

Van de meeste heiligen uit de merovingische periode beschikken wij slechts over een *vita*. In het geval van de H. Amandus kan de historicus de zakelijke informatie uit de *vita* tenminste gedeeltelijk verifiëren of aanvullen dankzij andere teksten, zoals *vitæ* van andere heiligen die Amandus ontmoet hebben, maar ook dankzij enkele oorkonden. De kwaliteit van de overlevering van de teksten is vooral te danken aan de goede archiefvorming van de door Amandus gestichte abdij van Sint-Amandes-Eaux, die in de hoge Middeleeuwen het geschreven erfgoed zorgvuldig heeft beheerd. Bij elkaar vormen al deze teksten het historisch dossier van de H. Amandus. En Amandus is daarmee wellicht de best gedocumenteerde heilige uit de zevende eeuw.

Om een en ander goed te kunnen volgen, zal allereerst de kerkhistorische context van de zevende eeuw geschetst moeten worden, voornamelijk met het oog op de bijzondere werkwijze van de zogenaamde iers-schotse missionarissen, die als missionaris-monniken en geloofsverkondigers vanuit de Britse eilanden naar Europa trokken. Hun spiritualiteit en hun levensstijl zijn sterk beïnvloed door het kloosterleven volgens de Regel van de H. Columbanus.

Hoewel geboren in het huidige midden-Frankrijk koos Amandus, na enkele jaren van geestelijke zoektocht, voor het columbaans ideaal van de reizende monniken tevens missio-

1 “Sur aucun saint de la Belgique à l'époque mérovingienne nous ne possédons autant de sources de renseignements”, E. de Moreau, *Histoire de l'Église en Belgique*, t. I (Bruxelles 1945), p. 79. – Het standaardwerk over de H. Amandus is: Édouard de Moreau, *Saint Amand. Apôtre de la Belgique et du nord de la France* (Louvain 1927); aan te vullen met: Édouard de Moreau, “La Vita Amandi prima et les fondations monastiques de S. Amand”, in: *Analecta Bollandiana*, tome XXVII, Mélanges Paul Peeters (1949), p. 447-464.

2 Léon van der Essen, *Le siècle des saints* (Bruxelles 1942).

3 Hippolyte Delehaye, *Cinq leçons sur la méthode hagiographique*. Subsidia Hagiographica, 21 (Bruxelles 1934).

Standbeeld van de H. Amandus in Saint-Amand-les-Eaux, door Bernard en Carole Sellier, onthuld en ingezegend op zaterdag 7 februari 2004.

narissen, die er niet voor terugdeinsden de moeilijkste uitdagingen aan te gaan. De levensloop van Amandus zal dus geschetst worden aan de hand van zijn *vita*, zijn levensbeschrijving.

Deze biografie zal bij enkele gebeurtenissen uit Amandus' leven aangevuld worden met andere teksten, gegevens uit andere bronnen die over dezelfde gebeurtenissen spreken.

Uit het aldus samengestelde dossier zal blijken dat Amandus binnen de toenmalige Gallische kerk meer impact heeft gehad dan men van een eenvoudige missionaris zou verwachten. Hij heeft vele streken in West-Europa doorkruist. Hij heeft meer dan dertig bisschoppen van Gallië persoonlijk gekend, en kreeg zelfs van paus Martinus I een belangrijke opdracht. De door hem gestichte abdij werd in later eeuwen een eminent cultureel centrum.

En nog opmerkelijker is zijn voortleven in geschiedschrijving en liturgie. Want niet zozeer als heilige missionaris-bisschop of als klooster-

stichter is Amandus in Europa bekend gebleven, maar, blijkens de vermeldingen in liturgische bronnen, vooral als bisschop van Maastricht. Dit is opmerkelijk omdat zijn Maastrichts episcopaat slechts een kort intermezzo in zijn leven was, bovendien een periode waaraan Amandus minder goede herinneringen aan kan hebben bewaard. En nog opmerkelijker is, dat hij in liturgische bronnen wordt vermeld in landen waar hij nooit geweest is, zoals Polen, Zweden, Denemarken of Spanje.

Missieland

In de zevende eeuw was West-Europa voor de Kerk nog grotendeels missiegebied. Kerkelijke structuren die teruggaan tot de Late Oudheid bestonden vooral in de zuidelijke delen van Europa, langs de Middellandse Zee. Zoals te zien is in kerkelijke bronnen, voornamelijk de lijsten van deelnemers aan concilies en synodes, ontstonden er vanaf de vierde eeuw in Gallië steeds meer bisschopssteden, volgens een bewe-

ging die van zuid naar noord verschoof. In het noorden van Gallië werden er in het begin van de zevende eeuw, bij het Concilie van Parijs van 614, slechts twee bisschopssteden genoemd: Tongeren/Maastricht en Keulen.

Bovendien was het christendom, en waren daarmee de kerkelijke structuren, in de meer noordelijke delen van Europa vooral aanwezig in de grote Romeinse steden. Doorgaans werd voor de kerkelijke organisatie gemakshalve de bestuursstructuur van de Romeinse overheid overgenomen. In Gallië vestigde de bisschop zich bij voorkeur in de *civitas*, de hoofdstad van de provincie, en de provincie werd daarmee doorgaans ook bisdom.⁴ Het platteland kwam pas geleidelijk in beeld, zelfs in midden-Gallië waar bisschop Martinus van Tours († 397), nog moest constateren dat er voordat hij bisschop werd slechts zeer weinigen het christelijk geloof hadden aangenomen.⁵ Missionering was voornamelijk het werk van bisschoppen, die allereerst hun zending richtten op het omringende platteland, en daarna op de aan hun bisdommen grenzende streken. Bisschop Victricius van Rouen († ca. 407) ging daarom als missionaris het geloof verkondigen bij de Morini, “aan het einde van de wereld in het gebied van de Morini, dat geslagen wordt door de wilde golven van de brullende Oceaan”, en bij de Nervii, “in de verste streek van het kustgebied van de Nervii”.⁶

Vanaf de zesde eeuw ontstonden echter nieuwe initiatieven van missionering, in een land dat in de kerkgeschiedenis pas in de vijfde eeuw in beeld is gekomen, namelijk Ierland. Ierland is nooit door de Romeinen bezet geweest, dus nooit geromaniseerd, en heeft niet de burgerlijke organisatie van de *civitates* gekend, noch de daaruit afgeleide kerkelijke organisatie in bisdommen. Het land werd gekerstend, niet zoals op het Europese continent op

initiatief van bisschoppen vanuit bisdommen, maar door monniken, in het begin vanuit het klooster Armagh, gesticht door de H. Patrick (†461). Ierland heeft zodoende een kerkelijk organisatiepatroon ontwikkeld waarvan de kloosters de centra waren. Door deze organisatie ontstond een originele monastieke spiritualiteit, die tegelijk een spiritualiteit van reizigers was. Ierse monniken waren *peregrini*, pelgrims, hun ideaal was de *peregrinatio pro Christo*, het pelgrimeren voor Christus. Het was dus een andere vorm van kloosterleven dan bij de benedictijnen op het Europese vasteland, waar de regel van de *stabilitas loci* gold, die betekende dat de monnik zijn leven lang moest blijven in het klooster waar hij ook was ingetreden.

De columbaanse spiritualiteit

Eén van de belangrijkste vertegenwoordigers van deze traditie was de Ierse monnik Columbanus. Geboren ca. 540 uit een aanzienlijke familie, werd hij twintig jaar lang in Bangor als monnik gevormd in een ruig en ascetisch leven, met streng vasten, lange gebedstijden en lichamelijke straffen.

Het columbaans monnikenleven was sober, streng en hard. Gehoorzaamheid, stilzwijgen, armoede, versterving bepaalden het leven van de monnik, met zware straffen en zelfs lijfstraffen voor wie in de fout ging: stokslagen, vasten op water en brood, psalmen reciteren. Dat het langste hoofdstuk van de Regel van Columbanus een lange lijst van strafbepalingen was, zegt al voldoende.⁷ En het is opmerkelijk dat in de levensbeschrijving van Amandus het enige incident binnen de door hem gestichte kloostergemeenschap van Elnone (Saint-Amand-les-Eaux) juist een geval van ongehoorzaamheid aan vader abt betrof. Uiteindelijk gingen veel kloosters uit de columbaanse traditie naast hun

4 Luce Pietri, 'La Gaule et la Bretagne', in: *Histoire du Christianisme*, t. II (Paris 1995), p. 834.

5 Sulpice Sévère, *Vita sancti Martini*, 13,9, in: *SC* 133, p. 282-283.

6 Paulinus van Nola, *Epistula XVIII*, § 4-5, in: *Fontes Christiani*, Band 25,2, p. 412-419.

7 Regel van Columbanus, in: *PL* 80, col. 209-221.

eigen Regel ook de Regel van Benedictus volgen, omdat deze veel humaner, gematigder, beter praktisch toepasbaar en vollediger was, vooral voor hetgeen ontbrak aan de Regel van Columbanus, met name de dagorde en de gebedstijden. Zo staat het ook te lezen in de Levensbeschrijving van de H. Salaberga († 665): “*Er kwamen steeds meer gemeenschappen, onder de Regel van Benedictus en van Columbanus, op het platteland, in de dorpen, de stadjes, de vestingen en zelfs in de diepten van de woestijn*”.⁸

Dank zij de vrije keuze van de abt verwierpen de kloosters onafhankelijkheid en autonomie, en daarmee ook een meer afstandelijke positie ten opzichte van de bisschoppen. Deze “columbaanse hervorming” staat daarmee model voor de exemptie van de kloosters, die in de tiende-elfde eeuw een van de beginselen zou gaan worden van de Gregoriaanse klooster- en kerkhervorming.⁹

Columbanus vertrok uit zijn klooster in Bangor als ‘pelgrim voor Christus’, stak de Oceaan over en doorkruiste vanuit Bretagne West-Europa, en stichtte in de Vogezen drie kloosters, Annegray, Luxeuil, en Fontaine.¹⁰ Omdat hij het gebrek aan moraliteit aan het hof van de merovingische koning bekritiseerde, werd hij door Diederik II (koning van Bourgondië vanaf 595, koning van Austrasië van 612 tot 613) uit Luxeuil verbannen. Bij dit conflict ontving Columbanus – het zij terloops opgemerkt, maar het verklaart ook zijn latere kritische houding ten opzichte van de diocesane clerus – weinig steun van de kant van de bisschoppen.¹¹ Als kerkhervormers moesten

de columbaanse missionarissen het immers vaak opnemen tegen tenminste een deel van de clergé die passief zo niet vijandig was.¹² In dit licht moet men misschien het eigenaardige verhaal in de levensbeschrijving van Amandus lezen, die het doelwit werd van een poging tot moord door dienaars van een bisschop. Blijkbaar was een dergelijk verhaal in een heiligenleven voor de toenmalige lezer niet schokkend... Er waren binnen de geestelijkheid inderdaad veel misstanden, priesters die zich onttrokken aan het gezag van de bisschop, anderen leefden in armoede, sommigen waren gehuwd, vaak waren ze slecht opgeleid. En er waren bisschoppen die door omkoperij hun ambt hadden gekregen. De besluiten van de merovingische concilies van de zesde en de zevende eeuw geven door hun verbodsbepalingen een duidelijk beeld van die misstanden.¹³ En ook in Maastricht kreeg Amandus conflicten met de plaatselijke clerus.

Gedurende zijn ballingstocht (zie de kaart), verbleef Columbanus in Tours, waar hij wellicht Amandus heeft ontmoet. Hij reisde vervolgens via Soissons, Parijs en Meaux, waar hij in Ussy te gast was bij Autharius, de vader van enkele hoge functionarissen die een rol zouden gaan spelen in de Frankische kerk, zakte daarna vanaf Koblenz de Rijn af, en verbleef enige tijd in Bregenz, aan het meer van Konstanz, waar zijn leerling Gallus later de naar hem genoemde abdij Sankt Gallen zou stichten. Tenslotte trok Columbanus de Alpen over en stichtte in Italië de abdij Bobbio, waar hij op 23 november 615 zou komen te overlijden.¹⁴

8 Vita Salabergæ, c. 7, in: AA.SS. OSB, t. II, p. 407.

9 Jean Heuclin, *Hommes de Dieu et fonctionnaires du roi en Gaule du Nord du Ve au IXe siècle (348-817)* (Villeneuve-d'Ascq 1998), p. 173-174.

10 Luxeuil, abdij Saint-Pierre (Frankrijk, dep. Haute-Saône, arr. Lure); Annegray, dochterklooster van Luxeuil (Frankrijk, dep. Haute-Saône, arr. Lure, canton Faucogney, gemeente La Voivre); Fontaine-lès-Luxeuil, priorij Notre-Dame (Frankrijk, dep. Haute-Saône, arr. Lure, canton Saint-Loup).

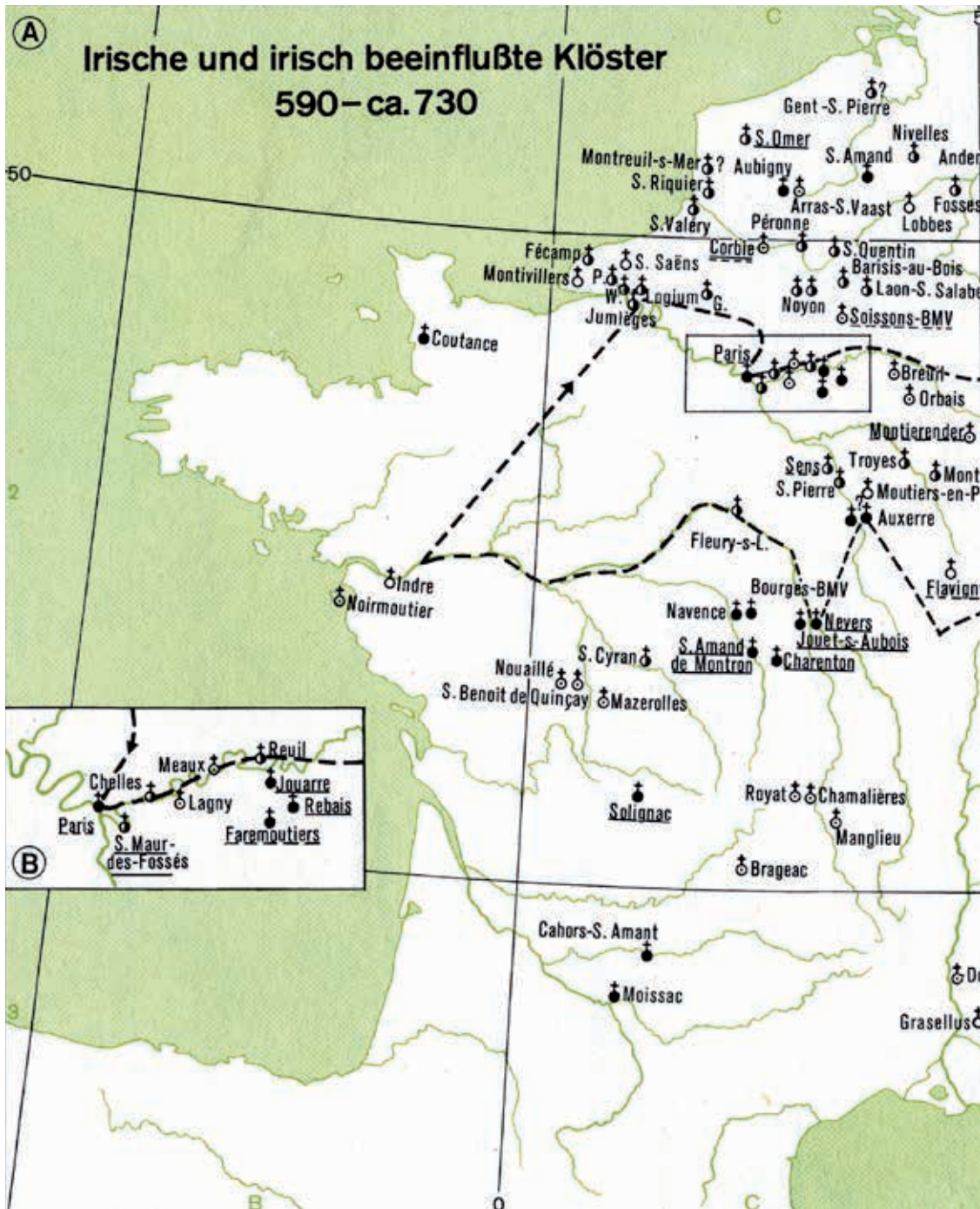
11 Heuclin, *Hommes de Dieu*, p. 102-104.

12 Heuclin, *Hommes de Dieu*, p. 185-187.

13 Zie de publicaties van de Gallische concilies in: SC 353 en 354.

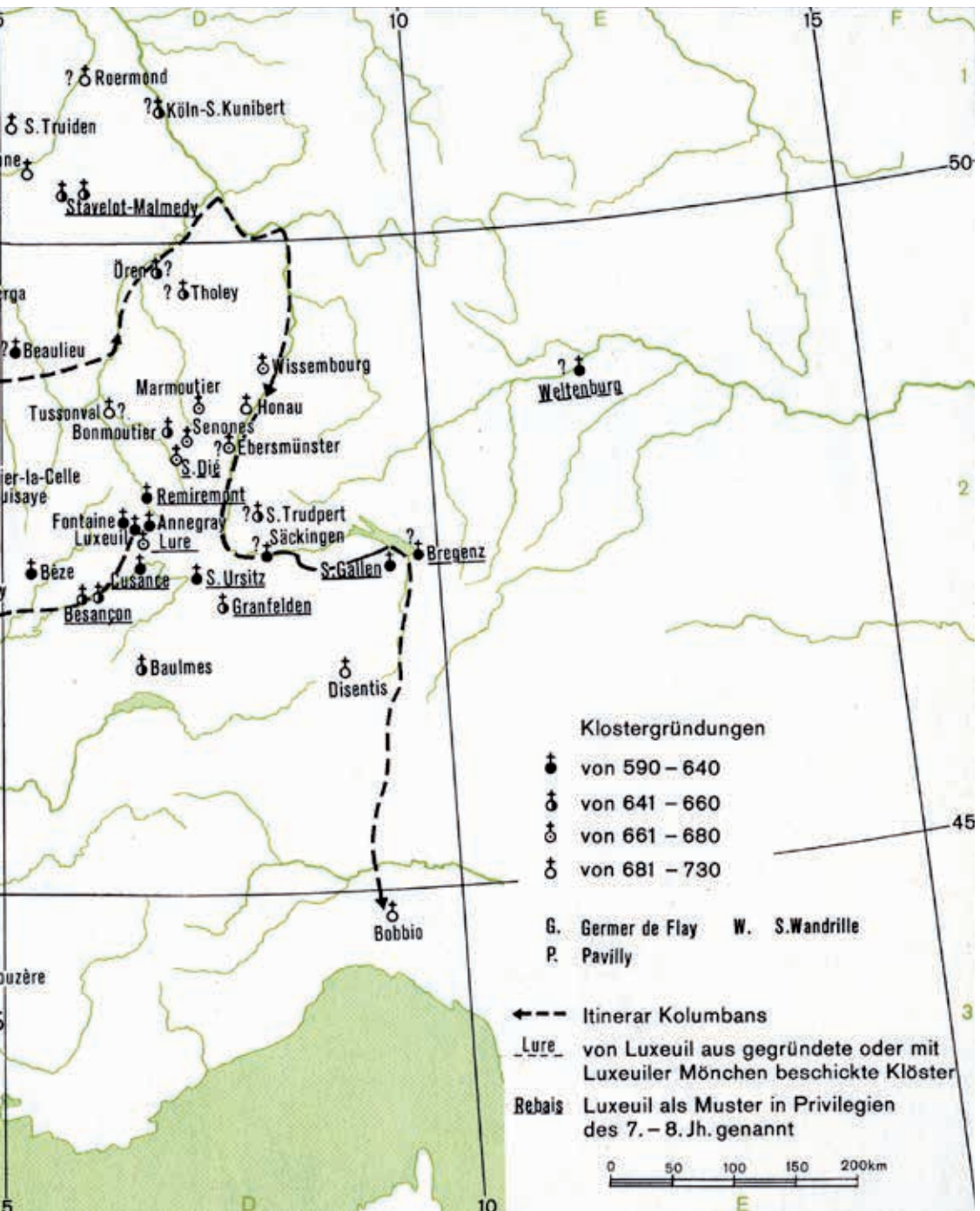
14 Bobbio, abdij Petrus en Paulus (Italië, provincie Piacenza).

Kaart van de Ierse en Iers beïnvloede kloosters. Tevens het tracé van de reis van Columbanus vanuit Luxeuil naar Bobbio. Kaart bewerkt naar: Hubert Jedin, Kenneth Scott Latourette, Jochen Martin, *Atlas zur Kirchengeschichte* (Freiburg im Breisgau 1970), p. 25.

De Ierse monniken werkten op het Europees vasteland volgens de “Iers-Schotse methode”. Hun monnikenleven was missionair. Dit ideaal werd overigens al snel overgenomen door een nieuwe generatie van monniken-missionarissen op het Europese vasteland, in het bijzonder de Aquitaniërs. Dat waren bijvoorbeeld Remaculus, die zich vestigde in Stavelot, en Amandus die zijn klooster stichtte in Elnone, waaromheen zich de stad ontwikkelde die heden zijn naam draagt: Saint-Amand-les-Eaux.¹⁵

Toch begon ook geleidelijk vanuit de bisdommen een meer systematische kerstening van het platteland. Vanuit de Romeinse erfenis was de merovingische kerk nog geschoeid op een stedelijk model. Bovendien waren de bisschoppen soms te zeer afhankelijk van de politieke macht. Missionarissen die op het platteland het geloof verkondigden, troffen daar nog veel animistisch bijgeloof aan, zoals de verering van bomen en bronnen, en zelfs hardnekkige restanten van de Romeinse religie.¹⁶ De missionering bleek niet eenvoudig. Amandus zelf zou het aan den lijve ervaren in Gent, waar hij door de Gentenaren in de Schelde werd gegooid. Dergelijke verhalen treffen we ook aan bij Martinus van Tours, Eligius van Noyon, Leodegarius van Autun, en later nog bij Lambertus en Hubertus van Maastricht-Luik.

Bronnen voor de levensbeschrijving van Amandus

De belangrijkste bron over de levensloop van de H. Amandus, zijn *Vita Prima* of ‘oudste levensbeschrijving’, werd vroeger toegeschreven aan Baudemundus, de schrijver van het Testament van Amandus, maar is in werkelijk-

heid opgesteld door een onbekende clericus, die Amandus niet persoonlijk gekend heeft.¹⁷ Hij schreef enige tijd na de dood van Amandus, in het begin van de achtste eeuw. De oudste manuscripten zijn van midden negende eeuw. De auteur beschikte echter niet over de documentatie van de *Vita Antiqua* (zie hierna), en hij lijkt ook niet altijd goed geïnformeerd. Zo weet hij niet door wie en waar Amandus bisschop gewijd was, hij weet ook niet waar Amandus verbleef toen hij door koning Dagobert verbannen was. Bepaalde zaken uit het leven van Amandus, die uit andere bronnen historisch bekend zijn, vermeldt hij niet, zoals de brief van paus Martinus I aan Amandus, de wijding van de kerk van Rebais, de stichting van de kloosters in Barisis en Nijvel, en zelfs de stichting van Amandus’ eigen klooster Elnone (Saint-Amand-les-Eaux), en het Testament van Amandus. Zijn bron was een mondelinge traditie. Een enkele keer geeft hij de naam van een informateur, bijvoorbeeld Bono of Erchengisilus. Zijn geografische informatie is exact wanneer het verhaalde zich afspeelt binnen de bisdommen Bourges of Noyon, maar wordt onnauwkeurig of zelfs foutief zodra de feiten zich buiten deze bisdommen afspeelen. Hij kende persoonlijk enkele slaven die vrijgekocht waren door Amandus, en die later bisschop, priester of abt waren geworden. Hij noemt bij name enkele persoonlijkheden die een rol hebben gespeeld in het leven van Amandus, zoals Acharius, bisschop van Noyon.

Toch mogen we niet al te kieskeurig zijn: de biografie van Amandus is een uitzonderlijk historisch document, op voorwaarde dat men het, zoals alle heiligenlevens uit deze tijd, met de

15 Saint-Amand-les-Eaux (Frankrijk, departement Nord, arrondissement Valenciennes).

16 Zie bijvoorbeeld in de levensbeschrijving van Eligius, bisschop van Noyon: *Vita Eligii*, lib. II, c. 16, in: MGH, SRM IV, p. 705-708, of de synode van Estinnes in Henegouwen in 743: *Indiculus*, hs. Vaticaan, Palatina 577, f. 7, in: MGH, Legum Sectio II, *Capitularia regum francorum*, I, *Capitularia Merovingica*, p. 222-223.

17 BHL 332. – De tekst van de *Vita Prima* is overgeleverd in verschillende handschriften, voornamelijk uit de negende en de twaalfde eeuw. Wij volgen de tekstuitgave van de *Monumenta Germaniæ Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum*, V, p. 395 - 449; de tekst staat tevens in de *Acta Sanctorum*: AA.SS. Feb., I, p. 848-854; in de *Acta Sanctorum Belgii selecta*, t. IV (Bruxelles 1787), p. 244 - 258; en in de AA.SS. OSB, II, p. 712 - 719. Wij volgende nummering van de hoofdstukken naar de tekstuitgave van de MGH.

gebruikelijke prudentie leest, dat wil zeggen dat men attent moet blijven op plagiaat, verhalen die ook over andere heiligen verteld worden, en op wonderverhalen die ook wel aan andere heiligen worden toegeschreven.

Tot voor kort werd deze *Vita Prima* beschouwd als de oudste biografie van Amandus. Maar in 1976 ontdekte J. Riedmann in Innsbruck in een manuscript een blad met een fragment van een biografie van Amandus dat nog onbekend was, uit de regio Sankt-Gallen of zuid-west Duitsland, op paleografische grond te dateren in de achtste eeuw. Dit fragment van een levensbeschrijving van de H. Amandus, dat dus wellicht dateerde van vóór de *Vita Prima*, kwam bijna woordelijk overeen met de overeenkomstige passage uit het Leven van de H. Amandus in deel 4 van het geschrift *Speculum Sanctorale* van Bernardus Guido (Bernard Gui), uit het begin van de veertiende eeuw.¹⁸ Deze tekst heeft men altijd beschouwd als een ingekorte versie van de biografie van Amandus, en bovendien minder betrouwbaar omdat niet bekend is welke bron de auteur heeft gebruikt. Door de ontdekking in Innsbruck komt deze tekst in een nieuw licht te staan. Immers, de tekst uit het *Speculum Sanctorale* waarvan het fragment van Innsbruck een restant is, is blijkbaar de transcriptie van een *Vita* die ouder is dan de *Vita Prima*. Deze tekst, die van de onderzoekers Verhulst en Declercq de benaming *Vita Antiqua* kreeg, is blijkbaar één van de bronnen van de *Vita Prima*.¹⁹ De tekst is korter dan *Vita Prima*, maar heeft dezelfde chronologische opbouw, hoewel er enkele opmerkelijke uitzonderingen zijn, zoals de doop van Sigebert III in 630/631,

die door de *Vita Antiqua* gedateerd wordt ten tijde van koning Dagobert I (625-639), maar door de *Vita Antiquissima* pas na het episcopaat van Amandus in Maastricht (649-651), hetgeen natuurlijk onmogelijk is. Een andere fout in de chronologische opbouw betreft de stichting van een klooster, die de jaloezie opwekte van een niet te identificeren bisschop, een stichting die volgens de *Vita Prima* had plaatsgevonden ten tijde van koning Childerik II (662/673-675), maar volgens de *Vita Antiquissima* ten tijde van koning Sigebert III (630/631-656).

Enkele verhalen uit de *Vita Antiqua* zijn niet overgenomen in de *Vita Prima*, zoals de geboorte van Amandus in de streek Herbauges, zijn verblijf in Tours vóór zijn verblijf in Bourges, de terugkeer van Amandus uit Rome met Bijbels en handschriften, het relaas van de oversteek van het Nauw van Calais om de Saksen te evangeliseren waarop de *Vita Prima* slechts vaag toespelt (hij werd “uit het koninkrijk verbannen”). Het is niet duidelijk waarom de schrijver dit alles niet overgenomen heeft.

De schrijver van de *Vita Antiqua* moet een clericus geweest zijn uit de omgeving van Bourges of Tours, die de tekst schreef vóór 714, aangezien hij Bourges situeert in het land van de Burgonden, hetgeen slechts van toepassing kan zijn vóór 714.²⁰

18 Tekst in: A.A.S.S. Febr., I, col. 854-855; PL 87, col. 1267 - 1272; A.A.S.S. Belgii, t. 4, p. 258-262. Wij volgen de nummering van de hoofdstukken van de *Vita Antiqua* naar de tekstuitgave van de *Patrologia Latina*.

19 Josef Riedmann, 'Unbekannte frühkarolingische Handschriftenfragmente in der Bibliothek des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum', in: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 84 (1976), p. 262-289. – Adriaan Verhulst, Georges Declercq, 'L'action et le souvenir de saint Amand en Europe centrale. À propos de la découverte d'une *Vita Amandi antiqua*', in: *Aevum inter utrumque. Mélanges offerts à Gabriel Sanders, professeur émérite à l'Université de Gand, publiés par Marc Van Uytfaenge et Roland Demeulenaere* (Steenbrugge - Den Haag: 1991 = *Instrumenta Patristica*, 23), p. 513.

20 A. Verhulst, G. Declercq, *L'action et le souvenir de saint Amand*, p. 513-514.

Amandus' levensloop

Intrede in het klooster op het eiland Yeu

Amandus werd tegen het einde van de zesde eeuw geboren in Aquitanië, “niet ver van de oever van de Oceaan”, zoals de auteur van zijn eerste levensbeschrijving zonder verdere details vermeldt. In de streek Herbauges (zie de kaart), zo vult de *Vita Antiqua* aan. Zijn ouders heetten Serenus en Amantia.

Amandus was nog een jongeman toen hij de zee overstak naar het eiland Yeu, niet ver van de Franse kust,²¹ waar hij intrad in het Sint-Hilariusklooster. Daar plaatst de biograaf zijn eerste wonder: op één van zijn wandelingen trof hij een slang van een ontzagwekkende grootte. Hij maakte een kruisteken, gaf de slang opdracht te verdwijnen, en de slang heeft zich daarna nooit meer op het eiland vertoond.

Amandus in Tours

Daarna verbleef Amandus in Tours, in de basiliek van de H. Martinus. In Tours heeft hij wellicht Columbanus ontmoet, die kort daarvoor uit Luxeuil verbannen was door koning Diederik II, wie hij zijn zedeloos leven verweeten had. Heeft die ontmoeting met Columbanus zijn roeping bepaald? Amandus nam in ieder geval het besluit nooit meer naar zijn geboortestreek terug te keren, maar zijn leven door te brengen in *peregrinatione* (‘op pelgrimage’), zoals de Latijnse tekst van zijn levensbeschrijving uitdrukkelijk zegt. Toen Amandus zijn gebed beëindigd had, stond hij op en ontving hij de tonsuur. Zijn roeping was nu duidelijk, hij zou een reizende monnik worden.

Kluizenaar in Bourges (jaren 610)

Nadat hij van de abt van Sint-Martinus in Tours de zegen had ontvangen, ging hij naar Bourges. Het gebeuren speelde zich af in de jaren 610. Paradoxaal koos Amandus, die toch uit Tours was vertrokken voor een leven als reizende missionaris, voor een bestaan als kluizenaar. Hij werd in Bourges ontvangen door bisschop Austrigilis, en door diens aartsdiaken Sulpicius, de latere bisschop van Bourges.²² Hij liet zich opsluiten in een kluis, tegen de stadsmuur dicht bij de kathedraal van Bourges, en leefde daar gedurende vijftien jaar, en, zo schrijft zijn biograaf, “onthield zich volledig van wijn en bier”.

Pelgrimstocht naar Rome (jaren 620)

Maar plotseling kwam de reislust weer terug. In de jaren 620 ging Amandus, met een reisgezel die helaas niet genoemd wordt, op pelgrimstocht naar Rome. Daarmee sloot hij aan bij de oude Iers-Schotse monastieke traditie. De merovingische kerk had weinig contacten met de paus, de Ieren des te meer. Het pelgrimeren naar Rome was immers een vaste traditie bij Ieren en columbanen. Zij ondernamen regelmatig de reis naar het graf van Petrus, zo mogelijk om daarbij de bisschopswijding uit handen van de paus te ontvangen.

Die pelgrimstocht naar Rome betekende voor Amandus de meest radicale wending in zijn leven. Toen hij naar Rome ging, was hij nog een onbekende pelgrim, die door de wachters van de Sint-Pieter zonder pardon bij sluitingstijd de kerk werd uitgezet. Maar hij kwam uit Rome terug als monnik-missionaris. Zijn biograaf schrijft de nieuwe oriëntatie toe aan de verschijning van de H. Petrus, die hem opdracht gaf terug te keren naar Gallië om het Evangelie te prediken.

21 Ile d'Yeu (departement Vendée, arrondissement Les Sables-d'Olonne, cantonshoofdplaats).

22 Sulpicius, bisschop van Bourges van vóór 626 tot 647 (liturgische feestdag op 29 januari). - Austrigilis, bisschop van Bourges († ca. 620, liturgische feestdag op 20 mei).

De ouders van Amandus (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 53).

Amandus komt aan op het eiland Yeu om daar monnik te worden (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 53).

De jonge Amandus verjaagt de slang (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 54v).

Amandus ontvangt in Tours de tonsuur (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 55).

Wijding tot predikbisschop (late jaren 620)

Terug in Gallië, “enkele dagen later”, zo zegt zijn biograaf, wordt Amandus, daartoe gedwongen door de koning en de bisschoppen, tot bisschop gewijd, en begon hij bij de heidenen het Evangelie te prediken. Amandus werd op Ierse wijze een reizende bisschop, bisschop zonder zetel, *episcopus ad predicandum* (‘predikbisschop’). De biograaf zegt echter niet welke bisschop hem gewijd heeft, en ook niet waar hij het geloof heeft gepredikt, en de *Vita Antiqua* vermeldt zelfs niet zijn bisschopswijding ...

Hij kocht ook slaven vrij, en zorgde voor hen voor een goede opleiding. Daarmee worden waarschijnlijk Angelsaksische slaven bedoeld, die ook in Rome op de slavenmarkt werden aangeboden. We weten dat paus Gregorius de Grote er slaven kocht, die hij daarna liet opleiden, zoals de latere Augustinus van Canterbury, missionaris van Engeland. Amandus was in de zevende eeuw niet de enige die slaven vrijkocht. Bercharius bijvoorbeeld, oud monnik van Luxeuil en abt van Hautvillers,²³ tijdgenoot van Amandus († 696) en evenals hem Aquitaniër, had in het bisdom Châlons-sur-Marne twee kloosters gesticht bevolkt met vrijgekochte slaven, namelijk Montier-en-Der voor mannen, en Puellémontier voor vrouwen.²⁴

Pelgrimsreis naar Rome

Om een onbekende reden ondernam Amandus daarna nogmaals een reis naar Rome. Hij ging met enkele priesters als reisgezellen, en werd ontvangen werd door de paus. Na zijn bezoek keerde hij terug met Bijbelhandschriften en theologische tractaten.

De terugreis moet bewogen zijn geweest, want de biograaf van de *Vita Prima* vertelt daarover twee wonderen, één in Civitavecchia, een

stad ten noorden van Rome aan de kust, en een ander op volle zee, waaronder een storm die veel lijkt op Jonas’ oud-testamentische belevenissen en op de woelige nieuw-testamentische scheepvaart van Jezus en zijn apostelen op het meer van Galilea (Marcus 4,35-40): “*Er kwam plotseling een storm op. Ze begonnen alles wat ze op het schip hadden in zee te gooien, het voedsel, de bagage, en zelfs de uitrusting van de boot. Ze deden wat ze konden om de vaste oever te bereiken, maar tevergeefs. Het schip werd heen en weer geslingerd op de golven. Ze hadden alle hoop verloren om te ontkomen aan schipbreuk. Toen namen de matrozen hun toevlucht tot de dienaar Gods, Amandus, en vroegen hem om tot de Heer te bidden, zodat zijn gebed hen zou bevrijden van het dreigende gevaar. De man Gods sprak hen rustig moed in. Hij spoorde hen aan vertrouwen te hebben en zich over te geven aan de barmhartigheid van God. De matrozen, vermoed van hun inspanningen, legden zich overal neer en sliepen in. Gezeten op de steven van het schip, rustte hij uit. Toen verscheen hem plotseling de heilige Petrus, die aan de steven van het schip voorbijging, en hem aanmoedigde en hem rustig toesprak: “Vrees niet, Amandus, jij zult niet vergaan, evenmin als zij die met jou zijn”. En al snel ging op het woord van Petrus de storm liggen en werd het volledig rustig. In de ochtend kwamen allen die met de man Gods op de boot waren behouden en wel aan land”.*

Missionering in Vlaanderen (630/640)

In diezelfde tijd, zo verhaalt ons zijn biograaf, trok Amandus door steden en bisdommen, en hoorde hij van een streek aan de Schelde, waar de bewoners bomen en afgodsbeelden aanbaden. Geen priester durfde er naar toe te gaan om het woord van God te verkondigen. Voordat Amandus daar ging missioneren, stelde hij zich onder de bescherming van Acharius, bisschop van Noyon en oud-monnik van Luxeuil, dus

23 Hautvillers (dep. Marne, arr. Reims, c. Ay).

24 Montier-en-Der (dep. Haute-Marne, arr. Saint-Dizier, cantonale hoofdplaats); Puellémontier (dep. Haute-Marne, arr. Saint-Dizier, canton Montier-en-Der). — Zie zijn levensbeschrijving in: AA.SS. Oct., VII, p. 986-1031; AA.SS.Ben., II, p. 831 - 861.

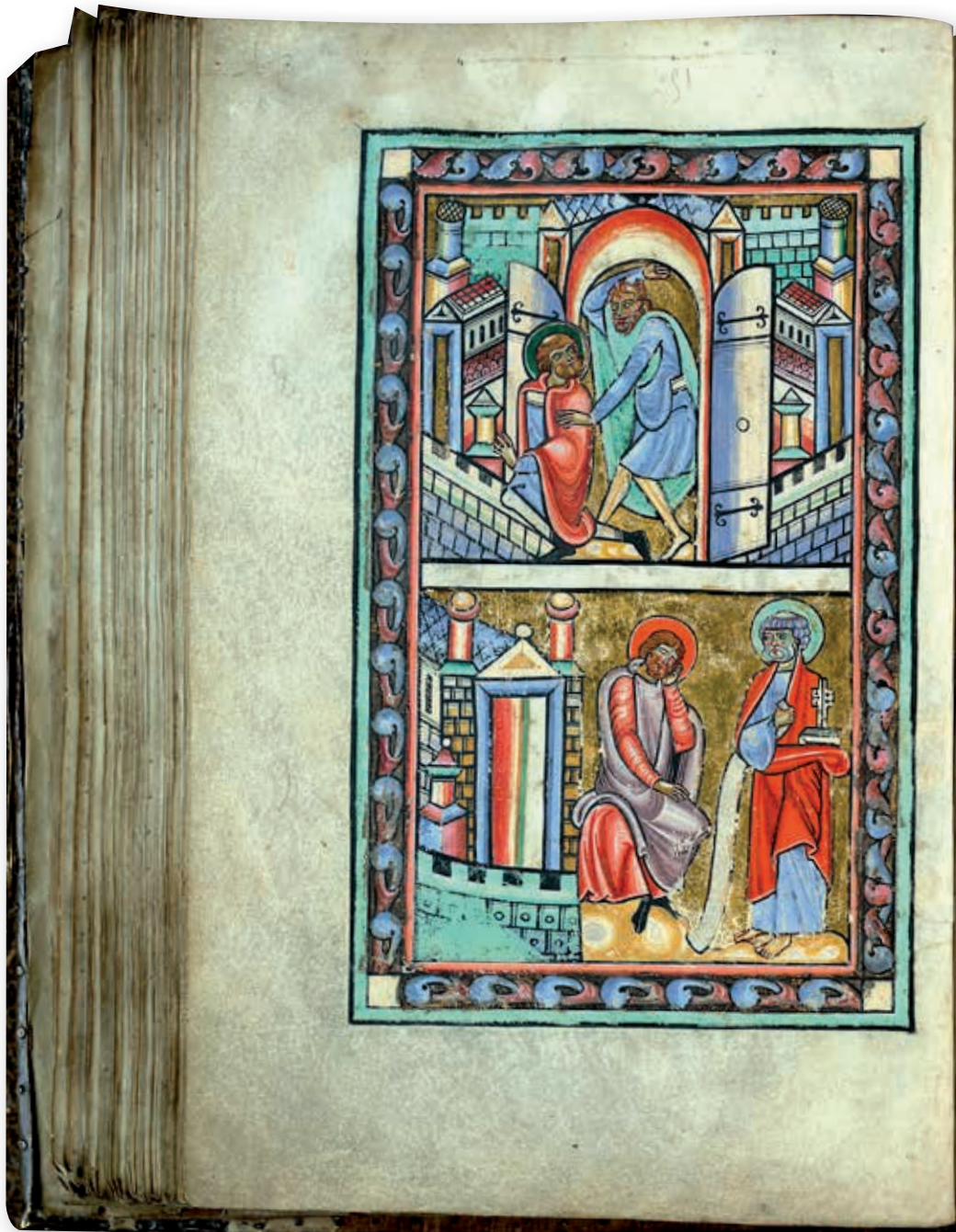
De bisschoppen Austrigilis en Sulpicius herbergen Amandus als kluizenaar (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 55).

doordrongen van de columbaanse spiritualiteit (626/7-637/8). Hij stelde hij zich ook onder de bescherming van koning Dagobert I (625-639). Deze stond hem toe zo nodig mensen onder dwang te dopen. Deze nieuwe fase in het leven van Amandus moet gedateerd worden tussen 630 en 640. Zijn missioneringswerk in Vlaanderen liep overigens niet van een leien dakje: de Vlamingen gooiden hem pardoes in de Schelde. Zijn metgezellen gingen vanwege het gebrek aan voedsel en de onvruchtbaarheid van de plek weer naar huis en lieten hem alleen.

Gedurende meer dan tien jaar verkondigde Amandus het geloof in Vlaanderen. Blijkbaar had hij in Vlaanderen geen huis, geen vestiging. Rond 636/639, – hij moet dan een vijftiger geweest zijn –, stichtte hij zijn abdij op de samenvloeiing van de Elnon en de Scarpe, midden in een domein dat hem was geschonken door koning Dagobert, namelijk het klooster Elnone

(Saint-Amand-les-Eaux).²⁵ Het is overigens opmerkelijk dat de biografen van Amandus deze stichting, die toch wezenlijk is geweest in het leven van Amandus, niet vermelden. Vanaf dat moment ondernam hij zijn missiereizen vanuit Elnone, te voet door heel Europa, of in een boot via de Scarpe en de Schelde tot aan de zee. Jonas, columbaans monnik van het klooster Bobbio, verbleef van 639 tot 642 in Elnone, en begeleidde Amandus enige tijd op zijn missiereizen, zoals hij zelf vertelt. Deze monnik Jonas was de biograaf van de H. Columbanus, en hij vertelt in de proloog op die biografie dat hij drie jaar tevoren de opdracht had gekregen van zijn oversten om het leven van de heilige op schrift te stellen. Hij zou dat werk al eerder begonnen zijn, ware het niet dat hij gedurende die drie jaren Amandus had begeleid in zijn missiewerk. En hij verhaalt daarbij zijn eigen herinneringen: *“Drie jaar lang hebben het bootje van de Scarpe en het schuitje van de rustige Schelde mij*

25 Elnone, Saint-Amand-les-Eaux, abdij Saint-Pierre (Frankrijk, dep. Nord, arr. Valenciennes).

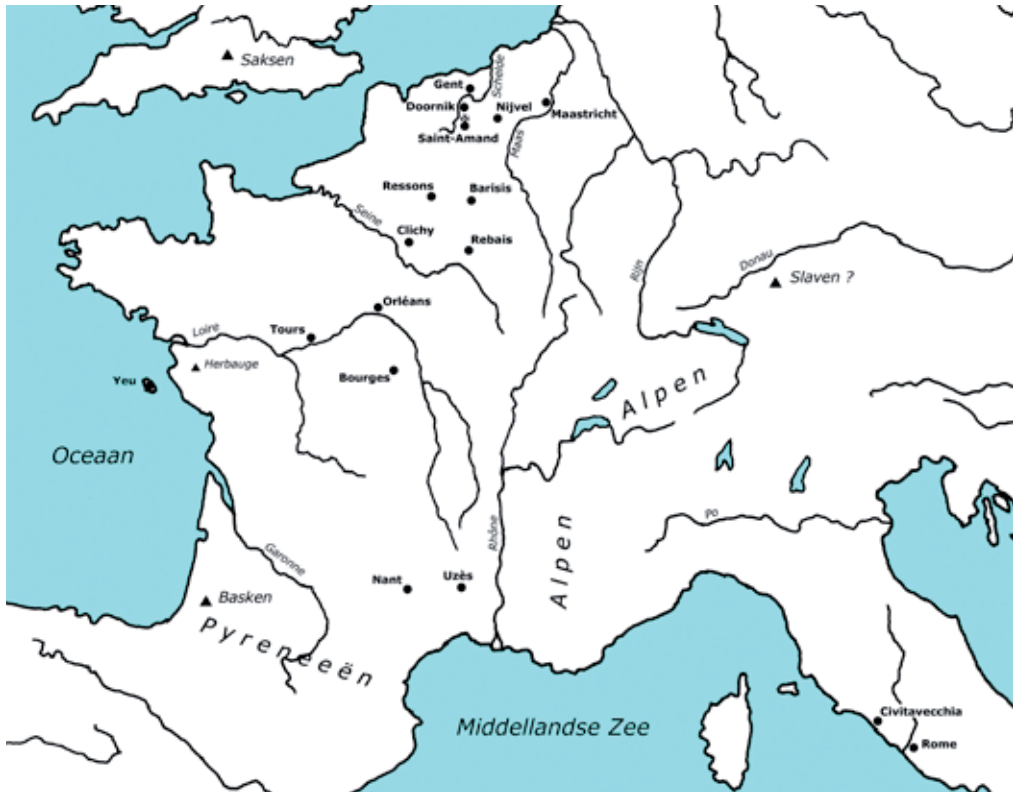
Amandus wordt door een wachter van de St-Pieter in Rome uit de kerk verjaagd (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 56v). ▲
Verschijning van de H. Petrus aan Amandus, op de trappen van de St-Pieter in Rome (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 56v). ▼

▲ Amandus ontvangt de bisschopswijding (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 57).

▼ Amandus drijft de Duivel uit bij een dienaar die wordt meegesleurd. Amandus draagt een tekstband met de woorden: "Dic, fili: Christe, adjuva me", 'zoon, zeg: Christus, help mij' (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 57).

Plaatsen die Amandus tijdens zijn leven heeft bezocht.

*geleid door de mondingen van de Oceaan. Het trage moeras van de Elnon heeft mij vaak de voetzolen bevochtigd, want ik kwam de eerwaardige bisschop Amandus te hulp die zich in deze streek had gevestigd, en die met het zwaard van het Evangelie de aloude dwalingen van de Sicambers uitroeide”.*²⁶

Verrijzenis van een gehangene in Doornik

Toen een groot aantal Frankische machthebbers, onder “graaf” Dotto, in Doornik zitting hielden om recht te spreken, was ook Amandus bij die gelegenheid aanwezig. Volgens de schrij-

ver van Amandus’ biografie waren de bewoners van de streek vooral onder de indruk van een wonder, namelijk de tenlevenwekking van een veroordeelde misdadiger die na foltering, ondanks het pleidooi van Amandus, was opgehangen. Heel de nacht waakte Amandus bij het lijk, en de volgende ochtend bleek de man levend te zijn. Tegelijk vermeldt de biografie van Amandus massale bekeringsen in heel de streek. De woorden ‘kloosters’ et ‘kerken’ staan in het meervoud, hetgeen nogal optimistisch lijkt ...

26 Het leven van de H. Columbanus is overgeleverd in een groot aantal handschriften, waarvan de oudste dateren uit de tiende eeuw. De tekst is gepubliceerd in: Jonas de Bobbio, Vita Columbani, prologus auctoris, in: MGH, SRM, t. IV, p. 62; *Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum*, t. 37 (Hannover 1905), p. 145 - 146; Vita sancti Columbani abbatis, c. 2, in: PL 87, col. 1012; AA.SS.Ben., t. II, p. 6.

Missionering bij de Slaven

Na zijn missiewerk bij de Vlamingen ging Amandus naar een andere streek. Het is een eigenaardige passage in zijn levensbeschrijving. Hij stak de Donau over en ging het Evangelie verkondigen aan de Slaven. Welk volk is hiermee bedoeld? Als hij de Donau van noord naar zuid is overgestoken valt te denken aan Slovenië. Maar bij een oversteek van zuid naar noord, zou hij eerder naar de Slaven van Moravië zijn gegaan. Lange afstanden telden in ieder geval niet voor deze missionaris. Zijn missiewerk bij de Slaven was geen succes, en de biografie van Amandus besteedt er dan ook slechts een enkele alinea aan.

Doop van Sigebert, zoon van koning Dagobert I (630/631)

Daarna kwam Amandus weer terug in het Frankenland, waar hem een nieuw probleem wachtte, namelijk koning Dagobert I. Hoewel deze een actieve interesse toonde in het vrouwelijk geslacht, had hij nog geen erfgenaam.²⁷ In 630/631 kreeg hij dan toch een zoon, geboren tijdens een reis in Austrasië uit een intieme relatie met een jongedame genaamd Ragnetrudis. Het werd de toekomstige koning Sigebert III. Dagobert wenste dat de kleine gedoopt zou worden door Amandus, maar dat stuitte op een groot probleem. Want Amandus was in de tussentijd door diezelfde koning Dagobert uit het koninkrijk verbannen. Van zijn tijd in ballingschap had Amandus gebruik gemaakt om het Kanaal over te steken om het geloof te gaan verkondigen bij de Saksen.

Nu tot inkeer gekomen, stuurde Dagobert afgezanten op zoek naar Amandus. Deze vonden hem en brachten hem bij de koning die op dat moment resideerde in Clichy.²⁸ Amandus aanvaardde het excuus van de koning voor zijn verbanning, maar twijfelde nog of hij de kleine Sigebert wel moest dopen. Dado (de toekomstige bisschop Audoinus) et Eligius (de toekomstige bisschop Eligius), die toen topambtenaren aan het hof waren, moesten al hun overtuigingskracht bijzetten om Amandus van gedachte te laten veranderen. Uiteraard gaven de onderhandelingen aanleiding tot een kleine chantage: Amandus kreeg toestemming tot prediking, zowel in het koninkrijk van Dagobert als elders, waar hij ook wilde. En zo geschiedde. We weten uit een andere bron dat de doop plaats vond in 630/631 in Orléans.²⁹ De biografie van Amandus verhaalt nog een klein wonder dat tijdens de doopviering gebeurde. Omdat niemand van de aanwezigen na een gebed 'Amen' antwoordde, zei de kleine baby Sigebert met heldere stem 'Amen'. Het 'Amen' van de baby Sigebert heeft blijkbaar een zo diepe indruk gemaakt op de aanwezigen dat het ook wordt verhaald in de Kroniek van koning Dagobert.³⁰ Dat voor de doop van de koninklijke troonopvolger niet de aartsbisschop of de diocesane bisschop werd gevraagd, maar de strenge, ascetische et politiek- en maatschappijkritische monnik-missiebisshop Amandus, zegt voldoende over zijn status en zijn populariteit.

27 De zwakte van koning Dagobert voor het zwakke geslacht is bij de kroniekschrijvers van zijn tijd goed bekend. De kroniekschrijver Fredegarius verhaalt dat Dagobert zijn echtgenote had verstoten en haar had vervangen door drie andere vrouwen, die openlijk en gezamenlijk in het paleis woonden, en door een ontelbaar aantal concubines, die Fredegarius niet op wilde sommen om zijn kroniek niet te zeer te laten uitwijden: *Chronicarum quæ dicuntur Fredegarii scholastici, libri IV cum continuationibus, liber IV, § 60, in: MGH, SRM, t. II, p. 150-151.*

28 Clichy (departement Hauts-de-Seine, arrondissement Nanterre, cantonshoofdplaats), aan de Seine.

29 *Gesta Dagoberti I, regis Francorum, § 24, in: MGH, SRM II, p. 409; Fredegarius, IV,62, in: MGH, SRM II, p. 151.* In tegenstelling tot zijn vader blonk Sigebert III uit door een heilig leven. Hij wordt daarom ook als heilige vereerd. Zijn liturgische feestdag valt op 1 februari.

30 Zie het relaas in de *Gesta Dagoberti I regis Francorum, c. 24, in: MGH, SRM II, p. 409.*

De H. Petrus verschijnt aan Amandus tijdens een storm op zee. Petrus draagt een tekstband ▲ met daarop de woorden: “Noli timere”, ‘vrees niet’ (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 58v). Amandus wordt door de Vlamingen in de Schelde gegooid (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 58v). ▼

▲ Amandus met de Franken die een kerk bouwen (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 59).

▼ Koning Dagobert verbant Amandus uit het koninkrijk (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 59).

Wijding van de kloosterkerk van Rebais (22 februari 636)

De biograaf van Amandus is niet bekend met een andere gebeurtenis uit diens leven, die elders goed gedocumenteerd is, namelijk de wijding, in 636, op de liturgische feestdag van de Stoel van Petrus (22 februari), van de kerk van Rebais,³¹ samen met Faro, de latere bisschop van Meaux, Eligius, de latere bisschop van Noyon, en Ado, stichter van het klooster Jouarre. Het klooster van Rebais was in 635 gesticht op een domeingoed van koning Dagobert I door Dado, beter bekend als de H. Audoinus (saint Ouen), de latere bisschop van Rouen. Het gebeuren wordt verhaald in de levensbeschrijving van de H. Agilus (saint Aile), eerste abt van Rebais.³² Deze Agilus, was ingetreden en opgeleid in het klooster Luxeuil, indertijd gesticht door Columbanus. Hij was zijn loopbaan begonnen als rondtrekkende missionaris in de Jura, in Beieren en in de Brie, een regio van Frankrijk ten oosten van Parijs. In 628 werd hij aangezocht als bisschop van Langres, maar bedankte voor de eer, en in 636 werd hij de eerste abt van het klooster Rebais, waar hij met een twaalfstal medebroers introk. Audoinus van zijn kant werd in 640 bisschop van Rouen. Rebais kreeg monniken uit Luxeuil, en het klooster werd geplaatst onder de gecombineerde regels van Columbanus en Benedictus.

Bij de wijdingsplechtigheid gebeurde een wonder. *“Toen de wijdende bisschoppen zagen dat de altaarsteen in marmer van Paros, die met veel zorg gepolijst was, niet recht op het altaar lag, en de vier kolommen [Amandus, Faro, Eligius en Ado]*

*en ware lichten van de wereld de steen wilden verplaatsen, schoot deze hun uit de handen, viel op de grond en brak in tweeën, zo scherp dat men had kunnen denken dat hij met ijzer gezaagd was. Waarlijk bijzonder en wonderlijk! Maar de bisschoppen en de genodigden, die in eerste instantie verrast waren, wierpen zich onmiddellijk ter aarde, begonnen te bidden, klopten met de handen op de borst, lieten de tranen de vrije loop, zodanig zelfs dat de vloertegels nat werden. Een plotselinge angst had de toeschouwers bevangen. Na een lange tijd van gebed stonden de prelaten op, en begonnen met veel weeklaag op de steen het kruisteken te maken. En zie, door de kracht van Christus hechtte de steen zichzelf weer, en wel zo stevig dat het was alsof ze nooit gebroken was. En dat kan tot in onze dagen bewonderd worden, want in deze steen blijft nog altijd, als bewijs en herinnering voor de toekomst, op de plek waar ze gebroken was, iets als een restant van een dunne ader”*³³

In het dorpje Rebais is heden ten dage niets meer dat aan Amandus herinnert. Wel wordt ieder jaar op de eerste zondag van september een H. Mis gevierd bij de waterbron die Agilus zou hebben doen ontspringen.

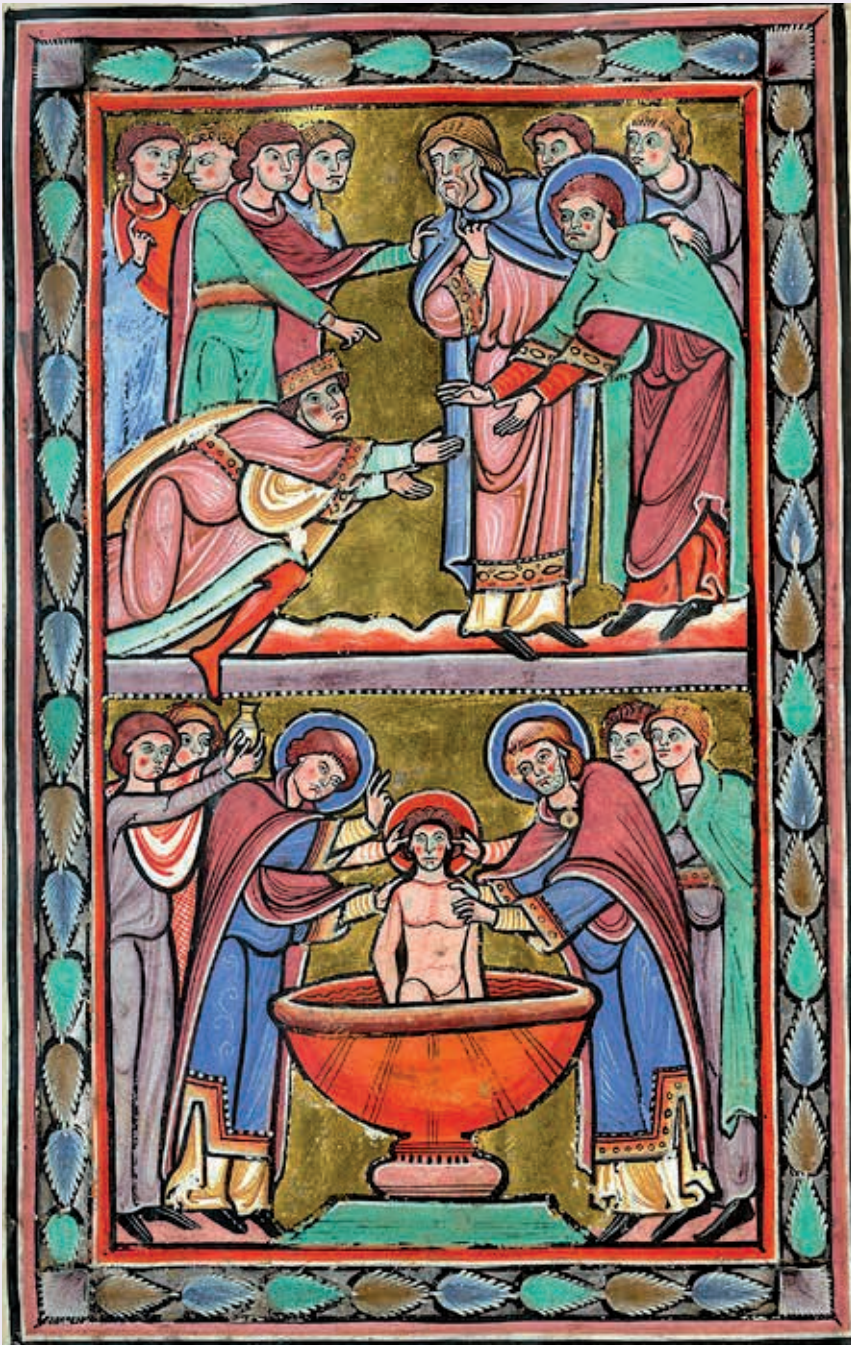
Met zijn bisschopstitel wordt Amandus daarna vermeld in de lijst van ondertekenaars van de oorkonde van 1 maart 637, het 15^e regeringsjaar van koning Dagobert, waarbij Burgundusfaro, doorgaans Faro genoemd, bisschop van Meaux, in aanwezigheid van 25 andere bisschoppen, waaronder de primate van Lyon, de privileges van het klooster Rebais bevestigde. Bij de ondertekenaars staat Amandus met zijn titel van bisschop: *“Amandus episcopus subscripsi”*

31 Rebais of Rebais-en-Brie (Frankrijk, Seine-&-Marne, arr. Meaux), gelegen aan de Rebais die uitmondt in de Grand Morin, *Resbacum, Jerusalem*, Sint-Petrus abdij, gesticht door de H. Audoinus. Agilus (Aile), monnik van Luxeuil, was de eerste abt.

32 De tekst staat in een handschrift van de abdij Rebais, gepubliceerd in de *Vita Agili*, c. 18, in: AA.SS. Ben. II, p. 322-323; AA.SS. Aug. VI, c. 26-28, p. 584.

33 Het verhaal van de gebroken altaarsteen in een etiologie, een legende bedoeld om een bestaande situatie waarvan men de reden niet kende, te verklaren, in dit geval de oneffenheid van de steen. Precies hetzelfde wonder wordt door Paulus Diaconus toegeschreven aan Auctor, bisschop van Metz (Paulus Diaconus, *Gesta episcoporum mettensium*, in: MGH, SS 2, p. 263), en in de elfde eeuw door Jocundus aan de H. Servatius van Maastricht, die beiden op wonderse wijze de gebroken altaarsteen van de Sint-Stephanuskathedraal van Metz herstelden: Régis de la Haye (éd.), *Sint Servaas volgens Jocundus. Het Leven en de Wonderen van Sint Servaas door de priester Jocundus* (Maastricht 2006), *Vita*, § 38.

▲ Koning Dagobert smeekt Amandus om vergeving (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 60v).

▼ Doop van Sigebert door Amandus (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 60v).

(‘Amandus, bisschop, ik heb ondertekend’). Van alle bisschoppen die deze akte hebben ondertekend is Amandus is de enige bisschop zonder vermelding van een zetel.³⁴

Amandus bisschop van Maastricht (649-651)

Gedurende drie jaar, van einde 648 tot einde 651,³⁵ is Amandus bisschop van Maastricht geweest, daartoe benoemd door zijn dopeling Sigebert III, koning van Austrasië van 639 tot 656, in de vacature ontstaan door het overlijden van zijn voorganger die helaas niet bij naam wordt genoemd.³⁶ In de merovingische tijd werden bisschoppen benoemd door de koning, maar niet zonder dat deze rekening hield met de wensen van clerus en volk.³⁷ Amandus was toen al een zestiger. In Maastricht was hij dus diocesaan, territoriaal bisschop, en niet rondreizend predik-bisschop, hetgeen een breuk betekende met zijn iers-aquitaans itinerantie-ideaal.

Maastricht is dan al minstens twee eeuwen bisschopstad.³⁸ Maastricht moet in de tweede helft van de zesde eeuw, ca. 550-570, na een periode van weinig expansie, een economische bloei hebben beleefd, die blijkt uit rijke begravingen en uit de aanwezigheid van muntmeesters. De stad groeide en er ontstonden ambachtelijke werkplaatsen.³⁹ De bloei van de stad blijkt ook uit het feit dat aan het einde van de zesde of het begin van de zevende eeuw een nieuwe gracht om het *castrum* werd gegraven. De *Vita Lamberti* (de oudste liturgische levens-

beschrijving van bisschop Lambertus uit de achtste eeuw) vermeldt een haven en een Merovingische palts (*aula regia*).⁴⁰ Het is niet bekend waar het koninklijk paleis van de Merovingers in Maastricht gelegen heeft. In ieder geval moet het, zoals toen gebruikelijk, binnen het laat-Romeinse *castrum* zijn, evenals de bisschopskerk, waarvan de muurresten nergens anders kunnen liggen dan onder de huidige Onze Lieve Vrouwekerk.⁴¹ Deze economische opleving doet tevens vermoeden dat Maastricht in de zesde eeuw de economische en bestuurlijke functie heeft overgenomen van Tongeren.

Ook al was Maastricht ten tijde van Amandus en de bisschoppen van Maastricht een economisch bloeiende stad, ze was klaarblijkelijk ook van politiek belang, zodanig dat koning Sigebert heel zijn gewicht moest inzetten om Amandus te overtuigen om diocesaan bisschop van Maastricht te worden.

Amandus' episcopaat in Maastricht duurde niet lang. Dat er een botsing kwam tussen de strenge monnik-missionaris Amandus en de blijkbaar verburgerlijkte clerus van Maastricht is niet verwonderlijk. Over de conflicten met de Maastrichtse clerus zijn wij dus niet alleen ingelicht door de *Vita Prima*, maar ook en vooral door de brief die Amandus in 649 kreeg van paus Martinus I (649-654), in antwoord op zijn brief aan de paus had gestuurd om zich te beklagen over het gebrek aan ijver en over het

34 De tekst is uitgegeven bij: Pardessus, t. II, acte cclxxv, p. 39 - 41; PL 87, col. 1134 - 1138. Volgens Pardessus, eerdere bezorger van de oorkonde, is de tekst overgeleverd in een copie uit de archieven van het klooster Rebas, en moet hij als authentiek worden beschouwd.

35 Datering naar: Alain Dierkens, ‘Saint Amand et la fondation de l’abbaye de Nivelles’, in: *Revue du Nord* 68 (1986), p. 325-334.

36 Régis de la Haye, ‘Amandus, bisschop van Maastricht’, in: *Onder ‘t kruys. Kerkelijke en religieus leven in het gebied van Maas en Nederrijn* (Gouda 2010, Publicaties van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis), p. 15-29.

37 Georg Scheibelreiter, *Der Bischof in merowingischer Zeit* (Wien-Köln-Graz: 1983), p. 128-171. – Luce Pietri, ‘L’Église du Regnum Francorum’, in: *Histoire du Christianisme*, t. 3 (Paris 1998), p. 759-770.

38 Régis de la Haye, *De bisschoppen van Maastricht* (Maastricht 1985 = Vierkant Maastricht, 5), p. 53-57.

39 Arent Pol, *Les monétaires à Huy et à Maestricht* (1995). – Wim Dijkman, *Artisanal activities in merovingian Maastricht* (pro manuscripto).

40 Vita sancti Landiberti episcopi Traiectensis vetustissima, in: *MGH, SRM*, VI, p. 353-384. Nederlandse vertaling in: *PSHAL* 143 (2007), p. 15-40.

41 *Topographie Chrétienne des cités de la Gaule XII. Province ecclésiastique de Cologne (Germania Secunda)* (Paris 2002), p. 106.

- ▲ Koning Sigebert III benoemt Amandus tot bisschop van Maastricht (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 63).
- ▼ Amandus ontvangt de brief van paus Martinus (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 63).

gebrek aan moraliteit bij de Maastrichtse clericus.⁴² De paus antwoordde op de klachten die Amandus bij hem had geuit over “*de hardheid van de priesters van dat volk, omdat zij de zorg voor hun heil verwaarlozen, en tot minachting van de dienst van onze Verlosser zich met schandelijke ondeugden beladen*”. De paus vroeg hem stand te houden, en zei hem dat hij in ieder geval de schuldigen moest straffen.

Het tweede deel van de brief die paus Martinus I aan Amandus schreef, betrof een zaak die de universele kerk aanging, namelijk de dwaalleer, die in de theologie het “*monotheletisme*” wordt genoemd, die leerde dat er in de persoon van Christus weliswaar twee naturen waren, de goddelijke en de menselijke, maar slechts één wil, de goddelijke. Samen met zijn brief stuurde paus Martinus aan Amandus de besluiten van het Concilie van Lateranen van 649 over de nieuwe dwaalleer en zijn encycliek over hetzelfde onderwerp, waarschijnlijk in beide versies, Grieks en Latijn. Verder vroeg de paus hem die besluiten van het Concilie door de Frankische bisschoppen te laten bevestigen. Tenslotte vroeg hij Amandus om bij koning Sigebert III te bemiddelen om bisschoppen naar Rome te sturen, die dan met een afvaardiging van de paus naar de keizer in Constantinopel zouden kunnen gaan.

Dit laatste bewijst dat Amandus het vertrouwen van de paus bezat en door hem gewaardeerd werd. Door hem te vragen de bepalingen van het Concilie van Lateranen ter kennis te brengen van de Austrasische bisschop-

pen, en hem te vragen te bemiddelen bij koning Sigebert, gaf paus Martinus I hem een belangrijke opdracht. Dat Martinus hem de besluiten van het concilie en zijn encycliek toestuurt, veronderstelt bij Amandus een uitstekende theologische kennis, en een goede kennis van Latijn en Grieks. Paus Martinus moet een hoge waardering hebben gehad voor bisschop Amandus van Maastricht.⁴³

Stichting van het klooster Nijvel (649/652)

Een andere gebeurtenis die ook niet in de biografie van Amandus voorkomt, maar waarvan we met zekerheid weten dat die plaats heeft gevonden tijdens zijn Maastrichts episcopaat, dus tussen 649 en 652, is de stichting van het klooster Nijvel door Itta, weduwe van Pepijn de Oude.⁴⁴ Amandus heeft deze stichting bevorderd, enerzijds als bisschop van Tongeren-Maastricht, want Nijvel behoorde tot zijn bisdom, anderzijds als bevorderaar van het kloosterleven. De feiten zijn ons niet bekend uit Amandus' biografie, maar uit de levensbeschrijving van de H. Gertrudis.⁴⁵

In de periode 640-680 zijn er, behalve de stichting van Nijvel door Itta en Gertrudis, meerdere stichtingen van kloosters en kluizen door vrouwen uit de elite, bijvoorbeeld Rictrudis van Marchiennes († 688), Aldegondis van Maubeuge († 684) en haar zus Waltrudis (Waudru) van Bergen († 688), en koningin Bathilda, stichteres in 657 van de abdij Corbie.

-
- 42 De tekst is overgeleverd in een handschrift van de abdij Saint-Amand uit ca. 830, heden bij de Bibliothèque Municipale de Laon (cod.lat. 199). De meest recente uitgave van de brief van paus Martinus aan Amandus staat in: Rudolf Riedinger (ed.), *Concilium Lateranense a. 649 celebratum* (Berlin 1984 = Acta Conciliorum Oecumenicorum, series secunda, volumen primum), p. 422 - 424. Zie ook de andere uitgaven: MGH, SRM, V, p. 452 - 456; Baronius, t. 8, p. 403-405; AA.SS.Ben., II, p. 721 - 723; PL 87, col. 135 - 138.
- 43 De dwaalleer van het monotheletisme en de respectieve rol van paus Martinus en bisschop Amandus zijn uitvoeriger beschreven in mijn bijdrage: ‘Amandus, bisschop van Maastricht’, in: *Onder 't kruys. Kerkelijke en religieus leven in het gebied van Maas en Nederrijn* (Gouda 2010, Publicaties van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis), p. 15 - 29.
- 44 Nijvel, Nivelles (*Nivalensis, Nivigellæ, Nivella*), abtj Petrus en Paulus, daarna H. Gertrudis (België, provincie Brabant).
- 45 De tekst is overgeleverd in veel handschriften, waarvan de oudste dateren in de achtste en de negende eeuw. De tekst is gepubliceerd in: *Vita Gertrudis abbatissæ*, c. 1-2, in MGH, SRM II, p. 454-457; AA.SS.Ben. II, p. 464.

▲ Amandus en de Baskische pantomime (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 65).

▼ Genezing van een blinde man door het aanraken van het waswater van Amandus (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 65).

Barisis-aux-Bois ligt inderdaad temidden van de bossen (foto auteur).

Missionering in Vlaanderen en Baskenland

Teleurgesteld verliet Amandus dus al na drie jaar zijn bisschopsstad, en schudde naar het Evangeliewoord het stof van zijn voeten. Hij werd weer pelgrim, reizende bisschop-missionaris, en trok met enkele metgezellen in de richting van de Schelde. Daar ontdekte hij een klein eiland, *Chanelaus*, wellicht te identificeren met Calloo bij Antwerpen. Maar ook daar was zijn prediking geen succes. Amandus bleef er maar enkele dagen.

Na deze missioneringsreis in noordelijke richting, trok Amandus naar het zuiden, naar *Wasconia*, het land van de *Vascones*, volgens de biograaf van Amandus een volk bij de Pyreneeën, met andere woorden de Basken. Maar ook daar had zijn prediking geen succes. Integendeel. Terwijl hij aan het preken was, stond één van de dienaren op. Om de lachlust op te wekken begon hij de woorden van Amandus na te apen. Maar de straf liet niet op zich wachten: *“Op datzelfde moment werd de ellendeling weggerukt door de Duivel. Hij begon zich eigenhandig uit elkaar te rijten, en werd gedwongen openlijk te belijden dat zijn pijn een straf van de Hemel was voor de beledigingen die hij de man Gods had aangedaan. In deze foltering blies hij zo zijn*

laatste adem uit”. Aldus de levensbeschrijving van Amandus.

Daarna richtte Amandus zich op weer andere missiegebieden. Hij kwam in een bisschopsstad, die jammer genoeg niet genoemd wordt, waar een bijzonder wonder plaats vond. Een blinde bedelaar wreef zijn ogen af met water waarmee Amandus zijn handen had gewassen, en onmiddellijk zag hij weer.

Stichting van kloosters

Terug in het koninkrijk van de Franken stichtte Amandus volgens zijn biograaf twee kloosters. De auteur vermeldt niet de naam van het eerste klooster. Als het Elnone (Saint-Amand-les-Eaux) betreft, dan is hij in de war met de chronologie, want dit klooster was al gesticht ten tijde van koning Dagobert I († 639). Voor het tweede klooster vermeldt de biograaf dat Amandus van koning Childerik II (662-675) een domein had gekregen om er een klooster te stichten. Daarmee moet bedoeld zijn het klooster van Barisis-au-Bois, maar de biograaf noemt het *Nanto*, de *Vita Antiqua* noemt het *Vaurum*. Er bestaan weliswaar een Nant, in het bisdom Rodez, maar het is niet zeker of dit bestond ten tijde van Amandus. De zogenaamde akte van schenking van Nant door Childerik aan

▲ Amandus en de moordenaars op de berg (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 66v).

▼ Amandus en de blinde vrouw die bomen vereerde (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 66v).

Amandus, met als datering 664, is in ieder geval een vervalsing.⁴⁶ Verder plaatst de biograaf van Amandus de abdij van *Nanto* in het bisdom Uzès, in Zuid-Frankrijk. Hij is dus ook in de war met zijn aardrijkskundige kennis. Bovendien vertelt hij ons het totaal onwaarschijnlijke verhaal van Mommolus, de plaatselijke bisschop, die een knokploeg stuurde om Amandus te vermoorden, waaraan Amandus door goddelijke tussenkomst uiteraard ontsnapte.

Deze korte alinea in de levensbeschrijving van Amandus' kloosterstichtingen, vol legendes, doet geen recht aan het oeuvre van Amandus als bevorderaar van het kloosterleven. Vanuit zijn iers-columbaanse spiritualiteit heeft Amandus heel zijn leven lang de stichting van kloosters bevorderd. Vier monastieke gemeenschappen heeft hij met historische zekerheid zelf gesticht. We zagen reeds dat de biograaf enkele kloosterstichtingen niet kent, allereerst Amandus' eigen klooster Elnone (Saint-Amand-les-Eaux), gesticht vóór 639, overlijdensjaar van koning Dagobert.

Het is ook praktisch zeker dat Amandus de Sint Petrus-abdij van Gent heeft gesticht. We zagen reeds dat hij een actieve rol heeft gespeeld bij de stichting van het klooster van Rebais, waar hij op 22 februari 636 medeconsecrator was van de abdijkerk, en dat hij tijdens zijn episcopaat in Maastricht actief betrokken was bij de stichting van de abdij Nijvel.

De biograaf vermeldt evenmin de goed gedocumenteerde stichting van het klooster van Barisis-au-Bois. Op 1 augustus 663 schonken namelijk koning Childerik II, zoon van Clovis II, die dan nog minderjarig is,⁴⁷ en zijn tante Chinechildis, weduwe van koning Sigebert III († 656), aan Amandus, een domein in Barisis,⁴⁸ om er een klooster te stichten.⁴⁹ In de stichtingsoorkonde wordt vermeld dat het klooster zou gaan leven volgens de gecombineerde Regels van Benedictus en Columbanus: *sub regula domni Benedicti seu domni Columbani*. Barisis, gelegen in het bosgebied van Saint-Gobain, was lange tijd als priorij onderhorig aan het klooster Saint-Amand-les-Eaux. In Barisis-aux-Bois is tegenwoordig niets meer dat aan Amandus herinnert. De dorpskerk is na de verwoestingen van de Eerste Wereldoorlog geheel herbouwd.

Enkele jaren later, waarschijnlijk in 666, op 15 augustus, schonk Amandus aan de monniken van Barisis meerdere goederen, waaronder de villa van Barisis met haar vele bezittingen, die hij op 1 augustus 663 had verkregen uit handen van koning Childerik II en koningin Chinechildis. De overdracht werd gedaan in aanwezigheid van de bisschop van Laon, hetgeen in dit geval wijst op goede relaties met de plaatselijke bisschop.⁵⁰

Behalve deze vier kloosters die zeker door Amandus zijn gesticht, zijn er minstens vier waarschijnlijk eveneens door hem gesticht, namelijk Marchiennes, op de Scarpe; Leuze, in de *pagus brachatensis*; Renaix (Ronse, *Rotnace*)

46 Zie de uitgave van de tekst in: PL 87, col. 1290-1291.

47 Childerik II, koning van Austrasië van 662 tot 675, koning van Neustrië en Bourgondië van 673 tot 675.

48 Barisis of Barisis-au-Bois (departement Aisne, arrondissement Laon, canton Coucy-le-Château), *Barisiacum seu Faverolense*, 20 km ten westen van Laon, Petrus en Paulus-abdij.

49 De tekst is overgeleverd in een cartularium van het klooster Elnone, en in meerdere copieën. Door de tekstbezorgers van de *Monumenta Germaniæ Historica* is de oorkonde gekwalificeerd slechts als 'unecht' (vals), maar deze beoordeling lijkt te streng. Pardessus beschouwt de tekst als verdacht. Maar deze tekst verdient beter. De tekst is zeker niet een uit het niets vervaardigd falsum, maar is wat men in de middeleeuwse oorkondenleer noemt een 'acte récrit', waarvan de inhoud authentiek is, maar die, om de een of andere reden, is herschreven en opnieuw geredigeerd. De hier volgende tekst is waarschijnlijk in de Karolingische tijd geschreven, om een oorkonde te vervangen die verloren of beschadigd was ten tijde van de invallen van de Noormannen. De tekst is gepubliceerd in: MGH, *Diplomata regum francorum e stirpe merovingica*, I, n. 102, p. 262-264; Pardessus, t. II, p. 118-119; PL 87, col. 1285-1287.

50 De tekst is overgeleverd in een dertiende-eeuws cartularium van de abdij Saint-Amand. Gepubliceerd in: Pardessus, t. II, n° 350, p. 133-134; PL 87, col. 1271-1272; AA.SS.Ben. II, p. 1094.

Amandus dicteert zijn laatste wil aan Baudemundus (Valenciennes, BM, ms. 501, f. 58v).

en Moustier-sur-Sambre.⁵¹ Er worden hem in verschillende publicaties nog andere toege-schreven, echter zonder historisch bewijs.⁵²

Genezing van een blinde vrouw in Ressons-sur-Matz

Het laatste wonder dat door de biograaf wordt verhaald speelt zich af in de regio Beauvais. Toen Amandus eens predikte in de pagus Beauvais, in Ressons-sur-Matz, genas hij een vrouw die al lange jaren blind was. Toen hij met de dame sprak, begreep hij dat haar blindheid kwam omdat zij heidens was en een boom ver-eerde. Amandus gaf haar de raad de boom te kappen, wat zij dan ook deed, en onmiddellijk kon ze weer zien. Dit wonder is overigens een klassiek wonderverhaal dat in vele heiligenle-vens voorkomt (een 'topos'), bijvoorbeeld in de levensbeschrijving van de H. Martinus van Tours.

De ongehoorzame proost

Zijn laatste jaren leefde Amandus in zijn abdij Elnone (Saint-Amand-les-Eaux). Zijn biograaf verhaalt uit deze periode een incident met een ongehoorzame proost. Het zegt veel over de columbaanse gestrengheid van het kloosterleven, ondanks de soepelheid ingebracht door de combinatie met de Regel van Benedictus.

Toen Amandus eens aan Chrodobaldus, de proost van zijn klooster, opdracht had gegeven om wagens klaar te maken om wijn voor de broeders naar het klooster te brengen, zou deze niet gehoorzaamd hebben. In de nacht werd de monnik getroffen door een verlamming van zijn gewrichten, en hij moest toen toegeven dat hij nalatig was geweest. Maar Amandus gaf hem vergeving.

Testament en overlijden van Amandus (674/675)

Op een 15e van de Kalenden van Mei, dus op 17 april, waarschijnlijk in het jaar 674, als men als overlijdensdatum 6 februari 675 aanneemt, toen Amandus zijn levenseinde voelde naderen, liet hij door de monnik Baudemundus zijn tes-tament opstellen. Hierbij waren aanwezig de bisschoppen van Reims, Noyon en Kamerijk, Bertinus, abt van Sithiu en abt Aldebert. Amandus keek terug op zijn leven en sprak vooral over zijn vele reizen. Hij vroeg begraven te worden in zijn klooster Elnone (Saint-Amand-les-Eaux), te midden van zijn broeders: *"Het is niemand onbekend hoe wij wijd en zijd door alle provincies en alle volkeren hebben gereisd, uit liefde voor Christus, om het woord van God te verkondigen en om het Doopsel toe te dienen, en hoe God ons aan vele gevaren heeft ontrukkt en ons heeft willen leiden tot deze dag. Maar nu, nu het lichaam versleten is, vermoed door veel werken, in de uiterste ouderdom, lichamelijk dicht bij de dood, hopen wij binnenkort afscheid te nemen van deze wereld, en omdat God ons heeft willen leiden naar deze nede-rige plek die Elnone heet, waar wij eigenhandig een klooster hebben gebouwd op een domein ontvangen van de koninklijke vrijgevigheid, vraag ik, wanneer God besluit dat ik uit mijn armzalige lichaam treed, en ten overstaan van Jezus Christus, zoon van God, durf ik zelfs te bezweren, dat geen enkele bisschop of abt of seculier persoon, geen welke machthebber dan ook kan verhinderen dat mijn armzalig lichaam rust in dit klooster Elnone dat wij hierboven hebben genoemd, te midden van de broeders".*⁵³ De tekst van het testament is altijd bewaard gebleven in de abdij Elnone, overgeleverd in vele manus-cripten, waarvan de oudste uit de negende eeuw dateren, en het is dan ook opmerkelijk

51 Marchiennes, abdij Saint-Pierre (Frankrijk, dep. Nord, arr. Douai); Leuze, abdij Petrus en Paulus (België, provincie Henegouwen, arr. Doornik); Ronse / Renaix, Petrus-abdij (België, provincie Oost-Vlaanderen, arr. Oudenaarde); Moustier-sur-Sambre, abdij Saint-Pierre (België, provincie Namen, arr. Namen).

52 Zie hiervoor het standaardwerk van, *Saint Amand. Apôtre de la Belgique et du nord de la France* (Louvain 1927).

53 De tekst van het testament werd door de monnik Milo van Saint-Amand ingevoegd in zijn *Suppletio*. De tekst is gepubliceerd in: *Suppletio Milonis*, in: MGH, SRM, t. V, p. 483-485; Pardessus, t. II, acte cccclxxvi, p. 166-167; *Acta Sanctorum Belgii selecta*, t. IV (Bruxelles 1787), p. 191-192; PL 87, col. 1273-1274; AA.SS.Ben. II, p. 735.

Amandus zegent de H. Gertrudis van Nijvel
(Valenciennes, BM, ms. 500, f. 64v).

dat de auteur van de levensbeschrijving van Amandus de tekst niet kent.

Eindelijk heeft Amandus rust gevonden. Geboren ca. 590, is hij dus naar schatting ongeveer 85 jaar oud geworden.

Zijn historische impact

Door zijn relaties, zijn vrienden, door deelname aan de gebeurtenissen in de kerk van zijn tijd, zijn (soms conflictueuze) relaties met de merovingische koningen en hun hoven, heeft Amandus een uitgebreid Europees netwerk opgebouwd, waar we alle grote namen van zijn tijd in aantreffen. Hij kende persoonlijk vele leiders van de kerk en de politieke wereld. Hoewel het niet zeker is of hij de H. Columbanus persoonlijk heeft ontmoet, is hij in ieder geval altijd sterk geïnspireerd gebleven door de leerlingen van de stichter van Luxeuil, zoals Jonas van Bobbio, die het *Leven* schreef van Columbanus, en Amandus begeleidde op enkele van diens missiereizen, en ook door Acharius, oud-monnik van Luxeuil en later bisschop van Noyon.

Amandus kende veel Gallische bisschoppen van zijn tijd, allereerst Austrigilis en Sulpicius, de heilige bisschoppen van Bourges, die hem vijftien jaar lang als kluizenaar hebben gehuis-

Overlijden van Amandus aan de voet van het altaar van de H. Andreas (Valenciennes, BM, ms. 500, f. 61).

vest. Hij nam deel aan enkele gebeurtenissen, zoals de wijding van de kerk van de priorij van Rebais op 22 februari 636, waar hij Faro trof, die later bisschop van Meaux werd; Eligius, de latere bisschop van Noyon; Ado, de stichter van het klooster Jouarre; Dado alias Audoinus, de latere bisschop van Rouen, stichter van het klooster Rebais. Een jaar daarna was Amandus in Clichy, waar hij een akte ondertekende ten bate van het klooster Rebais, te samen met 25 bisschoppen uit heel Gallië, die hij dus allen heeft ontmoet. Zijn laatste wilsbeschikking werd opgemaakt in aanwezigheid van Reolus, aartsbisschop en metropoliet van Reims, van Mummolenus, bisschop van Noyon-Tournai, van Vindicianus, bisschop van Kamerijk, en van Bertinus, abt van Sithiu (Saint-Omer). Meer dan dertig Gallische bisschoppen heeft hij tijdens zijn leven ontmoet, voor zover de namen in de bronnen genoemd worden.

Amandus heeft twee reizen ondernomen naar Rome, de eerste reis als anonieme kluizenaar, maar de tweede reis, zoals uitdrukkelijk staat in de *Vita Antiqua*, als gast van de paus. Hij kende in ieder geval paus Martinus I, die hem in antwoord op zijn brief over de clergé van Maastricht niet alleen aanmoedigde, maar hem vooral zijn encycliciek over het monotheletisme

toestuude, en de besluiten van het Concilie van Lateranen van 649 over hetzelfde onderwerp.

Ook al waren de relaties met de koningen en hun hofhouding soms stormachtig – evenals Columbanus werd ook Amandus verbannen vanwege zijn kritiek op de losse zeden –, de missionarissen en de stichters van kloosters kregen desondanks steun van de overheid. Het is dan ook koning Dagobert I die aan Amandus een groot domein schonk om er zijn klooster Elnone (Saint-Amand-les-Eaux) te bouwen. En het is Dagobert die Amandus onder druk zette om zijn zoon, de toekomstige koning Sigebert III te dopen. Het is ook aan het hof van de koning dat Amandus al die hoge ambtenaren heeft ontmoet, waarvan enkelen belangrijke bisschoppen werden, zoals Romamnus, opgeleid aan het hof van Clotarius II, die later bisschop van Rouen werd; zoals de drie zonen van Autharius, de grootgrondbezitter die rond 610 Columbanus had ontvangen op zijn domein in Ussy, namelijk Ado, Dado en Rado: Ado, stichter van het klooster Jouarre; Dado (Auduinus), de toekomstige heilige Ouen, bisschop van Rouen en stichter, in aanwezigheid van Amandus, van het klooster Rebais; Rado, stichter van Reuil-sur-Marne. Verder waren daar Desiderius uit Albi, allereerst beheerder van de koninklijke schat alvorens bisschop van Cahors te worden; Faro, zoon van een grootgrondbezitter uit de regio Meaux; Wandregisilius (Wandrille), afkomstig uit de regio Verdun, stichter van het klooster Fontenelle, dat later zijn naam krijgt; de Aquitaniër Eligius, oud medewerker van de munt van Limoges, daarna muntmeester aan het paleis, alvorens de wijding te ontvangen tot bisschop van Noyon. Amandus kende ook Leodegarius (Léger), bisschop van Autun tot zijn gewelddadige dood in 679. Deze leden van

de families van rijke grootgrondbezitters kenden elkaar, en waren ook de leidende persoonlijkheden zowel in de kerk als in de politiek.

Natuurlijk kon Amandus nog niet weten dat de merovingers nog maar een eeuw zouden regeren, maar hij heeft al contacten met het opkomende geslacht van de Pepiniden, in het bijzonder tijdens zijn episcopaat in Maastricht, bij gelegenheid van de stichting van het klooster Nijvel door Itta, echtgenote van Pepijn de Oude, en hun dochter Gertrudis.

Amandus en Maastricht

Amandus is maar drie korte jaren bisschop van Maastricht geweest, en heeft dus het grootste deel van zijn leven elders doorgebracht. Toch heeft zijn Maastrichts episcopaat opmerkelijk veel sporen nagelaten, zelfs op plekken waar men dat niet zou verwachten. Amandus blijkt in heel Europa bekend te zijn. Maar niet als missionaris, niet als kloosterstichter, – wat hij toch vooral was –, maar als bisschop van Maastricht vinden we hem vermeld, vanaf het achttiende-eeuwse *Martyrium Hieronymianum*, waar hij wordt genoemd *Amandus episcopus traiectensis*,⁵⁴ tot aan de recente serie *Bibliotheca Sanctorum* die hem noemt “vescovo di Maastricht”,⁵⁵ of het *Lexikon der christlichen Ikonographie* waar hij heet “Amandus von Maastricht”.⁵⁶

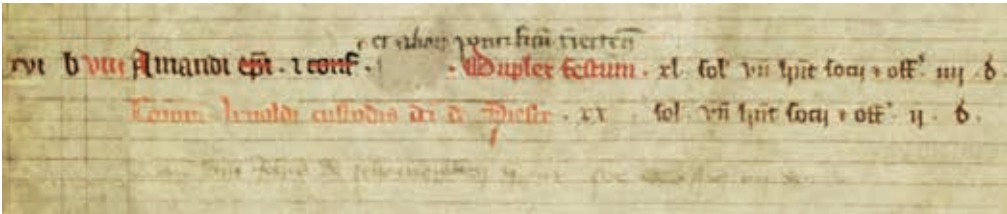
Op zijn liturgische feestdag van 6 februari staat Amandus vermeld in talrijke liturgische handschriften, kalenders, ordinarii en obituarii, niet alleen in Maastricht, maar in heel West-Europa, van Uppsala in Zweden en Kopenhagen in Denemarken tot Toledo in Spanje, in Moissac in Zuid-Frankrijk, Warmia in Polen (voormalig Oost-Pruisen), Westminster in Engeland, Salzburg in Oostenrijk en Bazel aan de Rijn, Keulen, Trier en Trente.⁵⁷

54 *Martyrologium Hieronymianum*, in: AA.SS. Nov. II, pars prior (Bruxelles 1931), p. 79-80.

55 *Bibliotheca Sanctorum* (Rome 1961), col. 918-923 [Henri Platelle, Daniel Misonne].

56 *Lexikon der christlichen Ikonographie*, V (Rome etc. 1973), col. 110-111.

57 H. Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit* (Hannover 1891), vermeldt een groot aantal kalenders. Zie ook: De Moreau, *Saint Amand*, p. 293-300.

Bijbeschrijving in de ordinarius van de Sint-Servaaskerk van het feest van Alle Heilige Bisschoppen van Maastricht, op de datum van het feest van de H. Amandus, 6 februari (Maastricht, RHCL / RAL, archief kapittel Sint-Servaas, Broederschap van de kapelanen, inv.nr. 56, f. 70v).

In de handschriften van de abdij Moissac in Zuid-Frankrijk staat hij te boek op dezelfde liturgische gedenkdag 6 februari. In die abdij werd hij niet allen geëerd als bisschop van Maastricht, zoals in het vijftiende-eeuwse brevier van de plaatselijke abt Pierre de Carmaing,⁵⁸ maar ook, zoals rond 1400 te lezen staat in de kroniek van de abt en kroniekschrijver Aymeric de Peyrac, als de eerste abt van Moissac. De chroniqueur beweerde zelfs met stelligheid dat Amandus juist vanwege zijn merites als abt van Moissac de bisschopszetel van Maastricht kreeg toegewezen.⁵⁹ Overigens was Amandus in Moissac al veel langer bekend. De abdij bezat namelijk een 11e-12e-eeuws handschrift van de *Vita prima*, heden bewaard in de Bibliothèque Nationale in Parijs.⁶⁰ En Amandus stond al ten tijde van Lodewijk de Vrome vermeld in een oorkonde van 818, als stichter van de abdij Moissac. Hoewel ik heb mogen aantonen dat deze oorkonde gedeeltelijk geïnterpoleerd is, is de vermelding van Amandus wel degelijk authentiek.⁶¹

Het is opmerkelijk dat de Europese populariteit van de H. Amandus verbonden wordt,

niet aan zijn leven als itinerant missionaris of als kloosterstichter, maar als bisschop van Maastricht ...

Toen de Sint-Servaaskerk in Maastricht rond 1370-1380 een liturgische feestdag van Alle Heilige Bisschoppen van Maastricht wilde invoeren, koos men daarvoor 6 februari, de datum van de herdenking van de H. Amandus. De aller-eerste vermelding van dat feest werd in een ordinarius met de hand bijgeschreven. Aan de vermelding *Amandi episcopi et confessoris* ("feest van de H. Amandus, bisschop en belijder"), voegde men toe: *et aliorum pontificum traiectensium* ("en van de andere bisschoppen van Maastricht"). Het feest van Alle Heilige Bisschoppen van Maastricht werd overigens alleen gevierd in de Servaaskerk. Tijdens de mis werd het borstbeeld van de H. Amandus in de kerk geplaatst.⁶²

Als bisschop van Maastricht staat Amandus afgebeeld op een 17e-eeuwse muurschildering in de Sint-Pieter in Rome, in de ondergrondse kapel van de Madonna della Bocciata, van 1618 tot 1619 gemaakt door de schilder Giovanni Battista Ricci, in opdracht van paus Paulus V

58 Louis d'Alauzier, 'Le bréviaire de Pierre de Carmaing', in: *Bulletin de la Société Archéologique de Tarn-&-Garonne* 95 (1969/1970), p. 25-26, 30.

59 Aymeric de Peyrac. *Chronique des Abbés de Moissac*, éditée, traduite et annotée par Régis de la Haye (Maastricht - Moissac 1999), f. 152vb-153ra.

60 Paris, BNF, ms. lat. 2627. Dit manuscript is bestudeerd door: Jean Dufour, *La bibliothèque et le scriptorium de Moissac* (Genève - Paris 1972 = Centre de recherches d'histoire et de philologie de la IVe Section de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes, V, Hautes Etudes médiévales et modernes, 15), p. 129-131.

61 Régis de la Haye, 'Moines de Moissac et faussaires (IV)', in: *Bulletin de la Société Archéologique de Tarn-&-Garonne* 124 (1999), p. 47-58.

62 Régis de la Haye, 'De propriumkalender van de Sint-Servaaskerk te Maastricht', in: *PSHAL* 124 (1988), p. 88-144.

(1605-1621), die daarmee personen wilde eren die een bijzondere band hadden met het Graf van Petrus en daarom ook met de paus. Onder de schildering staat het onderschrift (in vertaling): “Toen de H. Amandus, vol van vroomheid, de graven van de apostelen bezocht, kreeg hij van de apostel Petrus de opdracht om het evangelie te verkondigen in Gallië, waar hij welwillend werd ontvangen, en op deze missie werd hij gewijd tot bisschop van Maastricht”.⁶³ In diezelfde kapel staat overigens ook sint Servatius afgebeeld, die eveneens een verschijning heeft gekregen van de apostel Petrus, met de opdracht om naar Gallië te gaan.

Tenslotte ontstond in de twaalfde eeuw, dank zij een toevallige gebeurtenis, nog een rechtstreekse band tussen Maastricht en Saint-Amand-les-Eaux. Op doorreis in Maastricht werd namelijk een monnik uit Saint-Amand ziek en overleed. Abt Absalon (1124-1145) van dat klooster schreef toen een lange brief aan de kanunniken van de Sint-Servaas in Maastricht om hen te bedanken voor de goede zorgen die ze de monnik hadden gegeven. Op voorstel van de prior die samen met de monnik reisde, werd tussen beide gemeenschappen, het kapittel van Sint-Servaas en het klooster van Saint-Amand-les-Eaux, een gebedsunie ingesteld. De abt van Saint-Amand vroeg de kanunniken tevens een Levensbeschrijving van de H. Servatius toe te sturen, om die door zijn scriptorium te laten kopiëren. De gebedsunie werd door beide gemeenschappen eeuwenlang onderhouden, minstens tot de vijftiende eeuw.⁶⁴

Terugblik

Wanneer de kerkhistoricus Édouard de Moreau in zijn publicaties en in zijn standaardwerk over de H. Amandus stelt dat deze de best gedocumenteerde heilige is uit de zevende eeuw, dan

De H. Petrus verschijnt aan Amandus. Schildering van Giovanni Battista Ricci in de kapel van de Madonna della Boccia, in de Sint-Pieter in Rome.

kan de lezer van voorgaand opstel dit alleen maar beamen. Dat zal ook de conclusie van deze bijdrage zijn. En dat de gemeente Maastricht in 1951 de naam van Amandus gaf aan een straat in Sint-Pieter lijkt een terechte blijk van waardering.

Maar tegelijkertijd opent het voorgaande overzicht twee vragen, waarop geen antwoord voorhanden is.

Dat Amandus bekend is gebleven in een groot deel van Europa, zelfs in landen waar hij nooit geweest is, is op zich al verrassend. Nog meer verrassend is echter dat hij bekend is gebleven onder de titel van bisschop van Maastricht, terwijl dit episcopaat slechts een korte episode in zijn levensloop is geweest. Zegt dit iets over de bekendheid van Maastricht in de merovingische en karolingische periode?

Een tweede open vraag is de politieke situatie van Maastricht. Dat koning Sigebert III druk

63 Roma Sacra. Soprintendenza speciale per il polo museale romano. Guide to the churches in the eternal city. Itineraries 26-27. The Vatican Grottoes (Vatican 2003), p. 78-81.

64 H. Platelle, 'Les relations entre Saint-Amand et Saint-Servais de Maastricht au moyen-âge', in: PSHAL 116-117 (1980-1981), p. 352 - 364.

heeft moeten uitoefenen op Amandus om diocesaan bisschop van Maastricht te worden, betekent dat de stad Maastricht in de machtspolitiek van de Frankische koningen een belangrijke schakel was. Zegt dit iets over de positie van Maastricht binnen het rijk van Austrasië?

Afkortingen

AA.SS.	Acta Sanctorum (Anvers - Bruxelles 1643 - ..)
AA.SS.Ben.	Acta Sanctorum ordinis S. Benedicti (Paris 1669, reprint Mâcon 1936)
Baronius	Cæsar Baronius, Annales Ecclesiastici
BHL	Bibliotheca Hagiographica Latina Antiquæ et Mediæ Ætatis (Bruxelles 1898-1911)
DTC	Dictionnaire de Théologie Catholique (Paris 1923-1972).
f.	folio
MGH, Diplomata	Monumenta Germaniæ Historica, Diplomata (Hannover - Leipzig 1826 - ..),
MGH, SRM	Monumenta Germaniæ Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum (Hannover - Leipzig 1826 - ..)
MGH, SS	Monumenta Germaniæ Historica, Scriptores
n.	nummer
Pardessus, t. II	Diplomata, chartae, epistolae, leges aliaque instrumenta ad res gallo-francicas spectantia, par Louis Georges Oudart-Feudrix de Bréquigny, François Jean Gabriel de La Porte du Theil, édition Jean-Marie Pardessus, tomus secundus, instrumenta ab anno 628 ad annum 751 (Paris 1849).
PL	J.P. Migne, Patrologiae cursus completus sive bibliotheca universalis. Series latina (Paris 1844 - 1864)
r.	recto
SC	Sources Chrésiennes
t.	tome(s), deel
v.	vers ; verso

Bijlage. De brief van paus Martinus I (649) aan Amandus

In de hier volgende vertaling hebben wij het respectievelijk tutoyeren en vouvoyeren gerespecteerd.

De tekst is overgeleverd in een handschrift van de abdij Saint-Amand uit ca. 830, heden bij de Bibliothèque Municipale de Laon (cod.lat. 199).

De meest recente uitgave van de brief van paus Martinus aan Amandus staat in: Rudolf Riedinger (ed.), *Concilium Lateranense a. 649 celebratum* (Berlin 1984 = Acta Conciliorum Oecumenicorum, series secunda, volumen primum), p. 422 - 424. Zie ook de andere uitgaven: MGH, SRM, V, p. 452 - 456 ; Baronius, t. 8, p. 403-405 ; AA.SS.Ben., II, p. 721 - 723 ; PL 87, col. 135 - 138.

Brief van de zalige Martinus, paus, gezonden aan de zalige Amandus, bisschop, dat hij geen afstand moet doen van zijn bisschopsambt, en ook over de dwaalleer die beweert dat er in Christus één wil en één werking zijn in diens twee naturen, in de goddelijke en in de menselijke.

Martinus aan de zeer dierbare broeder Amandus.⁶⁵

Toen wij, broeder, jouw brief ontvingen, zo vol van vroomheid, mogen wij zeggen dat we verheugd waren. Want in minachtig van de vreugden van deze wereld, die voorbijgaan als golven, zoek jij met zekerheid de blijvende en verheven gaven die worden verleend als beloning voor de dienst van de Heer onze God. Door het bericht namelijk van de drager van jouw brief, broeder, en de inhoud ervan, zijn wij op de hoogte van de strijd waardoor jij aan de vernederde zielen en aan de bedroefde har-

ten de opstijging naar het hemels vaderland bezorgt, en aan uzelf de beloningen van de toekomstige vreugden. Want omdat niets vergelijkbaar is met hetgeen door onze Schepper als beloning wordt geschonken aan zijn goede dienaars, wanneer zij, na een korte en kleine spanne tijds het werk beëindigen waarin wij omwille van zijn liefde volhardden, moeten wij, met het oog op het eeuwig geluk, met een vreugdevolle geest de kwellingen van dit leven verdragen.

Maar hoezeer ook uw apostolisch werk voor ons aanleiding is tot veel vreugde, evenzeer zijn wij bedroefd om de hardheid van de priesters van dat volk, omdat zij, met verwaarlozing van de zorg voor hun heil, en tot minachting van de dienst van onze Verlosser, zich met schandelijke ondeugden beladen. Hoe meer het voor ons een noodzaak is, met zicht op het zieleheil, ze met dringende woorden tot de orde te roepen, hoe meer wij tengevolge van een verantwoord beheer van de toevertrouwde talenten het meervoudige verkrijgen,⁶⁶ en voor ons het woord van Heer bevestigd wordt dat wij zijn rust zullen ontvangen.⁶⁷ Wij hebben namelijk vernomen dat priesters, diakens en anderen die deelnemen aan het priesterlijk werk zich na hun wijding bezoedelen door zondigheid, en jou daarom tot jouw grote droefheid er toe brengen, vanwege hun ongehoorzaamheid, de herderlijke taak te willen afleggen, en ontslag uit het werk van het bisschopsambt te verkiezen en een leven te leiden in stilte en eenzaamheid, liever dan nog werkzaam te blijven in hetgeen je is opgedragen, naar het woord van de Heer: *“Gelukkig wie volhardt tot het einde”*.⁶⁸ Vanwaar komt immers de heilige volharding, zo niet van de deugd van het geduld? Want volgens het woord van de Apostelen, *“Allen die in Christus godvruchtig willen leven*

65 Martinus I, paus van 649 tot 653: DTC, X-1, col. 182 - 194 (É. Amann).

66 Verwijzing naar de Parabel van de Talenten: Matthieu 25,14 - 30.

67 Naar psalm 95(94),11.

68 Naar Matteüs 10,22; Matteüs 24,13.

zullen vervolging ondergaan”.⁶⁹ Daarom, zeer geliefde broeder, laat de verbittering van de droefenissen u niet afbrengen van het heilige levensdoel van uw ziel, als we zien hoeveel de Schepper en onze Verlosser heeft geleden voor onze vergeving en onze vrijkoping, aan welke beschimpingen Hij Zich heeft moeten onderwerpen om ons van de strikken van de macht van de Duivel te bevrijden.

Daarom mag er ten aanzien van hen die gezondigd hebben in strijd met de rechtsregels geen medelijden betoond worden. Want wie, ook al is het maar één maal, na zijn wijding in zondigheid is vervallen, moet voortaan beschouwd worden als afgezet, en mag geen wijdingsgraad meer ontvangen. Het moet voor deze voldoende zijn om in klaagzangen en dagelijkse tranenvloed heel zijn verdere leven in boetedoening door te brengen, om zo, door de genade van God, de fout uit te wissen die hij heeft begaan. Als wij immers, om ze te verheffen tot de heilige wijdingen, mannen zoeken die door *geen enkele vlek*⁷⁰ en door geen enkele bevuiling van het leven gehinderd worden, hoeveel te meer, als iemand na zijn wijding in zonde vervalt en schuldig wordt bevonden aan de zonde van het verderf, is hem dan ook verboden het mysterie van ons heil te vieren met vuile en bevelkte handen? Daarom ook, met toepassing van de bepalingen van de heilige kerkelijke rechtsregels, moet hij tijdens dit leven uit zijn ambt ontzet worden, opdat *Hij die*

de harten doorgrondt,⁷¹ en *zich niet verheugt dat een van zijn schapen verloren gaat*,⁷² wanneer Hij op *de vreeswekkende dag van het Oordeel*⁷³ een oprechte boetedoening ziet, deze man beschouwt als verzoend.

Daarom sporen wij jou aan, geliefde, naar het voorbeeld van Hem die voor ons heeft willen lijden en sterven, om grootmoedig in Zijn dienst te blijven, en dus geen spijt te hebben om uit naam van Christus tijdelijke moeilijkheden te ondergaan, maar dat deze met het oog op de toekomstige beloning u helpen om de tegenstrijdigheden van deze wereld te verdragen. Want er staat geschreven: *“Wat kan ik ooit de Heer vergelden voor alles wat Hij voor mij heeft gegeven? De beker des heils wil ik nemen, en de naam van de Heer zal ik aanroepen”*.⁷⁴

En omdat u alles goed ziet wat door ons gedaan kan worden om onze vriendschap te versterken, dank zij de gaven van de zachtmoedigheid van de Allerhoogste Majesteit, blijft nog over, broeder, antwoord te geven op de andere onderwerpen, waarover jij ons in jouw brief hebt geraadpleegd. Wij menen immers dat u hebt vernomen hoe, tot verwarring van het ware geloof en tot vernietiging van de Katholieke Kerk, ongeveer vijftien jaar geleden door Sergios, valse bisschop van Constantinopel,⁷⁵ toen geholpen door keizer Heraclius,⁷⁶ zich een walgelijke en gruwelijke ketterij heeft verspreid, die de verdwazing van de

69 2 Timotheus 3,12.

70 Ephesiërs 5,27.

71 Romeinen 8,27.

72 Verwijzing naar de Parabel van de Goede Herder: Johannes 10,1-18.

73 Matteüs 18,12-13.

74 Psalm 116(114-115),12-13.

75 Sergios I, patriarch van Constantinopel van 610 tot 638. Zijn pogingen tot verzoening met de monofysieten van Syrië en Egypte, geformuleerd in het geschrift (“Uiteenzetting”) van 638, was een opstap naar de leer van het monenergisme en het monetheletisme. Het monetheletisme leerde dat er in Christus slechts één wil was, de goddelijke wil. Deze leer werd uiteindelijk veroordeeld door het Derde Concilie van Constantinopel in 681: DTC, X-2, col. 2307 - 2323 (M. Jugie).

76 Heraclius, keizer van Constantinopel, † 641.

Apollinaristen,⁷⁷ van de Severinisten,⁷⁸ van de Eutychianen⁷⁹ en van de Manicheïsten⁸⁰ opnieuw naar voren heeft gebracht, die zijn opvolger Pyrrhus,⁸¹ eveneens oud-bisschop, die geleid uit ambitie de zetel van Constantinopel heeft ingenomen, nog verergerd heeft.

Daarom heeft de Apostolische Stoel hen meermaals met overtuigingskracht, smeekbeden en veel waarschuwingen berispt, dat zij die dwaling moesten verlaten, en terugkeren tot het licht van het geloof dat zij verloren hadden. En niet alleen wilden zij dat niet doen, maar nu heeft zijn opvolger Paulus, vervalser van het geloof, oud-bisschop van Constantinopel,⁸² iets bedacht dat nog schadelijker is ten nadele van het katholiek geloof, alsof hij vernietigde wat op ketterse wijze door zijn opvolgers was verklaard, en heeft hij onze zeer goede Vorst⁸³ bij vermetele heiligschennis overtuigd, om de keizerlijke « Typus » te maken,⁸⁴ vol van valsheid, waarin uitgevaardigd wordt dat alle christenvolken het moeten geloven.

Daarom hebben wij het noodzakelijk geacht, om niet schuldig te zijn aan onachtzaamheid en nadeel voor de zielen die ons zijn toevertrouwd, om in deze stad Rome een algemene vergadering van onze medebroeders en mede-bisschoppen bijeen te roepen. In hun aanwezigheid zijn de schurkachtige geschriften van die ketterleiders onderzocht en blootge-

legd, en hebben wij ze door het apostolische zwaard en de uitspraken van de kerkvaders eenstemmig en eensgezind veroordeeld, opdat allen, op de hoogte van de dwaalleer die erin vervat is, niet meer bezoedeld zouden worden door hun bevueling. Wij hebben dan ook gevraagd u onmiddellijk het boekwerk van de handelingen van de Synode toe te sturen, alsmede onze rondzendbrief,⁸⁵ waaruit u alles nauwkeurig zult vernemen, en waardoor u samen met ons, als *zonen van het licht*,⁸⁶ hun duisternis kunt uitdoven.

Daarom, broeder, moge jij eraan werken het aan allen te doen kennen, opdat zij met ons een zo afgrijselijke ketterij verafschuwen, en dat zij de sacramenten van het heil leren kennen, en hetgeen is verwezenlijkt door de bijeenkomst van de Synode van alle medebroeders en onze medebisschoppen van deze streken, volgens de inhoud van de rondzendbrief die door ons is verstuurd, en dat zij tegelijk met de geschriften met uw handtekeningen naar ons gezonden, gemeenschappelijk vieren, daarmee bevestigend en instemmend met hetgeen voor het orthodoxe geloof en de weerlegging van de dwaasheid van de ketteren, die onlangs is opgedoken, door ons is vastgelegd.

77 Leerlingen van Apollinaris de Jongere ofwel Apollinaris van Laodicea (362-ca.390), die een docetistische en monofysitistische leer ontwikkelde: DTC, I-2, col. 1505-1507 (P. Godet).

78 Severinus, paus van 638 tot 640, werd op een ongelukkige wijze betrokken in de theologische discussies van zijn tijd (DTC, XIV-2, col. 2006-2008 (É. Amann)).

79 Leerlingen van Eutychès (378-453), die in Christus een menselijke natuur gescheiden van de goddelijke natuur ontkenen, aanhanger van het monofysitisme: DTC, V-2, col. 1582-1609 (M. Jugie).

80 Het manicheïsme was een dualistische dwaalleer: DTC, IX-2, col. 1841-1895 (G. Bardy).

81 Pyrrhos I, patriarch van Constantinopel van 638 tot 641.

82 Paulus II, patriarch van Constantinopel sinds 641, afgezet door paus Théodorus I. Schrijver van de *Typus*. Geëxcommuniceerd door de Synode van Lateranen van 649. Overleden in 653.

83 De keizer van het Oostrijk, de 'basileus' van Byzantië.

84 De *Typus* van Constant II is een wettekst die een fase is in de geschiedenis van het monotheïsme. De tekst trok weliswaar bepaalde ketterse verklaringen van de *Ekthesis* terug, maar handhaafde de monotheïstische dwaalleer. De tekst werd veroordeeld door de Synode van Lateranen van 649, onder paus Martinus I: DTC, XV-2, col. 1945-1948 (É. Amann).

85 Amandus heeft dus de canones van de Synode van Lateranen van 649 ontvangen, waarschijnlijk zelfs in beide versies, Grieks en Latijn, evenals de rondzendbrief van de paus.

86 Ephesiërs 5,8.

Verzoek met nadruk koning Sigebert, onze alleraanzienlijkste zoon, koning der Franken,⁸⁷ en spoor hem aan, als geneesmiddel voor zijn christelijk leven, om ons uit het college van onze broeders enige zeer dierbare bisschoppen af te vaardigen, om met legatie van de Heilige Stoel te bemiddelen en, met de hulp van de goddelijke goedheid, aan onze zeer goedertieren Keizer⁸⁸ mee te delen hetgeen in ons concilie met de bisschoppen van de Synode bepaald is, opdat hij, door deel te nemen aan ons werk, de overmaat van de beloning mag ontvangen, en als Beschermmer van zijn koninkrijk Hem mag vinden, wiens zaak aldus bevorderd wordt. Wij menen immers dat ook dit moet worden aanbevolen in zijn brief.

Wij hebben opdracht gegeven om de relieken van de heiligen, waarover de brenger van deze brief ons heeft gesproken, mee te geven. Omdat onze bibliotheek bepaalde boeken niet heeft, kunnen wij hem niet geven wat wij niet hebben. En hij heeft ze niet kunnen kopiëren, want hij moet nu snel uit deze stad vertrekken.

Wij sporen u aan, broeder, om uit te voeren wat wij hebben geschreven in deze brief.

Dat God je gezond en wel behoudt, zeer dierbare broeder.

---

87 Sigebert III, zoon van koning Dagobert, geboren in 630/631, gedoopt door Amandus, koning van Austrasië, overleden in 656.

88 Bedoeld is de Keizer van Constantinopel.

ABSTRACT

The historical file for St. Amandus

Amandus was one of many seventh-century missionaries from the Hiberno-Scottish tradition, who traversed Europe in order to preach the faith. As it turns out, he is the best documented saint of that era, as not only a vita survives for him, but he also appears in other historical sources.

He travelled the continent, founded monasteries and remained in contact with many bishops from Gaul and officials at the court of the Frankish kings throughout his life. He played an important role in the Church of Gaul.

For a period of about three years, Amandus was bishop of Maastricht. During his Maastricht tenure he received a letter from Pope Martin I and was involved in the foundation of the abbey of Nivelles.

As a saint, he is remembered in many parts of Europe, even in countries he never visited. Notably, as is demonstrated by liturgical sources and chronicles, his fame does not lie in his activities as missionary and founder of monasteries, but mainly in his role as bishop of Maastricht, even though this was only an intermittent period in his life.

Fossa Eugeniana

Een Schelde-Maas-Rijnverbinding
rond 1626: achtergrond, voortraject
en onderhandelingen¹

Roel Zijlmans

Rond 1626, tijdens de strijd om onafhankelijkheid in de Nederlanden, vonden plannen voor een Zuidelijke kanaalverbinding van de Vlaamse kust naar de Schelde, de Maas en de Rijn een begin van uitvoering. Dit project, de *Fossa Eugeniana*, gaf geen aanleiding tot uitgebreide beschouwingen in de algemene historische literatuur. De artikelen die erover verschenen, richtten zich voornamelijk op specifieke regionale aspecten. Ze zijn voor een groot deel gedaeterd. Aan het eind van de twintigste eeuw verschenen enkele interessante nieuwe studies die bijdroegen aan de kennis van de zeventiende-eeuwse kanaalplannen, speciaal wat betreft de militaire en uitvoeringskanten.² Het totaalbeeld dat ze gaven was echter beperkt en wezenlijke vragen bleven onbeantwoord. Met name besteedden ze weinig aandacht aan de historische en politieke achtergrond, de geschiedenis van de trajectkeuze, de technische problemen en het verloop van de onderhandelingen tussen de betrokken partijen.

Bij de studie voor mijn proefschrift *Troebele betrekkingen: Grens-, scheepvaart- en waterstaatskwesities in de Nederlanden tot 1800* heb ik die achtergebleven aspecten bijzondere aandacht gegeven.³ Verschillende binnen- en buitenlandse archieven en bronnenverzamelingen bleken nog waardevolle informatie te bevatten. Ze wierpen een ander of beter licht op de geschiedenis van het kanaalproject. In het bijzonder maken gedetailleerde, openhartige en tot dusver vrijwel onbekende Spaanse, Brabantse en Beierse verslagen uit 1626 duidelijk waarom het voortraject vreemde, onverwachte wendingen vertoonde.

In dit artikel ga ik in op de economische, militaire en geopolitieke omstandigheden die aan de *Fossa Eugeniana* ten grondslag lagen, en op eerdere plannen voor soortgelijke kanaalverbindingen. Daarna behandel ik de planvorming in 1626 en de onderhandelingen met de Duitse keizer en de buurlanden, die tot ingrijpende herzieningen voerden. Ten slotte bespreek ik de werkelijkheidswaarde van het meest omstreden onderdeel, de verlegging van de Rijn via de Niers naar de Maas.

Brabantse kanaalplannen in de zestiende eeuw

De Maas lag in de rafelrand van de Nederlanden. Door staatkundige verbroekeling was er nauwelijks sprake van gemeenschappelijk of afgestemd beheer van de rivier en haar jaagpaden, die dan ook slecht werden onderhouden. De vergaande politieke opdeling uitte zich ook in een veelheid van tollën, rechten en privileges, met een wirwar van uitzonderingen en vrijstellingen. Opgeteld vormden de tollën een serieuze belasting voor de Maasvaart.⁴ Vanuit de Ardennen werden natuursteen, leien en hout verscheept en uit de omgeving van Luik kalk, steenkool en ijzer. Uit de delta bracht men meest vis, zout, wijn en zuivelwaren naar de bovenstroomse markten. Dordrecht ontwikkelde zich tot draaischijf voor de handel op Maas en Rijn. De Hollandse graaf verleende het daarvoor eind dertiende eeuw een begin van officieel stapelrecht, dat gaandeweg werd uitgebreid en later weer ingeperkt. In het Midden-Maasgebied was de Gelderse Hanze-

-
- 1 Dit artikel is een aangepaste en ingekorte versie van hoofdstuk 5 (Plannen voor Schelde-Maas-Rijnverbindingen, 16^e-18^e eeuw) van mijn proefschrift (zie hierna). Voor de uitgebreidere geschiedenis, aanhalingen en verwijzingen, alsmede de volledige teksten en vertalingen van de belangrijkste nieuwe bronnen verwijs ik naar het boek.
  - 2 Pistor, Rolf-Günter en Henri Smeets, *Die Fossa Eugeniana. Eine unvollendete Kanalverbindung zwischen Rhein und Maas 1626* (Keulen 1979); Dassel, Wolfgang en Robert Plötz ed., *Fossa Eugeniana. Weltgeschichte in der Region* (Kevelaer 1997); Breugelmanns, Johan, *Het beheer van de Demer tijdens de 17de en 18de eeuw* (Brussel 2002).
  - 3 Proefschrift Universiteit Tilburg, 2016; Licht aangepaste handelsuitgave (Hilversum 2017).
  - 4 Thurlings, Th.L.M., *De Maashandel van Venlo en Roermond in de 16^e eeuw, 1473-1572* (Amsterdam 1946) 44; Roebroek, E., 'Hoe hebben vaart en handel op de Maas zich ontwikkeld vanaf de Middeleeuwen tot het einde van de achttiende eeuw?', in: *Jaarboek van het Sociaal-Historisch Centrum voor Limburg* 15 (1970) 56-63.

stad Venlo het overslag- en verdeelcentrum, omdat grotere rivierschepen meestal maar tot daar konden opvaren.⁵ De vracht uit Dordrecht werd er geheel of gedeeltelijk verkocht en op kleinere platbodems overgeladen, of ze ging op de landweg verder.⁶ Venlo bezat verder een monopolie voor de overslag en de handel op de rechter Maasoever tussen Mook en Venlo. Hertog Reinoud II van Gelre had dit privilege in 1343 verleend, tegelijk met de stadsrechten. Door dit overslagrecht, hoewel niet onomstreden, beheerste de stad de in- en uitvoer van een groot deel van het Gelders Overkwartier.⁷ Venlo kon ook lange tijd op basis van zijn macht en de oude gewoonte een vrij streng stapelrecht uitoefenen op de afvaart met kleine schepjes vanuit de Boven- en Midden-Maas. Het vermarkten en overladen in Venlo betekende voor kooplieden uit Luik en Maastricht een onnodige en kostbare beperking of onderbreking van de reis.⁸

Vanaf het begin van de zestiende eeuw breidde de ijzerindustrie en chemische nijverheid in het Luikerland zich belangrijk uit.⁹ De productie kon door een aantal technologische vernieuwingen aanzienlijk worden opgevoerd. De uit- en invoer vond vooral plaats over de Maas en was verbonden met de traditionele stapelplaatsen. Antwerpen en de Vlaamse markten werden bereikt via de tussenstations Venlo en Dordrecht, een lange en dure weg. Toen dat vervoer in belang toenam, zochten Brabantse steden naar mogelijkheden voor

eigen handelswegen naar het Luikerland. Verkeersprojecten werden nog nauwelijks systematisch ontwikkeld. Speciale overheidsdiensten of agentschappen daarvoor waren er niet. Kanalenplannen konden op alle niveaus ontstaan, bij de centrale overheid, de provincies, de steden, of bij particuliere initiatiefnemers. Voor de uitvoering werd gewoonlijk een projectorganisatie ingezet. Een octrooi (vergunning) van de landsheer of een andere overheid regelde in grote lijnen de technische en financiële voorwaarden.

De stad Tienen vroeg in 1505 aan landsheer Filips de Schone octrooi voor het kanaliseren van de Grote Gete. Daarmee zou via de Demer, de Dijle en de Rupel een scheepvaartweg naar de Schelde ontstaan. De verbinding kwam uiteindelijk in 1528 tot stand.¹⁰ Volgens enkele auteurs hadden de plannenmakers ze oorspronkelijk van Tienen over de waterscheiding willen doortrekken tot in de Méhaigne. Door dit riviertje te kanaliseren tot aan de Maas bij Hoei, zou een Schelde-Maasverbinding zijn verkregen. Dat deel is nooit uitgevoerd.¹¹ Desondanks ontstond er een levendig scheepvaartverkeer tussen Antwerpen en het Getegebied. Een deel van de Maashandel werd daarlangs afgeleid, over de nieuwe waterweg en verder over de landweg.¹²

In de loop van de eeuw rees er bij de schippers en handelaars van de Boven-Maas verzet tegen de door Venlo toegepaste stapel- en overslagplicht. Aan dit gewoonterecht lag, anders

5 Onder Midden-Maasgebied versta ik hier het 'Ommeland', het Gelders-Gulikse gebied tussen Mook en Sittard. Thurlings, 6-9, 18-30.

6 Thurlings, 138-141.

7 'Voert so en suele wi niet laten gescien noch gehengen [= toestaan], dat enich opslach oft comenscap van enigerhande goede ergent si tuschen Moudic [= Mook] ende Venle an di side, daer Venle gelegen is, dan tot Venle.', Janssen de Limpens, K.J.T., *Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond* (Utrecht 1965) E6, 184-186; Thurlings, 147-151; Hermans, Frans, *Historische stedenatlas van Nederland* 6, Venlo (Delft 1999) 29.

8 Thurlings, 141-142.

9 Roebroeck, 53.

10 Laurent, Ch., *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 2e serie, 1 (Brussel 1893) 605-607; Dubois, R., *Les Rues de Huy. Contribution à leur histoire* (Hoei 1910) 401; Harsin, Paul, 'Les projets de jonction de l'Escaut, de la Meuse et du Rhin du XVIe au XIXe siècle, in: *Annales de la Société scientifique de Bruxelles*, serie D, 51-2 (1931) 138.

11 Grandvoir, F. de, *Canal maritime de Liège à l'Escaut. Mémoire à l'appui de l'avant-projet* (Luik 1879) 8; Dubois, *Rues de Huy*, 401.

12 Thurlings, 49; Zijlmans, par. 5.2, noot 15.

dan bij zijn regionale stapelrecht voor het eigen achterland, geen uitdrukkelijk privilege ten grondslag. Het kwam onnatuurlijk voor, omdat de kleine scheepjes van de Boven-Maas gemakkelijk zouden kunnen doorvaren naar Dordrecht. Daar kwam bij dat het Midden-Maasgebied economisch verzwakt was door de machtsstrijd om Gelre, Kleef en Gulik, waardoor Venlo aan koopkracht inboette. Kort nadat Karel V in 1543 Gelre bij de Habsburgse Nederlanden had ingelijfd, bracht Maastricht daarom de kwestie voor het Gelderse Hof in Arnhem. Waarschijnlijk daartoe aangezet door de centrale regering, liet dit hof het nieuwe algemene landsbelang van onbelemmerde handel voorgaan. Het paste in de politiek van Brussel om het regionale gewoonterecht en oude voorrechten zoveel mogelijk te vervangen door moderne regels. Die waren geïnspireerd op het Romeinse recht en gericht op versterking van het vorstelijk gezag. Door het ontbreken van hard schriftelijk bewijs was de zaak van Venlo niet sterk. In het feit dat de stad al enkele eeuwen een voordeel had genoten, zag het hof geen grondslag voor een recht op verlenging voor nog langere tijd. Het stelde in 1545 Maastricht daarom vrij van het Venlose stapelrecht. Luik en andere steden en dorpen bereikten spoedig hetzelfde. Een ramp voor Venlo, maar een tijdelijke zegen voor de Maashandel in het algemeen. De stad probeerde nog zoveel mogelijk haar recht te handhaven, maar legde zich daarna vooral toe op het aanbieden van vervoersdiensten.¹³

Vanaf het midden van de zestiende eeuw concentreerde de ijzerindustrie zich verder in Luik en nam de uitvoer van kolen en ijzer nog eens belangrijk toe.¹⁴ Luik en Dordrecht knoop-

ten enge betrekkingen aan en trokken geleidelijk alle Maashandel naar zich toe. In reactie daarop ontwikkelden Brabantse steden en ondernemers rond 1550 meerdere plannen voor een kanaalverbinding tussen de Maas en de Schelde.¹⁵ De Staten van Brabant onderzochten de mogelijkheid van een kanaal van de Maas bij Maastricht naar Bilzen aan de Demer. Van daaraf moest de Demer richting Schelde worden gekanaliseerd of bevaarbaar gemaakt. Het project strandde, waarschijnlijk op zowel technische, financiële als economisch-politieke problemen.

Kanaalwerken waren tot ver in de Nieuwe Tijd een hachelijke onderneming. Hoewel er al in de Romeinse Tijd kanalen werden gegraven, konden hoogteverschillen waarschijnlijk pas vanaf de dertiende eeuw met schutsluizen worden overwonnen. Vóór die tijd sleepte men de schepen over vaste overlaten, of werd de hef- of valdeur van het enkele sluishoofd af en toe gehesen of weggekanteld. De schepen dreven dan op de ontstane watergolf voort. In de vijftiende eeuw verschenen de eerste moderne kolksluizen met twee sluishoofden en een dubbele set zelfsluitende puntdeuren, die beter hanteerbaar waren.¹⁶ Wanneer een hoge waterscheiding tussen twee rivierbekkens moest worden overgestoken, bleef het vaak moeilijk het verdeelpand (hoogste stuk van het kanaal, dat naar twee kanten afwatert) van voldoende water te voorzien. Omdat oppompen maar beperkt mogelijk was, moest deze voeding van hooggelegen beekjes worden aangevoerd of in reservoirs worden opgespaard.

De kanaalprojecten ontmoetten ook vaak onredelijke bezwaren, gebaseerd op gebrekkige kennis van de landschappelijke toestand en de

¹³ *Ibidem*, noot 16-18.

¹⁴ Suttor, Marc, *Vie et dynamique d'un fleuve. La Meuse de Sedan à Maastricht (des origines à 1600)* (Brussel 2006) 363.

¹⁵ Vifquain, J.B., *Des voies navigables en Belgique* (Brussel 1842) 36; Harsin, 'Projets', 138-139. Deze bronnen zijn in de feiten en argumentatie niet steeds volledig betrouwbaar.

¹⁶ Arends, G.J., *Sluizen en stuwen. De ontwikkeling van de sluis- en stuwbouw in Nederland tot 1940* (Delft 1994) 15, 168-169; Dam, P.J.E.M. van, 'Ecological challenges, technological innovations. The modernization of sluice building in Holland, 1300-1600', in: *Technology and culture. The international quarterly of the Society for the history of technology* 43-4 (2002) 500-520.

waterloopkunde. Sommigen vreesden dat de ene rivier in de andere zou leeglopen, of dat de zee via een kanaal diep in het land zou binnendringen en voor overstromingen zou zorgen. De priester-historicus Pontus Heuterus klaagde in 1600 over de domheid van tegenstanders van het zestiende-eeuwse Brabantse plan voor een Schelde-Maaskanaal. Hij meende dat de gevaren ofwel niet bestonden, of met technische middelen konden worden ondervangen:

‘Deze nuttige en noodzakelijke onderneming is echter eerst door de burgeroorlogen in de Nederlanden uitgesteld en vervolgens hebben enige ondeskundige negatieve adviezen van domoren bewerkt dat het realiseren ervan niet op waarde werd geschat. Ten slotte zijn de onverschilligheid van onwetende, de afgunst van eierzuchtige en de klein-geestigheid van hebzuchtige mensen er tot op heden de oorzaak van geweest dat dit edele plan tot groot nadeel van de Provincie niet tot uitvoering is gekomen. Wat degenen na ons zullen ondernemen, zullen de tijden leren’¹⁷

Veel mensen waren zich er niet van bewust dat tussen twee stroomgebieden steeds een hogere waterscheiding lag. Behalve in de delta, kon die meestal niet zonder immens grondverzet op het niveau van een van de rivieren doorgegraven worden.¹⁸ De waterscheiding moest gewoonlijk van beide zijden trapsgewijs met sluizen worden ‘beklommen’. Van overstroming van de ene rivier door de andere kon dan ook geen sprake zijn. Ook Heuterus, met al zijn kritiek, maakte dezelfde fout. Hij dacht dat er

een grote sterke sluis aan de Maas nodig was om het kolkende hoogwater van die rivier uit het kanaal naar de Schelde en in de bestaande Maasbedding te houden.¹⁹

Het Schelde-Maasproject van Paulo Francesqui

In het begin van de zeventiende eeuw werd de zuidgrens van de Republiek van de Verenigde Provinciën globaal gevormd door die van Zeeland, Holland en de benedenkwartieren van Gelre. De delta van Rijn, Maas en Schelde stond daarmee onder Staatse controle. Bovenstrooms, zo ook in het Overkwartier van Gelre, behielden de Habsburgers de macht. De andere landen van het Duitse Rijk, waaronder het prinsbisdom Luik, namen in de tachtigjarige afscheidingsoorlog een min of meer neutrale positie in.²⁰ Bij hun tussenkomst in de Gulik-Kleefse opvolgingskwestie bezetten zowel Spanje als de Republiek een aantal vestingen in het strategisch belangrijke Rijnland, op het grondgebied van Kleef, Gulik en Keur-Keulen.²¹ Ze gebruikten die als barrières, zonder er aanspraak te maken op soevereiniteit. Het Spaans bestuur beveiligde daarmee de doorgaande landwegen naar de Achterhoek en Twente. Ook had het daardoor enig toezicht op de Rijn en op troepenbewegingen tussen Rijn en Maas.

De Maas bleef belangrijk voor het verkeer tussen Noord en Zuid, al waren vaart en handel er meestal alleen met licenten (vergunningen) en tegen extra betaling mogelijk. De ‘Spaanse’ Maas had een douanekantoor voor de afvaart in Roermond en een voor de opvaart in Venlo. Daarnaast moesten schippers in Maastricht, Roermond, Venlo en Grave beschermingsgelden (convooiën) betalen, waarmee de onkosten van

17 Heuterus, Pontus, *De veterum ac sui saeculi Belgio* (Antwerpen 1600) 163; Latijnse tekst en vertaling van boek 2, hfdst. 23 in: Zijlmans, bijlage 4.

18 In latere tijden verbeterden de technische en financiële mogelijkheden. Voor het Albertkanaal werden de Sint-Pietersberg en het aansluitende plateau ten westen van Maastricht op het niveau van de Luikse Maas doorgegraven.

19 Zijlmans, bijlage 4.

20 Arndt, Johannes, *Das Heilige Römische Reich und die Niederlande 1566 bis 1648* (Keulen 1998).

21 Spaanse troepen bezetten o.a. Wezel en Rijnberk, de Republiek nam Emmerik en Rees.

bewakingsschepen, forten, vestingen en garnizoenen werden bestreden.²² Verder verplaatste het Spaans bestuur enkele andere historische Maastollen naar zijn gebied. De Staten-Generaal van het Noorden handelden overeenkomstig. Dezelfde tollens werden daardoor soms op twee plaatsen geheven. Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) matigde de Republiek haar regels en heffingen, mede omdat ze geen aanleiding wilde geven voor nieuwe Brabantse kanaalprojecten. Vrije Maashandel was voor beide partijen onmogelijk, omdat ze de belastinginkomsten uit de heffingen niet konden missen.

Toen Spanje in 1609 geen vrede, maar enkel een bestand had kunnen sluiten, zocht het naar mogelijkheden om zijn handel met de Zuidelijke Nederlanden en andere delen van het Duitse Rijk te vergroten. Daartoe wilde het opnieuw in Vlaanderen een stapel vestigen van zijn producten en die uit de Nieuwe Wereld.²³ De regering in Brussel, die voorlopig geen uitzicht meer had op de vroegere vrije doorgang vanuit zee naar Antwerpen, Gent of Brugge, deed veel moeite om van Duinkerken en Oostende haar zeehavens te maken. Daarvoor waren goede kanalen naar het achterland nodig, op de eerste plaats van Oostende via Brugge naar de Schelde bij Gent, maar ook verder door Brabant naar de Maas en de Rijn. De Spaans-Italiaanse ingenieur Paulo Francesqui speelde op die behoefte in. Hij diende, waarschijnlijk in 1611, een verzoekschrift in om een kanaal tussen de Maas en de Schelde te mogen aanleggen over Luiks en Brabants gebied. Vorm en inhoud van de oorspronkelijke aanvraag bij de aartshertogen Albrecht en Isabella, landsheer en -vrouwe van de Habsburgse Nederlanden, zijn niet bekend. In 1612 was het ver-

zoek in behandeling bij de Staten van Brabant, die het om advies voorlegden aan de gedeputeerden van de vier hoofdsteden (van de kwartieren van Brussel, Leuven, Antwerpen en 's-Hertogenbosch).

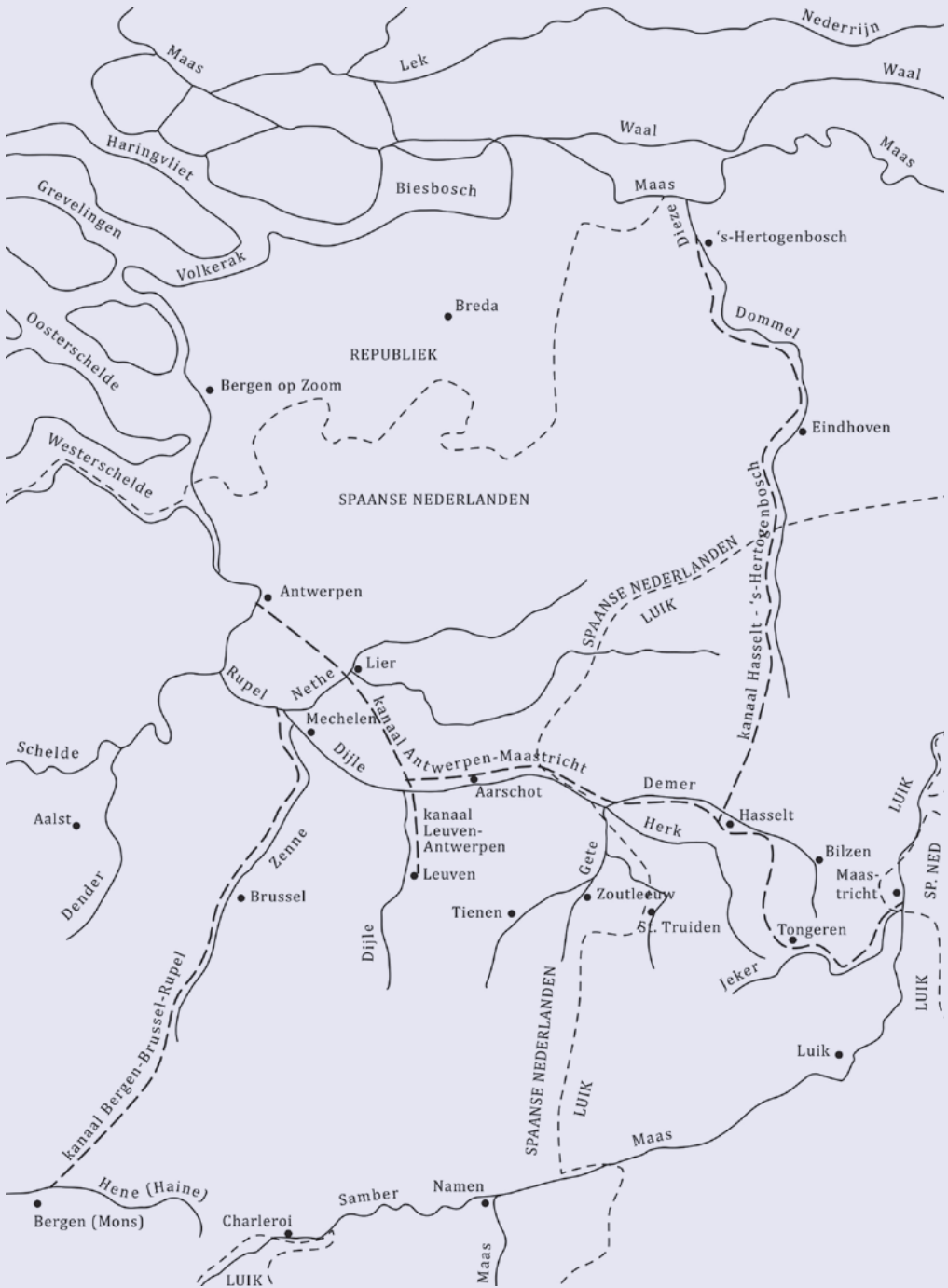
In het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch bevindt zich nog een aantal handschriften over de kwestie uit begin 1612. Ze zijn vrijwel onbekend en nooit eerder gepubliceerd. Daaronder zijn twee nota's ('relaties'), waarschijnlijk van Francesqui zelf, maar vertaald.²⁴ De ene is een algemene beschrijving van het plan voor een kanaal van de Maas naar de Schelde. De andere nota bevat een kostenberekening en voorstellen om het project door verschillende nieuwe belastingen te financieren. Mogelijk om alle Brabantse kwartieren te gerieven, stelde Francesqui een viertal vaarten voor: een van Maastricht naar Antwerpen, een tweede van Leuven naar Antwerpen (buiten de stapelplaats Mechelen om), een derde van 's-Hertogenbosch via Eindhoven naar Hasselt (waar die aansloot op de eerste vaart), en een vierde van Brussel (dat al een kanaal naar de Schelde had) naar Bergen in Henegouwen.

De eerste nota 'Relatie op den wech van den Nieuwe Vaert' bevat interessante informatie over de achtergronden en de opzet van het plan voor een kanaal van Maastricht naar Antwerpen, de technische uitgangspunten en het voorgestelde tracé. Net als in de Romeinse Tijd werd erop gewezen dat het werk leeglopende soldaten zou bezighouden. Ook zouden arme lieden er wat mee kunnen verdienen. De kosten waren weliswaar aanzienlijk, maar dat geld zou helemaal in de eigen streek worden uitgegeven. Ook zouden alleen de eigen landen van de grote voordelen genieten. Het kanaal kon helpen invallers uit de opstandige

22 Roebroek, 64-65.

23 Denucé, Jan, 'De handel', in: Max Roosees ed., *Vlaanderen door de Eeuwen heen 2* (Amsterdam 1913) 84.

24 'Relatie op den wech van den Nieuwe Vaert' en 'Relatie ofte propositie ter cause van de navigatie die gepretendeert wert te maecten om te vaeren van den Mase in 't Schelt', SA 's-Hertogenbosch, OSA, XIV.B.1b (Besognes ten Hove), begin 1612, inv. 5432; Heurn, J.H. van, *Historie der Stad en Meyerye van 's-Hertogenbosch 2* (Utrecht 1776) 324.

Kanalenplannen van Paulo Francesqui, 1612.

provincies op afstand te houden. De Maas- en Rijnhandel van Holland en Zeeland zou door de nieuwe kanalen, en het verbeteren van de zeehavens van Duinkerken en Oostende, overgaan op de ‘gehoorzame’ provincies. De scheepvaart op het kanaal zou in elk geval worden voorbehouden aan de eigen ingezetenen en die van het prinsbisdom Luik:

‘... Ende par consequent goede partye van den handel die gedreven wordt van Hollandt ende Zeelant lanx de Maese ende den Rhijn sich sal herrewaert [= hierheen] keeren. Ende de coopliden van desen lande en de landen van Luydich [= Luik] sullen denselven handel exerceren ende doen tot henlieder seer groote commoditeyt ende prouffijt. ... Om alsoe aen te trecken den handel van de zee die lanx de Maese ende den Rhijn is loopende, die nu desen werck souden nemen omme naer de landen van Luijdich, Gulich, Collen ende voordere plaetsen in Duijtslandt, Lorrajnen ende Vranckerijck te gaenne, als oyck voor deghene die van daer herrewaerts souden commen. ... Waeronder dat moet geconditioneert wezen dat egeene andere schippers in deselve vaert sullen mogen commen als de die van de gehoorsaemheijt van den eenen Prince oft van den andere [van Brabant of Luik], omme alsoo de ingesetenen meer te beneficiëren als de vrempde.’²⁵

Francesqui stelde een zo kort mogelijke verbinding tussen Maastricht en Antwerpen voor. Hij wilde niet de zijrivieren van de Maas en de Schelde door middel van stuwen en sluizen bevaarbaar maken, maar parallelle kanalen graven. Het tracé zou vanaf Maastricht het dal

van de Jeker volgen tot bij Tongeren. Vandaar moest het doorsteken naar het Herkdal. Vervolgens zou het vanaf een punt tussen Bilzen en Hasselt langs de Demer lopen tot voorbij Aarschot en daar via Lier de richting van Antwerpen nemen.²⁶ Een kanaal had het voordeel dat hoogwaters en meegevoerd zand, maar ook bestaande tollën en andere rechten, en obstakels zoals watermolens en stadsdoorgangen, ontweken werden. De eigenaren of rechthebbenden van het kanaal zouden hun eigen heffingen kunnen instellen. Francesqui wilde het kanaal, mag men aannemen, vanuit de bovenlopen van Jeker, Herk en Demer voeden. Over negatieve gevolgen door verminderde afvoer op de benedenlopen sprak hij niet.

Omdat het oostelijk deel van zijn Schelde-Maastraject over Luiks gebied voerde, nam Francesqui ook contact op met prins-bisschop Ernst van Beieren en daarna met diens opvolger Ferdinand van Beieren (hierna ook Ferdinand van Luik en/of van Keur-Keulen genoemd).²⁷ In de eerste helft van 1613 werd het project zowel in Luik als in Brussel op het hoogste niveau behandeld. Dit leidde tot een briefwisseling tussen Ferdinand en aartshertog Albrecht, nadat ze elk de raad van deskundigen hadden ingeroepen. Uit die stukken blijkt dat beiden in beginsel met het plan instemden:

‘Ik heb uw brieven ontvangen, waaruit ik uw welgezinde houding vernam inzake de aanleg van het scheepvaartkanaal tussen Brabant en Luik. En om te tonen dat ik het van mijn kant graag wil ondersteunen, heb ik een bericht gestuurd aan Paolo Francesqui, voortrekker van dit project, met mijn verklaring en belofte dat ik mijnerzijds de rivier- en kanaalwerken in Brabant tot aan de Schelde zal laten

25 ‘Relatie op den wech van den Nieuwe Vaert’; Transcriptie van volledige tekst in: Zijlmans, bijlage 5.

26 Zijlmans, par. 5.3, noot 40.

27 Beiden waren in personele unie tevens o.a. keurvorst-bisschop van Keulen en bisschop van Munster.

aanleggen. ... Ik wil wel opmerken dat ik het in vele opzichten passend zou vinden dat dit kanaal via de stad Maastricht in de Maas uitmondt. En als daarover enig probleem mocht bestaan, zal dit door de genoemde commissarissen kunnen worden weggenomen. ...'²⁸

Luik en Brabant zouden elk de kosten op eigen gebied dragen, maar beide partijen wilden nog nader onderzoek naar het tracé en overleg over andere punten. Het voorgestelde tracé langs de Herk en de Jeker week af van de vroeger geplande verbinding van de bovenloop van de Demer bij Bilzen naar een plek aan de Maas direct ten noorden (benedenstrooms) van Maastricht op Brabants gebied. De mond van de Jeker lag net ten zuiden (bovenstrooms) van Maastricht op Luiks gebied. Albrecht hechte eraan dat de toegang tot het kanaal, met het belangrijkste douane- en tolstation, in Maastricht zou komen. Die stad was weliswaar in theorie tweehurig Brabants/Luiks, maar had een sterke Spaanse bezettingsmacht. Francesqui zal voor de omweg via Tongeren hebben gekozen, omdat daarbij de watervoorziening van het verdeelpand vrij eenvoudig vanuit de bovenloop van de Jeker verzekerd kon worden. Bij het oude tracé van Bilzen naar de noordkant van Maastricht was in de buurt van de waterscheiding geen permanente beek van betekenis voor de voeding te vinden. Vanwege de onzekerheden werd voorzien dat de Brabanders pas met de werken zouden beginnen, wanneer de Luikenaars hun deel voor de helft klaar zouden hebben. Ook dit dure en technisch moeilijke project bleef in de verkenningsfase steken. Een soortgelijk voorstel van de krijgsbouwmeester

aan de Staten van Brabant in 1619 vond evenmin voldoende steun van de niet direct bediende steden.²⁹

Van de vervoerspolitieke verhoudingen in Luik in die periode is weinig bekend. De prins-bisschop en zijn medewerkers, die jaargelden van de machtige Habsburgers ontvingen, steunden het Maas-Scheldeproject aanvankelijk wel.³⁰ Ze klaagden echter steeds over Spaanse willekeur en vreesden Spaanse overheersing. De Luikse koopmansstand had verdeelde loyaliteiten. Ze onderhield aan het eind van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw innige banden met Dordrecht. De Luikse Maashandel heeft waarschijnlijk zelfs geprofiteerd van de oorlog op de Schelde. Veel Luikse bedrijven en ambachtlieden hadden zich in Dordrecht gevestigd. Luikse kooplieden hadden er een eigen nieuwe woonwijk.³¹ Onder hen was de familie De Geer, die in Dordrecht en later in Amsterdam en Zweden fortuin zou maken. Deze Luikenaars kenden de kracht van de Republiek. Zij zullen zich beslist tweemaal hebben bedacht voor zij geld zouden steken in een ongewis project dat hun handel op Antwerpen en Oostende moest oriënteren en dat zeker door hun vertrouwde handelspartners zou worden bestreden.

28 AR Brussel, Raad van State en Audiëntie, inv. 1468/4 (28 juni 1613), mijn vertaling; Zijlmans, par. 53, noot 44-47.

29 's-Hertogenbosch vond in elk geval dat het in strijd was met zijn handelsbelangen. Brief van Bossche vertegenwoordigers in Brussel, 3 mei 1619, genoemd in Heurn, 339-340.

30 Kessel, Jürgen, *Spanien und die geistlichen Kurstaaten am Rhein während der Regierungszeit der Infantin Isabella (1621-1633)* (Frankfort 1979) 66-67.

31 Klein, P.W., *De Trippen in de 17^e eeuw. Een studie over het ondernemersgedrag op de Hollandse stapelmarkt* (Assen 1965) 67.

Het Maas-Rijnproject van Gerrit Haesenvoet

Ingenieur Gerrit Haesenvoet uit Gelder (Geldern) had in vergelijking met Paulo Francesqui bescheidener plannen, maar ze hadden grotere gevolgen. In 1618 stelde hij zijn stadsbestuur voor een kanaal met sluizen voor kleine scheepvaart aan te leggen. Het zou van Gelder over de heide van Walbeek (Walbeck) en langs de Roode Beek naar de Maas tussen Arcen en Wellerlooi moeten lopen.³² Gelder zou ermee kunnen ontsnappen aan het overslag- en handelsmonopolie dat Venlo zoveel als mogelijk handhaafde op de rechter Maasover tot Mook. De stad Gelder en de heer van Arcen maakten ten minste vanaf de vijftiende eeuw aanspraak op een eigen overslagrecht aan de Maas in Arcen. Ze zouden dat van oudsher als gewoonterecht of privilege hebben bezeten. Opeenvolgende hertogen van Gelre hadden tot dan toe alle betrokkenen te vriend willen houden en nooit duidelijk partij gekozen.³³ We merken op dat Haesenvoets tracé niet in het versterkte Arcen uitkwam, maar langs de noordkant van de Roode Beek door de heerlijkheid Well naar de Maas voerde. Een duidelijke technische reden daarvoor is er niet. Mogelijk heeft Gelder naast Venlose ook Arcense rechten willen omzeilen, en was de heer van Well inschikkelijker dan die van Arcen.³⁴ Het stadsbestuur van Gelder schreef in oktober 1618 twee aanbevelingsbrieven voor het kanaalproject, één bestemd voor graaf Hendrik van den Bergh, gouverneur van het Gelders Overkwartier, de andere voor algemeen gebruik:

‘Brenger deses Gerit Haesenvoet, ingenieur, giff ons te erkennen het maeken ende graven van eene fharte van dese stadt Gelre hin in die Mase ende considererende dat het werck niet allein tot befryhong vande landen, maer oeck hunne hochheden [= de aartshertogen] profitelick ende den onderdanen gerieffelick sin sal, bidden wy dat U.G. gelieven hem gnedige audientie hierop te geven, ende by hunne hoocheden beforderlik sin, dat het werk tott goeden effect gebracht mogte werden vth die generale middelen.’

‘Also ons Burgemeister Schepen ende Raeth der stadt Gelre der wolerfharener Gerhit Haesenvoet, Ingenieur, te kennen gegeuen, wie dat vth der Maze aen die roode beeck durch die heerlickheit Well recht hin op dese stadt Gelre ein schipfhart gemakt kan werden, niet allen tot profit van hunne hoocheden, ende derselver ondersaeten, maer ook grooten grieff van Geldrische Voghdye, Nederampt ende andere omliggende benachbarten, gelick wy hierbeforens van den heere van Well selbst te kunnen geschien onderricht sein, bidden ende begeren daerom aen alle ende yderen, daer ermelter Hasenvoet sich adressiren werdt, dese seine invention, daermede die lantschap gedient kan werden, so feel moegelik te beforderen, dattzelve in effect gebracht kan werden.’³⁵

Het had geen onmiddellijk resultaat. Tussen 1622 en 1624 werkte Haesenvoet het plan in overleg met het stadsbestuur verder uit. Ook

32 De Roode Beek stroomde vroeger op de grens van de heerlijkheden Arcen en Well. De bovenloop is door ontginningen verdwenen. De midden- en benedenloop vanaf ‘Klein Vink’ zijn in 2010-2013 door het waterschap hersteld.

33 Frankewitz, Stefan, ‘Geldern – Arcen – Venlo. Gewohnheitsrecht contra Stadtrecht’, in: M. Nicolay-Panter e.a., *Geschichtliche Landeskunde der Rheinlande* (Keulen 1994) 290-303; Nettessheim, Friedrich, *Geschichte der Stadt und des Amtes Geldern* (Kevelaer 1963) 124; Hermans, 31.

34 Zie de tweede hierna aangehaalde aanbevelingsbrief; Zijlmans, par. 5.4, noot 55.

35 SA Geldern, Abt. A, Korrespondenz-Journale F1, f. 27-28; Geciteerd door Pick, Richard, *Die Anwesenheit Napoleon's I. zu Rheinberg* (Trier 1880) 17-18, en Pistor, 8-9 (verkort en vertaald).

onderzocht hij hoe het kanaal van Gelder kon worden doorgetrokken naar de Rijn bij Rijnberk (Rheinberg).³⁶ Die Keur-Keulse stad had een Spaanse bezetting. Men bedacht dat het kanaal tevens kon dienen als verdedigingslinie tegen Staatse aanvallen. Het zuidelijk deel van het Rijnland zou dan worden verlost van de geregelde strooptochten van Staatse legers, die er hun 'contributies' ophaalden.³⁷ Dat het project van een plaatselijke verbinding naar een van (boven)nationaal belang werd uitgebreid, zal ook met de financiering hebben samengehangen. Het kleine en verarmde Gelder kon de kosten van een kanaal naar de Maas zeker niet alleen opbrengen en zocht daarom betaling uit de landelijke algemene middelen.

Omdat het tracé Keur-Keuls grondgebied doorsneed, overlegde Haesenvoet in maart 1624 met keurvorst-aartsbisschop Ferdinand.³⁸ Deze had nog in 1613 als prins-bisschop van Luik met Francesqui te maken gehad. Hij voelde, zoals later bleek, weinig voor het geplande kanaal, dat zijn neutraliteit in gevaar zou brengen. Haesenvoet sprak waarschijnlijk ook met Wolfgang Willem, vorst van Palts-Nieuwburg (Pfalz-Neuburg) en hertog van Gulik en Berg, voor wie hij eerder gewerkt zou hebben.³⁹ In de Gulik-Kleefse opvolgingskwestie had de hertog hulp van Spanje gekregen, terwijl zijn tegenstrever in Kleef, de keurvorst van Brandenburg-Pruisen, werd gesteund door de Republiek. Wolfgang Willem toonde zich voorstander van het kanaal. Hij verwachtte dat het bescherming zou bieden tegen Staatse invallen en beval het project aan bij de Statenvergadering van Gulik-Berg in Dusseldorp (Düsseldorf) in

1624.⁴⁰ Gezien de militaire voorgeschiedenis was dat begrijpelijk. Prins Maurits van Oranje-Nassau had in 1610 de sterke stad Gulik als strategische voorpost ingenomen. In 1622 veroverde en bezette het Spaanse leger van Ambrogio Spínola en Hendrik van den Bergh die vesting met hetzelfde doel in naam van Wolfgang Willem. De Staatse troepen bleven daarna proberen hun positie in Gulik te herwinnen.⁴¹

Gealarmeerd door geruchten over onderhandelingen, informeerde het stadsbestuur van Venlo in maart 1624 in Brussel en bij gouverneur Van den Bergh of er iets was besloten. Het bleek dat er nog geen octrooi was aangevraagd of gegeven, maar dat er al wel her en der verkennend over werd gesproken. Het belang van Venlo was duidelijk. Door een kanaal vanuit de Maas bij Arcen zou zijn oude monopolie op de handel met het Gelderse achterland waardeeloos worden. De Maashandel liep al slecht door de oorlog. Bij de aanleg van een kanaal moest men vrezen voor een volledige blokkade van de handel met de Republiek. Venlo bleef daarom actief lobbyen tegen het geplande kanaal. De Brecht, vertegenwoordiger van de stad in Brussel, raadde dat in zijn brieven ook aan:

'... Mijn opinie is dat uwe edele aldaer aen de cancellarie ende rekenkamer aenhielt ende requeste presenteerden ten eynde ingevalle de selve heere van desen voorsseide pretensie yet te voeren quame, sij U.E. daerop wilden hooren, want sonder het advis van d'een offt d'ander en sal hier gheen resolutie genomen worden. ...'

36 In 1622 verkende Haesenvoet met de burgemeesters van Gelder het Wellse Veen en de Roode Beek, in 1624 het tracé bij Rijnberk en Klooster Kamp. Pistor, 9, op grond van stadsrekeningen.

37 Zowel het Spaans bestuur als de Republiek hieven beschermingsgeld in dorpen tot diep in elkaars gebied. De grensstreek werd dus dubbel belast. Het voorkomen van bijdragen aan de vijand gaf ruimte om de eigen heffing op te voeren. Meester, Bernard de, *Correspondance du nonce Giovanni-Francesco Guidi di Bagno (1621-1627)* 1 (Brussel 1938) 11.

38 Pistor, 9.

39 Pick, 17; Brouwers, Peter, 'Die Sage von Hasepoot und Granvaleer', in: Dassel, 129.

40 GA Venlo, Oud archief 1, inv. 2254/4; Zijlmans, par. 5.4, noot 62.

41 Israel, Jonathan, *Conflicts of empires. Spain, the Low Countries and the struggle for world supremacy, 1585-1713* (Londen 1997) 31-37.

‘... soo dat mij dunct voor al nootelijck is mette voorsseide sijne excellentie graef Henrick dyen aengaende te spreken om alle geprecipiteerde resolutien voor te comen [overhaaste besluiten te voorkomen], want ontwijffelijck en sall sonder desselfs goetduncken nyet geschieden. ...’

‘Alzoo sijne excellentie graef Henrick hier is gearriveert, zoo heb ick om tijt te winnen ende alle inconuenienten voor te comen sijne excellentie gepresenteert den interest ende prejuditie die de steden op den Maesstroom ende namelijk Venlo souden lijden bij soo verre de propositie opt graven van de nieuwe vaert wierde geffectueert, waerop de voorsseide sijne excellentie mij seijde dat U.Ee. hem daerover ooc gesproken hadden voor sijn vertreck, ende en twijffele nyet off en sal alle ongemac verhueden, waer van ick U.E. wel heb willen adverteren in acquit van mijn debvoir [om me van mijn taak te kwijten] ende om te toogen dat ick nyet en sal onderlaten in alle voorvallende occasien U.E. te dienen met alzulcken yever ende affectie ....’⁴²

Een besluit bleef voorlopig uit. Of de tegenstand van de keurvorst-aartsbisschop van Keulen en van de stad Venlo invloed had op de bestuurders in Brussel is niet bekend. Belangrijker was waarschijnlijk dat alle aandacht en inzet van mankracht en geld op dat ogenblik gericht waren op een militaire actie in het Noorden, vanaf augustus 1624 de belegering van Breda. Toen Spínola in juni 1625 die stad eindelijk kon innemen, was het duidelijk dat dergelijke inspanningen – waarvan de uitkomst steeds onzeker was – niet blijvend geleverd konden worden. Aartshertogin Isabella (de *Infanta*) en

haar raadgevers hielden van toen af een meer defensieve koers aan en richtten zich op projecten die de welvaart van de afgescheiden provincies moesten ondergraven. Ook het plan van Gerrit Haesenvoet kreeg daardoor een kans.

Economische oorlogsvoering tegen de Republiek

Na afloop van het Twaalfjarig Bestand tussen de Republiek en de aartshertogen, en na ultieme vredespogingen, werden de vijandelijkheden hervat. Doordat aartshertog Albrecht in dat jaar kinderloos stierf, vervielen de Nederlanden opnieuw volledig aan de Spaanse kroon. De *Infanta* zette haar bestuur als landvoogdes voor Filips voort. De regering in Brussel werd daarna nog meer gedomineerd door Spanjaarden, die de belangen van dynastie en Kerk centraal stelden, zo nodig ten koste van welvaart en welzijn van de gehoorzame gewesten. Omdat ze weinig geld beschikbaar had, en een directe aanval op de goed beschermde vesting Holland geen uitzicht bood, zocht de Spaanse regering creatieve andere mogelijkheden om de impasse te doorbreken. Ze zette vooral in op economische oorlogsvoering.⁴³ Een belangrijk onderdeel was de uitbouw van een Vlaamse oorlogsvloot, die het handelsverkeer en de visserij van de Republiek zoveel mogelijk moest schaden. Daarvoor werden de havens en forten van Duinkerken verbeterd en uitgebreid. Ook een beperkte landoorlog, gericht op het gebied beneden de grote rivieren, paste in dat beleid. Hij bond dure Staatse troepen en verzwakte de economie van het Noorden.

Die aanpak leverde weinig resultaten op. Wel raakten de Spaanse fondsen uitgeput en moesten staatsuitgaven met steeds nieuwe leningen worden gedekt. De financiële en organisatorische structuren haperden. Hervormingen gericht op meer eenheid en samen-

42 29 en 30 maart en 1 april 1624, GA Venlo, Oud archief 1, inv. 2254/3, 4 en 5.

43 Israël, *Conflicts of empires*, 1-17.

hang, en vooral op een evenwichtiger verdeling van de lasten binnen het rijk, waren dwingend noodzakelijk. De Spaanse regering ontwikkelde daarvoor de *Unión de Armas*, maar de uitvoering ervan stuitte op veel tegenstand.⁴⁴ Omdat de nood hoog gestegen was, spande ze zich vanaf 1626 nog eens bijzonder in om de plannen door te voeren. Een systeem van quota moest de rijksdelen verantwoordelijk maken voor een aandeel in het veldleger en de oorlogsvloot. Daarnaast zouden ze zelf de garnizoenen in hun vestingen moeten gaan betalen. De weerstand tegen het hervormingsprogramma, dat inbreuk maakte op oude privileges, bleef in de meeste aangesproken landen echter onverminderd groot. In de Nederlanden lukte de deelname aan de *Unión de Armas* een eind weegs, maar eigen financiering van de vestingen bleek onmogelijk. Spanje besloot de strijd tegen de Republiek ter zee voort te zetten en op het land voorlopig in de verdediging te blijven.⁴⁵ De oorlogsbegroting werd verminderd en in overeenstemming gebracht met de nieuwe prioriteiten.

Spanje wilde vooral de winstgevende handel van de Republiek, gericht op haar achterland aan de grote rivieren en de Oostzee, beletten. Een gewapende Vlaams-Duits-Hanseatische compagnie, een *Almirantazgo* met voorrechten in Spanje, zou die handel moeten overnemen. Spaanse onderhandelaars spraken er al vanaf eind 1624 over met de keizer, de katholieke Duitse vorsten en de Hanzesteden.⁴⁶ Ze wilden de samenwerking gronden op een defensief verbond tussen Spanje, keizer Ferdinand II en de Liga van katholieke Duitse rijksstanden, die door Beieren werd aangevoerd. De keizer verwelkomde de voorstellen voor samenwerking tegen de groeiende protes-

tantse invloed, maar liet het initiatief en de bijkomende oorlogsvoering liever aan Spanje over. De meeste Duitse vorsten hadden overwegende bezwaren tegen al te innige banden met Spanje – dat al een machtspositie had in het Rijk – en tegen handelsbelemmeringen op de rivieren. De Hanzesteden zagen weinig in een monopolie voor een Spaans-Duitse handelscompagnie. Ze wensten vooral neutraal te blijven en gaven slechts minimale medewerking. Toch sloot de regering in Brussel op 29 juli 1625 van haar kant de Schelde, de Maas, de Rijn, de Lippe (bij Wezel, door Spanje bezet) en de Eems af en verbood alle handel met de opstandige provincies:

‘Philips byder gratie Gods koning van Castilien, ... doen te weten: dat ... wy hebben ... andermael verboden ende verbieden wel expresselijck by desen te senden, voeren of transporteren naer de voorszegde gerebelleerde Provincien, ‘t zey te lande, ter zee oft door het soet water, ende namentlick door de revieren vande Schelde, Mase, Rhijn, Lippe ende Eemse, ende door alle andere passagien ofte wegghen, directelijck oft indirectelijck, eenigh gelt, eet-waren, coopmanschappen, waren ofte andere dingen, hoedanigh die souden moghen zijn ofte mogen wesen, noch oock vande voorszegde gerebelleerde Provincien te brengen oft doen innekomen eenige dingen oft coopmanschappen, zijnde van hen gewas oft handwerck, oft hebbende daer door ghepasseert, niet uytgesteken oft gereserveert [= niets uitgezonderd]. ...’⁴⁷

44 Straub, E., *Pax et Imperium. Spaniens Kampf um seine Friedensordnung in Europa zwischen 1617 und 1635* (Paderborn 1980) 79-108.

45 Janssens, P., ‘De landvoogdij van Isabella 1621-1633’, in: D.P. Blok e.a. ed., *Algemene geschiedenis der Nederlanden 6* (Haarlem 1979) 374-378; Lefèvre, Joseph, *Spinola et la Belgique (1601-1626)* (Brussel 1947) 82.

46 Ródenas Vilar, R., *La política europea de España durante la Guerra de Treinte Años (1624-1630)* (Madrid 1967) 46-77; Israel, Jonathan, *Empires and entrepôts. The Dutch, the Spanish Monarchy and the Jews, 1585-1713* (Londen 1990) 201-212, 223; Kessel, 234-248.

47 *Ordinantie ons Heeren des Coninx inhoudende verbodt vanden coophandel mette gherebelleerde Provincien* (pamflet Nuttel 3584).

FOSSA SANCTÆ MARIÆ,
 que et **EVGENIANÀ** dicitur *Volgo De Nieuve Grift.*

C. L.

D V C A

T V S

EXPLICATIO NUMERORVM

1. Status Civitatis Rotomæ	2. Status Comitatûs Generalis
3. Status Marchionis & Episcopi	4. Status Palatinatus
5. Status Episcopi Curie	6. Status regni Hollandiæ

Ingekleurde kaart van de Fossa Eugeniana: “Fossa Sanctæ Mariæ quæ et Eugeniana dicitur vulgo De Nieuwe Grift”, door Guilj. Janſonius Blaeuw., met de wapens van Gelre, Kleef, Keulen en Meurs (RHCL, kaartencollectie RAL, cat.nr. 472).

De Staten-Generaal in Den Haag beantwoordden die maatregel enkele maanden later door ook van hun kant de handel te sluiten.⁴⁸ In mei 1626 verbood het Spaans bestuur zelfs het postverkeer met het Noorden. Op overtredingen stonden zeer zware boetes en straffen zoals verbodverklaring, verbanning of de galeien.⁴⁹

Een belangrijke propagandist van de nieuwe politiek was de geleerde en invloedrijke Antwerpse Jezuïet Karel (Carolus) Scribani.⁵⁰ Hij schreef in de geest van de Contrareformatie een groot aantal spirituele, godsdienstpolitieke en historische werken. Scribani was bekend bij alle toenmalige groten der aarde en werd geraadpleegd door onder meer de aarts-hertogen, opperbevelhebber Spínola, de Spaanse ‘ambassadeur’ in Brussel De la Cueva en minister Olivares. Op het eind van zijn leven schreef hij onder pseudoniem een tweetal pamfletten over de concrete politiek in de Nederlanden: *Den Hollantschen Apocalypsis* uit 1625 en *Den Neder-lantschen Waer-segger* uit 1626.⁵¹ Ze werden verschillende malen herzien en verschenen later in diverse vertalingen.

De ‘Waer-segger’ geeft in dialoogvorm een analyse van de oorsprong, de ontwikkeling en het gewenste einde van de burgeroorlog. Scribani was daarbij, verscholen achter zijn pseudoniem, erg kritisch over de instelling en de prestaties van het Spaans bestuur. Belangwekkend is zijn 21-punten-plan, dat tot een spoedige eindoverwinning voor ‘God, Koning en Vaderland’ moest leiden. Deze punten kwamen voor een groot deel overeen met de beoogde Spaanse hervormingen, maar spitsten zich toe op de situatie in de Nederlanden. Ze betroffen de organisatie en financiering van leger en vloot, maar ook het bevorderen van de eigen handel en de tegenwerking van die van de Republiek.

In elk geval zou alle handel tussen Noord en Zuid moeten worden verboden, omdat die de Republiek veel geld opleverde. Enkele van de actiepunten werden bij het eerste verschijnen van de ‘Waer-segger’ in 1626 al in meerdere of mindere mate uitgevoerd, zoals creatieve nieuwe belastingen. Niet helemaal nieuw was ook Scribani’s voorstel voor de aanleg van kanalen tussen de Rijn, de Maas en de Schelde:

‘Ten neghentienden: waer seer profijtelijck voor de ghehoorsame Provincien, ende seer schadelijck voor den vyandt, wiens macht in den koop-handel ende navigatie gheleghen is, soude oock grootelijckx dienen tot versekerheydt ende sterckte des Landts, dat de Mase door den Demer t’Antwerpen, ende den Rhijn in de Mase ghebrocht wierde, het welck met cleyne kosten geschieden kan; want noch d’een noch d’ander gheen vier mijlen gravens van doen en hebben. ...’⁵²

Scribani stelde het, misschien opzettelijk, al te eenvoudig voor. Zijn formulering, dat met een aantal mijlen graven de Rijn in de Maas en de Maas in de Demer ‘gebracht’ konden worden, suggereerde het vrij algemeen heersende misverstand, dat de ene rivier door een kanaal onder vrij verval naar de andere geleid kon worden. Hij sprak niet over de vele kostbare sluizen en andere voorzieningen die nodig waren om de waterscheidingen te overwinnen, voldoende vaardiepte te bereiken en het kanaalwater vast te houden. Misvattingen over de problemen van kanaalaanleg en (on)mogelijke oplossingen zouden nog langer een rol spelen in de publieke discussie over die projecten (zie hierna). Scribani sloot zijn lijst voorstellen af

48 *Placcaet ende ordonnantie van retorsie der hoogh ende moghende heeren Staten Generael ...* (KB pamflet Q34:42), 16 okt. 1625.

49 *Placcaet ons Heeren des Coninx op het feyt van de correspondentien mette vyanden ende rebellen* (pamflet Knuttel 3658).

50 Zijlmans, par. 5,5, noot 78.

51 Bibliografie in: Brouwers, L. en J.F. Gilmont, *Carolus Scribani* (Brussel 1977), 294-368. Zijlmans, par. 5,5, noot 79-81.

52 [Scribani] *Den Neder-lantschen Waer-segger* [Antwerpen 1626] (pamflet Knuttel nr. 3609) 72.

met het plan om grote delen van Holland en Zeeland te verdrinken door het doorsteken van verschillende dijken. Hij was zo fijngevoelig te veronderstellen dat de dieren zouden omkomen, maar dat de mensen zich zwemmend zouden kunnen redden.⁵³

'Glorieuze ondernemingen' aan Maas en Rijn

Begin 1626, een half jaar na de verovering van Breda en het begin van de rivierblokkade, en in de tijd dat de 'Waer-segger' uitkwam, werd het project van de Schelde-Maas-Rijnverbinding ten slotte opgepakt. Dat hing waarschijnlijk samen met het verbond dat Engeland en de Republiek op 9 december 1625 in Den Haag met Denemarken aangingen en dat de Spaanse positie in Noord-Europa ernstig bedreigde.⁵⁴ Ook de schaarste en duurte door de onderbroken handel hebben er mogelijk een rol bij gespeeld. De gang van zaken bij de voorbereiding van het project wordt min of meer duidelijk uit een verslag ('*Relaçion*') dat in augustus 1626 naar de koning werd gestuurd.⁵⁵ Andere bronnen verduidelijken de chronologie en de aard van de acties.

In de winter van 1626 had de regering in Brussel opnieuw contacten met Gelder en Haesenvoet. Een hooggeplaatste deskundige, Giovanni de' Medici, verklaarde daarop dat er goede mogelijkheden waren voor een kanaal tussen de Rijn en de Maas.⁵⁶ In maart 1626 zond de *Infanta* ingenieur Jacob Janssen naar Gelder.

Met Haesenvoet bekeek hij de ontwerpen en het kanaaltracé.⁵⁷ Adriaan van Hoensbroek, erfmaarschalk van Gelre, stuurde daarop een door Haesenvoet gemaakte plantekening naar de keurvorst-aartsbisschop van Keulen en de hertog van Gulik-Berg.⁵⁸ In april en mei 1626 bezocht ook De' Medici het gebied van de geplande werken.⁵⁹ Janssen en De' Medici stelden vast dat de aanleg van een kanaal met sluisen van Rijnberk naar het fort Arcen uitvoerbaar was. Waarschijnlijk hebben ze toen de voorkeur gegeven aan het kortere tracé dat op het fort aansloot, omdat het tracé over Wells gebied vooral was ingegeven door plaatselijke belangen. Voor de zekerheid zond Ambrogio Spínola in mei nog ingenieur Jan Coeck en bouwmeester Jan van Straatsburg naar het gebied voor een nauwkeurige verkenning en opmeting. Ook twee commissarissen, waaronder Jan van de Wouwer, onderzochten ter plaatse de mogelijkheden.⁶⁰ Hun gezamenlijke conclusie was dat bij het Rijn-Maasproject geen al te grote problemen te verwachten waren. De hertog van Gulik-Berg, wiens gebied tot in Tegelen reikte, vroeg het Rijn-Maaskanaal zo ver mogelijk stroomafwaarts aan te leggen en zijn grondgebied en rechten niet te raken.⁶¹

Rond april 1626 herleefde ook de belangstelling voor een Maas-Scheldeverbinding. Uitgangspunt was een oud Brabants plan dat – al door de ratten aangevreten – door commissaris Jan van de Wouwer op een kerkzolder in Brussel was teruggevonden.⁶² Het betrof een kanaal

53 *Ibidem*, 74-75; *Mercure François* 12 (1627) 33-34.

54 Aitzema, Lieuwe van, *Verhael van de Nederlandsche Vreede handeling* 1 (Amsterdam 1653) 59-68.

55 [Anselmo, Antonio], 'Relaçion tocante las obras de los canales propuestos a hazer entre los rios Rin y Mosa, y tambien entre la dicha Mosa desde Maastrique al rio Demer', AG Simancas, Secretaría de Estado, legajo 2040, doc. 81; Transcriptie en vertaling in: Zijlmans, bijlage 6. In de literatuur werd gewoonlijk een gebrekkige Franse samenvatting gebruikt: Lonchay, H., *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle* 2 (Brussel 1927) nr. 960.

56 *Relaçion*, 3.

57 *Ibidem*, 4; Pistor, 10-11, noot 51.

58 SA Geldern, Archivaliensammlung, nr. 213 (22 maart 1626); Pistor, 10-11, noot 51.

59 *Relaçion*, 4; Meester, dl. 2, nr. 1533, 1561; Pistor, 11.

60 *Relaçion*, 4; Pistor, 11.

61 '... sowait es immer moglich hinabwärts ...', 9 juni 1626, HSAD, Jülich-Berg II, nr. 3015, 29v; Pistor, 9.

62 Het is onbekend van wanneer en van wie dat plan was.

van Maastricht naar Bilzen aan de Demer, die stroomafwaarts zou worden gekanaliseerd of verbeterd tot in de Dijle.⁶³ Het kanaal zou dus over ongeveer 40 km Loons (Luiks) gebied doorsnijden, van Herk(-de-Stad) tot bij Maastricht, dat gedeeld Brabants/Luiks was. Er werden kopieën en afschriften gemaakt van de kaarten en papieren, en vertalingen van het Nederlands in het Spaans. De drie belangrijkste machthebbers in de Zuidelijke Nederlanden, de *Infanta* Isabella Clara Eugenia, de Spaanse gezant in Brussel Alonso de la Cueva, en opperbevelhebber Ambrogio Spínola, zagen de strategische mogelijkheden van het plan en lieten het nader onderzoeken. Ze stelden de kundige Giovanni de' Medici, markies di Sant'Angelo, aan als projectleider van de beide werken, van de Rijn tot aan de Schelde. De' Medici had zich in 1625 als hoge genieofficier verdienstelijk gemaakt bij Spínola's belegering van Breda. Hij had daar met inundaties en militaire werken de stad helpen insluiten. De' Medici werd bijgestaan door Jan van de Wouwer. Deze was vertrouweling van het Brusselse en Spaanse Hof, commissaris van Financiën, oud-schepen van Antwerpen en een vriend van Pieter Paul Rubens, schilder en diplomaat in Spaanse dienst. Hij hield zich bezig met de economische oorlogsvoering tegen de Republiek en had de leiding gehad over de werken aan het havencomplex bij Duinkerken.⁶⁴ De achterlandverbinding was daarvan het logische en noodzakelijke vervolg. Hij kreeg hulp van de jonge ingenieur en cartograaf Michiel van Langeren, die ook ervaring had opgedaan in Duinkerken. Tot de technische staf behoorden verder Jacob Janssen, Jan Coeck en Jan van Straatsburg.

Bij de verkenning van het tracé tussen Maastricht en de Demer stuitte de onderzoeker op grote technische problemen. Vanuit de Maas moest hier met sluisen een hoogteverschil van circa 40 m worden overwonnen, te beginnen met de Caberg. Verder was er op het plateau nauwelijks voedingswater voor het kanaal aanwezig. Eind mei 1626, bij een tweede verkenning, kreeg De' Medici het gelukkige idee dat hij voor de voeding van de sluisen gebruik zou kunnen maken van het water van de Jeker, die wat zuidelijker lag.⁶⁵ In de literatuur werd algemeen aangenomen dat hij koos voor het tracé van Francesqui, langs de Jeker naar Tongeren en vandaar via de Herk naar de Demer. Die oplossing is onwaarschijnlijk omdat daarmee de uitmonding in de Maas op Luiks gebied zou komen, wat de *Infanta* niet wilde. De *Relaçion* geeft ook de indruk van een andere oplossing. Van de Wouwer, Coeck, Janssen en Van Langeren gingen immers eind juni nog verder met de verkenning van de bovenloop van de Demer, boven de aantakking van de Herk.⁶⁶ Ze voeren tot de abdij van Herkenrode bij Hasselt, waar het varen toen nog net mogelijk was. Mogelijk wilde De' Medici stroomopwaarts van Tongeren Jekerwater aftappen en dit met een toevoergoot onder vrij verval naar het verdeelpand tussen Bilzen en Smeermaas bij Maastricht voeren. Ook in latere teksten uit 1626 en 1627 over het project was er steeds sprake van een kanaal van Bilzen naar Maastricht, terwijl in geen enkele de kanalisering van Herk en Jeker werd genoemd.⁶⁷ Voor die toevoergoot heeft De' Medici wellicht gebruik willen maken van de resten van het aarden aquaduct dat in de Romeinse Tijd Jeker-

63 *Relaçion*, 2-3; Brieven Franse ambassadeur Bauchy in Brussel, 2 en 10 april 1626, AAE Courneuve, Correspondance politique, Pays-Bas espagnols et autrichiens 6, 88-89, 97-98; Zijlmans, par. 5,6, noot 93.

64 Israël, *Conflicts of empires*, 45-46.

65 '... dat de rivier de Jeker ... de sluisen die nodig zullen zijn vanaf de Maas tot de Demer met voldoende water kan voeden. Daarmee werd het ontwerp van dit eerste werk vervolmaakt.', *Relaçion*, 5, mijn vertaling; Zijlmans, par. 5,6, noot 96.

66 *Relaçion*, 5-6.

67 Zijlmans, par. 5,6, noot 98.

water naar Tongeren had gevoerd, en dat hersteld en verlengd zou moeten worden. In later eeuwen was men de vroegere functie van deze, plaatselijk 35 m hoge, vreemde ‘dijk’ vergeten.⁶⁸ In de zeventiende eeuw was hij misschien nog min of meer intact en kan De’ Medici met zijn ingenieursoog de mogelijkheden ervan hebben onderkend. Er werd in juni 1626 in het Brusselse paleis een schaalmodel van aarde gemaakt, dat iedereen daar overtuigde. Kort daarop werd De’ Medici naar Bonn gestuurd om de medewerking van Ferdinand van Keur-Keulen en Luik te vragen. Deze liet zich niet zomaar overhalen.⁶⁹ Waarschijnlijk speelde daarbij, naast militaire en politieke bezwaren, de plaats van uitmonding in de Maas een belangrijke rol.

Toen Van de Wouwer en zijn ingenieurs vanaf 24 juni 1626 opmetingen deden aan de Demer, brachten twee officieren hen op een belangrijk idee voor het andere deel van het project. Ze wezen hen erop dat de Rijn in de buurt van Ordingen (Uerdingen) bij hoogwater ver buiten zijn oevers kon treden. Zo zouden er ‘s winters bij Gelder in de Niers, zijrivier van de Maas, vissen zijn gevangen die van nature enkel in de Rijn voorkwamen. Er zouden ook nog andere, meer geschikte doorgangen zijn om de Rijn met de Niers te verbinden. Als men de natuurlijke neiging van de Rijn naar de Niers door afdamming, bedijking en enig graafwerk zou kunnen helpen en versterken, zou deze daarmee volledig in de veel lager gelegen Maas kunnen worden gevoerd.

‘...maar wat tot nog grotere tevredenheid bijdroeg was hetgeen hij en ingenieur Coeck onderweg hadden vernomen en opgetekend, namelijk dat men de hele Rijn

uit zijn bedding zou kunnen lichten en overbrengen naar de Maas, waardoor Holland voor een deel zou droogvallen en voor een ander deel zou verdrinken. Het eerste bericht kregen ze in Diest van de kapitein van de infanterie Van de Sterre die zich herinnerde dat er in het verleden een dijkdoorbraak van de Rijn was geweest bij Ordingen en dat het land overstroomd was, wat tot schade aan de fortificaties van Meurs had geleid. Ditzelfde werd daarna bevestigd door kapitein Diercx, superintendant van de Demer die, op een avond dat hij de genoemde commissaris in zijn versterkte huis logies verschaftte, aanvoerde dat er andere meer geschikte doorgangen waren om de rivier de Rijn met de Maas te verbinden.’⁷⁰

Dat opende voor de oorlog in de Nederlanden enorme perspectieven. De Nederrijn, Waal en IJssel zouden nauwelijks meer water voeren, terwijl versterkte Staatse steden aan de Beneden-Maas juist door het water overspoeld zouden worden. De weg naar de Republiek zou zo zonder hindernissen voor de Spaanse legers openliggen. Al kon men nog niet direct denken aan de verovering van Holland zelf, in het grensgebied zou eenvoudiger terrein gewonnen en belasting geheven kunnen worden. De *Infanta* was zo onder de indruk van dit plan dat ze de projectstaf opdroeg het meteen te onderzoeken. Toen De’ Medici en zijn ingenieurs vervolgens begin juli 1626 de Rijnstreek verkenden, kwamen ze tot de conclusie dat er bij Nuijs (Neuss) een heel geschikte doorgang van de Rijn naar het Niersdal te maken was. Het Rijnwater kon zo met een gunstig verval naar

68 Plaatselijk bekend als Beukenberg, Zeedijken en Hagedocht (Aquaduct?). Op de wal lag waarschijnlijk een open waterleiding met een lemen bodem en met hout versterkte zijcanten. Hij zou in de buurt van Lauw aan de linkeroever van de Jeker hebben afgetakt. Alleen de laatste 6 km bij Tongeren zijn, in afgesloten vorm, nog duidelijk zichtbaar. Ponzetta, L. e.a., ‘Opmeting van het Romeins aquaduct te Tongeren’, in: *Archeologie in Limburg*, 93 (2003) 3-7; Smeesters, J., *De Romeinse monumenten van Tongeren* (Tongeren 1975) 7-8, 31-33.

69 *Relaçion*, 5; AR Brussel, toegang I 074 (Duitse Staatssecretarie), nr. 508, f. 48-52; Meester, dl. 2, nr. 1571, 1600.

70 *Relaçion*, 6-7, mijn vertaling.

de Maas bij Gennep worden geleid. Als eenvoudiger alternatief gaven ze aan dat vanuit Nuijs ook een scheepvaartkanaal met sluizen naar Venlo kon worden aangelegd. Zuidelijker dan Venlo zou de hogere waterscheiding tussen Rijn en Maas te veel sluizen vereisen.

‘Hare Hoogheid vond dit voorstel zo goed onderbouwd, dat zij ... aan allen vroeg zich verder bezig te houden met de verkenning van dit laatste voorstel ... Betrokken daarbij waren de markies di Sant’Angelo, de ingenieurs Coeck en Jacob Janssen en de wiskundige Van Langeren. Nadat ze de hele betreffende landstreek hadden doorgereisd, stuitten ze op de doorgang vanaf Nuijs door de laagten van Kleef naar Gennep, die heel geschikt is om al het water van de Rijn op te vangen en dat met een heel gunstig verval in de Maas te storten. ... Daarnaast gaven ze aan dat men op hetzelfde traject een ander en minder omvangrijk werk voor de scheepvaart zou kunnen uitvoeren, beginnend bij Nuijs en eindigend bij Venlo.’⁷¹

De kosten van de rivierverlegging werden geschat op twee miljoen gulden. Het kanaal van Nuijs naar Venlo zou slechts vier- à vijfhonderdduizend gulden kosten en in zeven of acht maanden tijd kunnen worden voltooid.⁷² De *Relaçion* noch de literatuur geeft er veel duidelijkheid over hoe de rivierverlegging en het kanaal zich tot elkaar verhielden. Waarschijnlijk zagen de betrokkenen ze als elkaar aanvullende projecten. De plannen werden, om de vijand niet te alarmeren en omdat er nog overleg met Luik, Keur-Keulen en Gulik nodig was, niet aan de grote klok gehangen. Bij de niet-ingewijden, die toch het een en ander vernamen, ontstond daarom grote verwarring.

De ‘glorieuze ondernemingen’ van de rivierverlegging en de kanalen tussen Rijn, Maas en Schelde zouden volgens tijdgenoten meerdere doelen dienen. Door de eigen kanalen konden de Zuidelijke Nederlanden de Rijn- en de Maashandel naar Brabant en Vlaanderen afleiden. Duitse en Luikse producten zoals hout, ijzer, koper, wapens en wijn konden ze dan rechtstreeks en goedkoop aanvoeren, in plaats van via de Republiek of over land. Ook boden de kanalen een eigen weg voor de uitvoer. Het Zuiden moest handelscentrum en doorvoerland voor Spaanse en Spaans-koloniale waren worden. De Republiek zou voorgoed van haar achterland aan de grote rivieren worden afgesneden en haar rijke afzetmarkt voor overzeese producten verliezen. Ze zou uit dat achterland geen hout en ijzer voor de scheepsbouw meer kunnen halen en aangewezen zijn op duurder en slechter Scandinavisch materiaal. De vijand zou daardoor verarmen en verzwakken. Men wilde de kanalen met wallen, forten en bastions uitbouwen tot een geduchte barrière, die de gehoorzame gewesten fysiek zou scheiden van de Republiek. Daardoor zou het Staatse leger niet meer in het Zuiden kunnen doordringen. De steden daar zouden veiliger worden en het platteland gevrijwaard van contributies aan de Republiek.

Spanje was op dat moment nog gedwongen een groot leger op de been te houden, terwijl het al lang geen vertrouwen meer had in de uitkomst van een langdurige uitputtingsslag om de versterkte steden in het Noorden. Zijn soldaten konden daarom beter met spade en kruiwagen aan het werk gezet worden, zodat de hoge defensielasten nog een nuttig rendement zouden hebben. De kanalen kostten weliswaar veel geld, maar zouden uiteindelijk ook veel opleveren. De Brusselse nuntiatuur schreef er over: ‘Dit kanaal zal stilzwijgend zonder geweld van

⁷¹ *Ibidem*, 7-8, mijn vertaling.

⁷² Bedoeld werd de rekeneenheid gulden, die terugging op de gouden carolusgulden. Het waren géén écus of gouden schilden, zoals veel auteurs dachten. Zijlmans, par. 5,6, noot 103.

Plannen voor een Rijnverlegging en een kanaal Venlo-Nuijs, 1626.

wapenen een wreder oorlog tegen de Hollanders voeren en hun meer kwaad doen dan vele gewapende legers in het open veld'.⁷³ Men realiseerde zich in het Zuiden wel dat de Republiek dit project tegen elke prijs zou proberen te verhinderen.⁷⁴ Het economisch potentieel van Noord en Zuid was nauw verbonden met het militaire en het politieke. Een duurzaam voordeel voor de Spaanse Nederlanden zou onherroepelijk tot de ondergang van de Republiek en het einde van de daar verworven vrijheden leiden.

Hoe daarna de besluitvorming verliep, kan uit verspreide bronnen worden herleid. De *Infanta* had haast en geld was schaars. De *Relaçion* eindigt met de mededeling dat de *Infanta*, Spínola en De la Cueva begin augustus 1626 kozen voor de aanleg van het kanaal van Nuijs naar Venlo, en niet voor dat van Rijnberk naar Arcen.⁷⁵ De kosten en problemen maakten waarschijnlijk op dat moment een rivierverlegging onmogelijk. Het beoogde kanaal had uit Spaans zicht verschillende voordelen boven een tracé ter hoogte van Rijnberk.⁷⁶ Dat het voor een groot deel over Keuls en Guliks gebied zou lopen, zag de Brusselse regering niet als een overwegend bezwaar. De bisschop was zwak en de Katholieke Liga van het Duitse Rijk had op dat moment dringend Spaanse steun nodig. Men verwachtte binnen acht maanden heerlijke en goedkope Rijn- en Moezelwijn en andere Duitse handelswaar langs deze vaarweg te kunnen aanvoeren. Er werd een eerste som van vijftigduizend gulden beschikbaar gesteld en de ingenieurs vertrokken op 16 augustus uit Brussel naar Maastricht en Venlo om het werk

voor te bereiden. De *Infanta* vermeldde het wat terloops in haar brief van 27 augustus aan koning Filips IV:

‘Ondertussen denk ik aan een werk dat, als het tot stand komt, zeer schadelijk zal zijn voor de Hollanders en van groot voordeel voor deze Landen, namelijk de verbinding van de Rijn met de Maas door de aanleg van een kanaal van de ene kant naar de andere. Daardoor zal naar verwachting het handelsverkeer van deze Provincies met Duitsland aanmerkelijk toenemen en dat van de Hollanders aanzienlijk afnemen.’⁷⁷

De Raad van State in Madrid sprak erover in zijn vergadering van 20 september 1626. De raadslieden hadden waardering voor het initiatief, maar lieten voorzichtig hun zorg blijken over de uitvoerbaarheid.⁷⁸ Ze zagen het duidelijk als een interne Zuid-Nederlandse verantwoordelijkheid, een project dat uit de bestaande middelen gefinancierd moest worden.

Onderhandelingen met de keizer en de Katholieke Liga

Terwijl in het voorjaar van 1626 in Brussel de kanaalplannen werden uitgewerkt, vonden daar ook besprekingen plaats over samenwerking met keizer Ferdinand II en de Katholieke Liga. De Liga van katholieke standen van het Duitse Rijk werd geleid door de invloedrijke hertog en keurvorst Maximiliaan I van Beieren. De katholieke Oostenrijks-Habsburgse keizer en zijn bondgenoten werden belaagd door legers van protestante Duitse vorsten en koning

73 Meester, dl. 2, nr. 1758; Cornelissen, J.D.M., ‘Het Maas- en Rijnkanaal van 1626’, in: *Mededeelingen van het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome* 9 (1929) 195.

74 Huet, Leen, *De brieven van Rubens* (Antwerpen 2006) nr. 58.

75 *Relaçion*, 9.

76 De oververing door het Staatse leger van Oldenzaal op 1 aug. 1626 zal de keuze voor het zuidelijkere kanaal hebben bevorderd, omdat het verder van het front lag. Het bood ook een kortere verbinding tussen Maastricht en de Boven-Rijn. Voor de voeding was verder meer water, van Niers én Erft, beschikbaar.

77 AR Brussel, toegang T100 (Secretarie van State en Oorlog), nr. 195, f. 106, mijn vertaling.

78 AG Simancas, Secretaría de Estado, legajo 2040, doc. 30; Israel, *Conflicts of empires*, 48; Zijlmans, par. 5,6, noot 111.

Christiaan IV van Denemarken.⁷⁹ De Spaans-Habsburgse Filips IV had de katholieke partij van begin af aan militaire steun toegezegd. Omdat hij zelf grote problemen had, waaronder chronisch geldgebrek, en omdat Spanje zelf liever geen oorlog met Denemarken wilde, kwam van die ondersteuning niet veel terecht. De Spaanse troepen richtten met hun doortochten op de ‘Spaanse weg’ van Italië naar de Nederlanden, en met hun inkwartieringen en strooptochten in de Duitse landen, vaak meer schade aan dan dat ze bescherming boden.⁸⁰ De regering van de Zuidelijke Nederlanden, officieel een deel van het Duitse Rijk, trad gewoonlijk op als vertegenwoordigster van de Spaanse koning. Haar verhouding met de Liga, met name met Luik, Gulik en Keur-Keulen was daardoor vaak gespannen.

Na voorbereidende besprekingen in Madrid in 1625, zouden de onderhandelingen over een breed verbond van Spanje en de katholieke Duitse landen in Brussel worden voortgezet. De keizer vaardigde Georg Ludwig graaf von Schwarzenberg af, sinds zijn missie in Madrid een overtuigd voorstander van die samenwerking. Deze reisde eerst naar München en Bonn, waar hij de vorsten van Beieren en Keur-Keulen vergeefs van zijn standpunt probeerde te overtuigen. Op 28 april 1626 kwam Schwarzenberg in Brussel aan en op 12 mei volgden Johann Christoph von Preysing en Johann Christoph Thanner, gezanten van de keurvorst van Beieren.⁸¹ De onderhandelingen werden geleid door de *Infanta*, die gewoonlijk werd vertegenwoordigd door Johann Karl baron van Schönburg, Spaans minister in Brussel. Ook Spínola was erbij betrokken. Preysing hield van zijn missie in Brussel een dagboek bij. Het bevat

interessante gegevens over het Rijn-Maaskanaal, die vrijwel onbekend bleven.⁸²

De inzet van de onderhandelingen liep voor de verschillende partijen vanaf het begin uiteen. De Spaanse koning wilde, met steun van het verwante huis van de keizer, zijn positie in Europa versterken. Zijn rol op het eerste plan werd bedreigd door Frankrijk, Engeland en protestantse landen in het Noorden, waaronder de Republiek. Om die ontwikkeling te keren moest Spanje een leidende rol krijgen in het Duitse Rijk, eventueel ten koste van Beieren. Daarvoor moest het zijn ‘Spaanse weg’ door bezettingen en allianties verder in zijn greep brengen. Een belangrijk middel was ook de controle over de Hanzehavens aan de Oostzee en een eigen vlootbasis aan die kust. Om de Hollanders daar uit hun machtspositie te verdrijven, was het nodig het Duitse Rijk te betrekken in de strijd tegen de Republiek. Deze werd voorgesteld als een afvallig deel van de Bourgondische kreits van het Rijk, dat door rijksban en -oorlogsdwang getroffen moest worden. In een oorlog met Christiaan IV en zijn bondgenoten zag de Spaanse koning weinig voordeel. Denemarken was een aantrekkelijke bondgenoot in de Oostzee. Een oorlog was daarentegen duur, de uitkomst ongewis, en een gunstig resultaat zou ook zijn concurrenten in het Duitse Rijk sterken. Hij streefde daarom naar een vergelijk met Denemarken en de protestantse vorsten, maar niet met de Staten van de Republiek.

De keizer wilde de grote onrust in zijn Rijk beteugelen en zijn macht versterken. Daarvoor ontving hij graag Spaanse steun, maar liefst zonder de Rijksgroten teveel tegen zich in te nemen. De katholieke Duitse vorsten hadden

79 In Duitsland woedde van 1618 tot 1648 de Dertigjarige Oorlog, eerst een strijd om Bohemen, daarna om de Palts en de Noord-Duitse landen, en ten slotte om de macht in heel Duitsland.

80 Kessel, 52-57. De ‘Spaanse weg’ was een door de Habsburgers gecontroleerde militaire corridor. Hij liep van Genua en Lombardije via Zuid-Duitsland of de Franche-Comté en Lotharingen naar de Nederlanden.

81 Meester, dl. 2, nr. 1549, 1557, 1558.

82 ‘Dagboek Von Preysing’, in: Aretin, C.M. von, *Bayerns auswärtige Verhältnisse seit dem Anfange des sechzehnten Jahrhunderts* 1 (Passau 1839) Anlage 42; Belangrijkste teksten met vertaling in: Zijlmans, bijlage 7.

hun eigen zorgen. Ze hadden dringend hulp nodig om hun gebieden te bewaren en de legers van protestantse machthebbers uit het Noorden tegen te houden en terug te jagen. Die zwerende troepen richtten enorme schade aan en dreigden in het Rijk de overhand te krijgen. Met de vrije provincies van de Republiek hadden de landen van de Katholieke Liga historisch goede handelsbetrekkingen. Ze zagen er geen belang in die te verstoren. Elke schijn van inmenging werd ook gestraft door invallen van Staatse legereenheden. Even erg waren de Spaanse doortochten, tegenaanvallen, bezettingen en inkwartieringen, die gepaard gingen met plunderingen en verwoestingen. De vorsten van de Katholieke Liga vreesden een te grote Spaanse machtsontplooiing in hun landen. Ze zagen liever dat Spanje en de Republiek elkaar in de Nederlanden bestreden en in evenwicht hielden.⁸³ De algemene neiging in de Liga was daarom zoveel mogelijk afzijdig te blijven. Maximiliaan van Beieren probeerde een tijd lang aan de onderhandelingen in Brussel te ontkomen, of ze uit te stellen, vergeefs hopen op Franse bemiddeling.⁸⁴

Toen de besprekingen in mei 1626 eindelijk begonnen, waren Denemarken en zijn bondgenoten al ver naar het zuiden doorgedrongen. De onderhandelaars van de Liga vroegen om zonder verder uitstel, vooruitlopend op een verbond van wederzijdse bijstand, de beloofde militaire steun in te zetten. Het moet hun duidelijk zijn geweest dat Spanje in ruil voor die hulp ten minste hun medewerking vroeg aan de economische oorlogsvoering tegen de Republiek. De keizer was daartoe niet ongenegen, maar Maximiliaan van Beieren en diens jongere broer Ferdinand van Keur-Keulen en Luik hadden ernstige bezwaren. Ze vreesden

uiteindelijk door Spanje overheerst en gemarginaliseerd te worden. Preysing noteerde op 19 mei in zijn dagboek dat er in de Nederlanden twee zaken werden voorbereid: een kanaal van de Rijn via de Maas naar Antwerpen en een effectievere blokkade tegen de rebellen.⁸⁵ De verkenningen voor het kanaalproject waren toen nog volop bezig. Op 28 mei gaf de *Infanta* in een nota meer duidelijkheid over de Spaanse bedoelingen en over de voorwaarden waaronder Spanje een leger aan de keizer ter beschikking zou willen stellen. Ze vroeg een haven aan de Oostzee, als steunpunt voor de strijd op zee tegen de Republiek. Het Rijk diende ook de Elbe en de Wezer voor Staatse schepen te sluiten en alle handel en verkeer met de Republiek te verbieden.⁸⁶

Het was voor de keizer moeilijk en voor de keurvorst van Beieren en zijn achterban nagenoeg onmogelijk de Spaanse eisen aan te nemen. Inwilliging zou oorlog met de Republiek inhouden en Spanje erg veel macht geven. We merken op dat het Rijn-Maas-Scheldekanaal niet werd genoemd in de Spaanse nota van 28 mei. Waarschijnlijk probeerde de regering in Brussel eerst de blokkade van de Republiek af te dwingen, waarna de aanleg van de kanalen als logisch en onmisbaar uitvloeisel zou kunnen volgen. Mogelijk meende ze ook de medewerking of het gedogen van de zwakke buurlanden Keur-Keulen, Luik en Gulik op eigen gelegenheid, door bilateraal overleg en ferme druk, te kunnen krijgen.

Terwijl de Duitse gezanten wachtten op nieuwe instructies uit Wenen en München, verslechterde de militaire situatie voor het Rijk verder. Claude de Lannoy de la Motterie, militair gouverneur van Maastricht, mocht van de *Infanta* met de Duitse generaals overleggen

83 Israel, *Conflicts of empires*, 50.

84 Straub, 205-246; Albrecht, Dieter, *Die auswärtige Politik Maximilians von Bayern, 1618-1635* (Göttingen 1962) 158-168; Kessel, 136-139, 181-185; Aretin, 224, Anlagen 33, 36.

85 Dagboek Preysing, 19 mei 1626.

86 Zijlmans, par. 5.7, noot 120.

over de manier waarop steun tegen de Denen verleend kon worden. Het diende vooral om keizer en Liga onder druk te zetten en de hulp te vertragen. De la Motterie nam ruim de tijd en begon er pas in juli mee. Beslissingen mocht hij niet nemen.⁸⁷ De besprekingen in Brussel over een politiek en militair verbond, het belangrijkste doel van Spanje, gingen intussen door. Op 23 juni stelde de *Infanta* een schets van overeenkomst voor, die verder ging dan de eerdere Spaanse eisen. Ze beoogde een brede coalitie, ook met lutherse en enkele aangrenzende katholieke landen, onder leiding van Spanje en de keizer. De bestaande Katholieke Liga zou daarbij niet meer op het eerste plan staan. Een van de vereisten was dat het Rijk de opstandige provincies in de Nederlanden in de ban zou doen. Dat gaf een sterke juridische basis aan de economische oorlog, waardoor de koning aanspraak kon maken op hulp van het Rijk om die gewesten te herwinnen.⁸⁸

De keizer en de keurvorst van Beieren zochten een uitweg, maar zaten niet helemaal op dezelfde lijn. Ze reageerden begin juli eerst op Spanjes eisen voor onmiddellijke hulp. Maximiliaan stelde dat hij er zich niet over kon uitspreken zonder het oordeel van de keizer en de andere leden van de Liga te kennen. Schwarzenberg vorderde in een nota namens de keizer de onvoorwaardelijke militaire steun van Filips IV. Als heer der Nederlanden, die deel uitmaakten van de Bourgondische kreits van het Rijk, zou deze daartoe verplicht zijn. Tegelijk liet de keizer een vertrouwelijke nota bij de *Infanta* bezorgen, waarin hij zich met de Spaanse eisen akkoord verklaarde en voorstelde de Beierse bezwaren te omzeilen door

met hem een geheim verdrag te sluiten.⁸⁹ Aan een dergelijke niet-openbare en niet-afdwingbare toezegging had de *Infanta* niet veel. Een beslissing bleef voorlopig uit, waarna Spínola op 21 juli 1626 de voorwaarden voor militaire hulp opnieuw opbracht.⁹⁰ Hij was van de Spaanse onderhandelaars degene die het meest de nadruk legde op Duitse deelname aan de economische oorlog.⁹¹

De toestand van het Rijk werd inmiddels steeds moeilijker. De keizer, geadviseerd door zijn Spaansgezinde gezant in Brussel en bewerkt door de Spaanse ambassadeur in Wenen, Francisco de Moncada, zag zich gedwongen toe te geven.⁹² Op 6 augustus liet hij de *Infanta* weten dat hij bereid was te voldoen aan de eisen van 21 juli, waaronder het verbieden van de handel met de Republiek.⁹³ Hij deed zijn toezegging buiten de Rijksgraten om en sprak mondeling met Moncada af dat de uitvoering afhankelijk was van de omstandigheden en de mogelijkheden. Er mocht daaraan geen ruchtbaarheid gegeven worden. De keizer vroeg de keurvorst van Beieren eveneens met de Spaanse voorwaarden in te stemmen. In zijn benarde toestand had Maximiliaan geen andere keus. Op 18 augustus schreef hij de *Infanta* dat hij zijn goedkeuring gaf, niet namens de Liga maar voor zichzelf.⁹⁴ De voorwaardelijke instemming van de keizer en de keurvorst kwam te laat om de overeenkomst nog doorgang te laten vinden. Op 1 augustus 1626 hadden Frederik Hendrik en Ernst Casimir de Overijsselse vesting Oldenzaal op de Spanjaarden veroverd. Dat verzwakte Spanjes positie in het noordoosten van de Nederlanden aanzienlijk. Al op 31 juli schreef de *Infanta* aan generaal Tilly van de

87 Aretin, 225-226, Anlagen 49, 50.

88 Zijlmans, par. 5,7, noot 122-123.

89 Ródenas Vilar, 80-81; Straub, 243; Aretin, 231-233.

90 Zijlmans, par. 5,7, noot 126.

91 Albrecht, 169; Aretin, 236.

92 Reichard, Konrad, *Die maritime Politik der Habsburger im siebzehnten Jahrhundert* (Berlijn 1867) 34; Aretin, 240.

93 Aretin, 240-244.

94 Zijlmans, par. 5,7, noot 131.

Katholieke Liga dat ze hem geen hulp kon sturen tot de zaken voor haar een gunstige keer gemaakt zouden hebben. Tot dan wenste ze dat 'Onze Heer hem onder zijn heilige hoede mocht houden'.⁹⁵

Nadat men in Brussel had kennis genomen van de Duitse instemming met de Spaanse voorwaarden, en terwijl de Denen steeds verder oprukten, drong Preysing er sterk op aan dat Spanje onmiddellijk steuntroepen naar het front zou sturen. De *Infanta* wees dat op 29 augustus af en schreef op 1 september aan Maximiliaan dat hij nog wat geduld moest oefenen tot de toestand in de Nederlanden zou zijn verbeterd.⁹⁶ Enkele dagen later bleken de verhoudingen volkomen veranderd. Op 5 september kwam, voor iedereen onverwacht, in Brussel het bericht binnen dat Tilly al op 27 augustus in Lutter am Barenberge een verpletterende overwinning op het Deense leger had behaald. De Spaanse ondersteuning waarom het Rijk zo lang had gesmeekt, was ineens niet meer zo dringend nodig. De *Infanta* en haar raadgevers beseften dat ze een belangrijke troef verspeeld hadden.⁹⁷

Verzet van Ferdinand van Keur-Keulen en Luik

De voorbereidingen voor de aanleg van de Rijn-Maasverbinding waren intussen met veel energie voortgezet. Vanaf het begin was de regering in Brussel daarover in gesprek met Ferdinand van Keur-Keulen en Luik. In juni 1626 stuurde ze Giovanni de' Medici naar Bonn om diens instemming te krijgen, maar Ferdinand vroeg nader overleg. Het ging toen om kanalen van Rijnberk naar Arcen en van Maastricht naar Bilzen en verder langs de Demer. De uitkomst

daarvan is niet bekend, maar op 23 juli vroeg hij weer onderhandelingen en benoemde twee gezanten.⁹⁸ Op dat moment was er waarschijnlijk al sprake van een ander tracé, van Nuijs naar Venlo, en van een gerucht over een mogelijke verlegging van de Rijn. Ferdinand zal zich geschoffeerd gevoeld hebben omdat zijn eerdere overleg doorkruist werd door de nieuwe plannen. De Spanjaarden konden desnoods hun wil doorzetten, omdat ze in en rond het Neder-Rijnland een militaire machtspositie bezaten, met garnizoenen in veel belangrijke vestingen.⁹⁹ Nadat de *Infanta* en haar ministers begin augustus 1626 hadden besloten dat het kanaaltracé niet van Rijnberk naar Arcen maar van Nuijs naar Venlo moest lopen, betrok het Spaanse Rijnleger kampementen bij Ordingen, Huls (Hüls) en Kempen op Keur-Keuls gebied, ongeveer 20 km ten noorden van Nuijs. De aartsbisschop protesteerde midden augustus met klem tegen de aanwezigheid van die enorme troepenmacht. Hij vreesde toeneemende schade en oorlogsgeweld in de verarmde Rijnstreek, die eerder al zwaar getroffen was. Preysing vroeg met spoed een onderhoud aan bij Spínola en steunde de klacht van Keur-Keulen. De generaal wees de bezwaren af, omdat de troepen nodig waren om de veiligheid van de werken te verzekeren. Op 22 augustus kwamen de gezanten van Keur-Keulen en Luik in Brussel aan om te onderhandelen over een oplossing en schadevergoeding.¹⁰⁰

De ingenieurs Coeck en Janssens waren intussen al op 16 augustus uit Brussel naar Maastricht en Venlo vertrokken om voorbereidingen in het veld te treffen. De officiële start van de werken werd vastgesteld op 7 september. Men begon met de aanbesteding en aan-

95 Aretin, 240; Reichard, 35; Albrecht, 171.

96 Dagboek Preysing, 26-29 aug. 1626; Aretin, 245-246.

97 Dagboek Preysing, 5-12 sept. 1626; Zijlmans, par. 5,7, noot 134.

98 AR Brussel, toegang I 074 (Duitse Staatssecretarie), nr. 508, f. 53-54; Zijlmans, par. 5,8, noot 135.

99 Israel, *Conflicts of empires*, 37-39.

100 Dagboek Preysing, 15-16 en 23 aug. 1626; Meester, dl. 2, nr. 1618; Rapporten Bauchy, AAE Courneuve, Correspondance politique, Pays-Bas espagnols et autrichiens 6, f. 319, 330, 342-343, 347.

koop van materialen en hulpmiddelen voor de bouw.¹⁰¹ Er moeten toen ook tot in de verre omtrek duizenden werkkrachten zijn geronseld. Die hongerige, slecht betaalde en vaak bandeloze menigte was op zich al een bedreiging voor het Keulse land. Ferdinand verhevigde daarom zijn protesten. Zijn klachten betroffen het kanaalplan dat buiten hem om tot stand gekomen was, de massale inkwartieringen en de dreiging van een rivierverlegging.¹⁰² Hij bereikte voorlopig niets, kreeg alleen kalmerende verzoeken om vertrouwen. De waarnemer voor het Overkwartier in het kamp bij Huls, Neijssner, berichtte op 2 september aan erfmaarschalk Van Hoensbroek dat De' Medici met de schop in de hand klaar stond om te beginnen met het werk. De keurvorst zou echter liever alles, zelfs zijn leven, verliezen dan de grote Spaanse legermacht in zijn land toe te staan.¹⁰³

Terwijl in het veld alles in gereedheid werd gebracht voor de kanaalwerken, verbreidde zich in de eerste dagen van september het bericht van de overwinning van Tilly in Lutter. Met herwonnen zelfvertrouwen gaf Maximiliaan van Beieren zijn gezanten Preysing en Thanner opdracht fel te protesteren tegen de legering van Spaanse troepen in Keur-Keulen. Ze moesten wijzen op de afkeer en sterke weerstand die Spanje daarmee opriep in de katholieke Duitse landen.¹⁰⁴ De keurvorst van Keulen stuurde nog een nieuwe gezant, Ernst graaf van Rekem, naar Brussel. Hij beriep zich er ook op dat hij de instemming van het domkapittel, de landdag en de rijksdag nodig had. Omdat er volgens de

Infanta en haar raadgevers niets meer aan de plannen veranderd kon worden, boden ze hem met de meest vriendelijke woorden een passende schadevergoeding aan.¹⁰⁵ Ferdinand liet zich niet meer bepraten, hield voet bij stuk en ondernam ten slotte actie. Hij liet, zoals Preysing schreef, zijn soldaten bij Nuijs een schans opwerpen om de kanaalwerken verder te beletten ('... *und von Cöln de facto verhindert ... , mit Volck und Aufwerffung einer Schanß bey Nuyß*').¹⁰⁶

De Keulse militie zou niets kunnen uitrichten tegen het grote Spaanse leger, maar het vooruitzicht van gevechten en een breuk met de bondgenoot was voor de *Infanta* en Spínola ten slotte voldoende om in te binden. Om het plan van de economische oorlog te redden, verklaarden ze zich rond 12 september bereid af te zien van het beste kanaaltracé en Ferdinands landen zoveel mogelijk te sparen. Ze zouden hun troepen noordwaarts terugtrekken en een vergelijk treffen over de ligging en bescherming van het kanaal.¹⁰⁷ De' Medici en de diplomaat Jacques Bruneau werden daarvoor naar Bonn gestuurd. De Keulse gezanten vertrokken toen uit Brussel. De Spaanse troepen werden inderdaad rond 19 september uit hun zuidelijke kampementen weggehaald en bij Issum in het uiterste noorden van Keur-Keulen gelegerd.¹⁰⁸ De Spanjaarden wensten in ruil daarvoor de hulp van het keizerlijke en Beierse leger bij de verovering van het Staatse voorland van het kanaal. Van die opzet kwam niets terecht.¹⁰⁹

Noch in de eigentijdse bronnen noch in de latere literatuur werd melding gemaakt van

101 *Relaçion*, 9; Meester, dl. 2, nr. 1622; Pistor, 11.

102 Dagboek Preysing, 26-29 aug. 1626; Brieven 29 aug.-7 sept. 1626, AR Brussel, toegang I 074 (Duitse Staatssecretarie), nr. 508, f. 66-69bis, 76-78, 81.

103 SA Geldern, Archivaliensammlung, nr. 213; Zijlmans, par. 5,8, noot 140.

104 Dagboek Preysing, 9, 10-12, 23 sept. 1626.

105 *Ibidem*, 10 sept. 1626; Meester, dl. 2, nr. 1631; Kessel, 209.

106 Dagboek Preysing, 10 sept. 1626.

107 *Ibidem*, 10-12 sept. 1626.

108 *Ibidem*, 26, 30 sept., 3 okt. 1626; Pistor, 11.

109 Dagboek Preysing, 12 sept. 1626.

enige daadwerkelijke uitvoering van werken in of bij Nuijs. Toch is het aannemelijk dat men er in de dagen tussen 2 en 13 september 1626 – toen de belangrijkste voorbereidingen waren getroffen en al grote aantallen werkkrachten beschikbaar waren – zoals voorzien met het graafwerk is begonnen.¹¹⁰ Ook toen kort daarna voor een tracé ter hoogte van Rijnberk gekozen was, liet men al enkele dagen voor het officiële begin van de werken ‘hele regimenten en compagnieën’ bij Gelder een smal kanaal als eerste aanzet uitgraven.¹¹¹ Aan de zuidkant van het huidige Neuss ligt dwars op de Bovenerft een stuk droge gracht van bijna 300 m waarvan de oorsprong en zin onbekend zijn.¹¹² Het kan de aanzet zijn geweest van het kanaaldeel tussen Bovenerft en Rijn.¹¹³ In een brief aan de *Infanta* vermeldde Ferdinand van Keur-Keulen dat het betwiste kanaal de Erft zou kruisen.¹¹⁴ Een bewaard gebleven deel van het *Grand Canal du Nord* van Napoleon, dat hetzelfde doel had als het Spaans kanaal, kruist de Bovenerft 1,5 km noordelijker. Deze relatief lage passage bij Nuijs was door de Franse ingenieurs, en waarschijnlijk ook door De’ Medici, uitgekozen omdat hier bij uitzonderlijke vloten van de Rijn het water kon doordringen in het achterliggende moeras, dat ook afwaterde naar de Niers.¹¹⁵

De Rijn-Maasverbinding had in de zomer van 1626 voorrang gekregen boven het kanaal van Maastricht naar de Demer. De onderhandelingen in het najaar met de prins-bisschop, het domkapittel en de Staten van Luik verliepen moeizaam. Die indruk geven althans de

schaarse, meest indirecte bronnen. Zoals in de voorgaande jaren bestond er in Luik weerstand tegen een kanaal dat het land politiek en economisch zou binden aan de Spaanse Nederlanden en zijn neutraliteit in gevaar zou brengen. De militaire versterkingen aan het kanaal werden niet als bescherming gezien, maar als uitloking van oorlogsgeweld.¹¹⁶ Ook de voorziene afleiding van water uit de Jeker en de onberekenbare angst voor overstromingen zullen in de onmiddellijke omgeving de weerstand hebben aangewakkerd. Aan Spaanse zijde werd het aanvankelijk enthousiasme geremd door geldgebrek en de beperkingen van het leger. De *Infanta* en Spínola zetten alle beschikbare middelen in voor het Rijn-Maaskanaal, het meest tot de verbeelding sprekende deel van het project. Wanneer dat een goed eind gevorderd en beveiligd zou zijn, zou het traject van de Maas naar de Schelde niet meer tegengehouden kunnen worden.

In december 1626 kwam een Luikse afvaardiging naar Brussel om te onderhandelen over het tracé. De houding van de Luikenaren werd waarschijnlijk beïnvloed door wat er gebeurd was in Keur-Keulen. Ze eisten dat het kanaal, als het dan toch gebouwd moest worden, veel noordelijker zou worden gelegd, langs de rand van het Luiks (Loons) gebied. Vanuit Venlo zou het door de Peel en de Kempen naar Herentals en vandaar naar de Schelde kunnen lopen. Kleine stroompjes als de Dommel en de Kleine Nete zouden voor de voeding van de bovenste panden moeten zorgen. Begin 1627 leek het

110 Voorzien was 7 sept. Ooggetuige Neijssner schreef op 2 sept. dat De’ Medici elk moment bij Nuijs kon beginnen, en op 13 sept. dat deze erover sprak het kanaal veel noordelijker te leggen. SA Geldern, Archivaliensammlung, nr. 213.

111 Pistor, 13, op basis van aanbestedingsstukken in AR Brussel.

112 Remmen, Karl, *Der Stadtraum Neuss. Korrelation von geomorphologischen Parametern und der Entwicklung von Nutzungsansprüchen und Raumordnungen bis in der Stauferzeit* (proefschrift Düsseldorf 2002) 173, noot 790. Remmen hield de gracht voor een verkeerd gepland deel van de Bovenerft: ‘Vandaag nog ligt hier vlak naast het eigenlijke Bovenerftkanaal een diepe maar droge gracht met steile taluds ...; ze heeft geen functie en is kennelijk een verkeerd gepland werk ...’ (mijn vertaling). Zijlmans, par. 5.8, noot 148 en bijlage 8.

113 Bij het Stadtarchiv van Neuss was, volgens mijn informatie uit 2007, niets bekend over resten van een Spaans werk.

114 AR Brussel, toegang I 074 (Duitse Staatssecretarie), nr. 508, f. 69bis (29 aug. 1626).

115 Hageau, A., *Description du canal de jonction de la Meuse au Rhin* (Parijs 1819) 5-6.

116 Daris, Joseph, *Histoire du diocèse et de la principauté de Liège pendant le XVIIe siècle* 1, 30; Huet, nr. 58 (1 okt. 1626).

Mogelijke aanzet van Spaans Rijn-Maaskanaal bij Nuijs (Neuss), 1626. Dit stuk droge gracht ligt in de *Reuschenberger Busch*, aan de zuidrand van het huidige Neuss. Het moest kennelijk aan de naastliggende Bovenerft (*Obererft*) worden aangesloten. De Bovenerft is een in 1456 aangelegde kunstmatige tak van de Erft, die begint boven een stuw in die rivier en die de stadsgracht van water moest voorzien. De sterk geërodeerde gracht is tot 5 m diep en op de bodem 3 à 4 m breed. Ze begint in het bos op 20 m ten oosten van het voetgangersbruggetje over de Bovenerft (vlak ten noorden van Autobahn 57 en bereikbaar vanuit de wijk Pomona). Daar kunnen de waterinlaat en een sluis gepland zijn geweest. Van hieruit loopt de gracht bijna 300 m met een lichte kromming in noordoostelijke richting (richting Rijn) door het bos tot aan de spoorlijn langs de Reuschenberger Weg (eigen foto Roel Zijlmans, 2007).

erop dat de Luikenaren hun zin kregen. De Medici besprak het tegenvoorstel medio februari in Luik met een vertegenwoordiger van de bisschop en een 'onafhankelijke deskundige', de Luikse ingenieur Jean Gallé. Enkele dagen daarvoor had Spinola al vier andere ingenieurs de mogelijke tracés voor het Maas-Scheldekanaal laten onderzoeken.¹¹⁷

Er ontstond blijkbaar grote verwarring doordat enkele raadgevers beweerden dat ze riviertjes als de Demer en de Jeker op een slimme en goedkope manier zonder sluizen bevaarbaar konden maken door het rivierbed uit te diepen. Deze 'ingenieurs' vroegen de *Infanta* eervolle erkenning, grote beloningen en voorrechten als hun methode gebruikt zou

¹¹⁷ Harsin, Paul, 'Le rôle international d'un ingénieur liégeois au début du XVIIe siècle', in: Idem, *Recueil d'études* (Luik 1970) 201-202; AAE, Courneuve, Correspondance politique, Pays-Bas espagnols et autrichiens 7, f. 85; Meester, dl. 2, nr. 1701; Ruelens, Ch. en M. Roose, *Correspondance de Rubens et documents épistolaires* 4 (Antwerpen 1904) 30-31 (28 jan. 1627); Huet, nr. 62 (18 febr. 1627).

worden. Gallé was geërgerd over die ondeskundige tussenkomsten. Hij vroeg het Spaans bestuur een bijeenkomst te beleggen, waarop de plannenmakers hun uitvinding zouden moeten toelichten en verdedigen. Aldus gebeurde. In een vergadering met Spínola, de hertog van Aarschot, Conrad Schetz en nog enkelen kon Gallé de uitvinders ondervragen en aantonen dat hun methode niet werkte.¹¹⁸ Het betrof een misverstand, zoals dat van het afleiden van de ene rivier in de andere zonder gebruik van sluisen. Wanneer een vrij afstromende rivier over grotere afstand wordt uitgebaggerd, daalt het water mee en blijft de waterdiepte gelijk.¹¹⁹ Ook zonder theoretische kennis van de vloeistofmechanica had de Luikenaar dat goed begrepen.

Jean Gallé kreeg daarna van de *Infanta* en Spínola de opdracht met een meetploeg, een betaalmeester en een flinke groep soldaten de meest veelbelovende tracé's voor de Maas-Scheldeverbinding nader te verkennen.¹²⁰ Er is inderdaad een rapport bekend dat hij op 22 juli 1627 in Brussel heeft voltooid en aan Conrad Schetz heeft toegestuurd. Hij besprak daarin de voor- en nadelen van de verschillende tracé's en pleitte voor een noordelijk kanaal van Venlo via Herentals naar Antwerpen.¹²¹ Er kwam niets meer van terecht, tot spijt van Antwerpen dat op eigen kosten had willen beginnen met het kanaal naar Herentals.¹²²

Fossa Eugeniana

De *Infanta* en haar ministers hadden rond 12 september 1626 hun plan voor een kanaal van Nuijs naar Venlo – en hun laatste hoop op een verlegging van de Rijn – moeten opgeven. Projectleider De' Medici en Jacques Bruneau

werden met onbekende instructies naar Bonn gestuurd om over een ander tracé te onderhandelen. Graaf Hendrik van den Bergh, gouverneur van Opper-Gelre en bevelhebber van het Rijnleger, verbleef toen nog met zijn troepen bij Huls. Hij wist niet met zekerheid wat er in de kanalenkwesie zou gebeuren, maar vond het op 12 september nodig het stadsbestuur van Venlo tot kalmte en voorzichtigheid te manen:

'In vervolg op wat we u laatst aangeraden hebben – om uw klachten over de vaart van de Rijn naar de Maas nog niet in Brussel kenbaar te maken voordat we u daarover hebben bericht – willen we niet nalaten u er hierbij van op de hoogte te stellen dat we van mening zijn dat, hoezeer u zich ook daarom zult beklagen en bezwaard achten, de doorluchtige *Infanta* wat dat betreft toch wel zal doen wat ze zich genadiglijk heeft voorgenomen. Daarom zou u een dergelijke klacht beter kunnen nalaten dan ermee door te gaan, opdat men niet zou mogen denken dat u het werk van Zijne Majesteit zou proberen te belemmeren.'¹²³

Neijssner, waarnemer in het kamp bij Huls, bracht op 13 september verslag uit aan erfmaarschalk Van Hoensbroek. Hij schreef dat De' Medici had begrepen dat het project bij Nuijs niet door zou gaan en dat hij in gesprek was over de voorwaarden voor een andere oplossing, waaronder de voorafgaande bouw van forten. De keurvorst had blijkbaar een tracé van Burik (Büderich) over Gelder naar Venlo voorgesteld.¹²⁴ Dat zou helemaal op Kleefs en

118 Harsin, 'Ingénieur liégeois', 198-199 (met toelichtende tekening van Gallé).

119 Zijlmans, par. 5.8, noot 154.

120 Harsin, 'Ingénieur liégeois', 200.

121 *Ibidem*, 202, noot 13; Zijlmans, par. 5.8, noot 156.

122 Huet, nr. 66 en 69; Meester, dl. 2, nr. 1766; *Mercurie François* 13 (1629) 567.

123 GA Venlo, Oud archief 1, inv. 2254/1, mijn vertaling.

124 Burik (Büderich, Stadt Wesel) in het hertogdom Kleef aan de Rijn tegenover Wezel, ca. 10 km ten noorden van Rijnberk. Niet te verwarren met Burik (Büderich, Stadt Meerbusch) aan de Rijn bij Nuijs in Keur-Keulen.

Gelders grondgebied liggen, of slechts het noordelijkste puntje van Keur-Keuls gebied doorsnijden. Mede vanwege de gevolgen voor de legering van Spaanse troepen, wachtte de projectdirecteur de beslissing van opperbevelhebber Spínola af:

‘De markies di Sant’Angelo (De’ Medici), inziend dat de keurvorst van Keulen onder geen enkele voorwaarde wil toestaan dat men het kanaal door zijn land aanlegt, heeft een andere oplossing in het oog genomen, en wel om het te maken van Burik naar Gelder aan de Niers en van daar naar Venlo aan de Maas ... Daartoe heeft Zijne Excellentie (De’ Medici) de heer Van Hees naar Brussel gestuurd om de markies (de los Balbases, Spínola) over alles in te lichten en hierover nadere instructies te ontvangen. In het geval dus dat de genoemde forten naar voren geplaatst worden, zullen we met het leger worden ondergebracht aan de wachtposten van de landweer tussen Burik en Sonsbeek, ondanks de moeite die men er zal hebben om de soldaten te onderhouden. Men zal ze er immers in de openlucht moeten legeren en het zal moeilijk zijn foerage te vinden omdat alles er uitgeput is. Daarom wacht Z.E. de beslissing van de markies hierover af, om zich ernaar te kunnen richten ...’ ¹²⁵

De onderhandelingen duurden niet veel langer dan een week. We weten niet precies hoe ze verliepen, maar de keurvorst kreeg niet helemaal wat hij vroeg. Er werd een tracé vastgesteld dat van Rijnberk over Gelder naar Venlo

voerde. Ferdinand van Keur-Keulen legde zich erbij neer dat het bij Rijnberk ongeveer 15 km door het uiterste noorden van zijn grondgebied zou lopen.¹²⁶ Het kanaal steunde op drie zwaar versterkte steden. Daartussen zou van de uitgegraven grond een hechte verdedigingswal worden gemaakt, met 22 schansen en twee grotere forten.¹²⁷ Venlo kreeg de voldoening dat het, net als bij het kanaal vanuit Nuijs, de plaats van uitmonding in de Maas zou zijn. Een kanaal naar Arcen was wat korter, maar zou een nieuwe vesting aan de Maas vergen. De sluizen aan de Maaszijde, in het noord-zuid gelegen kanaaldeel tussen Walbeek en Venlo, lagen vrij goed beschermd tegen aanvallen uit het noorden. De regering in Brussel had er ook belang bij zich zoveel mogelijk te verzekeren van de loyaliteit van de grotere steden in het Overkwartier. Ze kwam daarom Venlo, dat zich stevig geroerd had toen het gepasseerd dreigde te worden, in zijn oude rechten tegemoet.

Verschillende auteurs vermeldden, op basis van een memorie uit 1664, dat de stad De’ Medici zou hebben omgekocht voor een gulden beker met goudgeld.¹²⁸ Uit de stadsrekening blijkt inderdaad dat ze in april 1626 een ‘vergulde kopp’ (bokaal, zonder goudstukken) heeft geschonken, echter niet aan De’ Medici maar aan de invloedrijke Brusselse raadsheer Willem van Steenhuis. De verklaring van een latere stadsarchivaris, dat dit gedaan werd uit erkentelijkheid (achteraf) voor het feit dat de Spanjaarden Venlo als kanaalmond kozen, kan niet kloppen.¹²⁹ De keuze voor Venlo werd immers pas drie à vier maanden later gemaakt. De’ Medici werd wel gul onthaald in Venlo, waar hij gratis een huis tot zijn beschikking had. Ook vertellen de Venlose stadsrekeningen

125 SA Geldern, Archivaliensammlung, nr. 213, mijn vertaling.

126 AR Brussel, toegang I 074 (Duitse Staatssecretarie), nr. 508, f. 81 (sept. 1626), 93 en 95 (2 okt. 1626); Zijlmans, par. 5,9, noot 161.

127 Pistor, 9; Smeets, ‘Fossa Eugenia’, in: Dassel, 24-28; Veenendaal, A.J., ‘De Fossa Eugenia’, in: *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden* 11(1956) 23.

128 Zijlmans, par. 5,9, noot 163.

129 *Ibidem*, noot 164.

Plannen voor de Fossa Eugenia tussen Rijn, Maas en Schelde, 1626-1627.

dat gouverneur Van den Bergh in de beslissende periode van april tot en met september 1626 goed werd bedacht: hij kreeg toen onder meer een vet kalf, een reusachtige zalm en voor zevenhonderd gulden wijn.¹³⁰ Overigens was het geven van dit soort relatiegeschenken, waarmee vaak ook plunderingen en inbeslag-nemingen werden afgekocht, in die tijd vrij normaal. Zo heeft de stad Gelder De' Medici wél met verguld vaatwerk bedacht.¹³¹

Op 21 september 1626 gaf Van den Bergh bij Rijnberk het officiële startsein voor de werken. Dat gebeurde met een symbolische drie-voudige spadesteek, in naam van de koning van Spanje, van de *Infanta* Isabella Clara Eugenia en van opperbevelhebber Ambrogio Spínola.¹³² Het Spaanse Rijnleger werd ondanks alle bezwaren in de omgeving van Issum, vlak ten noorden van de lijn Gelder-Rijnberk, op Keur-Keuls gebied gelegerd. Het had onderweg vanuit Huls en Kempen in de gebieden waar het doortrok aanzienlijke betalingen en gratis leveringen van voedsel en foerage gevorderd. De omgeving van het nieuwe kampement werd meteen ook door de soldaten leeggeroofd.¹³³ Op korte afstand van de Spanjaarden, ter hoogte van Santen (Xanten), betrokken Staatse troepen een legerkwartier, wachtend op een gunstige gelegenheid om toe te slaan. De eerste actie, een snelle voorzorgsaanval op een Staats ruiterkamp, werd overigens door het Spaanse leger uitgevoerd.

Naar verluidt werkten tot achtduizend soldaten, boeren en losse arbeiders aan de grond-en constructiewerken, die in stukken openbaar

werden aanbesteed. Het kanaal zou circa 1,40 m diep worden en in drie fasen een breedte krijgen van bijna 25 m.¹³⁴ Bij Rijnberk was een drie-trapssluis voorzien tussen de Rijn en het verdeelpand. Tussen dit bovenste pand en de Maas waren een tweetal tweetrapssluizen, bij Walbeek-Lingsfort en Venlo, gepland. De Niers, zijn zijriviertjes en grondwater moesten het kanaal voeden.¹³⁵ Bekend was dat deze aanvoer bij langdurige droogte onvoldoende zou zijn om de scheepvaart te onderhouden. Aan dergelijk ongemak was de binnenvaart in die tijd, en nog lang daarna, wel gewend. Het kanaal werd *Fossa Sanctae Mariae* genoemd, of later meestal *Fossa Eugenia*, ter ere van de landvoogdes. In het Nederlands, toen nog de voertaal in het Nederrijngebied, heette het Nieuwe Vaart of Gelderse Grift.¹³⁶ Een Hollandse tijdgenoot beschreef het als volgt:

'Overleggende dat het eenichzints mooghelycken konde zijn door eenen langen lantstrecke den Rhyn ontrent Rhynberck in de Mase te leyden, om daer meede 't Staeten volck (het Staatse leger) uyt de Overquartieren te houden, en alle Duytsche coopmanschappen tot haer (de Infanta) te trecken, des heeftse sulcx den 21 September des jaers 1626 by de handt genomen, eenen graft ... tot Rhynberck beginnende, gaende door 't Overquartier van Gelder en 't gebiedt des Stift Ceulen met eenige keeren na de Stadt Gelder, en van daer weder herwaerts en derwaerts draeyende nevens de muuren van Venloo

130 *Ibidem*, noot 165.

131 *Ibidem*, noot 166.

132 *Meterani novi continuatio, das ist: Warhafftige Beschreibung aller denckwürdigsten Geschichten ...* (Amsterdam 1634) 508; Zijlman, par. 5,9, noot 167.

133 Nettesheim, 205.

134 Begonnen werd met een sleuf van 3,30 m, daarna te verbreden tot 9,65 en vervolgens tot 24,75 m. Pistor, 13-14; Smeets, 23.

135 Oberreis, Paul, 'Erster Versuch zu einem Rhein-Maas-Kanal. Die Fossa Eugenia - Eine geschichtlich-wasserwirtschaftliche Studie', in: *Geldrischer Heimatkalender* (Geldern 1963) 75-76; Dassel, 'Wasserführung und Schleusentechnik beim Bau der Fossa Eugenia', in: *Idem, Fossa Eugenia*, 103-104.

136 Smeets, 22-30, gaf een goede en uitgebreide beschrijving van de kanaalaanleg, de verdedigingswerken en de krijgsgeschiedenis. Verder bij Veenendaal, 19-20, en Pick, 21-25, veel bijzonderheden.

in de Mase, zijnde in alles thien uren lanck, tot bewaeringhe van de selvighe vieren-twintigh schansens daer op maeckende.

... Om dese vaert meerder aensiens te geeven, heeft mense genaemt Fossa S^t. Mariae, ofte Eugeniiana, ... In 't graeven vondense veel tegenspoeden, soo van 't Staeten volck dat haer dickmaels quam overvallen, als de ongeleegene hooge landen diese ontmoeten en doorgraven mosten; des ghenoodtsaect waeren dry sluysen te leggen, om het gheleende water van 't revierken, de Nierse daer dwers door loopende op te stoppen, en alsoo haer graft vol waters te houden ...'¹³⁷

De bouw duurde langer en was kostbaarder dan voorzien. Staatse troepen overvielen en vernielden geregeld delen van de werken in aanbouw, vooral als de bewaking in verband met andere prioriteiten tijdelijk was verminderd. In de Staten van Holland werd er zakelijk verslag van uitgebracht:

'... dat XXI van dezelve compagniën ruyters met 800 man te voet haer nae de Nyevaart begheeven hebben, die van Berck (Rijnberk) affgemaect wordt, neegen redoultten (schansen) ingenomen ende geslecht hadden binnen 10 uren tijds ende eenige soldaten dootgeslaegen ende 190 gevangen hadden ende alle materialen van kordewagens (kruiwagens), karren, schoppen, houtwerck op malcanderen gehoopt ende verbrant hadden ..., de

boeren ende arbeyders haer gesamentlijk opte vlucht begheevende.'¹³⁸

De gevangenen moesten steeds voor veel geld, ten koste van het kanaalbudget, worden vrijgekocht. Het ondiepe en smalle kanaal met zijn lage verdedigingswal was allerminst een 'Chinese Muur'. Het bleef moeilijk deze lange linie met verspreide schansen en enkele forten tegen geconcentreerde aanvallen te verdedigen, zeker nadat Spanje achterbleef met de betaling van de garnizoenen. De koning had in die periode grote binnenlandse problemen en voerde geldverslindende oorlogen in het Duitse Rijk, Frankrijk en Italië. Door een onaangepaste en verspillende financiering kon de Spaanse Kroon haar betalingsverplichtingen niet meer nakomen en moest ze belangrijke zaken met kunstgrepen in gang houden.¹³⁹ Ondanks smeebeden van de landvoogdes stuurde Madrid steeds minder geld. De *Infanta* moest zelfs haar juwelen verpanden. In juni 1627 bracht ze een kort bezoek aan de kanaalwerken. De voortgang bleek teleurstellend.¹⁴⁰

De Zuidelijke Nederlanden, verarmd door de blokkades en handelsverboden, konden zelf weinig meer opbrengen.¹⁴¹ Vanaf begin 1627 weigerden de bankiers in Antwerpen nog meer geld voor te schieten. De regering probeerde daarop bij de steden leningen af te dwingen. Antwerpen, dat hoopte op een kanaal naar Maas en Rijn, kwam hieraan tegemoet door een extra accijns op bier. Brussel vermeed die prijsverhoging door de brouwers extra te belasten, maar hun anderzijds toe te staan het bier aan te lengen.¹⁴² Het mocht allemaal niet baten,

137 Commelyn, Isaac, *Frederick Hendrick van Nassauw, prince van Orangien, zijn leven en bedrijf* 1 (Utrecht 1652) 102-103.

138 Stellingwerff, Nicolaes e.a., *Particuliere notulen van de vergaderingen der Staten van Holland* 3 (Den Haag 1989) 301 (26 juni 1627).

139 Huet, nr. 66 (22 april 1627).

140 Rodríguez Villa, A., *Ambrosio Spínola. Primer marqués de los Balbases* (Madrid 1904) 463; Veenendaal, 25-28. Pick, 28-29. Dat de Infanta op het kanaal gevaaren zou hebben is een mythe. Pistor, 15; Claßen, Albert, 'Schiffahrt und Handel auf der Fossa Eugeniiana?', in: Dassel, 62.

141 Velen meenden dat geld te halen was bij de frontsteden aan het kanaal, in ruil voor een tolrecht. Er is geen bewijs in de stadsrekeningen dat dit werkelijk is gebeurd. Zijlmans, par. 5.9, noot 177.

142 Meester, dl. 2, nr. 1766; Harsin, 'Projets', 145-146.

er viel nauwelijks meer wat te halen. Beducht voor bedrog, kwam in juli 1627 een *Comisión Reformadora* uit Madrid naar Brussel om rekeningen te controleren en bezuinigingen af te dwingen. Tot overmaat van ramp werd een geldzending van 45.000 rijksdaalders voor het kanaalproject onderweg gekaapt.¹⁴³

De werken verliepen daarna steeds moeilijker. De betaling en arbeidsomstandigheden werden dramatisch slecht. Daardoor haakten aannemers af en liepen arbeiders en soldaten massaal weg. De lokale bevolking leed vreselijk onder de misdragingen en het geweld van zowel het vreemde werkvolk als de huursoldaten van beide zijden. Haesenvoet, die als aannemer van houtbouw deelnam, raakte in financiële moeilijkheden. In de volksoverlevering komt hij er, waarschijnlijk ten onrechte, niet goed af. Hij zou zijn arbeiders hebben uitgebuit en met hun geld zijn gevlucht.¹⁴⁴ De sluis in Rijnberk werd blijkbaar nog in september 1628 afgebouwd.¹⁴⁵ Resten ervan bleven bewaard en werden rond 1985 deels gerestaureerd. Het is onwaarschijnlijk dat er ooit een schip op het kanaal gevaren heeft.¹⁴⁶ Meer dan de incidentele en kleinschalige acties van de Republiek was geldgebrek er de oorzaak van dat het werk langzaam stilviel.

In 1628 verloor Spanje zijn zilvertroep aan admiraal Piet Hein. Dank zij die buit kon bevelhebber Frederik Hendrik een uitgebreid en onverzettelijk beleg slaan voor 's-Hertogenbosch. Hij veroverde het in 1629, waarmee de

Republiek de controle kreeg over de Meierij en een groot deel van de Maas. Toen een kleine Staatse troep in datzelfde jaar bij verrassing de Spaanse bezetting van Wezel kon verdrijven, brachten de Zuidelijken de linie van Rijnberk-Gelder-Venlo in staat van verdediging. De beide forten op de *Fossa Eugeniiana* werden met slechts tien en twintig man bezet, terwijl van de kleinere schansen geen sprake meer was. De forten waren op dat moment niet meer dan wachtposten en van de geduchte wal die het kanaal had moeten vormen, was niets terecht gekomen.¹⁴⁷ Spanje was kort daarna gedwongen het werk aan de *Fossa Eugeniiana* te staken en de rivierhandel met het Noorden weer vrij te geven.¹⁴⁸ Grote stukken kanaalbed en de meeste kunstwerken bleven onvoltooid. Ze kwamen niet verder dan een eerste aanzet. Frederik Hendrik boekte met zijn veldtochten steeds meer succes. Toen het Maasfort van Arcen in Staatse handen viel, loste het kleine Spaanse garnizoen in het nabije *fort royal* aan de Nieuwe Vaart nog een paar schoten. De linie werd eenvoudig overlopen.¹⁴⁹ In 1632 en 1633 nam de stadhouder ook Venlo en Rijnberk in. Dat betekende het definitieve einde van het kanaalproject. In het terrein zijn tegenwoordig nog resten van enkele delen van het kanaal, van één sluis bij Rijnberk, wat schansen en sporen van het *fort royal* Lingsfort bij Arcen terug te vinden. Wel hield de droom van strategische kanalen hardnekkig stand.¹⁵⁰

143 Spaanse agenten voeren met geldkisten van Keulen naar Rijnberk. Daar meerden ze niet aan, maar voeren door naar Rees, dat door de Staten was bezet. *Mercure François* 12 (1627) 865-866. In 1626 was bij Grave een Spaans geldschip op weg naar Rijnberk gekaapt. Wagenaar, Jan, *Vaderlandsche Historie* 11 (Amsterdam 1754) 38.

144 Hij werkte in 1631 nog in Gelder. Brouwers, Peter, 'Die Sage von Hasepoot und Granvaleer', in: Dassel, 128-134.

145 Pistor, 15; Detten, Detlef von, 'Die Schleuse der Fossa Eugeniiana in Rheinberg', in: Dassel, 98-100.

146 Claßen, 62-63.

147 '... Orsoy en Rhijnberk beeter als te voren beset, Gelder maar met 25 man, ende Venlo met vijftig man, de fortjens op de gegraven Grift met tien en twintig man wederom beset'. Gedeputeerden te velde aan Staten-Generaal, Wezel, 27 aug. 1629, aangehaald door Bordes, J.P. de, *De verdediging van Nederland in 1629* (Utrecht 1856) 241.

148 De Republiek vond de situatie al eerder niet meer bedreigend. De vaart op de Maas werd van Staatse zijde per plakkaat van 26 jan. 1628 weer geopend. Cau, Cornelis, *Groot plaacet-boeck* 2 (Den Haag 1664) 133-136.

149 Hexham, Henri, *Korte beschrijvinge ofte iournal van de optreckinge des doorluchtingen prince van Orangien*, (Den Haag 1633) 6.

150 Zijlmans, par. 5.9, noot 186.

De dreiging van de Rijnverlegging: sporen van het plan

De literatuur geeft weinig duidelijkheid over het plan om de Rijn te verleggen. Enkele auteurs vermeldden het kort, de meesten hielden het voor een onrealistische fantasie of vals gerucht. We zullen daarom meer in detail nagaan wat de bronnen erover zeggen en wat de waarde daarvan is. De enige eigentijdse rechtstreekse informatie over de samenhang tussen Rijnverlegging en kanaalaanleg vinden we in de *Relaçion* van augustus 1626. Uit dat verslag blijkt dat het projectteam van De' Medici het idee om de Rijn naar de Maas af te leiden eind juni van dat jaar toevallig opdeed tijdens een verkenning van de Demer. Ook is duidelijk dat de *Infanta* er belang in stelde en opdracht gaf het te onderzoeken. De ingenieurs deden na hun verkenning in juli twee voorstellen: één voor een verlegging van de Rijn vanaf Nuijs naar Gennep aan de Maas, een ander voor een scheepvaartkanaal van Nuijs naar Venlo. De *Infanta* besliste begin augustus te beginnen met de goedkopere en eenvoudigere kanaalverbinding. Die zou naar verwachting in de betrokken landen ook minder weerstand oproepen dan de ingrijpende rivierverlegging met nauwelijks voorspelbare gevolgen. Of het de bedoeling was later nog een Rijnomlegging uit te voeren, vermeldt de *Relaçion* niet. De regering in Brussel en de kring van ingewijden vertelden naar buiten niet meer dan noodzakelijk was. Toch deden al spoedig geruchten de ronde over 'een groot werk met vreselijke gevolgen'. De politieke leiding gaf voorlopig geen duidelijkheid, getuige de vrees en verwarring die in de maanden daarna ontstonden bij de mogelijke slachtoffers.

Begin juli 1626 klaagde het Venloos stadsbestuur bij gouverneur Van den Bergh over het voorziene kanaal van de Rijn naar de Maas. De betreffende brief heb ik niet aangetroffen. De klacht ging waarschijnlijk nog over het kanaal

van Rijnberk via Gelder naar Arcen, in het bijzonder over de uitmonding in de Maas. Er was namelijk sprake van een vaart langs Gelder en de klacht was blijkbaar al eerder geuit. De graaf antwoordde op 9 juli wat verveeld, mogelijk om tijd te winnen:

'We hebben gezien wat u ons betreffende de vaart die men zou willen aanleggen vanuit de Rijn langs Gelder naar de Maas schriftelijk hebt laten toekomen. Waarop we u laten weten wat we daarover al eerder hebben uitgesproken en wat niet nadelig voor u is. Maar wanneer u ons daarover een verzoekschrift zou sturen, waarin u het nadeel en het belang dat u erbij zou hebben naar voren brengt, dan willen we dat aan de doorluchtige Infanta toesturen en daarover zoveel als het ons mogelijk is in uw voordeel schrijven ...'¹⁵¹

Zeer kort daarna, terwijl de ingenieurs van de *Infanta* in het Rijnland hun verkenning voor een mogelijke rivierverlegging uitvoerden, luidden de burgemeesters van Venlo nogmaals de noodklok, maar nu uit alle macht. Het ging daarbij duidelijk om nieuwe plannen waarover geruchten de ronde deden, en niet om het kanaal Rijnberk-Gelder-Arcen.¹⁵² Venlose agenten konden toen al gehoord hebben van ideeën om de loop van de Rijn te veranderen. De stadsbestuurders richtten zich tot Adriaan van Hoensbroek, erfmaarschalk van Gelre, die eerder zijn medewerking had gegeven aan het kanaalplan van Haesenvoet. Ze vroegen hem bij de gouverneur en de *Infanta* te protesteren. Van Hoensbroek schreef inderdaad op 11 juli 1626, samen met enkele andere edelen van het Overkwartier, een brief aan de heer van Glain en Wachtendonk, drossaard van de landen van Kriekenbeek en Erkelens, met het doel het protest verder op gang te brengen:

151 GA Venlo, Oud archief 1, inv. 2254/2, mijn vertaling.

152 Misvatting bij o.a. Franquinet, G.D.L., 'Venlo en de Fossa Eugenia', in: *Publications* 28 (1891) 231-232, en Veenendaal, 16-19.

‘De heren Hergraven en Beringhen, burgemeesters van de stad Venlo, hebben me de eer aangedaan me op te zoeken in verband met het gerucht dat de ronde doet over de rivier (waterweg, kanaal) die men van plan is te maken van de Rijn naar de Maas. Ze hebben me daarbij het verderf onder de ogen gebracht waaraan dit kwartier in het algemeen, en verschillende andere in het bijzonder, in dat geval komen te lijden. Ze vonden het daarbij nodig dat een verzoekschrift in naam van het gewest wordt ingediend bij Zijne Excellentie de Gouverneur van onze Provincie. Daarbij zou hem gevraagd moeten worden Hare doorluchtige Hoogheid onze soevereine Prinses te willen wijzen op het ongerief dat door een dergelijk besluit onvermijdelijk afkomt op dit arme en ontredde kwartier, opdat ze, bewogen door een rechtvaardig mededogen, een zo schadelijk plan zouden willen verlaten of ten minste veranderen. Ik wil u duidelijk en zeer ernstig zeggen dat ik niet alleen vind dat dat gebeuren moet, maar dat men hemel en aarde moet bewegen om het zo mogelijk te voorkomen. ...’¹⁵³

Venlo probeerde daarna het onderwerp met spoed op de agenda te brengen van de Statenvergadering van het Overkwartier en van andere kringen.¹⁵⁴ Het is niet duidelijk welk gevolg dat in Gelre kreeg.

Pieter Paul Rubens schreef op 24 juli 1626 vrij open aan zijn Franse vriend Pierre Dupuy over de verkenning die de ingenieurs toen net bij Nuijs hadden uitgevoerd. Hij sprak daarbij niet meer over een kanaal van de Rijn naar de Maas, maar enkel over een afleiding van de Rijn, die op dat moment waarschijnlijk het beste idee leek.

‘Hier bereidt men twee bijzonder glorieuze ondernemingen voor: het ene is het graven van een bevaarbaar kanaal vanaf de Maas bij Maastricht tot aan een andere rivier, Demer genaamd, ... Het andere bestaat erin dat men de Rijn zal afleiden van zijn gewone loop, waardoor veel vijandelijk gebied open zal komen te liggen en wanneer andere obstakels van zijrivieren van de Rijn [o.a. de IJssel] weggenomen zijn, zal men gemakkelijk tot de Veluwe kunnen doordringen en heel die provincie tot Utrecht kunnen veroveren. Hiervan heb ik nog geen ontwerp gezien en ik geloof ook niet dat het al volledig uitgewerkt is. Wanneer men deze projecten eenmaal begint uit te voeren, zal er, als ik me niet vergis, in deze streek echt oorlog van komen, aangezien de Hollanders het gewapend zullen willen beletten, en wij het met geweld zullen willen doordrukken.’¹⁵⁵

Nadat de *Infanta* begin augustus had besloten te beginnen met een kanaal van Nuijs naar Venlo, raakte het bericht langs de diplomatieke weg bij verschillende hoven bekend. Giovanni-Francesco Guidi di Bagno, nuntius in Brussel, schreef er op 22 augustus 1626 over aan het Vaticaan en aan de nuntius in Parijs. Hij sprak van een waterweg waarmee de Rijn naar de Maas afgeleid zou (kunnen) worden:

‘Nu de troepen van Hendrik van den Bergh aan de Rijn gelegerd zijn, welke zeer nuttig kunnen zijn voor de nieuwe waterweg van de Rijn naar de Maas, heeft men besloten met de werken te beginnen. ... Men spreekt ervan op die manier de Rijn uit zijn oude bedding af te leiden en in de Maas te laten

153 GA Venlo, Oud archief 1, inv. 2254/6, mijn vertaling.

154 Opdracht voor Venlose zaakgelastigde in Roermond, bestuurscentrum van het Overkwartier. GA Venlo, Oud archief 1, inv. 2254/11; Franquinet, 232.

155 Huet, nr. 55; Israel, *Conflicts of empires*, 49.

stromen. De bij Friesland gelegen gebieden zouden niet meer beschermd worden door de IJssel. Ook zou de Maas, gezwollen door die wateren, Dordrecht en zijn omgeving overstromen. ...’¹⁵⁶

Ferdinand van Keur-Keulen vreesde dat het kanaal van Nuijs naar Venlo eigenlijk bedoeld was om de Rijn af te leiden, of dat men naast het kanaal ook een rivierverlegging wilde uitvoeren. De *Infanta* en de keurvorst hadden voortdurend overleg over de aangelegenheid. Op 29 augustus en 7 september deed Ferdinand in brieven zijn beklag over de overlast en liet hij weten in geen geval te willen dat de Rijn zou worden verlegd:

‘... een nieuw kanaal boven- of benedenstrooms van onze stad Nuijs te laten aanleggen en graven, om daarmee de rivier over de Erft dwars door ons aartsbisdom te voeren tot in het land van Gelre, en het van daar in de Maas te laten uitkomen. En dat men daartoe reeds alle noodzakelijke opdrachten zou hebben gegeven en een groot aantal werklieden klaar zou hebben staan om er te werken. En omdat we nooit iets gehoord hebben van dat plan, en aangezien er allerlei overwegingen zijn die er tegen pleiten ...’¹⁵⁷

‘... Nochtans waren wij eerder gewaarschuwd dat men van plan zou zijn dit kanaal benedenstrooms van onze stad Nuijs aan te leggen om daarmee de Rijn in de Maas te leiden, ofwel er voor te zorgen dat hij uit zichzelf zijn loop naar die rivier zou kunnen richten, zoals bepaalde personen die aan deze zaak werken, en zelfs enkele belangrijke

ministers van de (Spaanse) koning vrijuit en zonder terughoudendheid zouden hebben gezegd. ...’¹⁵⁸

De *Infanta* antwoordde dat ze niets anders kon dan bevestigen wat haar gezant De’ Medici al eerder had verklaard, namelijk dat ze geen verlegging van de Rijn in de zin had, maar alleen een ‘klein kanaal’ wilde aanleggen.¹⁵⁹

Op 31 september 1626, toen de soldaten en werkrachten van Spínola en De’ Medici al uit de omgeving van Nuijs naar de streek van Gelder en Rijnberk waren getrokken, was dat nieuws nog niet overal doorgedrongen. Rubens schreef vanuit Antwerpen nog aan Dupuy dat men aan de Rijnverlegging was begonnen:

‘Het twistpunt van de oorlog dit jaar zal de afsnijding van de Rijn zijn; een bediende van de markies [Spínola] zei mij vandaag dat die al begonnen is. Dit zal, naar men gelooft, een onderneming met grote gevolgen worden, indien de praktijk overeenkomt met de theorie. Het plan dat mij werd uiteengezet in Brussel (ik weet niet of het intussen veranderd is, zoals vaak gebeurt in dergelijke ondernemingen die sterk afhangen van plaatsgesteldheid) bestond erin de bedding van deze rivier te veranderen nabij Düsseldorf en hem met dijken af te leiden naar een arm van de Maas, zodat de IJssel en andere zijrivieren van de Rijn, die de Veluwe beschutten, zouden droogvallen. Op die manier zou de weg naar Holland openliggen zonder enige natuurlijke hindernis. Men vreest wel dat, wanneer de Maas en de Rijn zwellen zoals ze vaak doen in de winter of andere seizoenen door de regen, alle aanpalende vlaktes zullen overstromen tot schade van

156 Meester, dl. 2, nr. 1618, mijn vertaling van regest; Israel, *Conflicts of empires*, 48-49.

157 AR Brussel, toegang I 074 (Duitse Staatssecretarie), nr. 508, f. 69bis, mijn vertaling.

158 *Ibidem*, f. 76-78, mijn vertaling.

159 *Ibidem*, f. 81.

beide partijen: laat echter de vrienden omkomen, zolang de vijanden maar sterven. ... De Hollanders moeten de afleiding van de bovenvermelde rivier op alle mogelijke manieren beletten, voor hun profijt en de sterkte van hun gebied, voor hun handel met Duitsland en ook voor hun reputatie.’¹⁶⁰

Rubens, en waarschijnlijk hij niet alleen, bleef er na het begin van de werken nog maandenlang van overtuigd dat uiteindelijk de Rijn in de Maas zou worden geleid. In november 1626 schreef hij nog dat het kanaal weliswaar kleiner zou zijn dan eerst voorzien, maar dat men er geleidelijk het Rijnwater in zou toelaten. Dan zou men uitproberen wat de kracht was van het water, zien welke loop het zou nemen en of de bedding van de Maas deze extra waterstroom aankon:

‘Men treft hier geen andere voorbereidingen voor de oorlog dan het voortzetten van de werken aan het kanaal. Het zal niet meer zo groot worden als eerst gepland; het zal lichter gebouwd worden. Men werpt de (uitkomende) grond op aan de kant van de vijand bij wijze van wal en verschaning. Wanneer men op die manier bij de Maas zal zijn aangekomen, zal men er een opening maken om de kracht van het water uit te proberen, te zien welke loop het zal nemen en de uitwerking te ondervinden van het samenlopen van de wateren. De bedding van de Maas zal misschien niet voldoende groot zijn om deze watervloed te bevatten. In dat geval zou men ze moeten verruimen en versterken met nieuwe dijken.’¹⁶¹

‘Wij weten niets van de moeilijkheden met het nieuwe kanaal waarover u me vertelt. Men beweert juist dat de werken met een ongelofelijke bedrijvigheid zijn doorgegaan. Wat het slagen ervan betreft, wacht ik de voltooiing af, maar tot nu toe verzekert men dat het zal lukken. En men hoopt het spoedig uit te proberen, door de wateren vrije doorgang te geven zodra de oevers afgewerkt zijn. Men zegt in Holland en men schrijft in boeken en kranten dat het allemaal niet zal werken, dat het zelfs een onmogelijke zaak is, nadat ze vergeefs geprobeerd hebben het te verhinderen.’¹⁶²

Pas in februari 1627 hoorde Rubens van De’ Medici persoonlijk dat er alleen een kanaal met sluizen werd aangelegd en dat zelfs dit kleinere werk het uiterste van de eigen krachten vergde. Rubens schreef daarop zijn Franse vriend dat hij zich eerder vergist had. Zijn gedetailleerde uitleg aan de toch ontwikkelde Dupuy geeft aan dat de techniek van rivierwaterbouw en kanaalaanleg toen allerminst tot de algemeen verbreide kennis behoorde:

‘Ik heb gedetailleerde informatie ingewonnen bij Don Giovanni de’ Medici zelf, die de algemene directeur is van het werk aan ons kanaal. ... Hij heeft mij de volledig uitgewerkte tekeningen getoond en het hele plan voor de werkzaamheden. Het is geen afsnijding van de Rijn of de Maas, of een afleiding van de ene rivier in de andere zoals men geloofde, maar een nieuwe bedding die aan de uiteinden afgesloten wordt met sluizen, van Rheinbergen door Gelderland langs Geldern tot Venlo. Het kanaal zal bevaarbaar zijn en gevoed worden door een riviertje genaamd de Niers bij Geldern. Het plan is vernuftig,

¹⁶⁰ Huet, nr. 58.

¹⁶¹ Ruelens, 17, mijn vertaling.

¹⁶² *Ibidem*, 21-22, mijn vertaling.

omdat het kanaal in het midden hoger komt te liggen, 25 voet boven het niveau van de Rijn; en aangezien de Rijn 32 voet hoger ligt dan de Maas, zal het kanaal ongeveer zestig voet hoger liggen dan de Maas, zodat het door zijn sluizen bijna in de lucht blijft hangen, en op zijn grootste hoogte gevoed wordt door het vermelde riviertje. Boten zullen via de sluizen aan de beide uiteinden klimmen en dalen, en gaan en komen van de Rijn naar de Maas.’¹⁶³

De berichten over de Rijn-Maasverbinding alarmerden ook de bestuurders van 's-Hertogenbosch. Hun vertegenwoordigers bij de Staten van Brabant hoorden in het najaar van 1626 in Brussel nog dat twee werken werden voorzien. Naast het kanaal voor de scheepvaart, waaraan al begonnen was, zou men de hele Rijn willen omleiden. Dat zou noodzakelijk tot grote overstromingen in Noordoost-Brabant en bij 's-Hertogenbosch leiden. Daarom tekenden de Bossche gemachtigden direct bezwaar aan tegen het plan:

‘Ende eerst belanghende de voorgenomen gravinghe vanden Rijn tot inde Meuze hebben de voorsege Gedeputeerde hun daervuer allvoorens soo vele geïnformeert, dat zij verstaen hebbende het voornemen te zijn de voorschreven reviere vanden Rijn op twee plaetsen te verleyden, ende dat het eerste d’welck genoempt wordt het cleyn werck allreede waere begonst, ende dat het selve dienen soude voor eene vaerte, soo tot commoditeijt van de coopliden als tot verseeckeringhe van eenighe quartieren daeromtrent, teghens het buitloopen vanden vyandt ende dat deselve vaerte met sluijsen ende sassen soo vele soude wordden bewaert ende verseeckert dat

daer buijte geene inundatie en soude staen te beduchten. Maer dat het groot werck soude dienen eensdeels om den Ryn te diverteren [= verleggen], ende nederwarts droog te leggen, tot krenckinghe ende verminderinghe vanden coophandel vanden vijandt, ende oyck tot verdrinckinghe van verscheijde leechgeleghen steden ende plaetschen vanden vijandt. Ende midts nae alle apparentie sulcx nijet en soude connen geschieden sonder groot interest ende achterdeel deser stadt ende bygeleghen quartieren van Maeslandt, Peelandt ende andere, soo hebben de voorsege Gedeputeerde daerover gepresenteert aende Staeten van Brabant de remonstrantie [= bezwaar] soo in franchoos als in duijtsche.’¹⁶⁴

Ook in de Republiek hoorde men van het plan om de Rijn te verleggen. Er werd een Staats legertje naar het land van Kleef gestuurd om de zaak in de gaten te houden en de werken zoveel mogelijk te belemmeren.¹⁶⁵ Grote onrust veroorzaakte het project niet. Blijkbaar was men in het Noorden niet overtuigd van de uitvoerbaarheid. Hugo Grotius, in ballingschap in Parijs, schreef er in een brief uit 1627 en in zijn boekje over de belegering van Groenlo uit 1629 wat schamper over:

‘... Het eene [document] is nopende het canael, hetwelck mij niet en dunckt zeer solide te zijn. Evenwel heb het overgesonden, omdat het hyer materie geeft van discoursen. Ick heb een brieff gezyen van Rubbens, dye judicieuselijck discoureert [= uitweidt] op dat stuck ende zeer wel - mijns dunckens - oordeelt, dat het is een handtbreet [= kleine belemmering],

¹⁶³ Huet, nr. 62. 1 Brabantse voet = ca. 0,28 m.

¹⁶⁴ Brief J. van Breugel en J. van Thulden, 3 nov. 1626, SA 's-Hertogenbosch, OSA, XIV.B:1b (Besognes ten Hove), inv. 5447.

¹⁶⁵ Veenendaal, 28-29.

om onse cursen soo in de Walsche provinciën onder de gehoorsaemhey van Spangnie als in Duytschlandt te beletten, te weten aen de laege [= linker] zijde van den Rijn, ende oock, dat wij van dye zijde de protestanten niet en sullen connen secoureren [= steunen], naementlijk in de landen van Gulick. Daerbenevens om wat commercie uyt Duytschland te brengen in Brabant, maer van afleyding van 't water van den Rijn zye ick, dat zij despereren [= ontmoedigd zijn] om de ongelijckhey van tusschenleggende gronden, zijnde op de eene plaets XXX [= 30] vademen hooger als op de ander, soodat het water niet en sal zijn te houden dan van sluysen.’¹⁶⁶

‘... het werk 't welk de Spaenschen, den voorleeden herfst, tusschen Rhijnberk en Venloo, begonnen ... Dit was een vaert, die de Maese aen den Rhijn voeghde, met hoop om die aen de Schelde te brenghen, en alsoo yser, koper, hout en wat den Duitschen boodem meer geeft, om Hollandt die voordeelen te beneemen, te waeter nae Brabant af te voeren. ... Want 't geen 'er de gerughten bygevoeght hadden, dat het waeter uit den Rhijn, daer hy noch maer alleen is, soude konnen in de Maese gebragt, en alsoo de stroomen, in welke hy sigh verdeelt, de voornaemste sterkten der Hollanderen, doorwaetbaer gemaekt worden, heeft de gelegenheit der plaetsen, die wonder ongelijk is, soo verre wederlegt, dat men het waeter om de graght te vullen, uit de Nirse, een rivier niet verre van daer, en alle de voght rondtom heeft moeten versaemelen, en met drie sluisen teeghen de drooghte ophouden.’¹⁶⁷

Scribani vulde in 1627 zijn ‘Waer-segger’ aan met de ideeën die in het voorgaande jaar waren opgekomen. Hij stelde allerlei varianten voor van nieuwe kanalen tussen de Rijn en de Maas en van daar naar Antwerpen en 's-Hertogenbosch. Daarnaast wees hij voor het eerst op de ‘voordelen’ van een verlegging van de Rijn:

‘Ende om den vyandt meer te beschadighen, soude niet eenen gracht met staende wateren van Berck [= Rijnberk] tot Venlo ghemaect moeten worden, maer den heelen Rijn met loopende wateren inde Mase ghedreven ende gheleyt worden. Waer door gheschieden soude dat Grave, Ravesteyn, Bommel, Heusden, Tielt [= Tiel] ende een goet deel van Hollant onder het water ligghen soude, sonder eenighe schade vande onderdanighe Conincklijcke Provincien oft steden. En dat oock verscheyde vyantsche steden, die nu om de wateren onwinnelijck schijnen te zijn, van alle wateren verlaten souden worden, als Rees, Emmerick, Nimmeghen, Arnhem ende alle de steden op de Lecke liggende, ghelijck oock Doesburch, Zutphen, Deventer, Campen; ghevende hier door onse legers eenen vryen doorganck, om droochvoets sonder eenich beletsel in Hollant te komen ende op den vyant te teiren [= teren, door contributies], ende de wapenen van onse landen op haren bodem te keeren. Ende door dese middelen haest een eynde te maken van de bloedighe oorloghe, met de welcke wy nu van alle kanten sestich jaren bespronghen zijn gheweest.’¹⁶⁸

Ook in de tekst bij een kaart uit 1630 of kort daarna werd nog gepleit voor de verlegging van

166 Grotius aan Nicolaes van Reigersberch, 6 maart 1627. Meulenbroek, B.L., *Briefwisseling van Hugo Grotius* 3 (Den Haag 1961) nr. 1138.

167 Grotius, *De beleegeringh der stad Grol*, in: *Hugo de Groots Nederlantsche Jaerboeken en Historien* (Amsterdam 1681) 5.

168 [Scribani], *Den vernieuwen Neder-landschen Waer-segger* [Antwerpen 1627] (pamflet Knuttel nr. 3679) 87. De tekst is niet uit 1626, zoals sommige auteurs dachten. Scribani was geen bedenker van de Rijnverlegging. Zijlman, par. 5:10, noot 205.

de Rijn.¹⁶⁹ Ze vermeldt dat de Spanjaarden eerder voor deze ingreep waren teruggeschrokken, omdat ze hun voorpost 's-Hertogenbosch niet wilden laten overstromen en hun vesting Wezel niet zonder water wilden laten. Die redenen zouden door de jongste Staatse veroveringen zijn vervallen (Frederik Hendrik nam Wezel en 's-Hertogenbosch in 1629):

'Dicht bij de stad Nuijs in het Keur-Keulse rechtsgebied kan de Rijn zeer gemakkelijk, nagenoeg zonder kosten, via de rivier de Niers in de Maas worden geleid. ... Dat dit tot op heden achterwege gebleven is, wordt verklaard door twee redenen, waarvan de ene is dat de stad Wezel zonder water zou zijn en dat de voornoemde overvloed aan water tot schade zou zijn voor de stad 's-Hertogenbosch. Nu echter heeft de Hollander deze steden met geweld in zijn macht, dus houdt die overweging op te bestaan. De andere reden was dat de doorluchtige keurvorsten of vorsten van het Rijk het niet wilden toestaan ... Kunnen zij dan niet beter ditzelfde (de bescherming van de katholieke godsdienst) bereiken ... door toe te staan de Rijn direct of indirect om te leiden? Merk op dat de Rijn bij hoogwater tien voet hoger staat dan de Niers. In het jaar 1572 heeft de Rijn uit zichzelf op natuurlijke wijze een andere loop genomen door de rivier de Niers naar de Maas.'¹⁷⁰

Gezien het verslag in de *Relaçion* en de vele eigentijdse vermeldingen, mag men aannemen dat de projectingenieurs van de *Infanta* inderdaad in de zomer van 1626 een plan voor de

omlegging van de Rijn hebben voorgesteld en dat de regering in Brussel het ten minste heeft overwogen. Omdat er uiteindelijk niets van het plan terecht kwam, verdween de herinnering eraan al spoedig. José Alcalá-Zamora publiceerde als eerste in 1975 de volledige tekst van de *Relaçion* (in modern Spaans) en maakte er een (gebrekkige) kaart bij. Hij merkte zelf al op dat hij de omstandigheden niet goed kende. Zijn weergave van het project tussen Rijn en Maas was niet juist.¹⁷¹ Jonathan Israel, die verwees naar Alcalá, was waarschijnlijk de eerste (in 1997) die het plan van begin augustus 1626 goed omschreef: een kanaal van Nuijs naar Venlo en (eventueel) een aparte nieuwe bedding voor de Rijn ten noorden daarvan van Nuijs naar Gennep. Omdat hij zich verder vooral baseerde op de oude literatuur, bleef zijn analyse van de kwestie onvolkomen.¹⁷²

Het onderzoek van De' Medici en zijn ingenieursploeg naar de Rijnverlegging, en de werken die zij in de zomer van 1626 voorstelden, zijn niet in bijzonderheden bekend. Ook een projectvoorstel van investeerders uit 1664 voor een Rijn-Maaskanaal tussen Nuijs en Gennep geeft daarover weinig aanwijzingen.¹⁷³ Mogelijk heeft De' Medici eraan gedacht een smalle Rijntak aan te leggen van Nuijs naar de Niers bij Gelder en die verder te volgen naar de Maas bij Gennep. De scheepvaartweg kon eventueel worden verkort door een kanaal van Gelder naar Venlo, maar de zeventiende-eeuwse bronnen spraken daar niet van. De bestaande Rijnbedding zou voorlopig in stand kunnen blijven, vooral om hoogwatervloeden af te voeren. Als het systeem beheersbaar zou blijken, dan zou men de nieuwe Rijntak kunnen verruimen en de Rijn grotendeels of helemaal langs

169 Brand, Rien van den, 'Een keizerlijk Nierskanaalplan uit 1572', in: *De Maasgouw* 123 (2004) 73-75. Het gaat om een pamflet-kaart met een Latijnse tekst in het Staatsarchief in Wenen. Kaart en plan zijn niet uit 1572, zoals uit de tekst blijkt. Zijlmans, par. 5:10, noot 206.

170 Vertaling op basis van die in artikel Van den Brand, met enkele aanpassingen.

171 Alcalá-Zamora, J.N., *España, Flandes y el Mar del Norte 1618-1639* (Barcelona 1975) 213-214, 500-503. Zijlmans, par. 5:10, noot 210.

172 Israel, *Conflicts of empires*, p. 48. Zijlmans, par. 5:10, noot 212-213.

173 *Ibidem*, noot 214.

die weg kunnen leiden. Omdat deze werken grote risico's, weerstanden, hoge kosten en tijdverlies zouden meebrengen, zullen de Spaanse ingenieurs de scheepvaartweg en de rivierverlegging hebben willen scheiden. Met een kanaal van Nuijs naar Venlo zou het belangrijkste economische doel voor een redelijke prijs kunnen worden bereikt. De Rijnverlegging, ten noorden daarvan van Nuijs naar Gennep, met een militair-strategisch doel, was later nog mogelijk als de politieke en financiële situatie was verbeterd.

Dat een omleiding van de Rijn in de voorindustriële tijd in principe mogelijk was, blijkt ook uit het verslag van het onderzoek van ingenieur Amable Hageau voor het Franse *Grand Canal du Nord*.¹⁷⁴ Aan deze Rijn-Maas-Scheldeverbinding werd van 1804 tot 1810 gewerkt. Hageau vergeleek, net als De' Medici, een tracé ter hoogte van Rijnberk (als de onvoltooide *Fossa Eugeniiana*) met een van Nuijs naar Venlo. Ook hij ontdekte dat het mogelijk was vanuit de omgeving van Nuijs (een deel van) de Rijn zonder sluizen met een licht verval af te takken naar de Niers bij Gelder. Van daaraf zou een kanaal met sluizen het Spaanse tracé naar Venlo kunnen volgen. De smalle nieuwe Rijntak kon volgens Hageau beginnen bij de uitmonding van de Erft net boven Nuijs en diende aan de linkerkant van het winterbed op bijna gelijkblijvend niveau in noordwestelijke richting te lopen. Een hoogwatervrije dam zou hem zover als nodig van de Rijn moeten scheiden. Nog steeds ongeveer langs de hoogtelijn kon deze smalle rivier tussen Krefeld en Ordingen het Rijndal verlaten en haar weg vervolgen in het dal van de Fleuth, zijstroompje van de Niers. Bij Gelder zou ze dan aansluiten op de hoofdstroom van de Niers, die bij Gennep in de Maas uitkomt. Zoals De' Medici, bekeek Hageau ook de mogelijkheid van een kanaal vanuit Nuijs rechtstreeks naar Venlo, gevoed door de Boven-

erft en de Niers. Net als bijna twee eeuwen eerder de Spanjaarden, gaven de Fransen de voorkeur aan dit laatste, minder kostbare en ingrijpende werk.

Ik kom tot de slotsom dat in 1626 de verlegging van de Rijn vanaf Nuijs naar de Maas bij Gennep geen hersenspinsel was maar een gewaagd doch uitvoerbaar plan. Het Spaans bestuur vond de verwachte militaire effecten ervan aantrekkelijk en liet het onderzoeken. Omdat het project erg kostbaar was, ook nadelen had en onzekerheden kende, werd voorrang gegeven aan een kanaal van Nuijs naar Venlo. Toen men dit kanaaltraject onder Duitse druk verving door een van Rijnberk naar Venlo, werd de Rijnverlegging praktisch onmogelijk.

Besluit

Brabantse steden probeerden al in de zestiende eeuw door eigen kanalen een alternatief te bieden voor de lange en dure Maasroute tussen de Boven-Maas en Vlaanderen. In de Tachtigjarige Oorlog werd de bevordering van de eigen handel en het schaden van de handel van de Republiek een nationaal Zuidelijk belang. De uitgebreide economische oorlogsvoering van rond 1626 maakte een Schelde-Maas-Rijnkanaal dringend noodzakelijk. Een regionaal plan voor een Maas-Rijnverbinding van Well naar Rijnberk werd door ingenieurs van het Zuiden aangepast tot een kanaal Arcen-Rijnberk. Na verdere verkenningen gaven ze de voorkeur aan een kanaal van Venlo naar Nuijs. Geruchten over een daarmee verbonden Rijnverlegging riepen in het Rijn-Maasgebied grote weerstanden op, maar de vorsten en steden daar hadden Spaanse hulp nodig tegen een dreigende verovering door protestantse legers. Het Spaans bestuur zag de rivierverlegging als een bruikbaar militair en economisch strijdmiddel, dat ze in reserve kon houden. Door de onverwachte overwinning van het katholieke

¹⁷⁴ Hageau, 5-6, 21-24.

Duitse leger op de Denen eind augustus 1626 ontviel elke steun voor het beoogde kanaalproject. De aanleg was toen waarschijnlijk al begonnen. De regering in Brussel koos daarna voor een noordelijker tracé van Venlo naar Rijnberk. Ook het plan voor een kanaal Antwerpen-Maastricht werd veranderd in een van Antwerpen naar Venlo. Deze kanaalprojecten mislukten - net als de eerdere plannen voor een Schelde-Maas-Rijnverbinding - vooral door financiële, technische en intern politieke problemen. De Republiek speelde daarbij slechts een beperkte rol.

ABSTRACT

Fossa Eugeniana**A Scheldt-Maas-Rhine Canal, circa 1626:
background, preliminary stages and
negotiations**

In the sixteenth century, South Brabant cities had already developed plans for canals between the Scheldt and Maas rivers as an alternative to the onerous northern Maas route. When the Republic seceded the Spanish Netherlands, the project attracted high political and military interest. The intense economic warfare around 1626 provided further impetus to continue investigations for Scheldt-Maas-Rhine canals in the South. Originally, the Southern government intended to execute existing Brabantine and Guelders plans. However, its engineers discovered more suitable routes from Neuss to Venlo and from Maastricht to Antwerp. The possibility of diverting the river Rhine, in part or in whole, into the river Maas also became apparent. The deviation could cause great damage in the North but also in the lands between Rhine and Maas. These plans brought about fierce political resistance in the Land of Liège and the Rhine-Maas region. The German emperor, Liège, Electoral Cologne and Jülich wanted to stay out of the struggle in the Netherlands as much as possible. When the military forces of the German Catholic League defeated a Protestant army without Spanish assistance, Spain lost its most important asset and was obliged to give in. The Southern government set aside plans to divert the Rhine and agreed to pursue canal routes much further north.

Charles Guillon (1811-1873)

Een notabel verzamelaar en
zijn omgeving

Gerard Venner

Charles Guillon werd in 1811 te Roermond geboren. Sedert 1843 was hij notaris aldaar. Hij was lid van de gemeenteraad en in de jaren 1855-1868 lid van Provinciale Staten van Limburg. Hij had een veelzijdige historische belangstelling die zich onder andere in 1863 uitte in het dispuut met de architect P. Cuypers over de te volgen restauratie van de Munsterkerk. Hij verzamelde een grote collectie archiefbescheiden, boeken, archeologica, munten en voorts nog een aantal sculpturen, kasten en schilderijen. Tot de archeologische collectie behoorden onder andere de wijaltaren voor Mars Halamardus en Mercurius Avernus, beide afkomstig uit de afgebroken oude kerk van Horn, en de zilveren sierschijf uit Helden, waarschijnlijk daterend uit de eerste eeuw vóór Christus, die ook destijds als een topstuk werd beschouwd. Zij werden in 1890 door het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden aangekocht.¹ Bij zijn overlijden op 10 november 1873 liet de kinderloze Guillon een waar museum na. Victor de Stuers heeft noch met de gedachte gespeeld om de gehele collectie munten, archeologica en kasten voor het Rijk aan te kopen, maar de vraagprijs was te hoog. De collecties werden in 1874 en 1890 in het openbaar verkocht door de enige erfgenaam, Constant Guillon, broer van de overledene.²

Charles Guillon leefde niet teruggetrokken.

Naast zijn lidmaatschap van de gemeenteraad en Provinciale Staten bekleedde hij allerlei maatschappelijke functies, zoals blijkt uit het krantenbericht van zijn overlijden en begrafenis in *De Volksvriend* van 15 november 1873. Aangezien hij werd begraven op het kerkhof te Helden-Panningen bij zijn echtgenote, werd het stoffelijk overschot te Roermond tot aan de Maasbrug uitgeleide gedaan door een aanzienlijke schare: de gemeenteraad, de leraren van de Hogere Burger School, de Société Dramatique, de Koninklijke Harmonie, de onderwijzers van zijn district (als schoolopziener) en de leerlingen van de Tweede Openbare School te Roermond.³

Was Guillon welbekend als amateurarcheoloog, als verzamelaar van archeologische voorwerpen en archiefstukken, voor biografische gegevens moesten auteurs tot voor kort terugrijpen op het genoemde krantenartikel in *De Volksvriend* van 15 november 1873, waarschijnlijk opgesteld door de broer Constant Guillon, en op de korte "Notice biographique" van de hand van Jos Habets die voorin de gebundelde veilingcatalogus van 1874 werd geplaatst.⁴ Bijna vijftig jaar later publiceerde Peter Schreurs te Haelen die Guillon nog persoonlijk had gekend, een korte bijdrage over deze verzamelaar.⁵ Recent, in 2011, verscheen de meest uitgebreide biografische schets van de hand van Annelies

-
- 1 J.J.F.W. van Agt, 'Het huis van Charles Guillon', in: *Libellus festivus, een bundel historische opstellen aangeboden aan Joseph H.F.H. Linssen bij gelegenheid van zijn 70ste verjaardag op 6 november 1964* (Roermond 1964) 1-14; Dezelfde, 'Roermonds Munsterkerk vóór en na Cuypers', in: *Opus musivum aangeboden aan professor doctor M.D. Ozinga ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag op 10 november 1962* (Assen 1964) 85-113; M.E.Th. De Grooth, 'De sierschijf van Helden', *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 67 (1987) 67-84; J. Leeuwenberg en W. Halsema-Kurbes, *Beeldhouwkunst in het Rijksmuseum* (Amsterdam 1973) nrs. 70, 85, 92, 122, 168, 777.
  - 2 RHCL, archief Rijksarchief in Limburg, inv.nr. 275bis; B.C.M. van Hellenberg Hubar, 'De voetsporen van Charles Guillon. Verzamelbeleid en inrichting van het Rijksmuseum te Amsterdam onder V.E.L. de Stuers, P.J.H. Cuypers en J.A. Alberdingk Thijm', in: *Maaslands mélange. Opstellen over Limburgs verleden dr. P.J.H. Ubachs aangeboden bij gelegenheid van zijn vijfenzestigste verjaardag* Werken LGOG 14 (Maastricht 1990) 343-366; L. Verhart, 'Het onderste uit de kan en voor een dubbeltje op de eerste rang: de aankoop van de collectie oudheden van de Roermondse notaris Charles Guillon', *Spiegel van Roermond* 2013, 66-83; Dezelfde, 'Het belang van Limburg voor Leiden. Hoe de waardevolle collectie van notaris Charles Guillon voor een groot deel in het RMO terecht kwam', in: P. ter Keurs en W. Wirtz, *Rijksmuseum van Oudheden Leiden. Een geschiedenis van 200 jaar* (Leiden-Zwolle 2018) 195-203.
  - 3 *De Volksvriend. Weekblad van Roermond* nr. 46, 15 november 1873, p. 2.
  - 4 *Catalogues des diverses collections de livres, d'archives, d'antiquités, de monnaies et médailles romaines, du moyen-âge et autres, tableaux, gravures, cartes géographiques, sceaux, armoires gothiques et de plusieurs objets d'art et de curiosité délaissées par monsieur Charles Gérard Hubert Guillon...* (Roermond [1874]) vi-viii.
  - 5 P. Schreurs, 'Gedenkwaardige Limburgers C.G.H. Guillon', *De Nederrmaas* 10 (1931-1932) 137-138.

Berg, waarin zij in een algemeen kader de belangstelling van Guillon, zijn verzamelingen en de openbare verkoop ervan in 1874 en 1890 behandelt.⁶ Niettemin blijven nog diverse vragen onbeantwoord. Het laatstgenoemde artikel bevat weinig over Guillon als collectionneur van archiefstukken. De meeste van zijn nevenfuncties worden niet uit archiefbescheiden gedocumenteerd. Over de uitoefening van het ambt van notaris weten wij niets. Het thema van Guillons belangstelling voor oudheidkunde (inclusief geschiedenis) is nog niet uitgeput, terwijl zijn plaats onder tijdgenoten met gelijksoortige interesses of de contemporain opkomende historische verenigingen nog geen aandacht hebben gekregen.

Deze bijdrage wil het leven van Charles Guillon schetsen met nadruk op zijn ambt en maatschappelijke functies te Roermond. Charles Guillon wordt voor het eerst ook ingebed in zijn familie en schoonfamilie. Aandacht wordt besteed aan zijn vader (Charles) François Guillon en aan het voorgeslacht in Frankrijk. Eveneens wordt ingegaan op de schoonfamilie Engels en haar rol te Helden-Panningen, aangezien Guillon in navolging van zijn schoonfamilie als weldoener van de kapel te Panningen beschouwd werd. Daar liet hij zijn echtgenote in 1851 begraven en vond hij zelf zijn laatste rustplaats. In een volgend artikel komt zijn belangstelling voor geschiedenis, archeologie en kunst aan de orde, steeds tegen de achtergrond van de ontwikkelingen op archeologisch en historisch gebied in Limburg.

Het voorgeslacht Guillon

Uitgangspunt van het onderzoek naar de familie Guillon in Frankrijk vormen twee huwelijksbijlagen die door François Guillon bij zijn huwelijk met Maria Aldegondis Bongaerts op 21 april 1806 werden ingediend. Voor twee

notarissen te Vermanton in het departement Yonne gaven Simon Guillon en Catherine Santereau, wonend te Bessy, hun toestemming tot het huwelijk van hun meerderjarige zoon François Guillon, wonend te Stramproy, met Marie Aldegonde Bongaerts, wonend te Roermond. François was op 23 december 1776 geboren te Maily-la-Ville. Als beroep van Simon wordt dat van thuilier (baksteenbakker) opgegeven. Hij ondertekende de akte als iemand die niet gewend was veel te schrijven

De tweede bijlage is een uittreksel uit het doopregister van Maily-la-Ville volgens welk François op 23 december 1776 was gedoopt als zoon van Simon Guillon, marchand (koopman), en Catherine Santereau wonend in het gehucht Vigny.⁷ Vergelijking met het doopregister van Maily-la-Ville leert dat alleen de namen van de dopeling, de ouders en peetouders met die in het uittreksel overeenkomen. Simon Guillon en Catherine Santereau woonden niet in Vigny maar in Avigny, Simon was niet koopman, maar dagloner c.q. handarbeider (manouvrier) en, het belangrijkste, François Guillon werd niet op 23 december 1776, maar vier jaar eerder, op 23 december 1772 gedoopt! Het blijft een raadsel waarom François Guillon in 1806 te Roermond een onjuist uittreksel inleverde, volgens welk hij jonger was en zijn vader een hogere maatschappelijke positie innam. Overigens gaf hij in 1804 weer een andere geboortedatum op, te weten 21 december 1775, terwijl hij volgens het bevolkingsregister van Roermond vanaf 1850, in 1774 was geboren.⁸ Hoe het ook zij, het lijkt het beste om de doopdatum in het originele doopregister van 23 december 1772 aan te houden. Merkwaardig is voorts dat François Guillon nog op 12 december 1799 deze ene voornaam droeg, maar zich in ieder geval vanaf 3 oktober 1801 Charles François of Karel Frans Guillon

6 A. Berg, 'Uit liefde voor zijn 'vaderland'. Charles Guillon als hoeder van Limburgs erfgoed', *Spiegel van Roermond* 2011, 53-63.

7 RHCL, Burgerlijke stand Roermond, huwelijksbijlagen 21 april 1806, nr. 223.

8 RHCL, Frans archief, inv.nr. 940.

noemde. De voornaam Charles kwam voordien niet in de familie Guillon voor.

De bakermat van de familie Guillon is het dorp Arcy-sur-Cure ten zuiden van Auxerre, de hoofdplaats van het departement Yonne. De stamboom gaat vooralsnog terug tot Edmé Guillon geboren omstreeks 1632 en overleden in 1710. Hij had drie zonen, te weten Edmé, François en Hector Guillon, allen met nakomelingen, zodat men kan spreken van de tak Edmé, de tak François en de tak Hector. Onze Charles Guillon behoorde tot de tak van François Guillon. De stamreeks tot en met zijn vader is als volgt:

- I Edmé Guillon, geb. ca. 1632, begr. 9 maart 1710 te Arcy, tr. 20 maart 1656 te Arcy met Leonarde Groux, begr. 19 november 1663 te Arcy.
- II François Guillon, geb. ca. 1663, begr. 10 augustus 1709 te Arcy, landbouwer, tr. met Marie Boulnat, geb. ca. 1660, begr. 2 maart 1733 te Arcy.
- III Jacques Guillon, ged. 26 oktober 1696 te Arcy, begr. 18 november 1764 te Arcy, wijngaardenier, landbouwer, tr. 3 februari 1728 te Arcy met Marie Jeanne Gourlot, ged. 15 mei 1706 te Arcy, overl. 2 januari 1763 te Arcy, dr. Van François en Marie Cosneau.
- IV Simeon Guillon, ged. 5 januari 1745 te Arcy, overl. 15 november 1821 te Bessy-sur-Cure, dagloner, baksteenbakker, tr. 20 november 1770 te Mailly-la-Ville met Catherine Santereau, overl. 2 november 1819 te Bessy-sur-Cure, dr. van Marie Santereau.
- V (Charles) François Guillon, ged. 23 december 1772 te Mailly-la-Ville, overl. 12 oktober 1851 te Roermond, achtereenvolgens agent municipal, burgemeester, herbergier, procureur, tr. 21 april 1806 te Roermond met Maria Aldegondis Bongaerts, geb. 28 december 1783 te Roermond, overl. 10 november 1846 te Roermond, dr. van Henricus en Sibilla Margaretha Plum.

De mannelijke leden van de familie Guillon waren in het algemeen landbouwers, wijngaardeniers en dagloners. Twee van hen vallen qua beroep op. François Guillon (1703-1788), een broer van Jacques Guillon (1696-1764) was naast wijngaardenier in ieder geval in de jaren 1747-1764 notaris en griffier van het gerecht Arcy. Zijn zoon Denis (1739-1824) was eveneens wijngaardenier, zeker van 1767 tot 1788 griffier van het gerecht Arcy en in ieder geval sinds 1774 schoolmeester. De laatste functie moet hij van zijn schoonvader Edmé Joublin hebben overgenomen. Vóór Charles Guillon was dus al een verre verwant notaris, maar een directe relatie was er niet. De familienaam is waarschijnlijk een herkomstnaam verwijzend naar het dorp Guillon. Arcy-sur-Cure was in de zeventiende eeuw al bekend wegens zijn druipsteengrotten, thans als archeologische site met rotstekeningen die tot de oudste in Frankrijk behoren. Het is dus een merkwaardig toeval dat het voor­geslacht van de amateur-archeoloog Charles Guillon in deze thans zo bekende trekpleister uit de prehistorie woonachtig was.

Uiteraard bleven niet alle Guillons in Arcy-sur-Cure wonen. De broers François (ged. 1730) en Martin (ged. 1732) Guillon, zonen van Jacques Guillon en Marie Jeanne Gourlot, trouwden beiden in 1762 te Mailly-la-Ville met respectievelijk Natalie Foin en Marie Santereau. Hun jongste broer Simeon Guillon, de grootvader van Charles Guillon, volgde in 1770 toen hij in Mailly-la-Ville met Catherine Santereau trouwde, mogelijk een verwante van zijn schoonzus Marie Santereau.

Het echtpaar Simeon Guillon en Catherine Santereau liet in Mailly-la-Ville in ieder geval vier kinderen dopen: 1) Nathalie, ged. 9 september 1771. Haar peettante was Natalie Foin, gehuwd met François Guillon. Zij trouwde zelf in 1793 met Mamert Guillon, een verre verwant uit de tak van Edmé Guillon. 2) François, ged. 23 december 1772, de vader van Charles Guillon. Hij was vernoemd naar zijn oom François Guillon. 3) Pierre ged. 5 februari 1779

en 4) Julienne, ged. 10 september 1791. Na elf jaar werd op 20 januari 1792 het vijfde kind Nicolas gedoopt dat al een dag later werd begraven. Het gezin woonde toen al in Bessy-sur-Cure waar de ouders in 1819 respectievelijk in 1821 overleden.

(Charles) François Guillon (1772-1851), de vader van Charles Guillon

Bestuurlijk kader

Zonder de Franse revolutie van 1789 en de daarop volgende politieke en militaire gebeurtenissen was Charles François Guillon waarschijnlijk niet in Roermond terechtgekomen. Een kort overzicht van de sinds 1795 geschapen nieuwe bestuurlijke organisatie is nodig om de carrière van Guillon in een breder kader te plaatsen.

De komst van de Franse legers in oktober 1794 in het gebied tussen Maas en Rijn betekende, achteraf gezien, het einde van het Ancien Régime, waaronder het einde van vele territoriale eenheden en instellingen. Bij arrêté van 31 augustus 1795 (14 fructidor an III) werd onder andere het departement van de Nedermaas opgericht dat Maastricht als hoofdplaats had. Dit departement omvatte onder meer het oude graafschap Loon, de Oostenrijkse en Staatse partages van de Landen van Valkenburg en 's-Hertogenrade, het graafschap Horn, het vorstendom Thorn en de Oostenrijkse en Staatse gedeelten van het Overkwartier van Gelder. Het huidige Belgisch Limburg en het Nederlandse Zuid- en Midden-Limburg maakten grosso modo deel uit van het departement van de Nedermaas, grosso modo, want de streek rond Sittard hoorde er niet bij, maar wel Venlo en het ten oosten van Roermond gelegen Elmpst en Nedercruchten. Het departement van de Nedermaas werd met de andere departe-

menten die min of meer de voormalige Zuidelijke Nederlanden omvatten, op 1 oktober 1795 ingelijfd bij de Franse Republiek en bleef tot in 1814 behoren tot de Franse staat. Aan het hoofd van het departement stond een centrale administratie bestaande uit vijf personen, die in 1800 door het eenhoofdige bestuur van de prefect werd afgelost.⁹

Wijzigingen in de bestuursstructuur op lokaal vlak traden in werking als gevolg van de grondwet van 5 fructidor an III (22 augustus 1795) die in het departement van de Nedermaas op 7 oktober 1795 verbindend werd. In plaats van een lokaal bestuur door de gemeente of het kerspel kwam een regionaal bestuur. In iedere commune (gemeente) die minder dan vijfduizend inwoners had, was voortaan een agent municipal en een adjoint. Meerdere communes vormden een kanton en de gezamenlijke agenten van deze communes vormden een kantonsmunicipaliteit of kantonsbetuur. Dit nieuwe college oefende het bestuur uit over de tot het kanton behorende communes. Daartoe behoorden onder andere het beheer van gemene gronden en goederen, de betaling van lokale uitgaven en het uitvoeren van openbare werken. De agent municipal was in zijn commune belast met het politietoezicht en het uitvoeren van de besluiten van de kantonsmunicipaliteit. Deze instelling van het nieuwe collegiale bestuur over verschillende communes in 1796 ging evenwel niet gepaard met een vermenging van bezittingen, inkomsten en lasten der afzonderlijke communes.

De kantonsmunicipaliteiten hebben in het departement van de Nedermaas slechts vier jaar gefunctioneerd. De wet van 28 pluviôse an VIII (17 februari 1800) hief deze collegiale besturen weer op. Voortaan zou er een burgemeester (maire) en een gemeenteraad (conseil municipal) zijn in die plaatsen die tot dan toe

9 Zie bijvoorbeeld: K. Schaapveld, *Bestuur en bestuurders in Nedermaas, 1794-1814. Met bijzondere aandacht voor het lokale bestuur in het kanton Wittem/Gulpen* Maaslandse Monografieën 83 (Hilversum 2017) 47, 113.

een agent municipal en een adjoint hadden gekend. Vrijwel elke gemeente kreeg nu weer haar eigen bestuur. De burgemeester zou de functies vervullen van de vroegere kantons-municipaliteit, de agent municipal en de adjoint.¹⁰

Guillon als agent municipal

Zoals Schaapveld aangeeft, was er groot verloop onder de lokale bestuurders. Het was moeilijk om een geschikte inwoner voor het ambt van agent municipal of adjoint aan te trekken. Zo klaagde de commissaris van het directoire exécutif bij de centrale administratie te Maastricht op 7 juli 1799 dat in het kanton Beringen het bestuur al lang in complete anarchie verkeerde bij gebrek aan goede bestuurders. In Beringen, de hoofdplaats van het kanton, waren noch een agent municipal noch een voorzitter van de kantonsmunicipaliteit, omdat er niemand voor die functies te vinden was. In de hoofdplaats van het kanton diende een agent municipal te zijn. De commissaris van het directoire exécutif drong er bij de centrale administratie op aan om op kosten van de gemeente een bestuurder aan te wijzen, totdat zich iemand aandiende die het ambt van agent municipal wilde vervullen. De centrale administratie overwoog op 9 juli 1799 dat er een einde moest komen aan de bestuurlijke wanorde, dat de belastingen geëind moesten worden en dat struikroverij moest worden uitgebannen. Zij benoemde François Guillon tot voorlopig bestuurder die de bevoegdheden van agent municipal kreeg. Zijn salaris zou maandelijks over de inwoners worden omgeslagen.

De minister van Binnenlandse Zaken keurde op 24 juli en 2 augustus 1799 de benoeming goed, maar het besluit over de wijze van betaling moest gewijzigd worden, omdat het in strijd was met de grondwet. Voor de centrale administratie kwam het nu goed uit dat zich op

12 augustus 1799 J.F. Elens, verdelers (repartiteur) van de belasting en inwoner van Beringen meldde. De gemeente had allerlei te verwerken gehad, zo schreef hij, te weten de brigands (waarschijnlijk deelnemers aan de Boerenkrijg), daarna de achtervolgende Franse troepen en de mobiele kolonnes. Tal van inwoners waren geruïneerd en gedwongen hun roerend goed te verkopen om de belastingen te kunnen voldoen. Nu moesten zij ook nog maandelijks de door Maastricht benoemde commissaris-bestuurder betalen. Gelukkig waren er nu geschikte kandidaten, waaronder Cornelis Thijs, die gratis het ambt van agent municipal wilden bekleden. De centrale administratie werd verzocht de commissaris terug te roepen. Dat deed deze op 14 augustus 1799. De benoeming van Guillon werd herroepen en hij werd van zijn functies ontheven.¹¹ Guillon was in Beringen nauwelijks een maand in functie geweest.

In dezelfde maand augustus 1799 bleken in het kanton Weert problemen te zijn ten aanzien van het opvullen van vacatures. De kantonsmunicipaliteit van Weert liet aan de bestuurders te Maastricht op 18 augustus weten dat de agent municipal en adjoint van Stramproy tijdens de vergadering van 4 augustus ontslag hadden genomen. Agent municipal was tot dat moment, blijkens de akten van de burgerlijke stand, Jacques Hoffman, die nog ter sprake zal komen. De kantonsmunicipaliteit had vervolgens vervangers benoemd, maar die wilden de onbezoldigde ambten ook niet uitoefenen. Het kantonsbestuur gaf het toen maar op om nieuwe kandidaten te zoeken. Bij gebrek aan een agent en adjoint nam Jean François van der Piepen, voorzitter van de kantonsmunicipaliteit, te Stramproy de functie van ambtenaar van de burgerlijke stand waar.

Op 14 oktober 1799 liet het kantonsbestuur van Weert aan Maastricht weten dat de burger

10 Schaapveld, *Bestuur en bestuurders*, 44-45; G.H.A. Venner, *De Meinweg. Onderzoek naar rechten op gemene gronden in het voormalige Gelders-Gulikse grensgebied circa 1400-1822* Maaslandse Monografieën 40 (Assen-Maastricht 1985) 323-327, 329.

11 RHCL, Frans archief, inv.nr. 900.

Bos ontslag had genomen als agent municipal van Weert en dat de benoemde opvolger Theodore Nouwen weigerde het ambt te aanvaarden.

De centrale administratie van het departement van de Nedermaas overwoog op 27 oktober 1799 dat zij bevoegd was een commissaris municipal te benoemen voor die gemeenten waar geen burger te vinden was om het ambt van agent te aanvaarden. Die situatie deed zich te Stramproy en Weert voor. Zij benoemde dus een commissaire municipal met de functies van agent municipal, te weten de burger Guillon voor Stramproy en Choin voor Weert. Beiden werden op 2 november 1799 door het kantonsbestuur geïnstalleerd.¹² Als agent provisoire wordt Guillon nog op 21 mei 1801 genoemd. Hij heeft dit ambt dus iets meer dan een half jaar uitgeoefend.

Van zijn benoeming te Weert werd Choin die te Valkenburg verbleef, op 27 oktober 1799 op de hoogte gesteld. Hij kreeg de opdracht zich naar Weert te begeven. Een dergelijke brief is blijkens de indicateur van de centrale administratie – een register waarin de ingekomen en uitgaande brieven werden ingeschreven – niet naar Guillon verstuurd. Hij bevond zich kennelijk in de directe omgeving van de centrale administratie te Maastricht, al is zulks, bij gebrek aan een bevolkingsregister te Maastricht uit de laatste jaren van de achttiende eeuw, niet na te gaan. In een notariële akte voor notaris J.C.Crispin te Roermond van 25 mei 1802 (5 prairial an X) gaf hij aan dat hij voorheen employé van de centrale administratie van het departement was geweest, maar in de dossiers over het personeel en de financiën van het departement komt zijn naam niet voor.¹³ In

een verzoekschrift van Jacques Hoffman van 14 april 1801 wordt Guillon een vreemdeling genoemd die zijn functie alleen te danken had aan het feit dat hij kamerdienaar van de vertegenwoordiger Chenard was geweest.¹⁴ Met Chenard werd Louis Silvain Chenard bedoeld. Hij was een uit Bergen afkomstige advocaat die op 5 december 1796 benoemd werd tot lid van de centrale administratie te Maastricht, waarvan hij ook de voorzitter was. Hij vervulde deze functie tot in april 1799, toen hij tot afgevaardigde voor het departement van de Nedermaas in de Raad van Vijfhonderd te Parijs werd gekozen.¹⁵ Misschien is dus Guillon met Chenard naar Maastricht gekomen en moest na het vertrek van Chenard naar Parijs voor Guillon een nieuwe betrekking gevonden worden.

In de korte periode waarin Guillon als agent municipal te Stramproy optrad, had hij zich in ieder geval niet geliefd gemaakt bij de ontvanger der belastingen Hoffman. Blijkens een brief van de pas benoemde prefect van 21 mei 1800 had Guillon van Hoffmans afwezigheid gebruik gemaakt om vier garnisaires (soldaten) in diens huis in te kwartieren om hem te dwingen zijn rekeningen in te dienen. De prefect vond die maatregel buiten proportie en arbitrair. Guillon moest met één soldaat volstaan, wanneer Hoffman bleef weigeren zijn rekeningen over te leveren. Guillon had voorts geëist dat de rekening in het Frans werd opgesteld. De prefect wees hem erop dat Hoffman die taal niet kende en evenmin drie van de vier verdeelers. Alle bewijsstukken waren in het Nederlands (flamand) en zouden moeten worden vertaald. De prefect droeg Guillon op om zonder problemen te maken de rekeningen in ontvangst te nemen in de taal waarin de bewijsstukken

12 RHCL, Frans archief, inv.nrs. 900; 154, f. 12v-13.

13 GA Roermond, notarissen van Roermond, inv.nr. 9.5. Geraadpleegd werden: RHCL, Frans archief, inv.nrs. 346, 2854, 2866-2868, 2870, 2884-2887.

14 RHCL, Frans archief, inv.nr. 913.

15 Th. Vandebeeck en J. Grauwels, *De boerenkrijg in het departement van de Nedermaas* (Hasselt 1961) 225 noot 282; Schaapveld, *Bestuur en bestuurders*, 303.

waren geschreven. In bijna alle gemeenten werden de rekeningen in de landstaal opgesteld.¹⁶ In mei 1800 was Hoffman Guillons concurrent als kandidaat voor het burgemeestersambt van Stramproy.

Guillon als burgemeester

Zoals boven beschreven werd het bestuur door middel van de kantonsmunicipaliteit in 1800 vervangen door het lokale bestuur per gemeente, vrijwel elk met een eigen burgemeester en gemeenteraad. Tussen de prefect van het departement en de gemeente fungeerde de onderprefect van het arrondissement als intermediair. Op 5 mei 1800 richtten 81 ingezetenen van Stramproy zich tot de prefect met het verzoek om François Guillon die door de centrale administratie tot agent municipal was benoemd, te handhaven in zijn functie. Hij had tot tevredenheid van alle goede burgers gefunctioneerd. Sinds zijn aantreden was er geen diefstal of moord meer voorgekomen in de gemeente. De prefect benoemde evenwel Jacques Hoffman, die op 30 mei 1800 voor het eerst een akte van de burgerlijke stand ondertekende.

Zijn positie bleek niet al te stevig te zijn. Sommige ingezetenen protesteerden tegen Hoffmans benoeming en vroegen de onderprefect van het arrondissement Roermond om Guillon tot burgemeester te benoemen. De onderprefect bracht op 8 juli 1800 een brief van de prefect uit Maastricht in herinnering, volgens welke door vergissing verschillende belastingontvangers tot burgemeester waren benoemd, ofschoon beide functies onverenigbaar waren. Aangezien Hoffman ontvanger te Stramproy was, ontsloeg de onderprefect hem als burgemeester en benoemde, behoudens goedkeuring door de prefect, de burger Guillon in diens plaats. Het besluit van de onderprefect om Hoffman te vervangen door Guillon, werd

niet door de prefect onderschreven. Hoffman had afstand gedaan van het ambt van belastingontvanger ten gunste van Mathieu Stals, zodat het bezwaar van die functie tegen zijn benoeming was vervallen. De onderprefect moest zijn besluit van 8 juli herroepen en Hoffman in het ambt van burgemeester herstellen.

Dat deed de onderprefect niet. Hij had blijkens zijn antwoord van 15 juli 1800 bedenkingen tegen het contract van Hoffman met Stals. Hij zag er niet meer in dan een list om Hoffman zijn gang te laten gaan. De onderprefect had nog vier verzoekschriften gekregen en twee keer persoonlijk bezoek van ingezetenen om het herstel van Hoffman in zijn functie van burgemeester te voorkomen. Allen wilden Guillon, te meer daar hij de twee talen, het Frans en het Nederlands, machtig was. Hij genoot een reputatie die boven alle kritiek was verheven, zelfs bij de partijgangers van Hoffman. De prefect kreeg weliswaar nog gunstig advies over Hoffmann, maar concludeerde dat deze niet de geschikte persoon was om het burgemeestersambt te vervullen. De onderprefect moest hem schorsen en een nieuwe kandidaat voorstellen. Een nieuwe kandidaat werd evenwel niet voorgedragen. Guillon trad al op 21 augustus 1800 als ambtenaar van de burgerlijke stand op. Waarschijnlijk was hij vanaf 8 juli 1800 – de benoeming door de onderprefect – continu in functie. Een jaar later bleek de prefect in een antwoord aan Hoffman tevreden over Guillon te zijn.¹⁷

Guillon bleef burgemeester van Stramproy tot het einde van de Franse tijd in januari 1814. Op 28 september 1813 was hij nog door de prefect herbenoemd.¹⁸ Vrijwel steeds werd een plaatselijke grondbezitter tot burgemeester benoemd. Guillon was één van de weinigen die niet uit de lokale bevolking, maar uit het Frankrijk van vóór 1795 afkomstig waren.

¹⁶ RHCL, Frans archief, inv.nr. 3144.

¹⁷ RHCL, Frans archief, inv.nr. 913.

¹⁸ RHCL, Frans archief, inv.nrs. 201, f. 47, 50; 932.

Blijkens de akten van de burgerlijke stand vervulde Guillon van 3 oktober 1801 tot en met zeker 12 februari 1808 tevens de functie van burgemeester van Hunsel. Guillon werd daarnaast als juridisch deskundige in de arm genomen. Voor notaris H.G. Bloemarts te Weert stelden op 5 januari 1811 Jan Veltman, Jan Lemmen en Mathieu Arits, mede namens de afwezige Theodore Veltman, allen uit Stramproy, hem als “procureur général” aan met volmacht om in al hun processen voor hen op te treden.¹⁹

In dit kader past waarschijnlijk Guillons volmacht van 25 mei 1802 om voor hem bij de minister van Justitie te solliciteren naar de functie van griffier van het vrederecht van Achel en Bree. In de lijst van kandidaten voor de functie van griffier in het arrondissement Roermond van juni 1802 werd Guillon evenwel opgevoerd als kandidaat-griffier van het vrederecht Nedercruchten. Guillon werd aldaar benoemd, maar nam het ambt niet aan.²⁰ Tot twee keer toe, in 1804 en 1810, was Guillon kandidaat voor de conseil d’arrondissement, de raad van het arrondissement Roermond die zich bezighield met de belastingomslag over de gemeenten en de onderprefect moest adviseren. In geen van beide gevallen werd Guillon benoemd.²¹

Charles François Guillon was in 1800 tot burgemeester van Stamproy benoemd, ondanks de eerdere aanstelling van Jacques Hoffman, uitgerekend de man die een jaar tevoren het ambt van agent municipal had neergelegd en aldus aanleiding had gegeven tot de komst van Guillon. Vanaf het begin had Guillon dus voor- en tegenstanders in zijn gemeente. In de jaren 1811-1812 kwamen de interne tegenstellingen openlijk aan de dag, waarbij Guillons functioneren ter discussie werd gesteld. Aan het begin staat een openbare bekendmaking van Guillon aan de inwoners van 1 januari 1811. Hij herinnerde hen eraan dat hij al twaalf jaar hun

burgemeester was. Hij durfde te zeggen dat hij vaak zijn eigen belangen had verwaarloosd om de goede orde te handhaven en de vrede te bewaren. Helaas, zij die hij voor zijn beste vrienden hield, waren de eersten geweest om tweedracht te zaaien en voor onrust te zorgen. Zij weigerden zelfs het hem verschuldigde salaris te betalen. Het betrof personen die niet tevreden te stellen waren. Daarom was Guillon niet van plan als slaaf dienstbaar aan hen te zijn en hen naar de ogen te zien, en verklaarde daarop af te zien van elke betaling. Allen die hem het welverdiende salaris hadden gegeven, was hij dankbaar, en hij beloofde hen te beschermen.

Op 2 maart 1811 wendden de belangrijkste grondbezitters van Stramproy zich tot de prefect met een schrijven dat door twaalf personen werd ondertekend, waaronder de drie raadsleden C. Cremers, F. Lenaers en Thomas Arits, en de nog te noemen Guillaume Veltmans. Zij verwezen naar de bekendmaking vol van vijandige bedoelingen jegens de ingezetenen. Guillon meende recht te hebben op salaris, maar het betrof een man, gedreven door onverzadigbare begerigheid en onrechtvaardigheid, die nu door de publicatie liet weten dat voortaan de vrees de grondslag van zijn bestuur zou zijn om zijn doel te bereiken. Welnu, hij miskende dat de bewoners van deze streken gehoorzaam, zachtvaardig en handelbaar waren, die niet door vrees of gestrengheid geleid hoefden te worden. Een rechtvaardige en goede bestuurder bracht het door de zachtheid en goedheid van zijn hart ertoe dat men hem gehoorzaamde en dat hij geliefd was. De volgende feiten brachten volgens de ondertekenaars het gedrag van Guillon ten opzichte van degenen die hij bestuurde, aan het licht, evenals de bedoeling van zijn bekendmaking.

19 GA Weert, notarieel archief, notaris H.G. Bloemarts 1811 akte nummer 2.

20 GA Roermond, notarissen van Roermond, inv.nr. 9,5; RHCL, Frans archief, inv.nr. 2169; Nieuw rechterlijk archief, inv.nr. 1439.

21 RHCL, Frans archief, inv.nrs. 940, 879; Schaapveld, *Bestuur en bestuurders*, 122-123.

Behalve de rechten die Guillon inde bij het inschrijven van de akten van de burgerlijke stand, legde hij telkenjare aan de inwoners als zogenaamd salaris een belasting op die het zwaarst drukte op de minvermogenen. Wie niet kon betalen, kreeg inkwartiering van soldaten of werd gekort op zijn vergoeding voor het graan dat de inwoners aan de militaire depots leverden. Ingezetenen die bij hem aan huis kwamen, bedreigde hij met geweld. Hij verklikte aan de ontvanger der domeinen degenen die iets in de verklaringen betreffende successierechten hadden weggelaten, verklaringen notabene die door hem zelf op verzoek van partijen te goeder trouw waren opgesteld. Inkomsten van de gemeente stak hij in eigen zak. Hij ontfutselde bezorgde ouders van dienstplichtigen veel geld door hen te doen geloven dat hij invloed had op de vrijstelling van militaire dienst. Een bestuurder die zich liet leiden door amoreel eigenbelang, woede en wraakzucht, die zijn gezag misbruikte en ingezetenen mishandelde, stond de openbare orde en persoonlijke veiligheid in de weg.

De ondertekenaars vroegen de prefect om een onderzoek in te stellen in Stramproy. Zij hadden liever niet dat hun klacht werd doorgespeeld naar de onderprefect te Roermond. Deze was bevriend met Guillon en kwam geregeld op vriendschappelijk bezoek.²² Die onderprefect was sinds 1801 Antoine Liger, net als Guillon een geboren Fransman afkomstig uit Blois.²³

Gezien de ernst van de beschuldigingen moest volgens de prefect een notabel persoon die de taal van de inwoners sprak, met het onderzoek worden belast. Hij benoemde daartoe op 3 april 1811 H.J. Michiels van Kessenich, sinds 1808 burgemeester van Roermond.²⁴

Michiels van Kessenich verbleef op 20 juni 1811 de hele dag in Stramproy, maar het lukte hem niet om bewijzen te verzamelen voor de beschuldigingen aan het adres van de burgemeester. Hij had de klagers bevolen de bewijzen binnen veertien dagen te leveren. Hij had de gemeenteraadsleden bijeen geroepen. Allen waren vol lof over hun burgemeester. De tweedracht in de gemeente weten zij aan de partij die was ontstaan rond de benoeming van een nieuwe pastoor. Michiels verwees tenslotte voor details naar het rapport dat hij over veertien dagen zou schrijven. Dat rapport is in ieder geval niet te Maastricht gearriveerd.²⁵

In de tweede ronde was Guillon de klagende partij. Op 16 januari 1812 stelde hij een proces-verbaal op over Guillaume Veltmans, een man die tot de klagers van 1811 had behoord. Sinds meer dan een jaar zorgde hij voor twist in de gezinnen en voor wanorde onder de ingezetenen, omdat hij openlijk rebellie jegens en ongehoorzaamheid aan de lokale overheid preekte. Hij zette hen bovendien op tegen het departementaal bestuur en de regering die onrechtvaardig was en uit zou zijn op de ruïne van de onderdanen. Hij beweerde zelfs dat de Fransen niet langer dan nog zes maanden in het land zouden zijn. Het ergste was wel dat hij op 16 januari voor de vrederechter van het kanton Weert de eer van de prefect en de conseil de recrutement had aangetast door te zeggen dat rekruten niet wegens ziekte, maar om geld waren afgekeurd, geld dat door de handen van de burgemeester was gegaan. Ter wille van de terugkeer van de orde, vrede en eenheid moest dergelijk gedrag worden bestraft. Guillon stuurde het proces-verbaal dan ook naar de procureur van de rechtbank van eerste aanleg te Roermond.

22 RHCL, archief familie Michiels van Kessenich, inv.nr. 141. Zie ook: Frans archief, inv.nr. 3144.

23 H. Hardenberg en F. Nuyens, *Inventaris der archieven van het arrondissement Maastricht en van het departement van de Nedermaas* ('s-Gravenhage 1946) lxxxvi.

24 G. Venner, 'Hendrik Joseph Michiels van Kessenich (1770-1825), een voorlopige schets', *De Maasgouw* 115 (1996) 81-98.

25 RHCL, Frans archief, inv.nrs. 913; 69 indicateur nummer 289.

De onderzoeksrechter stelde op 27 januari 1812 vast dat Veltmans zijn woorden uitte tijdens een proces voor het vrederecht te Weert op 16 januari. Veltmans had ook al openlijk getwist in een herberg te Stramproy tijdens de kermis. Slechts drie getuigen hadden Veltmans horen zeggen dat Guillon steekpenningen van twee conscrits had ontvangen. Al het andere werd ontkend. Op 27 maart hoorde de vrederechter van Weert de gemeenteraad van Stramproy. Niemand bevestigde de beschuldigingen van Guillon over Veltmans als agitator. De raadkamer van de rechtbank constateerde op 11 april dat de beschuldigingen ten laste van Veltmans als aanzetter tot oproer en verdachtmaker van autoriteiten, niet met feiten werden ondersteund en dat er dus geen reden was tot vervolging.

De procureur bij de rechtbank merkte nu in zijn brief aan de nieuwe onderprefect te Roermond – Liger was in 1811 overleden – op dat de beschuldigingen van Guillon als laster te kwalificeren waren en waren ingegeven door persoonlijke haat. Moesten tegen een burgemeester met een dergelijk karakter geen maatregelen worden genomen? De onderprefect schreef op 27 augustus 1812 aan de prefect te Maastricht dat er te Stramproy al enige jaren grote tweedracht heerste tussen de burgemeester en enkele families, hetgeen leidde tot processen over belediging over en weer. De tweedracht dreigde nu uit de hand te lopen. De onbewezen klachten van de burgemeester over Veltmans strekten niet tot zijn voordeel. De onderprefect had niettemin de leden van de gemeenteraad in vergadering en individueel naar hun mening gevraagd over Guillon. Zij hadden allen verklaard dat het bestuur door Guillon niets te wensen overliet, dat zijn ontslag een werkelijk verlies voor de gemeente zou zijn, dat alle inwoners aan hem verknocht

waren, afgezien dan van vier of vijf families die altijd de gemeente wilden overheersen. De onderprefect kon de prefect geen voorstel doen. Hij kon slechts de ijver van Guillon prijzen die hij had leren kennen. Wanneer de prefect dacht aan vervanging, dan moest hij niemand uit de gemeente zelf nemen. De onderprefect kende er niemand die voldoende capabel was om de vrede tussen de partijen te bewaren. Misschien kon de burgemeester van Weert tijdelijk als waarnemer optreden, die met zijn flegma de passies zou kunnen neutraliseren.²⁶ De prefect te Maastricht handhaafde Guillon in zijn functie. Hij werd in september 1813 nog eens herbenoemd. Deze stukken rond het functioneren van Guillon laten zien welke afwegingen de prefect moest maken, wanneer de vraag aan de orde kwam of een burgemeester gehandhaafd kon blijven. Voorts blijkt dat de Franse administratie, ondanks het feit dat Frans de ambtelijke taal was, ermee rekening hield dat de meeste onderdanen hier die taal niet beheersten.

Guillon en de familie Bongaerts

In 1811 was burgemeester Guillon een gevestigd man te Stramproy. Hij kocht op 23 april 1804 bij openbare verkoop van de erfgenamen van Jean Stals een huis met tuin en akkerland ter grootte van iets meer dan 31 are in het Kerkenveld te Stramproy. Bij de openbare verkoop van domeingoederen verwierf hij in 1806 vijf hectare akkerland te Maasbracht, afkomstig van het kapittel van Susteren, in 1808 twee tuinen te Roermond afkomstig van het seminarie en de Munsterabdij, en in 1809 een huis te Stramproy afkomstig van de vicarie en nog een perceel akkerland aldaar van het voormalige kapittel te Thorn. In 1811 tenslotte kocht hij van Laurent Paulissen en de erfgenamen Humblot de boerderij Meulenbeerselhof te Neeritter.²⁷

²⁶ RHCL, Frans archief, inv.nr. 932.

²⁷ Rijksarchief Hasselt, archief kantoor registratie en domeinen Bree, inv.nr. 72, f. 42; RHCL, archief hypotheekbewaarder Roermond inv.nrs. 273, artikel nummer 134; 275 artikel nummer 131; Collectie Documentatie, index kopers van domeingoederen.

François Guillon huwde op 21 april 1806 te Roermond met Maria Aldegondis Bongaerts, geboren te Roermond op 28 december 1783 als eerste kind uit het huwelijk van Henricus Bongaerts en Sibilla Margaretha Plum. Zij waren een jaar eerder op 9 april 1782 te Roermond getrouwd. De ouders waren evenmin als Guillon te Roermond geboren. Henricus Bongaerts kwam uit Echt, zijn echtgenote uit Scherpenseel. Henricus Bongaerts kocht in 1792 de herberg “De gouden leeuw” in de Neerstraat die hij tot zijn dood in 1818 uitbaatte. Tot de jongere kinderen uit dit huwelijk behoorden de ongehuwde Gerardus Wilhelmus Bongaerts (1787-1870), lid van de gemeenteraad, en de eveneens ongehuwde Anna Margaretha Bongaerts (1794-1833) die na het overlijden van hun vader “De gouden leeuw” exploiteerden, en Carolus Henricus Bongaerts (1792-1869), zaakwaarnemer van beroep, die ontvanger en secretaris van diverse armeninstellingen en lid van het kerkbestuur van de Sint-Christoffelparochie was.²⁸

De komst van de geallieerde legers over de Rijn in januari 1814 betekende het einde van de Franse tijd. Guillon tekende nog een akte van de burgerlijke stand op 7 januari 1814, op 20 januari 1814 fungeerde een ander, Guillaume Herman Smeyers, als burgemeester. Guillon ging met zijn gezin in Roermond wonen. Op 21 december 1814 verkocht het echtpaar Guillon-Bongaerts zijn huis te Stramproy, op 6 januari 1817 werd de boerderij te Neeritter van de hand gedaan.²⁹ In akten van 25 maart 1815 en 6 januari 1817 wordt Charles François Guillon als bezitter (propriétaire) te Roermond aangeduid, op 21 augustus 1817 en 3 juni 1818 als aubergiste of kastelein. Guillon is dus kortstondig

werkzaam geweest in de herberg van zijn schoonfamilie.³⁰

Op 16 april 1818, enkele dagen vóór zijn overlijden, stelde Hendrik Bongaerts, herbergier te Roermond, zijn testament op. Hij wilde dat het huis en de herberg “De gouden leeuw” in volle eigendom zouden toebehoren aan zijn vijf kinderen, te weten Helena, Catherina, Margaretha, Gerard en Carel. Het huis werd geschat op 12.000 francs inclusief een schuld van 6.000 francs. De vijf kinderen moesten na zijn dood duizend francs uitkeren aan Marie, gehuwd met Carel Frans Guillon. Zodra één van de vijf kinderen “tot staat komt”, huwde, moest het de herberg verlaten en kreeg dan eveneens duizend francs uitgekeerd. Voor zijn overige goederen benoemde Hendrik zijn zes kinderen tot erfgenaam. Aangezien echter zijn dochter Marie, gehuwd met Guillon, tevoren al beddengoed en meubilair ter waarde van 800 francs had ontvangen, moest dit bedrag gekort worden op de duizend francs die zij vanwege de herberg zou krijgen.³¹ Op 3 juni 1818 sloten Karel Frans Guillon en Maria Aldegonda Bongaerts enerzijds en de ongehuwde (schoon)broers en zussen Bongaerts anderzijds voor notaris H.A. Milliard een overeenkomst over de erfenis van hun (schoon)ouders waarbij het testament van 16 april 1818 teniet werd gedaan. De erfenis omvatte het huis “De gouden leeuw”, drie moestuinen – waarschijnlijk noodzakelijk voor de verse groente in de keuken – en percelen te Pey onder Echt. Karel Frans Guillon en Maria Aldegonda Bongaerts verkochten aan hun (schoon)broers en zussen hun zesde gedeelte in het onroerend goed, gewaardeerd op f. 945,-, en hun zesde gedeelte in de roerende goederen, de inventaris van “De gouden leeuw”,

28 E.M.A.H. Delhougne, *Genealogieën van Roermondse geslachten* (Maastricht 1956) 39-40. Zie ook: G. Linssen, 'Ir. Max Bongaerts, 1875-1959', *Spiegel van Roermond* 2005, 73-74.

29 RHCL, archief hypotheekbewaarder Roermond, inv.nrs. 273 artikel nummer 134; 275 artikel nummer 131.

30 RHCL, akten burgerlijke stand Roermond, 25 maart 1815 en 21 augustus 1817; archief hypotheekbewaarder Roermond, inv.nrs. 275 artikel nummer 131; 277 artikel nummer 101.

31 GA Roermond, notarissen van Roermond, inv.nr. 7521.

eveneens geschat op f. 945,-. Deze overeenkomst was voor het echtpaar Guillon-Bongaerts aanzienlijk voordeliger dan het testament.³²

Het echtpaar Guillon-Bongaerts

Charles François Guillon was niet lang ambteeloos. Bij Koninklijk Besluit van Willem I van 22 juni 1819 werd hij benoemd tot avoué (pleitbezorger) bij de rechtbank van eerste aanleg te Roermond. Het ambt is vergelijkbaar met dat van procureur. Op 9 september 1819 was hij in ieder geval in functie.³³ Dit ambt waarvoor blijkens een instructie van 8 november 1819 het beheersen van de Nederlandse taal was vereist, oefende Guillon kennelijk tot zijn overlijden in 1851 uit.³⁴ De overstap van het beroep van burgemeester (op het platteland) naar dat van procureur is in het geval van Guillon niet zo vreemd. Hij kreeg al in 1811 volmacht van inwoners van Stramproy om in hun processen op te treden en voordien was hij kandidaat geweest voor de functie van griffier van een vrederegerecht.

In 1821 woonde het echtpaar met vijf kinderen en twee dienstmeiden in de Swalmerstraat.³⁵ Het huis behoorde aan beide echtgenoten voor de helft toe, evenals percelen op de Meulenberg. Het huis zou later eigendom zijn van Charles Guillon.³⁶

Het echtpaar kreeg negen kinderen die hier in het kort worden gememoreerd.³⁷

1. Sibille Marguerite, geb. 7 februari 1807 te Roermond, overl. 7 februari te Roermond. Zij was vernoemd naar de grootmoeder van moederszijde.
2. Emile Henri Simon, geb. 19 januari 1808 te Stramproy, overl. 16 mei 1832 te Roermond. Hij was vernoemd naar de beide grootvaders Hendrik Bongaerts en Sim(e)on Guillon. Bij zijn overlijden werden als zijn ambten die van advocaat en rechter-plaatsvervanger opgegeven.
3. Charles François, geb. 5 oktober 1809 te Stramproy, overl. 3 juli 1810 te Stramproy. Hij was waarschijnlijk vernoemd naar zijn vader.
4. Gerard Charles Hubert, bekend als Charles Guillon, geb. 13 juli 1811 te Roermond, overl. 10 november 1873 te Roermond. Waarschijnlijk was hij met de eerste voornaam vernoemd naar zijn oom Gerard Bongaerts.
5. Auguste Nicolas Hubert, geb. 25 maart 1815 te Roermond, overl. 29 juni 1843 te Roermond. Hij was van 25 juni 1833 tot 29 maart 1835 als klerk stagiair op het notariskantoor van Wadeux te Bree en vervolgens twee jaar eerste klerk op het kantoor van notaris Le Roy. Op 31 juli 1837 ging hij voor de kamer van toezicht op de notarissen op examen, maar hij slaagde niet.³⁸ Nadien moet hij meer succes hebben gehad, want bij zijn overlijden in 1843 werd hij kandidaat-notaris genoemd.
6. Constant Joseph Hubert, geb. 21 augustus 1817 te Roermond, overl. 11 februari 1894 te Roermond, advocaat en procureur, rechter-plaatsvervanger.
7. Eugenius Nicolaus Josephus, geb. 12 maart 1820 te Roermond, overl. 23 december 1838 te Roermond.

32 RHCL, archief hypotheekbewaarder Roermond, inv.nr. 277 artikel nummer 101.

33 RHCL, Nieuw rechterlijk archief, inv.nrs. 1860, f. 128bisr.-v.; 1439;1884. Zie: A.M.J.A. Berkvens, H.J.J.M. van der Bruggen, R.M.L.M. Magneé, *Rechtspraak in Roermond. Van Soevereine Raad naar Rechtbank Roermond (1580-2012)* (Hilversum 2012) 131-132.

34 RHCL, Nieuw rechterlijk archief, inv.nr. 1441, f. 54v.

35 GA Roermond, Nieuw archief Roermond, inv.nr. 3785; O. Nienhuis, Overzicht van kadastrale eigenaren in de gemeente Roermond 1821-1843 (Roermond 1994) 110 (ms.).

36 RHCL, memories van successie van Maria Aldegondis Bongaerts († 10 november 1846) en Karel Frans Guillon († 12 oktober 1851); kadastraal archief, leggers Roermond, nrs. 1907 nr 221; 1908 nr. 1296.

37 De data zijn ontleend aan: Delhougne, *Genealogieën Roermondse geslachten*, 95-96.

38 RHCL, notarieel archief, archief kamer van notarissen van het arrondissement Roermond, inv.nrs. 4908, f. 149, 159v., 169-171; 4915.

Het woonhuis van Charles Guillon in de Swalmerstraat, gebouwd in de jaren zestig van de negentiende eeuw op de plaats van het huis van zijn ouders. *Fotocollectie GA Roermond.*

8. Clemens Franciscus Hubertus, geb. 8 april 1822 te Roermond, overl. 11 juni 1853 te Roermond, advocaat en kandidaat-notaris. Hij sloot zijn rechtenstudie te Leiden in 1846 af met een dissertatie over de verdeling van het Overkwartier van Gelder in de jaren 1713-1715.³⁹ Het betreft het eerste proefschrift dat een periode uit de geschiedenis van het Overkwartier van Gelder behandelde en dat blijkens de voetnoten mede gebaseerd was op het stadsarchief van Roermond. Clement Guillon is dus één van de eersten die het stadsarchief voor historisch onderzoek hebben geraadpleegd.
9. Paulina Marguerita Hubertina, geb. 16 juni 1825 te Roermond, overl. 7 januari 1856 te Maastricht, tr. 18 oktober 1852 te Roermond met Joseph Arnold Hubert Naus.

Maatschappelijk gezien hadden Charles François en Maria Aldegonda Bongaerts geen klagen. Twee zonen werden advocaat, twee zonen werden (kandidaat-)notaris, terwijl een zoon advocaat en kandidaat-notaris was. Slechts weinigen van de kinderen bereikten een hoge leeftijd. Het eerste kind stierf op de geboortedag, het derde binnen een jaar. Vijf kinderen overleden vóór of rond hun dertigste verjaardag. Een hogere leeftijd bereikten slechts Charles (62 jaar) en Constant (76 jaar).

Charles Guillon (1811-1873)

Opleiding

Charles Guillon werd op 13 juli 1811 te Roermond geboren, toen zijn vader burgemeester te Stramproy was. Hij moet daar zijn eerste kinderjaren hebben doorgebracht, totdat het gezin in 1814 naar Roermond verhuisde. Op achtjarige leeftijd ging Charles op 15 mei 1820 naar de school voor militaire en burgerkinderen, later genoemd de Rijks Lagere School, die kort tevoren op 1 mei 1820 was geopend.⁴⁰ De school werd ook bezocht door zijn broers die er vanaf hun vijfde jaar heen gingen.⁴¹ Het was kennelijk een school voor de betere standen. Ook de kinderen Van Aefferden, toch behorend tot de upper ten van Roermond, waren op deze school.⁴² Charles behaalde in de hoogste klas in de hoogste afdeling de tweede prijs. Als twaalfjarige ging hij op 15 januari 1824 naar het Koninklijk Kollegie, de middelbare school. Bij de prijsuitreiking van 1825 werden zijn prestaties vermeld voor Nederlands, schoonschrijven, Frans en algebra, in de vijfde klas (1826) voor Latijn en geschiedenis. En in de vierde klas (1827) voor het pakket oude aardrijkskunde, geschiedenis en Romeinse oudheden, en voor Nederlands. De belangstelling voor geschiedenis zou al van 1826 kunnen dateren.⁴³ Op 15 september 1828, op zeventienjarige leeftijd, begon hij als klerk op het kantoor van notaris F.G. Milliard te Roermond. Drie jaar later werd hij daar eerste klerk. Vijf jaar, nadat hij als klerk was begonnen, deed hij op 22 mei 1833 voor de kamer van toezicht op de notarissen in het

39 C.F.H. Guillon, *Specimen historico-politicum inaugurale de divisione Gelriae Superioris seu Tetrarchiae Ruraemondensis an. 1713-1715 rata* (Leiden 1846).

40 RHCL, Fonds der onderwijsarchieven, archief Rijks Lagere School te Roermond, inv.nrs. 436A, p. 16; 413; 417. Zie ook: H.C. Lucas, 'Lager onderwijs te Roermond 1794-1900', *Spiegel van Roermond* 1994, 50-64.

41 RHCL, Fonds der onderwijsarchieven, archief Rijks Lagere School te Roermond, inv.nrs. 436A, p. 16, 73, 156; 463B, p. 52, 66, 160.

42 Zie: G. Venner, *Romantik an Maas und Rhein. Zeichnungen von Alexander Frans van Aefferden (Venlo 1767-Roermond 1840) und dessen Sohn Joseph van Aefferden (Roermond 1815-Lüttich 1837). De Maas en Rijnregio's gedurende de romantiek. Tekeningen van Alexander Frans van Aefferden (Venlo 1767-Roermond 1840) en van zijn zoon Joseph van Aefferden (Roermond 1815-Luik 1837)* Veröffentlichungen des Historischen Vereins für Geldern und Umgegend 107 (Geldern 2009).

43 GA Roermond, archief Koninklijk Kollegie Roermond, inv.nr. 22.

arrondissement Roermond examen. Naar het oordeel van de kamer had Guillon zowel mondeling als schriftelijk blijk gegeven van voldoende kennis. Daar hij bovendien van eerbaar gedrag was, zoals een vreedzaam en integer burger betaamde, oordeelde de kamer dat Guillon aan de wettelijke vereisten voor het uitoefenen van het notarisambt voldeed.⁴⁴ Guillon was nu kandidaat-notaris. Het duurde vervolgens nog tot 14 februari 1843, voordat hij bij Koninklijk Besluit benoemd werd tot notaris te Roermond in plaats van Hendrik Antoon Milliard.⁴⁵

Tot de opleiding van Guillon moet ook de muzikale worden gerekend. Hij werd in 1829 als tweede hoornist aangenomen als orkestlid van het Philharmonisch Gezelschap Sint Caecilia, de latere Koninklijke Harmonie, dat in 1819 was opgericht. Dit muziekgezelschap nam in 1830 deel aan het muziekconcours te Brussel en behaalde de eerste prijs, een gebeurtenis die nog decennia later jaarlijks feestelijk werd herdacht.⁴⁶ Op 9 april 1839 was hij geen orkestlid meer. Wel werd hij vanaf 1838 tot bestuurslid gekozen. Eerst maakte hij deel uit van de financiële commissie, vanaf 1840 van de ordecommissie (section de police). Op 20 december 1847 verzocht Guillon om niet meer te worden herkozen.⁴⁷

Het ambt van notaris in de negentiende eeuw

Alleen notarissen bezitten de bevoegdheid tot het opstellen van authentieke (rechtsgeldige) akten. Notariële akten zijn onder meer verplicht bij het vestigen van hypotheeken, het sluiten van huwelijkse voorwaarden of het opstellen van testamenten. Openbare verkopen van roerend goed moeten onder toezicht van een

notaris of deurwaarder plaatsvinden. In de negentiende eeuw had het schriftelijk bewijs een hogere status dan tegenwoordig en de authentieke akte nam daarbij een bijzondere plaats in. De waarde die aan een authentieke akte werd toegekend, gaf aan de notaris een bijzondere positie, een positie van vertrouwen. Vanouds hield de notaris zich naast het opstellen van akten of het leiden van veilingen nog met veel andere zaken bezig. Vooral op het platteland, maar ook in de steden beheerde hij geld van particulieren, inde hij pachten en voerde administratie over de goederen van vooraanstaande families. In vele gevallen was hij de plaatselijke agent van de brandassurantie en levensverzekeringsmaatschappijen. Lang niet elke notaris was voor zijn inkomsten afhankelijk van de akten die hij verleed. Op het terrein van deze nevenwerkzaamheden kreeg de notaris vanaf circa 1900 concurrentie van de coöperatieve boerenleenbanken en van nieuwe beroepen als de accountant en de belastingadviseur. Zijn eigenlijke wettelijke werkzaamheden werden door het notarieel monopolie beschermd.

Wie notaris wilde worden, begon als klerk op een notariskantoor om praktijkervaring op te doen. Na het slagen voor het examen dat het bewijs van bevoegdheid opleverde, was men nog gemiddeld vijftien jaar kandidaat-notaris op een kantoor, voordat een benoeming tot notaris volgde. De notariswet van 1842 bepaalde dat het ambtsgebied van de notaris samenviel met de omvang van het arrondissement waarin hij zijn standplaats had. Hij was weliswaar bevoegd in het hele arrondissement, maar hij werd tegelijk geacht kantoor te houden in zijn standplaats. Hij mocht niet als een soort marskramer in het ambtsgebied rondreizen. Op verzoek van een klant kon natuurlijk wel buiten de

44 RHCL, notarieel archief, archief kamer van notarissen van het arrondissement Roermond, inv.nrs. 4908, f. 124v., 144v.-146; 4912.

45 RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 1783, verballen gouverneur 21 maart 1843 nr. 17.

46 GA Roermond, archief Koninklijke Harmonie, inv.nr. 107, f. 76, 108; J. Vaessen, 'De illustre 'Prijsbehaling' door de 'Philharmonie' op 19 juli 1830 te Brussel', *Spiegel van Roermond* 2008, 82-105.

47 GA Roermond, archief Koninklijke Harmonie, inv.nr. 2, f. 6, 9v.-10, 14, 15v., 17-20, 28v., 29v., 32v.

standplaats een akte worden gepasseerd en werden er in de wijde omgeving openbare verkopen en verpachtingen in opdracht gehouden, maar dat waren wel de meest voorkomende uitzonderingen. Voor veel notarissen betekende het verplicht kantoor houden dat de meeste klanten uit de nabije omgeving afkomstig waren.⁴⁸

De notaris nam een positie in tussen de ambtenaar enerzijds en de beoefenaar van een vrij beroep anderzijds. Hij werd door de Kroon benoemd en had de plicht opdrachten in zijn ambtsgebied te aanvaarden. Hij kreeg bij zijn benoeming een standplaats toegewezen en zijn bevoegdheid was beperkt tot het arrondissement. De beoefenaars van vrije beroepen als artsen, makelaars en advocaten, konden zich vrij vestigen en opdrachten weigeren. Aan de andere kant maakte de notaris geen deel uit van de ambtelijke hiërarchie en was hij onbezoldigd. Zijn inkomen verkreeg hij door het passeren van akten.

Voorals in de negentiende eeuw gaf de positie als openbaar ambtenaar, bekleeder van een ambt, maar niet onderworpen aan de ambtelijke hiërarchie, aan de notaris een zeker prestige. De omstandigheid dat de notaris net als de advocaat, de geneesheer en de predikant een geheimhoudingsplicht had – in zijn geval ten aanzien van de inhoud der akten – gaf aan het ambt een extra cachet. Het notariaat werd vooral als een vertrouwensfunctie gezien. Naast vakkennis moest een notaris een eerlijk en rechtschapen karakter bezitten. Eerbaar en integer waren ook de kwaliteiten die Guillon in 1833 volgens de examencommissie bezat. Betrouwbaar en onpartijdig waren de sleutelwoorden. Om onpartijdig te kunnen handelen en vertrouwen te kunnen winnen, waren finan-

ciële onafhankelijkheid, aanzien en reputatie onontbeerlijk.

De meeste notarissen behoorden tot de lokale elite, hadden zitting in de gemeenteraad en Provinciale Staten. Tot in de jaren zeventig van de negentiende eeuw waren onafhankelijkheid, betrouwbaarheid en onpartijdigheid de meest gewaardeerde eigenschappen voor raads- en statenleden, juist de vereisten waaraan ook een notaris moest voldoen. In de jaren zeventig ontstond de polarisatie in de politiek tussen liberalen en confessionelen. Om na 1870 nog met succes een gooi te doen naar een zetel, werd de aansluiting bij een partij steeds meer noodzaak. Veel notarissen trokken zich terug uit functies, met name uit vertegenwoordigende lichamen die hun onafhankelijkheid konden schaden.⁴⁹

Charles Guillon als notaris te Roermond

Guillon was tien jaar kandidaat-notaris geweest, toen hij in 1843 tot notaris werd benoemd. Gezien het feit dat de fase van kandidaat-notaris gemiddeld vijftien jaar duurde, had Guillon redelijk snel zijn doel bereikt. Hij heeft die tien jaar niet enkel op een notariskantoor doorgebracht. Blijkens de Almanak van het arrondissement Roermond voor 1837 was hij klerk op het parket van de rechtbank van eerste aanleg te Roermond. Aangezien deze almanak vóór 1 januari 1837 moest zijn gedrukt, zal hij in 1836 tot klerk zijn benoemd. Afgaande op de serie almanakken oefende hij deze functie uit in de jaren 1836-1841, niet meer in 1842, zodat hij deze heeft opgegeven, voordat hij tot notaris werd benoemd.⁵⁰ Blijkens dezelfde almanakken was hij vanaf 1839 secretaris van de Kamer van Koophandel te Roermond. Deze functie bleef

48 R. de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep. Het notariaat tussen 1842 en 1999* (Amsterdam 2002) 2-4, 11-12.

49 De Jong, *Tussen ambt en vrij beroep*, 4, 44-48.

50 *Almanak van het arrondissement Roermond voor den jare 1837, 1842, 1843.*

Portretfoto van Charles Guillon door de Parijse fotograaf Jalabert omstreeks 1865. GA Roermond, archief en handschriftencollectie Charles Guillon.

hij ook na zijn benoeming tot notaris uitoefenen tot in ieder geval in 1851.⁵¹

Naast Guillon waren nog drie andere notarissen te Roermond werkzaam. Deze standplaatsen werden ingenomen door F.W. Milliard (1825-1881), J.A. Dirix (1834-1875) en door drie opeenvolgende leden van de familie Cornelis (1819-1876). Het aantal akten dat Guillon per jaar opstelde, varieerde van 380 in 1847 tot 71 in 1873, het jaar van zijn overlijden. Gemiddeld verleed hij in de jaren 1843-1873 195 akten per

jaar. Het gemiddeld aantal akten per jaar bedroeg voor notaris Dirix in die jaren 174 akten, voor notaris Milliard 214 akten en voor de notarissen Cornelis 200 akten. Het notariskantoor van Dirix werd gelet op het aantal akten het minst bezocht, dat van Milliard het meest. Bij Guillon ging bijna net zoveel om als bij Cornelis. In Nijmegen lag het gemiddeld aantal akten in 1840 op ruim tweehonderd. Daarmee konden de notarissen aldaar zich naar eigen maatstaven behoorlijk bedruipen. Aan te nemen is dat deze conclusie ook voor de Roermondse collega's gold.⁵² Afgezien van het gemiddelde over de periode 1843-1873 kan men ook letten op de fluctuaties per jaar. Dan blijkt dat de bloeitijd van het notariskantoor Guillon lag in de jaren 1843-1854. Na 1864 trad een terugval in, waarbij per jaar gemiddeld slechts 125 akten werden verleden. Blijkens de memorie van successie opgesteld na het overlijden van Charles Guillon in 1873, had deze te zijnen laste schuldbekentenissen van 28 personen voor bedragen variërend van f. 100,- tot f. 2000,-, in sommige gevallen meer dan één schuldbekentenis ten behoeve van dezelfde schuldeiser. Het is aan te nemen dat Guillon dus spaargeld voor particulieren beheerde, zoals notarissen ook elders deden.

Een vergelijking van de notarissen te Roermond ten aanzien van hun deelname in vertegenwoordigende gremia valt ten gunste van Guillon uit. Hij werd in dit opzicht enkel benaderd door J.A. Dirix die van 2 november 1847 tot medio 1863 lid van de gemeenteraad was. F.W. Milliard was zeer korte tijd in de periode 1849-1850 lid van Provinciale Staten.⁵³

51 *Almanak van het arrondissement Roermond voor het schrikkeljaar 1840, voor den jare 1852*. Zie zijn handtekening als secretaris van de Kamer van Koophandel in : GA Roermond, Nieuw archief Roermond, inv.nr. 659 (1840); RHCL, Provinciaal archief, inv.nrs 1851, verbaal gouverneur 20 mei 1844 nr. 5; 1997 verbaal gouverneur 29 mei 1847 nr. 6. Zie ook: Schreurs, 'Gedenkwaardige Limburgers', 137.

52 De Jong, *Tussen ambt en vrij beroep*, 57.

53 RHCL, E. Nuyens en J.H.J. Gulikers, Ledenlijst van de Provinciale Staten in Limburg 1816-1958 (ms.).

Openbare ambten en nevenfuncties

Guillon voldoet aan het algemene beeld van de notaris die naast zijn ambt nog openbare en/of maatschappelijke functies vervulde. Hij was, zoals boven gezegd, al in 1839 secretaris van de Kamer van Koophandel te Roermond. Hij bleef deze functie bekleden zeker tot in 1851. Gemeenteraadslid was hij van 1851 tot zijn overlijden in 1873. In de vergaderingen van de gemeenteraad voerde hij het woord over vele zaken, maar het lager onderwijs had zijn bijzondere aandacht. Hij was al eerder, tussen 5 september 1846 en 27 juni 1847, secretarispenningsmeester geworden van de Commissie van beheer en toezicht over de Rijks Lagere School te Roermond, de school die hij destijds als jongen had bezocht. Hij had deze post overgenomen van de nog te noemen Karel Simon de Vlodrop en bekleedde deze nog op 24 juni 1860, waarschijnlijk dus tot de opheffing van deze school in 1861. In februari 1858 werd als gevolg van de Onderwijswet van 1857 de voorgescreven stedelijke schoolcommissie voor het lager onderwijs ingesteld. Eén van de leden was Guillon.⁵⁴ In hetzelfde kader past het dat Guillon in de jaren 1870-1873 schoolopziener was van het vierde schooldistrict dat onder meer Geleen, Grevenbicht, Urmond, Susteren, Sittard, Merkelbeek, Oirsbeek en Spaubeek omvatte.⁵⁵

In 1864 werd een stedelijke commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs opgericht met Guillon als één van de eerste leden. Guillon was een voorstander van de oprichting van een vijfjarige HBS te Roermond. Met burgemeester Beerenbroek en baron Michiels van Verduynen reisde hij in februari 1864 naar Den Haag om bij Thorbecke de vestiging van zo'n school in zijn

vaderstad te bepleiten. Op 10 oktober 1864 werd in de Jesuitenstraat de tweede Rijks HBS in Nederland geopend.⁵⁶

Guillon bleef de Rijks HBS en in het algemeen de educatie een warm hart toedragen. "Aangezocht door eenige voorstanders van wetenschappelijke zamenkomsten" stuurden zes personen, waaronder Guillon en Emile Seipgens, in 1865 een circulaire rond, waarin belangstellenden gevraagd werd mee te werken aan de oprichting van een wetenschappelijk genootschap ter "bevordering en verspreiding van natuurkundige en litterarische kennis".⁵⁷ Dit "Genootschap voor Natuur- en Letterkunde" te Roermond werd tijdens de vergadering van 25 september 1865 opgericht. Tevens werd een commissie benoemd om een reglement (statuten) op te stellen, waarvan Guillon en Seipgens lid waren. Tijdens de volgende vergadering op 15 december 1865 verdedigde Guillon het voorgestelde ontwerpreglement. Op zijn voorstel werd bij de behandeling van de statuten nog een bepaling gewijzigd: Bij ontbinding van de vereniging zouden de boeken en (natuurkundige) voorwerpen toevallen aan het Rijk ten behoeve van de HBS. Guillon en Seipgens werden tot ondervoorzitter respectievelijk secretaris benoemd van de vereniging die lezingen zou organiseren over natuurkunde en literatuur, waarbij ook de buitenlandse (Cervantes, Shakespeare) niet werd vergeten. Guillon vervulde zijn bestuursfunctie tot in 1868.⁵⁸ Blijkens zijn levensbeschrijving in de verkoopcatalogus van 1874 schonk hij ten behoeve van het onderwijs aan de middelbare school, vermoedelijk de Rijks HBS, een herbarium en een collectie opgezette inheemse insecten.

54 RHCL, Fonds der onderwijsarchieven, inv.nrs. 423, 425, 436; Lucas, 'Lager onderwijs deel 3', *Spiegel van Roermond* 1997, 77; Dezelfde, 'Lager onderwijs', *Spiegel van Roermond* 1994, 63-64.

55 *Jaarboekje voor Limburg* 1868, 130; 1869, 126; 1870, 126; 1871, 133; 1872, 129; 1873, 138.

56 Lucas, 'Lager onderwijs', *Spiegel van Roermond* 1994, 64; H. Verhage, *Katholieken, Kerk en Wereld. Roermond en Helmond in de lange negentiende eeuw* Maastrandse Monografieën 66 (Hilversum 2003) 70-72.

57 SHCL, archief Genootschap voor Natuur- en Letterkunde te Roermond, inv.nr. 1.

58 SHCL, archief Genootschap voor Natuur- en Letterkunde te Roermond, inv.nr. 2, p. 1-2; *Jaarboekje voor Limburg* 1868, 132; 1869, 129; 1870, 129.

Naast gemeenteraadslid was Guillon lid van Provinciale Staten van 1855 tot 1868. Hij was in 1855 gekozen door het kiesdistrict Roermond en vervolgens herkozen in 1856 en 1862.⁵⁹ Als spreker trad hij blijkens de gedrukte notulen niet erg naar voren. In 1858 en 1859 voerde hij het woord over het aanleggen van een weg van Meijel over Helden naar Kessel, hetgeen verband zal houden met zijn Heldense connecties.⁶⁰

Guillon en het jaar 1848

Het jarenlange lidmaatschap van de gemeenteraad roept de vraag op welke plaats hij in de gemeentelijke politiek innam in de toenemende controversen tussen confessionelen en liberalen. De oudste gegevens over zijn politieke betrokkenheid dateren van vóór zijn lidmaatschap van de gemeenteraad sinds 1851, en wel uit 1848. Dit revolutiejaar riep in Limburg en ook in Roermond antiregeringsgezinde sentimenten op die met name uitmondde in de separatistische beweging van baron L. van Scherpenzeel Heusch tot afscheiding van Limburg van Nederland.⁶¹ Te Roermond ondervond Van Scherpenzeel Heusch concurrentie van een groep ontevreden die geconcentreerd was rond Constant Guillon.⁶² Deze wist al snel de aandacht te trekken van Van der Does de Willebois, de officier van justitie te Roermond die zeer regelmatig over de gebeurtenissen in de stad en het arrondissement aan de gouverneur in Maastricht rapporteerde. Op 12 maart 1848 hadden gemaskerde mannen 's avonds in alle sociëteiten en enkele herbergen

een schimplied gezongen gericht tegen de luitenant van de marechaussee Schoenmakers. Zij werden begeleid door Constant Guillon, en naar de mening van de meerderheid was hij de man "uit wiens koker dit vuilaardig gezang komt". Van der Does de Willebois schreef zeer negatief over Constant en de familie Guillon: "Die heer, wiens geslachtsnaam zich telkens hecht aan al wat onrust of wanorde behelst", en verder: "De heeren Guillons zijn hier de wezenlijk gevaarlijke lieden, indien het volk zich zou willen laten opruyen".⁶³ Veertien dagen later berichtte de officier van justitie dat twee partijen invloed wilden krijgen over het grauwe, het lagere volk, te weten de partij Guillon en de partij Scherpenzeel. De partij Scherpenzeel streefde naar afscheiding. De Guillons c.s. hadden de ambitie om "wat meer te worden". Zij zouden zich van het burgemeestersambt en andere posten meester willen maken, aldus de officier van justitie.⁶⁴ Guillons c.s. slaagden er niet in om in Roermond kiesmannen voor de verkiezing van twee Limburgse afgevaardigden in het Parlement te Frankfurt in mei 1848 te laten aanwijzen, zulks in tegenstelling tot Van Scherpenzeel. Maar in de aanloop naar de verkiezingen voor de Staten-Generaal was Constant Guillon in november 1848 weer actief. Weer werd een schimplied verspreid, waarvan de heren Guillon de auteurs zouden zijn.⁶⁵ Afgezien van een andere, lees liberale regering en vermindering van belastingen streefde Van Scherpenzeel Heusch, zoals gezegd, naar afscheiding en handelde Guillon c.s. uit eigen belang. Waar Constant Guillon precies voor

59 Nuyens-Gulikers, Ledenlijst Provinciale Staten.

60 Provinciale Staten, *Notulen van het verhandelde in de zittingen gedurende hunne gewone zomervergadering van 1858* (Maastricht 1858) 106-109; *Notulen van het verhandelde in de zittingen gedurende hunne gewone najaarsvergadering van 1859* (Maastricht 1859) 65-79.

61 Zie bijvoorbeeld: G.H.A. Venner, *Inventaris van het archief van de familie De Heusch, later Van Scherpenzeel Heusch 1386-1895* (Maastricht 1989) 8-9 en de aldaar genoemde literatuur.

62 A.J. Geurts, 'Politieke commotie te Roermond in het voorjaar van 1848', in: G.H.A. Venner (eindred.), *Roermond stad met verleden. Negen hoofdstukken over Roermondse geschiedenis* (Roermond 1985) 177-200.

63 RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 493 agenda nummer 1943.

64 RHCL, Provinciaal archief, inv.nrs. 493 agenda nummer 1982; 494 agenda nummer 2126.

65 RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 499 agenda nummers 2996 en 2999.

stond, weten wij niet, behalve dan dat hij tegen de afscheiding van Limburg was.

Aangezien de officier van justitie schreef over de heren Guillon, veronderstelde Geurts dat Constant Guillon én Charles Guillon bedoeld waren, al komt de laatstgenoemde in zijn artikel verder niet meer aan bod.⁶⁶ In principe zouden ook de andere nog in leven zijnde broer Clement Guillon (1822-1853) en zelfs de vader in aanmerking kunnen komen voor een rol in de politieke verwickelingen. Voortbouwend op het artikel van Geurts spreekt Verhage over “een groep radicalen rondom de uit Frankrijk afkomstige advocaat Constant Guillon en zijn broer de notaris en oudheidkundige Karel Guillon... De groep rondom de broers Guillon streefde naar politieke en economische vernieuwing binnen het Nederlands staatsgezag”. Zij baseerden zich, aldus Verhage, zoals veel Limburgse liberalen eerder op Franse en Belgische “vrijdenkers” dan op de gematigde constitutionele liberalen in Nederland. Verhage omschrijft Charles Guillon als “een liberaal die al rond 1848 bekend was om zijn radicale ideeën”.⁶⁷ Wat vinden wij van dit betoog van Verhage met name betreffende de radicale opvattingen van Charles Guillon in archiefbronnen terug?

Naast Constant Guillon moet in ieder geval Clement Guillon, advocaat en kandidaat-notaris, zodanig voor het voetlicht zijn getreden dat hij zich in de ogen van het gezag had gecommitteerd. Hij solliciteerde in augustus 1848 naar de functie van substituut-officier van justitie te Roermond. De procureur-generaal bij het Provinciaal Gerechtshof in Limburg, die de kandidaten beoordeelde, gaf over Clement Guillon een negatief advies: “Hij staat algemeen ongunstig bekend en heeft in de laatste tijden met betrekking tot de staatkundige aan-

gelegenheden gevoelens aan den dag gelegd en zich gedragingen veroorloofd, welke hem alle regterlijke betrekking onwaardig maken”. Omstreeks april 1849 solliciteerde Clement naar het ambt van notaris te Sittard. De procureur-generaal was nog scherper. Clement Guillon had in zijn verzoekschrift de wens geuit om in de gelegenheid gesteld te worden ondubbelzinnige blijken van gehechtheid aan vorst en vaderland te geven. Dit verwonderde de procureur-generaal zeer, “daar zijn geheel maatschappelijk gedrag evenals dat van de leden zijner familie” in de laatste tijd niet in die richting had gewezen. De procureur-generaal was van mening dat Clement Guillon in het belang van de regering en ingezetenen buiten elke openbare betrekking moest worden gehouden.⁶⁸

De notaris Charles Guillon wordt slechts één keer in de rapporten van Van der Does de Willebois genoemd. Hij was correspondent te Roermond van de *Journal du Limbourg* en had in een artikel in deze krant de zaken te Roermond opzettelijk verkeerd weergegeven.⁶⁹ Enig licht op Guillons gedrag werpt een brief van Philippe Claus, voorzitter van de Kamer van Koophandel van Roermond, van 13 juni 1848 aan zijn collega te Maastricht. Laatstgenoemde had voorgesteld dat de gezamenlijke kamers van koophandel in Limburg aan de Bondsdag te Frankfurt de noodlottige gevolgen voor de handel zouden uiteenzetten die de scheiding van Limburg van Nederland teweeg zou brengen. Claus wilde over dit voorstel geen vergadering van de Roermondse Kamer van Koophandel bijeenroepen. Een lid had zich al openlijk voor de scheiding uitgesproken en sommige andere leden hielden mogelijk ook over naar de andere zijde. Een vergadering zou slechts met geringe meerderheid het voorstel aannemen. En bovendien: Als de regering de

66 Geurts, ‘Politieke commotie’, 199 noot 28.

67 Verhage, *Katholieken, Kerk en Wereld*, 39, 53-54. Uiteraard was Constant Guillon niet uit Frankrijk afkomstig, maar zijn vader.

68 RHCL, Provinciaal archief, inv.nrs. 497 agenda nummer 2737; 502 agenda nummer 3431.

69 RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 494 agenda nummer 2058.

handel niet krachtig kon verdedigen, hoe konden dan de kamers van koophandel die voor de Duitse Bondsvergadering geen bevoegde colleges vormden, van enige invloed zijn? Deze brief enkel op naam van de voorzitter, die de overige leden in onwetendheid liet, werd mede ondertekend door de secretaris Guillon.⁷⁰ Kennelijk kon de voorzitter Claus erop vertrouwen dat Guillon deze correspondentie niet naar buiten bracht en was Guillon net zoals Claus van mening dat de afscheiding onwenselijk was. Of Charles Guillon zoals zijn broers in 1848 geprononceerd naar voren trad, is uit de bewaard gebleven archiefstukken niet op te maken.

Guillon en de gemeentelijke politiek

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd de politiek ook te Roermond bepaald door de groeiende tegenstelling tussen de liberalen en confessionelen die orthodoxie in kerkpolitieke zin als beginsel hadden. Volgens Verhage voerde bisschop Paredis ten aanzien van de liberalen een gematigde samenbindende koers. Ook de liberale krant *De Volksvriend* was gematigd van toon, maar deze werd in zijn commentaren omstreeks 1865 als gevolg van het conflict met de confessionelen over de Rijks HBS steeds scherper. De krant werd begin jaren zeventig uitgesproken antiklerikaal, met name door de artikelen van P.J. van de Kamp, hoofdonderwijzer van de Tweede Openbare lagere School. De bisschop verliet in die jaren zijn verzoeningspolitiek en nam duidelijk stelling tegen het liberalisme.⁷¹ Uit de verkiezingen voor de Tweede Kamer van juni 1873 bleek dat moderaten, gematigde kandidaten, voor de liberale kiezers hadden afgedaan. Politici waren voortaan gehouden om een duidelijk confessioneel

of liberaal standpunt in te nemen. Mensen uit het midden werden onvermijdelijk in een van beide kampen getrokken. Op 3 november 1873 werd te Roermond de kiesvereniging *De Grondwet* opgericht, een zuiver politieke organisatie van liberale signatuur onder voorzitterschap van Constant Guillon die ook de drijvende kracht achter *De Volksvriend* was.⁷²

Voor de bepaling van de positie van Charles Guillon is zijn lidmaatschap van een aantal plaatselijke gezelschappen van belang. Allereerst moet het leesgezelschap *Utile Dulci* worden genoemd. Het voorstel tot oprichting van het leesgezelschap was mede ondertekend door Charles Guillon. Het idee van de oprichting moet in de omgeving van Paredis worden gezocht. Van het voorstel tot oprichting was hij de eerste ondertekenaar en hij werd tijdens de eerste vergadering op 12 juni 1843 tot voorzitter gekozen. Het bestuur hield zich bezig met de keuze en verzending van de uit te lenen boeken en tijdschriften die niet strijdig met de christelijke zedenleer of ongelooft bevorderend mochten zijn, maar strekten tot bloei van kunst en wetenschap en tot opwekking van christelijke en burgerdeugden. Deze restricties betekenden dat lectuur die gevaarlijk werd geacht voor geloof en zeden, moest worden geweerd. De vereniging die nog geen tien jaar heeft bestaan, was volgens Nissen gericht tegen de liberale *Société Dramatique*.⁷³ Charles Guillon leende als lid tijdschriften als de *Revue de Bruxelles*, de Parijse *Revue des deux mondes*, de *Revue Britannique* en de *Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland*.⁷⁴

Op 14 februari 1859 werd te Roermond met goedkeuring van de bisschop de conferentie

70 RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 495 agenda nummer 2377.

71 Verhage, *Katholieken, Kerk en Wereld*, 91-99, 107. Zie voor Van de Kamp: Lucas, 'Lager onderwijs deel 3', *Spiegel van Roermond* 1997, 80-82.

72 Verhage, *Katholieken, Kerk en Wereld*, 64, 104-107.

73 P.J.A. Nissen, 'Kerk en cultuur in conflict. De Roermondse clerus en het amateurtoneel in de jaren veertig van de negentiende eeuw', in: *Maaslands mélange*, 304, 316-319.

74 GA Roermond, archief leesgezelschap "Utile Dulci" te Roermond, inv.nrs. 1-3.

van de H. Christophorus der Sint-Vincentiusvereniging opgericht, bedoeld om gezinnen die in armoede leefden, te ondersteunen. Naast zes priesters waren acht leken uitgenodigd, waaronder Charles Guillon. Alle genodigden namen het werkend lidmaatschap op zich, hetgeen inhield dat zij arme gezinnen zouden bezoeken. Maar al op 9 december 1859 liet de voorzitter weten dat Guillon wegens veelvuldige bezigheden had bedankt voor het werkend lidmaatschap en tot het erelidmaatschap overging.⁷⁵ Niet alleen bij deze door priesters geïnitieerde gezelschappen was Guillon betrokken. Hij was ook actief in de Grootte Sociëteit, waar hij van 1855 tot zeker in 1861 als voorzitter fungeerde. De Grootte Sociëteit zou in ieder geval later te boek staan als een liberale burcht in de Roermondse politiek.⁷⁶ De positie van Guillon is tenminste sinds de jaren zestig van de negentiende eeuw duidelijk. Zijn kritiek op de restauratieplannen van de Munsterkerk door Cuypers in de jaren 1863-1864 verscheen in *De Volksvriend*. Guillon was een voorstander van de vestiging van de Rijks HBS, hetgeen hem eveneens aan de liberale zijde van het politieke spectrum plaatste.⁷⁷ Veelzeggend is tenslotte dat Guillons overlijden en begrafenis in *De Volksvriend* werd gememoreerd, terwijl de confessionele Maas- en Roerbode met geen woord over Guillon repte.

Het persoonlijke leven van Charles Guillon

In een zakboekje dat hij rond 1835 in gebruik had, zijn een vijftal gedichten in het Frans opgenomen die volgens Nissen door Guillon zijn

geschreven. In drie gedichten staat het gemis van een verloren geliefde centraal. Twee ervan dragen de titel “l’Absence” en “Les tendres souvenirs”. Heimwee naar een verloren geliefde was het thema bij uitstek van de romantische letterkunde en ook Guillons pennenvruchten zijn doortrokken van een romantisch sentiment.⁷⁸ Of werkelijk liefdesverdriet de aanleiding tot deze gedichten vormde, is onbekend.

Charles Guillon trouwde relatief laat op 38-jarige leeftijd op 1 mei 1849 te Helden met Maria Elisabeth Engels, tien jaar jonger, dochter van de reeds overleden Jan Michael Engels en Anna Dorothea Goossens. Vóór het huwelijk sloten de aanstaande echtgenoten op 19 april 1849 voor notaris Johan Romuald Clercx te Blerick een akte van huwelijkse voorwaarden. De onroerende goederen die de partners op het moment van het huwelijk bezaten of door erfenis, legaat of schenking zouden toevallen, bleven buiten de huwelijkse gemeenschap. Uitgesloten van de huwelijkse gemeenschap waren ook de akten van schuldbekentenis die de echtgenote uit de nalatenschap Engels waren toegevallen of die zij nog uit de te verdelende nalatenschap van Anna Dorothea Goossens zou verkrijgen. Buiten de gemeenschap bleef tenslotte het bedrag van f. 23.800,- dat Guillon inbracht. Gemeenschappelijk waren slechts winst en verlies, de inboedel of roerende goederen en contant geld, anders dan boven vermeld. De aanstaande echtgenoten spraken voorts af dat de langstlevende van hen het vruchtgebruik van de goederen van de overledene genoot, wanneer er geen nakomelingen waren, en wel totdat de langstlevende een

75 GA Roermond, archief conferentie van de H. Christophorus der Sint-Vincentiusvereniging, inv.nrs. 5, 31. Zie: S. Loven-van Esser, ‘De Vincentius Vereniging te Roermond, 1859-1923. Deel I. De St. Christoffel Conferentie, 1859-1924’, *Spiegel van Roermond* 2004, 151-153.

76 H. van der Bruggen, J. Daniëls en J. Tierolff, ‘Bij een tweehonderdjarig jubileum 1804-2004. De Grootte Sociëteit en de Sociëteit Concordia in Roermond’, *Spiegel van Roermond* 2005, 25, 28, 30. Zie ook: H. van der Bruggen, ‘De Roermondse sociëteit Amicitia 1848-1932’, *Spiegel van Roermond* 2010, 82.

77 Verhage, *Katholieken, Kerk en Wereld*, 64-66, 70-73; J. Beyers, ‘Een Rijks Hoogere Burgerschool in Roermond, een controversiële aanwinst’, *Spiegel van Roermond* 2011, 11-28.

78 P. Nissen, *De akkoorden van het gemoed. Het literaire leven in Roermond in de negentiende eeuw, een bloemlezing* (Roermond 1986) 20-21, 72.

tweede huwelijk sloot.⁷⁹ De als rentenierster aangeduide Maria Elisabeth Engels bezat aan onroerend goed blijkens haar memorie van successie van 1851 de helft van een perceel hooiland te Maasbracht, driekwart van de hoeve De Waard onder Sint Odiliënberg en Linne, een achtste gedeelte in de windgraanmolen te Roggel, een kwart van een perceel hooiland te Kessel en van een huis te Sevenum en tenslotte de helft van een dennenbos te Meijel, van drie huizen te Deurne en van twee huizen te Helden.

Het jonge paar trok in in het ouderlijke huis in de Swalmerstraat, waar naast de vader nog de (schoon)zus Pauline woonde. Het echtpaar Guillon-Engels kreeg op 1 maart 1850 een zoon die Albert Jean François Amaury heette. Het kind stierf bijna een half jaar later op 30 augustus 1850. Blijkens het overlijdensregister van de Sint-Christoffelparochie werd het “in caemiterio nostro parochiali”, op het parochiekerkhof, dus te Roermond, begraven. Op 14 februari 1851 berichtte Charles Bongaerts aan zijn goede kennis Mathias Joseph Wolters te Gent dat de echtgenote van zijn neef Guillon ziek was sinds haar eerste weeën. Guillon was van ’s morgens tot ’s avonds bij haar en de kantoorwerkzaamheden leden eronder.⁸⁰ Maria Elisabeth Engels overleed op 31 juli 1851. Haar dood was mogelijk het gevolg van een miskraam. Zij werd niet te Roermond, maar op 3 augustus 1851 te Helden “in caemiterio ad sacellum” (bij de Kapel = Panningen) begraven.

De begrafenis te Panningen moet een voorlopige zijn geweest. Drie leden van het kerkbestuur van Panningen verklaarden op 6 augustus 1852 voor notaris A.A.L. Haffmans te Helden dat zij aan Charles Guillon voor f. 50,- een oppervlakte van 3½ bij 2½ meter op het kerkhof te Panningen tegenover het aldaar opge-

Portretbuste van Charles Guillon vervaardigd door de beeldhouwer Henri Leeuw na Guillons overlijden (Verblijfplaats onbekend). Fotocollectie GA Roermond.

richte kruisbeeld en tegen de oostelijke muur hadden afgestaan, tevens met de toestemming om daar een (graf)monument op te richten.⁸¹ Het grote neogotische grafmonument zou in 1856 vervaardigd zijn door de nog te noemen Jean Henri Leeuw. Het stond er in ieder geval al in 1866. De pastoor van Panningen noteerde: “De notaris Guillon en zijne huisvrouw hier begraven zijn groote weldoeners der kerk”. In dit graf werd Charles Guillon op 13 november 1873 bijgezet, zonder dat daarvan op het monument nog melding werd gemaakt.⁸²

Maria Elisabeth Engels overleed zoals gezegd op 31 juli 1851, de vader Charles François

79 GA Venlo, archieven notarissen Blerick, inv.nr. 38 akte nummer 74.

80 GA Roermond, archief familie Bongaerts, inv.nr. 25.

81 RHCL, archieven notarissen 1842-1896, inv.nr. 8404 akte nummer 85.

82 GA Peel en Maas te Panningen, archief parochie O.L.V. van Smarten te Panningen I, inv.nrs. 71, p. 11; 54.

Guillon op 12 oktober 1851. Zijn zus Pauline verliet het huis door haar huwelijk op 18 oktober 1852 met de Maastrichtenaar Arnold Hubert Naus. Zij overleed al op 7 januari 1856. Charles Guillon bleef achter met zijn broer Constant Guillon. Hij had in korte tijd zijn echtgenote en naaste verwanten verloren. De weerslag van dit verlies op zijn gemoedstoestand blijkt uit zijn brief van 8 november 1857 aan L. Janssen, conservator van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden:

“Meermalen had ik de pen opgevat om onze vriendschappelijke relatien weer aan te knopen, maar waarlijk, ik durfde er geen begin aan te maken. Ik wist dat ge gestoord waart, en wel niet geheel zonder redenen, maar hoezeer veele en voor mij droevige omstandigheden mij niet toelieten eene drukke correspondentie te voeren, had ik u als ware vriend niet zonder eenige tijding van mijnentwege moeten laten. Ik heb hierin verkeerd gehandeld en stel uwe vriendschap te hoog op prijs om het niet gul weg te bekennen en u om verschooning te bidden. Mogt ik die erlangen, dan beloof ik u stellig dat ik in het vervolg niet meer in die fout zal vallen. Wees echter verzekerd dat mijn stilzwijgen niet aan eene onverschilligheid onzer vriendschappelijke relatien moet toegeschreven worden. Verdriet, hartleed, innige droefheid had mij met een misanthropie bevangen die mij als het ware van alle bezigheid afhield en die ik niet dan met veel te reizen heb kunnen overwinnen. Zoo heb bijna den geheelen zomer van voorleden jaar doorgebracht. Tweemaal ben ik den Rhijn opgereisd tot bij Strasburg en de maand augustus heb ik bijna geheel te London en omstreken doorgebracht, waarna ik mijne bezigheden

weer heb kunnen hervatten en, God zij dank, met ijver doorzetten, zoodat ik thans weer even druk als vroeger, niet alleen aan mijne ambtsbezigheden, maar ook aan de studie der oudheid werkzaam blijf.

Ik behoef u niet te zeggen waarin die droefgeestigheid haren oorsprong nam, want gij kunt ligt beseffen dat de groote eenzaamheid, waarin het verlies mijner goede zuster mij dompelde, al mijn vroeger leed deed herleven en mij het leven als het ware tot eenen last maakte. Verstrooidheid, redenering en vooral betrouwen op de Voorzienigheid heeft mij ook dat leed doen verdragen”.⁸³

Godsvertrouwen en buitenlandse reizen hadden voor Guillon kennelijk therapeutische werking. In maart 1858 ging hij op reis naar Italië met als hoofddoel Herculaneum en Pompei. Aan Janssen liet hij weten dat hij over Parijs naar Marseille reisde en vervolgens (per boot) naar Genua. Vanaf Genua, zo was de planning, zou hij achtereenvolgens naar Florence en Pisa en daarna via Livorno en Civitavecchia naar Rome reizen. Daar zou hij enige tijd blijven en dan Napels en omgeving bezoeken en tenslotte Palermo en Syracuse op Sicilië. De terugweg ging over Ancona, Venetië, Triëst, Wenen, München, Dresden en Berlijn. Over drie maanden hoopte hij weer thuis te zijn. “Het spreekt van zelf dat de oudheidkunde de voornaamste drijfveer is die mij deze reis doet ondernemen”. Guillon wilde voor Janssen wel de voorhanden catalogi van de te bezoeken verzamelingen meebrengen.⁸⁴ Op 20 maart 1857 werd aan Charles Guillon door de gemeente Roermond een paspoort uitgereikt voor zijn reis door België, Frankrijk, Oostenrijk, Toscane, de Kerkelijke Staten, Napels, Beieren en Pruisen. Hij had

83 GA Roermond, archief en handschriftencollectie Charles Guillon, inv.nr. 1. De brief wordt in ander verband ten dele ook geciteerd in: Van Helleberg Hubar, 'Voetsporen Guillon', 358 noot 47.

84 GA Roermond, archief en handschriftencollectie Charles Guillon, inv.nr. 1.

zwart haar, zwarte wenkbrauwen, een zwarte baard en bruine ogen. Hij was 161 cm lang, klein dus naar onze maatstaven.⁸⁵

Guillon is niet meer hertrouwd. Hij woonde in het huis in de Swalmerstraat met een à twee dienstknachten en een tot twee dienstmeiden. Sinds 1869 had hij geen dienstknacht meer in dienst, maar twee dienstmeiden.⁸⁶ Tijdens zijn laatste levensdagen werd hij niet alleen verzorgd door deze twee dienstmeiden, maar ook door Gerard Janssen, schrijnwerker en buurman, en door Petrus Schreurs uit Haelen, die 's nachts als verpleger en oppasser optraden. De laatstgenoemde stond open voor de interesses van Guillon en is bekend als amateurhistoricus te Haelen in de eerste decennia van de twintigste eeuw.

Blijkens de memorie van successie werd het stoffelijk overschot tot aan de Maas begeleid door de weeskinderen van het RC Godshuis die in het in de inleiding genoemde krantenbericht geen vermelding kregen. In totaal werden negen malder rogge beschikbaar gesteld om brood te bakken voor de armen. J.L. Luyten, directeur van de kerkmuziek, kreeg f. 25,- voor het uitvoeren van een requiemmiss.

Charles Guillon liet een huis met koetshuis in de Swalmerstraat en een huis achter de Grote Kerk na, en verder percelen te Roermond, Roggel, Melick en Herkenbosch en een boerderij te Vlodrop. Het huis in de Swalmerstraat waar de erfgenaam Constant Guillon ging wonen, werd geschat op f. 18.500,-, de roerende goederen in contant geld, de bibliotheek, de voorwerpen van kunst, schilderijen, oudheden, munten en het restant van de jaarwedde als schoolopziener op f. 28.965,80. Met het overlijden eindigde het vruchtgebruik van de nagelaten goederen van Maria Elisabeth Engels. Na 22 jaar konden de erfgenamen Engels over deze goederen beschikken.

De familie Engels te Helden-Panningen

Het gezin van Joannes Michael Engels

Maria Elisabeth Engels, de echtgenote van Charles Guillon, was het oudste kind van Joannes Michael Engels. De samenstelling van het gezin blijkt uit het volgende genealogische overzicht.

Joannes Michael Engels, zn. v. Leonard Engels en Anna Maria Catharina Verhaegh, burgemeester te Helden 1814-1846, ged. 9 november 1791 te Helden, overl. 10 maart 1846 te Helden, tr. 1) 23 augustus 1819 te Meijel met Anna Dorothea Goossens, dr. v. Theodorus Goossens en Maria Elisabeth van der Steen, ged. 6 februari 1794 te Meijel, overl. 30 april 1831 te Helden, 2) 25 september 1834 te Helden met Christina Petronella Verhaegh, dr. v. Mathijs Verhaegh en Sibilla Hendrix, geb. 29 pluviôse an VII (17 februari 1799) te Helden, overl. 18 april 1881 te Helden.

Kinderen uit het eerste huwelijk:

1. Maria Elisabeth geb. 13 augustus 1821 te Helden, overl. 31 juli 1851 te Roermond, tr. 1 mei 1849 te Helden met Gerard Charles Hubert Guillon, zn. van Charles François Guillon en Maria Aldegonda Bongaerts, notaris, geb. 13 juli 1811 te Roermond, overl. 10 november 1873 te Roermond.
2. Catharina Sibilla, geb. 8 december 1823 te Helden, overl. 18 december 1838 te Helden.
3. Wilhelmus Hubertus, geb. 16 september 1826, te Helden, tr. 12 juni 1861 te Den Bosch met Maria Elisabeth Josephina Gast, dr. v. Ludovicus Gast en Johanna Hendrina de Bruijn, geb. 19 maart 1832 te Den Bosch, van wie nakomelingen.
4. Franciscus Josephus, geb. 25 september 1829 te Helden, overl. 25 januari 1830 te Helden.

85 GA Roermond, Nieuw archief Roermond, inv.nr. 4063.

86 GA Roermond, bevolkingsregisters Roermond 1850-1860, 1860-1870, 1870-1880.

5. Franciscus Josephus, geb. 2 april 1831 te Helden, overl. 19 januari 1833 te Helden.

Kinderen uit het tweede huwelijk:

6. Anna Dorothea Sibilla, geb. 24 mei 1837 te Helden, overl. 24 mei 1923 te Venray, tr. 21 mei 1860 te Helden met Philip Hubert Willem Esser, zeepzieder, zn. v. Peter Coenrard Esser en Maria Petronella Minten, geb. 16 november 1828 te Venray.
7. Franciscus Josephus Mathias Leonardus, geb. 15 juni 1840 te Helden, overl. 4 februari 1903 te Helden, koopman, tr. 13 september 1869 te Weert met Maria Catharina Hubertina Peters, dr. v. Joseph Hubert Peters en Maria Mechtildis Clercx, geb. 28 mei 1851 te Weert, van wie nakomelingen.

Joannes Michael Engels trouwde in 1819 met de Meijelse Anna Dorothea Goossens, een dochter van Theodorus Goossens, zelf afkomstig uit Deurne, en de te Meijel geboren Maria Elisabeth van der Steen. Maria Elisabeth Engels werd dus vernoemd naar haar grootmoeder van moederszijde. Het huwelijk is in zekere zin opmerkelijk. Joannes Michael Engels was in 1819 al burgemeester van Helden. Zijn schoonvader was in ieder geval in de periode november 1797 – april 1799 agent municipal te Meijel en zeker in de jaren 1805-1809 burgemeester aldaar. Zijn schoonbroer Jan Bartel Goossens was in ieder geval in de jaren 1809-1810 secretaris te Meijel.⁸⁷ Het opmerkelijke is hierin gelegen dat een huwelijk op het niveau van gemeentebestuurders tot stand kwam, ofschoon de gemeenten Helden en Meijel voortdurend met elkaar in conflict lagen over de onderlinge gemeentegrenzen in de turfvelen van de Peel.

Uit het huwelijk Engels-Goossens werden vijf kinderen geboren waarvan er drie jong tot zeer jong overleden. Alleen Maria Elisabeth en haar broer Wilhelmus Hubertus (geb. 1826)

bleven over. De moeder stierf op 30 april 1831, een maand na de geboorte van het laatste kind.

Drie jaren later, op 25 september 1834, trad Joannes Michael Engels opnieuw in het huwelijk, nu met de Heldense Christina Petronella Verhaegh. Haar vader Mathijs Verhaegh was al overleden en de moeder was hertrouwd met Jacobus van Oyen. De bruid was al 35 jaar. Het echtpaar Engels-Verhaegh kreeg nog twee kinderen, te weten Anna Dorothea Sibilla (geb. 1837) vernoemd én naar de eerste echtgenote van Joannes Michael Engels én naar de grootmoeder van moederszijde, en Franciscus Josephus Mathias Leonardus (geb. 1840). Beiden zouden pas in de twintigste eeuw overlijden.

Het vermogen van Maria Elisabeth Engels, haar ouders en grootouders

Charles Guillon en Maria Elisabeth Engels sloten vóór hun huwelijk een akte van huwelijkse voorwaarden waarbij de huwelijkse gemeenschap van goederen zeer beperkt zou zijn. Die handelwijze roept vragen op naar het vermogen van Maria Elisabeth Engels die in de akte van huwelijkse voorwaarden als rentenierster wordt omschreven. Vóór haar huwelijk vielen haar al diverse erfenissen ten deel. De memories van successie van de voorouders opgemaakt naar aanleiding van hun overlijden, geven enig idee van het vermogen, enig idee omdat in deze memories alleen het nagelaten onroerend goed, niet de uitstaande geldeningen of roerende goederen werden opgenomen.

Allereerst erfden de kinderen van Jan Michael Engels en Anna Dorothea Goossens van laatstgenoemde bij haar overlijden op 30 april 1831. Zij bezat ¼ gedeelte in iets meer dan twaalf bunder te Meijel.⁸⁸ Het overige behoorde toe aan Theodoor en Jan Goossens te Meijel. Tot de nalatenschap behoorden voorts een dennenbos te Helden en de hoeve De Waard te Sint Odiliënberg en Linne, groot meer dan 27 bunder. Anna

87 RHCL, Frans archief, inv.nr. 3121; boekencollectie familie Geradts, nrs. 901-904, almanakken arrondissement Roermond.

88 Een bunder omvatte te Meijel bijna een hectare. Zie: G. Desweisen, *Landmatentolk voor de provincie Limburg (Gulpen 1880)* 22.

Dorothea bezat hierin een vierde, Jan Michael Engels een vierde en Jan Goossens te Meijel de helft. Engels en Goossens hadden de hoeve gekocht tijdens de openbare verkoop van domeingoederen van 21 augustus 1820.⁸⁹ Deze nalatenschap van Anna Dorothea Goossens was vóór het sluiten van de akte van huwelijkse voorwaarden met Charles Guillon in 1849 nog niet verder verdeeld tussen Maria Elisabeth Engels en haar broer Willem Engels.

Op 23 augustus 1839 overleed Theodorus Goossens te Meijel, de grootvader van moederszijde van Maria Elisabeth en Willem Engels. Zij deelden met hun oom Jan Bartel Goossens de nalatenschap die bestond uit huizen en percelen te Meijel ter grootte van ongeveer twaalf bunder en circa drie bunder te Deurne waaronder een huis in het dorp.

De goederen uit de familie Engels vererfden niet direct op Maria Elisabeth Engels c.s., maar hun vader Jan Michael Engels was erfgenaam van diens vader en moeder, Leonard Engels en Maria Catharina Verhaegh. Bij het overlijden van laatstgenoemde op 3 februari 1828 liet zij aan Jan Michael Engels en aan de minderjarige kleinzoon Leonardus Judocus Janssens, zoon van Frans Joseph Janssens en de reeds overleden Sibilla Mechtildis Engels, een woonhuis, tuin en branderij aan de Huishoek te Panningen na, en voorts huizen en percelen omvattend iets meer dan vijftig bunder te Helden, waarvan zij de helft bezat en haar man Leonard Engels de andere helft. Samen hadden zij ook een vierde deel bezeten van elf bunder te Maasbree. Leonard Engels overleed op 27 juni 1839 te Helden. Hij liet zijn aandeel in de genoemde goederen na aan Jan Michael Engels en Leonardus Judocus Janssens, inmiddels seminarist te Luik. Daarnaast had de overledene als weduwnaar nog zes bunder aan huis, bouw- en weiland verworven te Helden. De nalatenschap van Leonard Engels viel voor 2/3 toe aan Jan

Michael Engels en voor 1/3 gedeelte aan Leonardus Judocus Janssens.

Jan Michael Engels overleed op 10 maart 1846. Zijn erfgenamen waren de twee nog levende kinderen uit zijn eerste huwelijk en de twee kinderen uit zijn tweede huwelijk. Hij liet te Helden woonhuizen, tuinen, boomgaarden, bouw-, wei- en hooilanden, dennenbossen en heidegronden na met een oppervlakte van meer dan zeventig bunder, waarvan hij 5/8 deel bezat. Daarnaast bezat hij negentien bunder als enige eigenaar, een aandeel van 5/32 in zeven bunder te Helden en 5/32 in dertien bunder te Maasbree, alsmede de helft in een woonhuis en percelen te Sint Odiliënberg en Linne.

De feitelijke verdeling van de nalatenschappen van Leonard Engels en Jan Michael Engels vond pas in 1849 plaats, kennelijk met het oog op het aanstaande huwelijk van Maria Elisabeth Engels met Charles Guillon. Drie akkerlieden en grondeigenaren te Helden gingen op 25 januari 1849 eerst over tot schatting op verzoek van kapelaan Leonardus Judocus Janssens en de vier kinderen Engels. Tot de vaste goederen uit de nalatenschap van Leonard Engels behoorden een huis, tuin, branderij en schuur in de Huishoek, de hoeve genoemd de Veegtes, een hoeve aan de Kapel, een hoeve aan Zelen en Zelenhof plus afzonderlijke percelen en een vierde gedeelte van de Pachthof te Maasbree. Tot het onroerend goed van Jan Michael Engels behoorden de hoeve De Waard onder Sint Odiliënberg en Linne, grasgewas te Maasbracht en curieus 11/140 gedeelte in twee korenwindmolens te Helden.

Na het onroerend goed werd op 19 maart 1849 overgegaan tot het schatten van de roerende goederen en “meubilaire effecten”, granen, jenever en kapitalen (= uitstaande geldleningen) uit de nalatenschappen van Leonard Engels, zijn echtgenote Anna Catharina Verhaegh en die van Jan Michael Engels. Daarbij werd

89 RHCL, archief hypotheekbewaarder Roermond, inv.nr. 281, f. 140v.

ook de inboedel van het woonhuis per vertrek beschreven. Het was ingedeeld in een kamer genoemd de zaal, een winkel en zitkamer in het voorhuis, een keuken, bovenkamers, een branderij en een zolder. De winkelwaar, geschat op f. 954,10, bestond uit lakens, katoen en koloniale waren. Op 21 maart werden de uitstaande kapitalen beschreven, waarna tot verdeling werd overgegaan.

De nalatenschap van Leonard Engels werd geschat op f. 122.468, 04. De kapelaan Janssens kreeg 1/3 van de roerende goederen en kapitalen en 5/12 deel in het onroerend goed. De vier kinderen erfden 2/3 van de roerende goederen en kapitalen en 7/12 van het onroerend goed met een totale waarde van f. 78.062,-. Daarna gingen de vier kinderen onderling tot verdeling over van het hun toegefallen deel van de nalatenschap van hun grootvader Leonard Engels en van de nalatenschap van hun vader Jan Michael Engels, in totaal gewaardeerd op f. 200.00,-. Elk van hen kreeg dus een aandeel ter waarde van f. 50.000,-. Tot het lot van Maria Elisabeth Engels behoorden de helft van de hoeve De Waard en het grasgewas te Maasbracht en schuldbekentenissen die haar grootvader en vader hadden toebehoord.⁹⁰ Maria Elisabeth Engels was dus inderdaad rentenierster, een vermogende vrouw. Haar vermogen bedroeg meer dan het dubbele van dat wat Guillon ten tijde van de huwelijkssluiting bezat. Na haar overlijden in 1851 heeft Guillon meer dan twintig jaar als weduwnaar van dit vermogen de vruchten getrokken.

Jan Michael Engels als burgemeester te Helden

Jan Michael Engels was niet alleen koopman en grondeigenaar. Hij werd op 13 december 1814 benoemd tot burgemeester van Helden door Bölling, gouvernementscommissaris van het departement van de Roer, dat inclusief het kanton Horst na het vertrek van de Fransen voor de koning van Pruisen werd bestuurd. Het gebied op de rechter Maasoever en het kanton Horst die tijdens het Weens Congres aan Nederland waren toegewezen, werden pas op 12 mei 1815 aan Verstolk van Soelen, commissaris-generaal van Willem I, overgedragen.⁹¹ Bij Koninklijke Besluiten van 23 oktober 1818 en 30 juli 1825 werd Jan Michael Engels als burgemeester herbenoemd. In de Belgische periode werd hij in 1831 tot burgemeester herkozen en als zodanig op 26 maart 1842 door koning Willem II herbenoemd. Blijkens schrijven van de districtscommissaris van Roermond – een intermediair tussen het provinciaal bestuur en de plattelandsgemeenten – van 15 augustus 1825 was Engels tevens benoemd tot gemeentesecretaris.⁹² Engels wekt door het (laten) opstellen van verschillende gemeentelijke verordeningen de indruk een actief bestuurder te zijn geweest.

Hij verstreekte zelfs informatie over de archieven te Helden. Bij zijn aantreden als burgemeester liet hij op 15 januari 1815 een “inventaris der papieren, register en boeken behorend aan de gemeente Helden” opstellen die hij van zijn voorganger had overgenomen. Daartoe behoorden “zes oude registers, eenen van 1603, eenen van 1747 inhoudende transporten, verkoopens, testamenten, eenen geschreven door Jan van Kerckhove” – thans bekend als het zogenaamde Registrum Heldense – “eenen van 1681, een protokol beginnende met 1722, een dito begin-

90 GA Venlo, archieven notarissen Blerick, inv.nr. 38 akten nummers 45 en 46.

91 G.H.A. Venner, ‘Het ontstaan van de oostelijke rijksgrens van Limburg in regionaal perspectief’, in: G.W.G. van Bree e.a. (red.), ‘Van der Nyersen upwaert’. Een bundel opstellen over Limburgse geschiedenis aangeboden aan drs. M.K.J. Smeets bij gelegenheid van zijn afscheid als Rijksarchivaris in Limburg Werken LGOG 7 (Maastricht 1981) 271-272, 276.

92 GA Peel en Maas te Panningen, archief gemeente Helden, inv.nr. 849.

Grafmonument van Maria Elisabeth Guillon-Engels vervaardigd door de beeldhouwer Henri Leeuw op het kerkhof te Panningen. Foto: Jac. Willekens, Panningen.

nende met 1742". Verder werden nog een huwelijksregister vanaf 1689 en een doopregister vanaf 1711 vermeld.⁹³

In een Koninklijk Besluit van 23 december 1826 overwoog de koning dat er vele bronnen voor de Nederlandse geschiedenis aanwezig waren, die nauwelijks onderzocht of bewerkt waren ten behoeve van een (nieuwe) geschiedenis der Nederlanden. De gouverneurs van de provincies kregen de opdracht de provinciale, stedelijke en gemeentearchieven in orde te laten brengen en te beschrijven met het oog op de geschiedbeoefening. De minister van Binnenlandse Zaken kwam op 22 mei 1827 terug op dit KB. Vóór alles zouden maatregelen noodzakelijk zijn tot behoud van de archieven die niet zelden aan verwaarlozing waren prijs gegeven. De minister wilde graag antwoord op de volgende vragen die door de gouverneur op 21 juli 1827 aan de gemeentebesturen werden doorgespeeld. Welke archieven bevinden zich in uw gemeente? Waar zijn deze ondergebracht en is deze ruimte geschikt, ook in geval van brandgevaar? Wie heeft het toezicht op de archieven? In welke staat van orde of verwarring bevinden zich de archieven? Bestaat er een inventaris van de archieven en tenslotte, uit welke tijd dateren de oudste stukken?⁹⁴

Engels beantwoordde de vragen op 4 augustus 1827. Te Helden was alleen maar het gemeentearchief aanwezig. Het bevond zich ten dele in de zogenaamde komp in de parochiekerk en ten dele ten huize van de burgemeester. Beide bewaarplaatsen boden voldoende bescherming tegen brand. Het toezicht op het archief berustte bij het gemeentebestuur en in het bijzonder bij burgemeester en wethouders. Het archief in de kerk bevond zich "gedeeltelijk in eenen staat van verwarring, mitsdien de losse

papieren vele onder elkander vermengd zijn". Het archief bij de burgemeester was "in eenen zeer goeden staat van orde. Alle stukken zijn aldaar goed gerangschikt en zullen verders door aanschaffing van nieuwe kasten en dozen op het zuiverste worden bewaard". Het gedeelte ten huize van de burgemeester van vóór 1815 was in dat jaar geïnventariseerd. Het gedeelte van het archief aldaar na 1815 was "alsmede zeer goed bewaard".

Op de vraag naar de oudste stukken liet Engels weten dat de oudste akten van de burgerlijke stand – bedoeld zijn de kerkregisters – van 1683 dateerden. Voor het overige dateerden de oudste stukken uit het begin van de zestiende eeuw en was er een afschrift van een stuk uit 1560. "Alle oude papieren" zouden bij brand in gemeentehuis en pastorie verloren zijn gegaan. Engels kon twee personen in zijn gemeente naar voren schuiven om het oud archief te ordenen, te weten de oud-schepen Petrus van Oyen en Michael van Wis.⁹⁵

Het optreden van de burgemeester riep ook weerstand op. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een verzoekschrift van 25 augustus 1826 naar aanleiding van een gesprek met de districtscommissaris. De eerste klacht betrof het houden van vergaderingen van de gemeenteraad buiten het raadhuis. Engels ontkende dat. Slechts een enkele keer hadden burgemeester en assessoren (wethouders) elders (te Panningen) vergaderd en daarover had hij nooit klachten gehoord. Na het weerleggen van klachten over de reparatie van de kerktoeren en de behandeling van een krankzinnige ging Engels in op de algemene beschuldiging dat hij minder bezorgd was voor de kom der gemeente (het dorp Helden) dan voor de Kapel (Panningen). Het tegendeel was waar. Hij deed meer voor het dorp dan de

93 GA Peel en Maas te Panningen, archief gemeente Helden, inv.nr. 849. Het Registrum Heldense bevindt zich thans onder: archief gemeente Helden, inv.nr. 10.

94 C. Bloemen, *De wordingsgeschiedenis van het Rijksarchief in Limburg* (Maastricht 1966) 28-32; *Administratief Memoriaal der provincie Limburg* 17 (1827) 205-207.

95 RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 12002.

bewoners zelf. Hij had voor een behoorlijk schoollokaal in het dorp gezorgd en gedurende een jaar de kosten voorgeschoten. De klachten vanuit het dorp tegen hem hadden volgens Engels te maken met het toenemende aantal kerkelijke vieringen in de kapel te Panningen, met het streven naar het verkrijgen van een tweede geestelijke aldaar. Om die reden werden de inwoners van Panningen zelfs door de heren geestelijken vanaf de preekstoel verketterd.⁹⁶

Enige jaren later, op 22 januari 1836, schreef P. Joosten te Helden rechtstreeks aan de gouverneur om hem mee te delen met hoeveel plezier de inwoners van Helden vernomen hadden dat de gemeenteontvanger Verhaegh niet herbenoemd zou worden. Verhaegh was een zwager van Engels. Zolang Engels en Verhaegh samen in functie waren, ging alles mis in Helden en was er grote onenigheid over gemeentelijke belangen. Bovendien was de broer van de schoonvader van Engels, Pieter van Oyen, schepen (wethouder) en B. van Oyen, een neef van laatstgenoemde, schoolmeester en organist. Het kon te Helden niet goed gaan, want “zij zijn te na familie en leggen allen onder een deeken”. De burgemeester wist altijd zijn zin door te drijven. Namens de meeste ingezetenen deed Joosten een beroep op het rechtvaardigheidsgevoel van de gouverneur “die niet wilt hebben als dat den armen akkerman door de grooten onderdrukt wort, maar elk regt krijge naar verdienste”.⁹⁷ Joosten schetst het sombere beeld van een “familieregering”, maar Verhaegh bleef in functie zoals uit het volgende stuk blijkt.

Op 4 april 1840, kort na de Belgische periode (1830-1839) wendde een aantal grondeigenaren van de Sint-Lambertusparochie te Helden zich “met dwingend leedwezen” tot de commissarissen des konings, belast met het voorlopig bestuur van de weder in bezit genomen landstroken. Zij verzochten ervoor te willen zorgen

dat ten aanzien van het lager onderwijs te Helden en Panningen eenzelfde lijn werd getrokken. De burgemeester was daartoe volgens hen niet bereid. Zij schetsten uitvoerig de situatie. Op 4 oktober 1839 was de schoolmeester Coenders te Panningen benoemd tot koster aldaar, maar aangezien dit buiten de burgemeester om was gegaan, liet hij op 7 oktober Coenders door het gemeentebestuur schorsen als schoolmeester, omdat de twee functies niet gelijktijdig vervuld konden worden. Toen Coenders bedankte voor het kostersambt, werd hij weer tot onderwijzer benoemd.

Hoe anders was de situatie te Helden. De schoolmeester aldaar Van Oyen was organist te Panningen en secretaris van de gemeente Helden. Hij woonde te Panningen op twintig minuten afstand van de dorpschool te Helden. Door deze combinatie van functies begon de school te Helden nooit op tijd en eindigde het onderwijs te vroeg. De kinderen genoten nauwelijks drie uur onderwijs per dag. De burgemeester wilde enkel een hulpje sturen van vijftien jaar, maar daar namen die van Helden geen genoegen mee. Zij hoopten dat door tussenkomst van de commissarissen “onze kinderen van een goede leermeester verzekerd wierden”.

Uit het voorafgaande bleek volgens de ondertekenaars weer dat Engels Panningen boven Helden bevoordeelde. Hij woonde in Huishoek onder Panningen, een half uur van het dorp, waar het raadhuis gelegen was. De administratie, secretarie en archieven waren aan zijn huis. Iedereen die hem nodig had, moest naar Panningen. Engels was brander (van jenever), brouwer, winkelier en koopman. Zijn zwager, de gemeenteontvanger Jan Joseph Verhaegh was ook ingezetene van Panningen, brander en winkelier. Daardoor werden “de parochie Panningen en hunnen eigen inte-

96 RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 12002.

97 RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 12004.

“Vue du village de Helden”,
gezicht op het dorp Helden.
Aquarel, eerste helft 19de
eeuw. Particuliere collectie.
Foto: Peter Bors, Beesel.

ressen mede bevoordeeld en ter herten genomen”.⁹⁸ Het belang van Panningen was tevens hun particulier belang. Het is de vraag of een algemene wijziging van de situatie waarop de ondertekenaars hoopten, intrad. Na het overlijden van Engels in 1846 werd zijn zwager Jan Joseph Verhaegh tot opvolger benoemd.

De familie Engels en de kapel te Panningen

Zoals uit het voorafgaande al bleek, had de animositeit tussen de burgemeester Engels en een gedeelte van de inwoners van zijn gemeente te maken met het streven naar meer onafhankelijkheid van Panningen en omliggende gehuchten van de parochie Helden. De burgemeester speelde daarin een rol, terwijl zijn ouders en kinderen als weldoener van de kerk te Panningen te boek staan. Charles Guillon is in dit opzicht in de voetsporen van zijn schoonfamilie getreden. Op het proces van groeiende onafhankelijkheid, de afscheiding van Panningen,

zal nu worden ingegaan, niet in extenso, maar voor zover leden van de familie Engels daarbij betrokken waren. Het proces c.q. het conflict kan beschreven worden aan de hand van de correspondentie tussen de districtscommissaris te Roermond met de pastoor en burgemeester van Helden enerzijds en die van eerstgenoemde met het provinciaal bestuur anderzijds.⁹⁹

De directe betrokkenheid van de familie Engels blijkt al uit een brief van de pastoor van Helden van 17 november 1826. De assessor en herbergier Bollen en de timmerman Janssen waren in Reek in het land van Ravenstein een orgel gaan ophalen dat in de kapel te Panningen zou worden geplaatst. Het orgel was een geschenk van de ouders van de burgemeester Engels, met name van zijn moeder Anna Maria Catharina Verhaegh. Het kerkbestuur van Helden wist echter officieel van niets. Een orgel diende weliswaar tot grotere luister van de eredienst, maar de pastoor kon in deze schenking slechts een nieuwe poging zien tot meer zelf-

⁹⁸ RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 12004.

⁹⁹ Voor zover niet anders vermeld zijn de gegevens ontleend aan: RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 12002. Zie ook: *Helden als gemeenschap in vroeger eeuwen van de oudste tijden tot aan de oorlog 1914-1918* (Helden-Panningen 1974) 98-99.

standigheid van Panningen en verzocht de districtscommissaris om de plaatsing van het orgel te verhinderen. De burgemeester daarentegen betoogde dat de pastoor en kerkmeesters wel degelijk om toestemming was gevraagd, maar dat deze zich weigerachtig hadden opgesteld. Zij hadden hun opstelling verdedigd bij de vicaris-generaal te Luik – de provincie Limburg behoorde tot het bisdom Luik – maar deze had hun weigering afgekeurd. Vervolgens hadden die van Panningen zich tot de vicaris-generaal gewend. Uit diens woorden “qu’il y a lieu d’accepter provisoirement l’usage des orgues avec reconnaissance”, had men te Panningen een toestemming van hogerhand afgeleid om het orgel te plaatsen. Overigens had de vicaris-generaal zich verwonderd over het verzet van Helden in een zaak die de glorie van God en de devotie der gelovigen diende. Aldus de burgemeester die overigens opmerkte “dat door eene separatie der kerk met de kapel een einde aan de moeielijkheden konde gesteld worden, want de vexatiën tegen de Kapel, die van mijns geheugen af en vroeger hebben plaats gehad, nooit zullen ophouden”.

Het kerkbestuur van Helden trof op 7 februari 1827 in de kapel te Panningen arbeiders aan die een orgelkast vervaardigden en al blaasbalgen hadden geïnstalleerd. Op de vraag in wiens opdracht zij aan het werk waren, verwezen zij naar de voorlopige toestemming van de vicaris-generaal en weigerden met beroep op de burgemeester het werk neer te leggen. Het kerkbestuur achtte zich niet bevoegd om toestemming te geven en de vicaris-generaal had volgens hem evenmin het recht om een uitspraak in dezen te doen. De burgemeester was echter van mening dat er niets gebeurde dat strijdig was met enige wet, onder meer omdat door de schenking het orgel niet in eigendom van het kerkbestuur zou overgaan, en weigerde de werkzaamheden te laten staken. De voortdurende weigering van het kerkbestuur om een orgel te plaatsen vond de burgemeester misbruik van bevoegdheid.

Het conflict over het plaatsen van een orgel past in het kader van een gelijktijdige poging van die van Panningen om zich los te maken van Helden. Ingezetenen hadden een verzoekschrift daartoe aan de koning gericht. Daarover moest de districtscommissaris aan Gedeputeerde Staten rapporteren, hetgeen hij op 28 februari 1827 deed. Sinds lange jaren was er in de gemeente Helden grote verdeeldheid over het houden van kerkelijke vieringen. De parochiekerk in het dorp was een mooi, groot en wel ingericht gebouw. De bevolking van de gemeente was sterk toegenomen en wel in wettelijke richting, waardoor er “volkrijke” en uitgestrekte gehuchten waren ontstaan die soms op geruime afstand van het dorp waren gelegen. Ten gerieve van oude en gebrekkige inwoners van deze afgelegen gehuchten was al lang geleden toegestaan dat in de kapel van Panningen ’s zondags een mis werd gelezen. De kapel lag overigens achttien minuten gaans van de parochiekerk. Op nader verzoek werd aan de kapel een vaste rector verbonden die onder de pastoor van Helden viel. Vervolgens kregen die van Panningen gedaan dat er ’s zondags ook een tweede mis werd gelezen door de tweede kapelaan van Helden. Daarop volgde het verzoek om op zon- en feestdagen meer plechtige gezongen missen te Panningen te mogen laten opdragen. Nu werd er een orgel geplaatst en werd de afscheiding van Panningen en een groot aantal gehuchten gevraagd.

De parochiekerk van Helden kon, nog steeds volgens de districtscommissaris, alle parochianen bevatten. De inwoners van Panningen, Everslo, ten dele Hub en ten dele Vosberg en Loo woonden dichterbij de kapel dan bij de parochiekerk. De overigen, met name die van Echel, Stagger, Onder het Eind en Zandberg, woonden dichterbij de parochiekerk of in ieder geval even ver van deze kerk en de kapel verwijderd. De uitgestrekte gehuchten Eerste en Tweede Beringe lagen weer dichterbij Meijel, waar de inwoners dan ook gewoonlijk ter kerke gingen. Voor de afscheiding van Panningen van

Helden was dus geen dringende noodzaak. Als bezwaren voerde de districtscommissaris aan dat bij de kapel geen kerkhof ingericht kon worden en dat er te weinig inkomsten waren om bij verheffing van de kapel tot parochiekerk twee geestelijken te kunnen onderhouden. Bovendien moest men wel bedenken dat het verzoek tot afscheiding uitging van omwonenden van de kapel die gedreven werden door eigen baatzucht. Het betrof tappers, winkeliers, brouwers, branders en handwerkers die er uiteraard baat bij hadden dat veel volk periodiek in Panningen kwam. Het negatieve advies droeg ertoe bij dat de koning op 31 juli 1827 het verzoek tot afscheiding van de hand wees.

Keren wij terug naar het orgel. Al eerder op 14 maart 1827 liet de gouverneur weten dat aan kapellen, afhankelijk van parochiekerken, schenkingen of legaten konden worden gedaan. Het kerkbestuur mocht deze slechts aanvaarden met toestemming van hogherhand. De voorbereidende werkzaamheden van de burgemeester waren strijdig met de wetgeving. Het kerkbestuur wilde echter geen toestemming indienen, maar de orgelkast laten verwijderen. Op 1 juni 1827 wilde het kerkbestuur daartoe overgaan, maar de burgemeester verhinderde het voorneemen, waarna de kerkmeesters, uitgejouwd door het toegestroomde volk, onverrichterzake Panningen verlieten. Gedeputeerde Staten traden nu op 22 juni 1827 op en wezen de burgemeester terecht. De schenking van het orgel had bij notariële akte moeten geschieden en de vereiste toestemming van de koning ontbrak. De plaatsing van de orgelkast was buiten het bevoegde kerkbestuur om gegaan. Gedeputeerde Staten bepaalden dat de orgelkast op last van het kerkbestuur direct moest worden verwijderd en de burgemeester kreeg de opdracht het kerkbestuur, indien noodzakelijk, te hulp te komen.

De triomf van het kerkbestuur was niet van lange duur. Overleg tussen de gouverneur en

de minister van Binnenlandse Zaken leidde ertoe dat de koning op 21 maart 1828 toestemming gaf om de schenking van het orgel te aanvaarden, alsmede de schenking van drie kapitalen, waarvan de rente kennelijk bedoeld was om de kosten van het onderhoud en de organist te betalen. De minister merkte nog op dat deze schenking die aan de liturgische vieringen te Panningen meer plechtigheid verleende, geen nadeel aan de parochiekerk te Helden kon berokkenen. Het kerkbestuur kreeg van de gouverneur het verzoek om de schenking te aanvaarden. De toestemming van de koning was echter niet verkregen op initiatief van het kerkbestuur en het weigerde dan ook om de schenking door het plaatsen van het orgel en de acceptatie van de kapitalen te voltrekken. Gedeputeerde Staten vonden evenwel de bezwaren van het kerkbestuur ongegrond en gaven de districtscommissaris opdracht ervoor te zorgen dat het orgel op het oksaal werd geplaatst. De kerkmeesters zochten het hoger op, maar kregen geen gelijk. De minister van Binnenlandse Zaken gelastte hen op 29 september 1828 "om de akte van aanneming wegens voorschrevene donatie dadelijk...te laten voltrekken, en vervolgens geene verdere zwaarigheid te maken omtrent het plaatsen van voornoemd orgel in de kapel van Panningen". Het geschenk van de echtgenote van Leonard Engels werd het kerkbestuur door de strot geduwd.

In 1830 probeerden die van Panningen opnieuw om de kapel tot parochiekerk te laten verheffen en aldus de gemeente Helden in twee zelfstandige parochies te verdelen. Volgens de districtscommissaris was burgemeester Engels de drijvende kracht. Hij had dit doel tot nu toe niet bereikt, maar wel dat in Panningen alle parochiële vieringen – waarmee ook de hoogmissen met Pasen en Kerstmis bedoeld zullen zijn – plaatsvonden.¹⁰⁰ De districtscommissaris verzette zich weer tegen afsplitsing, maar de

100 RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 11930, brief van 3 september 1830.

vicaris-generaal van het bisdom Luik verklaarde op 26 augustus 1830 de kapel te Panningen onafhankelijk van de parochiekerk.¹⁰¹ De kapel te Panningen werd nu een hulpkapel. Wederom verzetten de pastoor en het kerkbestuur van Helden zich tegen deze beslissing, wederom moesten de inwoners van Panningen zich tot de gouverneur, nu die te Hasselt, wenden om de pastoor te dwingen de inkomsten van de kapel af te staan en tevens om samen met de bisschop een kerkbestuur te Panningen te benoemen. De gouverneur reageerde op beide verzoeken positief. Hij had verder geen goed woord over voor de pastoor van Helden. Deze hitste het kerkbestuur op om onjuiste pretenities te steunen en verwaarloosde zo een van zijn eerste plichten, namelijk het preken van vrede en het geven van het voorbeeld van gehoorzaamheid aan de wetten en van respect voor het gezag. Zou hij nog langer dwarssliggen, dan zou de gouverneur aandringen, niet enkel op diens overplaatsing, maar ook op diens ontslag. Op 30 juni 1831 werd het kerkbestuur van Panningen benoemd. Het moest bij dat van Helden de overdracht van eigendomstitels, gelden en andere voorwerpen van de hulpkapel te Panningen vragen. De burgemeester was van rechtswege lid van het kerkbestuur.

De laatste stap werd in 1833 gezet. Het gemeentebestuur van Helden en het kerkbestuur van Panningen memoreerden in een verzoekschrift aan de koning dat in 1821 bij Koninklijk Besluit het territorium van de kapel was omschreven. Het omvatte zes gehuchten met in totaal 1374 inwoners. De inkomsten van de kapel waren net genoeg om de pastoor en de kapelaan te onderhouden. De koning werd verzocht de hulpkapel te Panningen tot succursale kerk te verheffen, hetgeen betekende dat het

salaris van de pastoor ten laste van de schatkist kwam, en om te bepalen dat de parochie uit de gehuchten Hub, de twee Beringen, Everlo, Vosberg, Loo en Panningen bestond. Twee dagen later, op 15 april 1833, vroeg burgemeester Engels aan de districtscommissaris om zich voor de zaak van Panningen in te zetten. Wederom werd succes behaald. Op 28 maart 1837 verhefde de (Belgische) koning de kapel van Onze-Lieve-Vrouw te Helden tot succursale kerk.¹⁰²

De burgemeester Engels had zich dus zeer ingezet om de kapel te Panningen tot een parochiekerk te laten verheffen. Ook de volgende generatie schonk vervolgens veel om het interieur te verfraaien, hetgeen de pastoor deed noteren: "De familie Engels heeft zeer veel aan de kerk gegeven" en "de familie Engels uit den Huishoek is bij voortdurendheid groote weldoeners onzer kerk".¹⁰³ Voor het beeld van Onze Lieve Vrouw schonk Maria Elisabeth Engels, de echtgenote van Charles Guillon, een zilveren rozenkrans van vijftien tientjes met een relikwie en een gouden ring met een diamant. Zij schonk eveneens de kruiswegstaties voor een bedrag van zeshonderd francs. Een nieuw oksaal werd geschonken door Willem Engels. Een nieuw orgel van de firma Van Dinter en Vermeulen te Weert werd geplaatst in 1852. Het kostte vijfduizend francs en was een geschenk van Charles Guillon. Hij schonk ook de fraaie (neo)gotische godslamp op het koor, twee ijzeren armluchters en de kaarsenhouders voor de lijkbaar. De vier beelden van Sint Jozef, Sint Jan, de heilige Barbara en de heilige Lucia werden vervaardigd dan wel geres-taureerd door de beeldhouwer Henri Leeuw. De polychromie vonden velen echter te modern. De kosten bedroegen duizend francs. Henri

101 Voor zover niet anders vermeld zijn de gegevens ontleend aan: RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 12003. Zie ook: Provinciaal archief, inv.nr. 11048.

102 RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 12004. Zie ook: Provinciaal archief, inv.nr. 11047.

103 GA Peel en Maas te Panningen, archief parochie O.L.V. van Smarten I, inv.nr. 71, p. 24, 22.

Leeuw (1819-1909) was toen als beeldhouwer te Roermond gevestigd.¹⁰⁴ Zijn opdrachten voor de kerk te Panningen moeten te danken zijn aan zijn relatie met Guillon. Leeuw vervaardigde een buste van Guillon, volgens Van Agt de decoratie van de voorgevel van Guillons huis in de Swalmerstraat te Roermond, en het grafmonument voor Maria Elisabeth Engels te Panningen. De familie Engels schonk in 1863 de ingangspoort van de kerk. De poort van Naamse steen was te Namen vervaardigd naar een ontwerp van Henri Leeuw. De ingangspartij was voorzien van een Mater dolorosa, een Mariabeeld met het dode lichaam van Jezus op haar schoot. Dit Mariabeeld was eveneens door Henri Leeuw vervaardigd en kostte vijfhonderd francs. De steen was een geschenk van notaris Guillon.

In 1865 werd het kerkhof vergroot en voorzien van een kerkhofkapel waar de pastoors en de leden van de familie Engels begraven zouden worden. De kosten werden, ieder voor een derde gedeelte, gedragen door de gemeente, de parochie en notaris Guillon.¹⁰⁵ Charles Guillon was dus zoals gezegd in de voetsporen getreden van de schoonfamilie Engels. In dat kader is het niet verwonderlijk dat hij voor zijn echtgenote een grafmonument te Panningen oprichtte en daar zelf ook begraven werd.

De familie Engels en de sierschijf van Helden

Een afsluiting en mooie overgang van de familie Engels naar de historische belangstelling en

verzamelingen van Charles Guillon in het volgende artikel vormt de behandeling van de herkomst van de sierschijf van Helden. Deze werd in de negentiende eeuw als het topstuk beschouwd in de archeologische verzameling van Guillon. Het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden verwierf in 1890 dit fraaie stuk door aankoop van de erfgenaam Constant Guillon; niet van Clement Guillon, zoals Habets al schreef, want deze was reeds in 1853 overleden. Aan de sierschijf heeft Majory de Grooth een artikel gewijd waarin ook de datering en de herkomst aan de orde komen.¹⁰⁶

De zilveren sierschijf bevat de voorstelling van een knielende man die worstelt met een leeuw. Hij omklemt met zijn linkerarm de nek van de leeuw, waarbij hij de kop van het dier tegen zich aan drukt. Man en dier worden aan de bovenzijde omgeven door een ram geflankeerd door twee leeuwen, en aan de benedenzijde door twee "honden" waartussen zich een stierenkop bevindt. De sierschijf kan deel hebben uitgemaakt van de versiering van een paardentuig en werd waarschijnlijk in de eerste helft van de eerste eeuw vóór Christus in Dacië of Thracië vervaardigd, waarmee het huidige Roemenië dan wel het noordoosten van Griekenland en het zuiden van Bulgarije bedoeld zijn. De vondst zou volgens Habets omstreeks 1844 zijn gedaan. In dit veel latere artikel uit 1881 worden als specifieke vindplaats de turfvelten van de Peel voorbij het gehucht Maris (onder Panningen) genoemd.¹⁰⁷

104 Van Agt, 'Huis Charles Guillon', 10-11; P. Nissen, 'De beeldhouwer Jean Henri Leeuw (Arcen 1819 - Nijmegen 1909). Een eerste aanzet tot een biografie', in: A.J. Geurts (red.), *Verwoord verleden. Opstellen over het Noordlimburgse Maasdal en aangrenzend Duits gebied aangeboden aan J.G.M. Stoel ter gelegenheid van haar zestigste verjaardag* (Lomm 1982) 73-84; B.C.M. van Hellenberg Hubar, *Arbeid en bezieling. De esthetica van P.J.H. Cuypers, J.A. Alberdingk Thijm en V.E.L. de Stuers, en de voorgevel van het Rijksmuseum* (Nijmegen 1997) 433-444.

105 GA Peel en Maas te Panningen, archief parochie O.L.V. van Smarten I, inv.nr. 71, p. 10-11, 16, 21-22, 24; *Helden als gemeenschap*, 102-103; (H. Smeets), *150 jaar bestaan parochie Onze Lieve Vrouw van Zeven Smarten te Panningen* (Helden-Panningen 1980) 21-23.

106 M.E.Th de Grooth, 'De sierschijf van Helden', *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 67 (1987) 67-84. Voor zover niet anders vermeld zijn de gegevens aan dit artikel ontleend.

107 J. Habets, 'Découvertes d'antiquités dans le Limbourg', *PSHAL* 18 (1881) 272. Zie ook: B. Stark, 'Drei Metallmedaillons rheinischen Fundorts und die Entwicklung der Medaillonform im Alterthum überhaupt', *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande* 58 (1876) 7.

De sierschijf van Helden. Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Foto: RMO.

De oudste tot dan toe bekende vermeldingen van de sierschijf heeft De Grooth in 1987 op een rijtje gezet. Het stuk wordt voor het eerst genoemd in de "Alphabetische naamlijst behorende bij de kaart van de in Nederland, België en een gedeelte der aangrenzende lan-

den gevonden Romeinsche, Germaansche of Gallische oudheden" uit 1845, maar wel met een onjuiste vindplaats: "Kessel ten N.W. van Goch (Pruisen). Penningen. In het broek de Peel, zilveren plaat waarop Hercules, Berigt van hr. Cl. Guillon".¹⁰⁸ Bij het drukken van deze

108 *Alphabetische naamlijst behorende bij de kaart van de in Nederland, België en een gedeelte der aangrenzende landen gevonden Romeinsche, Germaansche of Gallische oudheden benevens de Romeinsche en andere oude wegen enz, begonnen door C.J.C. Reuvens, voortgezet en uitgegeven door C. Leemans en L.J.F. Janssen* (Leiden 1845) 25. De gegevens over vondsten in Midden-Limburg zijn ontleend aan berichten van C. of Ch. Guillon. Alleen ten aanzien van de sierschijf wordt Cl. Guillon genoemd. Wanneer niet sprake is van een drukfout, dan vormt de broer Clement Guillon de bron die eveneens in oudheden was geïnteresseerd. Een exemplaar van de kaart bevindt zich in: RHCL, archief familie Geradts, inv.nr. 1023.

naamlijst zijn de gegevens van Kessel bij Goch met die van Kessel in Limburg samengevoegd. Op 22 juli 1849 liet Guillon aan de conservator Janssen te Leiden weten dat de vindplaats niet Kessel, maar Panningen was. Guillon wist dus in 1845 al van het bestaan van de sierschijf. Hij had deze toen en in 1848 vermoedelijk niet in zijn bezit, want een beschrijving van de archeologische verzameling van Guillon door de conservator Janssen als gevolg van een bezoek in 1848 noemt de sierschijf niet.¹⁰⁹ Guillon moet de sierschijf volgens De Grooth na 1848 hebben verworven, maar vóór 1865, wanneer Habets Guillon als eigenaar noemt. Blijkens het genoemde latere artikel uit 1881 zou Guillon het stuk van de eerste bezitter, de heer Engels te Helden, cadeau hebben gekregen.¹¹⁰ Tot zover de in 1987 bekende gegevens.

Twee niet erg voor de hand liggende gedrukte bronnen bevatten eveneens vermeldingen van de sierschijf uit de periode, voordat Guillon er eigenaar van werd. De eerste bron is het "Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden" van Van der Aa dat in de jaren tussen 1839 en 1851 in dertien delen en een Aanhangsel verscheen. In het negende deel, gepubliceerd in 1847, wordt onder het lemma Panningen voor het eerst voor een breder publiek melding gemaakt van de sierschijf:

"In de Peel onder dit dorp is eene oudheid gevonden bestaande in een schild of groote medaille van zilver en goud nagenoeg veertig lood zwaar, waarvan de beschrijving in de Romeinsche geschiedenis voorkomt. Hij berust ten huize van den heer J.M. Engels, in leven burgemeester van Helden woonachtig te Panningen".

In het in 1851 verschenen Aanhangsel wordt de sierschijf nader omschreven:

"Panningen: De onder dit d(orp) gevonden medaille in zilver verguld en stelt voor eenen Romeinschen kampvechter op de knieën zittende en eenen leeuw voor zijn borst dooddrukkende; boven staat een ram tusschen twee leeuwen en onder is de kop van eenen stier geplaatst tusschen twee tijgers. Deze worsteling is in het zilver gedreven; het werk is echter niet van den besten tijd der kunst".¹¹¹

De vraag die luidt hoe Van der Aa deze gegevens verkreeg, is waarschijnlijk te beantwoorden. In het vijfde deel van het Aardrijkskundig Woordenboek dat in 1844 van de pers kwam, is een Voorwoord opgenomen, gedateerd 23 april 1843, waarin Charles Guillon als één van de nieuwe correspondenten wordt genoemd die Van der Aa gegevens verstrekke. In datzelfde vijfde deel worden onder de gemeente Horn de twee Romeinse wijaltaren uit de muur van de oude parochiekerk genoemd: "Bij het afbreken der kerk zijn zij beide in het bezit gekomen van onzen volijverigen mede-arbeider, den heer Charles Guillon te Roermond, die voor het behoud dezer belangrijke gedenkstukken de noodige zorg draagt en die thans in zijne oudheidkundige verzameling bewaart".¹¹² Deze mededelingen kunnen alleen uit de pen van Guillon stammen. Aan te nemen is dat hij ook de gegevens over de sierschijf heeft verstrekt.

In 1851 gaf G.M. Poell zijn "Beschrijving van het hertogdom Limburg" uit die per arrondissement en gemeente is ingedeeld. Hij had naar eigen zeggen in zijn "Voorberigt" gegevens ontleend aan het Aardrijkskundig Woordenboek van Van der Aa. Vergelijking van beide

109 J. Habets, 'Oudheidkundige verzamelingen te Roermond, Venlo en Maastricht in 1848', *PSHAL* 14 (1877) 325-328.

110 J. Habets, 'Notice sur quelques découvertes d'antiquités dans le duché de Limbourg', *PSHAL* 2 (1865) 247; Habets, 'Découvertes', 272.

111 A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* 9 (Gorinchem 1847) 51 en Aanhangsel (Gorinchem 1851) 1092.

112 Van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek* 5 (1844) 843.

werken leert dat Poell de lemma's Helden en Panningen uit Van der Aa samenvoegt een bijna letterlijk de tekst weergeeft. Hij voegt ook nieuwe elementen toe. Ten aanzien van de sierschijf laat hij de lezer weten dat deze "berust bij de erfgenamen van den heer Jan Willem Engels, in leven burgemeester van Helden, woonachtig te Panningen".¹¹³

Volgens de opgave van Van der Aa uit 1847 berustte de sierschijf ten huize van wijlen de burgemeester J.M. Engels, volgens Poell in 1851 bij de erfgenamen van Jan Willem, lees Jan Michael Engels. Het is derhalve onwaarschijnlijk dat Guillon, zoals Habets schreef, de sierschijf van de in 1846 overleden Jan Michael Engels ten geschenke heeft gekregen. Hij zal dit bijzondere stuk van (één van) de erfgenamen hebben verworven. Overigens is het de vraag, of Poell wel over de actuele informatie beschikte. De erfgenamen Engels hadden immers al in 1849 de nalatenschappen van hun grootvader Leonard Engels en hun vader Jan Michael Engels verdeeld. In de beschrijving van de boedels wordt de sierschijf niet vermeld. Mogelijk is deze begrepen onder het niet nader gespecificeerde zilverwerk.

Volgens Poell waren de erfgenamen van wijlen de burgemeester Engels eigenaar van de sierschijf. Jan Michael Engels overleed op 10 maart 1846, zodat de vondst vóór die datum moet zijn gedaan. Die conclusie past bij de oudste vermelding van de sierschijf in 1845, maar brengt ons qua datering van de vondst niet verder.

Overigens zouden te Helden al veel eerder archeologische vondsten zijn gedaan. Ladoucette, (oud-)prefect van het departement van de Roer, waaronder Helden in de Franse tijd ressorteerde, gaf in 1818 een verslag uit van zijn reis door het departement in 1813 en 1814. Bij Helden merkte hij op: "Zijn grondgebied bergt

veel oudheden. In een muur ontdekte men (het beeld van) een heidense godheid".¹¹⁴

Het onderzoek naar de eerste bezitter en de datering van de vondst van de sierschijf zou hiermee afgesloten zijn, ware het niet dat Huub Kluijtmans in 2010 een boek publiceerde over de gouden Romeinse ruitershelm die in 1910 in de Peel werd gevonden. Hij brengt de gouden helm in verband met een tot dan toe onbekende vondst die in 1807 te Meijel zou zijn gedaan, en relateert deze vervolgens aan de sierschijf van Helden.

Uitgangspunt vormen twee brieven die de commissaris des konings in Noord-Brabant en de districtscommissaris Wesselman te Helmond met elkaar hebben gewisseld. Op 17 april 1840 legde de commissaris des konings aan de districtscommissaris enige vragen over archeologische vondsten in de omgeving van Helmond voor. Zo zou een landbouwer geheten Van de Mortel in de gemeente Deurne en Liessel in het bezit zijn van een Romeins zwaard en een gouden schild die in de Peel zouden zijn uitgegraven. Zouden deze voor het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant kunnen worden aangekocht van de eigenaar? Op deze vraag antwoordde Wesselman op 24 juni 1840:

"Ik heb het berigt dat een landbouwer te Deurne – Liessel in het bezit zoude zijn van een Romeinsch zwaard en een goud schild, welke in den Peel zoude zijn uitgegraven, zeer betwijfeld, wijl ik er nooit iets van vernomen had. Ook is mij bij onderzoek gebleken dat er niemand iets van weet. Waarschijnlijk heeft men dit verward met hetgeen in de naburige gemeente Meijel heeft plaatsgehadt. Men heeft aldaar een goud schild gevonden. Voor eenige jaren te Meijel zijnde heb ik mij naar het huis van

113 G.M. Poell, *Beschrijving van het hertogdom Limburg*, (1851) 5, 289.

114 (J.C.F. Ladoucette), *Voyage fait en 1813 et 1814 dans le pays entre Meuse et Rhin, suivi de notes, avec une carte géographique* (Parijs-Aken 1818) 196: "Son territoire recèle beaucoup d'antiquités: dans un mur on y a découvert une divinité payenne".

den toenmaligen burgemeester Goossens begeven om deze merkwaardigheid te zien. Hij vertoonde mij een schild welk in den Peel in het jaar 1807 omtrent vijf voeten onder de oppervlakte van den grond bij gelegenheid eener turfgraving gevonden was. Hetzelve was van goud of althans zwaar verguld. Op hetzelve waren hyroglyphen en andere figuren van leeuwen, tijgers etc. gedreven en had de vorm van een halve maan, veel gelijkende naar een ringkraag zooals de kapiteins der infanterie nog niet zeer lang geleden op de borst droegen. De heer van Keerbergh, destijds sousprefect te Cleef, had dit stuk mede naar Parijs genomen en na zijne terugkomst, volgens zeggen van den burgemeester, veel geld voor geboden, doch men was het over den prijs niet eens kunnen worden”

Kluijtmans heeft nu betoogd dat dit gouden schild dat blijkens deze brief in 1807 te Meijel was gevonden en hiërogliefen, leeuwen en tijgers bevatte, identiek is aan de sierschijf van Helden, waarvan het eerste gegeven uit 1845 dateert. Uit de nalatenschap van burgemeester Theodoor Goossens – de schoonvader van Jan Michael Engels en de grootvader van Maria Elisabeth Engels – zou de familie Engels en uiteindelijk Guillon de sierschijf hebben verworven. In een manuscript van het nog te verschijnen boek “De wegh van Meyl op Seven. De grote onthulling van het Peelmysterie” wijst Kluijtmans deze identificatie weer van de hand.¹¹⁵

Bezien wij eerst de bovengenoemde mededelingen op hun waarde. Met de “heer van Keerbergh” wordt Charles-Louis van Keerbergh (1768-1841) bedoeld. Deze te Haelen geboren edelman was in de jaren 1804-1811 onderprefect van het arrondissement Kleef in het departement van de Roer. Hij kwam in deze functie wel eens in Parijs. Nadien was hij prefect van het departement van de Boven-Eems, gouverneur van Antwerpen en Oost-Vlaanderen en lid van de Raad van State.¹¹⁶ Hij was met name in schilderkunst geïnteresseerd. Als anonieme auteur publiceerde hij in 1818 een biografie en oevrecatalogus van Hans Memling.¹¹⁷ Tot zijn schilderijencollectie behoorden “De bewening van Christus” door Rogier van der Weyden, thans in het Mauritshuis in Den Haag, en het allegorische “Labore et Constantia” van Erasmus Quellin, thans in het museum Plantin-Moretus te Antwerpen.¹¹⁸ Een schild kan dus inderdaad te Meijel in 1807 gevonden zijn in de tijd dat Keerbergh onderprefect te Kleef was. Als een man met interesse in de kunst kan hij geprobeerd hebben het schild te verwerven.

Wesselman schreef voorts: “Voor eenige jaren te Meijel zijnde heb ik mij naar het huis van den toenmaligen burgemeester Goossens begeven om deze merkwaardigheid te zien”. Met de burgemeester was Theodoor Goossens bedoeld die een jaar eerder op 23 augustus 1839 was overleden. Wanneer had Wesselman Goossens bezocht? Volgens de literatuur was de laatstgenoemde burgemeester tot in 1815, volgens archiefstukken en de almanakken van het arrondissement Roermond was hij in ieder geval agent municipal te Meijel in de periode

115 BHIC, Provinciaal Bestuur Noord-Brabant 1814-1920, inv.nrs. 4410, 12419; H. Kluijtmans, *E palude emergo. Uit het veen kwam ik boven. Nieuwe feiten en inzichten Peelvondsten* (Panningen 2010) 76-83. Zie ook: Verhart, ‘Belang Limburg’, 199-201.

116 *Nationaal Biografisch Woordenboek* 9 (Brussel 1981) 427-431, uitgebreider en geactualiseerd: G. Venner, ‘Karl Ludwig von Keerbergh (1768-1841). Adliger Beamter in Umbruchzeiten, den Museen und der Wissenschaft zugetan’, in: W. Diedenhofen e.a. (red.), *Klevische Lebensbilder. 24 Porträts Band I* (Kleef 2013) 95-104.

117 *Ursula, princesse britannique, d’après la légende et les peintures d’Hemling* (Gent 1818).

118 J.P. Filedt Kok en E. Bergvelt, ‘De vroege Nederlandse schilderkunst in het Rijksmuseum’, *Bulletin van het Rijksmuseum* 46 (1998) 130, 174 noot 10; M. Sabbe, ‘Labore et Constantia. Een schilderij van Erasmus Quellin’, *De gulden passer/Le compas d’or* 12 (1934) 107-108; *Neerlandia* 80 (1976) 110.

november 1797-april 1799 en burgemeester aldaar in de jaren 1805-1809. Vanaf 1818 was Bartholomeus van der Steen burgemeester te Meijel.¹¹⁹ Wanneer Goossens nog als burgemeester in functie was, dan moet Wesselman hem in het begin van de negentiende eeuw hebben bezocht en daar het gouden schild hebben gezien. Wanneer de woorden “voor eenige jaren” in de brief van 1840 letterlijk genomen moeten worden, dan kan Wesselman het schild nog vóór het overlijden van Goossens in 1839 hebben gezien en bedoelde hij met de “toenmaligen burgemeester” de oud-burgemeester Goossens.

Is het te Meijel gevonden schild identiek aan de sierschijf van Helden, zo luidt de vraag die sinds de publicatie van Kluijtmans in 2010 wordt opgeworpen. Het schild te Meijel zou naast leeuwen en tijgers “hyroglyphen” bevatten. Maar tekens c.q. lettertekens komen op de Heldense sierschijf niet voor. Het schild te Meijel had volgens Wesselman de vorm van een halve maan, die sierschijf van Helden is rond. Afgezien nog van de omstandigheid dat nadrukkelijk Panningen als vindplaats van de sierschijf wordt aangegeven, is het dus niet waarschijnlijk dat de sierschijf te Helden hetzelfde voorwerp is als het schild dat te Meijel werd gevonden.

In de handschriftencollectie van Guillon bevindt zich een lijstje van per plaats gerangschikte archeologische voorwerpen, veelal voorzien van een nummer uit zijn aantekenboekje en aldus verwijzend naar de eigen collectie. Aangezien in het lijstje onder Horn de beide Romeinse wijaltaren zijn opgenomen die Guillon in 1838 uit de afgebroken kerk van Horn had verworven, moet dit lijstje na 1838

zijn opgesteld.¹²⁰ Mogelijk kan dit lijstje nog nader worden gedateerd. Het hoogst vermelde nummer is 172 en betreft een urn gevonden te Horn. Blijkens zijn aantekenboekje werd dit nummer 172 in juli 1840 gevonden. Het nummer 174 betreft een urn gevonden op het Heistert te Herkenbosch op 14 september 1840. Het lijstje zou dus in 1840 kunnen zijn geschreven.¹²¹ Het lijstje bevat ook vondsten die geen nummer dragen en dus niet in Guillons bezit waren. Zonder nummer worden onder Baarlo Romeinse munten vermeld, en onder Meijel eveneens zonder nummer: “Romeinsche plaat” en “Nota: Bij den heer Van der Steen te Meijel de plaat”. Met Van der Steen zal de al genoemde burgemeester Bartholomeus van der Steen zijn bedoeld die tot zijn dood in 1859 in functie was. De Grooth heeft deze aantekening in verband gebracht met de sierschijf van Helden, maar gezien het voorafgaande heeft deze aantekening eerder betrekking op het schild te Meijel dat daarna waarschijnlijk uit het zicht is verdwenen.¹²²

119 RHCL, Provinciaal archief, inv.nr. 12040.

120 GA Roermond, archief en handschriftencollectie Charles Guillon, inv.nr. 8.

121 GA Roermond, archief en handschriftencollectie Charles Guillon, inv.nrs. 3, 8.

122 De Grooth. ‘Sierschijf’, 68. Het leggen van een verband tussen deze aantekening en de sierschijf gaat waarschijnlijk terug op de (foutieve) vermelding van Janssen uit 1845 dat deze sierschijf in het bezit zou zijn “van den heer Meijel, burgemeester te Kessel”. Er is geen Meijel burgemeester te Kessel geweest.

ABSTRACT

Charles Guillon (1811-1873)

A prominent collector and his circle of acquaintances

Charles Guillon was a well-known collector of archaeological findings, archives, coins, books and paintings in Roermond. Important parts of his collections are gathered in the National Archive of Limburg in Maastricht and the National Museum of Antiquities in Leiden. This article does not focus on his collections and historical interest, but on his acquaintances: his family, profession and offices, and his family-in-law. Since the 17th century, Guillon's ancestors were settled in Arcy-sur-Cure near Auxerre. His father, (Charles) François Guillon, was born in Maily-la-Ville, also in the vicinity of Auxerre. Due to the French annexation of 1795, (Charles) François Guillon moved to Limburg. He was mayor of Stramproy till 1814 and later became solicitor at the Roermond court. He married Maria Aldegonda Bongaerts, a daughter of a Roermond innkeeper, and they had several sons together, who eventually became lawyers and (junior) notaries.

One of their sons was Charles Guillon, who became a notary in 1843. He was a member of the Roermond local council and of the Provincial States and roughly since 1860 he joined the liberal councilmembers. Although his role in the revolutionary year of 1848 is disputed, there are no signs of his involvement in any political activities. Charles Guillon was very interested in primary and secondary education in his town. His marriage with Maria Elisabeth Engels brought him in the tradition of the Engels family in Helden-Panningen, who had contributed much to the change of the chapel of Panningen into a parish church. The famous prehistorical ornamental disk of Helden originated from this Engels family.

Provinciaal bestuur van het ongedeelde Limburg (1815-1830)

Kees Schaapveld

De grondwet van 1815

Na bijna twintig jaar Frans en ruim één jaar geallieerd bestuur in de Zuidelijke Nederlanden, en opgejaagd door de kortdurende terugkeer van Napoleon op het politieke en militaire toneel, besloot het Congres van Wenen in juni 1815 tot een samenvoeging van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden in één koninkrijk onder Willem I. Dat Verenigde Koninkrijk der Nederlanden diende vervolgens tot een eenheid gesmeed te worden, met een nieuwe grondwet en gestandaardiseerde bestuursvormen op nationaal, provinciaal en gemeentelijk niveau. In dit artikel worden de invoering en het functioneren onderzocht van het nieuwe provinciale bestuur in één van de 17 provincies, Limburg. Daarbij wordt ook de continuïteit met de voorafgaande periode en met de huidige situatie in ogenschouw genomen. Limburg was, met enkele correcties aan de grens met Pruisen, de opvolger van het Franse departement Nedermaas (*Meuse-Inférieure*). Als één van de negen *départements réunis* werd Limburg als Zuidelijke provincie beschouwd, maar een deel van die provincie was vóór 1795 door de Noordelijke Republiek bestuurd.

Als eerste stap werd de grondwet van 1814 van de Noordelijke Nederlanden aangepast aan de nieuwe situatie. Net als in 1814 in de Noordelijke Nederlanden was gebeurd, werd een groot aantal Zuid-Nederlandse notabelen uitgenodigd hun oordeel te geven over deze aangepaste grondwet. Op 14 augustus 1815 kwamen zij daartoe bijeen in alle – voormalig Franse – arrondissementen van de Zuidelijke Nederlanden.¹ De notabelen wezen deze nieuwe Nederlandse grondwet in meerderheid af, 527 voor en 796 tegen. De notabelen van de

drie Limburgse arrondissementen (Maastricht, Hasselt en Roermond) keurden de grondwet echter goed, met 97 tegen 19 stemmen. De stemverhoudingen waren 39-12 in Maastricht, 25-7 in Hasselt en 33-0 in Roermond.² Door de 281 afwezige Zuid-Nederlandse notabelen tot de voorstemmers te rekenen en door de 126 notabelen, die expliciet hadden aangegeven alleen tegen te stemmen vanwege de artikelen over de godsdienstvrijheid, niet mee te tellen, werd de grondwet op 24 augustus 1815 voor aangenomen verklaard (de zogenaemde ‘Hollandse rekenkunde’). De rol van de grondwetsartikelen over godsdienstvrijheid bij de stemming is elders besproken.³ Aan de hand van de nieuwe grondwet kon begonnen worden met het bestuur in de Zuidelijke Nederlanden en dus in de provincie Limburg in te richten. Als eerste werd op 16 september 1815 de jurist Charles de Brouckère uit Brugge tot commissaris des Konings in Limburg benoemd en op 22 september te Brussel beëdigd. Hij kwam op 11 oktober in Maastricht aan. Ramakers schreef een korte biografie van De Brouckère.⁴ Artikel 153 van de grondwet omschreef de taak van de commissaris des Konings als het waken over de juiste uitvoering van wetten en over de belangen van het land en de provincie. Hij was ambtshalve voorzitter van Provinciale Staten en Gedeputeerde Staten.

Taken en organisatie van de Provinciale Staten

De samenstelling en bevoegdheden van de Provinciale Staten volgens artikelen 129-153 van de grondwet zijn samengevat door Berkvens.⁵ Volgens artikel 129 van de grondwet van 1815 moest elke provincie een Statenvergadering krijgen, bestaande uit vertegenwoordigers van

1 Smeets, ‘De notabelen-vergaderingen’, 25-28.
 2 *Pasinomie*, tweede serie deel 2, 303-304.
 3 Schaapveld, ‘Grondwetten en bestuur’, 70-71.
 4 Ramakers, ‘Charles de Brouckère’.
 5 Berkvens, ‘Staatkundige en institutionele geschiedenis’, 45-46.

Generale kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, verdeeld in zeventien provinciën met het groot-hertogdom Luxemburg, door E. Maaskamp te Amsterdam, 1816. RHCL, kaartencollectie RAL, cat.nr. 11.

Gouverneur Charles de Brouckère (1757-1850), de eerste voorzitter van de Provinciale Staten van Limburg. *Collectie Gouvernement Maastricht.*

drie groepen: de ridderstand, de stedelijke bevolking en de plattelandsbevolking. Willem I besliste dat Limburg 60 Statenleden zou hebben, 20 uit de ridderstand, 20 uit de steden en 20 uit de landelijke stand. Deze laatsten werden ook wel 'eigenerfden' genoemd. Het toekennen in de Nederlandse grondwet van een speciale positie aan de ridderstand, of – meer in het algemeen – het gebruik van het begrip 'standen' ('Staten'), was na het Franse bestuur uiteraard een terugrijpen op praktijken van vóór 1795. In academische kringen werden daar destijds wel vraagtekens bij gezet.⁶ Provinciale Staten en Staten-Generaal waren organen met een lange traditie in de zeven provincies van de Noordelijke Nederlanden voor 1795. In de

Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden hadden ook wel Gewestelijke Staten bestaan, die echter duidelijk minder invloed hadden en onregelmatig bijeenkwamen. De Zuidelijke Staten-Generaal waren sinds 1632 niet meer bijeen geweest, behalve kortdurend tijdens de Brabantse Omwenteling in 1790.⁷ Provinciale Staten waren een novum voor de nieuwe politieke entiteit Limburg, die, vanuit een totaal gefragmenteerde staatkundige situatie, was ontstaan door de vestiging van het Franse departement Nedermaas. Wel hadden alle Zuid-Nederlandse departementen in de jaren 1800-1814 een *conseil général* gehad (zie hieronder).

De nieuwe Provinciale Staten dienden één keer per jaar te vergaderen gedurende twee weken in juli, of vaker, indien de Koning hen bijeenriep (artikel 139). Voor geldigheid van de besluiten was een quorum van de helft plus één vereist, voor Limburg dus 31 leden, en een absolute meerderheid van de aanwezige leden (artikelen 139 en 141). De Staten moesten aan de Koning voorstellen doen voor het provinciale budget, voor provinciale reglementen en verordeningen, en voor openbare werken. Zij dienden de landelijke wetten uit te voeren, en zo nodig te bemiddelen tussen plaatselijke besturen. Een belangrijke taak was het verkiezen van leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. De grondwet gaf Limburg vier vertegenwoordigers in de Tweede Kamer, die in 1815 werden benoemd, maar vanaf 1818 werden gekozen.

Volgens artikel 152 van de grondwet dienden de Provinciale Staten een reglement voor hun functioneren voor te stellen. Het eerste reglement voor de Limburgse Staten, dat 41 artikelen bevatte en op 4 december 1815 door de Koning was goedgekeurd, werd door Secretaris van Staat Falck aan de Staten gegeven.⁸ Hier waren dus geen Provinciale Staten aan te pas

6 Blok, *Stemmen en kiezen*, 34-36.

7 Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam*, deel III boek IX, 90.

8 *Grondwettige staatsinrigtingen*, 162-175.

Limburgse leden van de Tweede Kamer, 1815-1830

Naam	Periode	Opmerkingen
G.A.E. van Aefferden	1818-1827	regeringsgezind
G.G.F. de Borchgrave d'Altena	1822-1830	regeringsgezind
C.M.J.G. de Brouckère jr.	1826-1830	oppositioneel
J.F. Hennequin	1817-1820 1829-1830	oppositioneel oppositioneel
C.F.J. de Keverberg d'Aldengoor	1815-1817	in 1815 benoemd; regeringsgezind
G.D.A. Kerens de Wolfrath	1820-1826	regeringsgezind
P.G.G.J. de Leonaerds d'Achel	1819-1822 1823-1828	regeringsgezind regeringsgezind
P.G. de Liedel de Well	1827-1830	regeringsgezind; in 1830 orangist in het Belgische Congres
A.C. Membrède	1815-1823	in 1815 benoemd; regeringsgezind
J.A.C. van Panhuys	1815-1819	in 1815 benoemd; regeringsgezind
E.L. Surlet de Chokier	1815-1818 1828-1830	in 1815 benoemd; oppositioneel oppositioneel

gekomen, want die werden pas in 1816 ingesteld. Het document was eerder een basis, waarop de Staten konden voortborduren. Op 26 februari 1818 volgde een nieuwe, uitgebreidere versie, het *Reglement omtrent de zamenstelling der Staten van de Provincie Limburg*, met 59 artikelen, en op 30 mei 1825 een derde, opnieuw uitgebreidere versie met 92 artikelen.⁹ Het belangrijkste verschil tussen de eerste en de tweede versie was, naast kleinere aanpassingen, dat de tweede versie vele nieuwe artikelen bevatte die nodig waren voor de organisatie van de eerste verkiezingen voor de Provinciale Staten in mei en juni 1818. Een belangrijk verschil tussen de tweede en derde versie was, dat het mandaat van de Statenleden werd verlengd van drie naar zes jaar. Volgens de tweede versie moest elk jaar een derde deel van elke stand aftreden en vervangen worden. Volgens de derde versie van het reglement gebeurde het aftreden nu om de twee jaar. Bij verkiezingen

van Statenleden werden vanaf 1825 geen vervangers meer gekozen. Indien een lid voortijdig aftrad of overleed, werd een extra verkiezing door het zittende kiescollege ingelast. Het aantal gedeputeerden werd in 1825 verlaagd van negen naar zeven, ook weer met een mandaat voor zes jaar.

Conseil général en Provinciale Staten

Enkele aspecten van de rol van de Provinciale Staten en van de verkiezingsprocedures voor de Staten doen denken aan die in het Franse Keizerrijk, waarvan de Zuidelijke Nederlanden en later ook de Noordelijke Nederlanden deel hebben uitgemaakt. Een uitgebreide beschrijving van de werkzaamheden van de *conseil général* van het departement Nedermaas is elders gegeven.¹⁰ Net als de *conseil général* kwamen de Provinciale Staten slechts eenmaal per jaar gedurende korte tijd samen, met een beperkte

⁹ *Reglement omtrent de zamenstelling der Staten van de Provincie Limburg* (1818); *Reglement omtrent de zamenstelling der Staten van de Provincie Limburg* (1825).

¹⁰ Schaapveld, *Bestuur en bestuurders*, 113-122.

agenda. Beide instituties vormden in de korte vergaderperiode werkgroepen, die voorgescreven agendapunten onderzochten, en daarover rapporteerden aan de plenaire vergadering. De te behandelen onderwerpen kwamen ook overeen: financiële administratie inclusief de verdeling van directe belastingen over de lagere overheden, openbare werken, en maatschappelijke zaken zoals onderwijs, gezondheidszorg en armenzorg. Beide instituties waren slechts adviserend, naar de prefect respectievelijk naar de gouverneur (zoals de commissaris des Konings vaak werd aangeduid) en de regering, maar de Provinciale Staten hadden toch meer beleidsruimte dan de *conseil général*. Zo kozen zij leden van de Tweede Kamer, terwijl de *conseil général* geen bemoeienis had met de nationale vertegenwoordiging. Verder benoemden de Provinciale Staten uit haar midden de Gedeputeerde Staten, die, samen met de gouverneur, het hele jaar door het dagelijks bestuur van de provincie vormden. Gedeputeerde Staten leken enigszins op de *conseil de préfecture* in de Franse tijd, die het hele jaar door administratieve taken voor prefect en departement uitvoerde. Behoudens twee weken per jaar was de *conseil général* niet actief. De Provinciale Staten van Limburg waren met 60 leden veel groter dan de *conseil général* van Nedermaas, die officieel 16 leden had, en dat aantal soms niet eens haalde. Andere verschillen waren, dat de Provinciale Staten werden voorgezeten door de gouverneur, terwijl de *conseil général* zijn eigen voorzitter mocht kiezen. Behalve in 1816-1817 werden de leden van de Provinciale Staten gekozen door kiescolleges, met uitzondering van de de ridderstand. Vanaf 1802 kende Frankrijk ook departementale kiescolleges, maar die mochten alleen kandidaten voor de *conseil général* en andere instituties voordragen, uit wie de Eerste Consul, later de Keizer, een keuze kon maken. Alleen de 600 rijkste inwoners van Nedermaas

konden kandidaat zijn voor de *conseil général*. In feite was dat voor de verkiezingen van landelijke en stedelijke leden van de Provinciale Staten net zo: alleen enkele honderden mannen die een minimum aan directe belastingen betaalden, konden tot kiesman (*Électeur*) worden gekozen. Zowel Provinciale Staten als de *conseil général* kenden het systeem van vernieuwing door periodiek leden uit te loten. Van de 33 personen die in 1800-1814 deel hebben uitgemaakt van de *conseil général* van Nedermaas, zijn acht benoemd in de Provinciale Staten van Limburg in 1816: D'Arschot, De Clermont, Coenegracht, Gelders, De Leonaerds, Michiels van Kessenich, De Plevits en Wulff. Zij konden dus hun ervaringen uit de Franse tijd meenemen. Er liep zeker een lijn van de *conseil général* van Nedermaas naar de Provinciale Staten van Limburg, maar er waren ook duidelijke verschillen.

Benoemingen in de Provinciale Staten in 1816-1817

Artikelen 133-135 van de grondwet van 1815 voorzagen een systeem van getrapte verkiezingen voor leden van de Provinciale Staten, maar de eerste leden van de 17 Provinciale Staten (zonder Luxemburg) werden door de Koning benoemd, daarbij geadviseerd door commissies. In Limburg bestond die commissie, onder voorzitterschap van gouverneur De Brouckère, uit Eerste Kamerlid Charles de Renesse, Tweede Kamerleden Erasme Louis Surlet de Chokier, André Charles Membrède en Charles Frédéric de Keerbergh d'Aldengoor, en gouverneur van Antwerpen Charles Louis de Keerbergh van Kessel.¹¹ Alle vijf waren nauw bij het Franse bestuur betrokken geweest: Surlet de Chokier en beide broers Keerbergh als leden van de *conseil général* van Nedermaas, Surlet de Chokier en Membrède als leden van het *Corps Législatif* in Parijs, en De Keerbergh van Kessel ook als keizerlijk prefect van het departement

¹¹ Ramakers, 'Charles de Brouckère', 17

Leden Provinciale Staten Limburg benoemd in 1816-1817

Naam	Periode lidmaatschap	Verband met de notabelenvergadering	Stand	Woonplaats
Aefferden, Godefridus Adrianus Emanuel van	19.04.1816-oktober 1818	niet uitgenodigd	S	Venlo
Arrazola de Onate, Jean Népomucène	05.08.1816-01.07.1829	uitgenodigd, stemde voor	R	Meldert
Arschot Schoonhoven, Philippus Johannes Michael d'	18.03.1816-01.07.1818	niet uitgenodigd	R'	Voort
Babut du Marès, Pierre	benoeming niet mogelijk	niet uitgenodigd	S	Maastricht
Bieberstein Rogalla Zawadsky, Andreas Lucas Ignatius de	benoeming niet aangenomen	uitgenodigd, stemde voor	R	Tongeren
Billehé de Valensart, Théodore Joseph de	benoeming niet aangenomen	uitgenodigd, stemde tegen	R	Maastricht
Bloemarts, Arnold Jacob Hubert Joseph	18.03.1816-01.07.1820	uitgenodigd, stemde voor	L	Venlo
Borman, Jean Ferdinand Alexandre de	18.03.1816-01.07.1818	niet uitgenodigd	L	Bree
Capitaine, Jan Frans	18.03.1816-01.07.1818	uitgenodigd, stemde voor	L	Borgloon
Clermont, Charles Theodore Arnold de	08.04.1816-01.07.1819	uitgenodigd, afwezig	R'	Vaals
Clout, Henri	18.03.1816-01.07.1823	uitgenodigd, stemde voor	S	Roermond
Coenegracht, Christiaan	18.03.1816-18.08.1818	uitgenodigd, stemde voor	L'	Maastricht
Collaert, Marie Joseph Ferdinand Gerard de	18.03.1816-01.07.1820	uitgenodigd, stemde voor	S	Tongeren
Copis, Constantin François de	benoeming niet mogelijk	uitgenodigd, afwezig	R	Luik
Corswarem, Jean Hubert Joseph Marie de	18.03.1816-01.07.1819	uitgenodigd, stemde voor	S	Hasselt
Corten, Fredericus Leonardus	18.03.1816-01.07.1818	niet uitgenodigd	L	Oensel
Cox, Godfried René	19.04.1816-01.07.1820	uitgenodigd, stemde voor	S	Hasselt
Cox van Hommelen, Frédéric Godefroid Gaspar de	18.03.1816-01.07.1819	uitgenodigd, stemde voor	L	Hasselt
Dousborgh, Pieter van	18.03.1816-01.07.1826	uitgenodigd, stemde voor	S	Venlo
Emminghaus, Frédéric Fernand Henri Arnould G. d'	08.07.1817-01.07.1820	uitgenodigd, stemde voor	R	Maastricht
Engelen, J. Bernard	18.03.1816-01.07.1818	uitgenodigd, stemde voor	S	Sittard
Erp d'Holt, Henricus Wilhelmus Antonius van	nooit ter vergadering verschenen	uitgenodigd, stemde voor	R	Baarlo
Favereau, G. de	18.03.1816-01.07.1818	uitgenodigd, afwezig	L	?
Gelders, Jacobus Josephus	18.03.1816-1825	uitgenodigd, stemde voor	S'	Maaseik
Hees, Jan Lodewijk van	05.08.1816-24.01.1823	niet uitgenodigd	S	Maastricht
Heldewier, Charles	18.03.1816-1818	uitgenodigd, afwezig	L	Heerlen
Hennequin, Jean François	18.03.1816-1817	niet uitgenodigd	S	Maastricht
Hesselt van Dinter, Willem Jacob	18.03.1816-01.07.1818	uitgenodigd, stemde voor	R	Maastricht
Hoer van Cartils, Maximilien Henri Laurent (van)	benoeming niet aangenomen	uitgenodigd, stemde tegen	R	Oud-Valkenburg

Leden Provinciale Staten Limburg benoemd in 1816-1817 (vervolg)

Naam	Periode lidmaatschap	Verband met de notabelenvergadering	Stand	Woonplaats
Joppen de Beegden, Hubert Pieter Edouard de	18.03.1816-01.07.1820	uitgenodigd, stemde voor	L	Maastricht
Kerens de Wolfrath, Guillaume Dominique Aloysius	05.08.1816-01.07.1820	niet uitgenodigd	L	Maastricht
Kerens (de Wylre), François Xavier Mathieu A.L.O.	benoeming niet aangenomen	niet uitgenodigd	S	Maastricht
Koninx	benoeming niet aangenomen	niet uitgenodigd	S	Sint-Truiden
Lamberts de Cortenbach, Ernest Pierre Joseph Philippe de	05.08.1816-1831	uitgenodigd, stemde voor	R	Voerendaal
Léonaerds d'Achel, Pierre Godefroid Gilles Joseph de	18.03.1816-01.07.1819	uitgenodigd, stemde voor	R*	Achel
Pieter Willem de Liedel de Well	08.07.1817-1827	uitgenodigd, stemde voor	R	Well
Limpens, Leonard de	18.03.1816-01.07.1818	uitgenodigd, stemde voor	L	Nuth
Maesen, Paul Eustache Arnold Joseph van der	18.03.1816-01.07.1819	uitgenodigd, stemde voor	S	Tongeren
Magnée, Marcellus Josephus	18.03.1816-01.07.1819	uitgenodigd, stemde voor	L	Horn
Marchant d'Ansembourg, Jean Baptiste Joseph Ferdinand de	benoeming niet aangenomen	uitgenodigd, afwezig	R	Amstenrade
Meester, Pieter	18.03.1816-01.07.1822	uitgenodigd, stemde voor	S	Sint-Truiden
Menten de Horne, Bonaventure Jean Marie de	05.08.1816-01.07.1818	uitgenodigd, stemde voor	R	Sint-Truiden
Michiels van Kessenich, Henricus Josephus	20.03.1816-01.07.1822	uitgenodigd, stemde voor	S*	Roermond
Montaigne, Jean Jacques de	18.03.1816-01.07.1819	niet uitgenodigd	L	Diepenbeek
Negri, Fredericus Ferdinandus Henricus Josephus de	05.08.1816-01.07.1821	uitgenodigd, afwezig	R	Brunssum
Oiislagers van Meersenhoven, Jean Léonard Hubert	benoeming niet aangenomen	uitgenodigd, stemde tegen	L	Meerssenhoven
Oline, Antonius Josephus d'	18.03.1816-01.07.1820	niet uitgenodigd	R	Baarlo
Panhuys, Johan Cornelis van	18.03.1816-01.07.1818	uitgenodigd, stemde voor	R	Haeren
Pichot, Ephraïm Daniel	18.03.1816-01.07.1820	uitgenodigd, stemde voor	S	Maastricht
Plevits de Roosteren, Jean Paul de	05.08.1816-10.02.1822	uitgenodigd, stemde voor	R*	Roosteren
Pollart, Johannes Antonius Franciscus de	22.03.1816-01.07.1825	uitgenodigd, stemde voor	R	Roermond
Preston, Jacques Joseph Philippe de	benoeming niet aangenomen	niet uitgenodigd	R	Bilsen
Renesse, François Charles Louis Antoine de	18.03.1816-01.07.1819	niet uitgenodigd	R	's Herenelderden
Renne, Gerard Cornelis van der	18.03.1816-01.07.1818	uitgenodigd, stemde voor	S	Roermond

Naam	Periode lidmaatschap	Verband met de notabelenvergadering	Stand	Woonplaats
Riedesel d'Eisenbach, Carl Philip Ferdinand Hermann von	18.03.1816-01.07.1819	niet uitgenodigd	R	Ohé en Laak
Roemers, Charles Clément	18.03.1816-01.07.1820	uitgenodigd, stemde voor	L	Meerssen
Roosen, J.	18.03.1816-01.07.1818	?	L	?
Rosen, Charles Servais de	benoeming niet aangenomen	uitgenodigd, afwezig	R	Borgharen
Rosen van der Maesen, Charles Lambert Marie Dieudonné de	05.08.1816-1831	niet uitgenodigd	R	Tongeren
Rouffaer, Johan	05.08.1816-01.07.1819	niet uitgenodigd	S	Maastricht
Ruys de Beerenbrouck, Karel Edmond Marie	05.08.1816-09.09.1824	uitgenodigd, stemde voor	L	Venlo
Schiervel, Pierre Léonard Louis Marie de	05.08.1816-01.07.1819	uitgenodigd, stemde voor	L	Rothem
Schmitz, Johan Anton	18.03.1816-01.07.1827	niet uitgenodigd	S	Sittard
Slijpe, Jan Godert Cornelis van	18.03.1816-1835	niet uitgenodigd	S	Maastricht
Stenbier de Wideux, Etienne François de	benoeming niet aangenomen	uitgenodigd, afwezig	R	Wideux (Herk)
Stockhem, Lambert Gaspar Dieudonné de	benoeming niet aangenomen	uitgenodigd, stemde tegen	R	Kermt
Thier, Ignace Frédéric Nicolas Florentin de	18.03.1816-1835	uitgenodigd, stemde voor	R	Neercanne
Thielens	benoeming niet aangenomen	uitgenodigd, stemde tegen	S	Maastricht
Veugen, Eustache Servais	19.04.1816-01.07.1818	uitgenodigd, stemde voor	L	Maastricht
Villenfagne de Zolder, Antoine Lambert Joseph de	benoeming niet aangenomen	uitgenodigd, stemde voor	R	Zolder
Vrecken, Paulus van der	benoeming niet aangenomen	uitgenodigd, stemde tegen	L	Houthem
Vucht, van	05.08.1816-overleden 1817	niet uitgenodigd	S	Sint-Truiden
Waha de Baillonville, Eugène Augustin de	05.08.1816-01.07.1820	niet uitgenodigd	R	Tongeren
Wouters, E.F.	18.03.1816-01.07.1819	niet uitgenodigd	L	Beringen
Wulff van Terlinden, Werner Josef F.	18.03.1816-09.05.1818	uitgenodigd, stemde voor	L*	Hoensbroek
Wymar de Kirchberg, Christiaan Joseph Marie Hubertus de	25.03.1816-1831	uitgenodigd, stemde voor	R	Arcen

R = ridderschap   S = stedelijke stand   L = landelijke stand   * = lid geweest van de *conseil général* van Nedermaas

Ems-Supérieur. Het Koninklijk Besluit van de benoeming van de eerste Statenleden in alle provincies dateert van 20 februari 1816.¹² Een aantal voor Limburg benoemde Statenleden wilde de benoeming niet aanvaarden, dan wel is nooit ter vergadering verschenen. Daarom werd later in 1816 nog een aantal leden benoemd, en in 1817 nog twee (zie tabel hiervoor). Bij de notulen van de eerste vergadering van de Limburgse Provinciale Staten in maart 1816 zijn briefjes gevoegd van enkele benoemde leden, die zeiden verhinderd te zijn: Van Erp, De Preston, De Villenfagne, en Cox wegens ziekte, en De Marchant wegens zaken. Babut du Marès gaf aan, dat zijn functie van rechtbankpresident onverenigbaar was met het Statenlidmaatschap, en De Copis dat hij geen lid kon worden, omdat hij inwoner van Luik was. Veugen twijfelde over de compatibiliteit van zijn functie van hoofdontvanger der directe belastingen met het Statenlidmaatschap, maar daar was geen reden voor. Volgens de presentielijsten van 1816-1817 hebben 18 van de 76 in 1816-1817 benoemde Statenleden in die jaren geen deel genomen aan vergaderingen van de Provinciale Staten: De Bieberstein, De Billehé, De Copis, Van Erp, Hoen van Cartils, Kerens de Wylre¹³, Koninx, De Marchant, Olislagers, De Preston, De Renesse, De Rosen, De Stenbier, De Stockhem, Thielens, Van der Vrecken en De Villenfagne. Het zijn vooral edelen, die het hebben laten afweten. Alleen Babut en De Copis hadden een wettig argument om geen Statenlid te worden. Van de anderen moeten we aannemen dat zij geen belangstelling hadden. Schriftelijke weigeringen om een benoeming te aanvaarden zijn niet aangetroffen in de archieven. Enkele leden zijn maar weinig aanwezig geweest tijdens Statenvergaderingen in 1816-

1817, met name d'Arschot en Heldewier, die alleen in maart-april 1816 deelnamen.

Met behulp van het artikel van Smeets kunnen mogelijke verbanden worden gelegd tussen de notabelenvergadering van 1815 en de benoemingen in de Limburgse Provinciale Staten van 1816.¹⁴ Van de 76 in 1816-1817 benoemde leden (inclusief degenen, die hun benoeming niet hebben aanvaard, dan wel nooit ter vergadering zijn verschenen) waren 56 personen uitgenodigd voor de notabelenvergadering van 1815: 24 van de 31 leden van de ridderstand, 14 van de 23 leden van de stedelijke stand, en 18 van de 22 leden van de landelijke stand. Opvallend is, dat van vrijwel alle personen, die hun benoeming tot Statenlid niet hebben aanvaard, in het artikel van Smeets is aangegeven, dat zij van de commissarissen van Willem I een positieve beoordeling voor het lidmaatschap van de notabelenvergaderingen hadden gekregen, en soms zelfs expliciet als anti-Frans, orangist of voorstander van de nieuwe (Nederlandse) orde werden vermeld. Van de benoemde leden van de Provinciale Staten, die hun benoeming niet hebben willen opnemen, waren De Marchant, De Rosen en De Stenbier afwezig bij de notabelenvergaderingen, stemden De Bieberstein, Van Erp en De Villenfagne voor de grondwet, en stemden De Billehé, De Hoen, Olislagers, De Stockhem, Thielens en Van der Vrecken tegen. Bij die stemming valt ook op, dat notoire francofielen zoals Coenegracht en Surlet de Chokier vóór de grondwet stemden.

Gedeputeerde Staten in 1816-1817

Volgens artikel 153 van de grondwet van 1815 diende uit de leden van de Provinciale Staten een College van Gedeputeerden van negen

12 Nuijens, *De staatkundige geschiedenis*, 113.

13 In Provinciale Staten van Limburg hebben in de periode 1815-1830 drie leden met de naam Kerens zitting gehad: Guillaume Kerens de Wolfrath (1816-1820), Pierre Kerens (1818-1830) en Franciscus Kerens de Wylre (1823-1830). Pierre was een jongere broer van Guillaume, en werd daarom vaak Kerens *cadet* genoemd. Franciscus was een verre neef van beiden.

14 Smeets, 'De notabelen-vergaderingen', 36-53.

leden (drie uit elke stand) te worden gevormd, dat, met de gouverneur, werd belast met het dagelijkse bestuur van de provincie, en dat dus ook buiten de korte vergaderperioden van de Provinciale Staten beschikbaar was. De Limburgse gedeputeerden werden op 10 april 1816 benoemd door Willem I, op voordracht van de gouverneur. Roëll deelde de benoeming op 15 april mee aan de Provinciale Staten. Namens de ridderstand waren dat jhr. Johan Cornelis van Panhuys¹⁵, baron Pierre Leonaerds d'Achel en baron Ignace de Thier; namens de steden Jean François Hennequin, Pieter Meester en baron Godefridus van Aefferden; en namens de landelijke stand Hubert Pieter (de) Joppen de Beegden, Jan Frans Capitaine en Werner Josef Wulff. Op 23 april 1816 werd het College van Gedeputeerden geïnstalleerd, kort na de eerste vergadersessie van Provinciale Staten van 18 maart tot 8 april.¹⁶

Gedeputeerde Staten kwamen frequent bijeen, zo'n twee keer per week. Zij behandelden zeer uiteenlopende zaken, waarop nader wordt ingegaan in de paragraaf over Gedeputeerde Staten vanaf 1818. Van alle vergaderingen van Gedeputeerde Staten zijn de processen-verbaal beschikbaar.¹⁷ In deze processen-verbaal werden afwisselend de Nederlandse en de Franse taal gebezigd. Zij werden alle ondertekend door de gouverneur en de griffier. Daarnaast zijn bewaard wat in de archiefinventaris wordt vermeld als de verbalen van deze vergaderingen. In feite zijn dit geen verbalen, maar een enorme hoeveelheid kladnotities van de griffier en binnengekomen stukken op basis waarvan Gedeputeerde Staten discussieerden en hun besluiten namen.¹⁸ Van de besluiten van Gedeputeerde Staten zijn vanaf 1817 bovendien regis-

ters aangelegd, die weinig informatie toevoegen aan de processen-verbaal.¹⁹

Al op 27 maart 1816 had minister van Binnenlandse Zaken Roëll aangekondigd, dat Gedeputeerde Staten voortaan alle gemeentebegrotingen moesten controleren, alvorens ze naar zijn ministerie te sturen, volgens artikelen 156-159 van de grondwet. Op 27 mei werden de eerste goedkeuringen van gemeentebegrotingen genotuleerd. Op 24 juni ontvingen Gedeputeerde Staten via de minister van Binnenlandse Zaken en de gouverneur het besluit van de Koning van 6 juni om de jaarwedde van de Limburgse gedeputeerden op fl. 1500 vast te stellen. Op 28 augustus gaven Gedeputeerde Staten richtlijnen aan gemeenten om statistische data te verzamelen om een eerlijke verdeling van de belastingen tussen de gemeenten mogelijk te maken. Op 9 december 1816 voltooiden Gedeputeerde Staten een rapport, in het Nederlands, dat op verzoek van de minister van Binnenlandse Zaken van 24 oktober 1816 inlichtingen verschaftte over het wel en wee van de provincie Limburg, met gegevens over de economie, de verbindingen en andere voor het bestuur relevante zaken.²⁰

Gedeputeerden dienden periodiek af te treden, waarbij hun lidmaatschap van de Provinciale Staten doorliep tot het einde van hun mandaat. Op 14 augustus 1816 werd geloot welke gedeputeerden in 1818, 1819 en 1820 moesten aftreden. Dat waren in 1818 J.C. van Panhuys, Meester en Capitaine, in 1819 De Thier, Hennequin en Wulff, en in 1820 De Leonaerds d'Achel, Van Aefferden en Joppen de Beegden. Wulff nam echter al in 1817 ontslag als gedeputeerde vanwege 'ernstige privéredenen', welk ontslag werd goedgekeurd door de Koning op

15 Johan Cornelis van Panhuys was een neef van Tweede Kamerlid Jean Antoine Chrétien van Panhuys.

16 Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL) archiefingang 04.01 inventarisnummer 2788.

17 RHCL 04.01 inv.nrs. 3137-3154.

18 RHCL 04.01 inv.nrs. 3237-3701; deze archivalia zijn niet gebruikt voor dit artikel.

19 RHCL 04.01 inv.nrs. 2868-2880.

20 RHCL 04.01 inv.nr. 3137.

Gedeputeerden van de provincie Limburg, 1816-1831

Naam	Periode	Stand
Hennequin, Jean François	1816-1817	S
Wulff van Terlinden, Werner Josef F.	1816-1817	L
Aefferden, Godefridus Adrianus Emanuel van	1816-1818	S
Capitaine, Jan Frans	1816-1818	L
Panhuys, Johan Cornelis van	1816-1818	R
Leonaerds, Pierre Godefroid Gilles Joseph de	1816-1819	R
Meester, Pieter	1816-1824	S
Thier, Ignace Frédéric Nicolas Florentin de	1816-1825	R
Joppen de Beegden, Hubert Pieter Edouard de	1816-1831	L
Ruys de Beerenbrouck, Karel Edmond Marie	1817-1818	L
Gelders, Jacobus Josephus	1817-1825	S
Montaigne, Jean Jacques de	1818-1824	L
Lamberts de Cortenbach, Ernest Pierre Marie Anne Joseph de	1818-1830	R
Hees, Jan Lodewijk van	1819-1820	S
Kerens, Pierre André Servais	1819-1831	R
Schoenmaeckers, Martinus Jacobus	1819-1831	L
Lekens, Paulus Augustinus Jacobus	1820-1821	S
Petit, Maria Petrus Josephus Franciscus	1821-1831	S
Brouckère, Charles Marie Joseph Ghislain de	1824-1826	L
Germain, Arnold Mathias Josef	1824-1828	S
Liedel de Well, Wilhelmus Josephus Joannes Baptista de	1826-1831	R
Julliot, Lodewijk Juliaan Clemens	1829-1830	S

29 april 1817. Hij bleef wel Statenlid. In geheime stemming kozen de Staten Ruys de Beerenbrouck als zijn opvolger. Ook in 1817 moest Hennequin worden vervangen als gedeputeerde, omdat hij in de Tweede Kamer was gekozen. Hij werd opgevolgd door Gelders. Na de verkiezingen van juni 1818 kozen de Provinciale Staten opvolgers voor de uitgelote J.C. van Panhuys, Meester en Capitaine: dat werden De Lamberts de Cortenbach, Meester en De Montaigne.²¹ Een lijst met alle gedeputeerden van 1815 tot 1831 staat in de bovenstaande tabel.

Vergaderingen van de Provinciale Staten in 1816 en 1817

De Provinciale Staten van Limburg kwamen voor het eerst bijeen op 18 maart 1816, voor een vergaderperiode die duurde tot en met 8 april 1816, met in totaal tien vergaderdagen. De handgeschreven notulen van de vergaderingen van de Provinciale Staten van Limburg zijn vanaf het begin bewaard gebleven, met de bijbehorende correspondentie.²² De notulen werden door griffier Willem Adriaan Pillera in het Nederlands en in het Frans geschreven. Binnenkomende stukken uit Den Haag waren vrijwel

²¹ RHCL 04.01 inv.nr. 2789.

²² RHCL 04.01 inv.nrs. 2778 en 2788-2796.

altijd in het Nederlands, maar het lijkt of de discussies in de Provinciale Staten steeds in het Frans verliepen, ook omdat een aantal leden het Nederlands niet machtig was. Gouverneur De Brouckère was de voorzitter van de vergaderingen. Zijn toespraken, die op schrift stonden, waren de eerste jaren in het Frans.

In een brief van 25 maart 1816 gaf minister van Binnenlandse Zaken Roëll aan wat hij verwachtte van de Provinciale Staten van Limburg. Dat was in de eerste plaats een ontwerp voor een eigen reglement van orde, volgens artikel 152 van de grondwet. De Statenvergadering had echter al op 22 maart een eigen ordereglement ontworpen.²³ Verder moest Limburg voor de toekomstige verkiezingen worden verdeeld in twintig kiesdistricten voor de landelijke stand, en moesten de regels voor de verkiezing van leden van de landelijke stand worden uitgewerkt. Provinciale Staten dienden ook een verdeling van Limburg in gemeenten te geven, met precieze omschrijving van het grondgebied van elke gemeente. Tenslotte vroeg Roëll om een ontwerp voor het reglement voor het bestuur ten plattelande, volgens artikel 154 van de grondwet. Alle gevraagde stukken waren aan koninklijke goedkeuring onderhevig.

Aan de vergadersessie van tien vergaderdagen tussen 18 maart en 8 april 1816 hebben in totaal 43 Statenleden deelgenomen. De aanwezigheid per vergaderdag varieerde van 32 tot 36 leden, zodat het quorum soms maar net werd gehaald. Door loting werden de Statenleden verdeeld in vier secties, die per sectie de onderwerpen algemeen bestuur, financiën, openbare instellingen en publieke werken onderzochten, waarna verslag werd uitgebracht aan de plenaire vergadering. Naast het uitvoeren van de opdrachten van Roëll bespraken de Staten nu en in de volgende jaren uiteenlopende onderwerpen, waaronder notities van de gouverneur of de gedeputeerden, en allerlei

verzoeken van burgers, organisaties en gemeenten. Bij het onderwerp financiën hoorde steeds de bespreking van de begroting voor het volgende jaar, waarbij een beperktere administratieve (ook wel: huishoudelijke) begroting werd onderscheiden van een uitgebreidere provinciale begroting. Publieke werken zoals wegen en waterstaat kregen altijd veel aandacht. Een belangrijke taak was de verdeling van de directe belastingen over de gemeenten. Op 4 april 1816 diende directeur van de directe belastingen van Limburg jhr. Adriaan van den Santheuvel (die in 1825 zelf Limburgs Statenlid werd) zijn voorstel in voor de verdeling voor het jaar 1816 van de *taxe foncière*, de *taxe personnelle et mobilière*, en de belasting op deuren en ramen. Dat waren dus nog precies de zelfde belastingsoorten als onder het Franse Keizerrijk, en de bedragen waren ook in francs (fl. 1 = 2,11 franc). In dit voorstel was de beoogde opbrengst van deze drie belastingsoorten in Limburg samen 1.497.572 franc. Ter vergelijking: in Nedermaas in 1807 moesten zij 1.724.260 franc opbrengen.²⁴ Bij de verdere bespreking van de Statenvergaderingen in dit artikel ligt de nadruk op de bestuurlijke organisatie en niet op het hierboven genoemde standaardprogramma van de vier secties.

In het jaar 1816 werd, bij wijze van uitzondering, een tweede vergaderperiode georganiseerd voor de Provinciale Staten, die duurde van 5 tot 23 augustus, met weer tien vergaderdagen. Er was dan ook veel te doen voor de inrichting van het provinciale en lokale bestuur, zoals minister Roëll al had aangegeven. Eerst werden de nieuwe Statenleden geïnstalleerd, die de in het begin van 1816 open gebleven plaatsen moesten innemen: De Lamberts de Cortenbach, De Menten de Horne, De Negri, De Plevits, De Rosen van der Maesen, de Waha de Baillonville, van Hees, Rouffaer, Van Vucht, Kerens de

²³ Dat ordereglement werd op 22 juni 1817 goedgekeurd door de Koning (bron: RHCL 04.01 inv.nr. 2789).

²⁴ Schaapveld, *Bestuur en bestuurders*, 231.

Wolfrath, Ruys de Beerenbrouck en De Schiervel. Baron de Bieberstein Rogalla Zawadsky zei ver hinderd te zijn door 'indisposition'; hij bleek daarna zijn benoeming niet aan te nemen.

Op 5 augustus bood de gouverneur aan de Provinciale Staten een uitgebreid rapport aan over de situatie in Limburg. Dit rapport, in het Nederlands, behandelde de volgende onderwerpen: provinciale administratie, provinciale begroting, reglementen voor stedelijke regeringen, belastingen, kadaster, oorlogslasten, liquidatie van de gemeentelijke schulden en de Franse schuld, openbare werken, erediens ten, vondelingen, scholen, geneeskundig toezicht, veeziekte, maten en gewichten, jacht, nationale militie, en burgerlijke stand. Gedurende deze vergadersessie ontwierpen de Statenleden een concept-reglement met 18 artikelen voor de verkiezingen voor de landelijke stand (in het Frans), dat ter goedkeuring naar de minister van Binnenlandse Zaken werd gestuurd. Omdat Weert, Maaseik en Sittard tot steden waren verklaard, was hierin ook een herziene indeling van Limburg in twintig landelijke kiesdistricten opgenomen. De Statenleden hadden ook een voorstel gemaakt met 94 artikelen voor de stadsreglementen. Uiteindelijk zouden deze concept-reglementen worden gebruikt voor het Statenreglement van 1818, dat ook richtlijnen gaf voor de verkiezingen van dat jaar (zie hieronder). Op voorstel van het lid Roemers besloten de Staten een verzoek aan de Koning te sturen om de belastingeisen voor verkiesbare personen te verlagen van 150 naar 50 franc, met de bedoeling een ruimer aanbod van kiesmannen te verkrijgen. Een bescheidener verlaging, van 70 naar 50 gulden, kreeg echter pas in 1820 zijn beslag, net als een verlaging van twaalf naar tien gulden voor stemgerechtigden. Op 14 augustus 1816 werd geloot welke Staten-

leden in 1818, 1819 en 1820 moesten aftreden. Dat waren in 1818 zes leden van elke stand, in 1819 opnieuw zes, en in 1820 vijf. In 1820 zouden dan alle 60 oorspronkelijke leden van de Provinciale Staten afgetreden zijn.

De Provinciale Staten stelden voor om een intermediaire administratieve laag in te stellen tussen de gemeenten en de Staten, omdat zij meenden niet met de 314 gemeenten in overleg te kunnen treden. Daarop deelde de gouverneur mee, dat er in elk van de drie arrondissementen (districten) een door de Koning benoemde commissaris zal komen, die onafhankelijk is van de Provinciale Staten. Een lijst met de verdeling van alle gemeenten over de drie arrondissementen was bijgevoegd.

Bij de opening van de jaarvergadering van de Provinciale Staten van Limburg op 8 juli 1817 ontvingen de leden een verslag van het College van Gedeputeerden over zijn werkzaamheden in de periode van juli 1816 tot en met juni 1817. Met ingang van 1817 gebeurde dat voortaan elk jaar. Naast de vaste onderwerpen financiën, openbare werken, sociale zaken en onderwijs, meldde het verslag, dat het ordereglement van de Provinciale Staten was aanvaard door de Koning, evenals de stedelijke reglementen.²⁵ Alle steden kregen drie burgemeesters en negen raadsleden, behalve Maastricht, dat drie burgemeesters en 21 raadsleden kreeg. De landelijke reglementen en het verkiezingsreglement waren nog niet klaar. De Staten stelden de Koning het administratieve budget van de provincie voor 1818 voor, ten bedrage van 71.710 gulden. Ter vergelijking: de uitgaven van het departement Nedermaas in 1806 bedroegen 152.877 franc, hetgeen neerkomt op 72.454 gulden in 1817, indien we de wisselkoers fl. 1 = fr. 2,11 hanteren.²⁶

25 Voor de ontwikkeling van ridderschaps-, stedelijke en landelijke reglementen, zie Blok, *Stemmen en kiezen*, 83-90, 113-127 en 168-172, zij het met voorbeelden alleen uit de Noordelijke provincies; voor het stedelijk reglement van Maastricht, zie Jacobs, *Grenzen verlegd*, 306-307.

26 Schaapveld, *Bestuur en bestuurders*, 119.

De Provinciale Staten kozen Hennequin als opvolger voor het Limburgse lid van de Tweede Kamer De Keverberg d'Aldegoor, die in 1817 moest aftreden. Daarvoor waren drie stemrondes nodig, want in de eerste twee haalde niemand een absolute meerderheid. Op 17 juli 1817 maakt De Brouckère het besluit van de Koning van 13 juli bekend om Hennequin op zijn verzoek ontslag te verlenen als lid van Gedeputeerde Staten, vanwege zijn overgang naar de Tweede Kamer. Volgens Hennequin zelf, in een brief uit 1819 aan de Koning, had hij ontslag gevraagd als gedeputeerde, omdat hij geen Nederlands sprak, maar dat lijkt achteraf geïnterpreteerd, want het Taalbesluit dateerde pas van 1819, en de discussies in de Limburgse Staten vonden in 1817 voornamelijk in het Frans plaats.²⁷ In een geheime stemming kozen de Provinciale Staten in de eerste stemronde Gelders als zijn opvolger. De Statenleden werden al vast gewaarschuwd dat de Limburgse Tweede Kamerleden Surlet de Chokier in 1818 en Membère en J.A.C. van Panhuys in 1819 moesten aftreden.

Naast het hoofdonderwerp, de gevolgen van de verkiezingen (zie hieronder), bespraken de Provinciale Staten in 1818 de gebruikelijke onderwerpen zoals financiën en openbare werken. Zij vernamen, dat bij Koninklijk Besluit van 14 februari 1818 nr. 95 het reglement voor het bestuur van de landelijke gemeenten was vastgesteld. Dit reglement bevatte 58 artikelen. Landelijke gemeenten kregen een bestuur van een schout en twee schepenen, en een raad van 6, 9 of 12 leden (inclusief schout en schepenen), naar gelang het inwonertal. De Staten behandelden een voorstel voor samenvoeging van kleine gemeenten, bijvoorbeeld Strucht, Oud-Valkenburg en Schin-op-Geul. Voor de uitgelote gedeputeerden J.C. van Panhuys, Meester

en Capitaine kozen de Staten De Lamberts de Cortenbach (ridderschap), Meester (steden) en De Montaigne (landelijke stand). Van Aefferden werd door de Staten gekozen tot lid van de Tweede Kamer, in plaats van de uitgelote Surlet de Chokier, maar omdat zijn Kamerlidmaatschap pas in oktober zou ingaan, bleef Van Aefferden tot die tijd gedeputeerde. Gouverneur de Brouckère was blij dat de regeringsgetrouwe Van Aefferden was gekozen in plaats van de oppositionele Surlet, en had daar mogelijk enige moeite voor gedaan, hoewel hij dat bestreed.²⁸ In een brief aan de Koning van 10 augustus 1818 gaf De Brouckère een uitvoerige beschrijving van de politieke machinaties in de Limburgse Staten, en de rol van een aantal oppositionele leden daarbij.²⁹

Verkiezingen voor de Provinciale Staten

De vergaderingen van de Provinciale Staten in juli 1818 stonden grotendeels in het teken van de eerste verkiezingen voor leden van de Provinciale Staten, die op 1 juni hadden plaatsgevonden. Eenderde van alle benoemde Statenleden moest worden vervangen.

Voor de verkiezing van Statenleden voor de landelijke stand was de provincie Limburg verdeeld in 20 kiesdistricten, omdat Provinciale Staten 20 leden van die stand telden. Die kiesdistricten kwamen dus niet overeen met de 23 in de Franse tijd geformeerde en nadien behouden kantons. Op 11 april 1818 zond gouverneur de Brouckère een besluit aan zeven kiesdistricten, die voor dat jaar waren aangewezen om verkiezingen te houden, waaronder de kiesdistricten Gulpen en Valkenburg. Deze kiesdistricten moesten zorgen voor vervangers van zeven uitgelote Statenleden van de landelijke stand: Capitaine, De Borman, Corten, De

27 Colenbrander, *Gedenkstukken*, deel 8, derde stuk, 78-79.

28 Colenbrander, *Gedenkstukken*, deel 8, tweede stuk, 194, 516 en 528.

29 Colenbrander, *Gedenkstukken*, deel 8, tweede stuk, 195-196.

Leden van de Provinciale Staten van Limburg, gekozen in 1818

Naam	Stand	Woonplaats
de Borchgrave d'Altena, Guillaume George François	R	Mechelen-Bovelingen
de Borman, Jean Ferdinand Alexandre de*	R	Bree
Corten, Frederik Leonard*	L	Meerssen/Oensel
de Danner, Jan Francis Xavier Willibrord Louis (verving De Lommessen)	L	Heerlen/Kerkrade
Gelders, Jacobus Josephus*	S	Maaseik
van Hees, Jan Lodewijk*	S	Maastricht
Hermans, Peter Joseph	L	Mechelen
Kerens, Pierre André Servais*	R	Maastricht
Lekens, Paulus Augustinus Jacobus	S	Maastricht
de Menten de Horne, Bonaventure Jean Marie*	S	Sint-Truiden
Michiels van Verduynen, Arnoldus Hendrikus Theodorus	S	Roermond
van Muysen, André Chrétien Denis Balthazar	L	Koninksem/Tongeren
de Negri, Fredericus Ferdinandus Henricus Josephus de*	R	Brunssum
de Plevits de Roosteren, Jean Paul*	R	Roosteren
Schmitz, Johan Anton*	S	Sittard
Schoenmaeckers, Martinus Jacobus	L	Valkenburg
van der Schoor, Jacob Norbert	L	Thorn
de Spirlet, Gaspard François Alexis (verving Van der Maesen de Sombreff)	R	Achel
de Stockhem, Lambert Gaspar Dieudonné de	R	Kermt
Veugen, Eustache Servais*	L	Gulpen/Maastricht
Wulff, Werner Josef*	L	Oirsbeek/Hoensbroek

* = herkozen

Favereau, De Limpens, Roosen en Veugen. De Brouckère droeg de gemeentebesturen op om lijsten met de stemgerechtigden op te stellen, dat wil zeggen zij die voldeden aan de eisen van artikel 16 van het *Reglement omtrent de zamenstelling der Staten van de Provincie Limburg* van 1818, inclusief de betaling van minstens twaalf gulden belasting per jaar. Aan de Kiezers (kiesmannen)³⁰, die door de stemgerechtigden konden worden gekozen, werden hogere eisen gesteld, met name een hogere vermogens eis van minimaal 70 gulden belastingafdracht per jaar. In elk kiesdistrict waren op 3 mei 1818

door gouverneur De Brouckère gedrukte lijsten beschikbaar gesteld van verkiesbare personen. Niemand stelde zich dus kandidaat; iedereen boven een bepaalde belastingafdracht was ongevraagd kandidaat. Er waren ook geen politieke partijen of herkenbare politieke stromingen; die kwamen pas veel later in de negentiende eeuw. Het bijzondere aan de verkiezing van kiesmannen door de stemgerechtigden was, dat het gemeentebestuur bij deze laatste, op een door de gouverneur te bepalen dag in de eerste helft van mei, een stembiljet thuis bezorgde, dat moest worden ingevuld, onder-

30 In de notulen werden deze kiesmannen steeds Kiezers (met een hoofdletter) genoemd, in het Frans *Électeurs*. Om verwarring met de kiezers uit de eerste trap van de verkiezingen (die steeds stemgerechtigden werden genoemd) te vermijden, wordt hier de term kiesmannen gebruikt, hoewel die in die tijd niet bestond.

STEMBILLET.

De ondergeteekende, wonende te (a) *Neergelabbeek*
 stemt by deze als Kiezers, tot het doen der eerstkomende benoe-
 ming der Leden van den Landelyken Stand, ter vergadering
 van de Staten dezer Provincie voor het (b) *18de* kiesdистриkt,
 de volgende (c) *Wijlf* personen: *Boonen, Christen & anckhen*

Guertij van rubeim *Der mant (pieter jos. ph.)*
Alten nichel Linnaken *te Niebelen*
Paulsten kerrij den *De Bullen de veldward* *van te miltberg* *Willems nicolai Linnaken*
Joanisten Teulissen *opgelabek* *gongher* *van Gerard Luyt*
Dolmans *charl Linnaken* *Julius francisc* *boonheim*
Jan Sallie *kerrijers* *te asch*
H. Verbeke

Gedaan den (d) *7de* *Mey* 1818

M. Francken

- Een ieder sy verducht:
- 1.° Dat de personen, welke door hem worden getoond, niet anders kunnen genoemen worden dan uit de naamlyst, welke hem narems dit biljet is bezorgd;
  - 2.° Dat dit biljet door den Stemmer eigenhandig moet worden onderteekend, of, zoo hy niet schryven kan, dat dan een publiek persoon, of andere twee partikuliere personen, ter goeder naam staande, onder hetzelfde moeten verklaren, dat de invulling overeenkomstig de opgaf van den Stemmer is geschied, in deze voege:
    - De bovenstaande invulling is geschied overeenkomstig de opgaf van ... verklarende niet te kunnen schryven.
    - (Ons) of (my) hevend. (*Handteekening der getuigen*)
  - 3.° Dat dit biljet over drie dagen zal worden terug gehaald, en alsdich behoeftlyk ingevuld, en met lak, nussel of anderszins verzekerd, zal moeten gereed zyn, terwyl de Stengeregtige onderziet, voor dit maal, van zjar heurt van stemmen zal versnaken zyn.

Stembiljet voor de verkiezing van landelijke kiesmannen. RHCL, Provinciaal Archief, 04.01, inv.nr. 5054.

tekend en dichtgeplakt. Een standaardformulier voor dit stembriefje was als bijlage bij de bovengenoemde reglementen gevoegd. De ondertekening was een belangrijk verschil met de verkiezingen in de Franse tijd, die steeds geheim waren. De stemgerechtigde moest net zoveel namen voor kandidaat-kiesmannen voor de landelijke stand invullen als er nodig waren voor het kiescollege; dit aantal werd voor hem op het stembriefje vermeld. De ingevulde stembiljetten werden dan drie dagen later thuis weer opgehaald, en op de dag van de stemming onder toezicht van een stemcommissie geopend. Het kiezen van een stemcommissie om de eigenlijke verkiezing in goede banen te leiden was een erfenis van de Franse tijd. Sommige stembiljetten werden niet in orde bevonden en ongeldig verklaard. Zo waren er in 1818 van de 80 stembiljetten in de gemeente Gulpen 13 ongeldig, want ‘ten deele onverstaanbaar, andere niet ondertekend’. In de gemeente Vaals was maar één van de 116 stembiljetten ongeldig, want niet ‘cacheté’.³¹

In Valkenburg kregen de stemgerechtigden een lijst met 17 namen van potentiële kiesmannen.³² Nadat de stemgerechtigden in Valkenburg twaalf kiesmannen hadden gekozen, schreef De Brouckère op 23 mei 1818 dat de gekozen kiesmannen op 1 juni in de hoofdplaats van het district moesten bijeenkomen. Het verslag van de stemming op 1 juni in Valkenburg vermeldde dat eerst de stemcommissie werd gekozen. Daarna werd gestemd door elf kiesmannen, waarbij Martinus Jacobus Schoenmaeckers met een meerderheid van zes stemmen werd gekozen tot lid van Provinciale Staten voor de landelijke stand namens het kiesdistrict Valkenburg. Tot 1825 was het noodzakelijk om ook een vervanger voor de gekozene te kiezen, die

hem kon opvolgen bij overlijden of ontslag binnen de termijn van zijn mandaat. Als vervanger werd in Valkenburg Hennen gekozen, ook met zes stemmen.³³

In het kiesdistrict Gulpen, waar ook twaalf kiesmannen moesten worden aangewezen, kregen de stemgerechtigden een lijst met 32 namen van potentiële kiesmannen. In dit kiesdistrict zijn de processen-verbaal van de stemming voor kiesmannen in 1818 van de afzonderlijke gemeenten bewaard gebleven.³⁴ In Gulpen, Vaals, Wittem, Bocholtz en Simpelveld hadden alle 32 kandidaten stemmen gekregen; in Slenaken kregen 24 van de 32 kandidaten stemmen. In Mheer en Noorbeek kregen 12 van de 32 kandidaten alle stemmen, en wel dezelfde kandidaten in beide gemeenten. Dat was duidelijk afgesproken, waarschijnlijk door toedoen van Jean Thomas Aussems, die burgemeester van beide gemeenten was. Op 1 juni kwamen de kiesmannen van het kiesdistrict Gulpen bijeen, en herkozen unaniem Eustache Veugen als hun vertegenwoordiger en Antoine de Pelsler Berensberg als zijn vervanger.

Ook de overige landelijke districten, waar Statenleden waren uitgeloot, kozen hun nieuwe vertegenwoordigers: Van Muysen voor Koninksem, Hermans voor Mechelen, Corten voor Meerssen, Wulff voor Oirsbeek, en Van der Schoor voor Thorn. De voor de landelijke stand in Heerlen gekozen baron de Lommessen liet zich vervangen door *suppléant* De Danner, vanwege ziekte. Wulff had op 9 mei 1818 aan de gouverneur geschreven, dat hij aftrad als lid van de Provinciale Staten, hoewel hij pas voor 1819 was uitgeloot. Hij meende niet bij Oirsbeek te horen, maar werd daar toch gekozen.

De ridderstand moest ook op 1 juni 1818 zeven nieuwe leden van de Provinciale Staten kiezen.

31 RHCL 04.01 inv.nr. 5054.

32 RHCL 04.01 inv.nr. 5054.

33 RHCL 40.002 inv.nr. 6654.

34 RHCL 04.01 inv.nr. 5054.

Die verkiezing was direct, dus niet via een kiescollege zoals bij de landelijke stand. De *Almanach de la province de Limbourg* van 1819 vermeldde 68 edelen die aan de eisen van het reglement voor de ridderschap voldeden.³⁵ Sommige edelen werden ook via de landelijke of stedelijke verkiezingen gekozen. Bij de ridderschapverkiezing in 1818 waren 36 edelen aanwezig. Degenen die moesten worden vervangen waren d'Arschot (die zelden in de Statenvergadering aanwezig was geweest), d'Erp (die nooit aanwezig was geweest), Hesselt van Dinter, De Menten, De Negri, J.C. van Panhuys en De Plevits. In de eerste stemronde werden met absolute meerderheid van stemmen gekozen: De Borchgrave *ainé*, De Borman, De Negri, De Plevits en De Stockhem (die in 1816 zijn benoeming niet had aanvaard). In de tweede ronde werd generaal Michael van der Maesen de Sombreff gekozen, en in derde ronde Pierre Kerens *cadet*. Er werden ook zeven vervangers (*suppléants*) gekozen. Van der Maesen de Sombreff nam op 7 juli echter ontslag vanwege zijn gezondheidstoestand en omdat hij zich volledig aan zijn militaire taken wilde wijden. Hij werd daarom vervangen door *suppléant* De Spirlet. Die meldde dat hij ziek was, maar hij zou toch proberen te komen. Hij stond inderdaad op de presentielijst.

Voor de verkiezing van de stedelijke Statenleden fungeerde de stadsbesturen (schouten/burgemeesters, schepenen en raadsleden) als kiescolleges. De zes aangewezen steden kozen op 1 juni 1818 hun nieuwe Statenlid, in Maastricht zelfs twee, omdat Hennequin naar de Tweede Kamer was vertrokken. Maaseik herkoos Gelders, Maastricht koos Lekens als vervanger van Hennequin en herkoos Van Hees, Roermond koos Michiels van Verduynen als opvolger van Van der Renne, Sint-Truiden koos De

Menten de Horne in plaats van de overleden Van Vucht, en Sittard herkoos Schmitz. Het Statenlid voor Weert ontbrak nog, omdat het stadsbestuur nog niet was georganiseerd.

Na 1818 werden jaarlijks verkiezingen georganiseerd voor de door loting of anderszins ontstane opengevallen plaatsen. Deze verkiezingen verliepen niet anders dan in 1818, en de werkwijze was beschreven in het *Reglement omtrent de zamenstelling der Staten van de Provincie Limburg* uit 1818, dat in 1825 werd aangepast en uitgebreid.

Het aantal kiezers bij de ridderschap bleef beperkt, bijvoorbeeld 28 in 1825, 31 in 1826 en 36 in 1827. In 1825 kozen de edelen meteen in de eerste stemronde alle zes Statenleden die hun aftredende collega's moesten opvolgen. Eén van hen was baron de Thier, die ook door het district Eijsden was gekozen tot kiesman voor de landelijke stand. Hij liet echter weten alleen aan de verkiezing door de ridderschap te willen deelnemen. Voor een extra Statenlid, dat de overleden De Stockhem moest vervangen, waren drie stemrondes nodig. In de derde ronde, tussen de twee kandidaten met de meeste stemmen in de tweede ronde, kregen jhr. Adriaan van den Santheuvel (geboren 1756) en jhr. Charles-Ghislain Vilain XIII (geboren 1803) elk 14 stemmen. Daarop werd Van den Santheuvel gekozen verklaard, omdat hij ouder was dan Vilain XIII.

In de steden die aan de beurt waren om Statenleden te kiezen, namen niet alle stadsbestuurders deel aan die verkiezingen. Zo kozen in 1826 in Maastricht 13 kiezers twee nieuwe Statenleden, terwijl het stadsbestuur volgens het stadsreglement van 1822 diende te bestaan uit een burgemeester, twee schepenen, en 21 raadsleden.³⁶ De *Annuaire*s van 1825 en 1827 vermelden 18 raadsleden.³⁷ Het nieuwe Staten-

35 *Réglement voor de ridderschap van Limburg* (Maaseik 1818), RHCL 04.01 inv.nr. 12359; *Almanach de la province de Limbourg pour l'année 1819* (Maastricht 1819).

36 *Reglement voor de zamenstelling van het bestuur der stad Maastricht* (1822).

37 *Annuaire de la province de Limbourg* (Maastricht 1825 en 1827).

Resultaten van de verkiezingen in het kiesdistrict Gulpen, 1827

Gemeente	Inwoners*	Aantal stemgerechtigden	Aantal potentiële Kiezers	Uitgebrachte stemmen	Waarvan ongeldig
Bocholtz	827	17	3	16	4
Gulpen	1.696	62	5	50	6
Mheer	888	43	3	41	14
Noorbeek	773	55	2	55	11
Simpelveld	1.016	23	2	23	1
Slenaken	567	15	1	15	1
Vaals	2.583	72	6	68	0
Wittem	2.953	81	9	81	0
Totaal	11.303	368	32	352	37

* *Annuaire de la province de Limbourg*, deel 4 (Maastricht 1827)

lid voor de stad Tongeren werd gekozen door de burgemeester, beide schepenen en zes van de negen raadsleden.

Als voorbereiding voor de verkiezing van Statenleden voor de landelijke stand kregen de belastingontvangers in februari 1827 opdracht om per gemeente twee lijsten aan te leggen: één met de namen van de stemgerechtigde burgers, en één met de namen van de potentiële Kiezers (kiesmannen). In april ontvingen alle schouten (burgemeesters) dan deze lijsten in gedrukte vorm. In mei kozen de stemgerechtigden de kiesmannen, en op 1 juni de kiesmannen de Statenleden. Als voorbeeld staan de gegevens van de eerste trap van de verkiezingen in het kiesdistrict Gulpen in 1827 vermeld in bovenstaande tabel. Elke stemgerechtigde moest twaalf kiesmannen noteren op zijn stembriefje.

Bij een bevolking van 11.303 kan het aantal mannen van 23 jaar en ouder ruwweg worden geschat op 2300. Het aantal stemgerechtigden van 368 zou betekenen dat ongeveer 16% van deze groep minstens tien gulden belasting betaalde en dus mocht stemmen. Van de 368 stemgerechtigden waren 32 voldoende rijk om

als kiesman te worden gekozen. In andere districten lagen die verhoudingen anders. Zo waren er in 1826 in het kiesdistrict Bree op 710 stemgerechtigden slechts 26 potentiële kiesmannen. De deelname van de stemgerechtigden in het kiesdistrict Gulpen was met 96% hoog. Van de daar uitgebrachte stemmen was 11% blanco of ongeldig.

Op 1 juni 1827 kwamen tien van de twaalf gekozen kiesmannen van het kiesdistrict Gulpen opdagen in de hoofdplaats Gulpen: Johan Mathias Merckelbach (burgemeester van Wittem), Hendrik Rompen (notaris te Wittem), Johan Simon Hollman (ontvanger te Gulpen), Anton de Pelsler Berensberg (burgemeester van Vaals), Peter Anton Reintjens (ontvanger te Wittem), baron de Loë (rentenier te Mheer), Johan Adam Geilenkirchen (landbouwer te Wittem), Frederik Hendrik von Clermont (fabrikant te Vaals), Johan Gerard Beucken (landbouwer te Wittem) en Werner Brandt (burgemeester van Simpelveld). Twee kiesmannen waren volgens de Gulpense burgemeester Jan Abraham Mahr afwezig wegens ziekte: Jacobus Willem Watrin (landbouwer te Wittem) en Jan Louis Bluijsen (pastoor van Simpelveld). Kiesmannen werden geacht niet

zonder geldig excuus weg te blijven van de verkiezingen op 1 juni en dat werd gecontroleerd.³⁸ Zo vroegen in juni 1829 Gedeputeerde Staten aan de districtscommissaris van Hasselt waarom burgemeester van Lommel Willem Karel Koekhofs was weggebleven van de Kiezersvergadering. Opvallend is dat de tien opgekomen kiesmannen van het kiesdistrict Gulpen in 1827 Charles Destouvelles herkozen als Statenlid namens hun district. De uit Parijs afkomstige advocaat Destouvelles was in 1815 tot Nederlander genaturaliseerd en woonde buiten het kiesdistrict in Maastricht. Zoals hieronder beschreven ontwikkelde hij zich tot een actief en oppositioneel lid van de Limburgse Provinciale Staten.

Vergaderingen van de Provinciale Staten in 1819-1830

Na de goed verlopen verkiezingen van 1818 kan men zeggen dat het Limburgse provinciale bestuur zich in de korte periode 1816-1818 duidelijk had gevestigd. Alle vereiste reglementen waren vastgesteld, de procedures waren bekend en werden gevolgd, en de meeste Statenleden en gedeputeerden voerden plichtsgetrouw hun taken uit. In de vergadersessie van twaalf vergaderdagen tussen 1 en 22 juli 1819³⁹ werden de resultaten van de verkiezingen van juni 1819 uitgewerkt, met nieuwe leden die de eed aflegden. Omdat Andries van Muysen zowel in Tongeren als in Koninksem was gekozen (en voor Koninksem opteerde), werd zijn plaatsvervanger Rubens voor Tongeren opgeroepen. Arnold Bloemarts, die sinds 1816 voor de landelijke stand zitting had, werd in 1819 ook voor de stad Venlo gekozen. Omdat hij die plaats niet wilde (kon) innemen, moest de vervanger voor de stad Venlo, Herman Paul Heutz, invallen. Omdat die dat niet wilde, bleef er een vacature.

De oudere broer van Arnold Bloemarts, Hendrik Bloemarts, was in 1819 gekozen voor de stad Weert. In het district Eijsden was Joppen de Beegden herkozen, maar die wilde niet meer, zodat zijn plaatsvervanger Theodore de Godding werd opgeroepen.

In een brief vroeg de minister van Binnenlandse Zaken De Coninck aan Provinciale Staten om een oplossing te bedenken voor het te kleine aantal personen dat tot kiesman kon worden gekozen in de districten Zonhoven, Beringen en andere. De Staten stelden voor om de belastinggrens voor kiesmannen zo nodig te verlagen van 70 naar 30 gulden.

Voor de in 1819 aftredende Limburgse Tweede Kamerleden Membrède en J.A.C. van Panhuys kozen de 55 aanwezige leden opvolgers. Membrède werd in de eerste ronde met absolute meerderheid van 45 stemmen herkozen. In een brief van 18 juli in het Nederlands uit Brussel dankte staatsraad Membrède Provinciale Staten voor die verkiezing. De tweede ronde leverde geen absolute meerderheid op, daarom ging de derde ronde tussen de twee leden met de meeste stemmen, Surlet de Chokier en De Leonaerds d'Achel. De Leonaerds werd gekozen met 29 stemmen. Gouverneur de Brouckère was weer tevreden dat hij er in was geslaagd om Surlet niet te laten kiezen.⁴⁰ Er moesten ook vijf nieuwe gedeputeerden worden gekozen, vanwege het reguliere aftreden van twee van hen, vanwege het vertrek van De Leonaerds en van de al in 1818 gekozen Van Aefferden naar de Tweede Kamer, en vanwege de benoeming in 1818 van Ruys de Beerenbrouck tot commissaris van het arrondissement Hasselt. Alle namen van leden van Provinciale Staten en Gedeputeerde Staten en hun periode van dienst zijn te vinden in het Repertorium Ambtsdragers en Ambtenaren

38 Artikel 47 van het *Reglement omtrent de zamenstelling der Staten van de Provincie Limburg* (1825); Blok, *Stemmen en kiezen*, 191.

39 RHCL 04.01 inv.nr. 2790.

40 Colenbrander, *Gedenkstukken*, deel 8, tweede stuk, 219.

van het Huygens Instituut.⁴¹ Hier worden verder alleen de personen genoemd met wie iets bijzonders aan de hand was.

Het altijd actieve Statenlid Surlet de Chokier vroeg op 10 juli 1819 om gewichtige onderwerpen voortaan niet aan één sectie, maar aan alle secties voor te leggen, hetgeen in beginsel werd aanvaard. Bij twee volgende onderwerpen gingen de Provinciale Staten één keer akkoord met plenaire behandeling, maar de tweede keer niet. Op 13 juli behandelden de Provinciale Staten een brief van de minister van Binnenlandse Zaken over een verzoek van Gelderland om de gemeente Mook en Middelaar, en een groot deel van de gemeenten Gennep en Ottersum, aan Gelderland toe te voegen. Provinciale Staten van Limburg wezen dit af, zich gesteund zeggende door de lokale bevolking. Arrondissementscommissaris Michiels van Verduynen van Roermond schreef hierover een uitgebreid rapport, in het Frans, en in een brief in het Nederlands verzette schout Goossens van Mook zich tegen de overgang naar Gelderland. Een voorstel van Statenlid Van Muysen om weer juryrechtspraak in te voeren in Limburg werd niet in behandeling genomen door de voorzitter, omdat Provinciale Staten niet het recht hadden zich te bemoeien met landelijke wetgeving.

Aan het begin van de vergadersessie van 4-20 juli 1820⁴² werden weer nieuwgekozen leden geïnstalleerd. Enkele knelpunten van de afgelopen verkiezingen moesten worden opgelost. Deze waren vaak het gevolg van het feit dat personen zich niet kandidaat stelden, maar dat iedereen die voldoende belasting betaalde verkiesbaar was. Ook bezaten verkiesbare personen vaak bezittingen in meer dan één stad of district. Cox, die door Hasselt was gekozen, nam zijn benoeming niet aan. Vervanger Claes nam zijn

plaats in. Joppen de Beegden was zowel in district Bergen als in district Susteren gekozen. Omdat hij plaats nam voor Bergen, werd vervanger ridder Joan Joseph Leonard van den Broeck de vertegenwoordiger van het district Susteren. Arnold Bloemarts was zowel in de stad Venlo als in het district Kessel gekozen. Hij nam plaats voor Venlo, en vervanger Haffmans voor Kessel. Van der Straeten Briers was al in 1819 gekozen, maar was nog steeds niet geïnstalleerd; hij weigerde echter plaats te nemen.⁴³ De verkiezing van Van der Maesen de Sombreff door het district Heythuysen gold niet, want hij was zojuist gekozen namens de ridderschap. Hij werd vervangen door Ruys de Beerenbrouck. Het nieuwe lid Wadeux van het kiesdistrict Bree voegde aan de eed 'zo waarlijk helpe mij God almachtig' de woorden 'behoudens mijn religie' ('sauve ma religion') toe, maar dat mocht niet van de voorzitter, waarschijnlijk omdat het als kritiek op de grondwet werd beschouwd. In 1819 had een lid ook al eens zo'n toevoeging gedaan; toen leek dat oogluikend gepasseerd te zijn.

Provinciale Staten werden op de hoogte gesteld van beslissingen die haar werk raakten. Om het aantal kiesmannen te verhogen had de Koning artikel 18 van het reglement van 1818 aangepast: de belastingeis werd verlaagd van 70 naar 50 gulden. Bij Koninklijk Besluit van 17 oktober 1819 was besloten, dat de eerste vervanging van eenderde van de gemeentebesturen werd uitgesteld, en pas op 2 januari 1822 zou plaatsvinden.

Omdat het Tweede Kamerlid Hennequin in 1820 reglementair moest aftreden, kozen de 55 aanwezige Statenleden met absolute meerderheid in de eerste stemronde Kerens de Wolfrath tot zijn opvolger. Hennequin had in 1819 al ontslag gevraagd uit de Tweede Kamer, vanwege het Taalbesluit van 15 september 1819,

41 <http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861>.

42 RHCL 04.01 inv.nr. 2790.

43 Niet vermeld is, waar Van der Straeten Briers in 1819 gekozen was.

Lijst met potentiële kiezers,
kiesdistrict Gulpen, 1818.
RHCL Provinciaal Archief,
04.01, inv.nr. 5054.

8.^e KIESDISTRIKT.

HOOFDPLAATS GULPEN.

LYST

Van de namen en woonplaatsen der personen, welke de vereischten bezitten om tot Kiezers te worden benoemd.

A CAMPO, (Jan) te Gulpen.	SHEEPERS, (Jan) te Maar.
BEUKEN, (Jan-Geerd) te Mechelen.	STANSSEN, (Wynand) te Maar.
BROERS, (Toussaint) te Gulpen.	VAESSEN, (Jan) te Simons.
DELOO, (Baron) te Maar.	VAN CLERMONT, (Karel-Theodore-Arnold) te Vaals.
ERNON, (Corstis-Bartholomeus) te Maar.	VAN CLERMONT, (Jan-Adam-Hendrik) te Vaals.
GILLISSEN, (Pieter) te Gulpen.	VAN DE WEYER, (Egidius) te Kuytsel.
HOLLMANN, (Jan-Simon) te Gulpen.	VAN DEN BENNET, (Michiel) te Mechelen.
KLEIN, (Frans-Jozeph) te Vaals.	VAN FELSER, (Antoon) te Vaals.
LANGOHR, (Jan-Willem) te Vaals.	VAN STERNBACH, (Constantinus) te Vaals.
MERCKELBACH, (Mathys) te Wiltzen.	VAN STRAUCH, (Casper) te Vaals.
PLEERBOOM, (Pieter) te Gulpen.	VLIECKS, (Michiel) te Mechelen.
PENNERS, (Jan-Louis) te Bockholt.	VONCKEN, (Willem) te Gulpen.
RADEMAKERS, (Gerrit) te Vaals.	VON THYMUS, (Theodor) te Eys.
RENARDY, (Eugenius) te Vaals.	WATRIN, (Willem-Jacobus) te Eys.
RHOEN, (Hendrik) te Bockholt.	WOUTERS, (Willem) te Gulpen.
ROYEN, (Pieter) te Vaals.	
SCHYNS, (Jan-Geerd) te Eys.	

Opgemaakt te Maastricht, den 3 Mei 1818.

De Gouverneur der provincie Limburg.

C. DE BROUCKERE.

maar hij bleef aan tot 1820, omdat in de tussentijd geen vervanger voor hem kon worden gevonden. Hij was op 23 november 1819 tot raadslid van Maastricht gekozen, en de volgende dag werd hij voorgedragen als burgemeester. Deze voordracht werd gevolgd door Willem I, en op 23 juni 1820 werd Hennequin geïnstalleerd als één van de drie burgemeesters van Maastricht. Op 10 maart 1821 werd Hennequin alweer ontslagen als burgemeester, samen met negen raadsleden, vanwege de schutterrijkwestie.⁴⁴ De schutterrijkwestie, en de rol van Hennequin en diens medestanders daarbij, is elders uitgebreid beschreven.⁴⁵

In 1821 vergaderden Provinciale Staten gedurende negen dagen tussen 3 en 18 juli.⁴⁶ Juist in die periode vond de eindfase van het geruchtmakende proces tegen Hennequin vanwege de schutterrijkwestie plaats. Griffier Pillera meldde de gouverneur op 9 juli, dat hij op 10 juli in Luik moest getuigen in dat proces, en dus die dag niet bij de vergadering van Provinciale Staten aanwezig kon zijn. Hoewel Provinciale Staten zich officieel niet met de Maastrichtse schutterrijkwestie bezig hielden, had die toch wel enige invloed op de besprekingen. De Koning had op 24 maart beslist, na de Raad van State gehoord te hebben, dat de onvolledige gemeenteraad van Maastricht zijn werkzaamheden kon voortzetten totdat de raad weer aangevuld zou zijn. Statenleden De Wymar de Kirchberg en Surlet de Chokier meenden, dat de verkiezing van Mockel en Colpin als vertegenwoordigers van de stad Maastricht ongeldig was, omdat er geen quorum in de Maastrichtse gemeenteraad aanwezig was geweest. Surlet stelde voor, het Statenlidmaatschap van Mockel en Colpin op te schorten en daartoe een eer-

biedig adres aan de Koning aan te bieden. Dit voorstel werd met dertien tegen twaalf stemmen verworpen, zodat Mockel en Colpin (die tijdens de bespreking de vergaderzaal hadden moeten verlaten) hun plaatsen konden innemen. Dit onderwerp was overigens maar een kleinigheid in de volle agenda van de Staten, die de gebruikelijke onderwerpen bevatte, zoals het jaarrapport van Gedeputeerde Staten, verificatie van de recente verkiezingen, verkiezing van nieuwe gedeputeerden, begroting, openbare werken en enkele problemen in en tussen gemeenten. Het Tweede Kamerlid Van Aefferden werd herkozen voor een tweede termijn.

In 1822 waren er drie vergadersessies van Provinciale Staten, een ongebruikelijk korte gewone vergadersessie met vijf vergaderdagen tussen 2 en 9 juli, en twee buitengewone van vier vergaderdagen in oktober en twee vergaderdagen in december.⁴⁷ De gewone vergadering verliep volgens het geijkte patroon. De 59 aanwezige Statenleden herkozen Membrède als lid van de Tweede Kamer, en kozen De Borchgrave als tweede lid van de Tweede Kamer, ter vervanging van de aftredende De Leonaerds, in beide gevallen met absolute meerderheid in de eerste stemronde. De beide buitengewone vergadersessies waren belegd om specifieke belastingen en uitgaven voor het komende jaar te bespreken. Naast het nieuwe systeem van uitgaven ten laste van de provinciale opcenten, was het belangrijkste hierbij de accijs op het gemaal, die in de Zuidelijke Nederlanden tot veel verzet leidde.⁴⁸ In een circulaire van 27 september 1822 had de minister van staat en directeur-generaal van de generale directie van de ontvangsten, Appellius, alle Provinciale Staten in het Koninkrijk gelast in

44 Colenbrander, *Gedenkstukken*, deel 8, derde stuk, 78-79; Kellens, 'Jean-François Hennequin', 67-68.

45 Kellens, 'Jean-François Hennequin', 68-69; Hennequin, *Précis*; Jacobs, *Grenzen verlegd*, 304-314.

46 RHCL 04.01 inv.nr. 2791.

47 RHCL 04.01 inv.nr. 2791.

48 Demoulin, 'Un impôt impopulaire'.

oktober bijeen te komen voor de bespreking van de wet op het gemaal, die zojuist door Tweede en Eerste Kamer was aangenomen, zij het met vrijwel alle Zuidelijke vertegenwoordigers tegen.⁴⁹ Er waren veel klachten van de Limburgse Statenleden over het nieuwe financiële beleid, maar op 15 oktober werd toch een herziene begroting voor 1823 aangenomen. Wel stelden Provinciale Staten een lange brief aan de Koning op, waarin de financiële nood werd geklaagd. De Staten weigerden om een voorstel te doen over de inning van de belasting op het gemaal, omdat men te weinig inzicht in de materie zei te hebben. De wetstekst was inderdaad uitermate gecompliceerd. Daarop droeg de Koning de Staten op om in een extra vergadering het door hem op 11 november 1822 vastgestelde reglement op de inning van de gemaalbelasting te bespreken. Op 11 december aanvaardden de Limburgse Staten dit reglement met 35 tegen 8 stemmen, en spraken hun voorkeur uit om de belasting in de landelijke gebieden per abonnement te laten betalen in plaats van per geval. Het verzet tegen de gemaalbelasting duurde voort totdat zij per 1 januari 1830 werd afgeschaft. Dit verzet doet denken aan de weerzin van de bevolking tegen de *droits réunis* in de Franse tijd.

Van de vergadersessie van 8 tot en met 18 juli 1823⁵⁰ zijn alle documenten uitsluitend in het Nederlands, ten gevolge van het Taalbesluit, dat bepaalde dat vanaf 1 januari 1823 alle officiële documenten in Limburg in het Nederlands opgesteld dienden te zijn. Slechts twee korte notities van Jacob Antoon Wilmar waren nog in het Frans. Wilmar was in de buitengewone vergadering van december 1822 geïnstalleerd als vervanger van het Statenlid Corten, die was overleden. In volgende jaren kwam de Franse taal toch weer enigszins terug in de archief-

stukken, met name in de korte werkverslagen van sommige secties. Provinciale Staten volgden in 1823 de gebruikelijke procedures en agenda. Bij Koninklijk Besluit van 7 april 1823 was een verplicht format vastgesteld voor provinciale begrotingen, omdat er tot dan verschillen tussen de provincies waren. Op 14 juli aanvaardden de Provinciale Staten, na uitvoerige discussie in de secties en na aanneming van enkele amendementen, de door Gedeputeerde Staten voorgestelde begroting voor 1824, en stuurden deze naar de Koning ter goedkeuring en opname in de Rijksbegroting. Wel werd de Koning gewezen op de te krappe financiële middelen voor de provincie. Omdat het Tweede Kamerlid Membrède was benoemd tot gouverneur van de provincie Antwerpen, kozen de Statenleden De Leonaerds d'Achel als zijn vervanger. Tegelijkertijd werd Kerens de Wolfrath herkozen als Limburgs lid van de Tweede Kamer.

In een gedrukte missive van 22 juni 1824 droeg Willem I, via de minister van Binnenlandse Zaken, alle provinciale besturen op om voorstellen te doen voor de herziening van de reglementen voor de plattelandsgemeenten, waarbij de minister een aantal suggesties deed.⁵¹ Het bestaande reglement van bestuur voor het platteland van de provincie Limburg was vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 14 februari 1818 nr. 95. Statenlid Michiels van Verduynen, tevens arrondissementscommissaris en milite-commissaris van Roermond, deed uitvoerige voorstellen voor deze herziening van de lokale reglementen, waarbij de nadruk lag op vergroting van de doelmatigheid van bestuur. Ook stelde een commissie van Statenleden, onder leiding van Colpin (wiens vader lid van de *conseil général* van Nedermaas was geweest), in het Frans een uitgebreid rapport op met haar

49 *Pasinomie*, tweede serie, deel 6, 393-416.

50 RHCL 04.01 inv.nr. 2792.

51 RHCL 04.01 inv.nr. 2792.

opvattingen over een herzien plattelandsreglement. Tegen dat rapport tekende Michiels van Verduynen op 19 juli bezwaar aan. Het leek hem of de opstellers de Franse wet van 28 Pluviôse VIII (17 februari 1800) volgden. Zijn grootste bezwaar was, dat de opstellers de schouten onbezoldigd wilden laten zijn, zoals de *maires* in de Franse tijd. Het rapport werd, samen met de tekst van Michiels van Verduynen, plenair besproken, waarbij per artikel werd gestemd, en enkele amendementen op het commissievoorstel werden aangenomen.

Een tweede missive van de minister van Binnenlandse Zaken, van 30 juni 1824, vroeg om voorstellen voor de herziening van de reglementen van de samenstelling der Provinciale Staten, waarbij de minister weer een groot aantal suggesties voor nadere bestudering deed. Op 20 juli bespraken de Staten een uitgebreid voorstel (in het Frans en het Nederlands) voor herziening van het Statenreglement door een interne commissie onder leiding van Pieter Willem (Guillaume) de Liedel de Well. Dit vergaderjaar waren enkele teksten van de secties weer in het Frans, omdat een aantal leden niet met het Nederlands uit de voeten kon. Het gebruik van het Frans voor sectieverslagen nam verder toe in de volgende jaren.

De gemaalbelasting hield Provinciale Staten ook dit jaar weer bezig. Als er dan toch betaald moest worden, verzochten vele schouten en schepenen om in 1825 de gemaalaccijns per admodiatie⁵² te mogen betalen, en niet per directe collecte. Maar de gemeente Peer wilde juist per directe collecte betalen, want de inwoners waren zo arm, dat ze vooral aardappels en boekweit aten, en boekweit viel niet onder de gemaalwet.

Van Aefferden werd herkozen als Limburgs lid van de Tweede Kamer, met 49 van 59 stemmen. Hij bedankte Provinciale Staten daarvoor in een briefje van 10 juli 1824, met de opmerking: 'Koning en Vaderland zal steeds mijne leus zijn'. In 1824 werd Charles Marie Joseph Ghislain de Brouckère tot Statenlid gekozen voor de landelijke stand in het district Meerssen. Hij was de zoon van de gouverneur, en werd meteen ook tot gedeputeerde gekozen.

De gebruikelijke verificatie van de verkiezingsresultaten aan het begin van de vergadersessie van de Limburgse Provinciale Staten in juli 1825 gaf een aardig voorbeeld van de mobiliteit van Statenleden.⁵³ Ruys de Beerenbrouck bleek zowel voor de stedelijke stand in Hasselt als voor de landelijke stand in Zonhoven gekozen te zijn. Hij opteerde voor de stad Hasselt, zodat vervanger Jan Jans voor Zonhoven plaats nam. Karel (Charles) Ruys de Beerenbrouck was in 1816 benoemd tot lid van de Provinciale Staten voor Kessel, was in 1820 gekozen voor Heythuysen, en had in september 1824 op zijn verzoek ontslag gekregen, om in het arrondissement Hasselt te gaan wonen.⁵⁴ Omdat het landelijke district Heythuysen vanaf september 1824 niet meer was vertegenwoordigd, werd daar op 1 juni 1825 gestemd, waarbij zijn jongere broer Albert Joseph Thomas Ruys werd gekozen. Bij de ridderschapverkiezing van 1825 was door de 28 aanwezige edelen jhr. de Pollart uit Roermond gekozen tot Statenlid, maar die nam de benoeming niet aan. Op 23 juni 1825 vroeg gouverneur De Brouckère daarom aan de minister van Binnenlandse Zaken of nu de gekozen plaatsvervanger moest aantreden (volgens het oude reglement van 1818) of dat de ridderschap een nieuwe verkiezing moest orga-

52 Admodiatie betekende dat de verschuldigde gemaalbelasting, volgens een geraamde opbrengst, per jaar collectief aan een dorp of gemeente werd opgelegd, en vervolgens omgeslagen. In de archieven worden ook wel de termen 'afkoopsom' of 'abonnement' gevonden.

53 RHCL 04.01 inv.nr. 2793.

54 NNBW deel 9 kolommen 910-911.

niseren (volgens het nieuwe reglement van 1825). In de notulen valt op, dat tijdens de vergaderingen in 1825 geen aandacht werd besteed aan dit nieuwe Statenreglement, dat op 30 mei 1825 was ingegaan. In 1825 werden De Borchgrave en De Leonaerds herkozen als Limburgse leden van de Tweede Kamer.

De archiefstukken behorend bij de vergadersessie van 1826 bevatten de tekst van de gebruikelijke openingstoespraak van de gouverneur, in zijn eigen handschrift.⁵⁵ Deze toespraak is voor het eerst in het Nederlands. De installatie van nieuwe leden gold ook Surllet de Chokier, die in 1825 was gekozen, maar toen wegens ziekte niet aanwezig kon zijn. Hij stond in regeringskringen bekend als lastig. De verkiezing tot Statenlid van burgemeester Joannes Arnoldus van den Berck⁵⁶ door de stad Sint-Truiden werd ongeldig verklaard wegens geconstateerde onregelmatigheden. Charles de Brouckère jr. werd met 47 stemmen tot lid van de Tweede Kamer gekozen, als opvolger van het aftredende Tweede Kamerlid Kerens de Wolfrath. Kerens de Wolfrath kreeg bij deze stemming slechts negen stemmen. De Brouckère jr. ontpopte zich in de Tweede Kamer al snel als tegenstander van Willem I en diens regering, tot verdriet van zijn vader.⁵⁷ Het voorstel van Statenlid Colpin, om voortaan altijd een kopie van de processen-verbaal van de Statenvergaderingen naar de minister van Binnenlandse Zaken te zenden, werd aangenomen. De vergadersessie van 1826 werd op 15 juli gesloten. Er leek dit jaar wat minder intensief vergaderd te zijn.

Op de eerste dag van de vergadersessie van 1827 vond weer de evaluatie van de recente verkiezingen plaats.⁵⁸ Voor de in 1826 opengebleven plaats van de stad Sint-Truiden werd Werner-Joseph (de) Lamberts-Cortenbach geïnstalleerd.⁵⁹ Bij de verkiezing van kiesmannen in het kiesdistrict Oirsbeek bleken in de gemeenten Spaubeek en Schinnen onregelmatigheden te hebben plaatsgevonden. Op last van Gedeputeerde Staten waren de in die gemeenten uitgebrachte stemmen niet meegeteld, wat volgens Destouvelles niet tot de bevoegdheden van Gedeputeerde Staten hoorde. Over de gang van zaken in Oirsbeek waren bij de Koning klachten ingediend door inwoners uit het district en ook door de niet herkozen Jan Kerkhoffs uit Nuth. Er was ook een opinie van de arrondissementcommissaris hierover. Provinciale Staten besloten de toelating van het in Oirsbeek gekozen Statenlid Jan Reijnier Lemmens (notaris te Geleen) op te schorten tot de Koning een uitspraak had gedaan. Statenlid Colpin stelde voor de verkiezing van een nieuw lid van de Tweede Kamer (in plaats van de aftredende Van Aefferden) en van nieuwe gedeputeerden uit te stellen, totdat de kwestie Oirsbeek was opgelost. De gouverneur en de Statenleden Destouvelles en Surllet waren het daar niet mee eens, en meenden dat Provinciale Staten zelf een beslissing konden nemen. De gouverneur bracht dit in stemming, en de uitslag was 25 tegen 22 om de beslissing over Oirsbeek aan de Koning te laten en om door te gaan met de verkiezing voor de Tweede Kamer. Daarop werd De Liedel de Well door 32 van de 56 aanwezige Statenleden tot lid van de Tweede Kamer gekozen, maar pas in de derde stemronde tussen hem en Ruys.

55 RHCL 04.01 inv.nr. 2793.

56 Burgemeester Van den Berck heeft memoires geschreven van zijn bestuurlijke wederwaardigheden in de Franse tijd en onder het Verenigd Koninkrijk tot en met de Belgische Opstand.

57 NNBW deel 9 kolommen 102-106.

58 RHCL 04.01 inv.nr. 2794.

59 Werner-Joseph de Lamberts-Cortenbach was een jongere broer van Ernest de Lamberts de Cortenbach.

Op 27 maart 1827 had Administrateur voor het Binnenlands Bestuur Vollenhoven aan Provinciale Staten geschreven, dat de Koning wilde dat het *Reglement bepalande de wijze waarop het gezag en de magt door de provinciale Staten, overeenkomstig de Grondwet, wordt uitgeoefend* (dat uit 1818 dateerde) in overeenstemming werd gebracht met het in 1825 vernieuwde *Reglement omtrent de zamenstelling der Staten van de Provincie Limburg*. Op 16 juli formuleerden Provinciale Staten voor dit ordereglement een ontwerp met 38 artikelen, waarover stuk voor stuk werd gediscussieerd en gestemd.

In het Koninkrijk der Nederlanden werd gewerkt aan een nieuw wetboek van strafrecht. In verband daarmee zond Jean François Hennequin, als ‘ancien bourgeois maître’ en ‘en ma qualité de citoyen’ op 11 juli 1827 een verzoek aan Provinciale Staten om zich uit te spreken over de wenselijkheid van juryrechtspraak bij criminele rechtspleging, en meer in het algemeen voor een ‘législation libérale et humaine’. Dit voorstel werd uitgebreid besproken, eerst in de secties en daarna plenair. De gouverneur oordeelde dat dit soort zaken van algemeen belang volgens de grondwet niet bij Provinciale Staten thuishoorde. Artikel 151 van de grondwet bepaalde, dat alleen zaken van provinciaal belang bij Koning of Staten-Generaal ahangig gemaakt mochten worden, en artikel 161, dat petities alleen zaken mochten betreffen die onder de eigen verantwoordelijkheid vielen. Statenlid Destouvelles bestreed dat dit hier het geval was. In de plenaire vergadering werd het voorstel van Hennequin met 29 tegen 18 stemmen verworpen. Het is duidelijk, dat er een meer oppositionele wind ging waaien in de Limburgse Provinciale Staten.

Op basis van een uitgebreid rapport van Gedeputeerde Staten en een beslissing van de

minister van Binnenlandse Zaken werd de in 1827 gekozen Jan Reijnier Lemmens toegelaten als lid van Provinciale Staten op de eerste vergaderdag van het jaar 1828.⁶⁰ De regeringsgezinde Guillaume George François de Borchgrave werd herkozen tot lid van de Tweede Kamer met 29 van 56 stemmen, waarvoor hij de Staten in een brief bedankte. Opvallender was, dat het tweede lid van Provinciale Staten dat tot lid van de Tweede Kamer werd gekozen, Surllet de Chokier was, in de tweede stemronde, met 32 van 56 stemmen. Surllet was al Tweede Kamerlid geweest van 1815 tot 1818, maar in 1818 niet herkozen. Hij was geleidelijk meer oppositioneel geworden, zoals bleek uit zijn interventies in de Provinciale Staten. Gouverneur de Brouckère zag zijn verkiezing tot lid van de Tweede Kamer in 1828 als een nederlaag, hetgeen mogelijk heeft bijgedragen aan zijn ontslagname als gouverneur en benoeming tot lid van de Eerste Kamer.⁶¹

Er was in 1828 in Provinciale Staten weer uitgebreid aandacht voor de gemaalbelasting. De Koning wilde die voortaan in geld en niet in natura laten betalen, en Gedeputeerde Staten hadden dat in een resolutie van 15 januari 1828 overgenomen. Deze resolutie werd voorlopig goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 11 februari 1828, in afwachting van discussie in Provinciale Staten. Provinciale Staten wezen, met 54 stemmen, betaling in geld af, zoals zij dat al in 1827 hadden gedaan, en besloten de Koning eerbiedig vragen het besluit in te trekken. Meer in het algemeen stelde Statenlid Werner de Lamberts-Cortenbach zijn medeleden voor om de Koning te vragen ‘l’ignominieux impôt mouture’ af te schaffen. Zij moesten volgens hem niet bang zijn voor een veto van de gouverneur, want het ging niet om een resolutie of een reglement, maar om een wens. Als een gezamenlijke wens toch buiten hun

60 RHCL 04.01 inv.nr. 2794.

61 Ramakers, ‘Charles de Brouckère’, 22-23; NNBW deel 9 kolom 102.

bevoegdheid viel, dan kon ieder lid afzonderlijk een persoonlijke wens aan de Koning sturen. Het voorstel werd aangenomen met 33 tegen 20 stemmen, maar de gouverneur weigerde te tekenen.

De verschillende secties hadden verder nogal wat bezwaren tegen de door Gedeputeerde Staten voorgestelde begroting voor 1829. In een brief van 5 juli 1828 vroegen vooraanstaande Maastrichtenaren aan Provinciale Staten om voortaan de provinciale begrotingen te publiceren. De brief was ondertekend door bekende oppositionele burgers, zoals Roemers, Bosch, Coenegracht, Bonhomme, Hennequin en Weustenraad. Provinciale Staten gingen akkoord met publicatie met 28 tegen 25 stemmen, en verzochten Gedeputeerde Staten om dit verzoek door te geleiden naar de Koning. Gedeputeerde Staten bespraken dit verzoek op 28 juli en verstuurden het. Op 15 december 1828 besliste Willem I, dat provinciale en gemeentelijke begrotingen niet zonder zijn toestemming mochten worden gepubliceerd in het Administratief Memoriaal.⁶² Nog een ander teken van politieke onrust was de bespreking door de Staten van een aan hen gerichte brief van 11 juli 1828. Daarin kopieerden vele notabele Maastrichtenaren, deels dezelfde als in de hierboven vermelde brief, de brief die Hennequin ('dont le souvenir nous sera toujours précieux') vorig jaar had geschreven over het opnieuw instellen van juryrechtspraak, waaraan zij toevoegden dat zij het hiermee volledig eens waren. Provinciale Staten verwierpen echter het voorstel om de Koning eerbiedig om instelling van juryrechtspraak te vragen, met 31 tegen 23 stemmen.⁶³

De vergadersessie van 1829 werd voorgezeten door de nieuwe gouverneur, Maximilien de Beeckman, die de Koning prees en de Statenleden om goede samenwerking vroeg.⁶⁴

In een brief van 21 maart 1829 had minister van Binnenlandse Zaken Van Gobbelschroy aan De Beeckman gevraagd of er in verschillende kiesdistricten ontoelaatbare druk werd uitgeoefend ten faveure van bepaalde kandidaten. De gouverneur liet dit onderzoeken, onder andere door districtscommissaris Ruys van Hasselt en procureur-crimineel Cruys, maar er bleken geen strafbare feiten te zijn.⁶⁵ Het onderzoek van de volmachten van de nieuw gekozen leden leidde dat jaar wel tot uitgebreide discussie. Baron Willem de Crassier had in 1828 ontslag gevraagd en eervol gekregen, zodat baron Kaspar de Weichs de Wenne in 1829 zijn vervanger namens de ridderschap werd. Die verklaarde echter niet in het Rijk geboren te zijn en geen bewijs van naturalisatie te kunnen tonen; dat had hij gevraagd noch gekregen. Omdat hij zowel in 1814 van de Noord-Nederlandse als in 1815 van de Zuid-Nederlandse notablenvergadering deel uitmaakte,⁶⁶ werd hij toch geïnstalleerd. De Marchant en vooral Destouvelles zeiden dat er vergelijkbare gevallen waren geweest: d'Emminghaus, De Danner en De Lommessen. Bovendien was De Crassier bij zijn aantreden in 1821 zelf al een vervanger geweest, namelijk van Kerens de Wolfrath, die toen lid van de Tweede Kamer werd. In het kiesdistrict Borgloon waren in verschillende gemeenten stemgerechtigden niet in de gelegenheid gesteld om te stemmen, onder andere in Wellen, Ulbeek, Kerniel en Vliermaal. Lambert Raymaeckers was namens Borgloon tot Statenlid gekozen, maar die verkiezing werd niet aanvaard door

62 RHCL 04.01 inv.nr. 3153.

63 Zie ook Jacobs, *Grenzen verlegd*, 322-323.

64 RHCL 04.01 inv.nr. 2795; Ramakers schreef een korte biografie van De Beeckman, zie literatuurlijst.

65 RHCL 04.01 inv.nr. 376.

66 Smeets, 'De notablenvergaderingen', 53; RHCL 04.01 inv.nr. 2795.

Gouverneur Maximilien de Beeckman de Libersart (1781-1834), de tweede voorzitter van de Provinciale Staten van Limburg. *Collectie Gouvernement Maastricht.*

Provinciale Staten. Op 11 juli protesteerde een aantal stemgerechtigden uit de betrokken gemeenten dat zij nu niet in de Staten vertegenwoordigd waren, maar uit andere brieven uit het district Borgloon bleek dat er verschillende meningen waren over wat er was voorgevallen. In het kiesdistrict Beringen waren slechts acht kiesmannen gekozen in plaats van de benodigde twaalf, maar dat district had daarvoor toestemming. In 1819 hadden Provinciale Staten al geconstateerd, dat in Beringen te weinig personen aan de census voldeden. In Beringen was Jan Joseph Elens gekozen tot Statenlid, maar die had zelf onvoldoende belasting betaald, zodat zijn verkiezing dus ongeldig werd verklaard. Ook in andere gemeenten zouden kiesmannen niet aan de eisen hebben voldaan, bijvoorbeeld in Oirsbeek. Derhalve legden maar 20 van de beoogde 22 nieuwe leden de eed af. Na twaalf jaar afwezigheid uit Provinciale Staten was Hennequin in 1829 één van de nieuwe leden, voor het kiesdistrict Eijsden. Op 9 juli 1829 werd het aftredende Tweede Kamerlid Charles de Brouckère jr. herkozen met 30 van 57 stemmen, tegen Michiels van Verduynen 23.⁶⁷ In een Frans briefje bedankte hij zijn collega's hiervoor.

In het vergaderjaar 1829 bespraken de Staten de eventuele samenvoeging van kleine gemeenten en de herindeling van administratieve districten, om ze in overeenstemming te brengen met gerechtelijke kantons. Provinciale Staten meenden, dat samenvoeging de toestemming van de betrokken gemeenten vergde, maar stemde wel in met een aantal voorstellen van Gedeputeerde Staten tot samenvoeging.

Minister van Binnenlandse Zaken Van Gobbelschroy had Provinciale Staten van Limburg en andere provincies op 19 oktober 1828 geschreven dat de Koning 'met ongenoegen

had ontwaard' dat Provinciale Staten zich bezighielden met onderwerpen die niet aan dat college waren opgedragen. In een krachtig geschreven betoog van 10 juli 1829 verzette Statenlid Werner de Lamberts-Cortenbach zich hiertegen. Hij vond dat Provinciale Staten alle zaken konden behandelen die de belangen van de provincie aangingen. De verschillende secties waren het hiermee eens. In een ander memo vroeg Werner de Lamberts-Cortenbach aandacht voor de vrijheid van onderwijs, waarvan hij meende dat de Staat die ondermijnde, door binnen het openbaar onderwijs geen religieuze instructie toe te staan.

Naar aanleiding van het verzoek van Provinciale Staten uit 1828, schreef Administrateur voor het Binnenlands Bestuur Vollenhoven op 15 juni 1829 dat de Koning, alvorens te beslissen, van Provinciale Staten wilde weten, wat de redenen waren dat zij de provinciale begroting wilden publiceren in het Administratief Memoriaal; wogen de voordelen wel op tegen de nadelen? De secties waren van mening, dat dergelijke publicatie een normale zaak moest zijn in een constitutionele monarchie, ook voor lokale begrotingen, en gaven vele redenen aan om wel tot publicatie over te gaan. Zoals steeds was Destouvelles hierbij weer heel actief. In een brief van 17 juli 1829 aan Provinciale Staten stelden de leden d'Arshot, Hennequin, De Loë, De Pitteurs-Hiegaerts⁶⁸, Vliegen en De Geloës voor om alle goedgekeurde processen-verbaal van Statenvergaderingen ter beschikking van de twee Maastrichtse kranten te stellen. De volgende dag trokken zij dit voorstel weer in. Op de laatste vergaderdag werd een voorstel, onder andere van Destouvelles, besproken om de Franse taal weer toe te staan in onderhandelingen tussen particulieren en voor de rechtbank. Ruys en Michiels van Verduynen, die beide

67 Zie ook: Ramakers, 'Maximilien de Beeckman', 36-37.

68 Twee broers De Pitteurs-Hiegaerts waren lid van de Provinciale Staten van Limburg: Antoine Joseph Théodore vanaf 1822 voor de stedelijke stand (Sint-Truiden) en Charles Lambert Balthasar voor de landelijke stand (Brustern); het is niet duidelijk wie van beiden hier is bedoeld.

tevens districtscommissaris waren, verklaarden dat de meeste lokale autoriteiten volstrekt geen Frans verstonden en dat het Nederduits nu op alle scholen werd onderwezen. Zij werden hierin bijgevallen door Schoenmaeckers. De Beeckman benadrukte het grote belang van de nationale taal in dit gewest. Hij bracht in stemming of Provinciale Staten aan Gedeputeerde Staten moesten vragen om de Koning te verzoeken het vrije gebruik van de Franse taal in onderhandelingen tussen particulieren en voor de rechtbank weer toe te staan. Dit voorstel werd aangenomen met 39 tegen 15 stemmen. Rouffaers, Brants, Michiels van Verduynen, Vullens en Roosen vroegen om hun tegenstem te notuleren. Op 28 juli bespraken Gedeputeerde Staten het verzoek van Provinciale Staten van 18 juli om een adres te richten aan de Koning voor het vrije gebruik van de Franse taal. Gedeputeerde Wilhelmus de Liedel de Well (zoon van Pieter Willem), de gouverneur en de griffier werden belast met het opstellen van een ontwerp voor dit adres. De Beeckman sloot de vergadering van Provinciale Staten op 18 juli met een verzoenende toespraak. Ondanks onenigheid werkten we volgens hem allen voor de goede zaak. Hij pleitte voor gematigdheid, en eindigde met 'Leve de Koning!'. Het was dit jaar een roerige vergadersessie geweest. In hetzelfde jaar 1829 werd de Limburgse afdeling van de *Association Constitutionnelle* opgericht, een oppositionele groepering, waarvan in Limburg onder andere Statenleden Hennequin, Destouvelles en Werner de Lamberts-Cortenbach en Tweede Kamerleden De Brouckère jr. en Surlet de Chokier lid waren. De afdeling werd geleid door Hennequin. In 1828 en 1829 werden vanuit de Zuid-Nederlandse bevolking verschillende petitie's over grieven georganiseerd, maar de bijdrage van Limburg in deze petitiebewegingen was uiterst beperkt.⁶⁹

De vergadersessie van Provinciale Staten van juli 1830 werd geopend met een lange en belangwekkende toespraak van gouverneur De Beeckman.⁷⁰ De kern daarvan was, dat de Koning aan vele wensen van Provinciale Staten tegemoet was gekomen. Op 10 december 1829 had hij de bepaling in de provinciale, stedelijke en landelijke reglementen, dat personen die waren ontslagen (anders dan op verzoek of eervol) niet benoembaar waren in openbare ambten, ingetrokken. De Franse en Nederlandse talen mochten nu vrij gebruikt worden. De bevoegdheden van Provinciale en Gedeputeerde Staten zouden niet meer worden ingeperkt. De vrijheid van onderwijs werd gegarandeerd bij Koninklijk Besluit van 27 mei 1830. De processen-verbaal en begrotingen van Provinciale Staten konden gepubliceerd worden, onder bepaalde voorwaarden. De gemaalbelasting was afgeschaft. In het bisdom Luik (waar ook Limburg onder viel) was, na een overeenkomst met de Paus, een bisschop benoemd. Bij voorstellen tot samenvoeging van kleine gemeenten zouden voortaan eerst in elke gemeente twaalf grondeigenaren worden gehoord. De Beeckman meende, dat de Staten hun waardigheid hadden weten te bewaren 'toen onbescheidene eischen de satirieke inmengingen van politieke dagbladen in ons midden trachtten in te voeren'. Hij wenst de komende vergadering 'kalmte, waardigheid en edele gezinning' toe, mede omdat de bezwaren en onrust van de vorige vergadering in 1829 waren opgelost. Op 22 juni 1830 had de nieuwe minister van Binnenlandse Zaken Edmond de la Coste De Beeckman verzocht om in de aanstaande Statenvergadering de beleidswijzigingen van de regering te prijzen. Hij hoopte dat de Statenleden erdoor tevreden zouden zijn gesteld.⁷¹

69 Ramakers, 'Een schuldig pligt-verzuim?', 202-204.

70 RHCL 04.01 inv.nr. 2796.

71 RHCL 04.01 inv.nr. 376.

Pieter Willem de Liedel de Well werd herkozen als lid van de Tweede Kamer met 53 van 58 stemmen, waarvoor hij Provinciale Staten een bedankbriefje schreef, in het Frans. De in 1829 niet geheel regelmatig gekozen Raymaeckers van het kiesdistrict Borgloon werd, na discussie, met 53 tegen 2 stemmen nu wel toegelaten tot Provinciale Staten. Een van de nieuw gekozen Statenleden was Hieronymus Joannes Wilhelmus van Aken, namens het kiesdistrict Mechelen. Bij zijn verkiezing zouden ook onregelmatigheden hebben plaatsgevonden, maar met 41 tegen 12 stemmen werd hij, na uitgebreide discussie, toch toegelaten als Statenlid. Verschillende Statenleden, onder wie De Loë, De Billehé en Joppen de Beegden, stelden voor de Koning een dankbetuiging te sturen voor diens beslissing om het gebruik van het Frans en de vrijheid van onderwijs weer toe te staan. Dit voorstel werd aangenomen met slechts één stem tegen, maar niet werd aangegeven wie dat was. De Loë stelde ook voor om de Koning te vragen het Hooggerechtshof te verplaatsen van Den Haag naar een centraal gelegen stad in het Koninkrijk.⁷² Dit voorstel werd door Provinciale Staten aangenomen met 42 tegen 14 stemmen. Werner de Lamberts-Cortenbach vroeg Provinciale Staten om een voorstel van Gedeputeerde Staten af te keuren om financiële bijstand te onthouden aan arme ouders die hun kinderen niet naar de openbare school wilden sturen. Dat zou tegen de gewetensvrijheid zijn. Uit de notulen blijkt niet wat de Staten met dit voorstel hebben gedaan. Joppen de Beegden stelde voor de Koning te vragen om het Statenreglement zo te wijzigen, dat, indien klachten tegen een verkiezing in een landelijk district niet binnen tien dagen na 1 juni waren ingediend, Provinciale Staten deze klachten niet meer zouden behandelen, vanwege onvoldoende tijd om ze te onderzoeken. Met dit voorstel waren de Staten het echter in grote meerderheid niet eens.

Provinciale Staten keurden de door Gedeputeerde Staten opgestelde huishoudelijke begroting voor 1831 goed, met het verzoek aan de Koning om enige kortingen, die in 1830 waren toegepast, weer ongedaan te maken. De Staten voteerden een bijdrage van fl. 3.132 voor het Luikse bisschoppelijke paleis van de nieuwe bisschop Cornelis van Bommel, en het bijbehorende seminarie. De vergadersessie van 1830 eindigde met een dankzegging bij acclamatie aan de gouverneur voor zijn goede voorzitterschap. De sfeer was rustiger geweest dan in 1829, maar enkele weken later zou de Julirevolutie plaatsvinden in Parijs, en een maand daarna de Belgische Opstand.

Gedeputeerde Staten in 1818-1830

Aan de in 1816-1817 tot stand gekomen werkwijze van Gedeputeerde Staten veranderde weinig in de daarop volgende jaren. Gedeputeerden kwamen nog steeds regelmatig bijeen gedurende het hele jaar, met een frequentie van ongeveer twee vergaderingen per week. Alleen in de eerste helft van juli werd soms minder vergaderd, in verband met de bijeenkomsten van de Provinciale Staten, waarvan de gedeputeerden immers lid waren.

De onderwerpen waarmee Gedeputeerde Staten zich bezig hielden waren van heel uiteenlopende aard, zoals lokale administratieve en financiële zaken, gemeentebegrotingen, gemeenteschulden, lokale benoemingen, maatschappelijke zorg (medische zorg, zorg voor armen en bedelaars), onderwijs, kerkelijke zaken, belastingen (gemaalbelasting, patenten, grondbelasting, personele belasting, plaatselijke belastingen, tollén), openbare werken (wegen, bruggen en rivieren), standaardisatie van maten en gewichten, en schutterijen en militie. Veel zaken werden aangedragen door de arrondissementscommissarissen, maar ook gemeenten, organisaties en burgers zochten

72 Op 16 oktober 1830 werd De Loë benoemd tot de eerste Belgische gouverneur van Limburg, zie Kellens, 'F.K.A. de Loë', 48.

Gezicht op het Gouvernement (links op de tekening) en de ruiterwacht aan de Bouillonstraat in Maastricht, gezien vanuit het noorden. Opschrift : "Hotel du gouvernement à Maestricht". Ca. 1850. RHCL, Gemeentearchief Maastricht, Collectie Van der Noordaa, cat.nr. 491.

contact. In de maand juni moesten steeds de stukken voor de aanstaande vergadering van Provinciale Staten worden opgesteld: het verslag over het afgelopen jaar en het voorstel voor de provinciale begroting voor het komende jaar. Na bespreking en eventuele aanpassing door Provinciale Staten werd de provinciale begroting eerst naar de Administrateur voor het Binnenlands Bestuur gestuurd voor eventuele opmerkingen. Daarna moest de provinciale begroting later in het jaar door de Koning worden goedgekeurd. Dat kon even duren; zo werd de provinciale begroting voor 1829 pas op 25 december 1828 goedgekeurd. Alle provinciale begrotingen en uitgaven werden achteraf gecontroleerd door de 'Algemeene Rekenkamer'. Alle gemeenten dienden hun begrotingen in te dienen bij Gedeputeerde Staten. Daar was soms enige aandrang voor nodig. Zo konden de begrotingen voor 1830 voor de gemeenten in het district Maastricht pas op 29 december 1829 worden vastgesteld. Ook voor het einde van het jaar moesten gemeenten bij Gedeputeerde Staten een lijst indienen met de gemeenteraadsleden die het komende jaar zouden aftreden en de voordrachten van het gemeentebestuur voor nieuwe raadsleden. Op 28 december 1829 keurden Gedeputeerde Staten alle voordrachten goed, op twee na.

Het is fascinerend om in de processen-verbaal van de vergaderingen van Gedeputeerde Staten en in het besluitenregister van de gouverneur te lezen hoe in de maanden september-december 1830, na bijna vijftien jaar gestage en tamelijk prozaïsche arbeid van het provinciebestuur, in korte tijd het politieke landschap geheel werd veranderd.⁷³ Het doet denken aan de plotseling ineensstorting van het Franse bewind in Nedermaas in december 1813-januari 1814. De namen van de gedeputeerden van de provincie

Limburg die dit overkwam staan in de tabel Gedeputeerden van de provincie Limburg, 1816-1831 (pagina 216).

Lokale bestuurders maakten zich al snel na het begin van de opstand in Brussel op 25 augustus 1830 zorgen.⁷⁴ Burgemeester Quix van Houthem schreef de gouverneur op 28 augustus, dat hij had vernomen dat er 'beroerte' was in Brussel, waarvan hij hoopte dat die niet zou overslaan, maar hij vroeg toch instructies voor de bescherming van de buskruitmolen in Houthem. Burgemeester De Pelser Berensberg van Vaals vroeg op 30 en 31 augustus 1830 om extra troepen, vanwege – veeleer economisch dan politiek geïnspireerde – onrust en plunderingen in Aken, Verviers en Aubel. Hij liet in Vaals 150 burgers en 18 ambtenaren patrouilleren. Op 31 augustus meldde burgemeester en postmeester Matthias Merckelbach van Wittem aan de gouverneur, dat hij bericht had gekregen dat opstandelingen van Aubel en Verviers op weg waren naar Gulpen, Wittem en Vaals. Daarom had hij gesommeerd om het rijkswapen van zijn posterij weg te halen. Hoewel hij de regering steunde, had hij dit vooral op verzoek van zijn vrouw gedaan, en vroeg hiervoor excuus. De drie hier genoemde burgemeesters bleven na de Belgische machtsovername in functie. De Kamer van Koophandel van Vaals sprak in een brief van 16 september aan de Koning haar steun uit aan de regering en hoopte dat de Staten-Generaal niet zouden besluiten tot splitsing van het Koninkrijk.

In het besluitenregister van de gouverneur lezen we pas op 18 september het eerste teken van de politieke onrust, en in de processen-verbaal van Gedeputeerde Staten op 30 september. Naast berichten van buitengewone aard liepen trouwens de gewone zaken tot en met november ook door. Op 18 september was er

73 RHCL 04.01 inv.nrs. 640 en 3153.

74 RHCL 04.01 inv.nr. 380.

sprake van plundering van de markt te Aubel op 30 augustus, waarop controleur d'Harvant te Vaals het grenskantoor te Vaals had laten beschermen, waarvoor hij door de gouverneur werd geprezen. Op 24 september besloot De Beeckman dat, gezien de verhoogde militaire uitgaven, stortingen in de rijkskas versneld dienden plaats te vinden. De werkzaamheden van het kadaster in enkele gemeenten (Bilzen, Borgloon en Maastricht-Zuid) werden opgeschort in verband met de legering van militairen aldaar. De gouverneur ging akkoord met het voorstel van het stadsbestuur van Sint-Truiden van 23 september om karren te vorderen voor militair transport. Op 28 september vaardigde De Beeckman gedeputeerden Pierre Kerens en Wilhelmus de Liedel de Well af naar Tongeren om de situatie te bezien. Die stad lag dicht bij Luik, dat in handen van de opstandelingen was, op de citadel na.

Op 30 september namen Gedeputeerde Staten een resolutie aan om 'den dienst der militaire kantonementen en transporten [te] regelen in het wederzijds belang van de ingezetenen der provincie'; deze resolutie werd ter goedkeuring aan de Koning voorgelegd. Op 5 oktober vernamen Gedeputeerde Staten het Koninklijk Besluit van 23 september om vestingen in staat van oorlog of beleg te verklaren, en de proclamatie van generaal-majoor Dibbets, opperbevelhebber van de vesting Maastricht, dat de vesting vanaf 1 oktober in staat van oorlog was verklaard en vanaf 4 oktober in staat van beleg. Gedeputeerde Staten beslisten op 5 oktober geen ambtelijke stukken meer te zenden aan de gouverneurs en Staten van de andere Zuidelijke provincies, omdat onzekerheid bestond wie daar nu het gezag uitoefenden. In de maanden oktober en november verlieten tal van provinciale ambtenaren hun post, hetzij omdat zij de Belgische opstand steunden, hetzij omdat het werken hen onmogelijk werd

gemaakt. In die gevallen moest de gouverneur beslissen over ontslag, dan wel rechtmatig verlof, met al dan niet behoud van salaris. Op 11 oktober ontvingen Gedeputeerde Staten het bericht dat districtscommissaris Ruys van Hasselt genoodzaakt was zijn functies en residentie te verlaten, omdat Henri de Pitteurs⁷⁵ met een aanstelling van het 'Centraal Bestuur te Brussel' de macht had overgenomen.

Ook op 11 oktober ontvingen Gedeputeerde Staten een brief van de minister van Binnenlandse Zaken, gedateerd 6 oktober, met afschrift van het besluit van de Koning om het bestuur van de Zuidelijke provincies vanaf 4 oktober over te dragen aan zijn oudste zoon, Prins Willem van Oranje, de latere Koning Willem II. De minister deelde mee dat de Prins dit bestuur inmiddels had aanvaard. Op 12 oktober besloten Gedeputeerde Staten om de gemeentebesturen in het district Hasselt te vragen om alle plaatselijke voorvallen aan de Prins te Antwerpen te melden. Dit was ook de laatste dag dat Ernest de Lamberts de Cortenbach deelnam aan de vergaderingen. Op 14 oktober besloten Gedeputeerde Staten om de Prins een verklaring van verknochtheid te sturen. Pierre Kerens wilde deze verklaring door elk lid afzonderlijk laten ondertekenen, maar dat voorstel werd niet overgenomen, omdat twee gedeputeerden afwezig waren (De Lamberts en Julliot). Diezelfde dag besloten Gedeputeerde Staten, op voorstel van de gouverneur, een deputatie naar de Prins te sturen om de verknochtheid aan hem persoonlijk mee te delen. Tot leden van deze deputatie werden Joppen de Beegden, Schoenmaeckers en De Lamberts benoemd, en 'bij ongesteldheid van deze laatste' hem te vervangen door Petit. De deputatie moest ook instructies vragen aan de Prins over de voortgang van het provinciaal bestuur, en hoe om te gaan met een eventuele insluiting van Maastricht en met de instelling van een provinciaal

75 Neef van Antoine en Charles de Pitteurs-Hiegaerts.

bestuur door het ‘zoogenaamd Provisioneel Gouvernement’. Op 19 oktober bracht de uit Antwerpen teruggekeerde deputatie verslag uit. Gedeputeerde Staten besloten om de proclamatie van de Prins van 16 oktober aan alle plaatselijke besturen toe te sturen, maar alleen in het Frans, omdat de Nederlandse vertaling moeilijkheden zou kunnen opleveren. Pierre Kerens wilde aantekening in de notulen, dat hij zich tegen dat laatste verzette. De gouverneur stuurde daarop de griffier naar de opperbevelhebber, om de besluiten van Gedeputeerde Staten over de proclamatie van de Prins door te geven. In die proclamatie stelde de Prins zich aan het hoofd van een onafhankelijk België en stond hij de aangekondigde verkiezingen voor het Belgische Nationaal Congres toe.⁷⁶ Dibbets vertrouwde de opstelling van de Prins niet en antwoordde dat hij die ochtend een hoge officier naar Den Haag had gestuurd, om rechtstreeks van de Koning zijn instructies te ontvangen.

Gedeputeerde Staten bespraken een poging om welgezinde burgers in Maastricht bij het belang van het Huis van Oranje en de provincie Limburg te betrekken, maar besloten om de beslissing daarover tot de volgende dag uit te stellen, waarop Petit liet aantekenen dat alle uitsstel schadelijk was voor de belangen van de provincie. Na 19 oktober verscheen Julliot niet meer in de vergadering, klaarblijkelijk uit sympathie met de Belgische opstand. Op 20 oktober bespraken Gedeputeerde Staten nogmaals de eventuele raadpleging (‘kiezing’ of ‘kieswerk’) van burgers in Maastricht, zo mogelijk onder leiding van de Maastrichtse districtscommissaris Kerens de Wolfrath, maar stelden de beslissing weer uit, gezien de onzekere omstandigheden. Op 21 oktober besloten Gedeputeerde Staten dan, met toestemming van de gouverneur, tot het raadplegen van de Maastrichtse bevolking over de mate waarin

Gedeputeerde Staten gehoor moesten geven aan de oproep van de Prins. Pierre Kerens stemde tegen. Men besloot deze resolutie te laten drukken en aan te plakken. Het is uit de notulen niet duidelijk of Gedeputeerde Staten de Maastrichtenaren rechtstreeks de mogelijkheid wilden geven om voor het Nationaal Congres te stemmen, dan wel dit voorstel eerst aan een lokale stemming wilden onderwerpen. Van een stemming kwam het niet meer, omdat Willem I inmiddels zijn volmacht aan zijn zoon had ingetrokken (zie hieronder).⁷⁷ Gedeputeerde Staten riepen verder De Lamberts en Julliot nog op om zich te melden.

Op 26 oktober meldden Sittard en Roermond dat zij een burgerwacht oprichtten. De burgemeester van Gulpen berichtte, dat hij een schrijven van het Provisionele Gouvernement van België had gekregen om de gemaalbelasting over 1829 in de kas van de agent te Hasselt te storten. Gedeputeerde Staten ontvingen op 26 oktober van de minister van Binnenlandse Zaken een kopie van een Koninklijke Boodschap, en tegelijkertijd een besluit van de Prins over de behandeling van zaken in de Zuidelijke provincies. Districtscommissaris Michiels van Verduynen van Roermond meldde dat Charles de Brouckère jr. zijn functie en de archieven had overgenomen namens het Provisioneel Bewind.⁷⁸ In Venlo was een verkiezing geweest voor leden van het Nationaal Congres te Brussel. Gedeputeerde Staten besloten om alle lopende zaken, behalve die van lokale aard, aan te houden, gezien de omstandigheden. Op 4 november berichtte de gouverneur over twee Koninklijke Besluiten van 20 oktober, gepubliceerd in de Staatscourant van 25 oktober, waarin de Koning de opdracht aan de Prins introk, en de provinciebesturen van Limburg en Antwerpen opdroeg zich onder het gezag van de opperbevelhebbers in Maastricht en

⁷⁶ Witte, ‘De constructie van België’, 95; Ramakers, ‘Maximilien de Beecman’, 39-40.

⁷⁷ Lemmens, *Aan vorst en vaderland verknocht*, 46-47.

⁷⁸ Ook in RHCL 04.01 inv.nr. 376.

Antwerpen te plaatsen. De Beeckman verzocht Dibbets op 22 november 1830 om gedeputeerden Joppen de Beegden, De Lamberts en Schoenmaeckers in de stad toe te laten in verband met de vergadering van Gedeputeerde Staten van 23 november.⁷⁹ Op 27 november ontvingen Gedeputeerde Staten echter een brief van Ernest de Lamberts de Cortenbach, waarin hij ontslag vroeg als gedeputeerde. Dit werd aanvaard, en ter goedkeuring aan de Koning voorgelegd. Op 21 december berichtte Dibbets, dat hij, namens de Koning, akkoord ging met eervol ontslag van De Lamberts. De jongere broer van Ernest, Werner-Joseph, die ook lid was van de Provinciale Staten, koos eind 1830 voor België. In 1834 werd hij Belgisch gouverneur van Limburg. Lodewijk (Louis) Julliot was de enige gedeputeerde die openlijk voor de Belgische zaak koos. De overige gedeputeerden die overbleven na het vertrek van Julliot en het ontslag van Ernest de Lamberts (Joppen de Beegden, Kerens, De Liedel de Well, Petit en Schoenmaeckers) waren tegenstanders van de Belgische omwenteling.

Generaal Dibbets had uiteraard fondsen nodig voor zijn troepen, en beval op 4 december, dat alle uitstaande belastingen voor 25 december moesten worden betaald. Op 8 december zette De Beeckman dit bevel om in een opdracht aan het Maastrichtse stadsbestuur en de belastingdienst. Vanaf 11 december viel ook de versnelde inning van accijnzen op bier en gedestilleerd en van overige heffingen onder dit bevel. Op 8 december had griffier Pillera enkele weken verlof gevraagd aan de gouverneur, en gedeputeerde Pierre Kerens nam zijn functie waar. Kerens was al op 2 oktober door De Beeckman aangewezen als zijn rechterhand en zo nodig plaatsvervanger. Op 24 december ontvingen Gedeputeerde Staten nog de begroting van Maastricht voor 1831. Op verzoek van de

opperbevelhebber besliste de gouverneur op 28 december om te verbieden om brandewijn te stoken uit koren, aardappelen en andere 'meelachtige zelfstandigheden', om graan te sparen in de belegerde stad. Op 31 december echter besloot de opperbevelhebber om voor het garnizoen een uitzondering te maken, zodat voor de militairen wel korenbrandewijn mocht worden gestookt en dat 'spoeling en afval van aardappelen' moest worden gebruikt voor het slachtvee van het garnizoen. Op 29 december ontvingen Gedeputeerde Staten de nieuwjaarswensen van de opperbevelhebber, met dank voor de goede samenwerking. Gedeputeerde Staten verzochten de gouverneur hun goede wensen aan de opperbevelhebber over te brengen, met vermelding van de verknochtheid van Gedeputeerde Staten aan Zijne Majesteit. Ook op 29 december vroeg Dibbets wel aan De Beeckman om te bezuinigen op het provinciaal bestuur, ten gunste van de militaire uitgaven.⁸⁰ De laatste vergadering van Gedeputeerde Staten in 1830 was op 31 december. De gouverneur deelde mee wat hij had teruggeschreven aan de opperbevelhebber. Als laatste onderwerp van 1830 bespraken Gedeputeerde Staten hoe zij om moesten gaan met de provinciale ambtenaren en hun betaling. Hun wereld was wel klein geworden, want het deel van Limburg dat nog in Nederlandse handen was, was beperkt tot Maastricht en Sint-Pieter.

Samenvattend kan men zeggen dat Willem I en zijn regering er in korte tijd in geslaagd zijn provinciale besturen in te stellen in de Zuidelijke Nederlanden, op basis van de grondwet van 1815. Hoewel vaak 1839 of zelfs 1867 wordt genoemd als het jaar waarin de Nederlandse provincie Limburg het licht zag, werd in de periode 1815-1830 de grondslag gelegd voor het Limburgse provinciebestuur, waarbij de Franse

79 Ook in RHCL 04.01 inv.nr. 376.

80 RHCL 04.01 inv.nr. 376.

bijdrage niet moet worden vergeten. Meerdere aspecten van dat provinciale bestuur zijn bij de grote grondwetsherziening van 1848 in stand gebleven, en zelfs tegenwoordig nog herkenbaar: het dagelijks bestuur van een provincie door de commissaris van de Koning en Gedeputeerde Staten, het verkiezen van Gedeputeerde Staten door Provinciale Staten, het voorzitterschap van Provinciale en Gedeputeerde Staten door de commissaris van de Koning, de verkiezing van één van beide nationale Kamers door Provinciale Staten, het toezicht op gemeenten door Provinciale Staten, het regelmatig aangepaste reglement van orde van Provinciale Staten, en de werkzaamheden van Provinciale Staten in kleinere commissies. De namen van de onderdelen van het provinciaal bestuur zijn al meer dan twee eeuwen onveranderd.

Het nieuwe bestuurs- en verkiezingsstelsel van 1815 bevatte elementen van het ancien régime en van de Franse overheersing, maar ook enkele nieuwigheden. Het bood meer politieke vrijheid dan het Franse stelsel, uiteraard binnen de grenzen van een autoritair landsbestuur volgens de Restauratie. Het bestuursmodel werd in Limburg niet betwist door het kleine deel van de bevolking dat er deel aan had. Wel ontstond er geleidelijk politieke oppositie binnen de Limburgse Provinciale Staten, vooral van Franstalige edelen en notabelen, die door het censuskiesrecht sterk waren vertegenwoordigd. De meerderheid bleef echter regeringsgezind. De snelle ondergang van het Nederlandse provinciale bestuur in Limburg eind 1830 werd veroorzaakt door een externe factor: de door de Franse revolutie van eind juli 1830 geïnspireerde Belgische opstand. Provinciale Staten kwamen niet meer bijeen na hun reguliere vergadering van begin juli 1830, en gouverneur De Beeckman en Gedeputeerde Staten probeerden daarna in een onoverzichte-

lijke situatie hun weg te vinden, zonder resultaat. Slechts één lid van Gedeputeerde Staten, Julliot, koos de Belgische zijde. Generaal Dibbets behield Maastricht voor de Koning, en de rest van Limburg werd Belgisch.

Epiloog

Het College van Gedeputeerde Staten van Limburg werd pas op 1 juli 1831 officieel opgeheven, en vervangen door de Provinciale Raad. Eerder, op 22 februari, hadden gedeputeerden Wilhelmus de Liedel de Well en Petit al ontslag gevraagd, dat hen de volgende dag eervol werd verleend door generaal Dibbets. Vanaf begin januari was er weinig te bespreken voor de gedeputeerden. Soms werden vergaderingen meteen weer gesloten bij gebrek aan stukken. Bij de vergadering van 8 maart was De Beeckman voor het eerst afwezig. Hij was naar Den Haag vertrokken voor een audiëntie bij de Koning en gesprekken met de minister van Binnenlandse Zaken, die uiteindelijk op zijn ontslag zouden uitdraaien.⁸¹ Bij zijn vertrek naar Den Haag liet De Beeckman Gedeputeerde Staten weten dat hij akkoord was met de wens van Willem I om in zijn afwezigheid Kerens het gouverneurschap te laten waarnemen. Dibbets keurde dat goed. Wel aanwezig op 8 maart waren voorzitter Kerens, gedeputeerden Schoenmaeckers (voor het eerst in 1831) en Joppen de Beegden, en griffier Pillera. Pillera was tot die dag afwezig geweest, en als griffier vervangen door Kerens. Op 15 april liet Dibbets weten, dat de Koning op 8 april Kerens tot waarnemend gouverneur had benoemd. Op 6 mei vernamen de gedeputeerden het besluit van Willem I van 27 april om Johan Eberhard Paul Ernst Gericke te belasten met het opperste burgerlijke gezag, als buitengewoon commissaris.⁸² Op 13 mei was Gericke voor het eerst aanwezig bij de vergadering van Gedeputeerde Staten, samen met

81 Ramakers, 'Maximilien de Beeckman', 41-44.

82 Zie Van Kempen, 'J.E.P.E. Gericke' voor diens biografie.

Schoenmaeckers, Joppen de Beegden, Kerens, en griffier Pillera. Het was Gericke kennelijk gelukt in de omsingelde stad te geraken. Op 27 mei zat Gericke nog een vergadering voor, maar niet meer de volgende vergadering van 3 juni. Hij was de hele periode 1831-1839 slechts enkele keren in Maastricht aanwezig: mei-juni 1831, november 1834, juni-juli 1835, augustus 1836, september-oktober 1837, september-november 1838, en vanaf juni 1839.⁸³ Hij werd ter plaatse steeds vervangen door Kerens.

De Provinciale Raad, die op 1 juli 1831 werd geïnstalleerd, bestond uit drie voormalige gedeputeerden: Pierre Kerens, Hubert Pieter Joppen de Beegden en Martinus Jacobus Schoenmaeckers, en één voormalig Statenlid: Arnold J.H.J. Bloemarts. Pillera was griffier van de Provinciale Raad tot april 1836, toen de Koning hem benoemde tot griffier van de Staten van Holland. Zijn waarnemer werd J. Schmalhausen, provinciaal commies, die Pillera eerder al had vervangen tijdens diens afwezigheid. Op 27 mei 1836 werd bekend dat de Koning op 9 mei jhr. A.F.C. (Fritz) Gericke, zoon van Johan Eberhard, had benoemd tot secretaris van de Provinciale Raad. Hij werd op 30 juni 1836 geïnstalleerd. Vanaf 1 juni 1838 was secretaris Gericke jr. afwezig wegens ziekte en op 31 mei 1839 werd zijn overlijden bekend gemaakt. Bloemarts nam het secretariaat waar. De aanvaarding door Willem I van de XXIV artikelen van het Verdrag van Londen op 14 maart 1838 werd niet vermeld in de notulen van de Provinciale Raad, maar in 1839 waren er wel voortekenen van verandering. Vanaf juni 1839 bleef Gericke permanent in Maastricht. Op 28 juni 1839 besliste hij dat de functies van hoofd van het bureau van het Provinciaal Gouvernement en van secretaris van de Provinciale Raad werden gescheiden. De eerste functie ging naar de uit Gent afkomstige baron Balthasar Marie Ghislain Borluut d'Hoogstraete, die al sinds

1836 referendaris in Maastricht was. Bloemarts bleef secretaris van de Provinciale Raad. Op 22 oktober 1839 overleed het lid van de Provinciale Raad Schoenmaeckers; hij werd voorlopig niet vervangen.

In 1840 kwam er duidelijk meer leven in de brouwerij. De Provinciale Raad hield zich nog steeds veel met lokale zaken in Maastricht en St. Pieter bezig, maar kreeg nu ook zaken voor het hele Hertogdom Limburg te behandelen, bijvoorbeeld begrotingszaken, belastingen en de oprichting van de nationale militia. Krachtens de herziene grondwet van 4 september 1840 werd Limburg een Nederlandse provincie. Op 16 oktober 1840 nam Pierre Kerens afscheid van de Provinciale Raad, omdat hij tot lid van de Tweede Kamer was benoemd. Op 23 oktober werden voormalig gedeputeerde baron Wilhelmus de Liedel de Well (zoon van voormalig Tweede Kamerlid Pieter Willem), Hieronymus Joannes Wilhelmus van Aken en Reinier Hendrik Otto Sandberg geïnstalleerd als leden van de Provinciale Raad, krachtens Koninklijk Besluit van 15 oktober 1840. Van Aken en Sandberg waren lid geweest van de Stedelijke Raad van Maastricht, welke functie zij hadden neergelegd wegens onverenigbaarheid met hun provinciale functie volgens het reglement van 1825. De heren verdeelden het werk als volgt: Bloemarts algemene zaken, De Liedel financiën, Van Aken weldadigheid en Sandberg publieke werken. Op 27 november 1840 besprak de Provinciale Raad de door de beide commissarissen van wederinbezitting (Gericke en Borret) opgestelde conceptbegroting voor 1841. Op 22 januari 1841 werd commissaris Gericke benoemd tot gouverneur van het Hertogdom Limburg. De Provinciale Raad kreeg opdracht om tal van nieuwe reglementen op te stellen voor de verschillende bestuurslagen en voor indirecte belastingen. De Koning nam op 8 oktober het besluit de Provinciale

83 RHCL 04.01 inv.nrs. 3155-3157.

Raad op te heffen in verband met de instelling van een nieuw College van Gedeputeerden. Tijdens de laatste (buitengewone) vergadering van de Provinciale Raad op 16 oktober 1841 werd deze door gouverneur Gericke ontbonden, met speciale dank aan de heer Bloemarts vanwege zijn langdurige waarneming als secretaris.

In tegenstelling tot het College van Gedeputeerde Staten werden de Provinciale Staten van Limburg nooit officieel opgeheven. In de praktijk waren er na juli 1830 geen Provinciale Statenvergaderingen meer, maar bij het aflopen van hun mandaten werden in Maastricht regelmatig nieuwe Statenleden gekozen. Op 7 juni 1833 vernam de Provinciale Raad dat Franciscus Xaverius Kerens de Wylre en Frans van Panhuys waren herkozen als Statenleden namens Maastricht, en op 1 juni 1839 werden beide heren opnieuw herkozen door de Stedelijke Raad van Maastricht. Op 12 juli 1833 moesten Pierre Kerens en Martinus Schoenmaeckers reglementair aftreden als leden van Provinciale Staten, namens de ridderschap respectievelijk de landelijke stand. Zij werden op die dag door Gericke herbenoemd als leden van de Provinciale Raad. Zo ook trad op 3 juli 1835 Bloemarts af als Statenlid voor de stad Venlo, op welke datum zijn lidmaatschap van de Provinciale Raad werd gecontinueerd. Op 11 juni 1841 koos Maastricht opnieuw leden voor de Provinciale Staten; dat waren burgemeester Hendrik Nierstrasz en schepen Johannes Aloysius Engelen. Een Koninklijk Besluit van 28 september 1841 behelsde een reglement voor de hernieuwing van de Provinciale Staten. Op 30 september 1841 gaf de koning instructies voor een buitengewone vergadering van de nieuwe Provinciale Staten en benoemde hij de nieuwe Statenleden. Eén van hen was Ernest de Lamberts de Cortenbach, die tot eind 1830 gedeputeerde was geweest. De eerste (buiten-

gewone) vergadering vond plaats op 12, 13 en 16 oktober 1841. Op 13 oktober kozen Provinciale Staten vijf nieuwe gedeputeerden. Dat waren vier leden van de Provinciale Raad: Bloemarts, De Liedel de Well, Van Aken en Sandberg, en het vroegere lid van de Provinciale Staten (1828-1831) François Bernard Hubert Michiels van Kessenich.⁸⁴ Zo was het provinciaal bestuur weer terug bij waar het in 1830 was opgehouden, zij het op slechts de helft van het vroegere grondgebied.

---

84 RHCL 04.01 inv.nr. 2797.

Literatuur

- Berkvens, Louis, 'Staatkundige en institutionele geschiedenis, 1794-1867' in: *Limburg. Een geschiedenis, vanaf 1800* (Maastricht 2015) 23-66.
  - Blok, Lodewijk, *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850*, proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht (Groningen 1987).
  - Colenbrander, H.T., *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840* (10 delen) (Den Haag, 1905-1922).
  - Demoulin, Robert, 'Un impôt impopulaire sous le régime hollandais: la mouture', *Revue belge de philologie et d'histoire* 15 nr. 1 (1936) 103-124.
  - Geyl, Pieter, *Geschiedenis van de Nederlandse stam (herziene uitgave)* (Amsterdam/ Antwerpen 1948-1959) (digitaal via www.dbnl.org).
  - *Grondwettige staatsinrigtingen van het Koninkrijk der Nederlanden*, eerste deel (Den Haag 1816).
  - Hennequin, J.F. et al., *Précis des faits relatifs à la destitution et à la poursuite devant les tribunaux de Messieurs Hennequin un des bourgmestres, A. Lekens, Mockel cadet, J. B. Hardy, P.J. Cools, J. Bemelmans, B. Crutz, Stringart ainé, T. baron d'Eimmenghaus-Frederking, et Destouvelles, conseillers de la Régence de la ville de Maestricht* (Maastricht, zonder jaartal).
  - Jacobs, Lambert, *Grenzen verlegd. Charles Roemers (1748-1838), een Maaslands regent in roerige tijden*, proefschrift Radboud Universiteit, 2018.
  - Kellens, M., 'F.K.A. de Loë (1789-1838), gouverneur van Limburg, 1830-1831', in: Wieland, J.H.M. et al. (eds), *De Gouverneurs in de beide Limburgen 1815-1989* (Maastricht 1989) (Werken LGOG deel 11) 45-49.
  - Kellens, M., 'Jean-François Hennequin (1772-1846), gouverneur van Limburg, 1831-1834', in: Wieland, J.H.M. et al. (eds), *De Gouverneurs in de beide Limburgen 1815-1989* (Maastricht 1989) (Werken LGOG deel 11) 62-76.
  - Lemmens, Eric W.G.L., *Aan vorst en vaderland gehecht, maar tevreden zijn zij niet*, proefschrift Universiteit Maastricht 2004.
  - Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (NNBW).
  - Nuyens, E.M.Th.W., *De staatkundige geschiedenis der provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot aan haar uiteenvallen in 1839* (Maastricht 1956) (Werken LGOG nr. 2).
  - *Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique*, tweede serie deel 2 (Brussel 1838).
  - *Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique*, tweede serie deel 6 (Brussel 1840).
  - Ramakers, E.P.M., 'Charles de Brouckère (1757-1850), gouverneur van Limburg, 1815-1828', in: Wieland, J.H.M. et al. (eds), *De gouverneurs in de beide Limburgen, 1815-1989* (Maastricht 1989) (Werken LGOG nr. 11) 8-25.
  - Ramakers, E.P.M., 'Maximilien de Beeckman (1781-1834), gouverneur van Limburg, 1828-1830/1', in: Wieland, J.H.M. et al. (eds), *De gouverneurs in de beide Limburgen, 1815-1989* (Maastricht 1989) (Werken LGOG nr. 11) 26-44.
  - Ramakers, E.P.M., 'Een schuldig pligt-verzuim? Petitiebewegingen in Limburg tot herstel van grieven', in: *Maaslands Melange. Opstellen over Limburgs verleden* (Maastricht 1990) (Werken LGOG nr. 14) 201-225.
  - *Règlement omtrent de zamenstelling der Staten van de Provincie Limburg (Règlement concernant la formation des États de la Province de Limbourg)* (1818).
  - *Règlement omtrent de zamenstelling der Staten van de Provincie Limburg* (1825).
  - *Règlement voor de zamenstelling van het bestuur der stad Maastricht* (1822).
  - Schaapveld, Kees, *Bestuur en bestuurders in Nedermaas, 1794-1814. Met bijzondere aandacht voor het lokale bestuur in het kanton Wittem/ Gulpen* (Hilversum 2017).
  - Schaapveld, Kees, 'Grondwetten en bestuur van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, 1795-1815', *Pro Memorie* 20 nr. 1 (2018) 57-74.
  - Witte, Els, 'De constructie van België 1828-1847', in: Els Witte, Jean-Pierre Nandrin, Eliane Gubin en Gita Deneckere, *Nieuwe geschiedenis van België 1830-1905* (Tiel 2005).
- Met dank aan Emile Ramakers voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

ABSTRACT

Provincial administration in the undivided province of Limburg, 1815-1830

After the end of French rule, the Northern and Southern Netherlands were united into a single state in 1815. A new constitution was submitted to a vote by representatives of the Southern population. Only by manipulating the results of this plebiscite was King William I able to declare the constitution accepted. Contrary to most provinces, the representatives of the province of Limburg (the former French *département de la Meuse-Inférieure*) approved the constitution by a large majority.

According to the articles on provincial administration in the new constitution, the King appointed a governor for the province of Limburg. He also appointed the sixty members of the 'Provinciale Staten' (Provincial Council), consisting of twenty representatives from three groups: the nobility, the towns and the rural communities. The Provincial Council met only once a year for a period of 1-2 weeks. It chose nine of its members as 'Gedeputeerde Staten' for the day-to-day administration of the province. The whole set-up of the new provincial administration was a mixture of pre-French, French and new elements.

After two years of putting the model into practice, the first election of members of the Provincial Council by all male adult citizens by census suffrage took place in June 1818. Since then, annual elections were held for part of the seats. Gradually, anti-government opposition arose among a growing number of members for various reasons, but the system continued to function well until August 1830, when an uprising in the Southern Netherlands arose, inspired by the French July Revolution of 1830. The Provincial Council had already completed its annual meetings in July, and a nonplussed governor and 'Gedeputeerde Staten' tried to cope with the situation. Within months, however, the new Belgian government took over the whole province of Limburg, except the capital of Maastricht which was held by a garrison loyal to the King. Through international arbitration, Limburg was split into a Belgian section and a Dutch section in 1839. After a transition period, the Dutch part of Limburg established the same model of provincial administration as in 1815-1830.

Het 'Limburger Volkslied'

Een Sittards strijdlid uit het
revolutiejaar 1848

Piet Orbons

Het *Limburger Volkslied*, een straatlied op een vliegend blaadje, hiernaast op ware grootte afgebeeld, schetst de opgewonden sfeer in Sittard en elders in de provincie begin mei 1848. Het is een ongepolijste aanval op 'de Hollanders' die Limburg al tien jaar lang bestolen en beroofd zouden hebben.¹

De toonzetting van de tekst is typerend voor een volkslied: eenvoudige beeldspraak, eenduidige stellingname zonder relativering, en – niet ongewoon in de negentiende-eeuwse romantiek – geëxalteerd en pathetisch. Dit volkslied is een historielied, maar het beschrijft niet wat hier in 1848 plaatsvond; het is een strijdlid dat oproept tot verzet.

Noch ist Limburg nicht verloren

Het lot van dergelijke losbladige straatliedjes is bekend: ze worden gelezen en gezongen en raken daarna verloren. 'Slechts bij toeval', schrijft Kossmann, 'blijven enkele exemplaren of gedeelten ervan bewaard, die dan in later eeuwen als hoogst merkwaardige zeldzaamheden dubbel in eere worden gehouden'.² Dit was ook het lot van dit Sittardse liedje. Het raakte in vergetelheid en kreeg nooit echte aandacht, ook niet van rijksarchivaris Jos Habets, die tot zijn dood in 1893 met grote regelmaat de frontpagina van *De Maasgouw* reserveerde voor historieliederen, of, zoals hij het liever formuleerde, politieke liederen.³ In 1848 was hij 21 jaar oud en woonachtig in het nabije Oirsbeek; later herinnerde hij zich waarschijnlijk alleen de aanhef van het liedje en noteerde die in zijn *Cronijke van het Hertogdom Limburg*.⁴

Limburgs Volkslied⁵

(Melodie: *Nog is Polen niet verloren.*)

1. Nog is Limburg niet verloren;
in Duitsland leeft zijn geluk.
Wat door roof verloren ging,
brengt ons onze moed terug.
O! Vrijheid beziele ons.
Reeds wappert het gouden vaandel.
Limburg, Limburg maakt zich vrij,
verbreekt de tirannie.
2. Limburg, leeuw, oude krijger,
laat je tanden zien.
Eeuwig zul je als overwinnaar,
heilig voor ons staan.
O! Vrijheid, enz.
3. Geluk en voorspoed zij jou,
het goede volk, gegund;
zo zwaar is je hoofd getroffen
door de slinkse roof
van wie onze broeders niet meer zijn.
O! Vrijheid, enz.
4. En verder ... ga ten strijde met
geweer en zwaard,
vergaar roem door heldendaden.
Moge het rode bloed dat vergoten is,
de aarde doen dampen
voor het heiligdom van de vrijheid.
O! Vrijheid, enz.

Sittard, den 7 [mei] 1848. J. CRIJNS.

1 Met dank aan Lou Spronck voor zijn kritisch commentaar, correcties en vormgeving, en aan Frank Hovens en Jacques van Rensch voor hun nuttige adviezen.

2 F.K.H. Kossmann, *De Nederlandse straatzanger en zijn liederen in vroeger eeuwen*, Amsterdam 1941, 26.

3 *De Maasgouw* 1879, 129-130, 133-134, 178-180; 1880, 277-278, 281-282, 285-286, 314-315, 324, 386-388, 390-391; 1882, 630-635, 653-654, 811-812; 1884, 941-942; 1885, 1042, 1084; 1886, 23, 35, 46, 49-51, 78-79; 1890, 82; 1891, 113-114, 121, 129, 133, 137, 141-142, 145-146, 149-150; 1892, 25, 29, 33, 34, 37-38, 41, 45, 49, 53; 1893, 5, 37-39. Daarna verschenen er in *De Maasgouw* slechts zeer sporadisch historieliederen.

4 *De Maasgouw* 94 (1975) 126.

5 Tekst en melodie van *Noch ist Polen nicht verloren* in: Wolfgang Steinitz, *Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten*, deel 2, Berlin 1962, 68-71.

Limburger Volkslied.

(MELODIE: Noch ist Polen nicht verloren.)

1. Noch ist Limburg nicht verloren,
In Deutschland lebt sein Glück;
Was durch Rauben ging verloren,
Das bringt uns Muth zurück.
O! Freiheit belebe uns,
Schon weht die goldne Fahne,
Limburg Limburg macht sich Frei
Bricht die Tirannei.
2. Limburg, Löwe alter Krieger,
Lass die Zähne sehen;
Ewig wirst du ja als Sieger,
Heilig vor uns stehen.
O! Freiheit, u. s. w.
3. Heil sei dir, dem guten Volke,
Dessen Haupt so schwer;
Für des Diebes Raub gegolten,
Doch Brüder jetzt nicht mehr.
O! Freiheit, u. s. w.
4. Sonst... nimm Buchs' und Schwert zum Kampfe,
Schlägt in Helden Ruhm;
Das rothe Blut zur Erde dampfe,
Für Freiheit, Heiligthum.
O! Freiheit, u. s. w.

Sittard, den 7

1818.

J. GRONNÉ.

Limburger Volkslied (op ware grootte).

Het hier besproken exemplaar werd aangetroffen in het Bisschoppelijk Archief te Roermond tussen daar gedeponeerde papieren uit het redemptoristenklooster van Wittem.⁶ De tekstschrijver, J. Crijns, kan worden geïdentificeerd als Hendrik Jozef Crijns (roepnaam Jozef), 29 jaar oud en kaarsenmaker van beroep.⁷

Het vertrouwde Duits

Crijns schreef het lied in het Duits, in die jaren in Sittard en in oostelijk Zuid-Limburg een vertrouwder cultuurtaal dan het Nederlands.⁸ Dat is goed te begrijpen, als men bedenkt dat Sittard vóór de Franse Tijd Guliks was en daarna tot 1815 deel uitmaakte van het Departement van de Roer, bestuurd vanuit Aken. Pas na 1815 werd het Nederlands in Sittard de officiële bestuurstaal. De enige krant die in die jaren, afgezien van de Franstalige Maastrichtse journaals, in deze regio verscheen was de *Limburger Courier* uit Heerlen en die was geredigeerd in het Duits.⁹

Jozef Crijns was ook in zijn persoonlijk leven Duits georiënteerd: hij was geboren in Vaals, gehuwd in Schinveld en werkzaam in Sittard. Het Duitstalige grensgebied was hem dus steeds nabij. De datering van het liedje ('Sittard, den .....

1848') is niet exact, maar uit marechaussee-rapporten blijkt dat dit 7 mei was.¹⁰

Het Polenlied

Een grens- en tijdloos volkslied

Jozef Crijns koos voor zijn strijdliedje de melodie en aanhef van een toen heel bekend Pools protestlied: *Noch ist Polen nicht verloren*.

Hoe kon een liedje uit het verre Polen bekend zijn bij iemand uit Sittard? De uitgebreide toelichtingen bij de volksliederen in het standaardwerk van Fl. van Duyse maken overduidelijk dat volksliederen geen grenzen kennen.¹¹ Vooral melodieën blijken grens- en tijdloos. Ook in Limburg werden de gebeurtenissen gevolgd die elders in Europa plaatsvonden, en maakte men kennis met de liederen die daar gezongen werden. De provincie beleefde dezelfde veranderingen als de buurlanden, wellicht met enige vertraging. Ons *Limburger Volkslied* heeft zijn wortels in Polen, terwijl de tekst geschreven werd in Italië. Het was het meest bekende van de vele Poolse verzetsliederen, breed bruikbaar door zijn typische tekstopbouw, zijn dynamische melodie en uni-

-
- 6 Het vliëgend blaadje bevond zich bij de papieren van pater Em. Janssen CSSR. Mathieu Spiertz, zijn opvolger als bisschoppelijk archivaris, die mijn belangstelling voor historieliederend kende, stelde het mij op 15 oktober 1966 ter hand. Vermoedelijk is mijn exemplaar het enige origineel dat bewaard bleef. In de briefwisseling tussen marechaussee, gouverneur, procureur-generaal en minister van justitie in het RHCL trof ik de tekst van het liedje ook nog aan in handschrift, op enkele plaatsen afwijkend van het gedrukte origineel.
- 7 Hendrik Jozef Crijns (1819-1873) was op 29 september 1819 in Vaals geboren als oudste zoon van de postbode Joannes Nicolaus Crijns (1795-1869) en Marie Sibilla Langersdorpf. Op 21 oktober 1846 trouwde hij in Schinveld met Maria Clara Dohmen. Hij overleed te Sittard op 8 september 1873. Twee andere zonen waren Pieter Karel, evenals Hendrik Jozef kaarsenmaker van beroep, en Claudius Ernestus, de zijn vader als postbode opvolgde. Zie: P.J. Orbons, *400 Jaar Crijns uit Nuth*, Amstenrade 2001, 221.
- 8 Antoine Jacobs, 'De kerkelijke ambtstaal in Limburg in de lange 19de eeuw', *PSHAL* 147 (2011) 162-182; Georg Scherding, *Die Verbreitung der hochdeutschen Schriftsprache in Süd-Limburg. Beitrag zur kulturellen Entwicklungsgeschichte einer deutsch-niederländischen Grenzlandschaft*, Berlin 1937, passim.
- 9 De *Limburger Courier* verscheen aanvankelijk (1845) in het Nederlands, maar vanaf 1847 in het Duits. De krant kreeg toen opmerkelijk meer abonnees. In 1859 keerde de redactie terug naar het Nederlands. Protest van de abonnees leidde al snel tot hernemen van het Duits, en dat bleef zo tot 1869. Grochtmann noemt dit katholieke en vrij liberale weekblad belangrijk, omdat het 'wichtige und interessante Einzelheiten' over deze periode bevat. Helaas zijn de eerste jaargangen zeer onvolledig bewaard gebleven. Zie: Gea Vermin, *De Limburger Courier in de jaren 1845-1866*, doctoraalscriptie, Nijmegen 1964, 12; H. Grochtmann, *Die Niederländische Provinz Limburg im Deutschen Bund*, Köln 1937, 148 nt 13, 149 nt 1.
- 10 RHCL/RAL, Provinciaal Archief (PA), Kabinet Gouverneur (KG) 2207: Majoor J.J.C. Hoppenbrouwers, commandant van de marechaussee in Limburg, aan de gouverneur, 11 mei 1848.
- 11 Fl. van Duyse, *Het oude Nederlandsche lied. Wereldlijke en geestelijke liederen uit vroegeren tijd: teksten en melodieën*, 4 delen, 's-Gravenhage-Antwerpen 1903-1908.

versele thematiek. In Centraal-Europa werd het in de negentiende eeuw algemeen bekend, vooral in 1848. In tientallen varianten werd het toen nagevolgd en gezongen.

'Jeszcze Polska nie zginela' [Nog is Polen niet verloren] werd in 1797 geschreven door Józef Wybicki, een van de vele Polen die in 1795 waren uitgeweken naar Frankrijk. Daar sloot hij zich aan bij het leger van generaal Dabrowski. Polen was in dat jaar, na drie brute veroveringsoorlogen – leidend tot de delingen van 1772, 1792 en 1795 – door de machtige buurlanden Rusland, Pruisen en Oostenrijk volledig van de kaart geveegd. Generaal Dabrowski formeerde in Frankrijk een Poolse vrijwilligersleger, dat door Napoleon werd ingezet bij zijn Italiaanse veldtocht en na 1797 in de Cisalpijnse Republiek. Dabrowski's droom was, samen met het Donau-leger – een ander Poolse vrijwilligersleger – en met hulp van Napoleon, Polen te bevrijden en als rijk te herstellen. Deze droom werd in 1807 gedeeltelijk gerealiseerd, toen Napoleon Pruisen dwong tot herstel van Polen, echter zonder het Russisch deel. Hij gaf het de naam 'Hertogdom Warschau'. Dabrowski bleef als legerleider Napoleon trouw en streed aan zijn zijde tot in Rusland en Leipzig.¹²

Józef Wybicki, intussen een naaste medewerker van generaal Dabrowski, dichtte in de euforie van diens droom om vanuit Italië Polen te bevrijden in 1797 het 'Jeszcze Polska'. Dit klinkt overduidelijk in het steeds terugkerende refrein:

*Mars, mars, Dabrowski,
Uit het Italiaanse land naar Polen,
Onder jouw leiding
Zullen wij ons met onze natie verenigen!*

Józef Rufin Wybicki, auteur van het Polenlied.

Dit lied zou voor alle Polen het symbool worden (en blijven) van hoop en geloof in bevrijding en vrijheid, tot vandaag toe. Men kan dit lied beschouwen als de centraal-europese pendant van de Marseillaise, die in 1792, tijdens de Franse Revolutie, ook geschreven was in een bevrijdingsleger. Beide liederen met de oproep op te marcheren naar het te bevrijden land, werden later uitverkoren tot nationale hymne.

12 J.S. Bartstra, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis der landen van onze beschavingskring van 1648 tot heden*, 's-Hertogenbosch 1948-1954, deel 2, 27-28, 152, 174, 191, 232, 367.

Mazurek Dabrowskiego

Józef Wybicki

Jesz - cze Pol - ska nie zgi - ne - la, kie - dy my zy - je - mi.
Co nam ob - ca prze - moc wzie - la, sza - bla od - bie - rze - my.

Marsz, marsz, Da - bro - wski, zie - mi wlo - skiej do Pol - ski,
za two - im prze - wo - dem zla - czym sie zna - ro - dem

Mazurek Dąbrowskiego

Jeszcze Polska nie zginęła,
Kiedy my żyjemy.
Co nam obca przemoc wzięła,
Szablą odbierzemy.
Marsz, marsz, Dąbrowski,
Z ziemi włoskiej do Polski,
Za twoim przewodem
Złączym się z narodem.

Przejdziem Wisłę, przejdziem Wartę,
Będziem Polakami,
Dał nam przykład Bonaparte,
Jak zwyciężać mamy.
Marsz, marsz, Dąbrowski ...

Jak Czamiecki do Poznania
Po szwedzkim zaborze,
Dla ojczyzny ratowania
Wracał się przez morze.
Marsz, marsz, Dąbrowski ...

Już tam ojciec do swej Basi
Mówi zaplakany –
Słuchaj jeno, pono nasi
Biją w taranany.
Marsz, marsz, Dąbrowski ...

Mazurka Dabrowski

Nog is Polen niet verloren,
Zolang wij leven.
Wat een vreemde mogendheid ons ontnomen heeft
Nemen wij met de sabel terug.
Mars, mars Dabrowski,
Uit het Italiaanse land naar Polen.
Onder jouw leiding
Zullen wij ons met onze natie verenigen!

Wij gaan over de Wisla, over de Warta,
Wij zullen Polen blijven.
Bonaparte gaf ons het voorbeeld
Hoe je moet overwinnen.
Mars, mars Dabrowski ...

Zoals Czamiecki* naar Poznan
Over de zee terugkeerde
Om het vaderland te redden
Na de Zweedse invasie.
Mars, mars Dabrowski ...

En Vader spreekt dan tot zijn Basia
Met tranen in zijn stem:
'Luister daar, hoe de onzen
Op de trommels slaan!'
Mars, mars Dabrowski ...

* Poolse oorlogsheld uit de 17e eeuw.

De melodie die Wybicki koos was een in die jaren favoriete mazurka.¹³ Het Polenlied heet soms dan ook 'Mazurek Dabrowskiego' (Dabrowski's mazurka). De mazurka is een Poolse spring- en dansmelodie in een snelle driekwartsmaat, met per tel veel gepuncteerde ritmen lang-kort. De accenten vallen bij de mazurka altijd op de tweede en derde tel; dat brengt extra beweging in de melodie. Zo ook in het Polenlied: na de eerste noten (de eerste tel: *Jesz-cze lang-kort*) liggen accenten op de tweede en derde tel (*Pols/ka*).¹⁴ Dit Polenlied met zijn aanstekelijke tekst en opzweepende melodie sloeg aan bij de soldaten en studenten, en vooral in Duitsland ontstonden tal van varianten, steeds met de aanhef 'Noch ist': 'Noch ist Deutschland ...', 'Noch ist Hessen ...' enz. Ondanks de strenge perscensuur in de Duitse Bond – het zingen van deze liederen was verboden en werd bestraft – bleven ze ondergronds voortleven.

Het Polenlied in de revolutiegolven van 1830 en 1848

Toen in 1830 de revolutie vanuit Frankrijk oversloeg naar België en Polen, leidde dat tot een vloedgolf van nieuwe strijdlieiders, waaronder vele variaties van dit Polenlied. Hierin kreeg nu generaal Skrzynecki de hoofdrol. Hij was de leider van de Poolse opstand van 1830-1831 tegen de Russen.¹⁵ Na de capitulatie voerde hij nog enige tijd een guerrillaoorlog, maar uiteindelijk moest ook hij de strijd staken. Hij sloot zich aan bij de stroom vluchtelingen, vooral edelen en militairen, die hun toevlucht zochten in Frankrijk en België, waar de revolutie wel

geslaagd was. Vanuit Polen op weg naar het Westen ondervonden zij in Duitsland veel mededogen en steun. Traditioneel zongen zij, als ze afscheid namen van het dorp of de stad waar ze enkele dagen te gast waren geweest, het lied 'Jeszcze Polska nie zginela': Nog is Polen niet verloren, / zolang wij leven. / Wat een vreemde mogendheid ons ontnomen heeft, / nemen wij met de sabel terug. / etc.

Skrzynecki, die vanaf 1831 als militair adviseur in Belgische dienst was, kreeg tijdens de vredesbesprekingen in Londen van 1838-1839 de opdracht om, samen met Franse instructeurs, in België de militaire slagvaardigheid te verbeteren. Berlijn en Wenen waren van mening dat dit de onderhandelingen in Londen zou kunnen verstoren en tot oorlog kon leiden, mogelijk door acties van deze 'Revolutionsheld' zelf. Zij eisten, uiteraard samen met Rusland, zijn ontslag. Met succes.¹⁶ De naam van generaal Skrzynecki komen we tegen in varianten van het Polenlied. Na 1830 nam hij de plaats over van Dabrowski. Het refrein was nu niet 'Mars, mars, Dabrowski', maar 'Skrzynecki föhret uns'.

1848 werd een topjaar voor ons Polenlied. In de roes van de vernieuwingsbeweging van maart dat jaar ontstonden in Duitsland nieuwe varianten. De aanhef werd onder meer geciteerd in een ander bekend verzetslied ('Brüder, laszt uns fechten, streiten') dat als volgt begint: 'Noch ist Polen nicht verloren / und Italien erwacht; / Unser Deutschland, neugeboren, / wird zu Ruh und Glück gebracht'. In Sleeswijk-Holstein werd voor 'Ruh und Glück' een variant gekozen: 'Schleswig-Holstein, neugeboren / wird zu Ehr und Ruhm gebracht'.¹⁷

13 Melodie in Steinitz, deel 2, 69. De hier afgebeelde melodie is de oorspronkelijke versie van 1797. Toen dit lied in 1924 verkozen werd tot de Poolse nationale hymne, werd de melodie iets vereenvoudigd. De meeste gepuncteerde ritmen lang-kort werden vervangen door twee noten van gelijke waarde. Zodoende klinkt het lied nu iets statiger en minder strijdvastig.

14 Th. Willemse, *Spectrum Muziek Lexicon*, Utrecht 1975, deel 2, 419; deel 3, 572.

15 De Poolse revolutie kreeg, net als de Belgische, de sympathie van Frankrijk, maar de Driebond (Pruisen, Rusland en Oostenrijk) oordeelde anders. Toen de Poolse revolutionairen in januari 1831 tsaar Nicolaas I van de Poolse troon vervallen verklaarden, sloeg deze keihard terug. Warschau moest in september 1831 capituleren en Rusland lijfde Polen in als provincie. Dat bleef zo tot de Eerste Wereldoorlog.

16 Hermann von der Dunk, *Der Deutsche Vormärz und Belgien 1830/1848*, Wiesbaden 1966, 107-108.

17 Steinitz, 242-245.

Generaal Jan Henryk Dabrowski

Het Polenlied in Limburg

In deze golf van Duitse bevrijdingsliederen uit 1848 past naadloos het Sittardse lied met de aanhef 'Noch ist Limburg nicht verloren'. Het is een oproep om definitief te kiezen voor Duitsland. Het eerste couplet geeft de kern van de boodschap: *In Deutschland lebt sein Glück. (...) Schon weht die goldne Fahne.* De drie volgende coupletten roepen op om dat doel door verzet of geweld te bereiken. *Lasz die Zähne sehen (...) Ewig wirst du als Sieger vor uns stehen (...) Nimmt Büchs' und Schwert zum Kampfe (...) Das rothe*

¹⁸ Steinitz, 68.

Generaal Jan Zygmunt Skrzynecki

Blut zur Erde dampfe. Het zijn deze teksten die het begrijpelijk maken dat de marechaussee en het gouvernement dit lied een 'oproerlied' noemden en als zodanig bestreden.

Jozef Crijns moet een variant uit 1830 gekend hebben, waarin generaal Skrzynecki de hoofdrol vervult.¹⁸ Er is immers evident verwantschap tussen de tekst van dit Poolse lied en dat van Crijns uit 1848. Ter verduidelijking volgen hier fragmenten uit de liedjes van 1830 en 1848 naast elkaar.

1830

1. *Noch ist Polen nicht verloren,
In uns lebt sein Glück;
Was an Obmacht ging verloren,
Bringt das Schwert zurück.*

Refrein

*Skrzynecki, führet uns,
Schon entbrennt des Kampfes Hitze!
Polen macht sich frei,
Bricht die Tyrannei.*

4. *Weiszer Adler,¹⁹ teurer, fliege
Deinen Flug voll Ruhm,
Dann wird unser Land durch Siege
Freiheits-Heiligtum.*

1848

1. *Noch ist Limburg nicht verloren,
In Deutschland lebt sein Glück;
Was durch Rauben ging verloren,
Das bringt uns Muth zurück.*

Refrein

*O! Freiheit belebe uns,
Schon weht die Goldne Fahne,²⁰
Limburg, Limburg macht sich Frei,
Bricht die Tirannei.*

4. *Sonst... nimmt Büchs' und Schwert zum Kampfe,
Schlagt in Helden Ruhm;
Das rothe Blut zur Erde dampfe,
Für Freiheit, Heiligthum.*

'Freiheits-Heiligtum' (heiligdom van de vrijheid), waarmee de Poolse versie afsluit, wordt door Jozef Crijns in couplet 4 verbasterd tot 'Freiheit, Heiligthum'.

In beide versies wordt het zwaard getrokken en vloeit er bloed. Maar meer dan in de Poolse tekst het geval is gebruikt Jozef Crijns een dichtertaal die op de lezer van nu een gezwollen, soms wat onbeholpen indruk maakt. Woorden als 'Rauben', 'Tirannei', een aansporing als 'alter Krieger, lasz die Zähne sehen' of de wens 'Das rothe Blut zur Erde dampfe, für Freiheit' schieten hun doel voorbij, misschien ook toen al.

Maar Crijns en velen met hem zagen in 1848 een parallel tussen de situatie in Limburg en die van het geknechte Polen. In hun ogen waren beide tegen hun zin 'ingelijfd' door een vreemde mogendheid en leeggeroofd door vreemdelingen met wie de bewoners geen verwantschap voelden. Om die onvrede in Limburg te begrijpen moeten we tien jaar terug, naar 1838-1839, toen Limburg door de

grote mogendheden in zo'n 'Poolse' situatie werd geperst.

'Was durch Rauben ging verloren, das bringt uns Muth zurück'

De oproep om moedig het geroofde terug te halen klinkt overdreven stoer, maar is wel de oprechte uiting van een ongenoegen dat bij velen vanaf 1838 in Limburg leefde. In dat jaar werd namelijk het nu Nederlandse deel van Limburg door de grote mogendheden aan 'Holland' toegewezen, maar al snel daarna – onder druk van Pruisen, dat compensatie verlangde voor het verlies aan België van de helft van het Bondsland Luxemburg – werd Nederlands Limburg als 'Hertogdom Limburg' tevens lid van de Duitse Bond, zij het zonder de vestingsteden Maastricht en Venlo. Dergelijke wisselingen waren al eeuwen het lot van de territoria in het Maasdal. Maar in de eerste helft van de negentiende eeuw waren de bewoners mondig geworden en hun onvrede leidde ditmaal tot verzet. Men voelde zich 'berooft' van de

19 Het Poolse wapen toont een witte adelaar in een rood veld.

20 De kleuren van de Duitse vlag zijn zwart- rood-goud (geel).

oude banden met de Zuidelijke Nederlanden, 'berooft' vanwege de forse belastingdruk, hoger dan in de 'Belgische jaren' (vanaf 1830), en 'berooft' van de traditionele afzetmarkten vanwege de hinderlijke tolgrenzen. Driemaal kwam het tussen 1838 en 1848 tot verzetsacties, telkens met het doel verlost te worden of te blijven van de 'rovers' uit 'het Noorden'.

De grieven

Om het onbehagen in deze regio beter te begrijpen gaan we beknopt in op de grieven die tot drie petitieacties leidden.²¹ In de eerste plaats kende Nederland in 1839 een veel minder liberale bestuursstijl dan België. De hoge census, de getrapte verkiezingen, de Koninklijke Besluiten werden gevoeld als verlies (of 'beroving') van verkregen rechten. De Nederlands-Limburgers waren intussen vertrouwd met de vrij progressieve, liberale bestuursorganisatie van België.

Als controlewapen bracht Den Haag de marechaussee in stelling.²² Dit sterk militair georganiseerde bereden politiecorps was bedoeld voor grensbewaking en het bewaren van de veiligheid op en rond de 'chaussées', maar kreeg in Limburg nu een meer politieke rol toebedeeld. Het werd de belangrijkste, in veel gevallen de enige informatiebron voor het gouvernement.²³ De 'onbetrouwbare', te Belgisch gezinde perso-

nen in de provincie werden door het corps, aangestuurd door de fanatieke marechaussee-commandant Hoppenbrouwers, goed in de gaten gehouden. Deze eiste van zijn 17 brigadecommandanten en de manschappen in hun regio eenzelfde ijver en uiterste waakzaamheid tegen die 'woelgeesten en onruststokers', de standaardformulering in zijn correspondentie.²⁴

Sterk leefde bij de Limburgers het gevoel dat eigen mensen te vaak gepasseerd werden bij benoeringen in bestuursfuncties, bij de belastingdienst, de politie en de rechtspraak. De functies werden als het ware geroofd door Noord-Nederlandse ambtenaren, die dan ook nog protestant waren. Dat viel slecht en bleef nog vele decennia een gevoelige zaak.²⁵ Gouverneur Gericke pleitte al in 1841 voor vermindering van 'ambtenaren in Limburg, door geboorte en betrekkingen vreemd aan dat gewest'.²⁶

Een ander pijnpunt was het feit dat Limburg beroofd werd van de traditionele afzetgebieden. De grens met België ging vanaf 1839 hermetisch dicht en de oostgrens met het Rijnland bleef gesloten. De toetreding van het Hertogdom tot de Duitse Zollverein werd door Den Haag geblokkeerd, terwijl Luxemburg in 1842 wel lid werd van deze tolonie. Opnieuw een recht waarvan Limburg 'berooft' werd.

21 J.C. Boogman, *Nederland en de Duitse Bond 1815-1851*, Groningen 1955, 200-204.

22 Dit politiecorps was opgericht op 26 oktober 1814. In de ontwerptekst van het oprichtingsbesluit stond oorspronkelijk 'un corps de gendarmerie', maar Willem I veranderde 'gendarmerie' eigenhandig in 'marechaussée', om zo de herinnering aan de gendarmerie van de Franse Tijd uit te wissen. Zie: W. van den Hoek, *De Koninklijke marechaussee in de Nederlandse samenleving*, Soest z.j., 12.

23 RHCL, PA, KG 841, Gericke aan de minister van Justitie, 20 oktober 1843: Gericke betreurt de bezuiniging op de marechaussee in Limburg (reductie van 151 man naar 126, en van 108 paarden naar 74) en vreest dat er nu minder controle zal zijn op de 'verscheiden slechte en gevaarlijke mensen'.

24 Generaal Dunanceau van de marechaussee noteerde in een visitatierapport in 1852 dat de 'buitengewone dienstijver van de majoor Hoppenbrouwers hem wel eens tot overdrijving van het een of ander pleegt te doen overslaan', zie W. van den Hoek, 54. Hoppenbrouwers was dwingerig en had een opvliegend karakter; zie Th.M. Gorissen, *Sittard 1848. Separatisme, vlag voor een gevarieerde lading*, Nijmegen 1982, 43.

25 In februari 1848 circuleerde in Maastricht het gerucht dat 'in Parijs een gereformeerde revolutie was uitgebroken' en dat de protestanten weer aan de macht zouden komen. Nationaal Archief (NA), Kabinet des Konings 4481, Gouverneur van Meeuwen aan Willem II, 1 maart 1848.

26 RHCL, PA, KG 101, Gericke aan de minister van Financiën, 10 juli 1841: Gericke noteert hierin dat tussen mei 1839 en januari 1841 163 mensen werden benoemd: 89 katholiek, 73 protestant en 1 jood. Idem, 31 maart 1841. Zie G.A.J.C. Rüter, *Rapporten van de gouverneurs in de provincieën, 1840-1849*, 3 delen (1840 t/m 1845), Utrecht 1941-1950, I, 209-219.

Marechaussee-commandant majoor
J.J.C. Hoppenbrouwers.

Dit alles versterkte in Limburg de wens om dezelfde staatkundige positie als Luxemburg te verkrijgen: zelfbestuur onder Willem II, los van de 'regelaars' uit Den Haag. De koning leek, onder meer bij het bezoek aan zijn Hertogdom in 1842 en ook daarna, niet afkerig van die wens.²⁷

Maar de grootste grief tegen de 'rovers' uit het Noorden waren de belastingen. In heel

Oost-Nederland, dus ook in Limburg, had de bevolking grote moeite met de onredelijke verdeling van de belastingdruk. Het aantal knechten en paarden was in de agrarische regio's groot, waardoor de aanslagen voor de personele belasting relatief hoog waren. Voor Limburg kwam daar nog bij dat deze belasting veel hoger was dan vroeger in België. En buiten de personele belasting was er ook nog een op gemaal, geslacht en brandstoffen, in de volksmond 'koppeld' genoemd.²⁸ Omdat dit koppeld betrekking had op de eerste levensbehoeften, werden juist de minder draagkrachtigen er zwaar door getroffen. De ergernis werd verhevigd doordat het koppeld geïnd werd via admodiatie: continu een bron van hevige conflicten.²⁹ Hoewel de admodiatie in 1833 in Nederland was afgeschaft, werd ze in 1839 in het Hertogdom Limburg toch weer ingevoerd.³⁰ De opeenvolgende gouverneurs hadden begrip voor de bezwaren tegen deze inningsvorm en pleitten regelmatig voor wijziging, maar Den Haag bleef er halsstarrig aan vasthouden.³¹

Het verzet tegen de 'inlijving' bij Nederland

In 1838-1839 probeerden bestuurders en bevolking massaal de deling van de provincie Limburg te voorkomen. Met dit doel zonden de gouverneur, het provinciebestuur, Provinciale Staten en meer dan 80 gemeenten in mei 1838 petitie naar de regering in Brussel.³² De garde civique (burgerwacht) en de milite

27 Boogman, 214-215, 217.

28 Koppeld: de belasting op het laten malen van graan, het laten slachten van vee en het kopen van brandstoffen; 'koppeld' genoemd omdat het voor iedere 'kop', rijk of arm, even zwaar was.

29 Admodiatie: een bijzondere inningsvorm van belastingen. De meeste belastingen (patent-, venster-, grond- en personele belasting) werden geïnd door rijksbelastingambtenaren. Maar de belasting op de eerste levensbehoeften (gemaal, geslacht en brandstoffen), die iedereen trof, werd geïnd via de plaatselijke gemeentebesturen. Iedere gemeente werd van rijkswege aangeslagen naar gelang het aantal inwoners en moest zorgen voor een eerlijke inning. De aanslagen van dit 'koppeld' werden vaak betwist en veroorzaakten regelmatig relletjes en ruzies binnen de gemeenschap. De marechaussee moest dan orde scheppen.

30 E.M. Nuyens, 'Admodiatie', *De Maasgouw* 83 (1964) 123-126.

31 Al in mei 1841 schreef Gericke in zijn veertiendaags rapport aan de koning hoe gehaat deze inningsvorm was, ook voor de gegoede klasse vanwege de gelijktijdige inning van de personele belasting. Zie: Rüter, I, 223-224.

32 *La protestation du Limbourg. Quelques documents 1831-1839*, Bruxelles 1919, 99-177.

(dienstplichtigen) werden gemobiliseerd³³ en vanuit Brussel reisden meermalen delegaties van Koning, Kabinet, Kamer en Senaat naar Frankrijk en Engeland met het doel om ratificatie van het scheidingsverdrag te voorkomen. Alles tevergeefs.

De financiële situatie van Nederland was rond 1840 bedroevend: een gevolg van de grote en dure industriële en infrastructurele projecten van Willem I³⁴ en de achtjarige mobilisatie van het leger vanwege het conflict met België, waarbij toen ook Limburg behoorde (Maastricht uitgezonderd). Twee ministers van financiën traden af toen hun saneringsplannen werden afgewezen. In 1843 lanceerde Floris van Hall, de nieuwe minister van financiën, een radicaal plan: een 'vrijwillige' lening tegen lage rente, met als stok achter de deur een buitengewone belasting op bezittingen als de lening niet slaagde.³⁵

Er was verzet allerwegen. In Limburg werden de protesten gekoppeld aan de nog altijd levende wens voor een status aparte, zoals Luxemburg die vanaf 1842 kende.³⁶ Een tweede grote petitieactie was het gevolg. Evenals de petitieactie van 1838 mislukte ook deze. Toen in april 1844 de geldlening voltekend bleek en er dus geen extra belasting kwam, verbrokkelde het fundament onder de actie. Deze petitieactie van 1844 had in Limburg een dubbel doel: een protest tegen de buitengewone belasting én de keus voor een Luxemburgse status. Het wegvalen van de eerste grief doofde allerwegen de petitiedrang en sleepte zo de wens voor de Luxemburg-status met zich mee. Een groot aantal van de circulerende petities zijn zelfs niet meer verzonden.³⁷

Daarna waren er enkele jaren andere zorgen. Ook Limburg werd getroffen door de aardappelziekte, die in heel West-Europa grote misoogsten veroorzaakte. Nog één keer zou Nederlands Limburg tegen de bestaande situatie in verzet komen. Toen wendde de provincie de blik naar het Oosten: 'In Deutschland lebt sein Glück'.

Noch ist Limburg nicht verloren: 'In Deutschland lebt sein Glück'

De revolutiegeest van 1848 waaide ook door Limburg

In 1848 spoelde opnieuw een revolutiegolf over Europa. Het begon op 22 februari 1848 in Parijs.³⁸ Frankrijk werd weer een republiek. De vlam sloeg over naar alle buurlanden en drong door tot ver in Europa. Overal kreeg het volk zijn Grondwet en vrijheid van drukpers, kwamen er verkiezingen en werden adellijke voorrechten afgeschaft.

Ook in Duitsland gingen alle vorsten in maart 1848 om en accepteerden een grondwet, vrijheid van drukpers en afschaffing van de adellijke voorrechten. Naast de liberale wensen leefde in de Duitse Bondstaten in 1848 ook een sterk verlangen om samen een hechter bondgenootschap te formeren. De 'nationalisten' grepen hun kans en besloten een nationaal parlement te vormen en de Duitse Bond om te smeden van een vorstenbond tot een statenbond of een bondsstaat, met gekozen vertegenwoordigers uit alle lidstaten, dus ook uit het Hertogdom Limburg.

33 *Mémorial administratif de la province de Limbourg*. Garde civique, zie 1838, 227, 573-578, 685-700; januari 1839, 97-106, 135, 149, 153.

Militie, zie januari 1839, 61-73, 85, 109, 113, 1451, 145, 411, 425. Van het *Mémorial* verscheen ook een Nederlandstalige editie.

34 Vanaf 1822 beheerde koning Willem I via het Amortisatiesyndicaat de staatsschuld én de publieke werken, buiten het parlement om. Het syndicaat ging in 1840 failliet en werd opgeheven. Dat vergrootte de toch al hoge staatsschuld aanzienlijk.

35 Christianne Smit, 'Een heldenrol voor Floris van Hall', *Geschiedenis Magazine* 2015, nr. 5, 22-25; Boogman, 212.

36 Luxemburg werd in 1839 onafhankelijk van 'Holland' en kreeg op 12 oktober 1842 zijn eigen Grondwet. De onafhankelijkheid wordt jaarlijks nog steeds op 23 juni gevierd.

37 P.M. Orbons, *De Limburgse separatistenbeweging 1830-1844*, doctoraalscriptie, Nijmegen 1960, 166-189.

38 Raymond Postgate, *1848. De geschiedenis van een bewogen jaar*, Amsterdam 1956, 80-88.

De maand maart 1848 is in Duitsland een keerpunt. Vandaar dat de periode 1815-1848 in de Duitse geschiedenis als de 'Deutsche Vormärz' betiteld wordt. In de eerste week van april 1848 kwam in Frankfurt het 'voorparlement' bijeen. De vergadering besloot verkiezingen uit te schrijven voor een nationaal parlement volgens een voor die tijd zeer democratische procedure. Alle mannen boven 23 jaar kregen kiesrecht, tenzij ze armlastig waren. Het werden getrapte verkiezingen: iedere gemeente zou kiesmannen kiezen, 1 op 500 kiesgerechtigden; die kiesmannen kozen daarna de regionale vertegenwoordigers voor het Frankfurter Parlement. Limburg mocht twee vertegenwoordigers afvaardigen. Men liet geen tijd verloren gaan: de voorverkiezingen moesten plaatsvinden op 12 mei, en op 16 mei zouden de kiesmannen de twee Limburgse afvaardigden moeten kiezen, één voor het District Roermond en één voor het District Valkenburg.³⁹ Maastricht en Venlo werden vanzelfsprekend niet betrokken bij deze Hertogdomsverkiezingen. De blikken van veel Limburgers waren nu oostwaarts gericht. Het waren deze verkiezingen die de auteur van het liedje inspireerden tot de uitspraak 'Noch ist Limburg nicht verloren, in Deutschland lebt sein Glück'.

De revolutiegeest in Sittard

In de dagen rond de voorverkiezing van 12 mei voor het Frankfurter Parlement was het ook in

Sittard woelig en onrustig. Op 5 mei circuleerde daar een zeer Duits gezinde 'Offene Erklärung' van J.H. Schiffelers, de 'Gastwirt' in wiens café de Duits gezinden elkaar meestal troffen. Hij was geen Sittardenaar maar 'eine nach Sittard eingeheiratete Rheinländer'⁴⁰ 'welcher der holländischen Partei nie sehr beliebig gewesen ist'. In zijn 'Offene Erklärung' riep hij de Sittardenaars op om te stemmen op die personen die 'für das wahre Wohl des Landes sorgen und sprechen können und wollen'.⁴¹

Heel anders was de toon van het op 6 mei verspreide pamflet van het raadslid I. Collaes. Het was niet opruiend maar informatief bedoeld. Het riep op een goede keuze te maken bij de komende verkiezing van de acht kiesmannen die Sittard mocht aanwijzen. Collaes gaf daarbij ook aan hoe het stemmen in zijn werk ging.⁴² Het pamflet werd door beide Maastrichtse kranten, *De Limburger* en de *Journal du Limbourg*, verkort gepubliceerd. Op de dag na het uitkomen van Collaes' pamflet, 7 mei 1848, liet Jozef Crijns zijn *Limburger Volkslied* drukken.

Jozef Crijns, 29 jaar oud, had veel (café-)vrienden. Hij was een gedreven pleitbezorger voor de Duitslandroute. Hem een 'zending van Scherpenzeel' noemen, zoals de procureur-generaal deed, is niet juist. Baron J.H.Th.A.L. van Scherpenzeel Heusch, die al vanaf 1831 tegen de inlijving van Limburg bij Nederland ageerde, was om tactische redenen pro-Duits. Jozef Crijns daarentegen was dat

39 Bij de mei-verkiezingen voor het Frankfurter Parlement waren van de 158.458 inwoners van het Hertogdom Limburg 33.280 personen (21%) kiesgerechtigd. In december van hetzelfde jaar waren er in Nederland verkiezingen voor de nieuwe Grondwet. Vanwege de hoge census waren toen maar 3.176 Limburgers (2%) stemgerechtigd. Thorbecke zou dit percentage via een nieuwe kieswet al gauw verdubbelen. Zie: Boogman, 690 noot 4, 691 noot 2.

40 Marechasse-luitenant Kröller, die al in maart met enkele marechassees en twaalf dragonders ter versterking naar het onrustige Sittard gestuurd was, schreef dat 'Jan Hoebèr' Schiffelers niet uit het Rijnland, maar uit Luxemburg afkomstig was. RHCL, PA, KG 2192, Van Meeuwen aan de minister van Justitie, 5 mei 1848 (met een pamflet als bijlage). Zie ook: Th.M. Gorissen, *Sittard 1848. Separatisme, vlag voor een gevarieerde lading*, doctoraalscriptie, Nijmegen 1983, 50-57.

41 Gorissen, 66.

42 'Zulks geschiedt (zo noteert Collaes) met briefjes, welke moeten toegevouwen, maar niet ondertekend worden, zoo dat niemand kan zien of weten, voor welke personen dat ieder Burger zal gestemd hebben'. Uit het feit dat Sittard acht kiesmannen mag afvaardigen, vloeit voort, aldus Collaes, 'dat elke Burger van Sittard op zijn briefje de namen moet schrijven van ACHT personen'. Bijlage bij RHCL, PA, KG 2198, Van Meeuwen aan de minister van Justitie, 10 mei 1848.

Jozef Crijs woonde aan de Markt in Sittard. Hij was kaarsenfabrikant en bleker van bijenwas.

met hart en ziel. In de 'herinneringen uit het jaar 1848' van een tijdgenoot, J. Douffet, lezen we dat Crijns in de weekeinden, 'als de landslieden in de oogstkarren naar Sittard gereden kwamen', getooid met Duitse cocarden en Duitse liederen zingend, altijd in 'het drankhuis van Schiffelers' aanwezig was. Ook toog hij, volgens Douffet, 'van het ene dorp naar het andere' en hield daar 'op ene tafel staande' zijn vurige pleidooien. Toen hij het wel wat bont maakte, was hij in maart al eens 'in zijne woning gevangen genomen'.⁴³

De overheid en het omstreden strijdlied

Welke rol speelde het *Limburger Volkslied* in deze spannende meidagen? Feitelijke valt daarover nagenoeg niets te melden. Door het optreden van de ijverige marechaussee heeft het liedje de Sittardse bevolking nauwelijks bereikt. De Sittardse marechaussee-commandant De Haan, altijd zeer alert bij woelingen en 'illegale' activiteiten, greep meteen in en meldde aan majoor Hoppenbrouwers in Maastricht dat het op 7 mei gedrukte liedje op 9 en 10 mei op de Markt, waar Crijns woonde, voor 2 cent werd aangeboden. Hoppenbrouwers vroeg daarop aan de gouverneur of 'zeker J. Crijns, waskaarsenmaker' vanwege diens 'volkomen oproerlied' vervolgd moest worden.⁴⁴ Diezelfde dag nog verstrekke de procureur-generaal de opdracht tot vervolging van de auteur vanwege 'opzettelijke opruijing tot burgerbewapening en opstand tegen het wettig gezag'. Tevens zond hij een detachement soldaten naar Sittard om Jozef Crijns te arresteren. Want deze 'zende-

ling van de baron van Scherpenzeel' had 'op de openbare markt te Susteren het oproer gepredikt', en aangekondigd 'dat de tijd gekomen was om het "vervloekte" hollands juk af te schudden'.⁴⁵

De inval bij Crijns had plaats op 12 mei, de dag van de verkiezingen. De boosdoener was niet thuis en kon dus niet gearresteerd worden. Wel werden de nog aanwezige exemplaren van het lied, ongeveer 90, én het 'eigenhandig geschreven origineel' in beslag genomen.⁴⁶ Het aantal intussen verkochte exemplaren is waarschijnlijk beperkt geweest. In Roermond was het lied al op 12 mei in omloop en 'door separatiegezinden' verspreid en gezongen. De Roermondse officier van justitie De Willebois kreeg vanuit Maastricht de opdracht alle exemplaren in zijn arrondissement in beslag te nemen.⁴⁷ De Willebois, zeer gezagsgetrouw, was door gouverneur Van Meeuwen in 1847 daar benoemd tot officier van justitie. Hij was, evenals majoor Hoppenbrouwers van de marechaussee, uiterst waakzaam en handhaafde met straffe hand het Nederlandse staatsgezag. Hij had echter nagenoeg geen binding met de regio waar hij werkzaam was.⁴⁸

Op 13 mei 1848 vroeg gouverneur jhr. mr. E.J.P. van Meeuwen aan minister van justitie Donker Curtius, hoe hij dacht over de aanpak van de toestand in Sittard. Brigadecommandant De Haan had zijn chef, majoor Hoppenbrouwers, al laten weten dat hij grote onrust vreesde als Crijns alsnog gearresteerd zou worden; vrienden zouden hem dan zeker komen ontzetten.⁴⁹ Gebruik van geweld tegen Crijns zou mogelijk ook leiden tot een conflict met de

43 Gorissen, 206; Douffets 'Herinneringen uit het jaar 1848' staan in het *Jaarboek Vereeniging De Kollenberg* 1904, 118-128.

44 RHCL, PA, KG 2207, Hoppenbrouwers aan Van Meeuwen, 11 mei 1848.

45 RHCL, PA, KG 2208, de procureur-generaal aan Van Meeuwen, 11 mei 1848.

46 RHCL, PA, KG 2215, Van Meeuwen aan Justitie, 13 mei 1848, plus bijlage (Hoppenbrouwers aan Van Meeuwen, 12 mei 1848).

47 Gorissen, 180.

48 A.J. Geurts, 'Stemming en stemming maken. Noord-Limburg in het voorjaar van 1848', in: *Maaslands Melange*, Maastricht 1991, 263. Jos. Habets, en tijdgenoot, schrijft in 1874 in zijn *Cronijkje*: 'zijn vertrek werd door niemand bedreurd. Als ambtenaar was hij vlijtig en nauwgezet, maar dominerend en terugstootend van aard', *De Maasgouw* 96 (1977) 116.

49 Bijlage bij RHCL, PA, KG 2215, brigade-commandant De Haan aan Hoppenbrouwers, 13 mei 1848.

Nederlandsche Armée.
Wachtmeester der
Marechausseen te paard.

Duitse Bond. Van Meeuwen wees er verder op dat het ontplooiën van de Duitse bondsvlag in Roermond en Heerlen probleemloos was geaccepteerd. In Heerlen was die vlag notabene meege dragen in de bronkprocessie.⁵⁰ En ook Sittard bleek niet kwaadwillend, want al op 14 mei kon de gouverneur aan de minister van Justitie melden dat de Sittardse gemeenteraad

de dag na de verkiezingen 'de vlag had teruggenomen van het stadhuis'.⁵¹

Het antwoord van Donker Curtius was helder: hij verbood nadrukkelijk over te gaan tot arrestatie van Crijns. Hij was geen voorstander van de harde lijn, zoals enkele collega's, en wenste geen conflict met de Duitse Bond. De deining rond het Sittardse liedje leidde zelfs tot

50 RHCL, PA, KG 2213, Van Meeuwen aan Justitie, 13 mei 1848, plus bijlage (brief burgemeester Arnolds); Grochtman, 56.

51 RHCL, PA, KG 2016, Van Meeuwen aan Justitie, 14 mei 1848.

Dirk Donker Curtius, 'de Man van 1848'.

het formele besluit dergelijke persdelicten niet meer te vervolgen.⁵² Op 16 mei, vier dagen na de opdracht alle exemplaren van het *Limburger Volkslied* in beslag te nemen, kreeg De Willebois van de procureur-generaal te Maastricht dan ook de order de vervolging te staken.⁵³

Het tekent Donker Curtius,⁵⁴ 'de Man van 1848',⁵⁵ dat hij al in mei naar aanleiding van het *Limburger Volkslied* de persvrijheid formeel invoerde. Zo kreeg Crijns' strijdlid toch een plaatsje in de Nederlandse geschiedenis.

Het Limburger Volkslied spoedig buiten beeld

Afgezien van de marechaussee-rapporten en de correspondentie van gouvernement en ministerie, heb ik tot nu toe in de mij bekende studies over 1848 slechts enkele vermeldingen gevonden waaruit blijkt dat het liedje bij de bevolking bekend was of werd gezongen. Emile Haanen vermeldt in zijn studie over 'Het Revolutiejaar 1848' dat in Weert op 19 mei 'een Duitstalig lied (...) van de Sittardse fabrikant J. Crijns' in omloop was. Zeep- en zoutzieder Eduard Janssens had een exemplaar aan verschillende personen laten lezen en Th. Gast had het lied in het bijzijn van de kantonrechter in de sociëteit met luide stem voorgelezen. De kantonrechter had daarop de sociëteit verlaten. 'Het volkslied verdween daarna onder de tafel en bleef daar', aldus Haanen.⁵⁶ Natuurlijk circuleerde het liedje ook in Sittard.⁵⁷ Daar was het immers gedrukt en enkele dagen op straat te koop geweest.

Jos Russel schenkt in zijn *Kronijk* (1862) vanzelfsprekend aandacht aan de gebeurtenissen in Sittard tijdens roerige meidagen van 1848 en de feestelijkheden in augustus toen Limburg door het Frankfurter Parlement officieel erkend werd als lid van de Duitse Bond. Hij spreekt daarbij niet over het liedje.⁵⁸ Maar toen het in augustus weer onrustig was in Sittard, werd het toch weer gezongen. In zijn *Kurze Chronik von Sittard* (1891) schrijft Pothast: 'So wurde die Deutsche Fahne aufgehisst, auf dem Markte ein Freiheitsbaum errichtet um welchen man tanzte,

52 Boogman, 352-353.

53 Gorissen, 180 (met verwijzing naar RHCL, Archief Openbaar Ministerie Roermond, 1848-1849, ingekomen stukken Procureur-Generaal, P6 135).

54 Donker Curtius had als minister van Justitie, vanaf 15 mei 1848 als eerste minister, de opdracht de nieuwe Grondwet te realiseren. Pas na maanden gingen beide Kamers op 14 november 1848 akkoord. In artikel 7 werd de persvrijheid gegarandeerd. Zie P.J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, derde druk, deel 4, Leiden 1926, 401-406.

55 'Dirk Donker Curtius - De Man van 1848' is de titel van het proefschrift, waarop Mathijs van de Waardt op 3 april 2019 in Leiden promoveerde. Het epitheton ornans is terecht. Thorbecke heeft de naam, hij ontwierp het concept van de Grondwet van 1848, maar Donker Curtius wist, ondanks breed en langdurig verzet, de nieuwe Grondwet tot stand te brengen.

56 Emile Haanen, 'Het Revolutiejaar 1848: De Duitse vlag op de St. Martinuskerk? Weert en het Limburgse separatisme', *Jaarboek voor Weert* 1993, 103-144, speciaal 112.

57 Gorissen, 72-75.

58 Jos. Russel, *Kronijk of geschiedkundige beschrijving der stad en voormalige heerlijkheid Sittard, met aanhangsel over koning Zwentibold en de Heerlijkheid Born*, Maastricht 1862, 147.

und ein Lied gesungen “Noch ist Limburg nicht verloren”. Het feest duurde niet lang. ‘Endlich kamen zwei Battaillone Holländischer Soldaten, warfen den Baum zum Boden, ersetzten die Deutsche Fahne wieder durch die Niederländische und blieben einige Monate in Sittard einquartiert. Damit hatte diese Geschichte ihr Ende’.⁵⁹ Ook Jos. Habets, de provinciale rijksarchivaris, vermeldde het liedje in zijn Cronijkje, maar alleen het eerst couplet (zonder refrein).⁶⁰ Meer kon hij zich waarschijnlijk niet meer herinneren.

Deze drie kroniekers waren als jonge twintigers getuige van de roering in 1848: Jos. Russel en Jos. Habets waren toen 21, Bernard Pothast 24 jaar oud. Het gedrukte exemplaar van het liedje was hun waarschijnlijk niet bekend. Russel noemt het helemaal niet, Pothast geeft alleen de titel en Habets herinnerde zich enkel het eerste couplet, duidelijk ‘van horen zeggen’ want hij schrijft ‘Deutschland’ in plaats van ‘Deutschland’ en ‘Gelück’(vanwege het rijmwoord ‘zurück’) in plaats van ‘Glück’.

‘Damit hatte diese Geschichte ihr Ende’

Toen op 9 november 1848 de Proclamatie van de nieuwe Nederlandse Grondwet werd geafficheerd, liepen in Sittard velen ‘morrend en schimpend’ door de stad en zongen ze ‘Het Duitse Vaderland’, waarmee waarschijnlijk het *Limburger Volkslied* bedoeld is.⁶¹ Dat het liedje nog niet vergeten was, blijkt ook uit het parodiërend anti-liedje dat op 9 september 1848 in de *Aviso de la Meuse* gepubliceerd werd. De *Aviso* was een Maastrichts weekblaadje, uitgegeven door de Amsterdammer Trouillart Hanssen met

het doel het jezuitisme en het separatisme te bestrijden. Het was uitgesproken pro-Nederland en werd, tegen de zin van Donker Curtius, door de regering gesubsidieerd. In 1848 richtte de *Aviso* vooral zijn pijlen op het separatisme, ‘l’épizootie Scherpenzeelienne’. Het anti-liedje was getiteld ‘Nog is Limburg niet gescheiden!’⁶² Het eerste couplet luidt:

*Nog is Limburg niet gescheiden!
Nog is 't Rood en Wit en Blaauw;
Wat ook Duitschland moog' bereiden,
Neêrlands Leeuw gewoon aan het strijden,
Houdt het rustig in zijn' klaauw.*⁶³

Gelet op de ‘militaire bezetting’ van Limburg, mogen we die ‘klaauw’ heel letterlijk nemen.

Dat het separatisme ter ziele was, concludeerde ook de redactie van de *Journal du Limbourg* in de nummers van 23 juli en 29 augustus 1848, – in het laatste zelfs met extra grote letters: ‘La séparation. Elle est morte à jamais’.⁶⁴ Die constatering hoefde niet te worden herroepen: over separatisme is sindsdien nooit meer serieus gesproken. Ook het *Limburger Volkslied* raakte na 1848 volledig uit beeld. Het was de slotzang van tien onrustige jaren in de geschiedenis van Nederlands jongste provincie.

59 B.A. Pothast, *Kurze Chronik von Sittard*, Sittard 1891, 70. Russel vertelt op pagina 147 van zijn *Kronijk* uit 1862 ongeveer hetzelfde.

60 *De Maasgouw* 94 (1975) 126.

61 Gorissen, 103.

62 Rico op den Camp, ‘Noch is Limburg niet gescheiden’, *De Maasgouw* 116 (1997) 15-44. De titel van dit artikel is misleidend door een kleine redactiefout. Het Duitse ‘Noch’ in combinatie met het Nederlandse ‘niet’, een dubbele ontkenning, betekent dat Limburg wel degelijk gescheiden is, het tegendeel van wat de *Aviso* bedoelde.

63 Op de Camp, 32.

64 Grochtman, 79.

ABSTRACT

Limburg is not lost yet

The Limburg Anthem, an 1848 resistance song from Sittard, was a final attempt to liberate Limburg from the pinching Dutch 'annexation'. The melody of this originally Polish resistance song was widely known and the text was a call for the struggle for 'freedom' and 'fatherland'.

After a couple of failed attempts to undo the Belgian separation (1839), Limburg tried it again in 1848 through the German Confederation of which Limburg became a member in 1839. In the Frankfurt parliament the members of the Confederation gathered in 1848 to further the unification of a German state. The initial enthusiasm faded away due to a lack of results.

The Limburg Anthem did not have longevity. Zealous military police confiscated nearly the complete edition and the author Jozef Crijns ran away. The county governor Van Meeuwen feared civil unrest and asked advise to the Minister of Justice Donker Curtius. The Minister prohibited arresting the songwriter and decided not to prosecute similar 'journalistic offenses'. The minister thus prejudged the 1848 Constitution where the freedom of press was clearly formulated. The Limburg Anthem was a marginal phenomenon but might have played a catalytical role in the political formulating of the freedom of press.

‘Met een schone lei beginnen...’

Profilering en uitbouw van de
Universiteit Maastricht

Annemieke Klijn

Met een schone lei...?

Dat de Rijksuniversiteit Limburg, nu Maastricht University geheten, in 1976 *ex nihilo* werd opgericht leek een kans! Waar kon het onderwijskundig experiment beter tot zijn recht komen dan aan een universiteit, die 'volledig nieuw' kon beginnen, zonder de ballast die een bestaande organisatie nu eenmaal met zich meestort?¹ De Universiteit Maastricht – en het is van belang om hier nadrukkelijk bij stil te staan – begon met een *medische* faculteit, de achtste in Nederland, van waaruit stimulansen moesten uitgaan voor onderwijsvernieuwing in het hoger onderwijs.² Dankzij behendig politiek spel was de medische opleiding trouwens al in 1974 als experiment van start gegaan met vijftig zogenaamde 'cursisten' zonder wettelijke basis – zij het met rugdekking van uit 'Den Haag'. Het hoeft geen betoog, dat het experiment in die zin is geslaagd dat de Universiteit Maastricht inmiddels over zes faculteiten beschikt en rond de 16.000 studenten bedient, die voor meer dan 50% uit het buitenland komen. De universiteit presenteert zich tegenwoordig fier als Europees grondlegger van het probleemgestuurd onderwijs, als 'de meest internationale universiteit van Nederland', waarbij zij tegelijkertijd haar verbondenheid met de regio beklemtoont.³

In mijn boek *Het Maastrichts experiment. Over de uitdagingen van een jonge universiteit 1976-2016*, heb ik de aandacht gericht op zestien hoofdrolspelers, die ieder op hun eigen wijze een

stempel op de Universiteit Maastricht hebben gedrukt. Het is aan de hand van hun verhalen in combinatie met literatuur- en archiefonderzoek, dat de lezer als het ware door de geschiedenis van de universiteit loopt. De keuze om deze geschiedenis deels op *oral history* te baseren, kwam in hoge mate voort uit een pragmatische overweging: het was nu of nooit – enkele sleutelfiguren uit de beginperiode, zoals de bevlogen onderwijsvernieuwer en kinderarts Harmen Tiddens (1923-2002), bouwdecaan van de medische faculteit, waren al overleden. Het boekstaven van de verhalen van de mannen en vrouwen, die mee vorm gaven aan de universiteit, zag ik als het koesteren van 'levend erfgoed'. Het initiatief om dit onderzoek te entameren, kwam dan ook uit de Kunst- en Erfgoed Commissie van de Universiteit Maastricht.⁴

De 'pioniers' van de eerste lichtung uit de medische hoek krijgen relatief de meeste aandacht. Dat is geen toeval. De medische faculteit bepaalde namelijk met haar onderwijskundige uitgangspunten het stramien, waar de later opgerichte faculteiten zich naar moesten voegen. Ik sprak met alle toen nog levende leden van de kerngroep, dat wil zeggen de *founding fathers*. Daarnaast heb ik enkele hoofdrolspelers geïnterviewd die een centrale rol speelden in, en aan de wieg stonden bij, de verdere uitbouw van de universiteit. De universiteit bleef hierbij overigens nog lang een door het 'old boys network' gedomineerd mannenbolwerk. Deze 'oral

1 Dit artikel is ontleend aan mijn boek *Het Maastrichts experiment. Over de uitdagingen van een jonge universiteit 1976-2016* (Nijmegen, 2016). De citaten zonder bronvermelding zijn in dit boek terug te vinden. Het boek is bij dezelfde uitgeverij Vantilt ook in de Engelse taal verschenen als *The Maastricht experiment. On the challenges of a young university 1976-2016*. Deze Engelstalige uitgave was noodzakelijk omdat tot dan vrijwel uitsluitend in het Nederlands over de geschiedenis van deze (internationale) instelling is geschreven. Enkele andere publicaties in directe relatie tot de geschiedenis van de Universiteit Maastricht zijn: Caljé, P., 'Maastricht en zijn universiteit. Interacties tussen universiteit, stad en regio', in: Royen, E. van (red.), *Maastricht kennisstad. 850 Jaar onderwijs en wetenschap*. Nijmegen, 2011. Herraets, J. (red.), *MCMLXXVI-MMI Universiteit Maastricht: 25 jaar jong in 2001*. Maastricht, 2001. Klijn, A. *Onze man uit Maastricht. Sjeng Tans 1912-1993*. Nijmegen, 2001. Knegtmans, P.J., *De medische faculteit Maastricht: een nieuwe universiteit in een herstructureringsgebied, 1969-1984*. Assen, 1992.

Op de website van de Kunst- en Erfgoedcommissie van de Universiteit Maastricht staan vele verhalen, biografische portretten, foto's en films met betrekking tot de universitaire geschiedenis: www.kec-um.nl

2 Voor de leesbaarheid gebruik ik vanaf nu de naam Universiteit Maastricht. De Rijksuniversiteit Limburg ging zich vanaf 1996 Universiteit Maastricht noemen vanwege de naamsbekendheid van Maastricht door het Verdrag van Maastricht in 1992.

3 www.universiteitstart.nl/universiteitmaastricht/

4 www.kec-um.nl/erfgoed/2016-12-08/het-maastricht-experiment---over-de-uitdagingen-van-een-jonge-universiteit-1976-2016

history' aanpak kent diverse voetangels en klemmen. Het is hier echter niet op zijn plaats om daar uitgebreid op in te gaan – in *Het Maastricht experiment* is hierover meer te lezen.⁵ In dit artikel wil ik, uiteraard in hoge mate leunend op dit boek, vooral laten zien in welke spagaat de zogenaamde pioniers kwamen te zitten bij de op- en uitbouw van de nieuwe universiteit: ze moesten enerzijds laten zien dat een universiteit anders kon (en moest) zijn dan de bestaande universiteiten, anderzijds wilden zij tegelijkertijd geaccepteerd worden in de academische wereld. Dit was het dilemma waar de Universiteit Maastricht van meet af aan mee worstelde.

In dit artikel behandel ik allereerst de vraag, op welke problemen in het universitaire onderwijs de nieuwe universiteit een antwoord wilde zijn. Vervolgens komen de nieuwe onderwijskundige uitgangspunten aan bod. Dankzij de vraaggesprekken is het daarbij mogelijk om meer inzicht te krijgen in het reilen en zeilen van de universitaire leefgemeenschap, iets wat op basis van uitsluitend schriftelijke bronnen, zoals nota's en strategische plannen, niet goed te achterhalen zou zijn geweest. Terwijl de medische faculteit in opbouw was, werd gewerkt aan de Algemene Faculteit. Welke bijdrage werd deze faculteit geacht te leveren aan de onderwijskundige vernieuwing? Aan de hand van enkele hoofdrolspelers laat ik zien, hoe de universiteit zich bij haar uitbouw wist te profileren. Na geneeskunde breidde de univer-

siteit zich uit met gezondheidswetenschappen. Vervolgens kwamen er een juridische en een economische faculteit bij, en later opleidingen op het gebied van cultuur- en wetenschapsstudies en kennistechnologie, waarna begin jaren negentig een opleiding psychologie en twee *university colleges* volgden. Aan het begin van de 21ste eeuw werd de universiteit Campus Venlo rijk en had zij in haar streven naar *outreach* vaste grond in het bedrijfsleven gevonden.⁶ Zo groeide de Universiteit Maastricht uit tot een universiteit met de volgende faculteiten: Arts and Social Sciences, Health Medicine and Life Sciences, Science and Engineering, Law, Psychology and Neuroscience en een School of Business and Economics. In dit artikel richt ik mij steeds op het begin van de uitbouwinitiatieven. Belangrijke vragen hierbij waren de volgende. Met welke idealen, met welke ambities kwamen de 'sleutelfiguren' naar Maastricht?⁷ In hoeverre was het in de praktijk mogelijk om met een schone lei te beginnen? Voor welke uitdagingen kwamen zij bij de universitaire uitbouw te staan? Welke strategieën volgden zij? Eenduidige antwoorden op deze vragen kreeg ik niet, en dat hoeft niet te verbazen: discussies over de universitaire koers zijn inherent aan een universiteit – toch een vrij chaotische, niet strak te regisseren organisatie, met uiteenlopende en soms strijdige doelstellingen. Uit de gesprekken ontstond een beeld van mensen die met hele verschillende ambities, ieder met hun eigen agenda, naar Maastricht togen om hier een bij-

5 Klijn, *Het Maastrichts experiment*, 12-15.

6 De Universiteit Maastricht opende aan het begin van de 21ste eeuw ook een campus in Brussel, een ontmoetingsplaats, waar studenten en alumni studieonderdelen kunnen volgen.

7 Ik sprak onder andere met alle toen nog levende leden van de kerngroep die de medische faculteit vorm gaven: de onderwijspsycholoog Wynand Wijnen (1934-2012), de huisartsgeneeskundige Wim Brouwer (1924-2018), de psychiater Marius Romme (1934) en de biochemicus Coen Hemker (1934). Verder sprak ik onder andere met de (latere) internist Geert Blijham (1946), de socioloog Hans Philippen (1935), die een stempel drukte op de Algemene Faculteit, in het bijzonder op sociale gezondheidkunde, later gezondheidswetenschappen, de psycholoog en onderwijskundige Henk Schmidt (1947), de jurist Job Cohen (1947), bouwheer van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Joan Muysken (1948) en Hein Schreuder (1951), die een belangrijke rol speelden bij de vorming van de Faculteit der Economische Wetenschappen, de wetenschapsfilosoof en geestelijk vader van de Faculteit der Cultuurwetenschappen Gerard de Vries (1948), de letterkundige en de eerste decaan bij de Faculteit der Cultuurwetenschappen Wiel Kusters (1947), en de wetenschapsfilosoof Louis Boon (1948), motor achter de Faculteit der Psychologie, het University College Maastricht, de Faculty of Humanities and Sciences, het Science College, later het Science Programme, én het University College Venlo.

Poster uit 1968 'Universiteit in Limburg'. Foto archief Universiteit Maastricht.

drage te leveren aan een 'scheppingsproces' in een 'pressure cooker achtige situatie'.⁸ De druk waaronder de jonge universiteit zich moest bewijzen, was dan ook groot: zij richtte zich op groei én eigenheid. Aan elke faculteit of opleiding lag een filosofie, een blauwdruk, in ieder geval een uitgebreide nota, ten grondslag, waarmee de start van die nieuwe opleiding werd gelegitimeerd. Steeds moest het 'experimentele' en / of complementaire karakter ten opzichte van opleidingen aan andere universiteiten beklemtoond worden.

Crisis in het medisch onderwijs en noodzaak tot vernieuwing

De oprichting van de Universiteit Maastricht was de bekroning van een jarenlange Limburgse lobby. De ongebruikelijke naamgeving Rijksuniversiteit Limburg (refererend aan een provincie) onderstreepte de verbondenheid van de Limburgers met het wel en wee van de universiteit. Ze was eind 1969 in de wacht gesleept met de argumenten: spreiding van wetenschappelijk onderwijs, compensatie voor de mijnsluitingen, en de noodzaak van een universiteit in de Duits-Frans-Nederlandse cultuurdriehoek. In 1969 leek de behoefte aan een ruimere opleidingscapaciteit voor artsen groot, maar begin jaren zeventig verslechterde de economie en werd er gesproken over beddenreductie. Toen de Commissie tot Voorbereiding van de Achtste Medische Faculteit – de in maart 1970 door de minister van Onderwijs en Wetenschappen ingestelde commissie die zich de oprichting van de achtste medische faculteit in het kader van een te vestigen universiteit tot doel stelde – aan de slag ging, werd eigenlijk al aan de noodzaak om nog een nieuwe, achtste, faculteit te stichten getwijfeld. Deze commissie dreigde op een gegeven moment het spoor bijster te raken en zocht in het najaar van 1972 een uitweg. Commissievoorzitter Sjeng Tans (1912-1993), een 'doorbraak-katholiek' uit Maastricht en onderwijspecialist van de Partij van de Arbeid (PvdA), kende de politieke mores in Den Haag én Limburg, terwijl zijn politieke connecties in Limburg hem goed van pas kwamen. Hij had bij de installatie van die commissie al aangegeven, dat hij 'flexibel' oftewel pragmatisch te werk wilde gaan. Bij die gelegenheid had hij er toen ook op gewezen dat de nieuwe universiteit unieke kansen bood voor onderwijsvernieuwing, waarbij hij dacht in de richting van *recurrent education* ofwel permanente educatie, volgens hem noodzakelijk in een tijdsgewricht van

8 Klijn, Het Maastrichts experiment, 15.

snelle technologische ontwikkelingen.⁹ Wilde de achtste faculteit er komen, dan moest deze, zo besefte de commissie voorbereiding terdege, inspelen op de 'crisis in het medisch onderwijs'.

Dat idee van een crisis leefde al heel lang in de medische wereld. De opleiding geneeskunde, zo meenden in ieder geval de voorstanders van onderwijsvernieuwing, moest fundamenteel anders worden ingericht. Punt alleen al was dat de medici na de Tweede Wereldoorlog zich meer en meer op de Verenigde Staten oriënteerden, dus minder op Duitsland en Oostenrijk zoals in de jaren dertig.¹⁰ Het crisisgevoel ging hand in hand met een zich op alle fronten manifesterende medische expansie, waaraan geen einde kwam. De samenhang in de aangeboden leerstof ontbrak in de ogen van de studenten, want iedere docent onderwees zijn of – soms – haar eigen specialistische vakje. Er werd dan ook veel geklaagd over de slechte aansluiting tussen theorie en praktijk, tussen studie en beroep. Hoe kon die kloof gedicht worden? Überhaupt hadden de ervaringen tijdens de oorlog en de culturele revolutie van de jaren zestig de universitaire wereld niet onberoerd gelaten. Leefde aan de universiteit wel voldoende 'maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef' – sinds 1960 een wettelijke verplichting? Terwijl in de loop van de jaren zestig de jongeren vanwege de algemene verhoging van het welvaartspeil én de geboortegolf massaal naar de universiteit doorstroonden, ontstond het idee dat het universitaire leven zich te lang in betrekkelijk isolement afspeelde. Vraag was ook: hoe moest het onderwijs in de zogenaamde 'massa universiteit' worden ingericht? Los van de vraag hoe de studentenaantallen konden worden gereguleerd, waren er nog andere kwesties, die de studie geneeskunde

raakten. Wat voor soort artsen had een goede gezondheidszorg nodig? Moest huisartsgeneeskunde niet meer aandacht krijgen in de medische opleiding? De behoefte aan huisartsen was toch vele malen groter dan die van specialisten? Hoe in te spelen op de veranderende eisen uit de medische beroepspraktijk? En *last but not least*: op welke wijze kon de samenhang in de studie worden verbeterd, terwijl tegelijkertijd sprake was van een *explosion of knowledge* en het aantal specialismen bleef toenemen?

De basisfilosofie

Tans zette *côte que côte* door om een weg uit de impasse te vinden. Hij riep de hulp in van Harmen Tiddens en kort daarna van Wynand Wijnen (1934-2012), beiden fervent pleitbezorgers van vernieuwing van het medisch onderwijs. De een was zoals eerder vermeld medicus en onderwijsvernieuwer en de ander was psycholoog, en hoofd van het Centrum Onderzoek en Ontwikkeling van Hoger Onderwijs Groningen. Wijnen herinnerde zich dat hij de tien jaar oudere Tiddens leerde kennen via de Nederlandse Vereniging voor Medisch Onderwijs, een netwerk, waarin leden van diverse medische faculteiten met elkaar over 'de crisis in het medisch onderwijs' spraken. Een belangrijke rol in dit circuit, liet Wijnen weten, speelde Paul Thung (1924-2017), hoogleraar 'in de betrekkingen tussen natuurwetenschappen en geneeskunde' aan de Rijksuniversiteit Leiden. Tiddens, vanaf 1969 hoofd van het onderwijsbureau aan de medische faculteit van de Utrechtse universiteit, stuitte op veel weerstand aan de Utrechtse medische faculteit bij zijn streven naar onderwijsvernieuwing.¹¹ Al sinds medio jaren zestig liep hij rond met onderwijsidealen uit de Verenigde Staten en

9 Klijn, A., *Onze man uit Maastricht. Sjeng Tans 1912-1993.* (Nijmegen, 2001) 255.

10 Thung, P.J., *Medical Education in the Netherlands* (Leiden, 1960) 6. Het in 1910 verschenen boek van Abraham Flexner *Medical Education in the United States and Canada: A Report to the Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching* was nog steeds actueel.

11 Klijn, A., *Verlangen naar verbetering, 375 jaar academische geneeskunde in Utrecht* (Nijmegen, 2010) 238.

Harmen Tiddens. Foto archief Universiteit Maastricht.

Canada, waar hij in aanraking was gekomen met nieuwe vormen van onderwijs. Studenten kregen daar geen afzonderlijke vakken voorgeschoteld, maar werden geconfronteerd met praktische problemen die zij zelf moesten oplossen. Doel was om zo de kloof tussen specialistische geneeskunde en 'normale' gezondheidszorg te overbruggen. Die probleemoriëntatie sloot goed aan bij het ideaal van *recurrent education*: studenten moesten actief leren te leren om ook tijdens hun latere beroepsleven te weten hoe zij met de voortdurend toenemende kennis aan de patiënt aangepaste zorg konden bieden. Verder pleitte Tiddens voor 'persoonlijkheidsvorming': de student moest verantwoordelijkheidsbesef en communicatieve vaardigheden ontwikkelen, een juiste attitude 'ten opzichte van patiënten, de gemeenschap, teamgenoten van andere disciplines en ten opzichte van de wetenschappen zelf'.¹²

Wynand Wijnen. Foto archief Universiteit Maastricht.

Met deze opvattingen vond Tiddens Tans aan zijn zijde. Tiddens' inbreng werd onmisbaar toen twijfel aan de noodzaak van een nieuwe medische faculteit toesloeg. Daar kwam bij dat de sfeer in de voorbereidingscommissie bedorven was geraakt en de verhouding tussen die commissie en de plaatselijke specialisten getroebleerd: argwanend zagen die de komst van een nieuwe medische faculteit op zich afkomen. Het roer moest om. Tiddens had argumenten in handen om de achtste met het onderwijskundig experiment te legitimeren: Maastricht ging 'andere artsen' opleiden. De achtste moest zich niet, stelde Tiddens, met biomedische wetenschappen profileren, maar met een basisfilosofie die het accent op huisartsgeneeskunde, de eerste lijn, legde. De voorbereidingscommissie raakte dankzij Tiddens uit het slop. Tiddens stond achter het Maastrichtse avontuur, omdat hij kansen zag om zijn onderwijsidealen in een *nieuwe organisatie* te realiseren. Toch zaten

12 Wijs Onderwijs. Nota afdeling Onderwijs en Ontwikkeling Medische Faculteit Utrecht (Utrecht, 1972) 22.

Paul Thung. Foto archief Universiteit Maastricht.

Tans en Tiddens niet helemaal op dezelfde lijn. Tans wilde zo snel mogelijk de bouw van een nieuw academisch ziekenhuis doordouwen, om zo een politiek onomkeerbaar feit én werkgelegenheid te scheppen, maar Tiddens achtte het ‘heel goed mogelijk’ en ‘zelfs heel verstandig’ om een universitaire opleiding voor medici ‘zonder academisch ziekenhuis te maken’; hij wees daarbij op de medische faculteit van Michigan State University die ‘prima functioneerde’, geheel leunend op de gezondheidszorg in de regio.¹³

Hoe dit ook zij, in augustus 1972 verscheen de Basisfilosofie Achtste Medische Faculteit in *Medisch Contact*. De faculteit gaf aan dat zij ‘onderzoekend en experimenterend’ bij wilde dragen aan een zo goed mogelijke structuur en werkwijze van de gezondheidszorg in de Zuidelijke regio. De nieuwe faculteit beloofde de kloof tussen de specialistische geneeskunde en de ‘normale’ gezondheidszorg te overbruggen.

Het accent lag daarom op een actieve rol van de nieuwe faculteit in de regionale gezondheidszorg; in het onderzoek en het onderwijs zou de aandacht vooral naar de eerstelijnszorg uitgaan. Qua didactiek stond het onderwijs in het teken van probleemoriëntatie, zelfwerkzaamheid, attitudeontwikkeling én kleinschaligheid. De studenten moesten in groepjes aan de hand van een realistisch praktijkprobleem leren studeren. Het was evident dat ‘de achtste’ zich met haar zogenaamde ‘basisfilosofie’ onderscheidde van de andere medische faculteiten in Nederland.

Problem-based learning, McMaster en een experimentele start

Toen het kabinet-Den Uyl (Den Uyl was het boegbeeld van de PvdA) onder het motto ‘spreading van kennis, macht en inkomen’ in mei 1973 aantrad, was Tans ervan doordrongen, dat het *nu of nooit* was. De achtste moest zo snel mogelijk, vervroegd, beginnen, want de politieke wind kon immers ook weer draaien. Aan het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen stonden twee partijgenoten aan het roer: minister Jos van Kemenade en staatssecretaris Ger Klein. Met beiden kon Tans goed overweg. Het idee van het onderwijskundig experiment viel bij hen in goede aarde. Klein worstelde wel met de hoge kosten, maar ging ervan uit dat Limburg voor de PvdA interessante electorale perspectieven bood: de Zuid-Limburgse economie stond er na de mijnsluitingen slecht voor en sinds het katholieke bolwerk in de loop van de jaren zestig afbrokkelde, was Limburg electoraal jachtgebied geworden.

Wijnen wist zich te herinneren dat Tans ‘de drie grote partijen’, de PvdA, de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) en het Christen-Democratisch Appèl (CDA) tegen elkaar wist uit te spelen om zijn zin te krijgen. Hij maakte ‘meerdere malen’ mee dat Tans in

13 Archief Universiteit Maastricht, Interview van J. van den Boogard met H.A. Tiddens, 29-1-1985.

een gesprek zei: 'Ja, als u dit niet ondersteunt dan gaan wij naar die en die toe. En dat was dan de concurrent.' Er was de voorbereidingscommissie alles aan gelegen om een *point of no return* te bereiken. Tiddens en Wijnen waren overtuigde aanhangers van dit idee: het experiment moest zo snel mogelijk starten om het curriculum in de praktijk te toetsen en eventueel aan te passen. In de zomer van 1973 kwamen de financiële middelen vrij om de eerste acht kernstafleden, de toekomstige hoogleraren, aan te stellen. Dit waren naast Tiddens de volgende hoogleraren in spe: de internist Harry Hulsmans (†), de sociaal-psychiater Marius Romme, de huisarts Wim Brouwer (†), de chirurgen Co Greep (†) en Jos Lemmens (†), de biochemicus Coen Hemker en de patholoog-anatoom Roelof Willighagen (†). Tiddens werd voorzitter van de kernstaf. Er werd hem een benoeming in het college van bestuur in het vooruitzicht gesteld, 'in het bijzonder belast met onderwijskundige aangelegenheden' en hij zou dus de eerste rector magnificus worden.¹⁴ Wijnen behoorde als toekomstig hoofd bureau onderwijs formeel niet tot de kernstaf.

Van de kernstaf-leden werd verwacht, dat zij de 'nieuwe didactiek' van *problem-based learning* omarmden. Deze onderwijsaanpak was ontwikkeld bij de McMaster School of Medicine in Hamilton, in Canada, waar al vier jaar ervaring was opgedaan met deze vorm van *student oriented education*. Studenten kregen daar medisch onderwijs thematisch aangeboden in de vorm van praktische problemen die zij in groepjes moesten oplossen. Zowel zelfwerkzaamheid als samenwerking in die groepjes was van essentieel belang. Het passief volgen van colleges hoorde er niet bij. Tiddens organiseerde in april 1974 een reis naar McMaster University. Er gingen ook enkele ambtenaren van Onderwijs en Wetenschappen en van Volksgezondheid

en Milieuhygiëne mee en volgens Wijnen was die reis eigenlijk vooral bedoeld om die ambtenaren te enthousiasmeren voor de nieuwe aanpak, die met name door John Evans (1929-2015) was ontwikkeld. Evans was een overtuigd protagonist van zelfgestuurd leren, tevens bouwdecaan van de McMaster Medical Programme en bevriend met Tiddens.¹⁵

In juni 1974 kreeg 'Maastricht' officieel toestemming uit 'Den Haag' om in september 1974 met het onderwijs te starten, op experimentele basis, dus vooralsnog zonder wettelijke regeling. Vervolgens was het, aldus Wijnen, 'alle hens aan dek' om blokboeken op tijd klaar te krijgen voor de vijftig studenten, officieel 'cursisten', die op 16 september 1974 met hun studie geneeskunde begonnen in het oude Jezuïetenklooster aan de Tongersestraat. Wijnen bewaarde 'de beste herinneringen' aan die die eerste jaren: 'Dat was echt de pionierstijd waar ik volop van genoten heb'. Het was een 'geweldige kans' om from scratch te beginnen, 'want bij een bestaande instelling loop je voortdurend tegen routine aan.'

De motivatie om er iets van te maken was bij iedereen, aldus Wijnen, bij alle medewerkers én studenten, aanwezig. Het 'wij-gevoel' was sterk en de bereidheid om dus zo nodig, waar of wanneer dan ook, in te springen was groot. 'Formele regels en vaste taakopvattingen waren in die eerste periode' niet zo belangrijk.

Problem-based learning op z'n Maastrichts

Het onderwijs in kleine groepjes bleek nogal chaotisch te verlopen. De studenten drongen dan ook aan op meer structuur en houvast. De in het najaar van 1974 aangetrokken onderwijspsycholoog Henk Schmidt (1947) werkte de zogeheten 'zevensprong' uit om de discussie en het studieproces in de onderwijsgroep in goede

¹⁴ Knechtmans, De Medische Faculteit Maastricht, 76.

¹⁵ Goldberg, O., 'Innovation and Inspiration: Insight from dr. John Evens', McMaster University Medical Journal, Volume 1, (2003) 1, 7-9.

banen te leiden.¹⁶ Met deze ‘zevensprong’ week Schmidt af van McMaster University, de geboorteplaats van *problem-based learning*. De zevensprong werd voor het eerst in Maastricht in praktijk gebracht, beklemtoonde Schmidt tijdens het vraaggesprek, maar zou later op veel plaatsen in de wereld ingang vinden. De studenten leerden stap voor stap hoe zij zich nieuwe kennis konden toe eigenen, terwijl zij tegelijkertijd moesten samenwerken in kleine groepjes van hoogstens tien deelnemers. Met de uitgave van de pocket *Onderwijs in taakgerichte groepen* in 1980, geschreven door Peter Bouhuijs (1948-2017) en Schmidt, kreeg de Zevensprong brede, bekendheid; het boek beleefde vele herdrukken, en werd bovendien in diverse talen vertaald.¹⁷

Schmidt was ook nauw betrokken bij een andere succesvolle Maastrichtse ‘uitvinding’.¹⁸ Op instigatie van de altijd inspirerende Tiddens kwam het *skillslab* tot stand, waar studenten medische en sociale vaardigheden konden opdoen voordat ze die in de ‘echte’ praktijk op ‘echte’ patiënten zouden toepassen. De ‘achtste’ was de eerste in Nederland die met een *skillslab* begon, en dit initiatief was hier extra belangrijk omdat het niet eenvoudig was om op korte termijn voldoende stageplekken voor studenten te regelen. Noch het Maastrichtse ziekenhuis St. Annadal, noch de andere streekziekenhuizen, noch de huisartspraktijken in de regio stonden te trappelen om studenten te begeleiden. Het *skillslab* werd zonder theoretische

onderbouwing dus uit noodzaak in de praktijk geboren, en vond later (inter)nationaal op diverse plaatsen in de medische wereld veel navolging.¹⁹

Wijnen leverde bovendien een originele bijdrage aan het *problem-based learning* door de introductie van de ‘voortgangstoets’. Die voortgangstoets bestond uit 200 vragen over de geneeskunde als geheel; tien vragen over fysiologie, tien over anatomie, cardiologie, etc. De voortgang van de studenten was dan af te lezen van hun opeenvolgende scores op de toets. Bijzonder aan de voortgangstoets was dat studenten zich op deze toets niet anders konden voorbereiden dan door regelmatig en goed te studeren. Daarmee werd volgens Wijnen bevorderd dat studenten niet langer alleen ‘toetsgericht’ zouden studeren, en meer ruimte zouden hebben hun eigen interesses met betrekking tot de stof te volgen. Verder bood de toets informatie over het kennisniveau van studenten op de verschillende vakgebieden, en dit leverde weer informatie op over de al dan niet aanwezige noodzaak om het curriculum te verbeteren. Al vrij snel kwamen vergelijkingen met andere medische faculteiten tot stand, die duidelijk maakten dat de Maastrichtse medische faculteit met het probleemgestuurd onderwijs het goed deed. Het was bij uitstek de voortgangstoets die bijdroeg aan de acceptatie van ‘de achtste’. Na verloop van tijd namen diverse (medische) opleidingen binnen én buiten Nederland de voortgangstoets over.

-
- 16 De term verwijst overigens naar een Nederlands kinderliedje ‘Heb je wel gehoord van de zeven, de zeven, heb je wel gehoord van de zevensprong?’ Schmidt vond het ‘een grappig volksliedje’. Deze methode bestaat uit – het zal niet verbazen – zeven stappen. ‘Stap 1: helder onduidelijke termen en begrippen op. Stap 2: definieer het probleem. Stap 3: analyseer het probleem. Stap 4: inventariseer op systematische wijze de verschillende verklaringen die uit stap 3 naar voren zijn gekomen. Stap 5: formuleer leerdoelen. Stap 6: zoek aanvullende informatie buiten de groep in bijvoorbeeld de bibliotheek. Stap 7: synthetiseer en test de nieuwe informatie’. Het was volgens Henk Schmidt de bedoeling om met de introductie van de Zevensprong orde te scheppen in de tot dan toe vaak enigszins chaotisch verlopende onderwijsbijeenvakkomsten. De studenten leerden zo stap voor stap hoe zij zich nieuwe kennis kunnen toe eigenen, terwijl zij tegelijkertijd moesten samenwerken in kleine groepjes van hoogstens tien deelnemers.
- 17 De uitgever had een voorkeur voor de titel ‘taakgerichte groepen’ uitgesproken, omdat hij ‘iets met problemen’ uit oogpunt van marketing niet handig vond.
- 18 In haar proefschrift, met Schmidt als promotor, bevestigt Virginie Servant, dat Maastricht niet slaafs het voorbeeld van McMaster volgden, maar dat Wijnen en Schmidt een eigen bijdrage leverden aan de ontwikkeling van het *problem-based learning*. Zie: Servant, V.F.C., *Revolutions and Re-iterations. An Intellectual History of Problem-based Learning*. (Rotterdam, 2016) 285.
- 19 Zo volgde McMaster het voorbeeld van Maastricht door ook een *skillslab* in te richten.

Maastricht als proeftuin... met een vrije speelruimte

Bij de officiële opening van de Universiteit Maastricht, toen nog Rijksuniversiteit Limburg, op 9 januari 1976 lag de klemtoon op de eigen aard van de nieuwkomer, die vanwege haar ligging in Maastricht 'grensoverschrijdende mogelijkheden' bood, niet alleen op het gebied van onderzoek, maar ook op dat van onderwijs. De tweede faculteit, de Algemene Faculteit in wording, werd als 'proeftuin voor toekomstig hoger onderwijs' gezien. De Maastrichtse onderwijskundige ontwikkelingen met het *problem-based learning* trokken de aandacht in de hele universitaire wereld. Er werd niet alleen met scepsis, maar toch vaak ook met welwillende nieuwsgierigheid naar gekeken. Wijnen werd begin 1977 tot 'hoogleraar onderzoek en ontwikkeling van hoger onderwijs' benoemd, een belangrijk moment, omdat hij 'gelijkwaardig en serieus' genomen wilde worden tussen de eerste lichte hoogleraren aan de medische faculteit. Tiddens, de eerste rector magnificus, en Wijnen, probeerden de teugels strak te houden op onderwijskundig gebied. Zo zagen zij erop toe dat er in het hele klooster aan de Tongersestraat, waar de faculteit in de begintijd was gehuisvest, geen enkele collegezaal was te vinden. De beste manier om te voorkomen dat er geen college werd gegeven, was om ervoor te zorgen dat er geen collegezaal werd ingericht – 'meer hoeven we niet te doen' – zo was de redenering.²⁰

Maar niet iedereen liep warm voor het onderwijs. Coen Hemker (1934), hoogleraar biochemie, had zich uiteraard loyaal verklaard aan de probleemgestuurde uitgangspunten in de basisfilosofie, maar het 'gehele dogmatische gedoe van het *problem-based learning*' stond hem tegen. Zijn drive om naar Maastricht te komen, was

een andere. Hij vond het een opwindend idee iets op te bouwen, wat neer te zetten. Tijdens de gesprekken over de basisfilosofie was het Hemker al opgevallen dat Tans, de voorzitter van de voorbereidingscommissie, totaal geen oog had voor onderzoek. Tijdens de onderhandelingen over zijn benoeming had Hemker bedongen dat zeventien man uit Leiden – bijna de hele Leidse groep – plus zijn hele laboratoriuminventaris 'voetstoots en integraal' naar Maastricht kon komen. Uiteraard had hij ook aangedrongen op een goed laboratorium in Maastricht. Hemker was al een befaamd onderzoeker op het gebied van bloedstolling.²¹ Hij wist zijn bemoeienissen met het onderwijs te minimaliseren en ging 'rustig onderzoek' doen. Het hoeft dan ook niet te verbazen, dat Hemker de eerste hoogleraar was die als promotor optrad. Op 7 mei 1976 promoveerde Peter Cuypers op een onderzoek naar het proces van bloedstolling. Cuypers was uiteraard al in Leiden met dit onderzoek begonnen. De gang van zaken rond de eerste promotie, laat overigens fraai zien, hoe de toen nog piepjonge universiteit onmiddellijk aansluiting zocht bij de oude, universitaire rituelen om er maar bij te horen. Er ontstond weliswaar een hevig debat over de vraag of de hoogleraren al dan niet een toga moesten aantrekken – de vernieuwingsgezinde Wijnen vond een toga flauwekul – maar de meeste hoogleraren wilden zich graag in een toga hullen. De universiteit moest nu ook weer niet te 'anders' zijn. Het verhaal gaat dat de rode kleur van de Maastrichtse toga er op voorstel van Hemker kwam, die hiermee een ludiek element inbracht. Die rode kleur verwees bovendien naar bloed, het geliefde onderwerp van zijn studie.²²

20 Pas in 1982 hield Edmond Marres, hoogleraar keel-, neus- en oorheelkunde een oratie. Tiddens was toen al verdwenen.

21 Hemker had al internationale erkenning verworven met zijn ontdekking van de invloed van PIVKA (proteins induced by vitamin K absence) op het proces van bloedstolling. In 1968 kreeg hij vanwege de klinische implicaties van dit basiswetenschappelijk onderzoek de Prix Européen Ganassini.

22 Zie: www.kec-um.nl/collecties/de-eerste-promotie-aan-de-rijksuniversiteit-limburg

- ◀ ▲ Poster 'Opening Rijksuniversiteit Limburg een feit'. ▶ ▲ De oorkonde bij de opening van de Rijksuniversiteit Limburg.
▼ De dies natalis op 9 januari 1976 in de Sint Servaaskerk. V.l.n.r. voorste rij: koningin Juliana, Sjeng Tans, Jos van Kemenade en Harmen Tiddens. Foto's archief Universiteit Maastricht.

Bij de start van de medische faculteit bleek er voldoende vrije speelruimte te zijn om Hemker zijn gang te laten gaan. Hij kreeg het voor elkaar dat er een groot, modern laboratorium aan de Beeldsnijdersdreef kwam. Het Biomedisch Centrum voldeed aan alle eisen die Hemker had gesteld. De onderzoeksambities van Hemker kregen aanvankelijk weinig bijval. Maar weerwerk ondervond hij óók niet. Wetenschappelijk onderzoek werd 'als een hobby gezien van enkele bevolegenen, die ver afstond van het centrale gebeuren dat zich afspeelde rond het probleemgeoriënteerde onderwijs en de eerstelijns gezondheidszorg'. Wel kreeg hij steun van Rob Reneman (1935), die in de loop van 1974 als hoogleraar fysiologie de kernstaf kwam versterken.

De vechtlustige Reneman en Hemker ontpten zich als een onverslaanbaar duo. Reneman liet zich bestuurlijk flink gelden en werd voorzitter van de Onderzoekscommissie. Hij wist zijn collega's – niet in de laatste plaats Tiddens – ervan te overtuigen het onderzoek projectmatig aan te pakken. In een universitaire setting was programmafinanciering volkomen nieuw, maar Reneman was al gewend zo te werken bij zijn vorige industriële werkgever. De nieuwe opzet hield in dat het onderzoeksgeld niet gelijkmatig werd verdeeld over de hoogleraren of capaciteitsgroepen, maar dat het werd toegewezen aan enkele geselecteerde onderzoeksprojecten. Doel was om in teamverband multidisciplinair onderzoek te doen om zo bepaalde onderzoeksthema's te exploreren. Dit was een belangrijke beslissing die alleen genomen kon worden door een organisatie die nog weinig belast werd met gevestigde belangen. Hemker en Reneman speelden samen een belangrijke rol in Hart- en Vaatziekten, een van de vijf onderzoeksprojecten waarmee de faculteit van start ging. Reneman en Hemker wisten zowel intern als extern veel onderzoeksgeld binnen te halen, terwijl het onderzoek bij 'de anderen' heel wat minder vlot van start ging. Het duo kreeg in de medische faculteit nauwe-

lijks tegenwicht. Het was, aldus Hemker, soms 'een beetje knokken, maar niet eens zo heel verschrikkelijk erg, want het had hun interesse niet, het kostte wat geld en als wij daar gelukkig mee waren dan was dat geen probleem. Het was in een sfeer van 'liefdevolle verwaarlozing', aldus Hemker, dat hij met zijn onderzoek kon doorgaan. Het onderzoeksproject hart- en vaatziekten gedijde goed – zeer goed zelfs. Er waren 'voldoende middelen' om na verloop van tijd 'prima mensen' aan te trekken zoals de cardioloog Hein Wellens, de farmacoloog Harry Struyker Boudier, de fysioloog Vic Bonke en de biochemicus Rob Zwaal. Zo werden al medio jaren zeventig de eerste bouwstenen gelegd voor de in 1988 opgerichte School for Cardiovascular Diseases in Maastricht (CARIM), dat zich tot een succesvol onderzoeksinstituut ontwikkelde.

Hemker cum suis hadden op het gebied van onderzoek geen tegenwerk te duchten van de kant van de klinici. Die moesten namelijk hun positie zien te veroveren in het Maastrichtse ziekenhuis St. Annadal, waar de meeste gevestigde specialisten de academisering niet zagen zitten. Ook van de kant van huisartsgeneeskunde, volgens de basisfilosofie toch de *core business* van de jonge faculteit, kwam weinig weerwerk bij het binnenhalen van onderzoeksgeld. De hoogleraar huisartsgeneeskunde Wim Brouwer (1924-2018) was naar Maastricht gekomen met de missie om aan de achtste medische faculteit huisartsgeneeskunde te versterken. Hij richtte zich niet op onderzoek, maar op onderwijs. Hij zette zich in voor een curriculum, waarin theorie en praktijk hand in hand gingen. De student moest vanaf het begin en in elk stadium van zijn studie geconfronteerd worden met gezondheidsproblemen, liefst 'in het veld van de extramurale gezondheidszorg', zoals in een huisartsenpraktijk. Alleen zo kon de faculteit studenten afleveren die goed op de beroepspraktijk waren voorbereid. Brouwer vond het *skillslab* bij uitstek belangrijk, omdat de huisartspraktijken in de regio niet stonden te

Het skillslab. Foto archief Universiteit Maastricht.

trappelen om studenten te begeleiden. Het was, vertelde Brouwer, ‘onthutsend’ om te zien hoe de huisartsen de faculteit als ‘zoiets als een ver-van-mijn-bed-show’ ervoeren. Toch lukte het hem om vanaf 1978, op kleine schaal, met het ‘praktisch medisch onderwijs in de huisartsenpraktijk’ te starten, waarbij de studenten drie maanden in een huisartspraktijk leerervaring opdeden. Die periode van drie maanden was uniek: andere medische faculteiten kenden veel kortere stages. Terugkijkend op zijn arbeidzaam bestaan, vond Brouwer het hoe dan ook spijtig dat hij zich te weinig met onderzoek op zijn ‘eigen vakgebied, de huisartsgeneeskunde’ had kunnen bezighouden.

Zoals gezegd hadden de klinici het de eerste jaren moeilijk om een *pied à terre* te krijgen in St. Annadal. De nieuwkomers wekten daar verontwaardiging met hun boodschap, dat ‘de ramen open’ moesten en het ‘hoog tijd werd voor frisse lucht’.²³ Daar kwam de kwestie van de koopsommen nog boven op. Er lag weliswaar sinds de zomer van 1975 een contract over een afkoopregeling tussen St. Annadal en het rijk, geaccordeerd door de toenmalige PvdA-

minister van onderwijs en wetenschappen Jos van Kemenade, maar de latere minister van onderwijs en wetenschappen, Arie Pais van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD), vond de bedragen te hoog. Het conflict liep hevig op. Zo werden de hoogleraren bij interne geneeskunde en bij anesthesiologie geweerd uit de kliniek. Wie zich echter in deze pioniers-tijd als een vis in het water voelde, was de flamboyante chirurg Co Greep (1929-2004). Hij kreeg wel entree in de kliniek en zag erop toe dat een van de chirurgen van St. Annadal, Jos Lemmens, eveneens hoogleraar chirurgie werd. Greep werd soms ‘de tank’ genoemd. Hij was ‘exact the right man, on the right time on the right place’ en ‘denderde’ door het ziekenhuis heen, aldus de internist Geert Blijham. Enthousiast werkte Greep mee aan de vervroegde start van de medische faculteit, maar op een cruciaal punt stond hij frontaal tegenover Tiddens. Als overtuigd ‘basisfilosoof’ verzette Tiddens zich tegen de bouw van een nieuw academisch ziekenhuis. De bouw van een klassiek academisch ziekenhuis was volgens hem overbodig, als de faculteit nauwe

23 Verslag belevenissen Ton van der Linden, 2014.

Dies natalis 2008. Foto archief Universiteit Maastricht.

samenwerking met de bestaande regionale gezondheidszorg aanging.²⁴ Voor Greep stond de bouw van een nieuw academisch ziekenhuis juist voorop. Maastricht moest volgens hem zelfs ‘het beste topziekenhuis’ van Nederland hebben, wilde ‘de achtste’ serieus genomen worden door de andere medische faculteiten. Greep had niet alleen het merendeel van de klinici én de preclinici achter zich, maar de hele Limburgse lobby, aangevoerd door de energieke Sjeng Kremers, sinds 1977 commissaris van de koningin in Limburg. Toen die Limburgse lobby er in november 1979 erin slaagde om in Den Haag toestemming te krijgen voor nieuwbouw, kondigde Tiddens, op dat moment rector magnificus, plotseling zijn vertrek aan.²⁵ Hij zag voor zichzelf geen rol meer in Maastricht en betreunde het dat de voorstanders van een nieuw academisch (top)ziekenhuis hun zin kregen, waardoor de nieuwe medische faculteit een kopie dreigde te worden van de andere medische faculteiten in Nederland. De oorspronkelijke opzet van de faculteit die gespreid in de regio zou werken, was niet of nauwelijks haalbaar gebleken. Het vertrek van Tiddens ervoer Wijnen als een breuk: hij was zijn compagnon van het eerste uur kwijt! Hans Philipsen, hoogleraar medische sociologie en als voorzitter van de universiteitsraad lid van het college van bestuur, haalde Wijnen over om Tiddens op te volgen. Dat was, dacht Wijnen, ‘een noodoplossing, want niemand kon of wilde’ rector worden. Greep werd de nieuwe decaan van de medische faculteit en volgde een tweesporenbeleid: hij ijverde voor de bouw van een topziekenhuis, terwijl hij ook het *problem-based learning* ofwel het probleemgestuurde onderwijs propageerde. Het probleemgestuurde onderwijs stond aan de universiteit eenvoudigweg niet ter discussie, ook al sprongen met name de ‘tweede generatie’ medewerkers aan

de universiteit er in de praktijk rekkelijk mee om. Het probleemgestuurde onderwijs leidde desalniettemin zowel nationaal als internationaal tot meer en meer belangstelling bij én navolging door andere medische faculteiten. In 1984 ging de bouw van een *full-blown* ziekenhuis van start – wat dit betreft was de basisfilosofie dus mislukt.

Fase 1 van de uitbouw (1980) Sociale Gezondheidskunde

Naast de medische faculteit moest een tweede faculteit komen, wilde de universiteit een ‘echte’ universiteit zijn. Opdracht van deze Algemene Faculteit was de ‘vernieuwing van het hoger onderwijs’. Er werd dan ook gezocht naar de ‘witte vlekken’ of de ‘niches’ in het hoger onderwijs. Basisverbreding lag moeilijk. De onderlinge competitie en het gevecht om de schaarse middelen tussen de universiteiten namen toe. Buiten Limburg werd wel over ‘de vergissing Maastricht’ gesproken. Hoe nu niet kopje ondergaan tijdens de eerste de beste bezuinigingsronde? De jonge universiteit klampte zich vast aan de motie-Deetman van december 1978, waarin de Tweede Kamer stelde dat deze ‘volwaardig moest functioneren’ en rond 1990 minimaal 6000 studenten moest tellen.²⁶ Vanuit het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen kwam de suggestie om met een studie *social health* te beginnen, een opleiding, die zich op sociale en organisatorische vraagstukken van gezondheid en ziekte zou richten. In de gezondheidszorg bestond, meende Van Kemenade, behoefte aan staf- en beleidsfunctionarissen, die gericht waren op kostenverlaging en kwaliteitsverbetering van de hulpverlening. Een voordeel van een dergelijke studie was dat deze betrekkelijk goedkoop zou zijn, omdat die, zeker in het begin, kon leunen op de kennis en de kunde van de medewerkers van geneeskunde. Het

24 www.kec-um.nl/collecties/tiddens-harmen

25 Tiddens werd vanaf 1 januari 1979 hoogleraar ‘in de organisatie van de gezondheidszorg’ in Tilburg.

26 De motie paste in het beleid om de Limburgse economie – de werkloosheid was hier het hoogste van het land – te stimuleren.

Problem-based learning in een kleine groep. Foto archief Universiteit Maastricht.

accent bij de uitbouw in de eerste fase lag daarom op een studie die in het verlengde lag van de opleiding geneeskunde.

In Maastricht werd social health vertaald als sociale gezondheidkunde, tamelijk omslachtig omschreven als 'de interdisciplinaire wetenschap die de begunstigen en bedreigingen van het gezonde bestaan bestudeert, alsmede de mogelijkheden om begunstigen te verwezenlijken en die bedreigingen te elimineren'.²⁷ Ter verduidelijking presenteerde Philipsen een schematische driehoek, die onder de naam 'de driehoek van Philipsen' de geschiedenis zou ingaan. Als voorzitter van de 'werkgroep algemene faculteit' was Wijnen er vanaf 1977 op gespist

geweest, dat de algemene faculteit geen verlengstuk van de medische zou worden. Hij vreesde dat sociale gezondheidkunde dan 'opgevreten zou worden door de grote broer'.²⁸ Toen de plannen omtrent de nieuwe faculteit in 1980 zeker waren gesteld, raakte Wijnen tot zijn teleurstelling in een conflict verzeild, omdat men hem vanuit de medische faculteit een 'dubbelrol' verweet: de rol van rector in combinatie met die van bouwdecaan van de Algemene Faculteit.²⁹ Philipsen, iemand met de nodige bestuurlijke ervaring, nam de taak als bouwdecaan van Wijnen over en stapte uit het college van bestuur. De inhoudelijke inbreng van Philipsen was vanaf het begin groot, maar

27 Sociale gezondheidkunde. Plan voor de ontwikkeling van onderwijs en onderzoek aan de algemene faculteit, 14.

28 De discussie over de fundamentele vraag of gezondheidswetenschappen en geneeskunde al dan niet bij elkaar hoorden, leidde in 2007 tot een fusie met de oprichting van de Faculty of Health, Medicine and Life Sciences. Kennelijk hadden de gezondheidswetenschappen na ongeveer dertig jaar zich zo weten te emanciperen, dat het samengaan met geneeskunde niet langer als bedreigend werd ervaren.

29 In de medische faculteit was verontwaardiging ontstaan, omdat Wijnen volgens Greep als bouwdecaan van de algemene faculteit de nieuwe faculteit zou bevoordelen en dus de medische faculteit zou benadelen.

de inbreng vanuit het ministerie was ook substantieel: de toenmalige minister van Onderwijs en Wetenschappen, de VVD'er Arie Pais, dwong Maastricht met het programma verplegingswetenschap te starten, naast 'beleid en beheer van gezondheidsvoorzieningen' en 'gezondheidsvoorlichting en -opvoeding'. De studie Sociale Gezondheidskunde trok van meet af aan verrassend veel belangstelling van studenten. Ze voelden zich vooral aangetrokken door de oriëntatie op de sociale wetenschappen. Op de eerste voorlichtingsdag kwamen maar liefst 1600 mensen opdagen.

Probleem voor Philipsen was nu om op korte termijn 'voldoende doctorandussen' aan te trekken om het onderwijs te verzorgen. Dat was niet eenvoudig, want sociale geneeskunde was een experimentele studie op een nieuw domein, dus zonder wetenschappelijke traditie. Sommige kandidaten hadden zelfs nog nooit van sociale gezondheidkunde gehoord. Maar het moeilijkste probleem was het vinden van goede hoogleraren. Toen Sociale Gezondheidskunde in september 1980 van start ging, waren er nog geen kroondocenten in de drie afstudeerrichtingen aangesteld. Bij verplegingswetenschap diende zich überhaupt geen kandidaat aan. Wel wist Philipsen in de zomer van 1981 Wilhelmina Rouwenhorst te werven: zij werd op haar 65ste de eerste hoogleraar gezondheidsvoorlichting en -opvoeding in Nederland. Bij zijn zoektocht naar hoogleraren stelde Philipsen vast dat op het terrein van de sociale gezondheid overwegend praktijkmensen rondliepen 'met meer hart dan hoofd', met meer belangstelling voor een moralistische benadering dan voor empirisch onderzoek. Bovendien bleken niet alle in sneltreinvaart geworven medewerkers bereid of in staat om zich aan de uitgangspunten van het problem-based learning te houden. De vraag rees of Sociale Gezondheidskunde het probleemgestuurde onderwijs van Geneeskunde moest kopiëren. De studenten waren weliswaar positief over de onderwijsgroepen, maar zij wilden ook andere onder-

wijsvormen zien. Philipsen neeg niet naar orthodoxie. Bij de uitbouw was volgens hem 'geen plaats voor absolutistische ideologen voor wie de kruistocht niet is beëindigd voor het hemelse Jeruzalem is veroverd.' Inderdaad kwamen er bij Sociale Gezondheidskunde al snel aanvullende onderwijsvormen, zoals responsie- en hoorcolleges om studenten snel in een bepaald thema weg wijs te maken.

Uitbouwfase 2 (1982-1984): het 'Maastrichtse model' en de eigen gezichten van rechten en economie

De opleidingen Geneeskunde en Sociale Gezondheidskunde zaten min of meer in dezelfde hoek en dus moest de Universiteit Maastricht andere opleidingen binnenhalen om haar basis te verbreden. Er werd gediscussieerd over diverse 'nieuwe' opleidingen zoals vrijetijdswetenschappen, maar consensus bleef uit. Medio 1978 werd toch maar, heel pragmatisch, gemikt op twee beroepsgerichte studies die veel studenten zouden trekken én goedkoop waren, namelijk rechten en economie. In deze tweede fase van de universitaire uitbouw lag het accent dus op het binnenhalen van traditionele studies, die evenwel naar 'Maastrichtse wijze' werden gemodelleerd. De universiteit kreeg bij dit streven de steun van gouverneur Kremers, die met succes de politieke druk opvoerde om die uitbreidingen in een neergaande economische conjunctuur door te drukken. Kremers zag vooral in economie een regionaal belang. Vanuit die studie kon een stimulans uitgaan op de economische ontwikkeling van Limburg, zeker in samenwerking met het bedrijfsleven. De Universiteit Maastricht stond bij het uitwerken van de nieuwe plannen voor een dilemma: de nieuwe studie moest aan de ene kant een eigen gezicht hebben en aan de andere kant niet al te veel verschillen van soortgelijke opleidingen in Nederland, wilde zij voor de andere universiteiten aanvaardbaar zijn. Na het nodige wikken en wegen bij het uitwerken van de

plannen ging 'Den Haag' in 1979 akkoord met rechten en in 1983 met economie in Maastricht. Maar wat was nu het 'Maastrichtse' of 'experimentele' bij deze traditionele opleidingen? Maastrichts en experimenteel was, dat beide opleidingen het probleemgestuurde onderwijs inclusief de voortgangstoets aanvaardden. Er werd niet gedoceed volgens de disciplinaire canon, maar de leerstof werd thematisch aangeboden, bij rechten bijvoorbeeld rond thema's als 'wonen' en 'samenlevingsvormen' en bij economie rond thema's als 'de economie van de technologische ontwikkeling' en 'economie van de arbeid'. Bedoeling was om op die wijze beter dan de bestaande opleidingen op de behoeften van de 'de moderne samenleving' in te spelen. De opleidingen waren meer dan elders expliciet gericht op de beroepspraktijk.

Kartrekker bij rechten werd Job Cohen (1947), die in Leiden aan het bureau onderwijs werkte en toe was aan een nieuwe carrièrestap. Hij had samen met zijn baas, de psycholoog Hans Crombag, het artikel geschreven 'De nieuwe medische faculteit in Maastricht en de juridische opleiding', dat in het *Nederlands Juristenblad* was gepubliceerd.³⁰ Cohen vond het probleemgestuurd onderwijs 'inspirerend en mooi'. Dat hij op zo'n jonge leeftijd als kwartiermaker een juridische opleiding kon opzetten, vond hij 'geweldig'. Vlak voor Pais' definitieve akkoord was hij in Leiden gepromoveerd. Het informele circuit bij het invullen van de vacatures was belangrijk. Zo viel de Leidse connectie van Cohen op. Ook zijn vrienden Karl Dittrich, Cees Flinterman en Jeppe Balkema kwamen naar Maastricht om respectievelijk hoofdmedewerker 'in het recht, in het bijzonder de politicologie', later voorzitter van het college van bestuur, hoogleraar 'in het recht, in het bijzonder in het internationaal recht' en

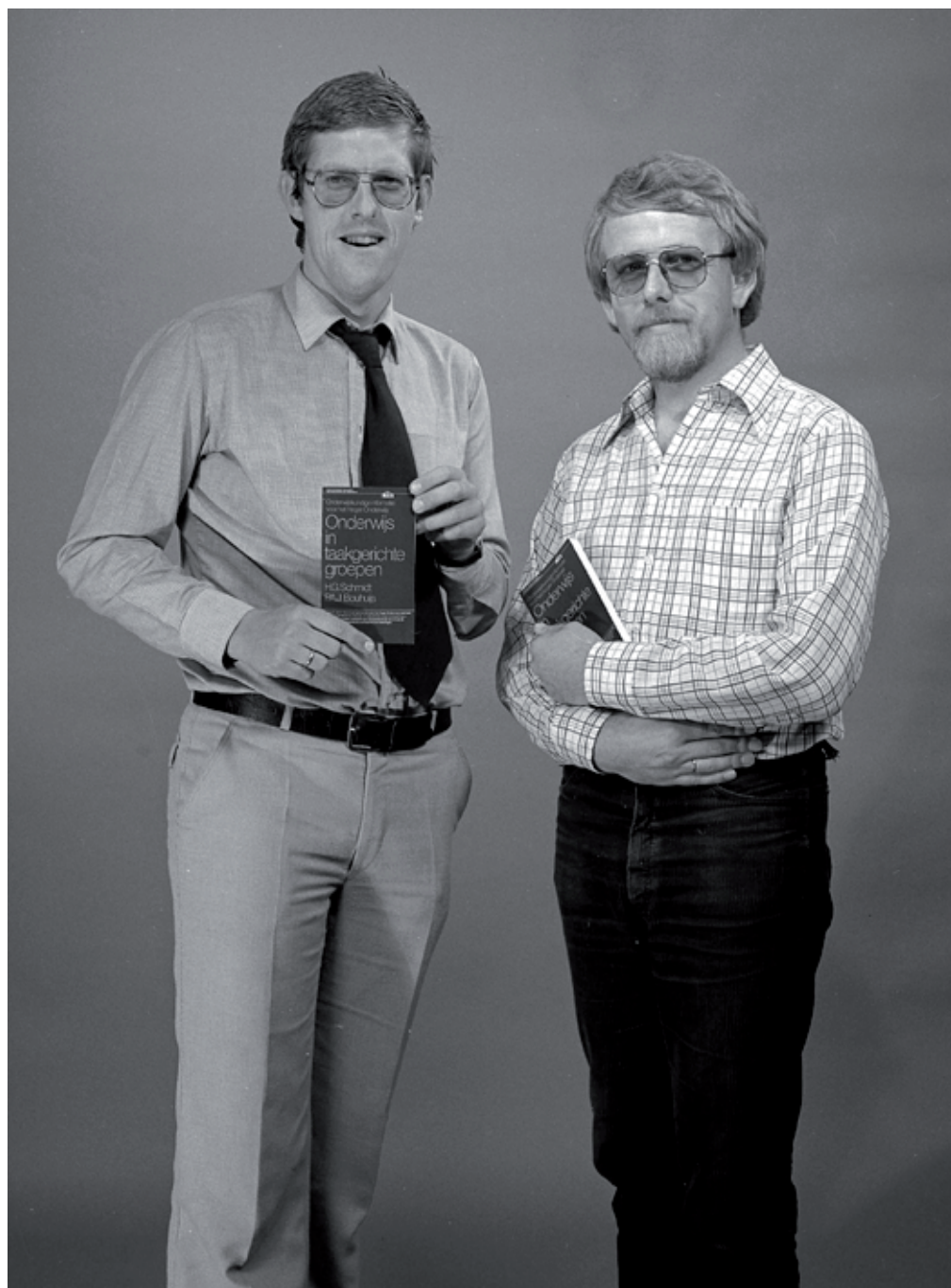
hoogleraar 'in het recht, in het bijzonder het strafrecht' te worden. Cohen hoopte hoogleraar 'in het recht, in het bijzonder het staatsrecht' te worden, maar daar staken de zusterfaculteiten een stokje voor. Cohen had op dat gebied immers niet gepubliceerd. Uiteindelijk werd hij 'hoogleraar in het recht, in het bijzonder ten behoeve van juridische methoden en technieken en van ontwikkeling van juridisch onderwijs'. Die benoeming was, aldus Cohen, een 'gelegenheidsbenoeming'. Hij moest namelijk hoogleraar zijn om in 1984 decaan van in dat jaar opgerichte Faculteit der Rechtsgeleerdheid te kunnen worden.

Van hoog tot laag kregen alle medewerkers en alle eerstejaars rechtenstudenten (in het begin 100), bij de start in september 1982 het boekje *Onderwijs in taakgerichte groepen* van Schmidt en Bouhuijs met een voorwoord van Wijnen in de handen gedrukt. In de onderwijspraktijk bleek het echter lastig om de traditionele scheidslijnen te doorbreken, omdat de bouwstenen voor het onderwijs vanuit de traditionele vakgebieden moesten komen. Dit maakte het voor de studenten niet eenvoudig om hun kennis te structureren. Al snel ontstond discussie over de vraag of het onderwijskundig experiment wel goed uitpakte. Het mag zo zijn, dat de bij Schmidt gepromoveerde Virginie Servant het probleemgestuurd onderwijs als 'één van de succesvolste onderwijskundige uitvindingen van de twintigste eeuw' noemt, maar zij bestudeerde het probleemgestuurd onderwijs alleen binnen de medische setting.³¹ Onder de juristen ontstond vanaf het begin al discussie of deze onderwijsfilosofie in de praktijk wel geschikt was in de rechtenopleiding. Leerden de studenten wel genoeg? Kregen ze voldoende mee om voor een togabeeroep in aanmerking te komen? In de faculteit

30 Cohen, M.J. en H.F.M. Crombag, 'De nieuwe medische faculteit in Maastricht en de juridische opleiding', *Nederlands juristenblad*, 53 (1978) 19, 355-360.

31 Servant, *Revolutions and Re-iterations. An Intellectual History of Problem-based Learning*, 281. Servant beperkt zich overigens tot de medische faculteiten.

Henk Schmidt en Peter Bouhuijs bij de presentatie van het boek *Onderwijs in taakgerichte groepen* 1980.
Foto archief Universiteit Maastricht.

slieg twijfel toe over allerlei aspecten van het probleemgestuurd onderwijs. Al snel werd korte metten gemaakt met een strenge toepassing van de nieuwe onderwijskundige principes. Het probleemgestuurde onderwijs met zijn kleinschaligheid werd te duur voor de juristen, die heel wat minder geld per student ontvingen dan de medici. De meeste juristen zagen bovendien niets in een voortgangstoets. Om voldoende studenten, ook van buiten Limburg, te trekken, besloot de juridische faculteit vanaf 1990 een meer Europese koers te volgen. Hiermee kon zij zich, in ieder geval toen, profileren ten opzichte van andere opleidingen in Nederland.

De opleiding economie toonde een ongeveer dezelfde ontwikkeling als die van rechten. Enkele cruciale figuren bij de totstandkoming van deze faculteit waren Wil Albeda (1925-2014), de bouwdecaan, Joan Muysken, hoogleraar algemene economie, en Hein Schreuder, hoogleraar bedrijfskunde. De gereformeerde Albeda was een bekend CDA-politicus, die als minister van Sociale Zaken het eerste kabinet Van Agt (1977-1981) van een sociaal gezicht had voorzien. De studie economie in Maastricht moest zich onderscheiden van 'de verstarde curricula elders', meende hij. Zo lag nauwe, interdisciplinaire, samenwerking tussen algemeen economen en bedrijfseconomen in de bedoeling. Idee was dat de nieuwe opleiding in zou spelen op 'de behoeften van de moderne samenleving' en zich op drie aandachtsgebieden zou richten: technologie, arbeid en overheidsgedrag. Alleen al door het probleemgestuurd onderwijs te omhelzen was de opleiding uniek in haar soort, dus 'experimenteel' te noemen.

Bij de opbouw van economie ontstond echter scheefgroei: onder de medewerkers van het eerste uur zaten veel meer algemeen economen dan bedrijfseconomen, terwijl de meeste studenten – de studie ging in september 1984 met 100 studenten van start – zich tot bedrijfskunde voelden aangetrokken. Daar kwam bij dat de algemeen economen prat gingen op hun

hogere wetenschappelijke status in vergelijking met die van de bedrijfseconomen – iets dat de onderlinge verhoudingen geen goed deed. Niettemin wilden Muysken en Schreuder aan de buitenwereld laten zien dat zij prettig samenwerkten en zo hielden zij op dezelfde dag, op 6 september 1985, hun inaugurele rede, waarin zij het thema 'eenheid in verscheidenheid' in de economie aansneden. Het streven naar integratie tussen algemene economie en bedrijfskunde was ontegenzeggelijk innovatief. Maar, het leidde al snel tot een deceptie. Aangezien verreweg de meeste studenten voor bedrijfseconomie kozen, rees onder bedrijfskundigen de vraag of het niet beter was indien – net als elders – de algemeen economen en de bedrijfseconomen hun eigen weg zouden inslaan. De ondernemende Schreuder richtte zijn aandacht graag op onderzoeksprojecten in samenwerking met het Limburgse bedrijfsleven. Hij kreeg daarbij steun van de altijd energieke Kremers en de burgemeester van Maastricht Philip Houben, die van Maastricht een 'ware etalage' van zo veel mogelijk internationale kennisinstellingen wilden maken. Zo wist Maastricht onder meer het Centre of European Studies in de wacht te slepen. In de jaren tachtig tastte Schreuder de mogelijkheden van een Business School af. Hij kreeg steun van de kant van vertegenwoordigers uit het Limburgse bedrijfsleven. Maar een breuk tussen algemene economie en bedrijfskunde zou 'economie in Maastricht' flinke imagoschade opleveren. Enkele jaren later kwam die onvermijdelijke breuk er alsnog met een Faculty of Economics en een School of Business and Economics. Inmiddels is de eerste faculteit opgegaan in de tweede.

Hoe dit ook zij, Muysken en Schreuder waren in het begin oprecht enthousiast over de uitgangspunten van het probleemgestuurd onderwijs. Wel was Muysken geschrokken van het dogmatisme, waarmee aanvankelijk aan 'de leer' werd vastgehouden. Hij kreeg de pocket *Onderwijs in taakgerichte groepen* in zijn handen

gedrukt en 'We moesten als zware Bijbelse jongens volgens die Bijbel gaan leven', herinnerde Muysken zich. De economen werden volgens hem 'zwaar geïndoctrineerd door die medici en het heeft ons enorm veel moeite gekost', zo stelde hij, 'om ons dat te realiseren en daar afstand van te nemen, want we wilden wel, maar het werkte niet.' De economen deden ook geen pogingen om handboeken te schrijven die vanuit een geïntegreerde, multidisciplinaire visie economische vraagstukken behandelden. De docenten of tutors bleven verwijzen naar de bekende leerboeken, waarmee zij de buitenwereld lieten zien dat de Maastrichtse studenten toch echt wel dezelfde intellectuele kennis als elders meekregen. In die zin kan men bij de economen dus moeilijk van 'een schone lei' spreken bij de vormgeving van het onderwijs. Bij economie stond alles in het teken van groei. Rond 1990 telde zij al bijna 2000 studenten, maar men maakte zich zorgen over het uitblijven van studenten van buiten Limburg. Het waren de economen die in 1985 het voortouw namen om te internationaliseren: er werden internationaal georiënteerde, Engelstalige opleidingen ontwikkeld, die vooral Duitse studenten trokken. Schreuder met name bewandelde, met succes, de formele én de informele paden om een Engelstalige afstudeervariant erdoor te krijgen. De internationalisering bracht nieuw elan. Volgens Muysken betekende die internationalisering zelfs de redding van de faculteit, omdat zij daarmee alsnog een eigen gezicht verwierf. Door de groei-doelstelling die het college van bestuur aan economie had opgelegd, werd het studeren in kleine groepen in de praktijk namelijk moeilijk vol te houden en bij kwantitatieve economie was men er zelfs niet eens mee begonnen.

Uitbouwfase 3 (1990-1992): experimenteren met Cultuur- en Wetenschapsstudies en Kennistechnologie

De Universiteit Maastricht had in de jaren tachtig praktijk- en beroepsgerichte studies in huis, maar wilde zij voor de buitenwereld als een serieuze universiteit doorgaan dan moest zij nog meer bieden aan culturele bagage en academische vorming. De uitbouw in die richting was in de jaren tachtig vanwege de economische recessie bepaald niet gemakkelijk. De pogingen van het college van bestuur om nieuwe studierichtingen binnen te halen op het gebied van letteren, scheikunde, Liberal Arts, wijsbegeerte, pedagogiek, wiskunde, geschiedenis en Arts and Sciences waren allemaal om uiteenlopende redenen in een vroeg stadium gestrand. Fase drie van de uitbouw liet dan ook betrekkelijk lang op zich wachten. Pas zeven jaar na het fiat om met economie te beginnen, volgde toestemming voor de opleiding Cultuur- en Wetenschapsstudies. Deze nieuwe fase werd gekenmerkt door uitbouw die noodgedwongen – de onderlinge concurrentie tussen universiteiten kreeg steeds scherper kanten – gekenmerkt werd door opleidingen die qua opzet vernieuwend waren te noemen in die zin dat zij voor Nederlandse begrippen uniek in hun soort waren. De jaren tachtig waren een keerpunt in de Nederlandse universitaire geschiedenis: de universiteiten moesten zich meer en meer verantwoorden ten opzichte van de buitenwereld en zij moesten zich meer dan voorheen ten opzichte van elkaar profileren.

De Universiteit Maastricht kende vanaf 1984 een 'basisvoorziening' wijsbegeerte, en even later ook een 'basisvoorziening' geschiedenis, die zich op dienstverlenend onderwijs toeleiden. Vervolgens werden een basisvoorziening wiskunde en een basisvoorziening informatica in het leven geworden. Het vernieuwende idee hierachter was dat op deze wijze een vruchtbare kruisbestuiving tussen de diverse disciplines tot stand zou komen. Hoewel het opzetten

van een nieuwe studierichting waanzin leek tijdens de economische crisis waren de medewerkers van de basisvoorzieningen bezig met plannen voor een nieuwe opleiding Kunst- en Cultuurwetenschappen, in samenwerking met het hoger beroepsonderwijs, de Maastrichtse kunstopleidingen. Het streven leek veelbelovend, aangezien het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen die experimentele samenwerking al bij de oprichting van de universiteit had bepleit. De filosoof Tannelie Blom en de historicus Jeroen Dekker kregen steun van collegevoorzitter Rob van de Biggelaar, die meende dat de universiteit meer culturele uitstraling in de regio moest krijgen. Van de Biggelaar had daarom ook al contact gelegd met Wiel Kusters, een neerlandicus uit Maastricht en actief in Studium Generale – het was Wijnen geweest die Studium Generale had opgericht. Terwijl de medewerkers van filosofie en geschiedenis bezig waren met de uitwerking van die nieuwe, experimentele opleiding op het gebied van kunst en cultuur, waarbij de traditionele grenzen in het hoger onderwijs werden doorbroken, verscheen in de zomer van 1986 de wetenschapsfilosoof Gerard de Vries op het toneel om als hoogleraar wijsbegeerte de nieuw op te richten Faculteit Algemene Wetenschappen te versterken, een faculteit die er in 1987 inderdaad zou komen). Deze moest als een springplank dienen voor uitbouwinitiatieven. Het college van bestuur droomde soms nog over een 'klassieke universiteit' met 'echte' alpha en een bèta opleidingen, maar binnen het universitaire bestel in Nederland maakten die opleidingen geen schijn van kans.

Bij de uitbouwplannen richting cultuurwetenschappen was het binnenhalen van externe *know-how* onontbeerlijk. De andere faculteiten waren niet in staat of niet van zins om te helpen. De Vries werd aangetrokken vanwege zijn belangstelling voor de relatie tussen wetenschap en samenleving. Met name Thung, als adviseur actief bij alle uitbouwinitiatieven, was gecharmeerd van De Vries, die eerder aan de

Rijksuniversiteit Groningen en aan de technische hogeschool in Twente had gewerkt. De Vries kwam zogezegd niet met een schone lei, maar met een volle agenda naar Maastricht: de faculteit moest zich niet tot service-onderwijs beperken, maar een eigen opleiding hebben. De opleiding Kunst- en Cultuurwetenschappen zag hij echter helemaal niet zitten, omdat de samenwerking met het hoger beroepsonderwijs volgens hem vroeg of laat tot mislukking was gedoemd. Bovendien, stelde De Vries, waren al andere universiteiten in de weer om dit soort opleidingen te realiseren. Koppig besloot hij zijn eigen weg te volgen. Al snel ontpopte hij zich niet alleen als een krachtadig bestuurder, maar ook als een creatieve denker met een dosis eigenzinnigheid. Hij ontwierp de opleiding 'Delta Studies' met thema's die in het stroomgebied van zowel alfa-, bèta- als gamma-wetenschappen lagen. De inspiratie voor deze brede, multidisciplinaire studie had hij eerder in de Verenigde Staten opgedaan. In De Vries' opzet moesten de al bestaande opleidingen ook hun steentje bijdragen. Steun van de andere faculteiten bleef echter uit. Die waren met hun eigen overlevingsstrategieën bezig. Om uiteenlopende redenen reageerden ook meerdere medewerkers van zijn eigen faculteit weinig enthousiast op de nieuwe plannen.

De Vries maakte zich zorgen over de toekomst. Een faculteit met alleen maar service-onderwijs, leek hem niet levensvatbaar. Hij liet zijn gedachten de vrije loop over een brede, multidisciplinaire studie, die breed opgeleide generalisten, zou afleveren. Met al die praktijk- en beroepsgerichte opleidingen in huis had de Universiteit Maastricht een legitimatieprobleem – in het land, zo had hij vaak genoeg gehoord, werd zij denigrerend 'een provinciale aangelegenheid' genoemd. Om studenten uit het hele land én nu ook uit België te trekken was het college van bestuur met een reclame-campagne begonnen, waar De Vries zich nogal voor geneerde. Die campagne kwam uit de koker van collegevoorzitter, Vic Bonke, hoogle-

Toets bij economie. Foto archief Universiteit Maastricht.

raar fysiologie. De Vries vond de campagne platvloers, al moest hij na enige tijd met tegenzin toegeven dat die wel werkte. Bonke werd tot veler opluchting in 1987 opgevolgd door Loek Vredevoegd, die bij het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen als plaatsvervangend directeur-generaal voor het hoger onderwijs had gewerkt. Vredevoegd zag verdere uitbouw als zijn primaire taak en kreeg daarbij strategische steun van Gerard Korsten. Beiden hadden fiducia in Delta Studies. De Vries werd verzocht daarop voort te borduren. Hij kreeg te horen dat hij daar geen ruchtbaarheid aan mocht geven, omdat andere universiteiten ook plannen maakten richting ‘cultuurwetenschappen’. De Vries hield inderdaad zijn mond en werkte vrijwel in zijn eentje door. Eind 1988 had hij een Liberal Arts programma naar Amerikaans voorbeeld bedacht. In zijn voorstel ging de aandacht uit naar de intellectuele traditie van het Westen en de kritische reflectie daarop. Het onderscheidde zich van de gangbare cultuurwetenschappelijke programma’s door onder de Westerse intellectuele traditie

niet alleen de literaire en filosofische traditie te verstaan, maar ook wetenschap en techniek. De Vries’ voorstel, zo vernam Vredevoegd tijdens zijn informele contacten met ambtenaren van zijn vroegere ministerie waar Maastricht op welwillendheid kon rekenen, viel wel goed, maar vereiste nog uitwerking. Begin 1989 kwam De Vries naar buiten met het rapport *Cultuur- en Wetenschapsstudies*. Het ging om een opleiding met een ‘vernieuwend curriculum’ op het gebied van de humaniora: ze was experimenteel, want was geen duplicaat van een al bestaande opleiding op het gebied van cultuur- en geesteswetenschappen. De studie richtte zich namelijk op ‘culturele problemen van de moderne maatschappij’ die opgeworpen werden door de ontwikkelingen van wetenschap en techniek; het begrip ‘cultuur’ kreeg dus een bredere betekenis dan gebruikelijk was aan Nederlandse universiteiten.

De Vries’ directe medewerkers in de faculteit kregen dit stuk voor het eerst in de zomer van 1989 onder ogen. De verontwaardiging over het ‘autocratische optreden’ was groot.

Volgens De Vries had hij echter niet anders kunnen handelen dan hij had gedaan, omdat hij geen risico wilde lopen dat andere universiteiten met zijn idee van Cultuur- en Wetenschapsstudie ervandoor zouden gaan. Er moest hoe dan ook nog heel wat politiek gelobby, gediscussieer, en enige aanpassing overheen vooraleer het plan vanuit het ministerie in het voorjaar van 1990 kon doorgaan. Het was vanuit het ministerie dat het advies kwam om de internationale oriëntatie te versterken. Niet alleen om die reden was 1990 trouwens een bijzonder jaar voor de universiteit, maar ook omdat zij toen meer dan 6000 studenten telde! De 'rode draad' van Cultuur- en Wetenschapsstudies was nu als volgt geformuleerd: de opleiding beoogde inzicht te bieden in de moderne cultuur, die gevormd werd door 'een heterogeen netwerk van uiteenlopende intellectuele (artistieke, politieke en religieuze zowel als wetenschappelijke) tradities'. Wetenschappen en technologie werden expliciet als cultuurverschijnselen beschouwd, als constitutief voor de moderne samenleving. Cultuur- en Wetenschapsstudies werd terecht als een 'nieuwe', als een experimentele, interdisciplinaire opleiding gezien, ook bleef kruisbestuiving met de wiskundigen en de informatici uit. Toen zich in september 1991 ongeveer 150 studenten voor de studie aanmeldden, wist De Vries niet wat hem overkwam. Hij had op hoogstens 35 studenten gerekend en zat nu net als alle andere medewerkers tot zijn 'nek in het onderwijs'. Het probleemgestuurd onderwijs vond hij prachtig, maar wel erg arbeidsintensief. In hoog tempo moesten nieuwe medewerkers worden geworven. Na verloop van tijd bleek die groei een eigen dynamiek te hebben. De nieuwe medewerkers namen hun disciplinaire bagage met zich mee, hetgeen misschien de pluraliteit van benaderingen ten goede kwam, maar ook

tot spanningen kon leiden. Sommige medewerkers bleven met een schuin oog naar de klassieke universiteiten te kijken, want dáár ging volgens velen het 'echte' wetenschappelijke prestige vanuit. Bovendien namen mede door deze studie, die zoveel studenten trok, de spanningen toe tussen enerzijds de filosofen en historici en anderzijds de wiskundigen en informatici – de laatsten hadden weinig bemoeienis met het onderwijs. En dat, aldus De Vries, terwijl Cultuur- en Wetenschapsstudies met al die studenten de *hele* faculteit financieel in de lucht hield. Een splitsing werd onvermijdelijk.

Begin 1994 scheidde de Faculteit der Cultuurwetenschappen zich af van de Faculteit der Algemene Wetenschappen en Kusters werd de eerste decaan.³² De wiskundigen en informatici bleven achter in de Faculteit der Algemene wetenschappen en realiseerden zich dat ook zij een nieuwe opleiding moesten starten om te overleven. Uitbouw met traditionele, exacte studierichtingen was bij voorbaat een kansloze zaak, maar iets met technologie leek interessante mogelijkheden te bieden. Een complicatie was echter dat de hoogleraar wiskunde en de hoogleraar informatica met elkaar overhoop lagen. Het initiatief om een nieuwe opleiding op te zetten, kwam dan ook van de universitair hoofddocent wiskunde Hans Peters en de docent informatica Peter Braspenning. Dezen lanceerden het plan om met een opleiding kennistechnologie te komen. Hoe de term 'kennistechnologie' opborrelde, liet Peters mij weten, weet hij niet meer, maar de term was 'natuurlijk een heel strategische kwestie'. In Nederland bestond nergens een studie kennisstechnologie. Maastricht kon hier dus mee 'scoren'. Volgens Peters waren er bovendien voldoende medewerkers, die een steentje aan deze toepassingsgerichte studie wilden bijdragen. Kennistechnologie bevond zich, stelden Peters

---

32 Met de komst van nieuwe, internationaal georiënteerde opleidingen, zoals European Studies, werd later de naam gewijzigd in Faculty of Arts and Social Sciences.

en Braspenning, op het grensvlak van informatica en wiskunde en strekte zich uit over het geheel van verwerving, representatie, bewerking, gebruik en presentatie van kennis. Uit strategische overwegingen werd samenwerking aangegaan met het Limburgs Universitair Centrum (nu Universiteit Hasselt). Daar was veel bèta-kennis aanwezig en liepen al diverse exacte opleidingen. Het was bekend dat Jo Ritzen, de toenmalige minister van Onderwijs en Wetenschappen, internationalisering in het hoger onderwijs toejuichte. Kennistechnologie was zodoende niet alleen grensoverschrijdend vanwege haar multidisciplinaire karakter, maar ook vanwege de samenwerking met Diepenbeek. In 1991 gaf Ritzen zijn fiat aan de opleiding. Dat de toestemming gemakkelijk werd verkregen, had volgens Peters te maken met het eenvoudige feit dat de universiteit met kennistechnologie niet in het vaarwater van andere universiteiten kwam. In de praktijk had kennistechnologie een moeizame start: de studie trok weinig studenten, de transnationale samenwerking tussen de Nederlanders en Belgen (met hun uiteenlopende onderwijsculturen) verliep niet bepaald op rolletjes en het probleemgestuurd onderwijs werd ongeschikt geacht. De kennistechnologen besloten met projectonderwijs te experimenteren. Hoewel de studie weinig studenten trok, bleef het college van bestuur de opleiding steunen om toch iets aan de bèta-flank te hebben. In retrospectief deed het college daar goed aan. Nadat de transnationale samenwerking op een laag pitje was gezet, de sfeer bedervende, ruziënde hoogleraren waren verdwenen en Kennistechnologie zich met de Engelse taal profileerde, nam de populariteit onder de studenten voor deze studie flink toe.

Uitbouwfase 4 (1995): psychologie in Maastricht

Het initiatief tot uitbouw ging tot nog toe uit van het college van bestuur en had dus steeds een top-down karakter. Maar, de start van de opleiding psychologie in Maastricht was een bottom-up initiatief. In dit geval speelde het college van decanen een belangrijke rol. Louis Boon, hoogleraar 'theorie van de gezondheidswetenschappen' en sinds drie jaar decaan van Gezondheidswetenschappen, kreeg de steun van dit college bij zijn streven om een 'echte' academische discipline binnen te halen. In de zomer van 1990 begon Boon met een verkenning op het gebied van de sociale wetenschappen. Het college van bestuur met de jurist Job Cohen als rector magnificus zag aanvankelijk weinig heil in Boons actie. Binnen het college van bestuur ging de voorkeur uit naar uitbouw richting technologie. Boon vond een compagnon in Korsten, die eerder zijn schouders onder de komst van Cultuur- en Wetenschapsstudies had gezet. Beiden waren van mening dat de universiteit zich bij haar uitbouw niet meer op 'kundes' moest richten, dus studies met een toegepast karakter, maar op de traditionele wetenschappelijke disciplines. De gedachten gingen uit naar psychologie en een sociaal-culturele studie. Zij zochten tijdens hun verkenning aansluiting bij de ideeën die op de werkvloer leefden. Optimale benutting van de aanwezige deskundigheid binnen de universiteit was eenvoudigweg onontbeerlijk, wilde een nieuwe studie haalbaar zijn. Er waren inderdaad voldoende medewerkers te vinden die inhoudelijke input wilde geven, zoals Jelle Jolles, Harald Merckelbach, Henk Schmidt, Marcel van der Hout en Anita Jansen, psychologen die werkzaam waren bij Geneeskunde of Gezondheidswetenschappen. International Social Studies bleek een brug te ver, maar het college van bestuur zette zich bij nader inzien wel achter het plan 'psychologie', ook al paste dit niet in de strategie. Het bleef zaak pragmatisch te opereren, wanneer de universiteit verder wilde uitbouwen.

Het streven om een wetenschappelijke discipline als psychologie binnen te halen was buitengewoon opmerkelijk voor een universiteit, die zich vanaf het begin legitimeerde door op het grote belang van multidisciplinaire samenwerking en interdisciplinaire onderzoek te wijzen. Er school dan ook ironie in het feit dat het rapport *Psychologie in Maastricht* (1992) met zijn overwegend monodisciplinaire curriculum tot stand was gekomen dankzij samenwerking over de facultaire grenzen heen. Psychologie moest tegenwicht bieden tegen de beroepsgerechte, multidisciplinaire opleidingen die de universiteit sinds de jaren tachtig in de wacht had gesleept door zich op de 'nissen' binnen het Nederlands hoger onderwijs te richten. Dit neemt niet weg dat welke universiteit dan ook in het universitaire bestel van de jaren negentig uitsluitend een nieuwe opleiding kon starten als deze 'doelmatig', dus zeker geen doublure, was. Het beleid van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen was wat dit betreft stringenter geworden. Maastricht gaf aan zich niet op klinische psychologie te willen richten – op dit gebied was de werkloosheid onder psychologen groot – maar op cognitieve psychologie en biopsychologie, psychologie met een bètaprofiel, waarbij naar de ontwikkelingen in de Verenigde Staten werd gekeken. Na de nodige soeza en politiek gemanoeuvree – vooral 'Nijmegen' en 'Tilburg' vreesden concurrentie en kraakten het Maastrichtse plan af – kreeg Maastricht toestemming van minister Ritzen op voorwaarde dat het internationale accent in het programma werd aangedikt. In 1995 startte de studie Psychologie met ruim 170 studenten, veel meer dan verwacht. Psychologie bleef daarna studenten trekken. Na verloop van tijd sloop de klinische psychologie tot verontwaardiging van Nijmegen en Tilburg alsnog de opleiding binnen. Met psychologie was het Maastrichts experiment in feite ten einde gekomen. Waarin schulde immers nog de vernieuwing met zo'n monodisciplinaire opleiding die toch vrij sterk leek op

opleidingen elders? Zelfs het probleemgestuurd onderwijs was niet onderscheidend meer, omdat steeds meer universiteiten deze vorm van onderwijs, zij het vaak in aangepaste vorm, hadden overgenomen.

Uitbouwfase 5 (2002-2010): University College en Science Programme

De universitaire wereld was eind twintigste eeuw in de ban van de 'Bologna-verklaring', een afspraak tussen 29 Europese landen om binnen tien jaar tot een open Europees hoger onderwijsstelsel te komen met onderling vergelijkbare graden en erkende diploma's door de invoering van een bachelor-master structuur. De globalisering eiste afgestudeerden met brede inzetbaarheid, grote flexibiliteit en mobiliteit plus een bereidheid tot levenslang leren – zo was de gedachte. Het hoger onderwijs moest aldus het toverwoord 'flexibel' worden! Inspelend op deze ontwikkeling, was de Universiteit Utrecht in 1998 voor het eerst met een University College begonnen. Deze brede Engelstalige bacheloropleiding sloot aan bij de Angelsaksische *liberal learning*-traditie. Het University College Utrecht was gemodelleerd naar Amerikaans voorbeeld en bood aan een geselecteerde groep van nationale en internationale studenten een intensieve, brede bachelor of Liberal Arts and Sciences. Ook de Universiteit Maastricht wilde nu zo'n University College in huis: dit zou haar internationale profiel versterken. Om iets van een 'eigen smoel' te krijgen, streefde kartrekker Boon, met steun van het college van bestuur, naar een opleiding met niet alleen aandacht voor de sociale en geesteswetenschappen, maar vooral ook voor de natuur- en levenswetenschappen. Het ging om een honoursprogramma, dat mikte op extra gemotiveerde studenten die bereid waren minimaal veertig uur per week te werken. De opzet van een University College bracht met zich mee, dat studenten zoveel mogelijk hun eigen curriculum samenstelden om zo hun talenten

ten volle te ontwikkelen. Het College was afhankelijk van voldoende draagvlak onder medewerkers binnen de universiteit. Dit wist Boon te bereiken, ook al sputterde de Faculteit der Cultuurwetenschappen, beducht voor rivaliteit van binnenuit, aanvankelijk tegen. Vanuit deze faculteit werd inmiddels een Engelstalige opleiding Arts and Culture verzorgd, terwijl een nieuwe opleiding European Studies in de maak was. Boon vertelde, dat het ministerie hoe dan ook 'dolenthousiast' was over het concept University College. Het kostte zodoende weinig of, eigenlijk, geen enkele moeite om vanuit 'Den Haag' toestemming te krijgen. In 2002 kon Maastricht met het University College van start – hoewel er volgens Boon zelfs nog geen uitgewerkt plan bestond. Door in de voetsporen van Utrecht te treden, liep Maastricht niet meer voorop. Ook elders ontstonden dit type colleges aan het begin van de 21ste eeuw en overall trokken ze studenten. Nu er geen taboe meer lag op 'uitblinken' trok het idee van selectie studenten alleen maar aan. Er ging prestige uit van een College met zijn kleinschalige opzet, rijke leeromgeving, open curriculum, individuele begeleiding en internationale oriëntatie. Elk College presenteerde zich met een eigen profiel, wilde het groen licht krijgen uit 'Den Haag'. Dit neemt niet weg dat de Universiteit Maastricht met een University College in de pas liep met de andere universiteiten en zich niet als een buitenbeentje gedroeg. De Universiteit Maastricht werd 'normaler'. Een klassieke bèta-opleiding was hier onmogelijk, maar in 2010 kwam, weer met Boon in de hoofdrol, een Science College tot stand, later Science Programme genoemd. Boon vond nu ook weer voldoende draagvlak binnen de universiteit om deze Engelstalige studie op te zetten. Het programma, op basis van probleemgestuurd en project- onderwijs, was snel klaar. Het zwaartepunt lag op biologie en chemie. Geheel in de Liberal Arts and Sciences-traditie kende dit programma een open curriculum. Het was aldus Boon 'tijd om een *personalized*

bachelor programma in de natuurwetenschappen op de markt te brengen'. Hoewel de reacties vanuit andere instellingen in eerste instantie negatief waren, kreeg de universiteit toch vrij baan voor deze studie, waarmee de universiteit ook aansluiting zocht bij de bestaande onderzoeksinfrastructuur in de regio, zoals die bij DSM.

Uitbouwfase 6 Outreach (na 2010): University College Venlo en Brightlands

Aan het begin van de 21ste eeuw kreeg de universiteit met steeds meer en steeds hogere verwachtingen te maken. Ze moest zich als motor van economische bedrijvigheid en een bron van technologische toepassingen bewijzen. De Universiteit Maastricht richtte zich zodoende op versterking van de banden met het bedrijfsleven in Limburg. Al sinds haar oprichting was deze universiteit gelieerd aan de noodzaak van economische herstructurering na de mijnsluitingen. Dat de Universiteit Maastricht zich in de loop van het eerste decennium van de 21ste eeuw richting het bedrijfsleven bewoog, is op zich niet iets typerends voor deze universiteit. Ook elders sloten universiteiten overeenkomsten met het bedrijfsleven om het wetenschappelijke en maatschappelijke nut van een universiteit te beklemtonen. Sinds de jaren tachtig waren de verwachtingen ten aanzien van de universiteit, niet alleen die in Maastricht, toegenomen: 'kennisoverdracht ten behoeve van de maatschappij' werd toen al als een wettelijke taak gezien. Naast onderwijs en onderzoek, moest universiteiten praktisch bruikbare kennis leveren om de economische structuur en het regionale vestigingsklimaat te verbeteren. De economische crisis van de jaren tachtig gonsde dus lang na in de universitaire wereld. Om haar nut en relevantie aan te tonen werd *outreach* belangrijk. De universiteit in Maastricht kon hierbij steeds op de Provincie Limburg rekenen. Alweer werd het aan de intellectuele avonturier Boon overgelaten om iets nieuws op te

zetten. Met succes: in 2014 trok hij het University College Venlo van de grond, weer een opleiding met een open curriculum. Dit college biedt nu een praktijkgerichte opleiding op het gebied van 'voedsel-voeding-gezondheid' en wil aansluiten op de aanwezige (internationale) bedrijvigheid met betrekking tot 'food, fresh and flowers' rond Venlo. Het College maakt bovendien deel uit van een groter en ambitieuzer project van ondermeer de Universiteit Maastricht, namelijk Brightlands: 'een ambitieuze community voor open innovatie in gezondheid en duurzaamheid'. Brightlands ligt verspreid over vier campussen in Limburg. Zo is er een Campus Greenport Venlo, een Smart Services Campus in Heerlen, een Chemelot Campus in Sittard-Geleen en een Maastricht Health Campus. Op deze campussen werken ondernemers, investeerders en studenten samen. Bedoeling is 'toptalent en topindustrie' te stimuleren. Brightlands staat dan ook, aldus de eigen website-tekst aan de 'wereldtop'.³³ Met het zoeken naar dwarsverbanden met het bedrijfsleven loopt de Universiteit Maastricht in de pas met andere universiteiten. Experimenteren kan het dus ook niet worden genoemd.

Conclusie: experimenteren en pragmatisch profileren

Vanaf haar start is de Universiteit Maastricht getekend door de spanning tussen 'anders' moeten zijn en geaccepteerd willen worden binnen het bestaande universitaire bestel. Die spanning maakte het voor de hoofdrolspelers tijdens de uitbouw onmogelijk om met 'een schone lei' te beginnen. Het ideaal van een klassieke universiteit bleef altijd boven de Universiteit Maastricht zweven, terwijl de angst om als een tweederangs universiteit gezien te worden bij tijd en wijlen de kop opstak. De uni-

versiteit was ervan doordrongen dat zij haar bestaansrecht ontleende aan het probleemgestuurd onderwijs. Deze vorm van onderwijs stond dan ook nooit principieel ter discussie, ook al leidde de in het medisch onderwijs ontwikkelde didactiek in de praktijk bij andere opleidingen tot de nodige (financiële) hoofdbrekens. De zevensprong werd na een tijdje 'sleets'. Sinds kort, ruim veertig jaar na de oprichting van de universiteit, is (weer) een discussie over het probleemgestuurd onderwijs, inclusief de zevensprong op gang gekomen. Aan het principiële uitgangspunt, het probleemgestuurd onderwijs als didactische methode, wordt echter niet getornd.³⁴

Dat de oprichting van deze universiteit was verbonden met het streven om de Limburgse economie te stimuleren, bood de nieuwkomer in het universitaire bestel van meet af aan een eigen profiel. De betrokkenheid op (regionale) maatschappelijk en economische vraagstukken was en is relatief groot, waarbij de universiteit op ruime steun van de Provincie en de gemeente Maastricht kon rekenen. Tegelijkertijd verwierf de Universiteit Maastricht, om voldoende studenten te trekken, een meer en meer internationaal profiel om zich in het Europese, zo niet wereldwijde, universitaire bestel te positioneren. Die internationalisering kreeg overigens forse steun van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, waar ambtenaren schik kregen in de 'jonge' universiteit en de internationalisering van het hoger onderwijs een warm hart toedroegen. Haar betrekkelijk vroege oriëntatie – andere universiteiten zouden pas later volgen – op de Amerikaanse universitaire cultuur kwam hierbij goed van pas. En hoewel de regionale én internationale samenwerking in de 'Brightlands community' zowel economisch als wetenschappelijke wordt bejubeld, blijkt de internationalisering ook haar schaduwzijde te

33 www.banenrijklimburg.nl/brightlands.html, retrieved on 31-1-2019.

34 edlab.nl/wp-content/uploads/2018/10/Speech-Sophie-Vanhoonacker-EDview-Symposium.pdf Overigens werden in de loop van de tijd (uiteraard) ook met nieuwe onderwijsvormen geëxperimenteerd.

kennen: aangezien meer dan de helft van de studenten de Nederlands taal niet machtig is, raakt aansluiting op cultureel vlak, door de taalbarrière, met de regionale, culturele instellingen, in de verdrukking.

Als niet-klassieke universiteit, als ‘buitenbeentje’, had de Universiteit Maastricht het aanvankelijk (in fase 1 en 2) lastig om met haar probleemgestuurde onderwijsprofiel geaccepteerd te worden. In de loop van vooral de tweede helft van de jaren tachtig kon zij daarvan profiteren. De competitie op het gebied van onderwijs en onderzoek nam toen toe en het gevecht op de steeds schaarsere middelen werd heviger. Niettemin wist de Universiteit Maastricht rond 1990 te groeien en haar basis te verbreden. De start van de experimentele opleiding Cultuur en Wetenschapsstudies (fase 3) was van cruciaal belang voor de levensvatbaarheid van de Universiteit Maastricht. De uitbreiding met de opleiding Psychologie (fase 4) was op z’n zachts gezegd opmerkelijk en laat zien hoe sterk disciplinele reflexen kunnen zijn in een interdisciplinele omgeving. Hoe vooruitstrevend de oprichting van de University Colleges aan het begin van de 21ste eeuw voor Nederland ook leek te zijn (fase 5), hiermee liep de Universiteit Maastricht niet voorop. Trouwens, ook in de laatste (6de) fase, toont de universiteit zich met haar streven naar maatschappelijke *outreach* niet uniek. Dat hoeft niet te verbazen, want de politieke en economische druk op universiteiten om zich te rechtvaardigen in instrumentele termen van nut ofwel maatschappelijke meerwaarde neemt overal toe.³⁵ Terugblikkend valt op welke essentiële rol enkele ambitieuze individuen met overvolle eigen agenda’s hebben gespeeld bij de op- en uitbouw van de universiteit. Deze zou er zonder Wijnen, zonder Philipsen, zonder De Vries en zonder Boon anders uit hebben gezien. De lotgevallen van de Universiteit Maastricht zijn in hoge mate afhan-

kelijk van personen, van toeval en geluk, ook al leidt de gekozen methode om enkele figuren centraal te stellen misschien onvermijdelijk tot deze vaststelling.

35 Zie: S. Collini, *What are Universities For?* London, 2012.

ABSTRACT

'Starting with a clean slate...'

On the stressing of the distinctive features and the expansion of Maastricht University

On 9 January 1976 the State University of Limburg, today Maastricht University, officially came into being, with the start of a medical faculty. It was expected to promote innovation within Dutch higher education by developing experimental degree programmes – which explains 'the Maastricht experiment'. Nowadays the university counts six Faculties and more than 16,000 students, over half of whom are from outside the Netherlands. The fact that Maastricht University was established *ex nihilo* seemed to be advantage, because it could start with a clean slate. In this article two questions are addressed. What was the rationale behind the foundation of Maastricht University and how did Maastricht University stress its distinct features while it was expanding? In this article is shown that the start with a clean slate was in fact impossible. Moreover, the expansion is analysed based on six phases. Maastricht University found a distinctive character in the Dutch university system with problem-based learning and internationalization, while pragmatism was an important ruling guide during its expansion.

Personalialia van de auteurs

Dr. Régis de la Haye (1945) studeerde theologie in Frankrijk en aan de Universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen, en archivistiek aan de Rijks Archiefschool. Van 1970 tot 1979 werkzaam als journalist bij *La Dépêche du Midi*, sinds 1979 in het archiefwezen, van 1980 tot 2010 archivaris bij het Rijkarchief in Maastricht. Promoveerde in 1995 aan de Katholieke Universiteit Nijmegen op het proefschrift *Apogée de Moissac*, en schrijft nog altijd studies over deze abdij. Publiceert verder over regionale geschiedenis en genealogie. Sinds 1998 diaken aan de Basiliek van Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming “Sterre der Zee” te Maastricht. Docent kerkgeschiedenis aan de opleidingen van het bisdom Roermond.

r.delahaye@planet.nl

Dr. Annemieke Klijn (1956) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit Gent. Promoveerde in 1990 op het proefschrift getiteld *Arbeiders- of volkspartij. Een vergelijkende studie van het Belgisch en Nederlands socialisme 1933-1946*. Sinds 1991 werkzaam als universitair docent aan het History Department Faculty of Arts and Social Sciences en conservator Kunst- en Erfgoedcommissie Maastricht University.

Annemieke.Klijn@maastrichtuniversity.nl

Piet Orbons (1929) studeerde geschiedenis aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Vanaf 1956 was hij werkzaam in het onderwijs, achtereenvolgens in Nijmegen, Heerlen en vanaf 1963 Maastricht. Onderwerpen uit de Limburgse geschiedenis, in het bijzonder gericht op zijn geboortedorp Amstenrade en zijn woonplaats Gronsveld, behandelde hij in de heemkundetijdschriften *Historiek* en *Grueles*. In *PSHAL* 102 (1966) verscheen ‘Limburgers worden Nederlanders – een moeizaam integratieproces’ (samen met Lou Spronck). Een kleine biografie van Jean Baptiste d’Ansembourg (1782-1854) werd opgenomen in: *In de sjeem van de Kloes* (Amstenrade 1992), en over ‘de lange weg naar Nederland (1794-1914)’ schreef hij in deel 2 van de *Geschiedenis van Limburg* (red. Jos Venner, Maastricht 2001).

orbonsp@xs4all.nl

Dr. Kees Schaapveld (1946) studeerde geneeskunde in Leiden en public health in Antwerpen, en werkte van 1973 tot 2012 in uiteenlopende functies in de gezondheidszorg in binnen- en buitenland. Na een bacheloropleiding geschiedenis aan de Britse Open University en een masteropleiding geschiedenis aan de Radboud Universiteit promoveerde hij in 2017 aan de Universiteit Maastricht op een proefschrift over het Franse departement Nedermaas, de voorloper van de ongedeelde provincie Limburg. Sindsdien doet hij onderzoek naar verschillende aspecten van de Limburgse geschiedenis.

k.schaapveld@wxs.nl

Dr. G.H.A. (Gerard) Venner (1951) studeerde vrije studierichting rechten (hoofdvak: Nederlandse rechtsgeschiedenis) aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en promoveerde in 1985 op het proefschrift *De Meinweg. Onderzoek naar rechten op gemene gronden in het voormalige Gelders-Gulikse grensgebied, circa 1400-1822*. Van 1973 tot 2016 was hij chartermeester bij het Regionaal Historisch Centrum Limburg (voorheen: Rijksarchief in Limburg) en inventariseerde de archieven van onder andere de centrale instellingen van het Overkwartier van Gelder en van het eerste bisdom Roermond. Hij publiceert met name over de (rechts)geschiedenis van Roermond en het Overkwartier van Gelder almede over middeleeuwse zegels.

gvenner1@home.nl

Drs. Eric P.G. Wetzels (1968) studeerde Klassieke Archeologie aan de Universiteit van Amsterdam. Werkt momenteel aan een proefschrift over het gebruik en de betekenis van de erfgoedcollecties van Maastricht (VU Amsterdam). Van 1994 tot 2000 werkzaam als archeoloog bij verschillende organisaties in Duitsland en Nederland. Van 2000 tot 2006 gemeentelijk archeoloog te Maastricht. Van eind 2006 tot eind 2015 directeur van Centre Céramique, Kumulus en Natuurhistorisch Museum Maastricht. Sedert 1 januari 2016 werkzaam als wetenschappelijk beleidsmedewerker cultureel erfgoed bij de gemeente Maastricht.

eric.wetzels@maastricht.nl

Dr. ir. Roel Zijlmans (1945) studeerde Weg- en Waterbouwkunde aan de Technische Universiteit van Delft. Hij was werkzaam in verschillende wetenschappelijke, technische en beleidsfuncties bij de Rijkswaterstaat. Voerde voor het ministerie van Verkeer en Waterstaat onderhandelingen over verdragen inzake Europees waterbeleid, de Rijn, de Maas en de Schelde. Was secretaris-generaal van de Internationale Rijncommissie in Koblenz en de Internationale Maascommissie in Luik. In 2016 promoveerde hij aan de Universiteit van Tilburg op grens-, scheepvaart- en waterstaatskwesties in de Nederlanden tot 1800. Daarvoor onderzocht hij de technische, historische en rechtshistorische aspecten van een aantal hardnekkige mythes over de betrekkingen tussen Noord en Zuid.

roel.zijlmans@home.nl

Verslag over 2018 van het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheid- kundig Genootschap

Dit verslag werd samengesteld door drs. Henk J.L.M.
Boersma MBA, directeur LGOG¹

Beschermvrouwe

Hare Koninklijke Hoogheid Prinses Beatrix der Nederlanden

Inleiding

De belangstelling voor geschiedenis, genealogie, archeologie en monumenten, en dan met name die van dicht bij huis en op provinciaal niveau blijft onverminderd groot, getuige de vele tv-programma's die hieraan aandacht schenken en de vele historische items die in dag- en weekbladen worden opgenomen. Met de Maand van de Geschiedenis, de Week van de Archeologie, het tv-programma *Verborgen Verleden* (genealogie) en bijvoorbeeld de jaarlijkse Molendagen, Kastelendagen, Monumentendagen wordt hier zelfs landelijk op ingesprongen. Voor wat Limburg betreft is het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG) een belangrijke speler in het veld, daartoe mede aangespoord door het in de statuten van de vereniging vastgelegde doel *'Het bevorderen van de gewestelijke geschiedenis en oudheidkunde van Limburg in de meest ruime zin en het bevorderen van de belangstelling voor deze geschiedenis in de samenleving'*.

Het LGOG is zeer actief om dit doel te bereiken, ondanks de beperkte personele capaciteit en beschikbare financiën. Met de ingezette middelen worden grote groepen belangstellenden bereikt. Het LGOG is een professionele organisatie die voor de uitoefening van haar taken steunt op een vaste kern van bijna 200 enthousiaste en deskundige vrijwilligers, professionals en liefhebbers, die in Kringen, Secties en Commissies of anderszins voor het LGOG hun tijd en deskundigheid inzetten om de historische kennis van Limburg te onderzoeken, te verbreden en uit te dragen. Zij geven het LGOG (opgericht in 1863) al 155 jaar een gezicht en zorgen voor de continuïteit binnen het Limburgs historische werkveld in al zijn

facetten. In 2018 (status per 31 december) nam het aantal leden en ruilrelaties licht af ten opzichte van het aantal per ultimo 2017: van 2.674 naar 2.668. Een afname van slechts 8 personen/instellingen. Daarenboven zijn er nog 96 personen en instellingen die wel één of meer producten van het LGOG afnemen zonder lid te zijn van LGOG, de zogenaamde buitenleden. Met dit geringe verlies mogen we ons gelukkig prijzen. Vele (vrijwilligers)organisaties en verenigingen kampen met aanzienlijk grotere afnames. Dit betekent geenszins dat de ledenwerving op een laag pitje gezet kan worden. Om het aantal leden op peil te houden en enige groei te verwezenlijken dienen jaarlijks ca. 125 nieuwe leden te worden geworven, voorwaar geen gemakkelijke opgave. De werving van jeugdleden geniet extra aandacht, maar is ook extra moeilijk gebleken.

Een lijst van personen en instellingen die in 2018 lid zijn geworden van het LGOG is achter dit verslag opgenomen. Leden die 25, 40 of 50 jaar lid zijn van het LGOG ontvangen de daaraan gerelateerde verenigingsspeld. In 2018 werden respectievelijk 27, 25 en 8 spelden uitgereikt aan leden die daarvoor in aanmerking kwamen. Deze eenvoudige geste wordt zeer op prijs gesteld. Eenmaal lid, altijd lid.

Ledenvergaderingen en bestuurlijk overleg

Statutair is vastgelegd dat er jaarlijks twee algemene ledenvergadering (ALV) en twee vergaderingen van de vertegenwoordigers van Kringen, Secties en Commissies (KSC) gehouden dienen te worden. In 2018 werden de algemene ledenvergadering en de KSC-vergaderingen als vanouds bij wijze van proef weer op dezelfde dagen gehouden respectievelijk op 21 april te Maastricht (i.s.m. Kring Maastricht) en op 6 oktober te Ysselsteyn (i.s.m. Kring Venray).

1 Met dank aan allen die mij van de benodigde gegevens hebben voorzien.

De belangrijkste agendapunten van de ALV betreffen zaken die de instemming van de vergadering behoeven zoals financiën, bestuursverkiezingen, beleidswijzigingen, actieplannen en het transitietraject (zie hierna). Tijdens de voorjaarsvergadering te Maastricht kwamen onder meer aan de orde de financiën, de wijzigingen in de subsidierelatie met de provincie, de stand van zaken met betrekking tot de oprichting van de Coöperatie Erfgoed Limburg, ledenwerving, communicatie en de nieuwe privacywetgeving. Aansluitend was er een lezing van Stefan Vrancken over bierproductie in Maastricht gevolgd door een rondleiding met proeverij bij de voormalige Brouwerij Bosch.

Tijdens de najaarsvergadering kwamen onder meer aan de orde de verwickelingen rondom de collectie Limburgensia, de nieuwe bruikleenovereenkomsten, de modernisering van de ledenadministratie, de verhoging van de contributie voor gewone leden met € 5,-, de transitie van het erfgoedveld en de oprichting van de Coöperatie Erfgoed Limburg (C.E.L.). Aansluitend was er een indrukwekkende lezing en rondleiding over de Duitse Militaire Begraafplaats van Ysselsteyn.

De KSC-vergaderingen zijn voornamelijk bedoeld ter nadere afstemming, beleidsvoorbereiding en overleg tussen het genootschapsbestuur en de KSC-leden.

Het genootschapsbestuur vergaderde op 25 januari, 22 maart, 31 mei, 5 juli, 6 september, 25 oktober en 22 november, steeds in Roermond (Hotel-Café Willems). De vergaderingen werden voorbereid door het dagelijks bestuur. Het dagelijks bestuur kwam in vergadering bijeen op 10 januari, 6 maart, 8 mei, 21 juni, 23 augustus, 7 november en 6 december, alternerend te Maastricht en Roermond. Daarnaast werd veelvuldig telefonisch en per e-mail overlegd om tot (voorbereidende) besluitvorming te komen.

Kringen, secties en commissies hebben hun eigen overlegorganen om af te stemmen, plannen te maken en aan beleid invulling te geven, dan wel voorstellen daartoe te ontwikkelen.

In het algemeen vergaderen ze 6 tot 10 keer per jaar.

Transitietraject

Mede op instigatie van de Provincie Limburg werden in 2018 stappen gezet om invulling te geven aan het zogenaamde transitietraject voor de erfgoedsector in Limburg. Het transitietraject beoogt een aantal zaken, waarvan de belangrijkste zijn het vergroten van de zichtbaarheid van de erfgoedsector, het verbeteren van de onderlinge samenwerking en het vergroten van het publieksbereik. In feite zaken die sinds jaar en dag op de agenda van het LGOG staan, maar nu in een nieuw en verbeterd jasje worden gestoken. Om daar in bestuurlijk opzicht met een frisse blik naar te kijken werd op 30 juni te Herten in de Oolderhof een heidag georganiseerd voor het genootschapsbestuur onder leiding van oud-burgemeester drs. Herman Kaiser. De resultaten van die dag werden ingebracht om de transitie richting te geven. Om dezelfde reden werd door een aantal Limburgse erfgoedinstellingen, waaronder het LGOG, overgegaan tot de oprichting van de Coöperatie Erfgoed Limburg (CEL). De statutaire oprichtingsdatum daarvan is 9 mei 2018. De directeur van het LGOG maakt deel uit van het bestuur van deze coöperatie. Zij heeft een publieksgerichte functie en stelt zich ten doel 'in de stoffelijke behoeften van haar leden te voorzien, door hen te ondersteunen bij hun gezamenlijke werkzaamheden op het gebied van Limburgs erfgoed, waarbij samenwerking een middel is om belangenbehartiging, belangstelling, kennis(overdracht), gebruik, waardering en behoud van erfgoed te vergroten of te versterken'. De coöperatie vervangt min of meer de eerdere samenwerkingsverbanden die waren georganiseerd in het Erfgoedplatform Limburg en het Geschiedenis Platform Limburg.

Inmiddels is de CEL voortvarend van start gegaan en zijn een aantal werkgroepen ingericht die een bepaald thema nader uitwerken.

Het betreft de werkgroepen Publieksbereik, Servicepunt en Verhalenwebsite. LGOG neemt deel aan deze werkgroepen. Ook werd in CEL-verband gewerkt aan het uniformeren van de inrichting van erfgoeddigitalisering en de uitwerking van een project rondom het beheer, ontsluiten en collectioneren van Limburgensen (i.e. Limburgensia). Concrete samenwerkingsverbanden betreffen de organisatie van activiteiten in de Maand van de Geschiedenis (oktober) en het gezamenlijk invulling geven aan het maandelijks Erfgoedweekend (tweede volle weekend van de maand), dat eertijds is gestart door de Stichting het Limburgs Landschap. In principe kan iedere erfgoedinstelling lid worden van de CEL. De activiteiten van de CEL kunnen gevolgd worden via de website www.limburgerfgoed.nl, waarvan het beheer sedert 4 juli 2018 door de Provincie Limburg aan de CEL is overgedragen.

In samenspraak met de Provincie zal bezien worden hoe CEL in het algemeen en LGOG in het bijzonder mede invulling kan geven het provinciale erfgoedbeleid, met respect voor de bestaande afspraken, rekening houdend met het unieke karakter van het LGOG: een professionele organisatie die voor de uitoefening van haar taken steunt op een groot aantal vrijwilligers die ondersteund wordt door een kleine administratieve eenheid (Bureau).

Binnen LGOG werden drie actielijnen uitgezet om aan de transitie invulling te geven. Het betreft de aanschaf van een nieuw ledenadministratiesysteem, de verbetering van de bestuurlijke organisatie en het formuleren van de strategische koers. Eerder werd al een flinke aanzet daartoe gegeven met de inzet van sociale media (volgt).

Sociale media

LGOG is sinds 2016 actief op sociale media. Het begon met een enkele groepspagina op LinkedIn (66 deelnemers) en 3 Facebookpagina's (van Kring De Westelijke Mijnstreek, Kring

Parkstad en de hoofdpagina van het LGOG). Dit is inmiddels uitgegroeid tot 15 pagina's op Facebook: de hoofdpagina van het LGOG, de 10 kringen en de drie secties. Uiteraard hebben de jeugdleden inmiddels ook een eigen Facebookpagina en zijn de commissies doende daar ook invulling aan te geven. Daarnaast is de hoofdpagina van LGOG uitgebreid met een fictieve persoonlijke pagina van mede-oprichter en eerste voorzitter J.J. Habets. Hieraan zijn alle 'zakelijke' pagina's gekoppeld. Op de pagina van Habets worden regelmatig kleine verhalen uit het 'Dagboek' van Habets en bijdragen uit zijn 'Cronijkje van het Hertogdom Limburg' geplaatst.

Het aantal leden van LGOG dat actief is op sociale media is groeiende. Vanaf 2016 steeg het aantal volgers op Facebook en op LinkedIn van 467 (2016) tot 2140 (ultimo 2018).

Overladen agenda

Ook 2018 kan in de annalen worden bijgeschreven als een succesvol jaar voor het LGOG. Een imposante reeks van reguliere activiteiten laat dat zien. Er is welhaast geen enkel onderwerp dat niet op enigerlei wijze aan de orde is gekomen; vele historische plaatsen en bezienswaardigheden werden bezocht. De belangstelling en deelname was over het algemeen groot en varieerde naar gelang het onderwerp. De precieze aantallen deelnemers en belangstellenden zijn steeds tussen haakjes achter de betreffende activiteiten (zie hierna voor de details) aangegeven. Om het aantal belangstellenden te verhogen werd veelvuldig samengewerkt met lokale heemkundeverenigingen en werden grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden aangegaan en de onderlinge banden versterkt. Vaak werden de excursies georganiseerd als vervolg op een lezing of werden anderszins ingegeven door de actualiteit (bijzondere tentoonstelling of herdenkingsbijeenkomst). Reisdelen waren zowel in Limburg, overig Nederland, België en Duitsland gesitueerd. De beperkende factor ten aanzien van het aantal deelnemers was

veelal de maximumcapaciteit van de beschikbare touringcar.

Naast de min of meer reguliere maandelijkse lezingen, de bijzondere lezingen, excursies, de meerdaagse studiereizen (in 2018 naar Luxemburg e.o.), de cursussen, symposia en studiedagen, de uitgave van de kwartaalbladen *De Maasgouw* (de 137^e jaargang) en het *Limburgs tijdschrift voor Genealogie* (46^e jaargang), en de 153^e editie van het Jaarboek, *De Publications* zijn er een aantal zaken die hierna kort worden uitgelicht vanwege hun bijzondere karakter.

Introductie nieuwe huisstijl en website

Op 13 januari werd tijdens een feestelijke bijeenkomst in het verenigingsgebouw de nieuwe website van het LGOG gepresenteerd. Per 1 februari ging de geheel vernieuwde website daadwerkelijk online. De website is in een nieuw eigentijds jasje gestoken en de onderliggende techniek is naar de laatste stand van zaken ingericht. Tegelijkertijd werd de huisstijl van het LGOG gemoderniseerd. De belangrijkste uitingsvorm daarvan is het nieuwe logo. De daarvan afgeleide zaken kregen in de loop van het jaar hun beslag. Een van de meest opvallende uitingen daarvan was de nieuwe lay-out van *De Maasgouw*.

Archeologie in Limburg

In 2010 verscheen het laatste nummer van *Archeologie in Limburg* (116) en werd aan alle leden van LGOG een index op de reeks aangeboden. Met ingang van 2011 werd *Archeologie in Limburg* een onderdeel van *De Maasgouw*, dat als nieuwe ondertitel *Tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en archeologie* kreeg. In april 2018 herrees *Archeologie in Limburg* in digitale vorm. De oude nummering werd voortgezet en als zodanig verscheen het digitale blad als nummer 117 in de reeks. Het nieuwe blad beoogt een podium te bieden voor publicaties die minder geschikt zijn voor *De Maasgouw*, zoals vondstmeldingen of -beschrijvingen, presentaties en

recensies van boeken, artikelen en tentoonstellingen, langere artikelen die te specialistisch zijn en korte exposés over lopend, of net afgerond archeologisch onderzoek.

Afscheid Louis Berkvens als bijzonder hoogleraar

De bijzondere Leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse Territoria bij de Universiteit Maastricht werd sedert 1 juni 1998 bekleed door prof. dr. A.M.J.A. (Louis) Berkvens. Wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd legde hij zijn functie per 19 juli 2018 neer. Daaraan voorafgaand hield hij op 15 juni 2018 een afscheidsrede, getiteld *Het Leenrecht vergadert ...* Mede vanwege zijn inzet voor de bijzondere leerstoel werd hem het erelidmaatschap van het genootschap aangeboden. Als stoffelijke blijk van waardering ontving hij Werken 25 van LGOG: *Ten definitieven recht doende ... Louls BERkvens AMICORUM. Opstellen aangeboden aan prof. dr. A.M.J.A. Berkvens, bijzonder hoogleraar rechtsgeschiedenis der Limburgse territoria (UM), ter gelegenheid van zijn emeritaat.* Louis wordt opgevolgd door dr. Bram van Hofstraeten.

Natuurlijk Limburg

Vanaf 23 september ging de nieuwe L1-tv-serie *Natuurlijk Limburg. Meer dan Natuur* van start. Aan de 15-delige serie van Maurice Nijsten werd een ruime inhoudelijke bijdrage geleverd door de Commissie Landschapsgeschiedenis, de Stichting het Limburgs Landschap en het Limburgs Museum. In deze serie, staat het landschap in Limburg centraal. Het landschap als een open boek vol spannende verhalen: over veranderingen in het landschap, over ijstijden, de eerste boeren, overstromingen, kastelen, het schepje van de toenmalige koningin Juliana en nog meer. Niet alleen fauna en flora worden getoond, maar ook de historie van ons landschap. Hiermee laat de serie zien dat het Limburgs landschap door meer wordt gevormd dan enkel de natuur, maar ook door menselijk

handelen. Na iedere aflevering werd een landschapsexcursie georganiseerd om samen met de makers zelf de verhalen in het landschap te ontdekken.

Nieuwe bruikleenovereenkomsten

Tijdens een feestelijke bijeenkomst op 27 oktober in het Bonnefantenmuseum te Maastricht hebben vertegenwoordigers van het Bonnefantenmuseum (kunstcollectie), het Limburgs Museum (historische collectie), Centre Ceramique (limburgensia; munten en penningen; archeologica) en van het Regionaal Historisch Centrum Limburg (kaarten en prenten) de nieuwe bruikleenovereenkomsten getekend. Hiermee is een lang proces tot een goed einde gebracht. Oude bruikleenovereenkomsten werden vernieuwd, andere opgesteld om een rechtstreekse bruikleen met de historisch gegroeide situatie te effectueren. Alle overeenkomsten zijn voorzien van actuele inventarislijsten waaraan meerdere jaren is gewerkt.

Voor en achter de schermen Genootschapsbestuur

Bestuursmutaties

De samenstelling van het genootschapsbestuur onderging in 2018 geen wijzigingen. Prof. dr. A.M.J.A. Berkvens trad terug als adviseur.

Samenstelling van het genootschapsbestuur per 31 december 2018

Drs. A.M.J. (Armand) Cremers, voorzitter, mr. F.L.M. (Frank) Bouts, vicevoorzitter. drs. M.W. (Martin) van der Weerden, secretaris, drs. R.F.M.H. (René) Imkamp, penningmeester, drs. M.J.M. (Marcel) Put, mw. I.J.J.G. (Ingrid) Buchem-Hermans, drs. J.H.H. (Jos) Peeters, dr. M.G.M. (Maurice) Heemels, mr. W.H.G.A. (Wil) Filott MPF, mr. dr. Th. J. (Jacques) van Rensch, adviseur, drs. A.M.P.P. (Guus) Janssen, adviseur, en drs. H.J.L.M. (Henk) Boersma MBA, directeur LGOG q.q. adviseur.

Ereleden en overig eerbetoon

Op 7 februari 2018 overleed te Heerlen op 87-jarige leeftijd erelid J.M. (Jean) Prakken. Hij was sedert 1989 lid van het LGOG en een van de drijvende krachten achter de sectie archeologie (voorzitter 1989-2001) en hoofdbestuurslid (lid/vice-voorzitter) in de periode 1991-2000. Hij was erelid sedert 11 mei 2002.

De bijzondere (LGOG) Leerstoel Rechts-geschiedenis van de Limburgse Territoria bij de Universiteit Maastricht werd sedert 1 juni 1998 bekleed door prof. dr. A.M.J.A. (Louis) Berkvens. Wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd legde hij zijn functie per 19 juli 2018 neer. Mede vanwege zijn inzet voor de bijzondere leerstoel, maar ook voor al die andere zaken en taken binnen LGOG en aan LGOG-gerelateerde organisaties waaraan hij op de hem kenmerkende wijze deskundig invulling heeft gegeven, werd hem het erelidmaatschap van het genootschap aangeboden.

Ereleden per 31 december 2018

Dr. J. Kremers (1978), A.F. Henrar (1990), drs. J.H.M. Wieland (1991), mr. B.J.M. baron van Voorst tot Voorst (1994), mgr. F.J.M. Wiertz (1994), dr. H.J.C.G. Vandermeulen (1995), prof. mr. A. Fl. Gehlen (1998), drs. B.G.J.C. Fasol (1999), mw. H. Houben-Bertrand (2001), L.J.P.M. Frissen (2009), drs. Th.J.F.M. Bovens (2012), drs. C.J.J.S. Majoor (2015), H. Reynders (2017), prof. dr. A.M.J.A. Berkvens (2018) en Commission Royale d'Histoire, Brussel (1934).

Houders van de Habetspenning (leden van het LGOG)

Dr. J. Venner (2001), drs. J.W.M. Schatorjé (2004), dr. G.H.A. Venner (2010), de redactie van *Limburg. Een geschiedenis* (2015) en de redactie van *Geschiedenis van de literatuur in Limburg* (2017).

Houders van de zilveren LGOG-draagspeld (leden van het LGOG)

Drs. B.G.J.C. Fasol (1999), W.S. van Dinter (2004), drs. P.J.A. van Meegeren (2004), mw. drs.

L. Wiggers (2008), M.P.J. van den Brand (2009), mr. dr. Th. J. van Rensch (2009), M.J. Goedmakers (2010), P.A. Linssen (2010), drs. W.J. Moorman (2010), J.H. Strijkers (2011), dr. A.P.J. Jacobs (2013), drs. J.M.P. Ewalds (2013) en H. Huijs (2014).

Bureau LGOG

Bezetting gedurende 2018

- Drs. H.J.L.M. (Henk) Boersma MBA, directeur (1fte)
- Mw. G.H.J.M. (Gaby) Verhulst-Willems, administratief medewerkster (0,75fte)
- Drs. W.J. (Wim) Moorman, medewerker website (0,58 fte; tot 31 december)
- Mw. drs. H.H.J.M. (Kelly) Krijntjes historisch/erfgoed consultant (0,58 fte; vanaf 5 februari)
- Mw. I.A.J.G. Buchem-Hermans, interim operationeel directeur (0,5 fte; van 1 september tot 31 december)

Het bureau had in het verslagjaar te kampen met ernstig en langdurig ziekteverzuim. Voor een kleine administratieve eenheid is dat erg vervelend. De bezetting van het bureau is eigenlijk te klein voor alle taken die voorliggen. Mede met de inzet van vrijwilligers werd moedig geprobeerd alle voorkomende taken goed en tijdig af te handelen.

Vrijwilligers

Voor de verzending van onder meer *De Maasgouw*, *Limburgs Tijdschrift voor Genealogie* en het *Jaarboek* (Publications) kon weer een beroep worden gedaan op een aantal vrijwilligers. Het betreft: J.M.G. Narinx (1990), N.J.G. Bollen (2001), mw. A.C. Stallinga (2001), A.M.J. Brorens (2013), W.L.H. Philippens (2013), L. Vonhögen (2014), J.M.E. Mans (2016) en mw. E.T.A. Peerboom-van der Meer (2016).

Het Bureau van het LGOG is het hart en het geheugen van de vereniging. De medewerkers ondersteunen het genootschapsbestuur en het dagelijks bestuur bij de uitoefening van hun taken, het voorbereiden van ledenvergaderingen, KSC-vergaderingen en andere bijeenkomsten, zoals dat ook aan de orde is bij tal van andere zaken: het onderhouden van de ledenadministratie, het voeren van de financiële administratie, archiefbeheer, de verzending van convocaten en publicaties van de verschillende gremia, het samenstellen en versturen van de LGOG-Nieuwsbrief, het onderhouden van sociale media en de website, PR-zaken, het onderhouden van de boeken- en tijdschriftenvoorraden en het verzorgen van bestellingen, eerste aanspreekpunt buitenwacht en vraagbaak op historisch, archeologisch en genealogisch gebied, het verzorgen van de reisadministratie, de kamerindeling en de financiële afwikkeling van de meerdaagse studiereizen, het verlenen van hand-en-spandiensten bij bijzondere gelegenheden, bijvoorbeeld bij de organisatie van symposia en de Habetslezing.

Kringen

Kring De Westelijke Mijnstreek

Bestuursmutaties

De samenstelling van het bestuur bleef in 2018 ongewijzigd.

Bestuursamenstelling

Rob Pernot (voorzitter), Cor Baltis (secretaris), Paul Mennens (penningmeester), Jac Lemmens, Godelieve Boselie, Helmi van Bergen en Patrick Brouwers

Leden

De kring telde 252 leden per 31 december 2018 (op 31 december 2017 waren dat er 258).

Externe contacten

Het bestuur nam deel aan de vergaderingen van HIS (Historische Impuls Sittard), die was opgericht om een aantal activiteiten te organiseren en te coördineren bij gelegenheid van 775 jaar stadsrechten Sittard. Ook werd deelgenomen aan de bijeenkomsten van de Federatie Historie Sittard-Geleen-Born en de Vereniging Heemkunde Zonder Grenzen. Daarnaast werden enkele activiteiten georganiseerd in samenwerking met de Pater Sangerskring in Maaseik en de Heimatverein Selfkant. Met Stein werd samengewerkt in het kader van de herdenking van 1568 en de onthoofding van twee broers Batenburg. Samen met kring Parkstad werden enkele excursies georganiseerd.

De kring ontving als vanouds een subsidie van de gemeente Sittard-Geleen en een sponsorbijdrage van Laudy Bouw en Ontwikkeling.

Activiteiten

■ **6 januari** Wandeling van Sittard (start Jardin d'Isabelle) naar het Salviuskerkje te Limbricht o.l.v. Rob Pernot. Aldaar bezichtiging van de tentoonstelling Driekoningen. Activiteit in samenwerking met HIS 2018 (ca. 60)

■ **18 januari** Lezing Jos Venner over *de beeldenstorm in 1566, meer bepaald in Weert, Roermond en*

Hasselt. Activiteit in samenwerking met Stichting Erfgoed Stein. (ca. 50)

■ **1 maart** Lezing Mieke Kirkels over *Kinderen van niet-blanke bevrijders na WO II* (ca. 40)

■ **15 maart** Lezing Anton van Hooff over *Maastricht of Nijmegen de oudste stad van Nederland?* (ca. 80)

■ **14 april** Wandeling o.l.v. Guido Corten met als thema *Wandelen langs de 200 jaar oude Weense grens*, samen met de Pater Sangerskring en de Heimatverein Selfkant (ca. 50)

■ **19 april** Jaarvergadering met aansluitend een lezing van Peter Schulpen over *775 jaar stadsrechten Sittard en de vestingwerken van Sittard* (ca. 40)

■ **17 mei** Lezing Sander Wassink over *de Raad van Beroerten*. Activiteit in samenwerking met Stichting Erfgoed Stein (ca. 50)

■ **2 juni** Dagexcursie naar Trier: *In de voetsporen van Karl Marx*. Activiteit in samenwerking met Kring Parkstad (ca. 40)

■ **14 juni** Lezing Ernst Homburg over *De industriële ontwikkelingen in de Westelijke Mijnstreek* (ca. 40)

■ **6 september** Lezing Guus Janssen over *De adellijke familie van Vlodrop en het geestelijke klimaat in het Maasdal tussen 1525 en 1580*. Activiteit in samenwerking met Stichting Erfgoed Stein en Ecrevissecomité Obbicht (ca. 50)

■ **22 september** Dagexcursie naar Venray, *in de voetsporen van Henri Poels*. Activiteit in samenwerking met Kring Parkstad (ca. 40)

■ **29 september** Euregionale Contactdag te Susteren: *In de voetsporen van Swentibold* samen met de Pater Sangerskring en de Heimatverein Selfkant (ca.80)

■ **27 oktober** Dagexcursie naar Fort Duffel (B): *erfgoed Eerste Wereldoorlog*. Activiteit in samenwerking met Kring Parkstad (ca. 45)

■ **8 november** Lezing Peter Nissen over *Religie en geweld*. Activiteit in samenwerking met Stichting Erfgoed Stein (ca. 50)

■ **13 december** Lezing Hans van Hall over *Stadsrechten in Limburg en Sittard*. Activiteit in samenwerking met HIS (ca. 70)

Kring Gelders Overkwartier van Roermond

Bestuursmutaties

Tijdens de jaarvergadering op 9 april werd Vincent Freriks tot bestuurslid gekozen.

Bestuursamenstelling per 31 december 2018

Mr. H.J.J.M. (Hein) van der Bruggen, voorzitter, Peter Meeuws (secretaris), drs. R.A.M.J. (Rob) Dückers, penningmeester, R.J.P.M. (René) Vroomen, mr. M.M.G.M. (Marcel) Richter, Wim Hendriks en Vincent Freriks.

Leden

De kring telde 196 leden per 31 december 2018 (op 31 december 2017 waren dat er 195).

Activiteiten

- **5 februari** Lezing Hein van der Bruggen over *Roermond Hanzestad* (110)
- **5 maart** Lezing Jochem van Eijsden over *de Roermondse Passietafel* (70)
- **9 april** Jaarvergadering (15), aansluitend lezing Guus Janssen over *de relatie Roermond-Erkelenz* (55)
- **14 april** Excursie naar Erkelenz en klooster Hohenbusch (20)
- **7 mei** Lezing Herman van Rens over *De jodenvervolging in Limburg* (75)
- **30 mei** Excursie in het kader van de expositie *Vier (Gelderse) kerken, één verhaal* naar de hoofdkerken van Arnhem en Nijmegen (20)
- **3 september** Lezing Luc Wolters over *De geschiedenis van de Beatrixmijn* (70)
- **1 oktober** I.h.k.v. de maand v.d. geschiedenis: lezing Jos Venner over *De beeldenstorm in Roermond, Weert en Hasselt* (85)
- **8 oktober** Lezing Piet Schinck over *Baron van Scherpenzeel-Heusch* (45)
- **5 november** Lezing Funs Patelski over *Limburgse verwantschappen* (75)

Alle lezingen vonden plaats in het Cuypershuis te Roermond.

Historische Kring Land van Valkenburg en Heuvelland

Bestuursmutaties

Tijdens de jaarvergadering op 20 maart werd afscheid genomen van C.J.L. (Constant) De Maeijer, tot dan voorzitter en secretaris. Hij bleef aan als adviseur.

Bestuursamenstelling per 31 december 2018

H. (Herbert) Kuijpers, voorzitter, drs. E.J.C.G. (Emil) Thewissen, secretaris, S.H.J. (Simon) Wolfs-Winteraeken, penningmeester, ir. G.S.J.A. (Giel) Xhonneux, C.J.L. (Constant) De Maeijer, adviseur.

Leden

De kring telde 116 leden per 31 december 2018 (op 31 december 2017 waren dat er 115).

Externe contacten

De prettige samenwerking met de lokale heemkundeverenigingen zorgde er voor dat de financiële toestand een gunstig verloop kende. Verschillende lezingen werden samen met heemkundeverenigingen georganiseerd.

Activiteiten

- **18 januari** Lezing dr. D.B. Jochems over *De sluiting van de mijnen* (i.s.m. Heemkundevereniging Houthem) (90)
- **22 februari** Lezing prof. dr. ing. Peter Sparla over *De Eerste Wereldoorlog* (i.s.m. Heemkundekring Sankt Tobert) (90)
- **20 maart** Jaarvergadering met aansluitend lezing dr. Kees Schaapveld over *Machtswisselingen 1794-1839* (25)
- **24 maart** Jaarlijkse contactdag met de heemkundeverenigingen in De Borenborg in Voerendaal. Heemkunde Voerendaal was gastheer van Kring Parkstad en Kring Valkenburg en Heuvelland. Het thema was *Jeugd en geschiedenis*.
- **19 april** Lezing Sander Wassink over *De reformatie in Zuid-Limburg* (25)

- **22 mei** Lezing Fred Baltus over *Het zoeken naar genealogische informatie op internet* (9)
- **23 mei** Lezing Hilde Vanneste over *Sporen langs de weg* (i.s.m. Heemkundevereniging Klimmen) (60)
- **19 juni** Lezing dr. Antoine Jacobs over *Limburg door vreemde oogen. Reisverhalen uit de 19^e eeuw* (i.s.m. Heemkundevereniging Schimmert) (21)
- **23 augustus** Lezing Hub Stohr over *Leuven* (i.s.m. Heemkundevereniging Schin op Geul) (27)
- **25 augustus** Excursie naar Leuven o.l.v. Hub Stohr (i.s.m. Heemkundevereniging Schin op Geul) (53)
- **6 september** Lezing drs. Rob van der Heijden over *Ongewenst bezoek op 10 november 1918* (13)
- **25 oktober** Lezing dr. Holger Dux over *Nederland en de Duitse Bond* (i.s.m. Heemkundekring Sankt Tolbert) (60)
- **13 november** Gezamenlijke bijeenkomst met Veldeke Kring Vallekeberg en IVN Valkenburg in hotel Monopole te Valkenburg. Lezing Constant De Maeijer over *Henricus Weerts, een jihadist avant-la-lettre* (34)

Kring Maas en Niers

Bestuursmutaties

De samenstelling van het bestuur bleef in 2018 ongewijzigd.

Bestuurssamenstelling per 31 december 2018

Mw. M.H.A. (Mayke) Lam-Jetten (interim) voorzitter, tevens secretaris, E. (Et) Rijniers, penningmeester en mw. C. (Carina) Gotink.

Leden

De kring telde 100 leden per 31 december 2018 (op 31 december 2017 waren dat er 97).

Activiteiten

- **25 januari** Lezing door Maarten Dolman over *Romeinse wegen* (110)
- **8 maart** Jaarvergadering en aansluitend lezing door Marius Grutters over *Maasheggen van*

Noord-Limburg (42)

- **20 april** Lezing door Herman van Rens en Harry-Jan Metselaars over *Jodenvervolging in de provincie Limburg en Gennepe* (i.s.m. Stichting Monarch) (107)
- **24 mei** Lezing Rien van den Brand over *Speuren naar het Gelderse verleden van Gennepe* (i.h.k.v. Erfgoedfestival over de grenzen van Gelderland) (80)
- **23 juni** Excursie naar *Kasteel Heijen*; rondleiding door Ysbrand Roovers en lezing Leo Ewals over *Leven en werk van beeldhouwer Peter Roovers* (42)
- **1 september** Excursie naar *Viller Mühle* in Goch (D) i.v.m. 50-jarig bestaan van de Kring Maas en Niers (46)
- **4 oktober** Lezing Hens Borkent over *Hoe Siebengewald in 1817 bij Nederland kwam* (i.s.m. Bibliotheek Bergen) (34)
- **28 november** Lezing Paul Thissen over *Hoe het veen verdween (Koningsven, Milsbeek)* (40)

Kring Maastricht

Bestuursmutaties

De samenstelling van het bestuur onderging in 2018 geen wijzigingen.

Bestuurssamenstelling per 31 december 2018

Mw. drs. L. (Lita) Wiggers, voorzitter, mw. drs. M.F.A. (Monique) Dickhaut, vicevoorzitter en penningmeester, dr. E.W.G. (Eric) Lemmens, secretaris, drs. K. (Kris) Förster, dr. A.P.M. (Fred) Cammaert, mw. mr. L.T.M. (Lucy) Willems en mw. dr. A. (Annemieke) Klijn.

Leden

De kring telde 628 leden per 31 december 2018 (op 31 december 2017 waren dat er 615).

Activiteiten

- **8 januari** Nieuwjaarsborrel gevolgd door lezing drs. Peer Boselie over *In balans met 'spijs ende drank', proost! Oude recepten uit Maastrichtse archieven* (95)

- **5 februari** Lezing dr. Rolf Hackeng over *Edmond Regout, een wereldreiziger* (94). Tevens boekenmarkt
- **4 maart** *Historisch Debat* in de centrale hal van Centre Céramique over het thema *Leven in de eigen bubbel: lot of keuze?* Onder leiding van dagvoorzitter Marjanne Wassink verzorgden columniste Petra Quaedvlieg, onderzoeksjournalist Johan van de Beek, communicatiewetenschapper Judith Möller en historisch demograaf Angélique Janssens een korte presentatie waarna ze een aantal prikkelende vragen en stellingen kregen voorgelegd waarop het publiek kon reageren (70)
- **5 maart** Lezing prof. dr. Yves Segers over *De fruitteelt in Zuid-Limburg, 1850-1940* (90)
- **7 april** Excursie naar de Eifel, met een bezoek aan Vogelsang IP en een boottochtje over de Rursee. Vogelsang was in de jaren '30 en '40 één van de drie zogeheten *Ordensburgen* waar toekomstige leiders van de nazipartij, de NSDAP, werden opgeleid (39)
- **9 april** Jaarvergadering gevolgd door lezing dr. Annemieke Klijn over *Het Maastrichts experiment. Over de uitdagingen van een jonge universiteit* (105)
- **29 september** Bezoek aan één van de vier Limburgse stroopstokerijen (van de familie Franssen in Klimmen) waarbij uitleg werd verkregen over het stookproces (7)
- **1 oktober** Lezing drs. Frank Hovens over *Meerssen, meer dan een 'plaats aan een moerassige beek'* (93)
- **5 november** Lezing drs. Hans Hoorn over *Nooit gebouwd Maastricht. Een overzicht en verklaring van de plannen die in de periode 1950-heden nooit zijn uitgevoerd* (105)
- **3 december** Lezing Sander Wassing MA over *Maastricht, de Beeldenstorm (1566) en Alva's Raad van Beroerten. Hoe Alva's ijzeren vuist Maastrichtse beeldenstormers trof* (210)
- **28 december** (Feestdag van de Onnozele Kinderen): bezoek aan *het Familiemuseum in Eijsden*, waarbij op velerlei manieren kennis werd gemaakt met de geschiedenis van de mens in zijn familieverband (8)

Project 'Ken je stad'

In 2018 werd het educatieproject De school adopteert de stad, inmiddels omgedoopt tot Ken je stad, succesvol afgerond, dat in samenwerking met de Universiteit Maastricht, United World College Maastricht en Porta Mosana College werd uitgevoerd. Dit project beoogde leerlingen zich bewust(er) te laten worden van de geschiedenis van en het aanwezige culturele erfgoed in de stad en hun eigen leefomgeving. Ook was het doel om de leerlingen de opgedane kennis te laten overdragen aan anderen. Het project werd financieel mede mogelijk gemaakt door de gemeente Maastricht, Prins Bernhard Cultuurfonds, Stichting Kanunnik Salden Nieuwenhof en het LGOG.

De Kring Maastricht werd gesponsord door Team Notarissen. De lezingen werden gehouden in Stayokay te Maastricht. Het jaarprogramma werd bij leden en derden bekendgemaakt door middel van de website, boekenleggers, kranten en magazines, sociale media en mond-op-mond reclame.

Kring Parkstad Limburg

Bestuursmutaties

Afgetreden (jaarvergadering 19 februari): R. Moermans MA MEd en mr. ir. J.J.W.M. Smeets. Afgetreden (12 november): mw. T. Berben-Anemaat Toegetroeden (jaarvergadering 19 februari): mevr. M.J. van der Weerden.

Bestuurssamenstelling per 31 december 2018

Drs. M.W. van der Weerden, voorzitter, mevr. ing. E.T.A. Peerboom-van der Meer, secretaris, mevr. M.J. van der Weerden, penningmeester, dr. A.P.J. Jacobs, B. Dackus en mw. P. Hamers.

Leden

De kring telde 258 leden per 31 december 2018 (op 31 december 2017 waren dat er 253).

Externe communicatie, contacten en belangenhartiging

Het jaarprogramma werd bij leden en derden bekendgemaakt door middel van de website, boekenleggers, kranten en magazines, sociale media en mond-op-mond reclame. Bestuursleden waren in het verslagjaar aanwezig bij een aantal studie- en contactdagen, symposia en openingen van tentoonstellingen.

De lezingen werden gehouden in het Bernardinuscollege aan de Akerstraat te Heerlen.

Activiteiten

- **22 januari** Lezing Adri Weijenberg over *De bezetting en bevrijding van Oostelijk Zuid Limburg* (80)
- **19 februari** Jaarvergadering (25) gevolgd door lezing Maurice Heemels over *Begraafculturen in Limburg* (70)
- **23 maart** Lezing Joos Phillipens over *De verhouding Peutz en van Grunsven* (55), i.s.m. SCHUNCK*
- **24 maart** Heemkundecontactdag in Voerendaal i.s.m. Kring Valkenburg en Heuvelland (40)
- **7 april** Middagexcursie naar Aken *Auf den Spuren Clara Feys* i.s.m. Heemkundevereniging De Bongard (50)
- **14 mei** Ad Knotter en Rene Gabriëls, mini-symposium over Karl Marx (76)
- **2 juni** Excursie naar Trier *Op zoek naar Karl Marx*, i.s.m. Kring De Westelijke Mijnstreek (32)
- **8 juni** Lezing Mieke Kirkels over *Zwarte oorlogskinderen*, i.s.m. bibliotheek Landgraaf (50)
- **9 juni** Symposium n.a.v. de zaligverklaring van Clara Fey, i.s.m. Heemkundevereniging De Bongard
- **8 september** Excursie naar Venray *In de voetsporen van Henri Poels*, i.s.m. Kring De Westelijke Mijnstreek, Venray en het Gemeentearchief Venray (20)
- **22 september** Excursie Heerlen *In de voetsporen van Henri Poels*, i.s.m. Kring Venray (44)
- **28 september** Internationaal, wetenschappelijk symposium over Henri Poels te Rolduc (40)

- **23 oktober** Lezing (i.h.k.v. de Maand van de Geschiedenis) Erik Lemmens over *Limburg 150 jaar uniek én in Nederland*, i.s.m. SCHUNCK* (75)
- **27 oktober** Excursie Fort Duffel bij Lier (B), i.s.m. Kring De Westelijke Mijnstreek en kring Valkenburg en Heuvelland (43)
- **19 november** Lezing Karen Jeneson over *Onderzoeksresultaten rond het Badhuis van Heerlen* (89)

Kring Ter Horst

Bestuursmutaties

De samenstelling van het bestuur bleef in 2018 ongewijzigd.

Bestuursamenstelling per 31 december 2018

Drs. M.P.G.M. van den Munckhof, voorzitter, P.J.T. Vissers, secretaris, P. Jakobs, penningmeester, ing. P.J.M. Jakobs, J.P.J.L. Hesens, mw. W.J.G. Seuren-Keijzers en A.H. Snellen.

Leden

De kring telde 142 leden per 31 december 2018 (op 31 december 2017 waren dat er ook 142).

Activiteiten

- **10 januari** Bezoek aan de parochiekerk Onze lieve Vrouw Ten Hemelopneming van Grubbenvorst (43)
- **24 januari** Lezing Gerrit van der Vorst (Zeist) over *Het tragische leven van voetbalidool Bep Bakhuys* (35)
- **7 maart** Jaarvergadering gevolgd door lezing Dienco Bolhuis (Horst) over *Monumentale en karakteristieke panden in de gemeente Horst aan de Maas* (53)
- **11 april** Lezing Marcel Hogenhuis (Venlo) over *De betekenis van het Ruhrgebied voor onze regio* (50)
- **14 april** Excursie naar Oberhausen en Essen (Kaisergarten (voor Kaffee und Kuchen), de Gasometer en het bunkermuseum in Oberhausen, het stadsdeel Kettwig van Essen) (50)

■ **11 juli** Zomeravondwandeling door Hegelsom. Onder leiding van Graad Tillemans werd kennis gemaakt met de geschiedenis van Hegelsom. Al wandelend vertelde de heer Tillemans over de historie van dit levendige dorp. Geëindigd werd in een lokaal van de pluimveevakschool waar nog een fototentoonstelling bezichtigd kon worden (ruim 60)

■ **19 september** Lezing Karen Jeneson over *De invloed die de Romeinen op onze regio hebben gehad* (63)

■ **7 november** Lezing E. Rosier uit Maastricht over *De Eerste Wereldoorlog in Limburg* (62)

■ **12 december** Lezing de heer Smeets uit Weert over *De geschiedenis van het vermenigvuldigen* (48)

■ **28 december** Excursie naar Het Heemhuis in Deurne waar de heemkundekamer en een uitstalling van kerstkribben werden bezocht (14)

Cursus

Zoals ieder jaar gebruikelijk werd in het winterseizoen weer een cursus georganiseerd. Dit jaar werd gekozen voor drie cursusavonden over *Inleiding op het lezen van Latijnse teksten*. De bijeenkomsten werden verzorgd door Guus Janssen uit Sittard.

Op 30 januari en op 6, 20 en 27 februari 2018 vormden de 26 deelnemers een aandachtig gehoor. De cursus werd zoals gebruikelijk in de instructieruimte van museum De Kantfabriek in Horst gehouden.

INFO LGOG Kring Ter Horst

In 2018 werden onder redactie van de heren J.H. Jenniskens en J.T.L. Duijf de nummers 58 (februari) en 59 (september) gepubliceerd. In de INFO zijn onder meer opgenomen de verslagen van de jaarvergadering, cursus, lezingen en andere activiteiten. Verder verzorgen Wim Moorman, Xavier van Dijk, Huub Hendrix, Nel Verstegen-Maessen, Jörgen Dinnissen, Jeu Derix, Hay Mulders, Hans Steenmetz en Harrie Raaymakers, regelmatig een rubriek. De redactie verzorgt in ieder nummer een interview met

een bekende streekgenoot. Verder waren er losse artikelen en interviews die inhaakten op de actualiteit. Het blad verschijnt in een oplage van 200 exemplaren en wordt mede mogelijk gemaakt dankzij bijdragen van regionale sponsors. Eind 2018 gaven de heren Moorman en Duijf te kennen dat zij hun functie ter beschikking stelden. Het bestuur is in overleg met de hoofdredacteur naarstig aan het werk om deze vacatures zo snel mogelijk op te vullen.

Overleg Gemeente

De contacten met de gemeente zijn mede door het vertrek van burgemeester C. van Rooij verminderd. Zodra een nieuwe burgemeester in functie is zal het bestuur wederom contact opnemen om het overleg voor te zetten. Het inrichten van een goed functionerend en toegankelijk archief zal het hoofdonderwerp van gesprek zijn.

800 Jaar Horst, 2019

In 2019 bestaat Horst 800 jaar, dat wil zeggen is het 800 jaar geleden dat de naam *Berkele* in een akte genoemd werd. Er is een werkgroep in het leven geroepen om dit feest groots te vieren. Ook in het bestuur van deze werkgroep participeert onze kring. Alle lezingen die het LGOG in het jaar 2019 organiseert zijn opgenomen in het programma van de werkgroep.

Historisch Educatief Platform (HEP)

De website van Het Historisch Educatief Platform wordt veelvuldig geraadpleegd. Deze site bevat veel lesprogramma's voor het onderwijs. De onderwerpen die gekozen worden moeten betrekking hebben op de historie van de omgeving in de ruimste zin van het woord. De website wordt regelmatig aangevuld. In het verslagjaar zijn de archieven van de afgelopen edities van *De Hôrster Kwiz* opgenomen. Modernisering van de website is gewenst.

Overleg Heemkundeverenigingen

Jaarlijks wordt een bijeenkomst georganiseerd van het Regionaal Overleg met de Heemkundeverenigingen. Aanwezig zijn vertegenwoordigers van America, Broekhuizen, Grubbenvorst, Meerlo-Wanssum, Melderslo, Merselo, Sevenum, Venray, Castenray, Helden en Horst. Er wordt uitgebreid van gedachten gewisseld over elkaars activiteiten. Afgelopen jaar werd op 28 november voor de 37^e keer vergaderd. Dit keer in Grubbenvorst, in het gemeenschapshuis 't Haeren waar de historische kring Grubbenvorst/Lottum als gastheer optrad. De vergadering staat onder leiding van lid en oud-secretaris Jacques Kelleners. Na afloop ontvangt iedereen een overzicht van alle activiteiten van elke vereniging.

Kring Venlo

Bestuursmutaties

Overleden: Michael Walter (9 maart 2018).
Toegetreden als kandidaat bestuurslid: mevr. Ans Backhuijs-Ammerlaan.

Bestuurssamenstelling per 31-12-2018

Jos Peeters, voorzitter, Gerard Driessen, penningmeester, Hay Clabbers, secretaris, Henk van Dijk, Will Timmermans en mevr. Ans Backhuis-Ammerlaan (kandidaat bestuurslid).

Leden

De kring telde 238 leden per 31 december 2018 (op 31 december 2017 waren dat er 251)

Externe communicatie, contacten en belangenhartiging

De uitnodigingen voor de lezingen en de excursies werden naar persdiensten en naar bevriende verenigingen gezonden. Niet-leden betaalden voor het bijwonen van een lezing € 5,-. Alle lezingen zijn gehouden in gemeenschapshuis *De Bantuin* in Venlo.

Activiteiten

- **22 januari** Lezing Marcel Dings over *De grof keramische industrie in de regio Venlo* (45)
- **12 maart** Jaarvergadering met aansluitend lezing Marcel Hogenhuis over *Vught-gevangenen in Venlo en Tegelen 1943 en 1944* (45)
- **9 april** Lezing Martin Bergevoet over *De geschiedenis van de ziekenzorg in Venlo* (68)
- **7 mei** Lezing Maurice Heemels over *Na de dood allemaal gelijk?* (25)
- **19 mei** Excursie naar de Sint Martinuskerk in Tegelen (26)
- **11 juni** Lezing Frans Hermans over *De ontmanteling van de vesting Venlo* (87)
- **7 juli** Excursie naar Vliegveld Weeze (15)
- **15 september** Excursie naar Aken en Moresnet (5)
- **17 september** Lezing Piet Schinck over *De wereld van cijnzen in de late middeleeuwen* (40)
- **8 oktober** Lezing Sef Derkx over *De jaren 30* (100)
- **12 november** Lezing Lou Heynens over *SS-ers in Limburg* (71)
- **10 december** Lezing Geert Mevissen over *Het gebied Genooij* (85)

Project Venlo in kaart

Einde 2011 is op initiatief van Kring Venlo in samenwerking met het Gemeentearchief Venlo een werkgroep gestart met als doel historische kadastrale kaarten en andere gegevens uit het archief van de Gemeente Venlo voor iedereen digitaal te ontsluiten met behulp van een geografisch informatiesysteem. In andere gemeenten in Limburg worden ondertussen soortgelijke projecten uitgevoerd, allen geïnspireerd door het *Aezel-project* in Sittard-Geleen. De Kring Venlo is lid van de Stuurgroep.

Per 31 december 2018 zijn alle stadsdelen van de gemeente Venlo getekend. Ook van de gemeente Peel en Maas zijn alle kaarten gedigitaliseerd en ingetekend. Eind december werd begonnen met het digitaliseren van de gemeente Bergen (L). Hierbij werd zeer veel

hulp verleend door Arno Wilmsen van de Heemkundevereniging Maas- en Swalmdal. Er zijn nieuwe ontwikkelingen gaande i.v.m. de cultuurnota van de Provincie Limburg waarin ook dit project is opgenomen.

Stedenatlas Venlo

Op 1 september 2018 (Venlo 675 jaar stad) is in samenwerking met het Gemeente Archief Venlo de *Historische atlas van Venlo* gepresenteerd in de Sint Joriskerk. Leden van de Kring Venlo werd een gratis exemplaar aangeboden.

Kringuitgave

Reeds in 2017 is door het bestuur de gedachte geopperd om binnen de kring een tijdschrift uit te geven met bijdragen over de geschiedenis van het gebied dat behoort tot de Kring Venlo. Destijds zijn ook al de eerste gesprekken gevoerd met kandidaat redacteurs. Deze gesprekken zijn positief verlopen. In 2018 is met name gekeken hoe de financiering van het tijdschrift geregeld kan worden. Uiteindelijk is besloten in 2019 tenminste éénmaal een periodiek te laten verschijnen.

Kring Venray en omgeving

Bestuursmutaties

De samenstelling van het bestuur bleef in 2018 ongewijzigd.

Bestuursamenstelling per 31 december 2018

E.J.H.M.(Ernest) Raedts, voorzitter, G.L.A. (Geert) Nelissen, secretaris, F.L. (Frans) Vogelzangs, penningmeester, mw. C.M.G.I. (Carla) Smits, mw. M. (Rita) van Gastel en mw. E. (Els) Geurts.

Leden

De kring telde 151 leden per 31 december 2018 (op 31 december 2017 waren dat er 162).

Lid van verdienste: J.J.A. (Jan) Gootzen (1995).

Externe communicatie, contacten en belangenhartiging

De Kring neemt deel aan het Regionaal overleg Heemkundeverenigingen en is aangesloten bij het Historisch Platform Venray (HPV), een samenwerkingsverband van organisaties en instellingen op het gebied van geschiedenis en volkscultuur in Venray. Meerdere bestuursleden nemen deel aan de algemene ledenvergaderingen van het HPV die viermaal per jaar plaatsvinden. Voorts waren bestuursleden onder meer aanwezig bij diverse openingen van tentoonstellingen in het Venrays Museum.

Activiteiten

■ **22 januari** Lezing Marcel Hogenhuis over *Vliegveld Venlo in WO-II* (102)

■ **26 februari** Lezing Hans van den Broek over *Vroedvrouwen, Vlekjes en Vondelingen* (67)

■ **19 maart** Jaarvergadering gevolgd door lezing Ragdy van den Hoek over *De Nederlands-Duitse grens vanaf 1815 en de invloed op de inwoners* (81)

■ **16 april** Lezing René Isarin over *Ooijen-Wanssum: Parel van de Maasvallei, 15.000 jaar landschap en mens* (88)

■ **21 april** Busexcursie naar Ooijen-Wanssum (de ontwikkeling van het landschap) (62)

■ **27 mei** Fietsexcurie naar de Oude Maasarm/ 't Soar (28)

■ **8 september** Lezing Paul van Meegeren over *In de voetsporen van Mgr. dr. Henri Poels (1868-1948)* (220)

■ **6 oktober** Algemene Ledenvergadering LGOG te Ysselsteyn, gevolgd door lezing Hans Sakkers over *de Duitse militaire begraafplaats in Ysselsteyn met aansluitend een geleide rondgang over de begraafplaats* (90)

■ **22 oktober** Lezing in het kader van de Maand van de Geschiedenis door Nelleke Noordervliet met als thema *Opstand* (117)

■ **27 oktober** Excursie naar de Boerenschans te Merselo (10)

■ **19 november** Lezing Will Steeghs over *De ontwikkeling van de prentbriefkaart* (40)

Vak-O

De gemeente Venray heeft naast andere historische verenigingen ook de Kring verzocht om zitting te nemen in een klankbordgroep met als taak de maatschappelijke waarde van graven in het zogeheten Vak-O van de algemene begraafplaats Boschhuizen te bepalen. Voor de Kring is het van belang dat de historische waarde van dit deel van de begraafplaats, ontstaan door overplaatsing in 1972 van bestaande kerkhoven in het centrum van Venray, behouden blijft. Besluitvorming in het college heeft plaatsgevonden. Diverse LGOG leden verzorgen nu wekelijks het onderhoud op dit gedeelte van de begraafplaats.

Basiscursus streekgeschiedenis Venray

De door de Kring Venray samengestelde cursus werd in 2018 voorlopig voor de laatste keer georganiseerd.

Toponiemen

Op verzoek van het Kadaster is door kringleden de toponiemenkaart van de regio bijgewerkt.

Cultuurprijs 2018

Door Cultura Venray werd de kring genomineerd voor deze prijs naar aanleiding van haar kartrekkersrol in de samenwerking met andere verenigingen bij de organisatie van de Maand van de geschiedenis.

Kring Weert

Bestuursmutaties

Het bestuur werd in 2018 uitgebreid met A. Cornelissen en B. Kouters.

Bestuurssamenstelling per 31 december 2018

P.J.M. Korten, voorzitter, J.H.P. Lammeretz, secretaris, mw. A.M.G.C. van Wegberg-Veugen, penningmeester, mr. W.H.G.A. Filott MPF, A. Cornelissen en B. Kouters.

Leden

De kring telde 231 leden per 31 december 2018 (op 31 december 2017 waren dat er 233).

Externe communicatie, contacten en belangenbehartiging

De organisatie van activiteiten van Kring Weert vond mede plaats door/of in samenwerking met Stichting De Aldenborgh. Namens Kring Weert had mr. W. Filott zitting in de Adviescommissie Cultuurhistorie van de gemeente Weert en P. Korten in de Adviescommissie Roerend erfgoed en beeldende kunst.

Activiteiten

- **8 januari** Lezing Guus Urlings over *Limburg en de Limburgse identiteit* (95)
- **5 februari** Lezing André Bollaert over *De heren en dames van Nevele* (80)
- **22 februari** Start voorjaarscursus Weerterlogie (35)
- **5 maart** Jaarvergadering met aansluitend lezing Thieu Wieërs over *Genealogie in onze omgeving* (80)
- **18 maart** Symposium in het Munttheater i.h.k.v. het Van Hornejaar
- **9 april** Lezing Roel Jacobs over *Zijn de Oranjes Franstalige Brusselaars?* (105)
- **7 mei** Lezing Gerard Stals over *Ontginningen Altweeterheide* (85)
- **25 mei** Excursie naar Gouda (75)
- **16 juni** Boekpresentatie *Ontginningen Altweeterheide* door Gerard Stals (215)
- **8 september** Excursie naar Leuven en Abdij van park Heverlee (100)
- **16 september** Excursie naar Zottegem (Egmontevocatie) (205)
- **8/9 september** Open Monumentendag van Horne in Europa
- **23 september** 80 jaar Oorlog in het Land tijdens Cultureel Lint (250)
- **4 oktober** Start najaarscursus Weerterlogie (35)
- **13/14 oktober** Open monumentendag Special Weert, *Weert van Hornestad*

- **18 oktober** Presentatie stripboek *Willem van Heythuysen* door Erik Werps (100)
- **3/4 november** Fototentoonstelling *Swartbroek van vroeger* (490)
- **19 november** Nederlandse première film-documentaire *Grensgeval* van Peter Crins (250)
- **6 december** Lezing J.F.H.H. Beekhuizen over *Weerter Tin* en over het programma *Tussen Kunst en Kitsch*, tevens presentatie boek over *Weerter tin en tinnegieters* (60)
- **15 december** Boekpresentatie *Swartbroek, namen en bijnamen* (200)
- **29 december** Lezing Paul Lammeretz over het *Neerstorten van de Lancaster bommenwerper op 29 december 1943* (125)

Cultuurhistorische Zomer 14de editie

- **4/5 juli** Tweedaagse excursie naar Brussel en kasteel Gaasbeek i.h.k.v. het Van Hornejaar (98)
- **8 juli** Zesde editie van het Bal Champêtre (800)
- **10 juli** Gluren bij de bureu: Maasbracht (130)
- **17 juli** Gluren bij de bureu: Grevenbricht (140)
- **21 juli** 175 jaar zusters Birgittinessen Weert (700)
- **24 juli** Gluren bij de bureu: Susteren (200)
- **7 augustus** Gluren bij de bureu: Weert-Biest (310)
- **21 augustus** Gluren bij de bureu: de verzonken stad Vijveren (280)

Cursus Weerterlogie

In het verslagjaar werd tweemaal de cursus Weerterlogie aangeboden. Zowel de voorjaars- als de najaarscursus van 2018 telde volle klassen. De cursus is zeer succesvol.

Van Hornejaar

In 2018 was het 450 jaar geleden dat Philippe de Montmorency, graaf van Horne en heer van Weert, in 1568 op de Grote Markt te Brussel, samen met Lamoraal van Egmont, werd onthoofd. Ter herinnering aan deze gebeurtenis is 2018 in Weert uitgeroepen tot het Van Hornejaar.

Op 17 maart werd het Van Hornejaar spectaculair geopend toen Graaf Philips van Horne onder escorte van het Gilde van Wieërter Stadsschötte Sinte Catharina 1480 en te midden van een bont middeleeuws gezelschap over de singles van Weert naar de binnenstad reed. Philips zelf verrichtte daar de opening.

Op 18 maart organiseerde Kring Weert en Stichting De Aldenborgh in het Munttheater een wetenschappelijk programma rondom Van Horne met lezingen, muziek en entertainment. Peter Korten werd verrast met de eerste Van Horne-penning. De penning werd uitgereikt door de burgemeester van Weert. De penning wordt uitgereikt als waardering en erkentelijkheid voor personen die zich, in maatschappelijke of culturele zin of op andere terreinen verdienstelijk hebben gemaakt voor de gemeente Weert of haar inwoners.

In het kader van het van Hornejaar werd op 4 en 5 juli een tweedaagse excursie naar Brussel (Ommegang; St. Michiels- en St. Goedele-kathedraal) en kasteel Gaasbeek (woonstede Lamoraal van Egmont) georganiseerd.

Als eerbetoon aan Van Horne zijn er initiatieven ontwikkeld om te komen tot een ruitersstandbeeld. De opdracht daartoe werd verstrekt aan Jos Dirix. Tot dat het beeld definitief in Weert geplaatst wordt, gaat het beeld op tournee door Europa. De officiële onthulling zal in Brussel, de stad waar Philips werd onthoofd, plaatsvinden in het voorjaar van 2019 en zal de start vormen voor de tour.

Kerkelijke harmonie St.-Joseph gaf aan componist Rob Goorhuis de opdracht om een passend muziekwerk te componeren ter herinnering aan Van Horne. De première was op 18 november in de dekenale Martinuskerk.

Een overzicht van alle activiteiten die in het Van Hornejaar werden georganiseerd is geplaatst op de website www.weert.nl/vanhornejaar.

80 jaar Oorlog in het Land

In 2017 werden er door de NTR in Weert opnames gemaakt voor de TV-serie *80 jaar Oorlog in het Land*. In het kader van het Cultureel Lint in Weert was er op 23 september in het Munttheater een presentatie over de tentoonstelling *80 jaar oorlog, de geboorte van Nederland* in het Rijksmuseum en was er een exclusieve voorvertoning van de opnames die in Weert waren gemaakt voor de TV-serie. Op 28 september was de première op NPO 2 (aflevering *Voorspel*) waarin onder meer beelden van de Weerter sacramentsprocessie de zusters Birgittinessen en een interview met wijlen kringlid drs. Jacques Verstraelen.

Secties

Sectie Archeologie (Archeologische Vereniging Limburg)

Bestuurssamenstelling per 31 december 2018

Drs. R. (Rob) Paulussen, voorzitter, Y. Raczynski-Henk, secretaris, mw. dr. A. (Anneleen) Van de Water, penningmeester, mw. dr. H. (Hilde) Vanneste en A. (Arajan) Schutte.

Het bestuur wordt ondersteund door regiovertegenwoordigers, adviseurs en diverse werkgroepen (Educatie en Ruimtelijke Ontwikkeling). De regiovertegenwoordigers en adviseurs nemen deel aan de bestuursvergaderingen.

Leden

De sectie telde 409 leden per 31 december 2018 (op 31 december 2017 waren dat er 335).

De aanzienlijke instroom van (gratis) leden is een gevolg van de ledenwerfactie die werd ingezet naar aanleiding van het uitkomen van de digitale versie van het tijdschrift *Archeologie in Limburg* (nr. 117). Het bestuur zal bezien of dit ook in 2019 op deze voet (gratis) kan worden voortgezet.

Activiteiten

■ **7 april** Tiende Limburgse Archeologie Dag 2018 in het Limburgs Museum te Venlo

■ **12 mei** Jaarvergadering met aansluitend archeologische fietstocht in de omgeving van Sittard

■ **23 juni** Regiodag Maasdal: *Jagers, boeren en stedelingen langs de Maas. De oogst van 15 jaar archeologisch onderzoek*

■ **28 augustus** Vuursteenonderzoek in de vuursteenmijn Rijckholt

■ **14 oktober** Archeologische familiedag Openluchtcentrum Eynderhoof (Nederweert-Eind) i.h.k.v. de Nationale Archeologiedagen

Natuurlijk Limburg

In de periode 6 oktober 2018-5 januari 2019 werden in samenwerking met diverse LGOG-kringen, de Commissie Landschapsgeschiedenis, het Limburgs Museum, Stichting het Limburgs Landschap en diverse lokale (heem)kundeverenigingen 16 lezingen en excursies georganiseerd als aanvulling en verdieping op de 15-delige L1-tv-serie *Natuurlijk Limburg* die in de periode 23 september-30 december werd uitgezonden. De beelden van de tv-serie werden van deskundig commentaar voorzien door Edmond Staal (Limburgs Landschap), landschapshistoricus Maurice Paulissen (Commissie Landschapsgeschiedenis), archeoloog Rob Paulussen (Sectie Archeologie) en Benoît Mater (Limburgs Museum).

LAD 2018

Op zaterdag 7 april werd in het Limburgs Museum te Venlo voor de tiende keer de Limburgse Archeologie Dag (LAD) georganiseerd. Deze dag werd georganiseerd in samenwerking met het Limburgs Museum, Steunpunt Archeologie en Monumentenzorg en archeologisch adviesbureau RAAP. Rondom het thema *Archeologie zonder te graven* spraken 5 archeologie liefhebbers vanuit verschillende invalshoeken de mogelijkheden daartoe. Het LM had een tentoonstelling ingericht met 10 topvondsten

die in de voorbije 10 jaar waren gedaan. Het was aan de deelnemers om dé topvondst te kiezen.

Archeologie in Limburg

Vanwege toenemende kosten en het afnemend aantal betalende leden bleek het niet meer mogelijk om het tijdschrift *Archeologie in Limburg* uit te geven. In 2010 verscheen het laatste nummer (116). Met ingang van 2011 werd *Archeologie in Limburg* een onderdeel van *De Maasgouw*, dat als nieuwe ondertitel *Tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en archeologie* kreeg. In april 2018, ruim zeven jaar na het verschijnen van het laatste nummer, is *Archeologie in Limburg* in digitale vorm herrezen (nummer 117). Het nieuwe blad beoogt een podium te bieden voor publicaties die minder geschikt zijn voor *De Maasgouw*, zoals vondstmeldingen of -beschrijvingen, presentaties en recensies van boeken, artikelen en tentoonstellingen, langere artikelen die te specialistisch zijn en korte exposés over lopend, of net afgerond archeologisch onderzoek. De digitale uitgave werd aan alle leden van LGOG waarvan het e-mailadres bekend was toegestuurd. In december kon reeds nummer 118 worden gepresenteerd.

Sectie Genealogie

Bestuursmutaties

In de jaarvergadering (16 juni) werd A.J. (Arno) Coopmans (opnieuw) gekozen tot bestuurslid.

Bestuursamenstelling per 31 december 2018

Ing. H.J. (Bert) van Laer, voorzitter, A.J. (Arno) Coopmans, vicevoorzitter, ing. F.C.A.J. (Fred) Baltus, secretaris en webbeheerder, C.M.W. (Kees) Hessels, penningmeester, mw. E.P.A.M. (Liesbeth) Dirks-Jessen, A.S.M. (Funs) Patelski (hoofd- en eindredacteur van het *Limburgs Tijdschrift voor Genealogie*), R.J.P.M. (René) Vroomen (tevens voorzitter Commissie Heraldiek & Banistiek) en M.M.J.A. (Thieu) Wieërs. Adviseur: drs. H.J.L.M. (Henk) Boersma MBA.

Leden

De Sectie telde 405 leden per 31 december 2018 (op 31 december 2017 waren dat er 411). Er werden 11 (2017: ook 11) ruilabbonnementen onderhouden en 29 personen (2017: 27) hadden alleen een abonnement op het *Limburgs Tijdschrift voor Genealogie*.

Externe communicatie, contacten en belangens-behartiging

Het bestuur vertegenwoordigde de sectie bij de diverse bijeenkomsten en onderhield contacten met zusterverenigingen. Verder nam Arno Coopmans, namens de Sectie Genealogie, deel aan het voorzittersoverleg van enkele grote landelijke genealogische verenigingen en organisaties. Gedurende het verslagjaar werd onder meer overleg gepleegd met het RHCL over de Genealogiedag 2020 (voorzien voor 9 oktober). In 2017 verschenen twee digitale nieuwsbrieven.

Social Media

De sectie genealogie is ook actief op twitter (@SGLGOG), op facebook en op Instagram. Op deze laatste met een 'statische' pagina (www.facebook.com/SectieGenealogie/), waarop de sectie nieuwsberichten plaats (280 volgers) en een 'dynamische' pagina (www.facebook.com/groups/sglgog/) waar leden die lid zijn van de groep SGLGOG informatie kunnen uitwisselen (172 leden).

Activiteiten

■ **26 februari** Lezing te Venray door Hans van den Broek (i.s.m. Kring Venray), *Vroedvrouwen, vlekjes en vondelingen* (ca. 65)

■ **13 maart** Lezing te Sittard door Jacques van Rensch (i.s.m. NVG-ZL), *Archieven van de Rechterlijke macht* (ca. 45)

■ **18 april** Lezing te Maaseik door Funs Patelski en Rachel ter Bekke (i.s.m. Familiekunde Vlaanderen, afd. Limburg), *Limburgse Verwantschappen en de Worm-studie, een cardio-genetisch onderzoek* (ca. 40)

- **16 juni** Genealogische markt te Weert (i.s.m. Kring Weert en Erfgoedhuis Weert) (ca. 75)
- **16 juni** Jaarvergadering te Weert (ca. 12)
- **25 oktober** Lezing te Roermond door Funs Patelski (i.s.m. Kring Gelders Overkwartier van Roermond), *Limburgse Verwantschappen* (ca. 50)

Limburgs Tijdschrift voor Genealogie
Samenstelling redactie per 31 december 2018

In het verslagjaar werd de redactie uitgebreid met R.J.H. (Ruud) Straatman. Per 31 december 2018 bestond de redactie uit A.S.M. (Funs) Patelski, hoofd- en eindredacteur, H.J. (Bert) van Laer, redactiesecretaris, A.P.J.H. (Ton) van den Berg, J.H. (Jan) Hanssen en R.J.H. (Ruud) Straatman.

De 46e jaargang omvat 132 pagina's, vier minder dan de vorige jaargang. De goede relatie en samenwerking met drukkerij Econoom uit Beek kon worden voortgezet. Op bescheiden schaal werden advertenties opgenomen. De redactie van het *Limburgs Tijdschrift voor Genealogie* (LTG) besteedde in 2018 wederom veel tijd aan de kwaliteitsverbetering van de inhoud van het blad. Het was voor de hoofdredacteur, Funs Patelski, een uitdaging om er voor te zorgen dat de nieuwe huisstijl van het LGOG ook in het LTG kon worden doorgevoerd. Met ingang van het derde nummer was de nieuwe huisstijl een feit.

In 2018 verschenen in het LTG achttien artikelen. Daarbij waren twaalf auteurs betrokken; te weten: Henk Boersma, Chris Caanen, Arno Coopmans, Marinus Flokstra, Jan H. Hanssen, Régis de la Haye, Henk Hermans, Bert van Laer, Jean Maenen, Funs Patelski, Bernard Russel en Rene Vroomen.

De meeste bijdragen, vijf, werden aangeleverd door de hoofdredacteur zelf. Aandacht werd onder meer besteed aan de oudste generaties van de families Van Mechelen (Eijsden) en Caenen (Gulpen). Met de oudste generaties van het uit Horst afkomstige geslacht Holtackers of Houtackers werd in deze jaargang

gestart. Een lijvig artikel werd gewijd aan de maar korte tijd bestaan hebbende familie Aerthijs. Dit geslacht speelde evenwel een cruciale rol bij de bouw van de eerste parochiekerk in Ospel. Tenslotte werd de nieuwe rubriek Heraldiek gestart, met een bijdrage van oud-hoofdredacteur Régis de la Haye over rouwborden in de OLV-kerk te Maastricht. De actualiteit kreeg aandacht met de stamreeks en het wapen van de nieuwe bisschop van Roermond, Harrie Smeets. Er werden *In Memoria* opgenomen voor Nel Mulders-Thijssen uit Maasbree en Piet van Enckevort uit Sevenum. Beide Noord-Limburgers, hebben hun sporen ruim verdiend voor de Limburgse genealogie

Commissie Heraldiek & Banistiek

In het verslagjaar vonden geen wijzigingen plaats in de samenstelling van de commissie. Per 31 december 2018 bestond de commissie uit R.J.P.M. (René) Vroomen, voorzitter, J.H. (Jan) Hanssen en dr. R.M. (Régis) de la Haye. René Vroomen is behalve lid van de Commissie Heraldiek & Banistiek ook voorzitter van het College van Heraldiek.

Sectie Monumenten

Doelstelling

De Sectie Monumenten wil de belangstelling en de zorg voor monumenten die van waarde zijn voor de Limburgse geschied- en oudheidkunde bevorderen. Zij doet dat met name door het organiseren van excursies, themadagen en lezingen. Met het informeren van de leden wordt verwacht dat de interesse voor monumenten zal toenemen. De Sectie stimuleert en ondersteunt zo mogelijk (bouw-)historisch en archeologisch onderzoek naar monumenten en het uitbrengen van publicaties hierover. Ook het onder de aandacht brengen van bedreigde monumenten en ontwikkelingen op het gebied van monumentenzorg behoren tot haar taken.

Bestuursmutaties

Tijdens de Jaarvergadering van de sectie op 24 februari in Venlo beëindigde Hans Pijpers zijn activiteiten als secretaris van de Sectie Monumenten. Als nieuwe bestuursleden werden gekozen mw. Ellie Peerboom-van der Meer, Paul Stevens en Arthur Coppes.

Bestuursamenstelling per 31 december 2018

Ing. P.H.M.J. (Peter) Lambriex, voorzitter, mr. F.L.M. (Frank) Bouts, vicevoorzitter, mw. ir. J.M.M. (Joke) Jongeling-Rooth, secretaris, H.M.J. (Hubert) Hermans bc, penningmeester, A.M.F. (Arthur) Coppes, mw. ing. E.T.A. (Ellie) Peerboom-van der Meer en ir. P.H.P. (Paul) Stevens.

Leden

De sectie telde 299 leden per 31 december 2018 (op 31 december 2017 waren dat er 289).

Externe communicatie, contacten en belangenbehartiging

Het bestuur van de Sectie Monumenten vergaderde in 2018 viermaal. Zaken die de aandacht vroegen van het bestuur waren naast het excursieprogramma vooral continuïteit van het bestuur en de activiteiten van de zomer 2017 ingestelde Commissie Monumenten. Deze commissie adviseerde het hoofdbestuur en het bestuur van de sectie eenmaal over het betrekken van jongeren bij monumenten. Voorts was de Sectie vertegenwoordigd op de algemene ledenvergaderingen en KSC van het LGOG.

Activiteiten

■ **24 februari** Jaarvergadering met aansluitend lezing over Art Nouveau Venlo. De vergadering vond plaats in hotel Wilhelmina in Venlo. Een van de agendapunten was de presentatie van de nieuwe huisstijl van het LGOG door Kris Förster. Een noviteit was dat Ellie Peerboom, een van de nieuwe bestuursleden, zich via digitale verbinding vanuit Abu Dhabi voorstelde.

In het middagprogramma gaf kunsthistoricus drs. Wil Boetzkes een inleiding over Art Nouveau. Daarmee enthousiasmeerde hij zijn gehoor voor de excursie van 10 maart naar Brussel, hoofdstad van de Art Nouveau, en het minder bekende O-L-V-Waver (49)

■ **10 maart** Excursie Art Nouveau Brussel en O-L-V-Waver. Per bus werd het gezelschap vanaf diverse opstapplaatsen in Limburg opgehaald. De heer Boetzkes leidde rond in Brussel langs vele van de prachtig gedecoreerde panden in de stijl van Art Nouveau ofwel Jugendstil. De wandeling ging onder zijn deskundige begeleiding langs onder andere Maison Ciambelani, Maison Cauchie en Hotel Tassel; stuk voor stuk meesterwerken van de Art Nouveau. 's Middags werd het Sint-Ursula-Instituut in O-L-V-Waver bezocht. Met name de schitterende wintertuin met glas-in-lood in Art Nouveau-stijl illustreerde de moderne onderwijsopvattingen van de school. Ook de overige onderdelen van het instituut waren het bezoek meer dan de moeite waard (49)

■ **16 juni** Excursie Hasselt. Deze excursie omvatte een bezoek aan de Abdij Herkenrode en aansluitend aan het centrum van Hasselt. De Abdij was eens een bloeiend bedevaartsoort. Na een periode van verval worden de gebouwen nu succesievelijk gerestaureerd. De toelichting in het belevingscentrum bracht de lokale geschiedenis tot leven.

Na de lunch werd de deelnemers door de gidsen van Hasselt rondgeleid door het stadscentrum. Op diverse plekken werd de band met Limburg, bijvoorbeeld via Hendrik van Veldeke, toegelicht (40)

■ **13 oktober** Themadag Boosten. Op deze themadag gaven twee kenners toelichting op de Limburgse architect Alphonse Boosten. Architect Fred Humblé richtte zich met name op de architectuur. Kunsthistoricus Sander van Daal gaf toelichting op de aanwezige kerkelijke kunst. Het programma startte met een presentatie van Fred Humblé in het Keenter Hart in Weert. Vervolgens werden de St.-Josephkerk

t/m 1988

1989-1998

1999-2004

2005-2016

2017-heden

van Keent (Weert), de St.-Lambertuskerk in Horst en de O.L. Vrouwekerk in Grubbenvorst bezocht (27)

Commissies

Redactiecommissie *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg (Jaarboek van het LGOG)*

Er vonden in 2018 geen wijzigingen plaats in de samenstelling van de redactie. Deze bestond uit mr. dr. Th.J. (Jacques) van Rensch, voorzitter, dr. R.M. (Régis) de la Haye, secretaris, dr. P.A.J. (Pieter) Caljé, dr. C.F.H.A. (Chris) Dols, drs. R.A.M.J. (Rob) Dückers, dr. B. (Bram) van Hofstraeten, dr. E.W.G. (Eric) Lemmens, dr. P. (Paul) Puschmann en drs. H. (Henk) Stoeperker.

Het jaarboek kreeg een nieuw “jasje”, in het kader van de vernieuwde stijl en vormgeving van alle drukwerk en website van het Genootschap. Het was overigens niet de eerste keer dat er veranderingen in de vormgeving kwamen. Tot en met 1988 was de omslag dof grijs, daarna modern glanzend grijs, maar nog altijd met slappe kaft, een kaft die in 1998/1999 van grijs blauw werd, om vanaf 2005 een harde kaft te worden. In 1996 deed de kleurendruk zijn intrede (toen nog slechts voor enkele bladzijden), maar sinds 2006 is het jaarboek geheel full color.

Veel veranderingen dus aan de vormgeving, maar aan de inhoud verandert uiteraard niets.

De *Publications* blijft het medium waarmee het Genootschap de leden degelijke wetenschappelijk verantwoorde bijdragen over de regionale geschiedenis van de provincie Limburg wil blijven aanbieden.

Ook de oude Franstalige titel van het jaarboek bleef gehandhaafd. Natuurlijk vanwege de traditie, maar vooral omdat alle bibliothecarissen weten dat het meest vervelende dat een tijdschrift c.q. boekenreeks kan overkomen een verandering van titel is.

Het jaarboek 2017, deel 152, met een omvang van 368 pagina's en rijk geïllustreerd, werd gepresenteerd in Meerssen op vrijdag 24 augustus, met een lezing door dr. Rolf Hackeng, auteur van een bijdrage over Edmond Regout. Aansluitend werd een bezoek gebracht aan de grafkelder van de familie Regout en was er gelegenheid om de tentoonstelling in het Meerssense museum te bezichtigen.

Ook dit jaar weer werd de gelegenheid gegeven aan “aanstormend talent”, namelijk een jonge academicus van de Universiteit van Leuven, om een eerste proeve af te leveren.

Traditiegetrouw werd ook dit jaar meer dan de helft van de *Publications* door leden van Kringbesturen en vrijwilligers bij de leden thuisbezorgd. De daarmee bespaarde portokosten kwamen rechtstreeks ten goede aan de Kringen.

Redactiecommissie *De Maasgouw*, *Tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en archeologie*

Wijzigingen in de samenstelling van de redactie

In het verslagjaar werd afscheid genomen van mw. drs. M.E.N. (Marion) Aarts, mw. dr. B.M.J. (Benoît) Mater en ing. P.G.H. (Peter) Vullings.

Samenstelling redactie per 31 december 2018

Drs. A.M.P.P. (Guus) Janssen, voorzitter, drs. F.J. (Frans) Hermans, secretaris, ir. A.W.J. (Alfons) Bruekers, drs. G.A. (Gerard) van de Garde, drs. Frits Nies, drs. Yannick Raczyński-Henk en drs. H.J.L.M. (Henk) Boersma MBA, adviseur.

In 2018 verschenen vier nummers van *De Maasgouw* (jaargang 137) en de index op jaargang 136 (2017). Alle afleveringen hadden een grotere omvang dan gebruikelijk, wat resulteerde in totaal 188 pagina's (in plaats van 144 pagina's). De eerste drie afleveringen verschenen helaas met vertraging. Het waren specials, gewijd aan respectievelijk landschapsgeschiedenis (naar aanleiding van de eerste conferentie van de LGOG-commissie Limburgse Landschapsgeschiedenis op 16 juni 2017, aflevering 1 en 2) en aan het afscheid per ultimo 2017 van commissielid Jean Pierre de Warrimont, die van grote betekenis is geweest voor de archeologie in Limburg (aflevering 3).

Halverwege het verslagjaar werd ook bij *De Maasgouw* de nieuwe LGOG-vormgeving doorgevoerd. Dat ging gepaard met een nieuwe bladformule, die onder meer voorziet in kortere achtergrondartikelen, in rubrieken met een lichtvoetiger karakter dan deze achtergrondartikelen, in een groter aandeel beeldmateriaal en, mede dankzij deze wijzigingen, in meer variatie.

Commissie Collecties

Samenstelling per 31 december 2018

In 2018 vonden geen wijzigingen plaats in de samenstelling van de commissie. Deze bestond uit prof. dr. P.M.J.E. (Paul) Tummerts, voorzitter, drs. H.J.L.M. (Henk) Boersma MBA, secretaris q.q., prof. dr. A.M.J.A. (Louis) Berkvens, drs. R. (Rob) Paulussen, drs. J. (Johan) van de Walle en drs. R.A.M.J. (Rob) Dückers.

De Commissie Collecties ziet erop toe dat aan de diverse bruikleennemers toevertrouwde collecties van het LGOG adequaat worden beheerd, bewaard, ontsloten, geëxposeerd en ter beschikking worden gesteld aan derden voor onderzoek en studie. De collecties zijn min of meer statisch met uitzondering van de collectie boeken en tijdschriften (*Limburgensia*). In het verslagjaar konden weer omvangrijke toevoegingen daaraan worden gedaan. Het betrof voornamelijk boeken en tijdschriften die door uitgevers, auteurs en verenigingen aan het LGOG werden geschonken. De collectie nam ook in omvang toe vanwege de vele ruilabonnementen die het LGOG onderhoudt met zusterverenigingen. Voor zover de beschikbare plaats dat toeliet werden de nieuwe uitgaven in de rubriek *Limburgs Historisch Aktueel* van *De Maasgouw* onder de aandacht van de leden gebracht. De commissie stelt het zeer op prijs wanneer LGOG-leden publicaties van hun hand of uitgaven van verenigingen waarvan zij lid zijn aan het LGOG ter beschikking stellen voor opname in de collectie *Limburgensia*, zodat deze unieke collectie op peil blijft en onderzoekers makkelijk toegang blijven houden tot de meest recent verschenen publicaties over Limburg.

De Commissie Collecties is in 2018 drie maal bijeen geweest. Nadat in april 2018 een positief gesprek is gevoerd met het hoofdbestuur over de nieuwe bruikleenovereenkomsten, is de eerste activiteit van de commissie geweest ervoor

te zorgen dat deze getekend zouden (kunnen) worden. Tijdens een feestelijke bijeenkomst op 27 oktober in het Bonnefantenmuseum hebben vertegenwoordigers van het Bonnefantenmuseum, het Limburgs Museum, Centre Ceramique en van het Regionaal Historisch Centrum Limburg deze overeenkomsten getekend.

Een tweede activiteit is geweest om een brief te schrijven aan de provinciale politieke partijen (in het kader van de verkiezingen in 2019) om aandacht te vragen voor het voortbestaan van de Collectie Limburgensia, nu de Provincie Limburg de subsidie stop gezet heeft. Vier partijen hebben op een of andere manier gereageerd.

Commissie Educatie

Samenstelling per 31 december 2018

In 2018 vonden geen wijzigingen plaats in de samenstelling van de commissie. Deze bestond uit Karel Majoor, voorzitter, Martin van der Weerden, secretaris, Peer Boselie, Marie-Jes Boonekamp-Wingen, Liesbeth Dirks-Jessen, Jack Claessen, Kitty Jansen-Rompen, Harrie Schlechtriem, Godelieve Boselie, Lynn Jennissen, Kelly Krijntjes, Renske Heisen, Ruth Kleinen en Kris Förster, adviseur.

De Commissie kwam in 2018 zes maal bijeen bij De Nieuwste Pabo in Sittard.

De Commissie zoekt naar wegen en middelen, en zet deze om in activiteiten (Canon van Limburg, PWS-prijs voor scholieren HAVO-VWO, didactisering geschiedenisonderwijs, Maand van de Geschiedenis), om jongeren en docenten te enthousiasmeren voor de geschiedenis van Limburg.

Het in 2016 begonnen streven van de commissie om de samenwerking met het onderwijs en musea te versterken werd in 2018 voortgezet. De vertegenwoordigers van de musea, verspreid over de hele provincie, zijn zeer nuttig als adviseurs, ook al kunnen zij niet elke vergadering bijwonen.

Museumconsulente Sandra Welters bezocht onze vergadering om de mogelijkheden van samenwerking met musea te concretiseren. In dat verband bezocht een stevige delegatie van onze Commissie de bijeenkomst rond erfgoed-educatie op 15 maart in het Limburgs Museum.

Vanaf medio 2018 werd in samenwerking met de Fontys Lerarenopleiding Sittard en De Nieuwste Pabo begonnen met de voorbereiding van versie 2 van het symposium over Limburgse geschiedenis in het voortgezet en basisonderwijs onder de titel *Truuk noa hoes, de didactisering van Limburgse geschiedthema's*. Tijdens die in februari 2019 te organiseren nascholingsdag wordt getoond hoe Limburgse thema's behandeld kunnen worden in lessen geschiedenis. Hierbij wordt uitgegaan van de nieuwe exameneisen en de Tien Tijdvakken. Via workshops worden uitdagende werkvormen gedemonstreerd. Actief historisch denken is daarbij het uitgangspunt.

De Profielwerkstukprijs werd in 2009 geïntroduceerd en is bedoeld om leerlingen van havo en vwo enthousiast te maken voor onderwerpen uit de Limburgse Geschiedenis. Helaas bleef het aantal deelnemers ook in 2018 achter bij de verwachtingen. Vanwege het lage aantal inzendingen en de beperkte kwaliteit werd de prijs in 2018 niet uitgereikt. De berichten voor het schooljaar 2018/19 zijn positief: er zijn substantieel meer eindexamenleerlingen bezig met veelbelovende Limburgse onderwerpen.

De in 2009 onder auspiciën van LGOG uitgegeven *Canon van Limburg* blijkt in de praktijk steeds minder te worden gebruikt. De Commissie onderzoekt de mogelijkheden om de canon in een nieuw jasje te steken dat beter aansluit bij het onderwijs van nu en de wensen van de jeugd. Daarbij zal zeker aandacht zijn voor de ontwikkelingen op digitaal gebied en het gebruik van *social media*. Diverse contacten met ervaringsdeskundigen zijn gelegd.

Wim Truyen, erfgoedmedewerker van de gemeente Weert, is te gast geweest met het verzoek om het verhaal rond Van Horne op te nemen in de vernieuwde Limburgse Canon. Martin van der Weerden heeft tientallen korte verhalen geschreven voor de weekbladen in Parkstad. Deze verhalen blijken uitermate geschikt als lesmateriaal. Ook voor deze verhalen zal een toegankelijke plek gezocht worden in een toekomstig bestand.

Werkgroep jeugdleden

De Werkgroep Jeugdleden van LGOG bestaat uit Godelieve Boselie, Lynn Jennissen, Brent Boonekamp, Joep Hage en Kelly Krijntjes. In gezamenlijk overleg organiseren zij 3 à 4 activiteiten per jaar: door en voor de (jeugd)leden en rapporteert daar op geheel eigen wijze over via *social media*.

De jeugdleden van LGOG kregen in 2016 een eigen platform door de oprichting van de Werkgroep Jeugdleden, geïnitieerd en in uitvoering genomen door historisch consulente Godelieve Boselie. In 2018 werd zij opgevolgd door Kelly Krijntjes. Godelieve blijft nauw betrokken bij de werkgroep en is nog steeds lid van de werkgroep. De Werkgroep Jeugdleden organiseert voor jongeren en studenten lezingen, excursies, netwerkbijeenkomsten en reizen waarbij de Limburgse historie centraal staat. Ook niet-jeugdleden worden overigens van harte uitgenodigd om aan deze activiteiten deel te nemen. Een ware kruisbestuiving moet het wederzijds enthousiasme voor de geschiedenis van Limburg vergroten. Door hun activiteiten en inzet op sociale media groeit hun bereik.

Niet alleen door de organisatie van activiteiten, maar ook door samenwerkingen neemt het bereik van de jeugdleden toe. Steeds meer erfgoedorganisaties zien het belang ervan in om jongeren bij hun activiteiten te betrekken en als nieuwe doelgroep te beschouwen. Wie kan

hun daar beter bij helpen dan de jeugd zelf? Reden waarom in het verslagjaar de Werkgroep Jeugdleden regelmatig is gevraagd voor advies of samenwerking. Zo bijvoorbeeld tijdens de Heemkundecontactdag in Voerendaal op 24 maart. Hierbij lieten Godelieve Boselie en Kelly Krijntjes de tientallen aanwezige bestuurders van erfgoedorganisaties eigentijdse mogelijkheden zien van communicatie met jeugd.

De activiteiten vanuit de Werkgroep Jeugdleden worden mede gestimuleerd vanuit de Commissie Educatie wat leidt tot een nauwe samenwerking met de Commissie. In 2019 moet dat leiden tot een aantal concrete projecten.

Datzelfde geldt voor de samenwerking met Erfgoed Brabant. Voor het programma *Brabant Remembers '40-'45* organiseert Erfgoed Brabant in september 2019 te Waalre de Internationale Jongerenconferentie 'Remembering the past in the future'. Namens de werkgroep jeugdleden hebben Lynn Jennissen en haar zus Britt Jennissen zitting genomen in de 'denktank' die de conferentie gaat vormgeven en uitvoeren.

Overwogen wordt om jeugdleden een training te laten verzorgen voor LGOG bestuurders en andere belangstellenden over het gebruik van dropbox, datumprikker, facebook e.d.

De Sectie Monumenten van LGOG zoekt samenwerking met de Commissie Educatie om jonge mensen bij activiteiten rond monumenten te betrekken.

Commissie Limburgse Kerkgeschiedenis

Samenstelling per 31 december 2018

Er traden in 2017 geen wijzigingen op in de samenstelling van de commissie die bestond uit dr. A.P.J. (Antoine) Jacobs, voorzitter, dr. R.M. (Régis) de La Haye, secretaris, drs. A.M.P.P. (Guis) Janssen, drs. P.J.A. (Paul) van Meegeren en drs. K. (Koos) Linders.

De Commissie werd in 1998 binnen het LGOG voortgezet als opvolger van de in 1993 in het leven geroepen Werkgroep Limburgse Kerkgeschiedenis en organiseert activiteiten om de kennis van het religieus erfgoed in Limburg onder belangstellenden te vergroten.

De commissie vergaderde in 2018 tweemaal. In overleg en samenwerking met de LGOG kringen Venray en Parkstad Limburg werd in september een drieluik georganiseerd rond leven en werk van de sociale voorman mgr. dr. Henri Poels (1868-1948), bestaande uit excursies met lezingen en een studiedag. De organisatie van de studiedag te Rolduc op vrijdag 28 september was in handen van de Commissie Kerkgeschiedenis. Zes sprekers uit binnen- en buitenland (dr. W. Löhr, dr. L. Vints, dr. W. Rutten, drs. K. Linders, drs. J. Brauer, dr. H. de Valk) spraken over de snelle ontwikkeling van de mijnbouw in het begin van de twintigste eeuw, sociale voorlieden in Belgisch-Limburg en het Rijnland en facetten uit Poels' werkzaamheid. Er waren circa 50 belangstellenden.

Commissie (Limburgse) Literatuurgeschiedenis

Samenstelling per 31 december 2018

Mr. Hein van der Bruggen, voorzitter, dr. Lucien Custers, dr. Hannie van Horen-Verhoosel, drs. Herman van Horen, secretaris, dr. Ludo Jongen, drs. Ben van Melick, drs. Emile Ramakers, Drs. Gyonne Schatorjé, Ine Sijben, drs. Peter Winkels, Pia Spaan namens LCL, prof. dr. Wiel Kusters, adviseur, prof. dr. Joep Leerssen, adviseur en prof. dr. Peter Nissen, adviseur.

De Commissie Literatuurgeschiedenis heeft in het verslagjaar veel tijd en energie gestoken in de vertegenwoordiging door commissieleden bij diverse groeperingen en projecten die zich inzetten voor het behoud van het Limburgs (literair) erfgoed. Ook activiteiten die aandacht vragen voor de hedendaagse Limburgse taal

en cultuur konden rekenen op belangstelling en medewerking door de Commissie Literatuurgeschiedenis.

Oud-commissielid Lou Spronck woonde diverse vergaderingen bij van Talep (Taal- en Letterenplatform), en was nauw betrokken bij het overleg over met name de subsidiëring van het Dalle-project (Digitaal Archief Limburgs Literair Erfgoed).

In januari 2018 namen Ben van Melick, Hein van der Bruggen, Lou Spronck (en Merlijn Huntjens namens het HKLimburg) deel aan de evaluatiebijeenkomst over het in december 2017 gehouden Symposium over de GLL in L'Empereur in Maastricht.

Bij het taal- en cultuurfestival *Sjiek* (georganiseerd door Talep in samenwerking met het HKLimburg op 21 januari 2018 in het ECI Roermond) bemanden Lou Spronck, Hein van der Bruggen en Herman en Hannie van Horen de stand van de Commissie Literatuurgeschiedenis, terwijl Peter Winkels en Pia Spaan interviews met deelnemende schrijvers verzorgden. Het volgende festival *Sjiek* zal plaatsvinden op 27 januari 2019 met een bijdrage van Ben van Melick over literatuur en dialect.

In het begin van het jaar ontstond het idee voor een activiteit, die de GLL ook buiten Limburg onder de aandacht zou kunnen brengen. Gekozen werd voor een debatavond in de Balie Amsterdam met als speerpunt de GLL en de al of niet vermeende tegenstelling Centrum-Periferie. Het drukbezochte debat, dat georganiseerd werd door De Balie in samenspraak met het LGOG, Joep Leerssen en het Meertens Instituut, vond plaats op 30 mei 2018 onder de titel *Nederlandse letteren. Vervagende grenzen*. De presentatie was in handen van Petra Stienen, medewerking werd verleend door Abdelkader Benali, Armand Cremers, Sasja Janssen, Joep

Leerssen, Ben van Melick, Annemarie Penn-te Strake, Lilianne Ploumen, Lou Spronck en Thomas Vaessens.

De kadernota'n *Laeve lank Limburgs* over het taalbeleid van de provincie Limburg is uitgebreid besproken. De commissie heeft gereageerd door middel van een brief aan de gedeputeerde G.P.J. Koopmans, waarin zij haar standpunten uiteenzet.

Ook de presentatie van de Veldcommissie Digitaal Erfgoed in Heerlen werd bijgewoond door een tweetal leden van de Commissie Literatuur Geschiedenis. De Veldcommissie Digitaal Erfgoed richt zich op de digitalisering van de collecties van uiteenlopende verenigingen in Limburg met het doel deze uniform en toekomstbestendig te maken. Wellicht kan het DALLE-project zich hierbij aansluiten.

In de serie literatuurportretten die, op de website van het LGOG, onder redactie staat van Ine Sijben en Ben van Melick zijn in 2018 zeven bijdragen verschenen:

- januari 2018 /Reve en Weert (Herman van Horen)
- maart 2018 /Frans Erens en Limburg (Emile Ramakers)
- april 2018 /Erfgoed bewaren. De legende van de heilige Gerlach door Pierre Kemp (Ludo Jongen)
- juni 2018 /Een zestiende-eeuws 'huisboek' uit Venlo (Hannie van Horen-Verhoosel)
- september 2018 /Jacob Hiegentlich (Hein van der Bruggen)
- oktober 2018 /Jan Willem Brouwers (Lou Spronck)
- december 2018 /Henri Borel (Peter Thissen en Ine Sijben)

De serie wordt voortgezet in 2019.

Inmiddels worden er voorbereidingen getroffen voor een tweede Symposium over het thema *literatuur en kwaliteit*.

Het Limburgportaal van de DBNL bevat op dit moment bijna 500 titels. In 2018 heeft het portaal geen subsidie gekregen. Joep Leerssen en Leonie Cornips van de stuurgroep Limburgportaal zijn op zoek naar mogelijkheden voor een meer structurele subsidieverstrekking. Naast de database biedt het Limburgportaal een bibliografie van de Limburgse literatuur tot het jaar 2016, de zogenaamde Bronnenlijst. Deze lijst kan nog eenmalig worden herzien.

De werkgroep Limburgportaal bestaat uit Hannie van Horen-Verhoosel, Herman van Horen, Ben van Melick, Ine Sijben en Peter Winkels.

De stuurgroep Limburgportaal bestaat uit Leonie Cornips (UM), Marita Mathijssen (UvA), Joep Leerssen (UvA) en Ryanne Keltjens (KB/DBNL).

Op 14 december nam de commissie feestelijk afscheid van Lou Spronck, die na vele jaren definitief een punt zette achter zijn activiteiten voor de commissie. Zijn grote verdiensten voor de Limburgse literatuurgeschiedenis werden breed gememoreerd. Het belangrijkste wapenfeit is gelegen in het organiseren van de GLL: het zoeken van medewerkers, het kiezen van een methode van onderzoek en het bij elkaar houden van het uiteindelijk tot stand gekomen team van schrijvers. Dat heeft hem veel inspanning gekost, maar dankzij zijn vakmanschap en stuurmanskunst is het boek eind 2016 verschenen. Uiteraard was dat voor alle betrokkenen een feestelijke afsluiting van het project, maar vooral voor Lou Spronck betekende het een bekroning van zijn wetenschappelijke carrière en een beloning voor jarenlange vasthoudendheid.

Commissie Geschiedenis van ondernemingen en het ondernemen in Limburg (COOL)

Wijzigingen in de samenstelling van de commissie
Prof. dr. Ad Knotter beëindigde zijn lidmaatschap per 9 maart 2018, vooruitlopend op zijn

emeritaat. Op 11 april 2018 trad drs. Marcel Dings uit Tegelen toe als lid. Nieuwe leden zijn van harte welkom. Belangstellenden kunnen zich melden bij de voorzitter.

Samenstelling per 31 december 2018

Prof. dr. Ernst Homburg (UM; voorzitter), drs. Marcel Dings (Tegelen), ir. Joep Orbons (KIVI regio Maastricht, en ArcheoPro), drs. Jos Peeters (LGOG kring Venlo) en dr. Willibrord Rutten (SHCL). Student-assistent Lenn Gorissen fungeerde als secretaris.

COOL beoogt de belangstelling voor de bestudering van Limburgse ondernemers en ondernemingen te bevorderen door contacten met vrijwilligers en door het publiceren van korte biografieën en andere publicaties op de website. Daarnaast wil ze de kennis van ondernemers en ondernemingen verdiepen door systematisch onderzoek te entameren.

Werkzaamheden

De commissie kwam in 2018 eenmaal bijeen, op 8 maart.

Op 10 november organiseerde COOL in samenwerking de Werkgroep Industrieel Erfgoed Limburg (WIEL) een excursie naar pannen-, steen- en gresbuisfabrieken in Lottum, Panningen en Reuver, geleid door Marcel Dings. Er waren zo'n 35-40 deelnemers.

Ook werd gewerkt aan het voorbereiden van een symposium over Maastrichtse ondernemers, dat op 22 maart 2019 gehouden zal worden.

Website en onderzoek

Doordat het LGOG en het SHCL fondsen ter beschikking stelden om de commissie administratief te ondersteunen, kon ook in 2018 student-assistent Lenn Gorissen voor 1 dag per week worden aangesteld om werkzaamheden te verrichten voor COOL.

Lenn heeft afgelopen jaar incidenteel nieuwe content toegevoegd aan de website

limburgseondernemersgeschiedenis.nl en heeft de update van de website door Your Hosting gefaciliteerd. Het zwaartepunt van Lenn's werk ligt sinds september 2017 bij een onderzoek naar de metaal- en machine-industrie in de regio Tegelen, onder begeleiding van de voorzitter van COOL. Hij heeft in dat kader ook goede contacten tot stand gebracht met lokale en nationale experts op dat gebied. Het komend half jaar zal hij de resultaten verwerken in zijn masterscriptie, waaruit vervolgens publicaties in boekvorm en tijdschriftartikelen kunnen voortkomen.

Vrijwilligers

Met enkele vrijwilligers is regelmatig contact. In 2018 werden weer nieuwe bijdragen ontvangen over een scheepswerf in Weert, en over de Venlose textielhandel en bankiers Receveur. Deze zijn deels op de website geplaatst, en deels nog in bewerking.

Commissie Meerdaagse Studiereizen

Wijzigingen in de samenstelling van de commissie

De samenstelling van de commissie onderging in 2018 geen wijzigingen.

Samenstelling per 31 december 2018

Dr. A.P.J. (Antoine) Jacobs, voorzitter, mw. drs. L. (Lita) Wiggers, mw. ir. J.M.M. (Joke) Jongeling-Rooth, mw. drs. B. (Béatrice) de Fraiture, drs. K. (Kris) Förster en drs. H.J.L.M. (Henk) Boersma MBA q.q.

De meerdaagse studiereizen worden al sedert omstreeks 1950 door het LGOG georganiseerd. Steeds worden reisdoelen gekozen die een relatie hebben met (de geschiedenis van) Limburg. De Meerdaagse Studiereis 2018 voerde naar Luxemburg en omstreken. De reis werd drie keer aangeboden (135 deelnemers) en was zoals inmiddels gebruikelijk is zeer snel volgeboekt. Met als uitvalsbasis het prachtige historische Hotel Burg Bollendorf (D) in het gelijknamige

dorp werden excursies ondernomen naar Echternach (rondleiding, kerk met schrijn van Willibrord, museum), Vianden (burcht en vestingwerken), Clervaux (stadswandeling, kasteel, tentoonstelling *The Family of Man*), Diekirch (Romeins-Merovingische begraafplaats in/onder de parochiekerk), Luxemburgstad (stadswandeling en vrije middag) en 'romeins' Nennig en Borg met een uitstapje naar Schengen. Op de heenreis werd het oorlogsmuseum (Ardennenoffensief) te Bastogne bezocht en Saint-Hubert, waar het gebeente van Sint Hubertus rust. Op de terugreis werd het bedrijfsmuseum van de aardewerkfabriek van Villeroy en Boch in Mettlach bezocht.

Commissie Bronpublicaties

Wijzigingen in de samenstelling van de commissie
De samenstelling van de commissie onderging in 2018 geen wijzigingen.

Samenstelling per 31 december 2018

Dr. G.H.A. Venner, voorzitter, drs. P. Bakker, dr. H. van Engen, drs. F.J. Hermans, drs. A.M.P.P. Janssen, prof. dr. C.J.H.M. Kneepkens, drs. C.J.J.S. Majoor, mw. dr. G. Van Synghel en prof. dr. L.H.M. Wessels.

De Commissie Bronpublicaties werd in 2010 opgericht met als taakomschrijving *het onderzoeken van bronnen die (...) in aanmerking komen om digitaal en/of analoog gepubliceerd te worden, evenals het begeleiden van het uitgeven van deze bronnen*. Inmiddels is de inventarisatie ten aanzien van de beoogde oorkonden van vóór 1301 afgerond en is er een plan gemaakt om tot het uitgeven van deze bronnen te komen. In afwachting van het beschikbaar komen van financiële middelen werden door van mw. dr. G. Van Synghel voorbereidingen getroffen om te komen tot de uitgave van de oorkonden van het klooster Sint-Gerlach te Houthem tot 1301.

Om de benodigde fondsen te verwerven werd door het bestuur van LGOG voorbereidingen getroffen om te komen tot de Stichting Limburgse Oorkonden die zich daarmee speciaal gaat belasten.

Commissie Landschapsgeschiedenis

Wijzigingen in de samenstelling van de commissie
De samenstelling van de commissie onderging in 2018 geen wijzigingen.

Samenstelling per 31 december 2018

Pieter Caljé, voorzitter, mw. Lita Wiggers, Maurice Paulissen, Rob Paulussen en Hans Vermeer.

De Commissie Landschapsgeschiedenis werd op 16 juni 2016 geïnstalleerd en heeft als doelstelling de kennis van de geschiedenis van het landschap actief te vergroten met als doel de leesbaarheid en daarmee de belevingswaarde te vergroten.

De commissie landschapsgeschiedenis heeft ook in het verslagjaar weer nauw samengewerkt met een aantal partners, waarvan Het Limburgs Landschap, Het Limburgs Museum, het Regionaal Historisch Centrum Limburg, het Sociaal Historisch Centrum Limburg, de Archeologische Vereniging Limburg en het onderzoeksinstituut MACCH van de Universiteit Maastricht de voornaamste waren. Alleen dankzij die samenwerking heeft de commissie kunnen doen wat ze heeft gedaan. Net als in 2017 heeft de commissie weer een congres georganiseerd, ditmaal in de Kasteeltuinen in Arcen. Thema's waren het concept van de landschapsbiografie, de geschiedenis van de Route Impériale nabij Rekem, herbestemming van landgoederen in het heuvelland vanuit het idee dat landgoederen niet alleen een gebouw maar ook een landschappelijk ensemble zijn, de rol van natuur en cultuurhistorie in het landschapsbeleid van Natuurmonumenten en ten-

slotte het debat over een eventuele UNESCO-aanvraag van het landschap van het heuvelland. Op dit congres was de special beschikbaar van *De Maasgouw*, die alle lezingen van het vorige congres bevatte. Voor belangstellenden zijn er nog exemplaren op het Bureau van LGOG beschikbaar. Daarnaast heeft de commissie actief bijgedragen aan de 15-delige L1-televisieserie *Natuurlijk Limburg* van Maurice Nijsten vanuit de gedachte dat landschap meer is dan natuur alleen. Tussen alle natuuroptnamen hebben Rob Paulussen, Maurice Paulissen en Benoît Mater laten zien dat het Limburgse landschap ook belangrijke cultuurhistorische elementen bevat. Deze serie is vergezeld van een over het algemeen goed bezocht wekelijks publieksprogramma waarin op locatie een aantal elementen van de uitzending door de commissieleden en andere experts werden uitgediept. Tenslotte is de commissie betrokken bij een aantal grotere projecten, zoals het verkennen van de mogelijkheid landschapsbiografieën van het Krijtland en de Maas te schrijven.

Kascontrolecommissie (boekjaar 2018)

De leden van de kascontrolecommissie voor het boekjaar 2018 waren drs. G.J. Tempelman (Sittard) en ing. D.J.J. Lauwers (Sittard). Reserve-lid: mr. S.J.H. Vrancken (Maastricht).

Bijzondere leerstoel Rechts- geschiedenis van de Limburgse territoria

De bijzondere Leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse Territoria bij de Universiteit Maastricht werd sedert 1 juni 1998 bekleed door prof. dr. A.M.J.A. (Louis) Berkvens. Wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd legde hij zijn functie per 19 juli 2018 neer. Daaraan voorafgaand hield hij op 15 juni 2018 een afscheidsrede, getiteld *Het Leenrecht vergadert ...*, waarin aan de hand van de Keurkeulse Mankamer te Heerlen aandacht werd besteed aan de noodzaak de Limburgse

rechtsgeschiedenis niet enkel lokaal en regionaal te bestuderen, maar vooral ook aandacht te besteden aan het interregionale speelveld, dat wil zeggen het EU-regionale perspectief.

Mede vanwege zijn inzet voor de bijzondere leerstoel, maar ook voor al die andere zaken en taken binnen LGOG en aan LGOG-gerelateerde organisaties waaraan hij op de hem kenmerkende wijze deskundig invulling heeft gegeven werd hem het erelidmaatschap van het genootschap aangeboden. Als stoffelijke blijk van waardering ontving hij een *liber amicorum* (Werken 25 van LGOG; zie hierna). Onder de scribenten zijn leermeesters, collega's, vrienden, oud-(studenten) en promovendi.

In het verslagjaar 2018 begeleidde de bijzonder hoogleraar nog slechts één externe promovendus, wiens proefschrift eind december 2018 aan de beoordelingscommissie werd voorgelegd. Naar het zich laat aanzien zal de openbare verdediging medio 2019 plaatsvinden. Voor het overige verrichte hij werkzaamheden als lid van het bestuur van de Stichting Maaslandse Monografieën, als lid van de commissie Collecties van LGOG en als adviserend bestuurslid van LGOG.

Louis Berkvens werd per 15 juni als bijzonder hoogleraar opgevolgd door dr. Bram van Hofstraeten. Van Hofstraeten verzorgde onder auspiciën van de bijzondere leerstoel voor derdejaars studenten van de European Law School het keuzevak *Comparative Legal History of the Euregion*.

Werken van LGOG

In 1956 verscheen deel 1 in de reeks *Werken* van LGOG. De bedoeling van de reeks was/is om de gemeenschappelijke geschiedenis van de beide Limburgen te onderzoeken en daarover te publiceren. Sedert de laatste opsomming is één nieuw deel verschenen. Het betreft: *Werken 25: Ten definitieven recht doende ... LouIs BERKvens AMICORUM. Opstellen aangeboden aan*

prof. dr. A.M.J.A. Berkvens, bijzonder hoogleraar *rechtsgeschiedenis der Limburgse territoria (UM)*, ter gelegenheid van zijn emeritaat, onder redactie van Bram van Hofstraeten, Jacques van Rensch, Ton Gehlen, Gerard-René de Groot en Cornelis Hendrik van Rhee.

Maaslandse Monografieën

Het bestuur van de Stichting Maaslandse Monografieën bestaat uit vertegenwoordigers van het LGOG en van het Sociaal Historisch Centrum Limburg. Namens het LGOG hebben prof. dr. A.M.J.A. (Louis) Berkvens en drs. H.J.J.M. Boersma MBA (penningmeester) zitting in het bestuur.

Sedert 1964 wordt door de Stichting Maaslandse Monografieën de historische reeks *Maaslandse Monografieën* uitgegeven. Het betreft met name proefschriften die een onderwerp behandelen uit de geschiedenis van Nederlands of Belgisch Limburg. Leden van het LGOG kunnen deze boeken tegen een gering vergoeding bekomen.

Het voor 2018 voorziene deel zal eerst in 2019 verschijnen.

De gedigitaliseerde uitgaven van de reeks Maaslandse Monografieën zijn gratis beschikbaar via www.shclimburg.nl/maaslandse-monografieen.

Habetslezing

De Habetslezing werd op instigatie van oud-voorzitter Karel Majoor door het bestuur van het LGOG in 2011 ingesteld als eerbetoon aan Jos(eph) Habets. De naamgever, kapelaan, later pastoor, Joannes Josephus (Jos) Habets werd geboren te Oirsbeek in 1829 en overleed te Maastricht in 1893. Habets vervulde belangrijke rollen binnen het LGOG: medeoprichter, langjarig voorzitter en voorzitter van de redactie van het Jaarboek. Hij was de eerste rijksarchivaris in Limburg, daarenboven (kerk)historicus, archeoloog en begenadigd auteur.

De afscheidsrede van prof. dr. Louis Berkvens op 15 juni 2018 wordt tevens aange-

merkt als Achtste Habetslezing. In de rede, getiteld *Het Leenrecht vergadert ...*, werd aan de hand van de Keurkeulse Mankamer te Heerlen aandacht besteed aan de noodzaak de Limburgse rechtsgeschiedenis niet enkel lokaal en regionaal te bestuderen, maar vooral ook aandacht te besteden aan het interregionale speelveld, dat wil zeggen in EU-regionale perspectief.

Spreker is voornemens de geannoteerde versie van deze lezing elders te publiceren.

Stichting Vrienden van het LGOG

Het bestuur van de Stichting Vrienden van het LGOG (opgericht in 2009) bestaat uit mr. H.J.J.M. van der Bruggen, voorzitter, drs. A.M.J. Cremers, vicevoorzitter, drs. H.J.J.M. Boersma MBA, penningmeester en secretaris, drs. R.F.M.H. Imkamp, prof. mr. A. Fl. Ghelen en drs. M.W. van der Weerden.

De Stichting Vrienden van het LGOG heeft mede ten doel de stimulering en ondersteuning van het werk van het LGOG.

Onderstaande projecten werden met steun van de stichting gerealiseerd:

- De uitgave van de driedelige boekenreeks *Limburg. Een geschiedenis* (2015).
- De uitgave van de *Geschiedenis van de literatuur in Limburg* (2016).
- De uitgave van LGOG Werken 23: *Licht op het Zonneleen Gronsveld* van Th. J. van Rensch (2017).
- De uitgave van LGOG Werken 24: *Een veertiende-eeuws register van de cijnzen van de Brabantse hertog in Lenculen en Maastricht* van P. Nève en G. Van Syngel (2017).
- Presentatie van de *Geschiedenis van de literatuur in Limburg* te Amsterdam (2018).
- L1-TV-serie *Limburgs Landschap* (2018).
- De uitgave van LGOG Werken 25: *Ten definitieven recht doende ... Louis Berkvens Amicorum* onder redactie van Bram van Hofstraeten c.s. (2018).

Overzicht van de in 2018 tot LGOC toegetreden leden

Volgorde per kring etc. op datum van inschrijving c.q. aanmelding.

Kring De Westelijke Mijnstreek (Sittard-Geleen)

Dhr. H.J.H. Beckers, Beek Lb.
Dhr. H.J.M. van Lieshout, Sittard
Mw. M.G.E. van Lieshout-Rademakers, Sittard, gezinslid
Dhr. E.O.T. Buchem, Munstergeleen, gezinslid
Mw. drs. J. Arendsen, Born
Mw. M. Maassen, Schinnen
Mw. drs. S.P.M.N. Laumans, Geleen
Mw. I. Schrier, Geleen
Mw. M.E.C.H. Daniels, Sittard
Mw. M. Verbrugge-Schäfer, Buchten, gezinslid
Dhr. T. Hoogers, Limbricht

Kring Gelders Overkwartier van Roermond

Dhr. ir. C.J.G. Hamans, Heel
Dhr. E.A. Pin, Roermond
Dhr. drs. D.E.P.C.M. Beckers, Roermond
Dhr. E.J. Rongen, Herkenbosch
Dhr. A.P.M. Rongen, Herkenbosch
Mw. C.M.H. Rongen-van der Borgh, Herkenbosch, gezinslid
Dhr. H. Meuwissen, Ohé en Laak
Dhr. drs. H. Kaiser, Roermond

Kring Land van Valkenburg en Heuvelland

Dhr. P.J. de Jong, Valkenburg
Dhr. L.J.D.M. Vriends, Berg en Terblijt
Dhr. M.M.J. Vleugels, Eys
Dhr. J.C.W. Spijkers, Vaals
Dhr. J. Crasborn, Valkenburg
Dhr. J. Lacroix, Berg en Terblijt
Dhr. H.H.A.M. Steinschuld, Klimmen

Kring Maas en Niers

Mw. G.M. Mölder-Hoogeslag, Ven-Zelderheide
Mw. J. Roovers, Heijen
Dhr. Y.P.H. Roovers, Heijen, gezinslid
Dhr. H. Jansen, Gennep
Mw. C. Jansen, Gennep, gezinslid
Mw. E. van Mil-Wals, Molenhoek, gezinslid

Kring Maastricht

Aanvulling 2017

Dhr. mr. R.E. Buisman, Maastricht

2018

Mw. M.B.A. Gubbels, Noorbeek, gezinslid
Dhr. W.P.G.L. Souren, Eijsden, gezinslid
Mw. B.J.M. Souren-van der Putten, Eijsden
Dhr. W.H.J. Heyenrath, Margraten
Dhr. J.M.F. Budé, Maastricht
Mw. H.M.T. Budé-Steijn, Maastricht, gezinslid
Mw. M.J.E. Berger-Beugels, Maastricht
Dhr. prof. dr. M.P.F. Berger, Maastricht, gezinslid
Dhr. R.C.M. Brouwers, Maastricht
Mw. N.A.A. Brouwers, Maastricht, gezinslid
Dhr. E.N.H. Pijpers, Maastricht
Mw. A.M.E. Pijpers-Ruijpers, Maastricht, gezinslid
Mw. L. Vonhögen-Geertsema, Maastricht, gezinslid
Dhr. P.J.H. Bronsaer, Maastricht
Dhr. W. Burgers, Noorbeek
Dhr. drs. K.E.M. Sutherland, Noorbeek, gezinslid
Dhr. dr. A.J. Tonino, Geulle
Dhr. ir. M.A. Blaas, Eijsden
Dhr. P.J.N.M. Moust, Maastricht
Mw. M. Ruppert-Slot, Maastricht, gezinslid
Mw. M. Kuyper, Maastricht
Dhr. J.P. Demoustiez, Maastricht, gezinslid
Mw. M.H. Ronner, Maastricht, gezinslid
Dhr. G.S. Reehuis, Maastricht
Dhr. L.J.M. Debats, Maastricht

Mw. M.C.M. Debats-Lindeman, Maastricht, gezinslid
 Dhr. C. Ernsten, Maastricht
 Dhr. mr. A.C.J. Huenges Wajer, Meerssen
 Dhr. dr. ir. R.F.G.M. Zijlmans, Gronsveld
 Dhr. H.G. Moleman, Maastricht
 Dhr. dr.mr. M.A.H.P. van Stiphout, Leuven (B)
 Mw. A.M.T. van Stiphout-Ploumen, Leuven (B), gezinslid
 Dhr. P.H. van Stiphout, Leuven (B), gezinslid
 Mw. N.M.E. Demas, Grevenbicht
 Mw. drs. P.J.H.M. Coenen-van Kerkhoff, Maastricht
 Dhr. E.J.M. Coenen, Maastricht, gezinslid
 Dhr. K.A.G.J. Beltgens, Maastricht
 Mw. L.M.J. Geurts, Eijsden
 Mw. dr. H.A.M. van Ierland, Maastricht
 Dhr. mr. J.J.P.H. Bergmans, Maastricht
 Dhr. drs. L.J.J. Segers, Maastricht
 Mw. H.G.J.M. van Hout-Rieff, Meerssen

Kring Parkstad Limburg

Dhr. M.M.C.G. Siebers, Heerlen
 Mw. M.M.M. Siebers-Goffin, Heerlen, gezinslid
 Dhr. dr. G.C.M. Steffens, Klimmen
 Mw. mr. drs. M.C.F.R. Steffens-Severijns, Klimmen, gezinslid
 Mw. J.M.T. Nuyens, Heerlen
 Dhr. A. Verjans, Heerlen
 Dhr. R. Plymackers, Eyselshoven
 Dhr. N. Schnitzler, Aken (D)
 Dhr. H. Windemuller, Heerlen
 Mw. M.E.H. Windemuller, Heerlen, gezinslid
 Dhr. R.A. Zanetti, Heerlen
 Mw. I. Frederikx, Heerlen, gezinslid
 Dhr. P. Spruyt, Voorschoten
 Dhr. K.P.P. Starmans, Kerkrade
 Mw. M. Monseweije, Hoensbroek
 Mw. E.M.C. Kroon-Schoonhen, Kerkrade
 Mw. J.J.G. Martens MA, Kerkrade
 Dhr. J.H.G. Wagemans, Heerlen
 Mw. M.S.A. Bijvoet, Voerendaal

Dhr. E. Penders, Brunssum
 Dhr. S. Jacobs, Heerlen
 Dhr. H.J.A.G. Schiffler, Sittard

Kring Ter Horst

Mw. M.W.T. Timmermans-van den Goor, Sevenum, gezinslid
 Mw. C.M.H. Beurskens-Eickmans, Horst
 Dhr. C.L.P. Beurskens, Horst, gezinslid
 Dhr. H.M.J.G. Wuts, Panningen
 Mw. F.M.W. Thielen-Tonnaer, Horst
 Dhr. H.W. Thielen, Horst, gezinslid
 Mw. M. Bakker, Horst, gezinslid
 Mw. drs. C.M. van der Donk, Horst, gezinslid

Kring Venlo

mw. dr. J.W. Kersten, Grubbenvorst
 Dhr. J.G.M.M. Kessels, Venlo
 Mw. J.M.A. van Bekkum-Clabbers, Venlo, gezinslid
 Dhr. ir. H.P. Stevens, Venlo
 Mw. Y.M.J. Engelhard, Venlo, gezinslid
 Dhr. B.A.M. Neelen, Velden
 Dhr. J.J.G.M. Christiaans, Velden
 Mw. A.E.A.G. 't Hoen-Keizer, Venlo
 Mw. C.I.J. Brouwers, Venlo
 Dhr. F.J.H.M. Backhuijs, Venlo, gezinslid
 Mw. J.J.M. Backhuijs-Ammerlaan, Venlo
 Dhr. A.G.M. Amendt, Venlo, gezinslid
 Dhr. H. Zuurbier, Venlo

Kring Venray en omgeving

Mw. A.C.T.M. Pluim, Venray
 Mw. M.H.W.S. Janssen-van Os, Venray, gezinslid
 Mw. A. Steen, Venray
 Dhr. J.J. Haarhuis, Venray, gezinslid

Kring Weert

Mw. D.C.A. Esser, Weert
Dhr. J. van de Kruijs, Weert
Dhr. J.P.J.M. Rademakers, weert
Mw. H.G.H. Rademakers- van de Voort,
Weert, gezinslid
Dhr. A. Cornelissen, Weert
Mw. N.J.W. Backus, Thorn
Mw. K. van den Eijnde, Weert
Dhr. J.C. Scheepers, Weert
Mw. E.A.J. Scheepers-Lamers, Weert, gezinslid

Overige persoonlijke leden Nederland

Niet verbonden aan een Kring

Dhr. drs. K.E.J. Honings, Nieuwegein
Mw. drs. E.M.J. Ploumen, Amsterdam
Dhr. F.W.M. Schoenmakers, Leiden
Mw. dr. C.W.M. Stevens, Amsterdam
Dhr. prof. dr. J.T.J. van den Berg, Alphen aan
den Rijn
Dhr. dr. H. van den Engen, Heusden
Dhr. L.J.T. van Vlodorp, Bilthoven
Mw. K.M.P. Voigtman, Leiden, gezinslid
Dhr. dr. J.T.A.M. Welzen, 's-Hertogenbosch

Overige persoonlijke leden Buitenland

Niet verbonden aan een Kring

Dhr. prof. dr. P.H.L. Bovy, Unkel (D)
Mw. G. Kaszas, Herderen (B)

Verenigingen, instellingen en instituten in Limburg

Bibliotheek Landgraaf, Landgraaf
Heemkundevereniging Heitse, Heythuysen
Heemkunde Vereniging Klimmen, Klimmen

Register van plaatsen, eigennamen en zaken

Régis de la Haye

Geïndiceerd zijn de teksten van de redactionele bijdragen, met uitzondering van de noten, de bijschriften, bij de illustraties, de bijlagen en de literatuurlijsten. Middeleeuwse eigennamen zijn op voornaam geïndiceerd.

A

Aa, van der, auteur 199-200
 Aarschot 122, 144
 Absalon, abt 108
 Acharius, bisschop van Noyon 82, 86, 105
 Achel en Bree, vredegerecht 169
 Ado, stichter van het klooster Jouarre 94, 105-106
 Aefferden, van, Godefridus Adrianus Emanuel 209, 211, 215-216, 219, 225, 228, 230-231
 –, van 175
 Agilus, abt 94
 Aken 14-16, 28, 30, 240
 –, paleiskapel 33, 68
 Aken, van, Hieronymus Joannes Wilhelmus 237, 245-246
 Albeda, Wil, decaan 288
 Albrecht en Isabella, aartsheer-togen 120, 122-123, 126, 132
 Alcalá-Zamora, José, auteur 157
 Aldebert, abt 104
 Aldegondis van Maubeuge 98
 Aldeneik 33
 Alpaída 25, 33
 Amantia 84
 Amsterdam 123

Andenne 33
 Annegray, klooster 79
 Antwerpen 117, 120, 122, 144, 149, 156
 Appellius, minister 228
 Arcen 124-125, 136, 140, 145, 150-151, 158
 –, fort 131, 150
 Arcy-sur-Cure 164
 Arits, Mathieu 169
 –, Thomas, raadslid 169
 Armagh, klooster 78
 Arrazola de Onate, Jean Népomucène 211
 Arschot Schoonhoven, d', Philippus Johannes Michael 210-211, 214, 223, 235
 Aubel 240-241
 Audoinus, bisschop van Rouen 91, 94, 105-106
 Augustinus van Canterbury, monnik-missionaris 86
 Aussems, Jean Thomas, burgemeester 222
 Austrigilis, bisschop van Bourges 84, 105
 Autharius, grootgrondbezitter 79

B

Babut du Marès, Pierre 211, 214
 Balk, Bregt, vormgever 26
 Balkema, Jeppe 286
 Bangor, klooster 78-79
 Barisis-aux-Bois, klooster 82, 100, 102
 Basken, volk 100
 Bathilda, koningin 98
 Baudemundus, monnik 82, 104
 Bayer, Clemens, auteur 61-62
 Bazel 106
 Beeckman, de, Maximilien, gouverneur 233, 236, 241, 243-244
 Beerenbroek, burgemeester 179
 Beieren, van, Ernst, prins-bisschop 122
 –, Ferdinand, prins-bisschop 122
 Bellomonte, de, Simon, cartograaf 49
 Bercharius, abt 86
 Berck, van den, Joannes Arnoldus, burgemeester 231
 Berg, Annelies, auteur 162-163
 Bergen (Henegouwen) 120
 Bergen 226
 Bergh, van den, Hendrik, graaf 124-126, 144, 148, 151

- Beringen 225, 235
 Beringen, kanton 166
 Berkvens, auteur 206
 Bernardus Guido, schrijver 83
 Bertinus, abt van Sithiu 104-105
 Beucken, Johan Gerard, landbouwer 224
 Bieberstein Rogalla Zawadsky, de, baron Andreas Lucas Ignatius 211, 214, 218
 Biggelaar, van de, Rob 290
 Billehé de Valensart, de, Théodore Joseph 211, 214, 237
 Bilzen 118, 122-123, 132, 140, 241
 Blijham, Geert, internist 281
 Bloemaerts, H.G., notaris 169
 Bloemarts, Arnold Jacob Hubert Joseph 211, 225-226, 245-246
 –, Hendrik 225
 Bloemers, J.H.F. (Tom), archeoloog 11, 63
 Blom, Tannelie, filosoof 290
 Bluijssen, Jan Louis, pastoor 224
 Bobbio, abdij 79, 87
 Bocholtz 222
 Bollen, herbergier 193
 Bölling, gouvernements-commissaris 189
 Bommel, van, Cornelis, bisschop 237
 Bongaerts, Charles 184
 –, Maria Aldegondis 172
 Bonhomme 233
 Bonke, Vic, hoogleraar 280, 290-291
 Bonn 133, 137
 Boon, Louis, hoogleraar 293-295, 297
 Borchgrave d'Altena, de, Guillaume George François 209, 220, 223, 228, 231-232
 Borgloon 233, 235, 237, 241
 Borluut d'Hoogstraete, baron Balthasar Marie Ghislain, secretaris 245
 Borman, de, Jean Ferdinand Alexandre 211, 219-220, 223
 Borret 245
 Bos, agent municipal 167
 Bosch 233
 Bouhuijs, Peter, auteur 277, 286
 Bourges 83-84
 Brandenburg-Pruisen, keurvorst 125
 Brandt, Werner, burgemeester 224
 Brants 236
 Braspenning, Peter, docent 292
 Brecht, de 125
 Breda 126, 131
 Bree 226
 Broeck, van den, ridder Joan Joseph Leonard 226
 Brouckère *junior*, de, Charles 231, 235-236, 242
 Brouckère, de, Charles Marie Joseph Ghislain 206, 209-210, 216-217, 219-220, 222, 225, 230, 232
 Brouwer, Wim, huisarts 276, 280
 Brugge 206
 Bruneau, Jacques, diplomaat 141, 144
 Brussel 116-160 *passim*, 240
 Büderich (Burik) 144
 Burgundisfaro, zie: Faro
- C**
 Caberg 132
 Capitaine, Jan Frans 211, 215-216, 219
 Carmaing, de, Pierre, abt 107
 Chenard, Louis Silvain, ambtenaar 167
 Childebert II, koning 58
 Childerik II, koning 83, 100, 102
 Chinechildis, weduwe van Sigebert III 102
 Choin, agent municipal 167
 Christiaan IV, koning van Denemarken 137
 Chrodobaldus, proost 104
 Civitavecchia 86
 Claes 226
 Claus, Philippe, voorzitter Kamer van Koophandel 181-182
 Clercx, Johan Romuald, notaris 183
 Clermont, de, Charles Theodore Arnold 210-211
 Clermont, von, Frederik Hendrik, fabrikant 224
 Clichy, koninklijk residentie 91, 105
 Clout, Henri 211
 Clovis, koning 31
 Coeck, Jan, ingenieur 131-132, 134, 140
 Coenders, schoolmeester 192
 Coenegracht, Christiaan 210-211, 214, 233
 Cohen, Job, hoogleraar 286, 293
 Collaert, de, Marie Joseph Ferdinand Gerard 211
 Collaes, I., raadslid Sittard 261
 Colpin 228-229, 231
 Columbanus, heilige 75-114 *passim*
 Condroz 28
 Coninck, de, minister 225
 Constantinopel 98
 Copis, de, Constantin François 211, 214
 Cornelis, notaris 178
 Corswarem, de, Jean Hubert Joseph Marie 211
 Corten, Fredericus Leonardus (Frederik Leonard) 211, 219-220, 226, 229
 Coste, de la, Edmond, minister 236
 Cox van Hommelen, de, Frédéric Godefroid Gaspar 211, 214
 Cox, Godfried René 211

- Crassier, de, baron Willem 233
 Cremers, C., raadslid 169
 Crijns, Jozef, kaarsenmaker 252, 256-257, 261, 264-265
 Crispin, J.C., notaris 167
 Crombag, Hans, psycholoog 286
 Cruys, procureur 233
 Cueva, de la, ambassadeur 130, 132, 136
 Cuypers, P., architect 162
 Cuypers, Peter, promovendus 278
- D**
 Dabrowski, generaal 253, 255
 Dado, zie: Audoinus
 Dagobert I, koning 83, 86-87, 91, 94, 100
 Danner, de, Jan Francis Xavier Willibrord Louis 220, 222, 233
 Declercq, Georges, auteur 83
 Dekker, Anneke, fotografe 26
 Dekker, Jeroen, historicus 290
 Demer, rivier 117-118, 122-123, 130, 132-133, 140, 142-143, 151-152
 Denemarken 137-138
 Desiderius, bisschop van Cahors 106
 Destouvelles 231-233, 235-236
 Deurne 184
 Dibbets, generaal 241-244
 Diederik II, koning 79
 Diericx, kapitein 133
 Dierkens, Alain, auteur 16-17
 Diest 133
 Dijkman, Wim, archeoloog 13, 20
 Dijle, rivier 117, 132
 Dinant 19, 28, 30, 33
 Dinter en Vermeulen, orgel 196
 Dirix, J.A., notaris 178
 Dittrich, Karl 286
- Does de Willebois, van der, officier van justitie 180-181
 Dommel, rivier 142
 Donau 91
 Donker Curtius, minister van justitie 263-266
 Donker, Bob, tekenaar 206
 Doornik 90
 Dordrecht 116, 118, 123, 153
 Dotto, graaf 90
 Douffet, J., auteur 263
 Dousborgh, van, Pieter 211
 Duinkerken 120, 122, 132
 Dupuy, Pierre 152, 153
 Düsseldorf (Dusseldorp) 125
 Duyse, van, Fl. auteur 252
- E**
 Ebroïnus 16
 Echt, Pey 172
 Echternach 28
 Eems, rivier 127
 Eijsden 223, 225, 235
 Eindhoven 120
 Elbe, rivier 138
 Elens, J.F., belastingambtenaar 166
 Elens, Jan Joseph 235
 Eligius, bisschop van Noyon 82, 91, 94, 105-106
 Elnon, rivier 86, 90
 Elnone, klooster 75-114 *passim*
 Emminghaus, d', Frédéric Fernand Henri Arnould G. 211, 233
 Engelen, J. Bernard 211
 –, Johannes Aloysius 246
 Engels, genealogie 186-197
 –, Jan Michael, burgemeester van Helden 189-193
 –, Maria Elisabeth 183-186
 Erft, rivier 142, 158
 Ernst Casimir 139
 Erp d'Holt, van, Henricus Wilhelmus Antonius 211, 214, 223
- Essen, van der, Léon, auteur 76
 Evans, John 276
- F**
 Falck, secretaris van Staat 208
 Faro, bisschop van Meaux 94, 105-106
 Favereau, de, G. 211, 219-220
 Ferdinand II, keizer 127, 136
 Ferdinand van Keur-Keulen 133, 138, 140-142, 153
 Filips de Schone 117
 Filips IV, koning 137, 139
 Fleuth, rivier 158
 Flinterman, Cees 286
 Fontaine, klooster 79
 Fossa Eugeniana 116-159 *passim*
 Francesqui, Paulo, ingenieur 120, 122-124, 132
 Frederik Hendrik 139, 150, 157
- G**
 Gallé, Jean, ingenieur 143-144
 Gast, Th. 165
 Geer, de, familie 123
 Geilenkirchen, Johan Adam, landbouwer 224
 Geldern (Gelder) 124-125, 131, 133, 144-145, 148, 151, 153-154, 157-158
 Gelders, Jacobus Josephus 210-211, 216, 220, 223
 Geleen 231
 Geloës, de 235
 Gennep 134, 151, 157-158, 226
 Gent 82, 120
 –, Sint-Petrus-abdij 102
 Gericke, gouverneur van Limburg 258
 –, jhr. A.F.C. (Fritz), secretaris 245
 –, Johan Eberhard Paul Ernst, gouverneur 244-246
 Germain, Arnold Mathias Josef 216

- Gertrudis, heilige 98, 106
 Geurts, auteur 181
 Giselbertus 44
 Glain en Wachtendonck, heer
   van, drossaard 151
 Glons, kerk 33
 Godding, de, Theodore 225
 Goossens, burgemeester 226
 –, genealogie 186-197
 –, Theodoor, burgemeester
   201-202
 Grave 119
 Greep, Co, chirurg 276, 281, 283
 Gregorius de Grote, paus 86
 Gregorius van Tours, kroniek-
   schrijver 17
 Grobbelschroy, van, minister
   233, 235
 Groenlo, belegering 155
 Grooth, de, Majorj, auteur
   197-199, 202
 Grote Gete, rivier 117
 Grotius, Hugo 155
 Guidi di Bagno, Giovanni
   Francesco, nuntius 152
 Guillon, (Charles) François
   165-176
 –, Charles 161-203 *passim*
 –, Constant 161-203 *passim*
 –, genealogie 163-165, 173-175
 Gulik, stad 125
 Gulpen 222, 224-225, 240, 242
- H**
 Haan, de, marechaussee-
   commandant 263
 Haanen, Emile, auteur 265
 Habets, Jos, rijksarchivaris 162,
   197, 199-200, 250, 266
 Haesenvoet, Gerrit, ingenieur
   124-126, 131, 150-151
 Haffmans 226
 –, A.A.L., notaris 184
 Hageau, Amable, ingenieur 158
 Hall, van, Floris, minister 260
- Harvant, d', controleur 241
 Haspengouw 28
 Hasselt 120, 122, 132, 225-226,
   230, 233, 241, 242
 Haye, de la, Régis, auteur 61
 Heerlen 222
 Hees, van, Jan Lodewijk 211,
   216-217, 220, 223
 Hein Piet 150
 Helden 184, 188, 192-197
 –, sierschijf 162, 197-202
 Helden-Panningen 161-203 *pas-
   sim*
 –, kapel 193-197
 Heldewier, Charles 211, 214
 Hemker, Coen, biochemicus
   276, 278, 280
 Hennen 222
 Hennequin, Jean François 209,
   211, 215-216, 219, 223, 226,
   228, 232-233, 235-236
 Heraclius, keizer 111
 Herbage, streek 83-84
 Herentals 142, 144
 Herk, rivier 122-123, 132
 Herkenbosch 202
 Herkenrode, abdij 132
 Hermans, Peter Joseph 220, 222
 Hertogenbosch, 's 120, 150, 155,
   156-157
 Hesselt van Dinter, Willem Jacob
   211, 223
 Heuterus, Pontus, historicus 119
 Heutz, Herman Paul 225
 Heythuysen 226, 230
 Hoen van Cartils, (van),
   Maximilien Henri Laurent
   211, 214
 Hoensbroek, van, Adriaan, erf-
   maarschalk 131, 141, 151
 Hoffman, Jacques, agent
   municipal 166-168
 Hollman, Johan Simon, ont-
   vanger 224
 Höltken, Thomas, auteur 61
- Hoppenbrouwers, commandant
   258, 263
 Horn, oude kerk 162, 202
 Houben, Philip, burgemeester
   van Maastricht 288
 Hout, van der, Marcel 293
 Houthem 240
 Hubertus, bisschop 33
 Hüls (Huls) 140-141, 144, 148
 Hulsmans, Harry, hoogleraar 276
 Hulst, R., archeoloog 50
 Humblet, erfgenamen 171
 Hunsel 169
 Huy (Hoei) 14, 19, 28, 30, 33
 Huygens Instituut 226
- I**
 Ierland 78
 IJssel, rivier 133
 Innsbruck, bibliotheek 83
 Isabella Clara Eugenia, infante
   148
 Israel, Jonathan, auteur 157
 Issum 141, 148
 Itta, weduwe van Pepijn de Oude
   98, 106
- J**
 Jans, Jan 230
 Jansen, Anita 293
 Janssen, conservator in Leiden
   199
 –, Gerard 186
 –, Jacob, ingenieur 131-132, 134,
   140
 –, timmerman 193
 Janssens, Eduard 265
 –, Leonardus Judocus 188-189
 Jaspers, N., archeoloog 13
 Jeker, rivier 122-123, 132, 143
 Jenniskens, auteur 49
 Jolles, Jelle 293
 Jonas van Bobbio, monnik 87,
   105
 Joosten, P. 192

- Joppen de Beegden, de, Hubert
Pieter Edouard 212, 215-216,
225-226, 237, 241, 243-245
- Julliot, Lodewijk Juliaan Clemens
(Louis) 216, 241-244
- K**
- Kamp, van de, P.J. hoofdonder-
wijzer 182
- Karel de Grote 15
- Karel Martel 18, 26, 30, 33
- Karel van Lotharingen 44
- Kars, Mirjam, archeoloog 9-74
passim
- Kemenade, van, Jos, minister
275, 281, 283
- Kempfen 140, 142, 148
- Kerens (*cadet*), Pierre André
Servais 216, 220, 223, 241-246
- Kerens (de Wylre), François
Xavier Mathieu A.L.O. 212,
214, 246
- Kerens de Wolfrath, Guillaume
Dominique Aloysius 209,
212, 217-218, 226, 229, 231,
233, 242
- Kerkhoffs, Jan 231
- Kerniel 233
- Kessel 184, 226
- Keulen 16, 31, 106
- Keerbergh d'Aldengoor, de, C.F.J.
209
- , Charles Frédéric 210, 219
- Keerbergh van Kessel, de,
Charles Louis 210
- Keerbergh, van, Charles Louis
201
- Kiekhofs, Willem Karel 225
- Kleef 134
- , land 155
- Klein, Ger, staatssecretaris 275
- Kleine Nete, rivier 142
- Kluijtmans, Huub, auteur 200-201
- Koninksem 222, 225
- Koninx 212, 214
- Kopenhagen (Denemarken) 106
- Korsten, Gerard 291, 293
- Kossman, auteur 250
- Krefeld 158
- Kremers, Sjeng, gouverneur van
Limburg 283, 285, 288
- Kusters, Wiel, neerlandicus 290
- L**
- Ladoucette, prefect 200
- Lamberts de Cortenbach, de,
Ernest Pierre Joseph Philippe
212
- , Ernest Pierre Marie Anne
Joseph 216-217, 219, 241,
243, 246
- Lamberts-Cortenbach, (de),
Werner-Joseph 231-232, 235-
237, 241-243
- Lambertus, bisschop 15-16, 18,
26, 30, 96
- Langeren, van, Michiel, carto-
graaf 132, 134
- Langobarden 58
- Lannoy de la Motterie, de,
Claude 138-139
- Lateranen, concilie van 649 98,
106
- Leeuw, Jean Henri, beeldhouwer
184, 196
- Leiden, Rijksmuseum van
Oudheden 162, 197
- Lekens, Paulus Augustinus
Jacobus 216, 220, 223
- Lemmen, Jan 169
- Lemmens, Jan Reijnier, notaris
231-232
- , Jos, chirurg 276, 281
- Lenaers, F., raadslid 169
- Leodegarius, bisschop van Autun
82, 106
- Leonaerds d'Achel, de, Pierre
Godefroid Gilles Joseph
209-210, 212, 215-216, 225,
228-229, 231
- Leupen, Piet, auteur 17
- Leuven 120
- Leuze, klooster 102
- Liedel de Well, de, Pieter Willem
(Guillaume) 209, 212, 230-
231, 236-237
- , Wilhelmus Josephus Joannes
Baptista 216, 241, 244-246
- Lier 122
- Liger, Antoine 170-171
- Limpens, de, Leonard 212, 220
- Lingsfort, bij Arcen 148, 150
- Linne 188
- , hoeve De Waard 184, 188-189
- Lippe, rivier 127
- Lodewijk de Vrome 30, 107
- Loë, de, baron 224, 235, 237
- Lommel 225
- Lommessen, baron de 222, 233
- Luik 14-16, 19, 28, 118, 123
- , Sint-Lambertuskerk 33
- Lutter am Barenberge 140-141
- Luxemburg 258, 260
- Luxeuil, klooster 79, 84, 94
- Luyten, J.J., kerkmusicus 186
- M**
- Maas, rivier 116-160 *passim*
- Maasbracht 171, 184, 188-189
- Maasbree 188
- , Pachthof 188
- Maaseik 218, 223
- Maastricht 75-114 *passim*,
118-119, 122-123, 132, 136,
140, 142, 152, 218, 223, 228,
241, 246
- , Achter de Comedie 59
- , Achter het Vleeshuis 69
- , Boschstraat 62, 69
- , Boschstraatkwartier 48, 57, 62
- , Bredestraat 68
- , Derlon 62
- , Dinghuis 69
- , Dominicanerkerk 63

- , Dominicanerkerkplein 48, 62-63
- , Grote Staat 63, 69
- , Gubbelstraat 48, 62
- , Henric van Veldekeplein 64
- , Jekerkwartier 59
- , Jodenstraat 63
- , Kersenmarkt 59, 69
- , Lage Kanaaldijk 48, 52, 67
- , Lambertuskapel 52
- , Leliestraat 68
- , Lenculenstraat 59
- , Maagdendries 69
- , Maastrichter Brugstraat 69-70
- , Maastrichter Smedenstraat 69
- , Mabro 63
- , Markt 62, 69
- , Onze Lieve Vrouwekerk 51, 63, 66, 68
- , Plankstraat 69
- , Platielstraat 68
- , Sint Janskerk 49-50
- , Sint Martinuskerk Wyck 48
- , Sint Servaasgasthuis 45, 68
- , Sint Servaaskerk 9-74 *passim*
- , Sint Servaasklooster 64
- , Stokstraat 68
- , Vrijthof 9-74 *passim*
- , Witte Vrouwenklooster 49-50
- , Wyck-Ceramique 48
- , Wycker Brugstraat 70
- Madelinus, muntmeester 57
- Maesen de Sombreff, van der, Michael, generaal 223, 226
- Maesen, van der, Paul Eustache Arnold Joseph 212
- Magnée, Marcellus Josephus 212
- Mahr, Jan Abraham, burge-meester 224
- Marchant d'Ansembourg, de, Jean Baptiste Joseph Ferdinand 212, 214, 233
- Marchiennes, klooster 102
- Martinus I, paus 77, 82, 105, 110-113
- Martinus, bisschop van Tours 78, 82, 96, 98
- Maximiliaan I van Beieren, keur-vorst 136, 138
- Mechelen 120, 222, 237
- Medici, de', Giovanni 131-133, 140-141, 143-145, 148, 151, 153-154, 158
- Meerssen 222, 230
- Meester, Pieter 212, 215-216, 219
- Meeuwen, van, gouverneur van Limburg 263-264
- Meijel 202
- , dennenbos 184
- Membrède, André Charles 209-210, 225, 228-229
- Menten de Horne, de, Bonaventure Jean Marie 212, 217, 220, 223
- Merckelbach, Harald 293
- , Johan Mathias, burgemeester 224, 240
- Metz 16
- Meurs 133
- Mheer 222, 224
- Michiels van Kessenich, François Bernard Hubert 246
- , H.J. 170
- , Henricus Josephus 210, 212
- Michiels van Verduynen, Arnoldus Hendrikus Theodorus 220, 223, 226, 229-230, 235-236, 242
- , baron 179
- Milliard, F.G., notaris 175
- , F.W., notaris 178
- , Hendrik Antoon, notaris 176
- Mockel 228
- Moissac, abdij 106-107
- Mommolus, onbekende bisschop 102
- Moncada, de, Francisco, ambassa-deur 139
- monotheletisme 98, 110-113
- Montaigne, de, Jean Jacques 212, 216, 219
- Montier-en-Der, abdij 86
- Monulfus 14-15, 17-19, 32-33, 61-62, 65-66, 68
- Mook 124
- Mook en Middelaar 226
- Moreau, de, Édouard, auteur 76, 108
- Morini 78
- Mortel, van de, landbouwer 200
- Moustier-sur-Sambre, klooster 104
- Mummolenus, bisschop van Noyon-Doornik 105
- München 137
- Muysen, van, André Chrétien Denis Balthazar 220
- , Andries 222, 225
- Muysken, Joan, hoogleraar 288
- N**
- Namen 19-20, 28, 30, 33
- Napoleon 253
- Naus, Arnold Hubert 185
- Nedercruchten, vredegerecht 169
- Neeritter, boerderij Meulenbeerselhof 171-172
- Negri, de, Fredericus Ferdinandus Henricus Josephus 212, 217, 220, 223
- Neijssner 141, 144
- Nervii 78
- Neuss (Nuijs) 133-134, 136, 140-142, 144, 151-153, 157
- Niers, rivier 116, 133, 148, 154, 158
- Nierstrasz, Hendrik 246
- Nijvel 33
- , klooster 82, 98, 102, 106
- Nissen, auteur 182-183
- Noorbeek 222
- Notgerus, bisschop 30
- Nouwen, Theodoor 167
- Nuth 231

O

Oda van Amay 32
 Oirsbeek 222, 231, 235, 250
 Oldenzaal 139
 Olislagers van Meersenhoven,
 Jean Léonard Hubert 212,
 214
 Olivares, minister 130
 Olne, d', Antonius Josephus 212
 Oostende 120, 122
 Oostzee 127, 137-138
 Oranje-Nassau, van, prins
 Maurits 125
 Orléans 91
 Ottersum 226
 Otto III, keizer 30
 Otto van Lotharingen 44
 Oud-Valkenburg, gemeente 219
 Oyen, van, B. 192
 –, Petrus (Pieter) 191-192

P

Pais, Arie, minister 281, 285-286
 Panhuys, van, Frans 246
 –, J.A.C. 209, 219, 225
 –, Johan Cornelis 212, 215-216,
 223
 Panhuysen, R., auteur 66
 –, Titus, archeoloog 13, 66
 Panningen, hoeve De Veegtes 188
 –, Huishoek 188, 192
 –, Kapel 188
 –, Zelen 188
 Paredis, bisschop 182
 Patrick, heilige 78
 Paulissen, Laurent 171
 Paulus V, paus 107
 Paulus, bisschop van
 Constantinopel 112
 Peel 142
 Peer, gemeente 230
 Pelsler Berensberg, de, Antoine,
 burgemeester 222, 224, 240
 Pepijn van Herstal 16, 25-26
 Peters, Hans, docent 292

Petit, Maria Petrus Josephus
 Franciscus 216, 241-244
 Peyrac, de, Aymeric, kroniek-
 schrijver 107
 Philipsen, Hans, hoogleraar 283-
 285, 297
 Pichot, Ephraïm Daniel 212
 Piepen, van der, Jean François,
 voorzitter kantons-
 municipaliteit 166
 Pillera, Willem Adriaan, griffier
 216, 228, 243-245
 Pitteurs, de, Henri 241
 Pitteurs-Hiegaerts, de 235
 Plectrudis 25-26
 Plevits de Roosteren, de, Jean
 Paul 210, 212, 217, 220, 223
 Poell, G.M., auteur 199-200
 Pollart, de, jhr. Johannes
 Antonius Franciscus 212, 230
 Posterholt 28
 Pothast, Bernard, auteur 265-266
 Preston, de, Jacques Joseph
 Philippe 212, 214
 Preysing, von, Johann Christoph
 137-138, 140-141
 Puellemontier, abdij 86
 Pyreneëën 100
 Pyrrhus, bisschop van Constan-
 tinopel 112

Q

Quix, burgemeester 240

R

Rado, stichter van Reuil-sur-
 Marne 106
 Ragnetrudis 91
 Ramakers, auteur 206
 Raymaeckers, Lambert 233, 237
 Rebais, klooster 82, 94, 102, 105
 Reinoud II, hertog van Gelre 117
 Reintjens, Peter Anton, ont-
 vanger 224
 Rekem, graaf van, Ernst 141

Remaclus 82
 Renaix (Ronse), klooster 102
 Reneman, Rob, hoogleraar 280
 Renesse, de, Charles 210
 –, François Charles Louis Antoine
 212, 214
 Renne, van der, Gerard Cornelis
 212, 223
 Reolus, aartsbisschop van Reims
 105
 Ressons-sur-Matz 104
 Rheinberg (Rijnberk) 125, 131,
 136, 140, 142, 145, 148-150,
 153-154, 156, 158-159
 Ricci, Giovanni Battista, schilder
 107
 Rictrudis van Marchiennes 98
 Riedesel d'Eisenbach, von, Carl
 Philip Ferdinand Hermann 213
 Riedmann, J., auteur 83
 Rijn, rivier 116-160 *passim*
 Ristow, Sebastian, auteur 16, 31, 61
 Ritzen, Jo, minister 293
 Roëll, minister 215, 217
 Roemers, Charles Clément 213,
 218, 233
 Roermond 119, 223, 229-230, 242
 –, Munsterabdij 171
 –, Neerstraat, herberg De Gouden
 Leeuw 172
 –, seminarie 171
 –, Swalmerstraat 173, 184, 186
 Roggel, windgraanmolen 184
 Romamnus, bisschop van Rouen
 106
 Rome 84
 –, Sint-Pieter, Madonna delle
 Bocciaia 107
 Romme, Marius, hoogleraar 276
 Rompen, Hendrik, notaris 224
 Roode Beek, waterloop 124
 Roosen, J., 213, 220, 236
 Rosen van der Maesen, de, Charles
 Lambert Marie Dieudonné
 213-214, 217

- Rosen, de, Charles Servais 213
 Rouffaers, Johan 213, 217, 236
 Rouwenhorst, Wilhelmina,
   hoogleraar 285
 Rubens 225
 Rubens, Pieter Paul, schilder en
   diplomaat 132, 152-154
 Rupel, rivier 117
 Russel, Jos, auteur 265-266
 Ruys de Beerenbrouck, Karel
   Edmond Marie (Charles)
   213, 216, 218, 225-226, 230
 Ruys, Albert Joseph Thomas 230
 – , districtscommissaris 241
- S**
- Saint-Amand-les-Eaux 76, 82
 Saint-Gobain, bosgebied 102
 Saksen, volk 91
 Salaberga, heilige 79
 Salzburg (Oostenrijk) 106
 Sandberg, Reinier Hendrik Otto
   245-246
 Sankt Gallen, abdij 79
 Santheuvel, van den, jhr. Adriaan
   217, 223
 Scarpe, rivier 86-87
 Schaapveld, auteur 166
 Schelde, rivier 82, 86-87, 100,
   116-160 *passim*
 Scherpenzeel Heusch, van,
   baron L. 180
 – , baron J.H.Th.A.L. 261
 Schetz, Conrad 144
 Schiervel, de, Pierre Léonard
   Louis Marie 213, 218
 Schiffelers, J.H., herbergier
   261, 263
 Schinnen 231
 Schin-op-Geul, gemeente 219
 Schmalhausen, J., griffier 245
 Schmidt, Henk, hoogleraar
   276-277, 286, 293
 – , Johan Anton 213, 213, 223
- Schoenmaeckers, Martinus
   Jacobus 216, 220, 222, 236,
   241, 243-246
 Schoenmakers, marechaussee 180
 Schönburg, baron van, Johann
   Karl 137
 Schoor, van der 222
 – , Jacob Norbert 220
 Schreuder, Hein, hoogleraar 288
 Schreurs, Peter, auteur 162, 186
 Schwarzenberg, graaf von,
   Georg Ludwig 137, 139
 Scribani, Carolus, auteur 130, 156
 Seipgens, Emile, auteur 179
 Serenus 84
 Sergios, bisschop van
   Constantinopel 111
 Servant, Virginie, promovendus
   286
 Servatius, bisschop 9-74 *passim*
 Sevenum 184
 Sigebert III, koning 83, 91, 96,
   98, 108
 Simon de Vlodrop, Karel 179
 Simpelveld 222, 224
 Sint Odiliënberg 188
 – , hoeve De Waard 184, 188-189
 Sint-Truiden 28, 223, 231, 241
 Sittard 218, 223, 242, 249-267
   passim
 Skrzynecki, generaal 255-256
 Slaven, volk 91
 Slenaken 222
 Slijpe, van, Jan Godert Cornelis
   213
 Smeermaas 132
 Soeters, Gilbert, archeoloog 61
 Spaubeek 231
 Spínola, Ambrogio 125, 130-132,
   136, 139, 143-145, 148, 153
 Spirlet, de, Gaspard François
   Alexis 220, 223
 Stals, Jan 171
 – , Mathieu, belastingontvanger
   168
- Stavelot, abdij 82
 Steen, van der, Bartholomeus,
   burgemeester 202
 Steenhuys, van, Willem raads-
   heer 145
 Stenbier de Wideux, de, Etienne
   François 213-214
 Sterre, van de, kapitein 133
 Stockhem, de, Lambert Gaspar
   Dieudonné 213-214, 220, 223
 Straatsburg, van, Jan, bouw-
   meester 131-132
 Straeten Briers, van der 226
 Stramproy 166, 168-175
 – , Kerkenveld 171
 Strucht, gemeente 219
 Struyker Boudier, Harry, farma-
   coloog 280
 Stuers, de, Victor 162
 Sulpicius, bisschop van Bourges
   84, 105
 Surllet de Chokier, Erasme Louis
   209-210, 214, 219, 225-226,
   228, 231-232, 236
 Susteren 226
 – , kapittel 171
 – , markt 263
- T**
- Tans, Sjeng 272, 274-275, 278
 Tegelen 131
 Thanner, Johann Christoph 137,
   141
 Theodosius, keizer 31
 Theuws, Frans, archeoloog 9-74
   passim
 Thielens 213-214
 Thier d'Olne 33
 Thier, de, baron Ignace Frédéric
   Nicolas Florentin 213,
   215-216, 223
 Thijs, Cornelis, agent municipal
   166
 Thorbecke 179
 Thorn 222

– , kapittel 171
 Thung, Paul, hoogleraar 273, 290
 Tiddens, Harmen, hoogleraar
 270, 273-278, 283
 Tienen 117
 Tilly, generaal 139-141
 Toledo (Spanje) 106
 Tongeren 14, 17, 28, 30, 33, 61,
 122-123, 132, 225, 241
 Tours 79, 83
 – , Martinusbasiliek 84
 Trente 106
 Trier 31, 106
 Trouillard Hanssen 266

U

Ubachs, auteur 49
 Uerdingen (Ordingen) 133, 140,
 158
 Ulbeek 233
 Uppsala (Zweden) 106
 Ussy 79, 106
 Uzès, bisdom 102

V

Vaals 222, 224, 240-241
 Valkenburg 222
 Vanderhoeven, Alain, archéoloog
 61
 Veltman, Jan 169
 – , Theodoor 169
 Veltmans, Guillaume 169-171
 Venlo 115-160 *passim*, 225-226,
 246
 Verhaegh, Anna Maria Catharina
 193
 – , Jan Joseph, gemeente-ont-
 vanger 192
 Verhage 181-182
 Verhulst, Adriaan, auteur 83
 Verstolk van Soelen, commissaris-
 generaal 189
 Verviers 240
 Veugen, Eustache Servais
 213-214, 220, 222

Victricius, bisschop van Rouen 78
 Vilain XIII, jhr. Charles-Ghislain
 223
 Villenfagne de Zolder, de, Antoine
 Lambert Joseph 213-214
 Vindicianus, bisschop van
 Kamerijk 105
 Vliegen 235
 Vliermaal 233
 Vlodrop 28
 Vollenhoven, administrateur
 232, 235
 Vrecken, van der, Paulus 213-214
 Vredevoegd, Loek 291
 Vries, de, Gerard, wetenschaps-
 filosoof 290-292, 297
 Vucht, van 213, 217, 223
 Vullens 236

W

Waal, rivier 133
 Wadeux 226
 Waha de Baillonville, de, Eugène
 Augustin 213, 217
 Walbeck (Walbeek) 124, 145, 148
 Waltrudis (Waudru) van Bergen
 (Mons) 98
 Wandregisilius (Wandrille),
 stichter van Fontenelle 106
 Warmia (Polen) 106
 Watrin, Jacobus Willem, land-
 bouwer 224
 Weert 218, 223, 225
 Weichs de Wenne, de, baron
 Kaspar 233
 Well 124, 131, 158
 Wellen 233
 Wellens, Hein, cardioloog 280
 Wellerlooi 124
 Wesselman, districtscommissaris
 200-202
 Westminster (Engeland) 106
 Wetzels, Eric, archeoloog 61
 Weustenraad 233
 Wezel 127, 150, 157

Wezer, rivier 138
 Wijnen, Wynand, hoogleraar 273,
 275-278, 283-284, 286, 297
 Willebois, de, officier van justitie
 263, 265
 Willem I, koning 205-248 *passim*,
 260
 Willem II, koning 241, 259
 Willibrord, missionaris 30
 Willighagen, Roelof, patholoog-
 anatoom 276
 Wilmar, Jacob Antoon 229
 Wis, van, Michael 191
 Wittem 222, 224, 240
 – , redemptoristenklooster 252
 Wolfgang Wilhelm, vorst van
 Palts-Nieuwburg 125
 Wolters, Mathias Joseph 184
 Wouters, E.F. 213
 Wouwer, van de, Jan, commis-
 saris 131-133
 Wulff van Terlinden, Werner
 Josef F. 210, 213, 215-216,
 220, 222
 Wybicki, Józef, liedschrijver
 253, 255
 Wymar de Kirchberg, de,
 Christiaan Joseph Marie
 Hubertus 213, 228

X

Xanten (Santen) 148

Y

Yeu, eiland, klooster 84

Z

Zonhoven 225, 230
 Zwaal, Rob, biochemicus 280
 Zweden 123

